Beneden en boven de wind

Literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba

Wim Rutgers

bron
Wim Rutgers, *Beneden en boven de wind. Literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba*. De Bezige Bij, Amsterdam 1996

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/rutg014bene01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

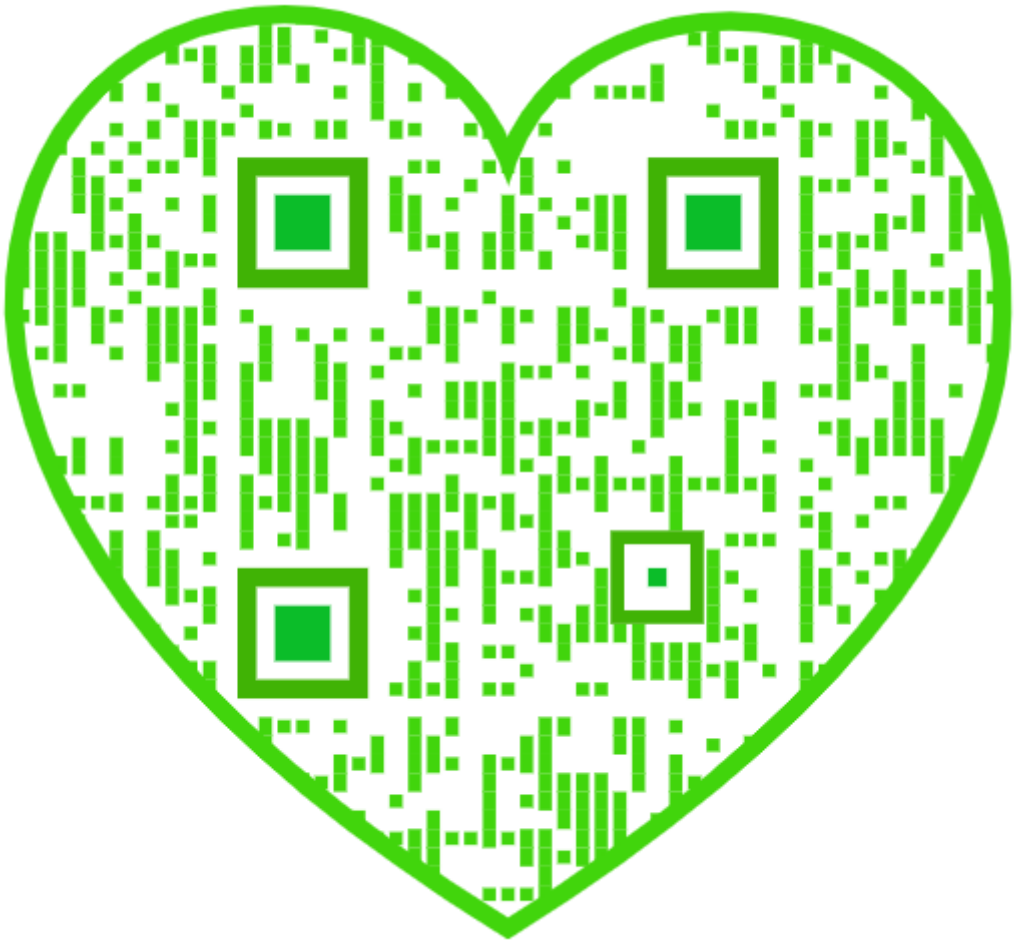

Vooraf

> ‘He's not crazy, he's not crazy. He... readin' them kinda books’
> (Camille Baly)

Toen Cola Debrot in het begin van de jaren vijftig schreef dat hij de Antilliaanse literatuur belangrijker achtte dan in die tijd algemeen werd aangenomen, kon hij daarmee niet voorzien welk een stormachtige ontwikkeling deze literatuur in de daarop volgende decennia zou doormaken. Inderdaad, al is ze van nog relatief jonge datum, de literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba is belangrijk en veelzijdig. Ze is het veeltalige produkt van een koloniale geschiedenis, waarin na anderhalve eeuw van Spaanse overheersing Nederland in de zeventiende eeuw, gedurende de Tachtigjarige Oorlog, de zes eilanden bemachtigde en bij de Vrede van Munster in 1648 behield. De Nederlandse invloed bleef ook na twee Engelse tussenbesturen rond 1800, na de slavenemancipatie van 1863 en het uiteindelijke interne zelfbestuur dat door het Statuut in 1954 werd verkregen, ook na de afscheiding van Aruba in 1986. Zowel Aruba als de Nederlandse Antillen ‘van de vijf’ opteerden inmiddels onweerlegbaar voor blijvende banden binnen het Koninkrijk der Nederlanden.

Er ontstond een Antilliaanse literatuur op de drie eilanden Aruba, Bonaire en Curaçao in het zuiden van de Caraïbische Zee, en de duizend kilometer noordelijker gesitueerde eilanden Saba, Sint-Eustatius en Sint Maarten. Het Nederlands was de officiële taal, maar wilde in de rotsachtige bodem niet wortelen. ‘Beneden de wind’ werd het Papiamento de algemene omgangstaal. Het Spaans van de grote buren van de overwal - Venezuela en Colombia - speelde steeds een belangrijke rol. ‘Boven de wind’ was en bleef Engels de algemeen gebruikte taal.

De literatuur weerspiegelt deze viertaligheid, met in verschillende perioden wisselende accenten. Maar vóór de geschreven literatuur was er de orale met zijn liederen en verhalen, die tot vandaag de dag verteld en gezongen worden in het Papiamento en Engels. Ook veel geschriften dragen nog de onmiskenbare kenmerken van oraliteit.

Over aspecten van deze veeltalige literatuur is in de loop van de laatste halve eeuw heel wat geschreven, maar nooit werd er een to-

taaloverzicht van gegeven. Dat gebeurt nu voor het eerst in ‘Beneden en boven de wind’ vanuit de gedachte dat deze literatuur beschreven moet worden als een dynamisch proces van interactie tussen schrijvers en lezers, drukkers en uitgevers, recensenten en leraren, boekhandelaren en bibliothecarissen. Zij allen gaven deze literatuur een specifieke vorm in dagbladen, tijdschriften en boeken. Particuliere literaire genootschappen en officiële overheidsinstituten voor cultuurbevordering bemiddelden daarbij. Zo mogen we ons inderdaad met Cola Debrot verwonderen dat een bevolking die van enkele tienduizenden uitgroeide tot enkele honderdduizenden zo veel ook buiten de landsgrenzen belangrijk gevonden auteurs voortbracht. Wie kent niet de namen van Cola Debrot, Boeli van Leeuwen, Tip Marugg en Frank Martinus Arion die voornamelijk in het Nederlands publiceren? Maar naast hen zijn er tientallen anderen als Joseph Sickman Corsen, Pierre Lauffer, Luis H. Daal, Hubert Booi, Elis Juliana, Wycliffe Smith en Lasana Sekou die zich van het Papiamento, Spaans of Engels bedienen en die daarmee nationale of eilandelijke bekendheid genieten en die de literatuur van Aruba en de Nederlandse Antillen zijn distinctieve aanzien gaven.

Nederland voerde een economisch gerichte koloniale politiek zonder culturele component. Dat bleek uit het verlangen een politiek strategisch steunpunt te verwerven, uit het uitsluitende streven naar handel en winstbejag zodra er economisch wat te halen viel. Nooit werd in vorige eeuwen enige assimilatiegedachte verdedigd. De koloniale politiek had tot het einde van de vorige eeuw geen culturele component. Toen aan het begin van deze eeuw en onder invloed van de ethische politiek, Nederland de kolonie ook cultureel wilde verheffen, d.w.z. verwestersen en vooral Nederlandser maken, hadden de Antilliaanse eilanden zich cultureel al stevig in de Caraïbische en Latijnsamerikaanse regio ingebed en was het voor het Nederlands te laat. Als een rode draad loopt er door deze literatuurgeschiedenis de gemiste kans van het Nederlands ten gunste van het autochtoon gegroeide Papiamento en Engels.

LIJST VAN AFKORTINGEN:

A.C.	Antilliaanse Cahiers
B/N	Beurs- en Nieuwsberichten
C.C.	De Curaçaosche Courant
ENA	Encyclopedie van de Nederlandse Antillen
ENWI	Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië
Ñapa	Amigoe-Ñapa (weekendbijlage van dagblad *Amigoe*)
NWIG	Nieuwe West-Indische Gids
WIG	West-Indische Gids

Hoofdstuk I Orale literatuur

‘Dear friends, I could fill pages with more of those stories, but why don't you just decide to come to our island someday and get it first-hand from the older folks yourself? I think that would be more enchanting, don't you?’

C.E. Lopes *Short History of St. Eustatius as told and Handed Down from Generation to Generation*

‘Literatura papiá ta e forma mas bibu mas ekspresivo, mas realistiko di ekspreshon literario. Pasobra e papiá ta pone e kos skirbi o pensá, biba, vibra, kore mas lihe den nos bena. E kontakto ta mas direkto, mas yegá mas intimo.’

S. Silvanie *Amigoe*

1499	Alonso de Ojeda passeert de Benedenwindse eilanden.
1513	De Spaanse conquistadores deporteren de bevolking van de onnutte eilanden.
1634	Nederlanders veroveren Curaçao op de Spanjaarden.
1641	De WIC begint de transatlantische slavenhandel, met Curaçao als centrum.
1648	De Vrede van Munster bezegelt de onafhankelijkheid van de Republiek.
1651	De eerste joden vestigen zich op Curaçao.
1705	Pastoor Schabel getuigt in zijn geschriften dat de bevolking ‘gebroken Spaans’ gebruikt.
1732	Prefect Caysedo bezigt de term ‘el idioma del pais’.
1740	Dominicus Dujardin legt zich ernstig op het ‘idioom van de negers en mulatten’ toe.
1750	De Curaçaose slaven komen in opstand.
1754	Mozes Maduro krijgt toestemming om zich als blanke kolonist op Aruba te vestigen.
1776	De paters franciscanen arriveren en hanteren het Papiamento al snel als kerkelijke taal. Noord-Amerikaanse opstandelingen krijgen erkenning door middel van het eerste officiële Sint-Eustatiaanse saluut.
1781	Rodney plundert de ‘Golden Rock’ Sint-Eustatius.
1795	Op Curaçao vindt een grote slavenopstand plaats.
1802	William Carlyon Hughes gebruikt de aanduiding ‘Papiamento’ voor de volkstaal van de Benedenwindse eilanden.
1803	Een gerechtelijke getuigenverklaring is het oudst bewaarde Papiamentstalige document van Aruba.

1825	Martinus Joannes Niewindt laat een Papiamentstalige catechismus drukken.
1863	Op 1 juli vindt de emancipatie van de slavenbevolking plaats.
1886	De *Amigoe* gebruikt de term ‘cuenta di Nanzi’ in de betekenis van een leugenverhaal.
1899	A. Jesurun tekent voor het eerst enkele Compa Nanzi verhalen op.
1916	De *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië* ‘vergeet’ de Antilliaanse literatuur te bespreken.
1942	Luc Tournier geeft in zijn tijdschrift *De Stoep* een ‘inleiding tot de literatuur van Curaçao’.
1947	N. van Meeteren maakt indruk met *Volkskunde van Curaçao*.
1952	N.M. Geerdink-Jesurun Pinto publiceert haar voor de radio vertelde Compa Nanzi verhalen.

1955	Cola Debrot vat zijn visie op de ‘literatuur in de Nederlandse Antillen’ samen in het eerste nummer van zijn tijdschrift *Antilliaanse Cahiers*.
1971	Pierre Lauffer geeft *Di Nos, antologia di nos literatura* uit.
1976	P.A. Lauffer beschrijft de ‘historia di nos literatura’.
1977	Cola Debrot ontdekt in ‘Verworvenheden en leemten van de Antilliaanse literatuur’ een CNC-syndroom.
1979	Donald E. Herdeck publiceert zijn *Caribbean Writers*.
1980	Op Curaçao vindt het Fest-Antil plaats.
1982	Wycliffe Smith bespreekt de letterkunde van de Bovenwinden.
1983	Ds. W.J.H. Baart promoveert op de ‘Cuentanan di Nanzi’.
1985	Carel de Haseth verzorgt het lemma ‘letterkunde’ voor de herdruk van de *Encyclopedie van de Nederlandse Antillen*.
1988	Rose Mary Allen schrijft over de Curaçaose calypso.
1990	Indira Boelbaai publiceert een studie over de tambu.
1991	Ini Statia schrijft een nog ongepubliceerde studie over Antilliaanse orale literatuur.

1 Vormen van oraliteit

Het vertrekpunt van een beschrijving van de Antilliaanse literatuur is paradoxaal, want van wat er ‘vóór de letters’ als ‘oratuur’ - hier en in het vervolg kortheidshalve voor ‘orale literatuur’ gebruikt - werd voortgebracht, kunnen we nu alleen nog kennisnemen dank zij de letters, waarin ze aan ons, laat-twintigste-eeuwers, is overgeleverd. De zegslieden zijn immers overleden en met hen is, zoals het gezegde wil, een boekenkast in vlammen opgegaan, zonder dat we ooit zullen weten wat de inhoud daarvan is geweest en tot welke vroege periode ze terugging.

Volgens de algemene mening van onderzoekers is de Antilliaanse oratuur ouder dan de geschreven literatuur. Direct daarop moet dan wel de opmerking volgen dat de behandeling van de oratuur ‘van het begin’ geen enkel moment zal mogen suggereren, dat de Antilliaanse woordkunst oraal begon en daarna in uitsluitend geschreven vorm werd voortgezet. De oratuur mag niet beschreven worden als een afgesloten begin-hoofdstuk; haar invloeden gaan door tot vandaag de dag.

Bij specifieke gelegenheden voorzagen specialisten in de behoeften van het collectieve geheugen van de orale maatschappij. Hun recitaties hadden een encyclopedisch, recreatief en normerend karakter, dat ze verwoordden door middel van ritmische, akoestische en semantische herhaling, door gebruik te maken van melodie en dans, en door via de aangename vertelling het nuttige te brengen aan de luisterende groep die actief respondeerde.

Eventuele oratuur zou natuurlijk allereerst gezocht moeten worden bij de oorspronkelijke Indiaanse bewoners van de zes eilanden, maar van hun prehistorie hebben we niet meer dan enkele geografische aanduidingen en plantenamen, werktuigen, versierd aardewerk en rotstekeningen. Het enige voorbeeld dat sinds Nicolaas van Meeteren er in 1947 en Cola Debrot in 1955 op wezen, nog wel eens wordt geciteerd, is een Arubaans rijmpje (of misschien bezweringsformule) ‘Dori dori mako, si mi muri, keende ta derami? / Ami ami ami / Dori dori mako, ora mi muri keende ta yorami? / Ami ami ami.’ [‘Kikvors, lieve kikvors, als ik sterf wie zal mij begraven? / Ikke ikke ik / Kikvors, lieve kikvors, als ik sterf wie zal om mij wenen? / Ikke ikke ik.’] Cola Debrot gaf de oude rijmregels op gezag van K. Martin, een Duitse geoloog, die in 1885 Aruba bezocht en die ze hoorde van een

oude vrouw. Hij interpreteerde het rijmpje als resten van een primitieve orale literatuur, zonder daarover veel bijzonderheden te kunnen geven. Onderzoek heeft nog op geen van de eilanden reminiscenties van Indiaanse oratuur opgeleverd.

De Spaans koloniale periode duurde bijna anderhalve eeuw, vanaf de 'ontdekking' en de eerste kolonisatie rond 1500 tot de verdrijving van de Spanjaarden door de Nederlanders in het vierde decennium van de zeventiende eeuw. Met de Spanjaarden verlieten toen de meeste Indianen het eiland Curaçao; op Aruba en Bonaire bleef het Indiaanse element langer aanwezig. In deze periode schreven weliswaar enkele Spaanse 'passanten' - tijdelijk op het eilanden wonenden - als Lázaro Bejarano en Juan de Ampués, maar er was geen autochtone literatuur, noch zijn er sporen van enige oratuur, al moet die er wel geweest zijn.

De Nederlanders kwamen voor zout voor hun haringvisserij en om een strategisch en handelssteunpunt te hebben in hun strijd tegen de Spanjaarden in de Tachtigjarige Oorlog. Door de zich al snel ontwikkelende slavenhandel werden de Indiaanse, Noordeuropese en zich uitbreidende joodse bevolkingselementen sedert de tweede helft van de zeventiende eeuw spoedig numeriek overheerst door de uit West-Afrika gedeporteerde slaven, die op Curaçao en Sint-Eustatius in de stad en op de plantages werden tewerkgesteld, op Bonaire en Sint-Maarten eveneens in de zoutpannen.

Hoewel H. Hoetink al in 1958 constateerde dat er niets bekend is over de aard en het aantal van de afrikanismen in de achttiende eeuw, neemt men toch algemeen aan dat het begin van de oratuur het gevolg van de slavenhandel en de komst op de eilanden van de zwarte bevolking was. Niet het Portugees, Spaans of Nederlands van de shons, maar Papiamento - dat als algemene contacttaal in het dagelijkse Babylon fungeerde - en Engels werden het vertrekpunt van de Antilliaanse oratuur.

Zich baserend op Caraïbische studies concludeerde Cola Debrot dat de oratuur zich op de Benedenwindse eilanden gelijktijdig met het Papiamento moet hebben ontwikkeld. Nadat de uit West-Afrika afkomstige slaven de cultuurschok van de 'middle passage' moeizaam te boven waren gekomen, ontstond de 'fase van de renovatie van de Afrikaanse folklore' in de tweede helft van de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw.

De Curaçaose folklore-deskundige Elis Juliana beriep zich op eigen taalkundige bronnen door de gezangen die bij de 'ocho dia' [dodenwake] gebezigd werden en die een wonderlijke mengeling van

verbasterd Latijn, Spaans en Papiamento bevatten, te plaatsen ná de komst van de Spaanse zwerfpriesters die vanaf het begin van de achttiende eeuw oogluikend in de Nederlandse kolonie werden getolereerd: ‘de mensen componeerden hun eigen gebeden. Ja, tijdens de Ocho Dia werd wel degelijk gezocht naar een eigen verbinding met het Opperwezen, maar het werd toch als belachelijk beschouwd. Men verstond niet wat er werd gebeden. Ik zei al dat het een compositie was; er zat verbasterd Latijn in, verbasterd Spaans en er zat Papiamentu in, het was voor een leek volkomen onverstaanbaar. Degeen die het componeerde kon meestal zelf niet lezen of schrijven, maar die had een enorm goed geheugen. Die kon dat helemaal uit het hoofd opratelen. Ik heb later schriften in handen gekregen, waarin een kind of kleinkind letterlijk opschreef wat er gezegd werd. Fonetisch dus. Ik heb zo'n schrift, je krijgt er de raarste dingen in te lezen. Maar als je het goed gaat bestuderen en je neemt een missaal in je hand, dan blijkt dat het toch klopt.’

Elis Juliana wijst zo in 1983 op een met Debrots stelling vergelijkbaar beginpunt van de ons nu nog bekende orale resten. De ‘cantica di ocho dia’, gezongen door de voor dat doel specifiek gekwalificeerde ‘sakristan’ ofte wel voorbidder, zouden dan tot de oudste ons nog fragmentarisch bekende oratuur behoren. Gedurende het traditionele waken bij een zieke die op het sterfbed lag en de ‘ocho dia kantá’, de negende dag na het sterven, werden door een speciaal daarvoor uitgenodigde ‘echado di cuenta’ verhalen verteld en raadsels opgegeven. Die horen dus ook tot deze beginfase van de oratuur.

Oratuur is er niet alleen bij deze riten rond de dood, maar ook in andere levenssferen zoals de werkliederen ter verlichting en harmonisering van de zware dwangarbeid op het veld, en als begeleiding van de aan het oog van de meester onttrokken feestelijke ontspanning van de slaven. Cola Debrot schreef over de oratuur, ‘dat zij het onderbewustzijn tot in zijn diepste lagen bevolkt en deswege de harten op een mysterieuze “unheimische” wijze beroert, die zich aan redelijke verklaringen onttrekt.’ Ze staat volgens Debrot onder de invloed van autochtone Indianen, West-Afrikaanse slaven en Europese boekaniers - bevolkingsgroepen, ‘die etnisch en cultureel zozeer van elkaar verschillen dat zij op het eerste gezicht in geen enkel opzicht gelijkenis vertonen. Bij nader toezien blijkt dat deze drie groepen hetzelfde lot delen voor zover zij alle drie in een beschavingssfeer van gestoorde normen verkeren.’

Papiamento

Zonder een uitspraak te doen of zelfs maar een standpunt in te nemen over de heikele kwestie of het Papiamento al op de kusten van West-Afrika ontstond of later in het Caraïbisch gebied zelf, kan er wel vastgesteld worden dat een vroege versie van deze taal al vrij snel gesproken werd. Tot de oudst bekende meldingen ervan behoort de uitspraak van pater Schabel, die in zijn bewaard gebleven dagboek van 1705 over een soort 'gebroken Spaans' sprak, dat door de mensen gesproken werd.

Het Papiamento was in de 'gesegmenteerde slavenmaatschappij' die Curaçao in die tijd was, al heel snel verankerd, want het werd niet alleen de algemene contacttaal tussen de slaven, zeker van hen die langer in de kolonie bleven en de normale taal die meesters en slaven ten opzichte van elkaar hanteerden, maar ook de taal van de meesters onderling. De opvoedingssituatie was zodanig georganiseerd, dat de witte kinderen van de shon grotendeels werden grootgebracht door de yaya, de kindermeid, die dat uiteraard mede deed in haar eigen taal. Veelvuldig zijn de uitspraken waaruit blijkt dat de verhalen die de yaya vertelde over de slimme spin Compa Nanzi van grote invloed zijn geweest op het cultuurbeleven van de latere, witte meesters. Als derde veelvuldig genoemde factor kan de bevolkingssamenstelling gelden. De Curaçaose maatschappij bestond uit Afrikanen van zeer verschillende taalherkomst, Noord-Europeanen van allerlei naties en tongen en uit Portugese joden. Elk segment bracht een eigen taaltraditie in, waarbij het Papiamento werd gebruikt als middel tot contact tussen alle sociale lagen.

Historicus pater W. Brada vatte in 1956 zijn visie op het ontstaan van het Papiamento samen met: tussen 1705 (Schabels getuigenis) en 1776, toen de paters franciscanen op het eiland kwamen en in het Papiamento begonnen te preken, 'ligt de opkomst'. Toen had de vanuit Zuid-Amerika georganiseerde missie al volledig erkend dat het volk zonder het Papiamento niet bereikt kon worden, wat op sterke verbreiding van de taal duidt. In haar dissertatie van 1987 gaf Toos Smeulders aan dat Dominicus Dujardin zich al in 1740 'ernstig en ijverig op het idioom van de negers en mulatten toelegde'. Wilde dat zeggen dat de blanke bevolking toen nog geen Papiamento sprak - of preekte de jezuïet niet voor hen?

Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw zijn er diverse bewijzen op schrift overgeleverd dat het Papiamento ook in de aanzienlijke huisgezinnen was doorgedrongen, ook als geschreven taal.

Daarnaast deed het van tijd tot tijd dienst bij officiële getuigenverklaringen tijdens de rechtspraak.

Wonderlijk genoeg werden er in de talrijke ons overgeleverde achttiende-eeuwse spotschriften en satirische gelegenheidsgedichten nooit allusies op het Papiamento gemaakt. Vanuit Curaçao verbreidde de taal zich waarschijnlijk met de kolonisatie naar Bonaire en Aruba.

Engels

Op de drie Bovenwindse eilanden nam het Engels als vanzelfsprekend al de functies waar die een taal in het dagelijkse leven vervult. De ligging in de Engelstalige Caraïbische archipel, de handelscontacten met die eilanden en Noord-Amerika, de kolonisatie uit Noordwest-Europa, de voortdurende wisseling van Europese macht, de afwezigheid van een actieve Nederlandse cultuurpolitiek in de als wingewesten beschouwde eilanden waren enkele van de redenen dat het Nederlands er nooit wortel schoot, ondanks het feit dat het de officiële taal en bestuurstaal was. Dat het koloniale bewind coulanter ten opzichte van het Engels dan van het Papiamento was, bleek uit het gegeven dat op de Bovenwinden ook de rechtspraak al heel snel in het Engels plaatsvond.

Nederlands

In de kolonie was het Nederlands de officiële taal van het bestuur, de taal van het onderwijs aan blanke kinderen, de taal van de protestantse eredienst, de taal van de rechtspraak, de taal die wel in geschrifte gehanteerd werd maar die mondeling alleen gebruikt werd door de pas gearriveerde Nederlanders. De joden hanteerden Spaans en Portugees in de synagoge en in het onderling verkeer. In de achttiende eeuw kende de koloniale elite orale noch geschreven literatuur, er verscheen geen krant, er was zelfs geen drukpers. Publiceren wilde zeggen: op een publieke plaats een met de hand geschreven tekst aanplakken, of laten omroepen vanaf de kansel of het paleis van de gouverneur.

Meer vragen dan antwoorden

Kunnen we er van uitgaan dat liederen en verhalen óver de slavernij ook uit de tijd van die slavernij dateren? Hoe werden ze verteld, hoe verliep een vertelsessie, wat was daarbij de rol van de verteller en de luisteraars, werd de verteller door hen onderbroken met ingelaste verhalen? Werd er alleen verteld of ook gezongen en gedanst?

De Afrikaanse cultuur kende haar specifieke ‘griots’, de professionele verhalenvertellers. Zijn er van hen ook geroofd door de slavenjagers en naar het Caraïbisch gebied gedeporteerd? Namen ze in hun nieuwe gebied hun oude beroep weer op? Zo niet, wie namen dan de taak van hen over? We weten tot nu toe weinig en dan nog het meest via onderzoek betreffende Curaçao. Mogen we die gegevens zonder meer ook op de overige eilanden van toepassing verklaren?

Wat we door middel van overgeleverde documenten en historisch onderzoek weten is echter de moeite waard. De oratuur in het Papiamento had een al sterk geformaliseerd karakter in die zin dat er vaste genres als ‘cantica’ [liederen] en ‘cuenta’ [verhalen] waren, dat er specifieke vertolkers waren als de ‘sakristan’, de ‘echado di cuenta’ en de yaya, dat er vaste gelegenheden waren waarbij de oratuur een onmisbare rol speelde, zoals de jaarwisseling, de oogstfeesten en de begrafenisrituelen.

2 Cantica

Toen Pacheco Domacassé in 1971 zijn historische toneelstuk over de grote slavenopstand van 1795, *Tula*, schreef, vervaardigde Eric La Croes voor de opvoering daarvan een aantal liederen, zoals door de slaven gezongen werkliederen, de tambú en ‘cantica di rebellion’. Het was de auteur kennelijk onmogelijk om authentiek oraal materiaal te gebruiken, domweg omdat dat nergens is overgeleverd. We weten dat er in de tijd van de slavernij liederen gezongen werden, maar we weten niet meer welke, noch hoe de oorspronkelijke vorm was.

De oudste pogingen tot schriftelijke vastlegging, die jammer genoeg nooit teruggevonden zijn, dateerden al van voor 1863. Een van de eerste eigenaars van San Pedro noteerde in een aantal schriften de verhalen, gebeurtenissen en gebruiken die hij hoorde en zag. We zouden in deze plantage-eigenaar de eerste Curaçaose folklorist kunnen zien. Maar alle materiaal is door brand verloren gegaan. Daarnaast waren er al vroeg enkele Europese onderzoekers die vastlegden wat ze zagen, zoals een oude man van in de tachtig aan pater P.H.F. Brenneker nog in de jaren zestig vertelde: ‘Eens kwamen de vier eigenaren van *Koraal Specht* bijeen, en riepen de bomba's [opzichters] van de slaven. Dezen moesten werkliedjes zingen in het gené, en de heren schreven ze op. Ze stuurden ze naar Holland ter onderzoek en kregen als antwoord terug, dat het vooral teksten waren ontleend aan dierengeluiden.’

Het enige wat dit soort gegevens ons nu nog oplevert is de kennis dat er inderdaad werkliederen waren die uit de tijd van de slavernij stammen, en dat ze zo ingeburgerd waren dat ze incidenteel onderzocht en genoteerd werden. Juist deze transcripties zouden gegevens hebben kunnen verschaffen over de ontwikkeling in de tijd van de nog overgeleverde liederen, nu resten slechts de resten.

Het zijn vooral de paters geweest die zich als folkloristen ontpopten en de cantica voor het nageslacht hebben bewaard, ondanks dat de kerk bepaalde vormen, met name de tambú-liederen en -dans, altijd geprobeerd heeft uit te bannen wegens vermeende onzedelijkheid.

Nadat in de eerste decennia van deze eeuw slechts incidenteel aandacht aan de cantica werd gegeven, ontwaakte de belangstelling na 1940. Maar ze werden eerst sinds de jaren vijftig grondig bestudeerd door het duo Brenneker/Juliana, die de Curaçaose liederenschat met behulp van de tape-recorder vastlegden en via de in 1973 opgerichte

Fundashon Zikinzá voor het nageslacht bewaarden. Pater Brenneker schreef: ‘Curaçao is een der *rijkste* landen wat *geïmproviseerde liederen* betreft. Men krijgt de indruk, dat in vroeger tijden, bij gebrek aan vrije uren en middelen, de bevolking zich met tiendubbele ijver heeft toegelegd op de volkszang. Men heeft van de nood een deugd gemaakt, en al zijn gevoelens uitgezongen. Hun aantal beloopt *over de duizend*, maar er is nog weinig van vastgelegd en gepubliceerd.’

Gelegenheden

Wat was de inhoud van de liederen en bij welke uiteenlopende gelegenheden werden ze gezongen? Misschien kunnen we beter zeggen dat er nagenoeg geen gelegenheid was waarop níet gezongen werd. De beschikbare inventarisatie leert dat de oratuur vele aspecten van het leven begeleidde. ‘Liederen worden niet gecomponeerd, niet voorbereid. Zangers met aanleg luisteren aandachtig naar meesterzangers, en treden dan bij gelegenheden op. De *omstandigheden* zetten aan tot zingen: een gebeurtenis van belang, zwaar werk, een feest. De zanger *improviseert* en *fantaseert*. Het beste wat bij dergelijke gelegenheden te berde wordt gebracht, blijft hangen, en komt op het, in de regel ongeschreven, repertoire van de traditie,’ schreef pater Brenneker.

Tot de oudste liederen zullen de ‘cantica di bula bai’ uit de slaventijd behoren, die bezongen hoe de Luango-negers hun vernederende positie uit de slavernij konden ontvluchten, omdat ze naar Afrika konden vliegen zolang ze in het nieuwe land nog geen zout gegeten hadden.

De ‘cantica di piki’ [de liederen bij het werken met de pikhouweel] zijn sterk in de meerderheid; ze zijn vaak zeer droevig, wat te denken geeft over de arbeidsbeleving. Brenneker schreef: een ‘werkliedje is een verzamelnaam voor alle liedjes, die de arbeid vergezellen: graven, roeien, dragen, planten, hakken. De oudere mensen vinden, dat je met zang lange tijd achtereen kunt werken zonder moe te worden. De liedjes werden benoemd naar de aard van het werk. Met losliedjes, keukenliedjes, trekliedjes, mokerliedjes, liedjes bij jacht en visvangst kunnen we de voorbeelden die Brenneker gaf aanvullen. In zijn verzamelingen klassificeerde hij tientallen soorten, die aangeven dat zang en werk onverbrekelijk verbonden waren. Voor de Bovenwinden noteerde Wycliffe Smith in 1982 nog de ‘shanties’, waarbij een voorzanger en koor beurtelings optraden om het zware werk door middel

van melodie, maar vooral ritme te verlichten. Historicus Johan Hartog meldde een Bonaireaans werklied dat in 1860 bij het bouwen van de kerk te Rincón gezongen werd, dat ook via individuele voorzang en massaal refrein ritme en ontspanning in het zware steenslepen bracht.

Over de tijd van de slavernij gaan heel wat verzetsliederen, die klonken als klacht of dreiging, in verband met ongewenste verkoop van een familielid of vriend(in), mishandeling, kritiek op de wrede bomba, het daadwerkelijk in opstand komen, klachten óver (nooit tégen) de shon, en uiteindelijk de emancipatie in 1863 waarvoor koning Willem III alle dank en eer ontving. De reisliedjes omvatten voorbeelden van een tochtje van het platteland naar de stad, het een avondje op stap gaan, en (in later tijd) gaan werken in Panama. Daarnaast zien we algemene liedjes over het platteland, een dam die gebouwd wordt of breekt, de regen, een lusthof, de zee. Omgeving en persoon stonden beurtelings centraal. Zo komen we ook liederen van solidariteit, sociaal verkeer, rouw om een dode en eenzaamheid tegen. Incidenteel horen we ook over plezier, liefde en huwelijk en liederen rond bepaalde feest- en gedenkdagen, zoals een doopfeest. Het (kerkelijk) jaar werd herdacht in liedjes van San Juan, Sint-Antonius en Judasliedjes.

Tot de meestverbreide en in onze dagen opnieuw populair geworden oude ‘cantica’ behoren wel de oogstliederen: het snijden van de mais, het binnenhalen daarvan en het erop volgende feest. Pastoor Jan Paul Delgeur noteerde in het nieuwsblad *Amigoe* nog een oud vertaald oogstlied met ‘een melancholische melodie, in hun taal zoo vol poëzie’, dat men zong nadat de pastoor zijn parochianen bekend heeft gemaakt met een nieuw soort mais:

> ‘Waarom zoo lang door ons miskend?
> Feterita! Feterita!
> Zoo menig hongerende hadt ge kunnen spijzen,
> Feterita! Feterita!
> Tranen van zoovele schreiende moeders kunnen drogen,
> Feterita! Feterita!
> Want haar lief kinderke zou dan niet gestorven zijn,
> Feterita! Feterita!
> Maar nu komt ge tot ons, als Gods barmhartige engel,
> Feterita! Feterita!
> En vol vreugde kussen we uw reddende hand.
> Feterita! Feterita!
> Uw lelieblanke korrel zal gedijen
> in onze grond 'n honderdduizendvoud

Feterita! Feterita!
En in ons land zal niet meer schrijnen 't felle hongerwee.
Feterita! Feterita!
Welvaart zal heerschen in onze dorpen,
Feterita! Feterita!
En na God, danken wij zulks aan u.
Feterita! Feterita!

Tambú en Dandé

Vooral rond Nieuwjaar waren er veel liederen. Zo was op alle eilanden de tambú (tamboer) populair en speciaal op Aruba de dandé. Tambú-dansen en -liederen waren bestemd voor de tijd rond de jaarwisseling, maar men 'oefende' soms al vanaf oktober. De tambú bracht op satirische en improviserende wijze de actuele publieke 'geheimen' onder de aandacht. 'De liederen zijn vaak dubbelzinnig en verwijzen naar in het jaar begane daden. De gezaghebber, de dokter, de plantage-bezitters of handelaren krijgen een beurt en worden dikwijls niet gespaard.

De kerk en het burgerdom in het algemeen hebben zich fel verzet tegen de uitwassen die bij de tambú-vieringen plaats zouden hebben. Ze verzetten zich vooral tegen het Afrikaanse element en het gewelddadige waarmee het dansen gepaard zou gaan, niet zozeer tegen de tekst van de liederen. De protesten waren legio. Een oude Arubaanse bron van het einde der negentiende eeuw wond er geen doekjes om: 'Oorverdoovend, onuitstaanbaar en onbeschaamd, meer dan ooit te voren, heeft het gepeupel vooral in de kerstdagen hier huisgehouden. Een onzedelijke Afrikaansche negerdans als *tamboer*dans bekend, had volop vrij spel. Op niet minder dan drie plaatsen werd in de kom der Oranjestad dag en nacht op furieuze wijze zonder ophouden de tamboer geroerd. In het holst van de nacht hoorde men van tijd tot tijd boven al dat geroffel een volksen hondengeschreeuw opstijgen alsof men te Dahomey in het hartje van Afrika feestvierde.' Een nuchterder stem plaatste de discussie om de tambú-dans in de sfeer van het eigene, tégen de blanke die niet tot dat eigene behoorde: 'Evenmin als het Papiëmentsch ophouden zal, de landstaal te zijn en plaats zal maken voor het Hollandsch, evenmin zal de tamboerdans hier te lande bij de roode, gele, bruine en zwarte bevolking door andere dansen worden vervangen.' Kennelijk stonden liberalen en katholieken tegenover elkaar. De verder zo voorzichtige pater Euwens schreef ronduit over

‘een uiting van dierlijke zinnelijkheid’ - en dat was het officiële standpunt van de hele kerk, getuige een column van Jan Paul Delgeur: ‘Zoo nu en dan werd door de blackies in 't holletje van den nacht de oude Afrikaansche tamboer voor den dag gehaald, de mijohn rum ontkurkt, en 't vieze gedoe begon. Dat verveelde me, dat herhaaldelijk vuig gecancan. Wat er toen gebeurd is, weet ik heusch niet meer, maar ik zie me nog, pezige zesvoeter die ik was, hoog op mijn nerveuzen hengst plots te midden in dien lallenden heupwiegenden stomdronken negertroep springen, er onbarmhartig op los karwatsen, met 't wonder-effect, dat in 'n minimum van tijd, in die met zweet en stank en Afrikaansche boemklanken bezwangerde koraal, weer de intense stilte heerschte van een pieuze maanlichte tropennacht.’

Het verzet van kerk en establishment tegen de tambú is langdurig, maar tevergeefs geweest. De moderne vorm is door iedereen geaccepteerd en zo werd het muzikaal-literair-dansante genre opnieuw zeer populair. Het tambúlied is pure oratuur, met de produktieve improvisatie op de vaste grondpatronen, met het direct reagerende publiek waar de voorzanger op (meestal) haar beurt weer op in kan spelen. Heel anders dan de kerk traditioneel oordeelde schreef pater Brenneker in 1969: ‘Tamboerliedjes zijn juwelen. Onvervalst papiaments, niet gebonden aan grammatica en bovenal springlevend. Ze zeggen de waarheid in de regel niet direct. Het zijn zinspelingen die je moet begrijpen. De aanwezigen begrijpen ze onmiddellijk, barsten dan los in een schaterlach en zingen het refrein mee. Heel zo'n tambú is een ontlading van het gemoed in de zin van: laten we er maar om lachen. Gelukkig leeft de tambú de laatste tijd weer op.’ Dit citaat uit de moderne tijd toont aan dat het genre nog steeds leeft.

De dandé zou omschreven kunnen worden als de Arubaanse nieuwjaars-serenade. Een groep muzikanten trekt, geleid door een voorzanger, van huis tot huis om zingend-musicerend de bewoners een voorspoedig nieuwjaar toe te wensen. Men werd met ‘open handen’ ontvangen en de beloning voor de gezongen heilwens was geld en drank. Het grondpatroon van de ‘dandé’ staat vast, maar ter plaatse brengt de zanger improviserend de op de bewoners van het op dat moment bezochte huis toepasselijke varianten aan. Onderzoekers als Rufo Odor en Eddy Bennett zagen in het ‘call and response’-karakter van de zang een Afrikanisme, dat ook in tambú aanwezig is. Het woord dandé zou van het Frans ‘dandin’ of het Engelse ‘dandy’ afkomstig zijn, maar S. Kock verdedigde in 1987 dat het woord ‘dandé’ afgeleid werd van ‘dandare’, wat ‘van de ene plaats naar de andere gaan’ bete-

kent, ‘wat geheel overeenkomt met wat er tijdens de serenade plaatsvindt’. De oudste bewijsplaats van een dandé-lied is bij Nicolaas van Meeteren die in 1947 een voorbeeld uit de eerste helft van de vorige eeuw optekende. Na 1863 werd de dandé een typisch Arubaanse traditie.

Catibo ta galiña - de slaaf over de slavernij

De oratuur was van de slaven, niet van de meesters. De liederen en verhalen handelden over allerlei aspecten van het leven in onvrijheid, meestal in verborgen vorm, maar ook een groot aantal keren direct. Welk beeld krijgen we nu nog uit de tientallen liedjes die de slaven over hun eigen positie zongen? De door pater Brenneker en Elis Juliana verzamelde Curaçaose liederen behandelden diverse aspecten van het leven in slavernij, van aankomst, verzet, vlucht en uiteindelijke emancipatie. Omdat de onderzoekers sommige liederen meerdere keren tegenkwamen en weergaven vanuit verschillende bronnen, kunnen we bovendien iets leren van de varianten.

Het enige liedje over de aankomst stelde het merkwaardig zo voor alsof de slaaf uit Nederland arriveerde: ‘Ahooo ahooo awo ma jega di Ulanda / aho mi di ma sali Ulanda / aho mi ta jiu 'i Ulanda / eh jiu di Ulanda.’ [Ik kom juist aan vanuit Holland, ik ben Hollander]

Kende dit lied nog een zeker optimisme, daarna werd de toon al snel in-droevig. Als de slaaf zijn positie bezong was de toon bijna zonder uitzondering in mineur, met name wat de volkomen rechteloosheid betrof. Over de willekeurige verkoop en daardoor het uit elkaar trekken van moeder en kinderen ging het bekende ‘catibu ta galiña’: een slaaf is als een kip die verkocht wordt. ‘De shon verkoopt ons, moeder, we gaan naar een andere shon. Ik heb de heer gesmeekt. Kijk, de shon verkoopt ons, hij heeft het geld in de hand. Slaven zijn kippen’.

Daartegenover stond het zelfrespect van de zwarte mens: ‘Ik ben een haan, ik draag een kroon op mijn hoofd’. Bekend was Buchi Fil die nooit duldde dat welke blanke of opzichter hem aanraakte. Van respect getuigt ook het werklied over Chamba, die met bijl op zijn rug en zijn pikhouweel op zij naar Paradera ging om te werken. De shon werd diverse keren geschilderd als oneerlijk omdat hij zijn beloften niet nakwam, als gierig en als wreed. Een slavin, moeder van acht kinderen, werd als straf zo maar in een droge put gesmeten. Ze smeekte met haar acht kinderen aan een andere shon verkocht te wor-

den. De (veelal zwarte) bomba of vitó werden als opzichters bij het werk of uitvoerders van de door de shon opgelegde lijfstraffen algemeen afgeschilderd als meedogenloos wreed. De shons waren afhankelijk van hen, dientengevolge gedroegen de bomba's zich vaak eigenmachtig. Zij gunden de slaven zelfs hun rechtmatige middagrust op het heetst van de dag niet en waren alleen op eigen voordeel uit. De gehate bomba Balentin van Kenepa had een verhouding met de vrouw van de shon en ging in het landhuis leven na zijn meesters dood. Hij at het vlees en liet de botten over. Hij werd in dit lied een 'moordenaar' genoemd die het met de blanken hield, zelfs met hen aan dezelfde tafel at en eigenaar van het landhuis werd.

Heel wat liederen gingen over het verschil in rechtspositie en de discriminatoire behandeling van zwarte en witte mensen, die in het volgende kort maar wrang werd samengevat: 'Si ta neger bo ta / kico bo haci tin castigu pa bo / ma si blancu si / maske kico cu e haci no tin castigu pe / esta un cos di hari / hehehe...' [Als je zwart bent krijg je altijd straf, maar een blanke, wat hij ook doet, krijgt nooit straf. Dat is iets om over te lachen]

Naast de klacht klonk het verzet, passief door middel van werkweigering, door middel van het gebruik van de voor de blanke shon onverstaanbare guené-taal, de zogenaamde kleine marronage - het tijdelijk weglopen van de plantage - of de poging tot een definitieve vlucht: 'Adios Shon Feli Vidal adios / Shon Manchi Maduro adios / Shon Feli Vidal / Porto Rico ta mas miho.' [Vaarwel shon Vidal en Maduro, op Puerto Rico is het veel beter] Bij deze vluchtliederen nam het 'luango-lied' een speciale plaats in, ook al omdat het veelal in het guené gezongen werd. Het vertelde hoe een slaaf die nog geen zout gegeten had naar Afrika terug zou kunnen vliegen.

Klacht, protest en verzet overheersten getalsmatig, maar daarnaast lieten de liederen ook menigmaal de eigen cultuur van de slaven zien, met name wat het onderling sociaal verkeer betrof, bijvoorbeeld het elkaar begroeten.

Eigenlijk is het nogal opvallend dat de zo uitgebreide verzameling van pater Brenneker maar één voorbeeld gaf van een lied over de grote slavenopstand van 1795 en de strijd van Tula en zijn medeslaven voor de vrijheid, en dan nog zonder veel bijzonderheden: 'Zino papapa zinowé / neger tribi ca lanta cu blancu / zino papapa zinowé / Tula tribi ca traha papa / zino papapa zinowé / Tula tribi ta hala lechi.' [De onbeschroomde / brutale negers kwamen in opstand; Tula kwam in opstand]

Over de uiteindelijke emancipatie in 1863 zijn heel wat meer liede-

ren bewaard gebleven. Ze zijn in twee groepen in te delen, de min of meer officiële liederen van ‘dankbaarheid’ aan Koning Willem III die de vrijheid schonk en de liederen die van triomf spraken tegenover de shon die nu zijn macht kwijt was: ‘Bam pidi Dios na rudia abao / cu su santu debocion / awor nos tur ta liber di tur shon / liber di tur nacion / catibu di rei.’ [Laten we God op onze knieën devoot danken dat wij allen van de shons vrij, nu slaven van de koning zijn]

‘Muchu danki Shon Welmu den Derde / cu awe nos ta ruman / pero awo nos tur a bira / catibu di Shon Dios / laga nos bam gradici ma na bon Dios / pa cielu i su bondad.’ [Dank Koning Willem III, dat we nu allemaal broeders en zusters zijn, maar Gods slaven. Laten we God danken voor zijn hemelse goedheid]

Zo te horen liet de kerk zijn invloed in de officiële dankbaarheidsbetuigingen degelijk gelden. Bekend werd ook ‘Libertad galité / la reina Victoria a mand'e cos pa nos / libertad galité / Willem den Derde a mand'e cos pa nos.’ [Vrijheid, gelijkheid; koningin Victoria en koning Willem III hebben ze ons geschonken]

Tot de varianten die meer ‘off the record’ waren, maar ongetwijfeld de gevoelens goed weergaven, hoorden de bekende, ‘Awo n'tin Shon Henri ntin Shon de Palm / ntin nada mas / awo nos tur ta un awo nos tur ta un / awo djaca laba tajo awo djaca frega cuchu.’ [Er is nu geen shon Henri of shon de Palm meer, we zijn nu allemaal een, de ratten doen de afwas]

Sypkens Smit verzamelde tijdens zijn antropologisch onderzoek een aantal voorbeelden van Sint-Maarten. ‘Obbey ben'a here'm lòng time, / Bukkra hide 'm lòng time...’ vertelt hoe de Nederlanders de emancipatie die op het Franse deel van het eiland al sinds 1848 van kracht was, tevergeefs probeerden te verbergen.

Uit de verzameling van Brenneker blijkt duidelijk dat zijn verschillende twintigste-eeuwse zegslieden hun eigen varianten vertolkten. Van het bekende ‘di ki manera’ zijn niet minder dan vier versies bekend. De inhoud is bij alle vier dezelfde, de varianten zien we in de presentatie, een bewijs dat het algemene en populaire lied tot de levende oratuur behoorde. De door Teodor Juliana gezongen versie luidde: ‘Di ki manera, éééh / di ki manera nos ta biba na mundu / cu pecado di mundu tur / ta desolá 'i nos! / di ki manera, ééééh / di ki manera nos ta biba na mundu / cu pecado di mundu tur / ta traiciona 'i nos! / di ki manera, ééééh / di ki manera nos ta biba na mundu / cu pecado di mundu tur / ta lanta contra nos! di ki manera ééééh.’ [Op welke manier leven wij op aarde, met alle zonde die ons diep bedroeft, die

ons verraadt, die tegen ons gericht wordt] Het is een felle protestversie, die spreekt van verraad en verzet tegen ‘ons’ als groep. Op welke manier leven we op aarde, als iedereen ons in de steek laat, ons verraadt en tegen ons is. Door het herhaalde ‘op welke manier, ééééh’ werd het vraag-element wel heel sterk in deze versie.

Martili Pieters zong het lied met de volgende varianten, waarbij de... staan voor het refrein, ‘Di ki manera ééh / di ki manera nos lo biba den e mundu aki / cu pecado di mundu nan tur ta malmula nos/.../.../ si nos haci malu / pecado di nos a haci malu / si nos haci bon / tambe pecado di nos a haci malu./.../...’ Deze versie is minder fel en geeft eerder een algemeen gevoel van onmacht weer in de trant van: we krijgen altijd de schuld. Ze was daarnaast enerzijds sterk gericht op het leven hier en nu in deze maatschappij, anderzijds beschreef ze minder het feitelijke leven maar vroeg ze, door het gebruik van ‘lo’, hoe zullen we hier en nu leven. Beide versies spraken over het gezamenlijke ‘wij’. We zien het probleem van de transcriptor die schriftelijk moest weergeven met hoeveel nadruk het herhaalde ‘eeh’ gezongen werd.

Chico van Seru Fortuna zong, in een persoonlijker versie door ‘ik’ te gebruiken: ‘Di ki manera eeeh / di ki manera lo mi biba na mundu / di ki manera lo mi biba na mundu / pa pecado di mundu nan lo desola 'i mi /.../.../.../ cu mi haci bon nan di m'a haci malu / si mi haci malu nan di tambe m'a haci malu.’ De directe herhaling van ‘hoe zal ik op de wereld leven’ versterkte het persoonlijke. Evenals de eerste versie spreekt deze over het in de steek laten. Het refrein werd in deze versie maar één keer, alleen in het midden herhaald, niet aan het eind. De volgorde van goed en kwaad doen werd hier omgedraaid, waardoor het effect van het altijd ongelijk krijgen iets zwakker werd. Door de uitgebreide herhaling van de drie beginverzen lag er een sterke nadruk op de vraag, er komt geen antwoord.

Poulina van Wanota's versie kent eveneens het persoonlijke ‘ik’, nog versterkt door de herhaling in vers vijf en zes dat ‘ik’ verkeerd deed: ‘Ai di ki manera eh / di ki manera mi po biba na mundu / ma n'tin manera pa mi biba na mundu / ma pecado ta desola / cu m'a haci malu / pecado di m'a haci malu / ora m'a haci bon / pecado di cu m'a haci malu / ma n'tin manera eh / mi po biba na mundu.’ In deze versie komt het kunnen (po) het sterkst op de voorgrond, ik *kan* niet op de wereld leven, waar de andere versies ‘ta’ of ‘lo’ geven. Er is hier geen refrein, maar wel een sterk gesloten structuur door de gevarieerde herhaling van het begin. Er is nog een belangrijk verschil met alle drie vorige versies, want de vraag van het begin ‘ach, hoe kan ik op aarde

leven', wordt aan het eind door de 'ik' zelf in negatieve zin beantwoord: er is geen manier voor mij om op aarde te leven. Daarmee werd deze laatste versie de meest droevige variant van dit depressieve werklied, dat de uitzichtloze situatie van de slaaf vertolkte.

In hoeverre hebben de liederen zich in de loop van twee eeuwen ontwikkeld? Dat een lied niet steeds in zijn oorspronkelijke staat behouden bleef, wordt alleen al bewezen door de varianten naar plaats, want niet elke vorm is op elk eiland even bekend of geliefd. De oratuur verdwijnt in hoog tempo door de moderne communicatiemiddelen en de oude schaamte die het eigen verleden slechts ziet als een periode van armoe en slavernij.

Pater M.D. Latour bepaalde de ouderdom van de liedjes uit hun onbegrijpelijke Papiamento: 'Veel van deze liedjes zijn inderdaad oud. We zouden kunnen zeggen: de meest onbegrijpelijke zijn waarschijnlijk het oudst. Dat ze zo onbegrijpelijk zijn, komt door hun uitheemse afkomst. Dit is namelijk geen papiaments meer (of misschien beter gezegd: **nog** geen papiaments), maar het laatste overschot van een of meer talen van een heel ver land overzee, waarnaar in de harten van de oudsten onder de plattelandsbevolking nog een vaag, onberedeneerd heimwee heerst.'

Brenneker noemde een specialist die de liederen bewaarde en doorgaf. Het was de 'baas di cantu' [meesterzanger] Djaoen, 'die er een dik schrift op nahield, waarin zijn liederen stonden opgetekend. Djaoen maakte school. Hij stierf in de stad, maar voordat de familieleden arriveerden, waren vier van zijn leerlingen er ieder met een deel van zijn bundel vandoor.' De liederenschat was kennelijk voornamelijk van het platteland. Of is een dergelijke conclusie ook al weer te voorbarig en weten we niet meer dan dat in de tijd van onderzoek er kennelijk in de stad niet veel meer te vinden was? Wie Brennekers verzamelingen doorneemt, valt onmiddellijk op dat er zoveel zangers / zegslieden zijn - de oratuur was bezit van vrijwel iedereen.

3 Cuenta

Verhalen vertellen was tot voor enkele decennia populair en wijd verbreid op al de zes Antilliaanse eilanden. Het wordt algemeen aangenomen dat deze traditie tot zeer vroege tijden terugging, zelfs tot (ver) voor de geschreven letteren. Maar enige indruk van hoe het oorspronkelijk geweest zou zijn, kunnen we nu alleen nog maar krijgen uit de overlevering van de wijze waarop het vertellen in recenter tijden plaatsvond.

Op de Bovenwinden kwamen verhalen, spreekwoorden en vooral ook raadsels in velerlei gedaante voor. De oudste verzameling daar is wel die door E.C. Parsons, die in 1924, 1925 en 1927 behalve de Franse en Engelse Caraïbische eilanden ook de Bovenwindse SSS-eilanden bezocht.

De bevolking van Sint-Eustatius hield de vertelling bij allerlei gelegenheden in ere. Bij feesten bijvoorbeeld, 'waarop, bij fakkellicht, nog de echte ouderwetsche dansen worden uitgevoerd, wordt de tijd ook aangenaam doorgebracht met zang en met vertellingen, "van toen en toen", waarin vooral de praatgrage oudjes onuitputtelijk zijn,' schreef H. van Cappelle in 1926. Pas veel later deed M.P. Sypkens Smit onderzoek, waaraan Wycliffe Smith in 1982 enkele voorbeelden van Sint-Maarten ontleende. Specifiek, want op de Benedenwinden minder verbreid, noemde hij de dierenverhalen van Brer Rabit, smokkelverhalen en 'riddles', die steeds met vaste openingsformules als 'me riddle - me raddle' begonnen. Parsons gaf daarvan in 1943 bijvoorbeeld: 'Me riddle, me raddle, / You may tell me this riddle,/ Perhaps you may not./ Dere was old Nancy goes/ Wid a long petticoat,/ De longer she live/ De shorter she grows' [a candle]. Wat de verhalen betreft onderscheidde Smith 'jumbies' [spookverhalen], en 'nancy'-stories [sprookjes]. Maar ook hij moest constateren dat de verteltraditie snel aan het verdwijnen was: 'Today, impinging cultural forces from abroad are slowly eroding, the cultural heritage of the Windward Islands. And, if preservation efforts are not undertaken shortly, our future generations will, as far as literary expression is concerned, always be confronted with a blank page in their folk literature.'

Voor Sint-Eustatius gaf C.E. Lopes in 1991 naast deze soorten nog een hele rij voorbeelden van 'treasure stories', de verhalen over een op het eiland verborgen schat die tot de tijd van Rodney's overval van

‘the Golden Rock’ in 1781 teruggaan, van ‘ghost-stories’ over allerlei geestverschijningen, een verhaal over een slaaf die steeds zonder enige aanleiding onmenselijke afstraffingen kreeg, en het verhaal over de slaven-evangelist Black Harry, wiens missiewerk onmogelijk gemaakt werd, die gemarteld en weggejaagd werd en die daarom het eiland vervloekte. Sinds die tijd ging het slecht met Sint-Eustatius, want de Engelse plunderaar Rodney kwam en de economie stortte compleet in.

Deze verhalen gaan door tot vandaag de dag. Will Johnson beschreef in 1979 de oude Sabaanse verhalen van zijn grootmoeder Agnes Simmons: ‘After supper she would sit on her doorstep and would sneak in a puff or two on an old corncob pipe while I questioned her about life on Saba when she was a girl, and about stories which had been handed down to her by her grandmother.’ Maar ook de volwassen mannen in Johnsons omgeving vertelden hun verhalen: ‘op Saba kwamen de mannen om vijf uur 's middags, als ze klaar waren met hun werk, bij elkaar zitten op een muur dichtbij een rumshop. Daar vertelden ze elkaar allerlei verhalen over hun jeugd en zo. Er waren mensen die altijd op een bepaalde steen zaten; daar mocht een andere niet op zitten.’

Dat het verhalen vertellen al heel vroeg een geformaliseerd karakter had, bleek wel uit de gegevens dat het ‘echte’ vertellen alleen bij bepaalde gelegenheden en dan door specifieke vertellers geschiedde. De ‘echado di cuenta’ werd bijvoorbeeld bij een dodenwake ingehuurd. Terwijl de vrouwen in het huis de dode beweenden en de familie troostten, bleven de mannen buitenshuis, waar de verteller onder overvloedig geschonken glaasjes rum de aanwezigen vermaakte met zijn vertelkunst. In feite is deze ‘echado di cuenta’ de eerste specialist beroepsorator, die van zijn kunst een broodwinning wist te maken. Ook de wijze van vertellen was geformaliseerd, want kenden de riddles vaste openingsformules, de ‘stories’ werden in de meeste gevallen besloten met het rijmpje: ‘De lead bend / And de story end’, met kleine varianten. Er zijn nog steeds mensen die algemeen bekend staan als goede vertellers van de oude verhalen.

Compa Nanzi in het web van het geschreven woord gevangen.

Abraham Jesurun was einde negentiende eeuw de eerste die aandacht vroeg voor een viertal ‘onder de Curaçaosche bevolking verhaald

wordende sprookjes', die hij naar het erin optredende hoofdpersonage cuenta di Nansi noemde, een benaming die in die tijd al gangbaar geweest moet zijn. De oorspronkelijke Papiamento versie liet hij volgen door een vertaling in het Nederlands. Jesurun had een nogal dualistische waardering voor de door hem verzamelde en genoteerde vertellingen, want hij zag ze als primitief vermaak: 'Dat zij gewoonlijk niet veel om het lijf hebben, laat zich wel gereedelijk verklaren uit den lagen trap van ontwikkeling van de Afrikaansche volksstammen, waarvan de tegenwoordige negerbevolking afstamt; want voor een deel zullen die verhalen misschien wel van Afrika afkomstig zijn. Nog steeds verschaffen die vertellingen, die slechts uit den mond van den "hinchado di cuenta" tot hun recht komen, menig genoegelijk ogenblik aan groot en klein.'

Het zou wel meer dan een halve eeuw duren voor er weer iemand van de Antillen zelf het belang ervan inzag om deze spinvertellingen in het Papiamento te noteren. We zien dat naarmate de twintigste eeuw vorderde en de verteltraditie afnam de waardering voor de spinvertellingen toenam.

De cuenta di Nanzi zijn aloude, op een Afrikaanse herkomst stoelende, door de gedeporteerde slaven meegevoerde, mondeling overgeleverde vertellingen, die hun naam ontleenden aan hun hoofdfiguur, de spin, en diens sluwheid en schelmenstreken, waarmee hij iedere tegenstander te slim af was. Onderzoeker H. van Cappelle beschreef de Caraïbische Nanzi als volgt: 'De spin is buitengewoon listig, lijdt aan slapeloosheid, heeft een taaiheid, die aan onsterfelijkheid grenst, bezit een formidabelen eetlust en een bewonderenswaardig talent, om zich van het noodige voedsel te voorzien. De spin toont door het spinnen van zijn kunstig web, dat hij buitengewoon knap is en "de draad van zijn persoonlijkheid met het nationale leven als het ware samengeweven" heeeft.'

Pater M.D. Latour kwam tot de omschrijving: 'Het zijn meest vrij korte verhalen, waarin Nanzi, de Spin, die eigenlijk een wijze man is (maar dan wijs te verstaan in de zin van sluw, listig), tevens gewetenloos en banaal-grappig, de hoofdrol speelt.' Nicolaas van Meeteren nam zijn grenzen ruimer door 'niet alleen die verhalen waarin "Tja Nanzi" als hoofdpersoon optreedt, maar ook die, waarin hij een secundaire rol speelt of zelfs heelemaal niet voorkomt' eronder te rekenen, mits ze voldeden aan zijn omschrijving van de dierenfabels, 'handelende over een feit uit de dieren-, planten-, of mineralenwereld, als levende personen voorgesteld.' Dominee W.J.H. Baart noemde Nanzi in zijn dissertatie een trickster-figuur, die als 'dubbelfiguur'

fungeert, omdat hij als personage zowel de positieve eigenschappen van een cultuurbrenger als ook (vele) negatieve eigenschappen vertoont: ‘Al is zijn manier van optreden, zoals wij die uit de verhalen leren kennen zodanig dat het amorele, het banale en het clowneske ons kunnen verbijsteren, dit mag niet in mindering komen op onze bereidheid om te erkennen dat wij hier te maken hebben met een serieuze poging om de menselijke werkelijkheid van alledag, met zijn hoogten en diepten, ook met zijn verscheurdheid en absurditeit, te benaderen en in de greep te krijgen, opdat het leven geleefd kan worden.’

De onbetwiste Held en Hoofdpersoon Compa Nanzi is getrouwd met Shi Maria, en samen hebben ze twaalf kinderen van wie Pegasaya het slimst is en derhalve het meest genoemd wordt. Het gezinsleven is overigens veelal weinig gelukkig omdat Compa Nanzi er nooit voor terugdeinst zijn familie te bedriegen zodra hij daarmee persoonlijk voordeel kan behalen. De grote tegenspelers zijn de koning Shon Arey en de boosaardige, sterke maar meestal domme tijger Cha Tiger. Daarnaast treden er een groot aantal dierfiguren minder vaak op, bij uitzondering soms enkele menselijke figuren. Opvallend veel verhalen beginnen met de mededeling dat Compa Nanzi honger had en op zoek naar eten was. Dat kan zijn omdat hij een echte veelvraat is, maar het zegt misschien ook iets omtrent de voedselsituatie bij de slaven op het droge en dorre eiland. De underdog Nanzi lukt het steeds om zijn meerderen in rang te slim af te zijn.

De Compa Nanzi-verhalen betreffen niet een geïsoleerd Nederlands-Antilliaans verschijnsel, maar ze komen in meer landen in het Caraïbisch gebied voor die een periode van slavernij gekend hebben, met name in Suriname en Jamaica.

Dat de oorsprong van de spinverhalen in het Westafrikaanse Ghana gezocht moet worden zegt nog niets over de ouderdom van de op de Antillen bekende verhalen. Van Meeteren dacht aan de hand van criteria als ‘eenvoud’ en ‘zonder opschik’ een bewijs voor de ouderdom te vinden: hoe eenvoudiger, hoe ouder, maar een gedetailleerde argumentatie verschafte hij niet.

Verbroken traditie

Jesurun kon er eind negentiende eeuw nog op wijzen dat ‘lieden van hoogen leeftijd de verzekering geven dezelfde verhalen in hunne jeugd te hebben gehoord’, daarmee een historisch traject aangevend dat liep tot in zijn eigen dagen. Jo van Grol, de vrouw van de gezag-

hebber van Sint-Eustatius, had in het begin van de twintigste eeuw een flink aantal vertellingen verzameld, die de ‘nurse’ in het Engels aan het haar ter verzorging toevertrouwde dochtertje had verteld. De Curaçaose auteur en globetrotter John de Pool getuigde in zijn herinneringen aan het Curaçao zoals het was, over de op het eind negentiende eeuw nog levende orale traditie, dat de ‘landlieden’ en de ‘huisjongen’ Marti aan hemzelf de spannende verhalen vertelden, een gegeven dat ook Cola Debrots in 1902 geboren hoofdpersonage Frits Ruprecht in *Mijn zuster de negerin* nog overkomt: ‘Pedritoe, die sprookjes vertelde, over spinnen, over prinsessen die zingen in de hemel, over het spook dat als witte ezel verschijnt met een blauwe ster tussen zijn rechtopstaande oren’. Het zwarte huispersoneel in de persoon van koetsier en yaya fungeerde als intermediair, zodat de oratuur in alle bevolkingssegmenten doordrong.

Parsons kon nog enkele Bovenwindse verhalen optekenen, onderzoekers als Cappelle en Latour moesten al constateren dat de traditie op de Benedenwinden in snel tempo aan het verdwijnen was. Cappelle gaf daarvan de schuld aan de missie: ‘dat een in een katholieke inrichting opgevoed negermeisje zelfs van deze negervertellingen nimmer gehoord had, illustreert wel genoegzaam de veranderingen, die het volkseigen onder den invloed der missie ondergaat.’ Latour constateerde nog weer een decennium later, zonder naar een bepaalde schuldige te wijzen, dat wat er nog aan verhalen was niet veel meer aan oorspronkelijks bewaard had, want ‘over het algemeen kan men echter zeggen, dat de Curaçaose *Cuenta di Nanzi* al zó ver van de oorspronkelijke negermythologie is afgeweken, dat het hóóg tijd werd om de laatste brokstukken te verzamelen, want wie nog langer wacht, zal spoedig vergeefs naar kenners en goede vertellers zoeken.’ Van Meeteren constateerde hetzelfde verschijnsel, en Nilda Jesurun Pinto moest zich in 1952 al uitsluitend op geschreven materiaal baseren. Na de Tweede Wereldoorlog raakten de cuenta op alle eilanden meer en meer in onbruik, iets wat men intussen normaal is gaan vinden. J.Y en D.L. Keur meldden dan ook voor de Bovenwinden: ‘Nevertheless, people today claim they do not know any of these stories, except the few Ahnancy tales now printed in a school reader. The respondents listed by Parsons have died or moved away with exception of one feeble-minded old man in the Statian Home for the Aged and one other, who laughingly admitted remembering a few of “those ol', ol' stories, what nobody don' know no mo'.” He claimed, however, that he originally learned all of them not on Statia, but from his grandmother in Curaçao.’

Varianten

H. van Cappelle legde nogal wat nadruk op de wijzigingen, die de Compa Nanzi verhalen in de loop van de tijd moeten hebben ondergaan door de contacten van de uit Afrika afkomstige bevolking met de Spaanssprekende buren en de kerk. Als concrete voorbeelden daarvan noemde hij de naam Shi Maria, die de vrouw van Compa Nanzi hier kreeg, en het gegeven dat de kerkelijke overheid verbreiding van de verhalen kennelijk niet propageerde. Daar stond echter de invloed van de Curaçaose 'yaya' en de 'nurse' van de Bovenwindse eilanden op de aan hen toevertrouwde kinderen van de blanke meesters tegenover, en de populariteit van de verhalen bij de bevolking.

Een geheel ander probleem droeg pater Latour aan toen hij noteerde, 'Dat binnendringen in de ingewanden van de koe, is moeilijk op een kiese wijze te omschrijven', of 'Fatsoenshalve heb ik de slaapkamerscène bij de prinses niet letterlijk kunnen vertalen.' In hoeverre heeft de zielzorger het van de scrupuleuze vertaler gewonnen? Nog ingewikkelder wordt het als we bedenken dat de verzameling van Nilda Jesurun Pinto hervertellingen van Latour en Van Meeteren zijn, omdat zij deze verhalen op haar beurt weer in het Papiamento omzette voor een radiopubliek van kinderen. Wat gaat er al verloren op deze manier, hoe ruimdenkend waren de vertolkers? Het is juist op deze populariserende versie dat W(im) J.H. Baart zijn dissertatie *Cuentanan di Nanzi* van 1983 baseerde. Criticus Aart G. Broek concludeerde dan ook dat de als literatuur overgeleverde 'Compa Nanzi-verhalen' ons eerder iets vertellen over de tijd waarin ze werden genoteerd dan over hun orale periode.

Echadó di cuenta

Al weten we dan heden ten dage niet meer hoe de Nanzi-verhalen oorspronkelijk geweest zijn, ze zijn zo populair dat uitdrukkingen ervan sedert tientallen jaren een vaste plaats in het dagelijkse leven hebben veroverd. De Nanzi-vertelsels waren niet incidenteel, maar structureel in het levenspatroon opgenomen, omdat bij zeer bepaalde gelegenheden specifieke (beroeps)vertellers ze met veel succes brachten. Jesurun meldde dat de verhalen door een speciale 'hinchado di cuenta' verteld werden. Bovendien besprak hij de wijze van vertellen, waarbij het 'gebarenspel en voornamelijk de stembuiging' een grote rol speelden, 'terwijl zij meermalen door eigenaardige gezangen wor-

den opgesierd'. Spraken Jesurun en in navolging van hem Cappelle van de 'hinchado di cuenta', Latour stelde 'chadó di cuenta' voor, want 'hincha betekent 'opzwellen'. Hechador of zoals het volk zegt: ichadó, komt van het Spaanse 'echar cuentos', vertellen.

De 'echadó di cuenta' kunnen we beschouwen als de eerste als zodanig herkenbare en algemeen erkende beroeps-orator van de Antillen, die van zijn vertelkunst bij de 'ocho dia' een broodwinning wist te maken.

Waardering

L.F. Triebels zag in zijn inaugurele rede van 1980 de 'ocho dia'- viering niet als een Afrikaanse retentie, zoals vrij algemeen werd geschreven, maar als een 'laat-middeleeuws Spaanse en kerkelijke cultuuroverdracht', want 'in het geheel van de "ocho dia"-viering is slechts het vertellen van zogenaamde Nanzi-verhalen, met als hoofdfiguur de Spin, van Afrikaanse herkomst. Deze verhalen dienden als onderbreking van het bidden en zingen en ze zijn voor de "ocho-dia"-viering als geheel ondergeschikt.' Daarmee verplaatste hij de Compa Nanzi-verhalen die algemeen als centraal gezien werden naar de periferie van de begrafenisrituelen. *De Vrijmoedige* publiceerde een ingezonden stuk van J.L.C. Monsanto (ondertekend met 'Juan'), die daarin nauwgezet verslag deed van een in zijn geheel bijgewoonde 'ocho dia'. Hij beschreef wel het zingen door speciale voorzangers en alle andere rituelen, maar repte met geen woord over eventuele Compa Nanzi-verhalen. Na Juan's stuk ontstond een klein polemiekje over het al of niet wenselijk zijn dat een decent persoon zo'n 'ocho dia'-bijeenkomst opluistert. Het werd dus duidelijk als een laag-bij-de-grondse vertoning van de mindere volksklasse gezien. In een waarschuwing aan de ouders dat hun kinderen op zo'n 'comedia di ocho dia' gevaar lopen hun onschuld te verliezen, vertelde zekere 'A' van het bijwonen van een halve avond vol gebed, drank en vrijerij, maar ook hij schreef niets over de Compa Nanzi verhalen.

Nilda Jesurun Pinto en met haar vele anderen rekende de verhalen tot het meest eigenlijke van de Antilliaanse volkscultuur. In hun verhalen (en liederen) konden de slaven hun culturele identiteit bewaren en waren ze in staat hun geestelijke onafhankelijkheid ten opzichte van zowel het koloniale gouvernement als de kerk te bewerkstelligen. Dat is volgens cultureel-antropologe Rose Mary Allen de belangrijkste waarde van de Compa Nanzi-verhalen. Het vertellen mag vandaag

de dag dan niet meer algemeen zijn, als kunstvorm bleven de Nanzi-vertellingen steeds populair. Er was echter wel een verschuiving in de waardering voor het hoofdpersonage, zijn eigenschappen werden meer en meer in een negatief daglicht gesteld, wat zich daarin uitte dat de aanvankelijk benadrukte ‘slimheid’ later meer en meer als ‘sluwheid’ en ‘amoraliteit’ werd aangeduid. In de jaren zeventig en tachtig zien we duidelijk dat men de schelmfiguur - die misschien wel paste in de rechteloze positie van de mens in slavernij, maar niet meer in onze moderne tijd met voor hun eigen lot verantwoordelijke mensen - van bedrieger die het volk een negatief normbeeld voorhoudt, wilde transformeren tot een pedagoog die positieve normen zou personifiren: eerlijkheid, milieubewustzijn en verantwoordelijkheid. Nanzi werd in het web van de pedagogiek gevangen.

Met de trek van de Caraïbische mens naar de (voormalige) Europese moederlanden stak Nanzi andermaal de oceaan over, ditmaal niet als slaaf gedwongen van Afrika naar het Caraïbische gebied, maar in vrijheid vanuit die nieuwe verblijfplaats naar Engeland of Nederland bijvoorbeeld. Dat leverde een nieuwe Nanzi als Europese minderheidsmens op.

Hoofdstuk II Koloniale literatuur tot 1865

‘Everyone was an individual, fighting for his place in the community. Yet there was no community. We were of various races, religions, sets and cliques; and we had somehow found ourselves on the small island. Nothing bound us together except this common residence. There was no nationalist feeling; there could be none.’

V.S. Naipaul *The Middle Passage*

‘De wereld die zij schilderen blijft conventioneel en beperkt, de personen en de situaties stereotiep. Ze voeren slechts hun eigen kaste ten tonele en proberen voortdurend zich te rechtvaardigen door deze in het gunstigste daglicht te zetten. Ze bewaren het grootste wantrouwen jegens de andere elementen, zwarten en mulatten van de samenleving. Kortom, ze gedragen zich als een minderheid zonder opening en zonder contact naar buiten.’

Maryse Condé *Tim Tim Bois sec*

1776	Directeur J. de Graaff salueert de vlag van de Amerikaanse opstandelingen.
1781	Rodney verwoest Sint-Eustatius.
1790	Edward Luther Low geeft *The Sint-Eustatius Gazette* uit.
1792	De Westindische Compagnie wordt opgeheven. In de 'Gazette' verschijnen twee 'riddles', de oudste gepubliceerde Antilliaanse poëzie. Het eerste op de Antillen gedrukte boek was in het Engels en kwam van Sint-Eustatius.
1800	Onrust op Curaçao; de Engelsen zwaaien er twee jaar en vier maanden de scepter.
1807	Het tweede Engelse 'tussenbewind' zal bijna tien jaar duren. Engeland verbiedt de slavenhandel.
1812	William Lee geeft het eerste nummer van *The Curaçao Gazette* uit. Hij exploiteert eveneens een boekhandel en drukkerij.
1813	A.S. Delvalle: *The I saws* worden in de oudst bekende Antilliaanse recensie onbarmhartig neergesabeld.
1814	In de krant verschijnt de oudst bekende Curaçaose dialoog.
1816	Gouverneur-generaal Albert Kikkert aanvaardt het bestuur over de eilanden. De Engelstalige 'Gazette' verschijnt na de teruggave van Curaçao aan de Nederlanders, voortaan in het Nederlands onder de naam *De Curaçaosche Courant*.
1818	De C.C. maakt melding van een Curaçaos dichtgenootschap.
1819	Het eerste 'provisioneel reglement op het schoolwezen' wil het onderwijs op 'den verbeterden Hollandschen voet' brengen.
1820	Het koloniale gouvernement stelt een preventieve censuurmaatregel in werking die tot 1865 gehandhaafd zal worden.

1821	De slag bij Carabobo breekt de macht van het Spaans koloniale bewind in Zuid-Amerika. Talrijke vluchtelingen van het vasteland zoeken een veilige schuilplaats op Curaçao. Negen leden van de 'Liefhebbery Komedie' vragen de gouverneur toestemming om Franstalig amateur-toneel te brengen. Dominee Bosch organiseert het eerste particuliere 'lees college'.
1824	Op Aruba wordt goud gevonden. Martinus Joannes Niewindt arriveert op Curaçao.
1825	De joodse Natie krijgt volledige burgerrechten. De eerste catechismus in het Papiamento verschijnt. De Verenigde Protestantse Gemeente ontstaat.
1828	De administratieve vereniging van Suriname, de Beneden-

	winden en de Bovenwinden. De drie koloniën worden vanuit Paramaribo bestuurd.
1829	Op Sint-Maarten organiseert zich de leeskring ‘Neêrlands Eersteling’.
1833	Engeland schaft de slavernij in zijn kolonies af. Haim Abinun DeLima laat een particuliere bibliotheek met 391 boeken na.
1834	De C.C. verschaft de oudste vermelding van Spaanstalig passanten-toneel.
1842	Cornelis Gorsira stelt zijn particuliere bibliotheek voor ‘inteekenaren’ ter beschikking.
1843	M.J. Niewindt opent zijn vicariaatsdrukkerij op Barber.
1844	Het ‘Liefhebberij Tooneelgezelschap Nut en Genoegen’ presenteert zijn eerste stukken.
1845	De A.B.C.- en de S.S.S.-eilanden worden tot een kolonie ‘Curaçao en Onderhoorigheden’ samengevoegd, los van Suriname en voortaan bestuurd vanuit Willemstad.
1848	Frankrijk schaft de slavernij af, ook op Sint-Maarten. Op Santa Rosa publiceert pastoor J.J. Putman zijn eerste school- en kerkboekjes.
1850	Concordia opent een ‘leessociëteit’.
1855	Verdrijving van de joden uit Coro.
1860	De Noordamerikaanse Burgeroorlog intensiveert de discussie over de afschaffing van de slavernij. J.J. Naar treedt met ‘La Sociedad Dramática de Aficionados’ op.
1863	Na moeizaam onderhandelen wordt ook in de Nederlandse koloniën de slavernij afgeschaft.

4 Passanten, kolonisten, creolen

De historicus Johan Hartog schreef in 1961 naar aanleiding van de vroegste bladen van de eilanden en *De Curaçaosche Courant* over ingezonden stukken in proza en dichtvorm. ‘Afgaande op de bijdragen aan gedichten zou men denken aan een bloeiend rijmelleven: dominee J. Muller dichtte, de onderwijzer G.G. van Paddenburg viel hem in dichtvorm aan of bij. De reeks anonimi is zonder eind’. De krant was het eerste medium waarin op georganiseerde wijze letterkundige voortbrengselen onderdak vonden en hij vormt dan ook een van de (weinige) bronnen voor wat we nu nog over de vroegste letteren weten: het in geringe mate en op incidentele wijze voorkomen van gelegenheidspozie, van dialogen, van romantisch proza, ‘recensies’ op dat proza, aankondigingen van en advertenties voor boekuitgaven, het tweedehands boekverkeer, aankondigingen, advertenties en recensies van toneel, en enkele summiere berichten over leesgezelschappen en bibliotheken. Als de documenten verloren zijn gegaan, omdat officile en particuliere archieven het grotendeels laten afweten, terwijl reisverslagen over het algemeen maar heel weinig te melden hebben over taal en letteren, is de krant de enige bron die wel gegevens oplevert. Daarnaast zijn er gelukkig nog enkele gegevens uit boedelbeschrijvingen, maar dan alleen maar over particulier boekenbezit bij het overlijden van enkele vooraanstaande personen in goeden doen.

Edward Luther Low en The Sint-Eustatius Gazette

In hoeverre gaan economische bloei en culturele initiatieven samen? Waar nu slechts ruïnes resten, floreerde eens de Golden Rock. Het eenentwintig vierkante kilometer kleine Sint-Eustatius was aan het einde van de achttiende eeuw een belangrijk scheepvaartknooppunt voor honderden schippers uit Europa, Afrika, Noord- en Zuid-Amerika en het Caraïbische gebied zelf, een bloeiend handelscentrum waar rijke ladingen de wel zeshonderd pakhuizen in Oranjestad vulden. De stad en het eiland, waar toentertijd ruim achtduizend mensen woonden, gonsden van de activiteiten, met name toen de Amerikaanse Vrijheidsoorlog voor extra transacties zorgde. De hoogste koloniale gezagsdrager, directeur J. de Graaff, had met ‘the first salute’ op 16 november 1776 en de met de Amerikaanse opstandelin-

gen aangegane smokkelhandel in de economische roos geschoten, maar tegelijk zodanig de woede van de Engelsen opgewekt dat admiraal Rodney in 1781 de stad en het eiland grondig plunderde. Maar niet zo grondig dat het eiland er niet spoedig weer bovenop krabbelde en een deel van zijn vroegere welvaart herwierf.

Mogelijk door deze economische bloei aangelokt durfde de van St. Kitts afkomstige Engelstalige drukker Edward Luther Low het risico te nemen, op Sint-Eustatius een drukkerij annex krant annex boekhandel te beginnen. Hoewel het eiland Nederlands bezit was, werd er aan het einde van de achttiende eeuw nagenoeg uitsluitend Engels gesproken, dat het aanvankelijke Zeeuws allang verdrongen had. Men sprak er de taal van het geld, en ofschoon er wel met Nederland gehandeld werd, was het nabijgelegen vasteland economisch veel belangrijker. Bovendien waren veel van de inwoners qua herkomst al Engelstalig. Zo noteerde een briefschrijvende passant op 10 juli 1792: ‘De landstaal der inboorlingen, mullatres en negers is Engelsch, men hoord niet anders, als men teegens een dame Hollands spreekt, antwoord zij niet off soo sij het goedvind in het Engelsch. Ik begin thans al een heele Engelschman te worden en spreeke geen Hollandsch als alleen met Lans, die weinig of geen Engelsch kan.’ Het lag dus voor de hand dat Lows krant ook in het Engels gesteld werd. De krant bevatte officiële mededelingen van het gouvernement, plaatselijke advertenties en buitenlands nieuws dat uit andere kranten werd overgenomen, ‘soms op rijm’ wist historicus Johan Hartog te melden en zo'n terloopse mededeling maakt nieuwsgierig.

Nader onderzoek van Hartogs aanduidingen leverde voor *The Sint-Eustatius Gazette* weliswaar geen dichterskringen of dichtgenootschappen op, zoals die in die dagen in Suriname van zich deden spreken, maar wel enkele activiteiten op literair gebied. Zo bevatte *The Sint-Eustatius Gazette* van 17 augustus 1792 twee ‘riddles’, voorbeelden van een genre dat aansluit bij de oratuur en een wijde verspreiding gekend heeft. Verder leren de bewaard gebleven exemplaren ons dat Edward Luther Low eveneens uitgeversactiviteiten ontplooide en een goed gesorteerde boekhandel bezat.

In die tijd was er nog geen specialisatie in het ‘boekenvak’; Low verenigde het redacteurschap van zijn blad met het drukkers- en uitgeversvak en zijn boekhandel. Op 28 december 1792 bood hij zesendertig titels, bestaande uit 159 delen, kennelijk uit winkelvoorraad, te koop aan, waaronder bijbels en psalmboeken, de *Ilias, Odyssee*, Rollins tiendelige Antieke en zestiendelige Romeinse geschiedenis, Gordons Tacitus en Melmoths Plinius, de complete werken van

Shakespeare in dertien delen, de *Eloïse* van Rousseau en verscheidene reisverslagen, geschiedkundige werken en tijdschriften, alles in het Engels. En dan meldde de lijst nog twee keer etcetera, wat suggereert dat de advertentie slechts een keuze uit nog grotere voorraad aanbood. Naast deze boeken verkocht Low kantoorbehoeften en huishoudelijke artikelen. Johan Hartog gaf in 1984 alle titels, waarover hij oordeelde: 'een lijst van boeken die zelfs nu nog representatief zou zijn en in elk geval boeken van een kaliber, dat men nu maar met moeite op een van de Antillen zou kunnen vinden.' Toen het in de loop van de jaren negentig definitief bergafwaarts ging met de Statiaanse economie, hield Low het voor gezien en trok hij zijn zaken geheel op St. Kitts terug. Zo hield het eerste Antilliaanse periodiek in 1794 op te bestaan.

Veel leveren de bewaard gebleven nummers niet op, maar in elk geval blijkt eruit dat zodra er gedrukt werd ook van 'literatuur' sprake was en dat die oudste literatuur in de krant verscheen; dat was zo Boven en Beneden de Wind.

Rond de eeuwwisseling was het een rumoerige tijd op de Antilliaanse eilanden. De Europese beroeringen rond de Franse Revolutie echoden er nadrukkelijk. Na de Verenigde Staten bevocht Haïti zijn onafhankelijkheid, het Zuidamerikaanse vasteland zou onder leiding van Simon Bolivar spoedig volgen. Vooral bij deze laatste revolutie waren de Benedenwinden sterk betrokken, niet alleen in de personen van Luis Brion en Manuel Carel Piar, die daadwerkelijk aan de strijd deelnamen, en van Simon Bolivar die tijdelijk onderdak op Curaçao vond, maar ook door de talrijke handelshuizen en geldschieters die beurtelings de Spanjaarden en de opstandelingen financierden. Had Curaçao in 1795 zijn tweede grote slavenopstand meegemaakt, rond 1800 werd het door een Franse invasie tot internationaal strijdtoneel. Van 1800-1803 en 1807-1816 zouden de Engelsen de scepter op het eiland zwaaien.

Waarschijnlijk overdreef dominee G.B. Bosch wel enigszins toen hij schreef dat de Engelsen in 'die weinige jaren, dat zij dit eiland meester zijn geweest, hunne taal hier zeer bevorderd' hadden, zodat 'alle kooplieden, vele andere ingezetenen, ook sommige van het schoone geslacht, en eenige zwarten en gekleurden' die taal spraken, de Engelse invloed was er wel degelijk. Tolken moesten de taalkloof overbruggen en de Antilliaanse literatuur kende haar eerste voortbrengselen in de Engelse taal.

William Lee en The Curaçao Gazette / De Curaçaosche Courant

Twee decennia na Sint-Eustatius kreeg Curaçao zijn eerste periodiek. Of de van Edinburgh afkomstige William Lee uit Caracas gevlucht was wegens een natuurlijke of een politieke aardbeving is niet duidelijk. Vanaf 1812 zat hij in elk geval op Curaçao. In de openingszin van zijn eerste hoofdartikel in zijn krant zag William Lee de letterkunde al als een van de 'plezierige' onderwerpen. Op 11 december 1812 schreef hij namelijk in *The Curaçao Gazette*: 'The pleasure that most people experience in the perusal of a Newspaper, principally arises from the knowledge of the multifarious transactions of the political military, literary and mercantile world.' De krant en de letterkunde zijn op Curaçao vanaf het begin nauw met elkaar verbonden geweest. In tegenstelling tot *The St. Eustatius Gazette* werd *The Curaçao Gazette* wel bewaard. Het blad, dat vanaf maart 1816 *De Curaçaosche Courant* heette, verschijnt tot vandaag de dag, en is daarmee het oudste nog bestaande Carabische periodiek. Voor de eerste eeuwhelft is deze krant verreweg de belangrijkste bron voor gegevens omtrent eventuele literatuur. Er verschenen heel wat (gelegenheids)gedichten in, en verder enkele (reis)verhalen, een paar dialogen, een toneelfragmentje, prozastukken als 'mengelingen' en aankondigingen, verslagen en recensies van toneelvoorstellingen. Advertenties leren iets over lokale publicaties, boekdistributie en leescultuur.

Evenals op Sint-Eustatius vonden op Curaçao de eerste uitgevers-activiteiten via de krant plaats. William Lee produceerde in zijn werkplaats meer dan alleen zijn krant, want de daarin verschenen advertenties leren ons iets over uitgaven als romantische en historische prozawerken, reisverhalen, almanakken, leerredes, religieuze uitgaven voor zowel protestanten als rooms-katholieken, en enkele boekjes voor het onderwijs. De letterkunde zoals wij die nu begrenzen, speelde daarbij slechts een geringe rol. Uit enkele advertenties weten we dat William Lee soortgelijke boeken als Edward Luther Low in zijn winkel had, zij het in bescheidener assortiment. Zijn zaak was dus wel als een eenvoudig centrum van literaire activiteiten te beschouwen. Van de grootte van de klantenkring en de verkoop moeten we ons geen al te rooskleurige voorstellingen maken.

Naast de krant was de missie een tweede instituut dat activiteiten op uitgevers- en drukkers- en boekverspreidingsgebied ontplooide. Ze had vanaf het begin van de eeuw aandacht voor eigen publikaties, die

in 1843 uitmondden in de drukkerij van Barber (Mgr. M.J. Niewindt) en in 1848 te Santa Rosa (Pastoor J.J. Putman). Deze verzorgden een aantal godsdienstig-kerkelijke en schooluitgaven, veelal in het Papiamento. De parochiale boekproduktie en distributie waren geheel op de geloofsverbreiding en het onderwijs gericht. De kerk vervulde een belangrijke rol in de volksontwikkeling, waar het gouvernement, in Nederland en in de kolonie, zich niets aan gelegen liet liggen. Dat was er eer op uit om de slavenmacht dom te houden. Kerk en literatuur zouden pas aan het einde van de eeuw een (hechte) verbinding aangaan.

'Twee volken, twee casten in één kolonie'

Waar de Bovenwinden nagenoeg uitsluitend Engels gebruikten, waren de Benedenwindse eilanden multi-linguaal. In de eerste decennia van de negentiende eeuw werd er op Curaçao in elk geval Engels, Nederlands, Frans, maar eveneens steeds meer Papiamento gebruikt. Na het tweede Engelse tussenbewind van 1807-1816 kwam er een krachtig streven op gang om het Nederlandse gezag te restaureren. Er kwamen nogal wat nieuwe mensen uit Nederland naar de kolonie toe, die hun taal propageerden. Het koloniale gouvernement nam in 1819 voor het eerst maatregelen ten behoeve van Nederlandstalig onderwijs. De negatieve kant van deze taalpolitiek was een zich afzetten tegen het zich steeds verder ontwikkelende Papiamento.

M.J. Niewindt kwam in 1824 op Curaçao en gaf al na een jaar een eerste catechismus in de volkstaal uit. Met de prediking in het Papiamento kon de kerk het gehele volk bereiken. Ook het volksonderwijs, waarin het Papiamento voertaal werd, nam men krachtig ter hand. Taal, kerk en onderwijs gingen een hecht verbond aan. De taal was geen doel op zich maar gold slechts als een uitstekend missiemiddel.

De negatieve vermeldingen waren van een reeks van (Nederlandse) passanten die in hun reis-, land- en volksbeschrijvingen een stroom van denigrerende geluiden over het Papiamento ventileerden, die meestal gebaseerd werden op een achttiende-eeuwse grammaticaopvatting die leerde dat een taal hoger ontwikkeld was naarmate ze meer vormdifferentiatie vertoonde; en daar was het Papiamento in zijn structuur van eenvoud en regelmaat nu net een slecht voorbeeld van. De schrijvende onderwijzers, officieren en dominees, want om die beroepsgroepen ging het voornamelijk, lieten niet af het Papiamento te

minachten en er een sociaal stigma van deficintie op te drukken, iets wat zich voortzette tot ver na de emancipatie. Zij zagen het Papiamento als rem op de koloniale ontwikkeling. Impliciet bewezen beide benaderingen wel dat het Papiamento zich in de negentiende eeuw zodanig verbreid had dat het ‘de moeite en de noodzaak waard werd’ het te gebruiken om er de mensen mee te bereiken of ertegen in het geweer te komen. De Nederlandse passanten schreven wellicht niet zonder overdrijving over de marginale positie van het Nederlands, dat volgens onderwijzer Van Paddenburgh in 1819 ‘zo onbekend als het Arabisch’ was.

Met het katholieke bijzonder onderwijs werden de Papiamentstaligen gealfabetiseerd, al uitte zich dat vooralsnog niet in literatuur. De houding van de kerk ten aanzien van het gebruik van het Papiamento was in zoverre dualistisch dat ze die taal zag als middel om het volk te bekeren, zowel in de kerkelijke prediking als via het onderwijs. Zodra men iets meer wilde bereiken, helde men sterk over naar het Nederlands. De kerkhistoricus, pastoor Armando Lampe, oordeelde dan ook nogal streng: ‘De visie van Putman was kolonialistisch: volgens hem hadden de slaven en vrijgemaakten geen “beschaving”, zijn doel was om de Nederlandse cultuur onder het volk te verspreiden en hij zag zijn werk als een dienst aan zijn vaderland.’

De ‘tamboerliederen’ werden door de kerk heftig bestreden. De oratuur ontwikkelde zich in het Papiamento, tegen het kerkelijke establishment in. Het is intussen wel opvallend dat de krant vóór 1863 geen berichten tegen de tamboerdansen bevatte, zoals dat aan het einde van de negentiende eeuw meer en meer het geval zou zijn. Mogen we daaruit afleiden dat de oratuur zich tijdens de slavernij nog in het zeer verborgene - voor de shons en pastoors verborgen dan - afspeelde en dat ze na de emancipatie een openlijker karakter aannam?

De scheiding tussen de bevolkingsgroepen was dermate drastisch dat wel gesproken werd van een gesegmenteerde samenleving, van ‘twee volken, twee casten in een kolonie’, met aan de ene kant de witte elite, die op haar beurt nog innerlijk verdeeld was in joden en in hogere en lagere protestanten, aan de andere de slavenmacht en op diverse plaatsen daartussenin de vrije zwarten en gekleurden. H. Hoetink schreef in 1958 in dit verband over ‘een complex van sociale, economische, culturele en religieuze verschillen’ tussen deze bevolkingsgroepen. Tot aan de emancipatie in 1863 kenden de Antillen een starre maatschappelijke structuur met weinig beweging of promotie-mogelijkheden. Maar geen van de kleine Antilliaanse eilanden kende een plantage-economie die snelle rijkdom, absenteïsme of repatriatie

mogelijk maakte. Dat had tot gevolg dat een relatief kleine creoolse elite ontstond die door de nood gedwongen of vrijwillig de eilanden als definitieve woonplaats koos en er zich thuis ging voelen. De culturele onverschilligheid vanuit het moederland versterkte de mogelijkheid tot het ontstaan van een eigensoortige culturele traditie. Het 'animum revertendi' waarover in Suriname zoveel geklaagd werd, ontbrak op de eilanden.

De literatuur was binnen een maatschappij die op slavernij gegrondvest was per definitie een produkt van een kleine minderheid, het koloniale establishment. De joden, die cultureel heel actief waren, bedienden zich zowel van het Nederlands als Frans en in later tijd toenemend tot nagenoeg uitsluitend van het Spaans. Deze laatste taal kreeg in 1821 een enorme impuls toen er (weliswaar tijdelijk) meer dan tweeduizend Zuidamerikaanse politieke bannelingen een toevlucht op Curaçao zochten. Maar literatuur bracht dat nog niet voort. De kolonisten - mannen maar vooral vrouwen - kozen naarmate hun integratie in de nieuwe maatschappij voortschreed, steeds meer voor het Papiamento, zich daarmee onderscheidend van de passant die tijdelijk op de eilanden verbleef.

Op de Bovenwinden heerste ook in de negentiende eeuw het Engels in alle taalkringen, wat zich echter voorlopig nog niet in geschreven literatuur zou uiten. Pas na de emancipatie zou, met de ontplooiing van een gedifferentieerde opinie-pers, de literatuur in de volkstalen een eerste kans krijgen.

Kolonistenliteratuur

Tijdens het Engelse tussenbewind leek zich een nieuw elan te ontwikkelen om wat van de kolonie te maken, een streven dat zich na het herstel van het Nederlandse gezag en de bestuursovername door de nieuwe gouverneur, en niet in de laatste plaats door de initiatieven van Koning Willem I, krachtig voortzette. Dat elan was allereerst economisch maar uitte zich ook cultureel. Er werden in de eerste lokale krant talrijke gedichten gepubliceerd, er ontstond enig literair-cultureel gezelschapsleven dat zich organiseerde in een dichtgenootschap en in lees- en toneelverenigingen, die goed op de hoogte waren van wat er in Europa en in Noord- en Zuid-Amerika gaande was. Voor het eerst was er van enig letterkundig leven sprake, dat gedragen werd door de kolonist.

Peter Verton gaf in 1977 een model van de koloniale relaties, waar-

bij hij ‘kolonisators’, ‘kolonisten’ en ‘gekoloniseerden’ onderscheidde. De laatste groep was oorspronkelijk evenmin inheems als de eerste twee, omdat ook deze aanvankelijk gevormd werd door uit Afrika gedeporteerde slaven. Pas de in de kolonie geborenen waren autochtoon, zowel zwart, bruin als wit. Zowel de eerste als de tweede groep kwam van buiten. Onder ‘kolonisten’ verstond Verton ‘de migranten uit het koloniserende of uit andere Europese landen, die naar de kolonie gingen, zich daar vestigden en een bestaan opbouwden. Dat konden zijn ambtenaren en avonturiers, vrijzinnigen en veroordeelden, planters en handelaars, militairen en missionarissen.’ Het waren de witte mensen die van buiten kwamen en bléven. De juiste vraag aan de kolonist is daarom niet waar deze geboren werd, maar waar hij zou willen sterven. We moeten deze kolonisten onderscheiden van zowel de ‘creolen’, die in de kolonie geboren waren, als de ‘passanten’ die slechts tijdelijk in de kolonie verbleven. De kolonist kwam oorspronkelijk weliswaar van buiten, maar hij bleef en voegde zich langzaamaan, bijvoorbeeld via een huwelijk, bij de plaatselijke bevolking, meestal de sub-elite. Zijn politieke, economische en culturele positie was tussen de moederlandse kolonisator en de niet-blanke gekoloniseerde in; hij vormde zo een eigen groep in een gesegmenteerde samenleving. Het lijkt alsof we daar de dichters van het ‘nulde hoofdstuk’ van de Antilliaanse literatuur moeten zoeken, samen met de Sefardische joden, die aanvankelijk politiek ondergeschikt maar economisch machtig in 1825 ‘emancipeerden’ tot volwaardige burgers/ingezetenen.

Voor zover we nu nog kunnen nagaan, schreven in de lokale krant niet de leden van het patriciaat, maar blanke protestanten en joden die zeker wel aanzienlijk en invloedrijk waren: de handel en de intellectuele elite nam bij gelegenheid de pen ter hand. Deze lieden hoorden tot het witte koloniale establishment, de groep die Verton aanduidde als de kolonisten. Niet-blanke auteurs kwamen er niet voor in de krant.

Meer dan de helft van de gedichten was zuivere gelegenheidspoëzie, met een veelheid van aanleidingen om naar de poëtische pen te grijpen, zoals het politiek-sociaal-economische en verenigingsleven op het eiland zelf en allerlei aspecten van het leven in het moederland, internationale politieke ontwikkelingen zoals oorlogen en de strijd voor Zuidamerikaanse onafhankelijkheid, nationale feesten en persoonlijke jubilea, de menselijke levenscyclus van geboorte en sterven, ontspanning in de vorm van poëtische charades en - vooral ook - persoonlijke ruzies en vetes.

Al bleef de poëzie verreweg in de meerderheid, de relaties van de

krant tot de letteren waren divers. Op haar beurt was de letterkunde aan dit ene medium gebonden, omdat er buiten de krant om nog nauwelijks sprake was van literatuur. Via de krant werd de plaatselijke elite bereikt, maar hoe groot dat bereik was is moeilijk na te gaan bij gebrek aan oplage- en abonnementscijfers. Het aantal lezers zal in elk geval groter zijn geweest dan het aantal verkochte exemplaren, want de krant had temidden van de buitenlandse bladen, een vaste plaats op de leestafels van de plaatselijke hotels en sociteiten. Volgens historicus C.Ch. Goslinga getuigde *De Curaçaosche Courant* van een ‘geesteshouding, welke er een is van conservatisme en behoudzucht’, volgens hem was ze ‘geen leidster der openbare mening, doch zij volgt de gangbare opinie’. Op de in de krant verschenen literatuur zou dezelfde karakteristiek van toepassing verklaard kunnen worden.

5 ‘Openbare vermakelijkheden zijn hier niet’

Het ging de eilanden na de restauratie van het Nederlands gezag economisch bepaald niet voor de wind. De landbouw bood als vanouds door droogte en plantenziektes een armoedig bestaan, de handel kende zo zijn ups en downs, talrijke plannen om de zaken ten goede te doen keren mislukten steeds opnieuw. De tegenstellingen tussen rijk en arm waren groot; bedelen was een normaal verschijnsel. Naast de relatieve en soms zelfs uitzonderlijke welvaart van de joodse handelaars, probeerden de plantage-houders krampachtig enige staat op te houden. De militairen en hogere ambtenaren hadden een veilig bestaan, het volk van zwart tot wit leed veelal armoede en was op kerkelijke liefdadigheid aangewezen. In zo'n situatie valt een bloeiend cultuurleven nauwelijks te verwachten. Buiten het hoofdeiland moeten de tijden inderdaad bar geweest zijn. De cultuur en het openbaar vermaak die er in de kolonie toch nog bestonden, waren voorbehouden aan een kleine elite-groep.

Hoewel dominee G.B. Bosch alle ‘beminnaars van groote gezelschappen, als van Comediën, Concerten, Societeiten’ afraadde om naar West-Indië te gaan, omdat die daar ‘in het geheel niet zijn, of slecht bezocht worden’, en onderwijzer G.G. van Paddenburgh zowel als M.D. Teenstra constateerden dat ‘openbare vermakelijkheden’ niet aanwezig waren, viel er toch wel iets te beleven op het vroeg negentiende-eeuwse Curaçao. Er waren naast een levendig sociaal verkeer via wederzijds op bezoek gaan (een fenomeen dat passanten opvallend vonden) en het gezelligheidsleven in sociëteit en hotel, ook enkele als cultureel te karakteriseren verenigingen. Waarschijnlijk kwamen ze uit dezelfde hang naar ‘sociabiliteit’ voort die tegenwoordig zo kenmerkend voor de moederlandse genootschappen geacht worden te zijn. Na de troebelen van binnenlandse onlusten, Franse dreiging en een tweevoudig Engels tussenbewind, moest een nieuwe generatie creolen en kolonisten immers een nieuwe Curaçaose maatschappij opbouwen, wat ze met enthousiasme aanvatte. Muziek en zang, maar vooral dans waren in die dagen bijzonder populair.

Naast de eigen initiatieven zorgde enige cultuurimport voor de zo begeerde afleiding. Curaçao had daarbij zijn gunstige ligging aan de normale reisroutes tussen Noord- en Zuid-Amerika en tussen het Amerikaanse en Europese continent mee. Het eiland profiteerde van de zich ontwikkelende cultuur in het onafhankelijke Noord- en Zuid-

Amerika. Vanaf de jaren dertig werd het daardoor mogelijk een opera-voorstelling van een buitenlands gezelschap op tournee bij te wonen, een ‘cosmorama’ te bezichtigen, een concert te beluisteren en een circusvoorstelling te bezoeken.

Waar archiefmateriaal ontbreekt en er uit de reisverslagen evenmin veel bijzonderheden te halen zijn, moet de krant opnieuw als belangrijkste bron voor het onderzoek van het gezelschapsleven geraadpleegd worden. Maar ook die gaf weinig en zeker geen details. We weten van het bestaan van enkele gezelschappen, maar slechts zelden iets over hun structuur en de sociale herkomst van de leden en hun activiteiten. En altijd zouden we meer willen weten en moeten we constateren dat er nog veel te weinig onderzoek werd verricht. De koloniale elite lijkt de moederlandse tradities van sociabiliteit in eigen kring naar de kolonie overgebracht te hebben. Bij overeenkomstige omstandigheden organiseerde ze zich op identieke wijze.

Deze genootschappen hadden een algemeen doel waarin het gezellig verkeer aan het nut gepaard werd. Specifiek literair moet een gezelschap zijn geweest, waarover naar aanleiding van een kennelijk persoonlijke twist, op 10 januari 1818 een gedichtje in de krant verscheen, waarin de volgende intrigerende verzen:

> ‘De bleeke nyd en Momus kwamen,
> Eens in een donker bosch te zamen.
> Niet verre van een diepen poel
> ...
> Al pratende zo kwamen zy,
> In 't dichtgezelschap binnen treden;
> Daar hooren zy veel goede reden,
> Elk lidt had zyn gezette taak,
> Tot nut, tot stichting en vermaak.
> 't Genootschap was in taalkunst schrander,
> Doch kwaad sprak niemand van een ander...’

De anonieme rijmelaar leek een creatief dichtgenootschap op het oog te hebben, waartoe (zie de ‘woordspeling’ in het begin) dominee Bosch en onderwijzer P. Phoel behoorden. Dat zal de taalvoorkeur voor het Nederlands verklaren. Het gezelschap kende kennelijk een afgesproken taakverdeling, het doel was het traditionele ‘utile dulci’, maar alle overige gegevens ontbreken.

Toneel van creolen en passanten

Ook voor het toneelleven moeten we bij de krant te rade gaan. Vanaf 1821 verschenen er, in de vorm van advertenties, van tijd tot tijd berichten over lokale toneel-optredens. Buitenlandse groepen adverteerden sinds 1834.

Bestonden de bezoekende buitenlandse gezelschappen uit beroepsspelers, eigen toneel was vanaf het begin het domein van amateurs. Een gezelschap van joodse spelers, die zich naar die status dan ook 'Liefhebbery Komedie' of 'aficionados' noemden, vertoonde twee golven van produktiviteit in 1821-1822 en in 1831-1832, in welke jaren volgens de teruggevonden aankondigingen zeker meer dan dertig verschillende stukken werden opgevoerd, waarvan enkele kennelijk zo populair waren dat ze na jaren werden herhaald, soms tot twee keer toe over een tijdvak van tien jaar.

Hun eerste optreden vond volgens de krant plaats op 4 juni 1821. 'Zullen de Deuren geopend worden te zes uren, en de Scherm geligt te zeven uren. De Billetjes met Designatie van de plaatsen der Leden en Dames, volgens loting, zullen by tyds, vóór den Speeldag worden toegezonden. De Billetjes voor Bezoekers, zullen by de Directeurs te bekomen zyn, tot ten minste een uur voor het openen der deur, zullende daarna, geen Billetjes voor de zoodanige te verkrygen zyn. N.B. - De Leden die als nog niet voldaan hebben aan hun Entré Geld en Contributie, worden indagtig gemaakt aan het Artikel 20 van het Reglement.' De Liefhebbery Komedie had dus een echt verenigingskarakter met een officieel reglement - dat had men van gouverneur-generaal P.R. Cantz'laar verkregen, wat kennelijk nodig was omdat er sinds een jaar een preventieve censuur-maatregel van kracht was. Alleen mannen konden lid worden en er werd onderscheid gemaakt tussen inwoners en bezoekende buitenlanders. De vereniging kende 'werkende' leden die als spelers optraden en 'heeren inteekenaren' die zich op de voorstellingen als toeschouwer abonneerden. Introductie was slechts in beperkte mate toegestaan. We lezen nogal eens in advertenties dat de leden verzocht werden hun contributies te voldoen, 'daar de Amateurs anders tot hun leedwezen verpligt zullen zyn de Theatre te sluiten, door gebrek aan middelen tot het goedmaken der noodige onkosten.' Op het scherm was de zinspreuk van de *aficionados* afgebeeld: 'On fait ce qu'on peut, non pas ce qu'on veut' - een zinspreuk die ook weer in l871 in Teatro Naar gebruikt zou worden: men had oog voor de traditie.

Na de laatste voorstelling van 1822 stond er een berichtje in de

krant dat enkele verwanten van werkende leden waren overleden; op 22 februari 1832 werd tijdens een formele vergadering de vereniging opgeheven en de baten- en lastenrekening opgemaakt, waaruit bleek dat de vereniging kennelijk eigendom van de 'Heeren Leden Inteekenaren' was.

De schouwburg bevondt zich op Scharloo. M.D. Teenstra schreef over een lang en smal, slordig gebouw. Men speelde Franstalige blijspelen uit het internationale repertoire, geen eigen stof. Er was nog geen eigen toneelliteratuur. Het was de gewoonte een langer stuk te laten volgen door een vrolijke toegift om de avond plezierig af te sluiten.

In 1844 was er sprake van een 'Liefhebbery Tooneelgezelschap Nut en Genoegen'. Deze groep speelde in het Nederlands en gaf als eerste stuk een treurspel dat gevolgd werd door een kort blijspel. De groep leidde kennelijk slechts een kort bestaan. In de krant stonden advertenties voor drie voorstellingen, terwijl er toch wel degelijk sprake was van abonnementen - voor zo weinig opvoeringen?

Naast deze groep waren er nog enkele militaire toneelverenigingen. Was het toneel tot nu toe het domein van de geboren Curaçaoenaars geweest, uit de beroepsaanduiding (militairen) en de naam van de in de advertenties genoemde leiders, lijken we hier te maken te hebben met passanten, die hun vrije uren tijdens hun tijdelijke verblijf in de kolonie gebruikten om uit liefhebberij toneel te spelen.

Het zou tot 1860 duren eer de bekende J.J. Naar zijn voorstellingen begon met 'La Sociedad Dramática de Aficionados'. Men keerde terug naar het oude motto van 1821 en speelde in het Spaans, de taal die intussen een belangrijke plaats op de Benedenwinden verworven had. Het werd al na een jaar stil rond de toneelgroep die zo enthousiast onthaald was. In 1862 vertrok Naar naar Bonaire en de zware pokkenepidemie van dat jaar zal er mede debet aan geweest zijn dat men niet in een schouwburg bij elkaar wilde komen. Bijna tien jaar later, in 1871, zou J.J. Naar met het dan door hem gebouwde en naar hem genoemde 'Teatro Naar' opnieuw van zich laten horen.

Een halve eeuw toneelgeschiedenis leert dat er sprake was van vier golven van activiteit, dat men zich in verenigingsverband organiseerde, dat men aanvankelijk in het Frans maar later ook in het Nederlands en Spaans speelde: de Antilliaanse toneelgeschiedenis is al vrijwel vanaf het begin multilinguaal. Speelde men aanvankelijk alleen blijspelen, later waagde men zich aan het tragische. Eigen toneelauteurs kwamen nog niet voor. Waar de gelegenheidspoëzie vooral

het domein van de protestantse bevolking leek, was het toneel van de joden; waar de poëzie-produktie ‘eigen’ was, gold voor het toneel dat er uit een internationaal repertoire werd geput. Zowel de spelers als het publiek hoorden tot de eilandelijke elite, het gewone volk had geen deel aan deze toneelcultuur.

6 Koloniale leescultuur

Gegevens over vroeg-negentiende-eeuws boekenbezit en leesgewoonten zijn uitermate schaars. Enkele passanten die over hun bezoek aan de eilanden schreven, deelden soms iets mee. Andere mogelijke bronnen als brieven, dagboeken, reisbeschrijvingen en contemporaine of historische romans ontbreken tot nu toe jammer genoeg nog. Via incidentele historisch-biografische bronnen weten we soms nog iets over particulier boekenbezit in de eerste helft van de vorige eeuw. Zo weten we dat Mordechay Ricardo begin negentiende eeuw al veel boeken bezat, maar we kennen de titels niet. Van de bekende Curaçaose musicus-dichter J.S. Corsen weten we dat er bij hem thuis in het midden van de eeuw een ruim voorziene boekenkast was, met vooral veel Franse literatuur erin, ‘zodat zijn leeshonger op geen enkele wijze aan banden werd gelegd’, evenwel eveneens zonder verdere bijzonderheden of titels. W.E. Renkema klaagde er in zijn dissertatie over dat de planters zo weinig landbouwkundige werken bezaten, maar de ‘reisverhalen, historische werken en de geschriften van Rousseau en Voltaire’ die hij in boedelbeschrijvingen had aangetroffen interesseren ons juist meer. Naast kranteberichten in de vorm van advertenties vormt onderzoek van boedelbeschrijvingen zoals Renkema verrichtte, een van de weinige mogelijkheden om meer details over particulier boekenbezit te weten te komen.

Onderzoek in een groot aantal boedelbeschrijvingen van plantagebezitters en stadsbewoners, van eenvoudige handwerkslieden tot de rijkste families, alleenstaande mannen en vrouwen zowel als gezinshoofden, verdeeld over een tijdvak van 1820 tot 1873, leverde slechts een mager resultaat op aangaande eventueel boekenbezit. Meestal werd er geen enkel boek, zelfs geen bijbel, in de boedelbeschrijving vermeld. De rijke weduwe A.C. Ellis bezat drie boeken, G. Striddels was met twee kisten met daarin 32 ‘hoogduitsche boekdeelen’ een uitzondering. Zelfs in de wel zeer aanzienlijke boedel van Mej. G. Berch, gescheiden van A. Evertsz, waarvan de beschrijving drie weken in beslag nam en 145 dubbele pagina's besloeg, volgeschreven met zilveren en gouden sieraden in allerlei vorm, obligaties, hypotheken, huizen, grond en slaven, waren slechts ‘een hebreeuws bijbeltje met karetten band in goud gemonteerd’ en ‘een bijbel met zilveren slootje’ aanwezig, weliswaar dertien schilderijen, maar geen boeken. Met deze gegevens kunnen we niets anders dan concluderen dat het

bezit van een eigen bibliotheek van enige omvang kennelijk nogal uitzonderlijk was.

Zijn de gegevens over vroeg-negentiende eeuws boekenbezit dus uiterst schaars, we weten wel dat er veel meer gelezen werd dan de plaatselijke drukker produceerde. Wat men las werd gemporteerd. Het is bekend dat boeken soms geveild werden, maar we hebben geen enkele catalogus. De partijen zullen waarschijnlijk ook wel niet zo uitgebreid geweest zijn, dat zo'n catalogus nodig was. Uit Lee's advertenties weten we dat hij buitenlandse boeken in de verkoop had, maar hoe groot zal de rechtstreeks door de lezer gerealiseerde import geweest zijn? Tijdschriften kwamen we, op de *Spectator* na, nog niet tegen; die verschenen ook pas in de loop van de negentiende eeuw in groter getale.

Wat het lezen betreft kunnen we drie vormen onderscheiden. Waar de welgestelde zich het aanschaffen van een eigen boekerij kon veroorloven, moesten minderbedeelde individuen zich organiseren om toch in staat te zijn de (kostbare) boeken te bemachtigen; ze richtten een leesvereniging op. Daarnaast werd een minder gesloten bibliotheekwezen net voor de eeuwhelft het domein van particulier initiatief; leesbevordering was in tegenstelling tot vandaag de dag nog geen onderwerp van enige overheidszorg.

In sommige gevallen namen nieuw in de kolonie gearriveerde passanten en kolonisten boeken mee, dat is in elk geval bekend van dominee G.B. Bosch en pastoor M.J. Niewindt. Maar ook autochtone joden bezaten boeken, evenals sommige plantage-eigenaren en een waarnemend gouverneur. Dat waren dus allen aanzienlijke en rijke personen; wat niet wilde zeggen dat het omgekeerde ook gold, dat rijk zijn zeker betekende er een bibliotheek op na te houden. In een enkel geval kon via intekenlijsten nog wat achterhaald worden over wat er in het moederland rechtstreeks gekocht werd.

Mag lezen dan geen algemene gewoonte geweest zijn, ook niet van de aanzienlijken, er waren individuele uitzonderingen. Lezen was in de kolonie niet zo uitzonderlijk als men soms wel wilde doen geloven.

Leesverenigingen en uitleenbibliotheken

Uit de ons ter beschikking staande gegevens weten we dat er in de negentiende eeuw enkele leesverenigingen actief zijn geweest, maar veel meer dan het bestaan ervan is helaas niet overgeleverd. Boeken uit particulier bezit werden wel (vaak) uitgeleend. Dat duidt op

schaarste of zuinigheid. Dominee Bosch stelde zijn ‘aanmerkelyke’ boekerij voor vrienden beschikbaar. Uit dit particuliere initiatief kwam volgens Hartog in het jaar 1821 het eerste officile leesgezelschap voort, zonder dat hij evenwel meer bijzonderheden verstrekte dan dat het maar korte tijd bestond. Uit enkele kranteberichten kunnen we wel opmaken dat het ‘leescollege’ zoals het zich noemde een officieel karakter had, met inschrijving, afspraken over het lezen, een veiling nadat de boeken gelezen waren, een daaruit eventueel voortvloeiende restitutie van het inschrijfgeld, terwijl er een uitleenadministratie was met een lijst die door een administrateur werd bijgehouden. Omdat er niets bekend is over eventueel gezamenlijk lezen, maar in de krant alleen het rondgaan van de boeken gesuggereerd werd, nemen we aan hier met een ‘leescirkel’ te doen te hebben. Behalve een paar berichtjes in de krant ontbreken alle gegevens over deze waarschijnlijk oudste Curaçaose leescirkel.

Rond 1829 moet er een leesvereniging onder de naam *Neêrlandsch Eersteling* op Sint-Maarten geweest zijn, waarover we ook maar via slechts één getuige wel heel summier zijn ingelicht, wat extra jammer is omdat de officiële naamgeving wel een zekere organisatiegraad suggereerde.

Een nieuwe vorm van leesorganisatie ontstond vanaf de eeuwhelft toen een besloten bibliotheek een gebruikelijk onderdeel werd van een algemene sociëteit, die als hoofddoel het ‘gezellig verkeer’ voor haar leden nastreefde. Op 1 januari 1850 begon er blijkens een advertentie een Leessociëteit in Hotel Concordia. Deze heeft in elk geval een aantal jaren gefunctioneerd. De hotels waren plaatsen waar altijd lectuur in speciaal daarvoor ingerichte leeskamers aanwezig was, als trekpleister en service voor het buitenlandse publiek in het algemeen en voor geabonneerde ingezetenen. Later bleek het dat de vereniging zich ‘Leessociëteit tot Nut en Uitspanning’ noemde en dus een meer georganiseerd karakter gekregen had, ook al omdat de leden via advertenties ter vergadering opgeroepen werden. Wat er op die bijeenkomsten gedaan werd - werden er alleen zakelijke aspecten afgehandeld of werd er ook gezamenlijk gelezen, waren er discussies en inleidingen - viel jammer genoeg niet te achterhalen.

Op 25 april 1863 treffen we nogmaals een dergelijke leessociteit aan in het Internationaal Hotel, die ‘nieuwsbladen’ in verschillende talen volgens een officieel omschreven programma voor ‘heeren inteekenaren’ ter lezing aanbood. Het speciale leesvertrek was de gehele dag en ook 's avonds open en stond onder toezicht van ‘een geschikt persoon’. De contributie was opgenomen in het normale lid-

maatschapsgeld. Er werd in verschillende talen gelezen door de ‘heren’. De leessociëteit was als onderdeeltje van het totale sociëteitsleven een mannenaangelegenheid, van vrouwelijke lezers bleek niets.

Stelde dominee Bosch zijn bibliotheek nog gratis beschikbaar als vriendendienst, rond de eeuwhelft werd voor het eerst het uitlenen van boeken op commerciële basis aangepakt. Naast de leesverenigingen namen particulieren het initiatief tot een vroege vorm van een commerciële uitleenbibliotheek. Op 1 maart 1842 opende Cornelis Gorsira zijn particuliere bibliotheek voor alle belangstellenden die tegen betaling van anderhalve gulden per maand werken konden lenen, waartoe hij een reglement en een catalogus had samengesteld, waarvan het eerste deel voor vijftig cent te koop was. Uit latere krante-berichten weten we dat de bibliotheek het meer dan tien jaar heeft volgehouden, maar bijzonderheden ontbreken. Wel kan geconcludeerd worden dat het lidmaatschap van een dergelijke bibliotheek alleen bij regelmatig lezen loonde, want het maandelijkse contributiebedrag beliep immers de gemiddelde nieuwwaarde van een boek.

Particulieren, hotelexploitanten en specifieke leesverenigingen organiseerden dus leesvormen waar boeken en vanaf de eeuwhelft ook tijdschriften, circuleerden tegen een vaste maandelijkse contributie. Zonder uitzondering kunnen we wegens gebrek aan concrete gegevens niets naders erover te weten komen. Het Antilliaanse leesonderzoek verkeert nog in een beginfase, via eventuele particuliere archieven valt er misschien nog veel te achterhalen. Uit de ons nu ter beschikking staande gegevens weten we in elk geval dat diverse leesverenigingen in het koloniaal culturele leven een zekere rol hebben gespeeld. Hadden de sociëteiten een besloten karakter, de particuliere uitleen stond open voor iedereen die het maandelijkse abonnementsgeld betaalde. Bibliotheken die aan een boekhandel verbonden waren, zoals A. Bethencourt die later zou exploiteren, kende men in de eerste helft van de eeuw nog niet. Het mag ook duidelijk zijn dat het bibliotheekwezen een zaak van particulier initiatief geacht werd.

Bij elkaar lijkt het wel dat er in de kolonie, met een bevolking van zo'n vijfentwintigduizend, heel wat gelezen werd, maar deze gegevens hebben betrekking op een halve eeuw. We weten niets over het aantal leden, de uitleencijfers, hoe lang de leesclubs het volhielden. Wat wel vaststaat is dat via al deze kanalen alleen buitenlandse lectuur bij de lezer kwam, domweg omdat er nog nauwelijks eigen leesstof voorhanden was. Behalve een krant(je) en incidentele uitgaafjes was de Curaçaose lezer voor zijn leesontwikkeling aangewezen op

wat uit den vreemde kwam. Wat de overige eilanden als Bonaire, Saba en Sint-Eustatius betreft weten we over het begin van de negentiende eeuw helemaal niets; we zullen ons van het lezen daar niet veel moeten voorstellen, want dominee Bosch schreef over Aruba: 'De tijd wordt er, op eene enkele uitzondering na, niet met lezen doorgebragt, ook omdat men eene spreuk uit de oudheid, verkeerdelijk uitgelegt, en van voorouders gehoord heeft: "*Dat men van lezen gek kan worden*".'

Al weten we nu wel van het bestaan van enkele leesverenigingen en bibliotheken, we weten niet meer wát daar gelezen werd. Het is daarom gelukkig dat we over die inhoudelijke kant iets meer aan de weet kunnen komen via enkele inboedellijsten waarin particuliere bibliotheken beschreven werden, vanaf het begin van de eeuw tot na de eeuwhelft. Blijft natuurlijk de vraag of welgestelde particulieren hetzelfde aanschaften als wat in een bibliotheek circuleerde.

'Zeg mij wat uw boeken zijn...'

Enkele boedelbeschrijvingen leverden via de erin opgeschreven titels een aantal gegevens op omtrent leesinteresse, onderwerpen en genres, taalvoorkeur, ouderdom en waarde van vroeg-negentiende eeuwse bibliotheken. Naarmate de eeuw vorderde lijken de bibliotheken in omvang toe te nemen.

Haim Abinun DeLima (1765-1833) behoorde misschien niet tot het echte patriciaat, maar in elk geval wel tot de aanzienlijke ingezetenen, want hij was onder meer officier van de Nationale Garde geweest, lid van de Grote Raad, de eerste joodse vertegenwoordiger in de schoolcommissie van 1816, enig joods lid in de commissie die in 1818 orde op zaken moest stellen in het geldwezen, en leidende figuur in de joodse gemeente als strijdbaar woordvoerder en afgevaardigde in het conflict van 1820 dat de joodse gemeente in tweeën scheurde. Zijn uiteenzettingen in de krant leidden tot de door de gouverneur opgelegde bepaling van preventieve censuur, die tot 1 januari 1866 van kracht zou blijven. Zowel de hem opgelegde belastingaanslagen als de boedelbeschrijving toonden zijn economische welstand, bestaande uit onder meer grond, huizen, de plantage Oostpunt en een flink aantal van vijfentwintig slaven.

Huizenbezitter, handelaar, plantage-eigenaar Haim Abinun DeLima was dus zowel een sociaal vooraanstaand als economisch wel-

varend persoon, die het zich kon veroorloven een eigen bibliotheek aan te schaffen. Uit de inventarislijst blijkt dat er zich in twee boekenkasten een catalogus bevond, die bij de boedelbeschrijving kennelijk werd gekopieerd. Waarschijnlijk hebben we de lange in extenso weergegeven lijst van boeken dus te danken aan de nauwkeurigheid waarmee DeLima zelf zijn bezit heeft bijgehouden. Hij bezat 391 banden.

DeLima's bibliotheek bevatte boeken in het Nederlands (70 titels), Engels (28 titels), Spaans (17 titels), Frans (30 titels) en woordenboeken voor Latijn, Italiaans, Portugees en Duits. DeLima bezat weinig over taalkunde, kunst, filosofie en godsdienst, maar des te meer over sociaal-politieke problemen, literatuur, aardrijkskunde, geschiedenis en vooral reisbeschrijvingen. Met name het groot aantal naslagwerken was opvallend. Gezien de totale omvang van de bibliotheek bezat DeLima niet erg veel literatuur, maar Cervantes' *Don Quichotte*, Gellerts brieven, Homerus' *Ilias* en *Odyssee*, een vertaling van Ovidius' *Metamorphosen*, Fénélons *Télémaque* en de complete werken in negentien delen van Vader Cats waren present. Als Curaçaoenaar zal DeLima zich voor Elisabeth Maria Post *Reinhart of Natuur en Godsdienst* genteresseerd hebben, dat zich immers in de naburige zusterkolonie afspeelde. Er was kennelijk geen taal die DeLima's literaire voorkeur bepaalde: Nederlands (6), Frans (5), Spaans (2), Engels (1)

Andere boedelbeschrijvingen als van Mathias Erasmus van der Dijs, overleden op 26 april 1859 en eigenaar van plantage Savonet en Casper Lodewijk van Uytrecht, die 20 juli 1862 overleed en wiens inventaris in negen dagen werd opgemaakt, met daarin 29 relatief dichtbeschreven pagina's met boeken laten in grote trekken dezelfde gegevens zien. Men bezat een veeltalige en van een brede interesse getuigende collectie.

Een interessante bibliotheek werd opgenomen in de boedelbeschrijving van Constant Paulus Hermanus Rojer, eigenaar van Puerto Marie, die op 18 april 1873 stierf, en die dus zijn boeken eveneens nog overwegend in de periode voor 1865 verzameld zal hebben. Rojer bezat niet meer dan 81 titels en ongeveer 240 banden, maar de boedelbeschrijver noteerde hier de waarde per boek. Rojers bibliotheek werd gewaardeerd op een waarde van 163,15 gulden, oftewel twee gulden per titel en zeventig cent per band. In de beschrijving werd voortdurend melding gemaakt van uitvoering en staat van de boeken, beschadigingen werden steeds genoteerd. Interessant is het deze prijzen te vergelijken met de entreekaartjes voor Teatro Naar, die meestal tussen de een en twee gulden kostten.

De koloniale drukpers was een vooralsnog pril fenomeen. Geen van de boedelbeschrijvingen bood vondsten van vroege lokale produktie. Dat leidt tot de constatering dat individuen die in de kolonie een eigen boekenbezit opbouwden, daarbij waren aangewezen op import. Het zou nog tot het einde van de negentiende eeuw duren eer Curaçao's drukker-uitgever-boekhandelaar A. Béthencourt y Hijos tot een produktie- en distributiecentrum van het gehele Caraïbische gebied en voor Latijns-Amerika uitgroeide.

De particuliere bibliotheken van een aanzienlijke jood en drie vooraanstaande protestantse plantage-eigenaars toonden opvallende overeenkomst. Er heerste kennelijk een stevig verankerde traditie in wat men las, althans in zijn bezit had. Enkele honderden banden vormen voor onze begrippen natuurljk geen omvangrijke bibliotheken, maar ze zijn voor de negentiende-eeuwse koloniale situatie in elk geval uitzonderlijk te noemen. De zorgvuldige manier waarop elk van de vier eigenaars met zijn boekenbezit omsprong, bewijst dat men het bezit koesterde, de talrijke oude exemplaren zijn een extra duidelijke aanwijzing daarvoor. Als ze alle vier hun respectabele bezit ook regelmatig raadpleegden en erin lazen, duidt dat op eruditie van personen die cultureel hun woordje konden meespreken.

Uit de titels blijkt dat de bibliotheek in de eerste plaats voor de ‘heer des huizes’ geweest zal zijn, òf en wat de dames lazen blijft in het duister. Pas rond de volgende eeuwwisseling traden de lezende dames op de voorgrond.

Het boekenbezit demonstreert andermaal de normale multi-linguale situatie, waarbij het meest in het Nederlands gelezen werd, maar waar eveneens grote aandacht bestond voor het Frans en het Engels, minder voor het Duits, en vooralsnog maar heel weinig voor het Spaans. Die taal zou pas na de eeuwhelft dominant worden. Men las een werk in het origineel of men kocht het in die taal waarin het op dat moment beschikbaar was. Waar de geïmporteerde boeken vandaan kwamen en hoe ze werden ingevoerd - via een boekhandel, via de talrijke schepen die de haven aandeden - blijft vooralsnog in het duister.

Inhoudelijk blijkt er een grote spreiding in de belangstelling te bestaan, waarbij zoals Renkema al opgemerkt heeft de echte handboeken voor het landbouwbedrijf bij deze planters nagenoeg geheel ontbraken. De literatuur kreeg een relatief bescheiden plaatsje in de boekenkasten. Allerhande steeds weer raadpleegbare naslagwerken, diverse praktische handboeken omtrent politieke en juridische zaken en over genees-, natuur- en scheikunde waren belangrijker, evenals tegen de literatuur aanleunende genres als reisbeschrijvingen, geografica

met kennis van landen en volkeren en, vooral opvallend, de boeken ten behoeve van taalstudie zoals de in groten getale aanwezige woordenboeken, grammatica's en handleidingen omtrent de stijlleer. Tijdschriften kocht men pas in de loop van de eeuw, maar ook die werden kennelijk zorgvuldig bewaard.

Binnen de literatuur domineerde de aandacht voor de klassieke werken, de traditie, niet in de eerste plaats het modern actuele. In zijn lectuur zocht men de internationale culturele aansluiting; lezen diende nog niet als onderzoek naar een eigen nationaal bewustzijn.

Of deze boekenbezitters en leesliefhebbers ook lid waren van een leesvereniging of uitleenbibliotheek blijft een intrigerende maar onopgeloste vraag. Geen van hen trad, voor zover bekend, op als werkend lid van een toneelvereniging. Geen van deze vier lezers nam ooit publiekelijk de literaire pen op, terwijl ze qua leesbelangstelling toch aansloten bij de auteurs die ook in de gelegenheidspoëzie naar voren kwamen.

7 Kameraden van den helicon

Was de oratuur in de negentiende eeuw waarschijnlijk al hecht verankerd in het cultuurbewustzijn van de slaven en van vrije zwarten en gekleurden, het literaire leven was in die eerste eeuwhelft nog maar weinig ontwikkeld. Voor zover de witte elite zich door middel van een dicht-, toneel- of leesvereniging organiseerde, zocht ze aansluiting bij een uitsluitend van buiten afkomstig repertoire, bij wat in het moederland en in Europa gebeurde, ze zocht nooit naar een eigen inheems-creoolse ontwikkeling. De missie produceerde op haar persen nog slechts de allereerst noodzakelijke Papiamentstalige kerk- en schoolboekjes en zou pas na 1870 de literatuur ten dienste van de missionering stellen. Van de somtijds door William Lee gedrukte uitgaafjes als tijddichten en leerredenen, zoals van dominee J. Muller in 1816, kon de verspreiding en receptie niet getraceerd worden.

'Onze eerwaarde Prefect heeft een kleine Katechismus in het Papiaments doen drukken en dit is de eenige letterkundige vrucht, die ooit in die natuurtaal gezien is,' schreef pastoor J.J. Putman op 7 juni 1837 aan zijn ouders in Nederland, daarmee wel een heel ruime invulling aan het begrip letterkunde gevend. Er zijn aanwijzingen dat Putman niet alleen stond, maar dat zijn interpretatie het algemene negentiende-eeuwse standpunt weergaf. Onder letterkunde werd in de kolonie alles verstaan wat met enige zorg voor de vorm geschreven en gedrukt was. Had William Lee ook al niet over 'literature' gesproken als een van de 'pleasures' die zijn krant zou kunnen opleveren? In de krant zelf werd er nadere inhoud aan het begrip gegeven door middel van een reisverhaal vol met 'romantropologische' bijzonderheden, dat nadrukkelijk van het etiket 'letterkunde' werd voorzien. Maar het poëtische genre domineerde.

De negentiende eeuwse Curaçaose dichters onderscheidden twee soorten literatuur. 'Letterkunde' omvatte al het geschrevene, maar 'poëzie' had een veel beperkter want meer verheven betekenis. Ten opzichte van die speciale vorm van 'hogere' letterkunde die men poëzie pleegde te noemen, werden de standpunten niet zelden in dichtvorm verkondigd, als de Curaçaose 'rijmers' elkaar weer eens in de poëtische haren vlogen.

Aan sommige Curaçaosche dichters

Poëten! staakt uw vuur en wilt uw drift bedwingen,
Met langer op dien trant en in die maat te zingen:
De ed'le dichtkunst wordt door u geheel ontluisterd,
De taal waarin gy schryft wordt zelfs door u verduisterd.
Of is het vader Cats, die scheen voor uwen geest,
Wiens Godenvol men thans met Hooft en Vondel leest?
O neen! zy die eertyds de roem van Neerland waren,
Wier namen staan met eer in 's lands historieblaren,
Zy kenden zulk een zang en zulk een taal ook niet
Als men schier iedere week in onze Cranten ziet.
Doch zou het Helmers zyn, te vroeg voor ons verloren,
Wiens dichterlyke geest in u thans is herboren?
Of heeft de gryze Feith wiens lier hangt aan den wand,
Zyn' wysheid en zyn kunst misschien aan u verpand?
En Tollens zal in u als hy uw verzen leest,
Zyn mededingers zien, wier roem en naam hy vreest;
Hy zal gewis uw taal, uw styl en vuur bewondren,
Dit zal hem duis'len doen, 't zal hem in d'ooren dond'ren;
Doch neen! dit zal 't hem niet. - Hy zal van schaamte blozen,
En over uw gezang van droefheid zuchten lozen;
Hy zal, dit is gewis, 't naauwelyks gelooven,
Dat men die schoone kunst van alles kan berooven,
Waarmee zy heerlyk prykt en alles overtreft;
En tot een halven God, den ed'len mensch verheft.
Doch was het ook de zucht om deugden te verspreiden,
Die u heeft aangezet en tot den zang kon leiden?
Waarom die dan toch niet in prosa neergesteld?
Misschien hadt ge ons vermaakt maar niet ons zoo gekweld,
Maar zyt ge er voor bestemd, op den Parnas te leven,
Is uw dit voorregt dan van uw' geboort' gegeven?
Dan vrienden hoort myn raad en trekt er tot besluit,
Indien gy rymen moet, de volgend' lessen uit,
Tracht eerst met vlyt en spoed uw' moedertaal te kennen,
Aan hare schoonheid, kracht en rykdom te gewennen,
Leest dan met aandacht eerst 's lands beste schryveren na,
Voor dat gy in die taal met dichten verder ga,
Leest, wat het zeggen wil te zien op voet en maat,
En kykt naauwkeurig na hoe elken regel staat,
En stemt met het verband - Ziet! zoo, zoo moet 't wezen,

En niet gelyk voorheen dat wy 't niet konden lezen,
Of 't werd voor ons zoo raar en 't draaide voor ons oog,
Als of m'iets binnen had, dat op kwam naar om hoog.
Zoo gy myn raad maar volgt, als gy weer rymen moet,
Apoll' zal dan misschien U schenken van zyn gloed;
Doch hebt gy hem vergramd door in zyn taal te spreken,
Ei! wilt dan tot hem gaan, en om vergif'nis smeken,
Beleidt uw' misdaan hem, want zoo gy schuld bekent,
Zal hy vergeving biën, verhooren U in 't end.

Uit zo'n rijmstuk blijkt dat de Curaçaose gelegenheidsdichters zichzelf wel degelijk als serieuze dichters beschouwd wilden zien. Men kraakte andermans (vrouwen publiceerden nauwelijks) produkten af en gaf - nog interessanter - aan hoe het dan wèl moest. Een dichter had een lange weg af te leggen eer hij de top van de Helicon beklommen had - om in de metaforiek van de dichters zelf te blijven. Hij moest zijn taal, zijn moedertaal waarmee onveranderlijk het Nederlands bedoeld werd, allereerst goed leren en ervoor zorgen dat hij daarbij vooral de grammatica beheerste. Daarna moest hij de beste schrijvers lezen als lichtende voorbeelden op zijn dichterspad. Een dichter moest, wilde hij zich aan de verheven poëzie wagen, ‘geest’ en ‘vernuft’ bezitten, zijn taal en stijl moesten blijk geven van ‘dichtvuur’ en ‘Apollo's gloed’, anders kon hij zich beter op proza toeleggen, geschikt voor een minder verheven en meer alledaags onderwerp.

Woorden moesten bewust geschreven worden, zonder dat er een letter te veel gebruikt werd. Een goed gedicht werd gepolijst, ‘men schoeide de woorden als op een leest’. Men wees het rijm niet af, maar wel de rijmelarij. Rijm moest onopvallend en origineel toegepast worden, het mocht niet versleten zijn en men mocht het niet ‘slaafsch’ of dwangmatig gebruiken. Daarnaast moest de dichter maat houden, het gedicht mocht niet ‘in en uit de maat huppelen’.

Als de grote vaderlandse voorbeelden werden beschouwd, de zeventiende-eeuwers Cats, Hooft en Vondel, de achttiende-eeuwers J.F. Helmers, L.W. van Merken en R. Feith, en de negentiende eeuwers Hendrik Tollens en Willem Bilderdijk. Soms plaatsten de dichters boven hun gedichten een motto, dat ook aangaf waar men zijn poëtische referentiekader zag: Vondel, Spandaw, Langendijk, Da Costa uit het vaderland, Shakespeare en Byron, Boileau en Voltaire, Schiller uit het buitenland. Verder gaven vertalingen en bewerkingen de traditie gestalte: Byron en Shakespeare, Klopstock, Voltaire en Lamartine, plus

een aantal dichters van wie wij nu zelfs de namen niet meer kennen, waarnaast incidenteel nog uit het Latijn, Zweeds en Italiaans vertaald werd. Dit alles gaf weer wat de Curaçaose dichters kenden en waardeerden, wat het beeld was dat zij hadden van wat tot de belangrijke literatuur behoorde. Wat in zovele historische werken bewezen werd, dat de kolonist zo weinig geworteld was in het land van verblijf en nog zo gericht was op het moederland waar zijn wortels lagen, wordt hier literair bevestigd.

Uit de namen die men aan de genootschappen gaf kan ook nog het een en ander worden afgeleid: de algemene ambitie om het goed te doen, maar ook wat men als functie van letterkunde zag. Het genoegen stond aanvankelijk voorop, 'om den lezer vermaak aan te doen', maar naarmate de eeuw vorderde kwam het 'nut' steeds nadrukkelijker te pas, wat bleek uit de namen van een toneelvereniging waar dat nut al vooropstond. Aan het einde van de negentiende eeuw was het 'utile dulci' algemeen.

Leescultuur veronderstelt zekere welstand en vrije tijd. Voor zover er in de kolonie gelezen werd, bestond die lectuur uit buitenlandse voorbeelden, waarvan het literaire deel een klein, hoewel zeker niet onbelangrijk segmentje vormde. Wat de leesgezelschappen aanschaften kon jammer genoeg niet achterhaald worden. Boeken werden geïmporteerd door particulieren of door een krantenuitgever, wiens zaak ook als boekdistributiecentrum fungeerde. Ook het Frans- en Nederlandstalige toneelrepertoire was buitenlands. De eigen produktie begon via de krant, maar bestond eveneens uit navolging van de dominante koloniale vormen, die men van het moederland afkeek. Tussen de literatuur en de oratuur stond niet alleen de taalbarrière, maar ze waren kennelijk zo volstrekt van elkaar gescheiden dat er onderling nooit verwijzingen plaatsvonden. Het Papiamento werd systematisch uit de deftige krant geweerd.

Zo leek de situatie zich in de statische maatschappij vrijwel ongewijzigd te handhaven tot de emancipatie op 1 juli 1863. In de lijn van het door de Engelsen afgedwongen verbod op de slavenhandel in 1807, schaften, na moeizame besprekingen en taai verzet van de plantocratie, de Engelsen in 1833, de Fransen in 1848, de Nederlanders in 1863, de slavernij eindelijk af. De Verenigde Staten volgden na een bloedige burgeroorlog in 1865, de Portugezen in Brazilië in 1888, de Spanjaarden in Cuba in 1898. Het traditionele leven in de Nederlandse kolonie kwam, na de emancipatie die op 1 januari 1866 gevolgd werd door de inwerkingtreding van een nieuw regeringsre-

glement, in een stroomversnelling terecht, die het culturele leven een geheel andere wending zou geven. Ex-slaven, creolen, kolonisten en talrijke nieuwkomers stonden toen voor de immense taak de traditioneel op slavernij gebaseerde maatschappij, waarin de eeuwenlange segmentering gekoesterd werd, om te vormen tot een nieuwe samenlevingsvorm waaraan het hele volk kon deelnemen en deelhebben.

Hoofdstuk III Post-emancipatoire civilisashon

‘In de boezem van een gemeenschap, die zich alleen door commerciële beweegredenen laat leiden, is het even zeldzaam dichters aan te treffen als rozen in een onvruchtbare woestijn. Toch heeft Curaçao in zijn culturele periode, behalve toonkunstenaars, zangers en schilders, ook mannen voortgebracht, die hun inspiratie kregen van de muze der poëzie.’

(John de Pool: *Zo was Curaçao 1935, 1961: 267*)

1864	Het meisjespensionaat Welgelegen vestigt een grote naam met zijn Spaanstalig onderwijs.
1865	Collegium Neerlandicum wordt opgericht.
1866	Een nieuw regeringsreglement treedt in werking. De van 1820 vigerende preventieve censuur wordt afgeschaft.
1867	A. Bethencourt richt een drukkerij-uitgeverij-boekhandel op Curaçao op.
1870	Paters Dominicanen beginnen hun missie-werk op Curaçao. Moeizame verhoudingen met Guzman Blanco van Venezuela.
1871	Oprichting van Sociëteit De Gezelligheid. De ‘affaire Sassen’. De *Civilisadó* is de eerste Papiamentstalige krant. In Teatro Naar wordt de eerste toneelvoorsteling gegeven. *The Impulse, a journal of news and literature*.
1873	Het oudste Papiamentstalige feuilleton verschijnt in *Civilisadó*.
1880	Het symfonie-orkest Harmonie o.l.v. Chris Ulder wordt opgericht.
1882	Het Letterkundig Genootschap Tot Nut en Beschaving wordt opgericht. Ludovicus Jansen richt de Sint Jozef Gezellen Vereeniging op. De Buiten Sociëteit wordt opgericht. De *soirée littéraire et musicale* wordt populair in de Salon van Lelia Capriles.
1883	De auteurswet zorgt voor registratie van de uitgaven in de kolonie in de officiële C.C. Het Leesgezelschap Tot Nut en Genoegen.
1884	De *Amigoe* verschijnt in het Nederlands en Papiamento.

1885	Cornelis en Michiel D. Gorsira richten op Ararat een museum in.
1886	*Notas y Letras* is het eerste literair-muzikale Antilliaanse tijdschrift. De Fraters van Zwijsen stichten het Colegio San Tomas.
1888	Tijdens het 'Fiesta Willem III' wordt de vijfentwintigjarige emancipatie uitbundig herdacht.
1889	In het eerste *La Union* verschijnen de dialogen van Ipi en Cobi.
1890	W.C. Grünings geeft op Aruba het wekelijkse nieuwsblad *El Semanario* uit.
1892	De vierhonderdste geboortedag van de 'ontdekking' van Amerika wordt herdacht op de 'Columbus-feesten'.
1895	De damesclub Entre Nous wordt opgericht.

1896	Het Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap zal zes ‘jaarlijksche verslagen’ publiceren.
1897	A. Jesurun schrijft over het Papiamento en de Compa Nanzi verhalen. Voor het eerst vindt er een voorstelling van cinematografische gezichten plaats.
1900	Het missieblad *La Cruz* verschijnt in het Papiamento. St. van de Pavert begint de Reunion San Hosé in Otrobanda.
1901	De Sint-Thomas Kring ‘voor jongelieden uit den gegoeden stand’. Naar aanleiding van het verbieden van Benito Perez Galdós' *Electra* breekt een heftige censuur-discussie los.

8 Un pueblo nobo

Toen op 1 juli 1863 de klok van de vrijheid sloeg, bezongen de ex-slaven ‘ingetogen’ en ‘zonder enige wanorde’ hun emancipatie, maar zweeg de stem van de shons. Waar de laatsten weldra opgelucht constateerden dat hun preventieve maatregelingen tegen gevreesde ordeverstoringen en leegloperij kennelijk effectief waren, ervoeren de eersten dat ze nu weliswaar vrij waren, maar dat het er economisch gezien bepaald niet florissant met hen voorstond. Een kleine groep van overwegend witte bevoorrechten domineerde als voorheen de massa van gekleurden en zwarten. Wat wel degelijk veranderde, was dat er onder de slogan ‘civilisashon’ op allerlei manieren een streven ontstond om nu het héle ‘nieuwe volk’ [e pueblo nobo] te betrekken in de maatschappelijke ontwikkeling. De ex-slaaf moest ‘opgeheven’ worden ‘uit zijn lage staat’ en tot volwaardig lid van de nieuwe maatschappij gevormd worden.

In de Nederlandse Antillen werden in totaal 11.654 slaven geëmancipeerd, van wie 6684 particuliere en 67 gouvernementsslaven op Curaçao woonden, op Sint-Maarten en Sint-Eustatius ongeveer duizend, en op de overige eilanden niet meer dan enkele honderden. Op alle eilanden was het aantal reeds eerder vrijgelatenen en witten intussen al veel groter, samen ruim boven de twintigduizend.

H. Hoetink gaf in 1958 de bevolkingsstructuur aan het einde van de negentiende eeuw in die zin schematisch weer, dat hij niet alleen drie op kleur gebaseerde sociaal-economische lagen onderscheidde, maar ook de onderlinge verschillen in elk daarvan aangaf: de zwarten in de stad, op Band'Ariba en Band'Abao; de kleurklassen en welvaartsverschillen tussen de gekleurde bevolking; de standengrens tussen hogere en lagere protestanten, en de religieuze, culturele en economische barrière tussen enerzijds de witte protestanten en anderzijds de joden. Deze verscheidenheid die ook na de emancipatie aanwezig bleef, moest tot een nieuw volk worden gesmeed, dat niet alleen tolerant zou zijn, maar onderlinge saamhorigheid, eenheid en lotsverbondenheid zou accepteren.

De landbouw kende als vanouds een kwijnend bestaan, op de plantages van Curaçao evenzeer als op de Bovenwinden, ondanks het gedwongen ‘paga tera systeem’ waarbij de ex-slaaf gedwongen werd nog enige dagen per week voor de ex-shon te werken, in ruil voor een schamele woning en wat grond. In de Bonaireaanse zoutpannen viel

niet meer dan een zeer karig loon te verdienen. Daar was armoede troef, evenals op de Bovenwinden. Met de economisch minder zwakken ging het ook niet al te best. Met name de handel kende wisselende tijden, omdat die nogal eens ongewild in internationale politieke verwikkelingen verzeild raakte. De gehele eeuw door waren de Benedenwinden asiel voor talrijke politieke bannelingen van de overwal, vooral uit het grote buurland Venezuela. In het laatste kwart van de eeuw oefenden deze 'exilados' grote invloed op vooral Curaçao uit. Toen de handel op het verkeerde paard wedde, werd in het midden van de jaren zeventig door de Venezolaanse president niet minder dan dertig procent invoerrechten op alle van de Antillen afkomstige goederen afgekondigd. Ondanks dat soort schermutselingen werden individuele handelaren zeer rijk. Vanaf het midden van de jaren tachtig was de totale begroting van de kolonie voor het eerst een decennium lang sluitend, dank zij het Curaçaose en vooral Arubaanse fosfaat dat in het begin van de jaren zeventig werd ontdekt en gexploiteerd. In diezelfde tijd nam het scheepvaartverkeer enigszins toe en werd de kolonie door middel van scheepvaartlijnen en de 'kabel' in het internationale verkeer opgenomen.

Aan de bovenkant van de nog zo verdeelde bevolking vinden we de traditioneel welvarende elite van vooral de joodse handelsstand, naast haar nam de hogere protestant zijn invloedrijke positie in, een kleine middenklasse en de grote massa van het volk hadden het niet breed of leden zelfs ronduit armoede omdat ze van een schamel loon niet konden rondkomen.

De bloeiperiode in de jaren tachtig en negentig was slechts zeer tijdelijk. Aan het begin van de twintigste eeuw zou het socialistische kamerlid H. van Kol bij zijn bezoek zonder voorbehoud van een 'noodlijdende kolonie' spreken.

Dat geld niet alles is blijkt wel uit het bloeiende culturele leven dat vooral Curaçao in het laatste kwart van de negentiende eeuw, ondanks de economische problemen kende, waarover de nostalgische auteur John de Pool zich in 1935 ronduit lyrisch zou uitlaten. De socioloog H. Hoetink schetste twee decennia later het klimaat van de toenmalige Curaçaose culturele elite wat bedachtzamer maar niet minder positief, want ook hij achtte het intellectueel niveau aan het einde van de negentiende eeuw hoger dan dat in de eerste helft van de twintigste.

Hoetink karakteriseerde de dubbele culturele orintatie binnen de groepen van witte Curaçaoenaren. Aan de ene kant was binnen de Spaans-Portugees-joodse gezeten handelsstand een intellectueel geen zonderling, zelfs geen uitzondering: de oude generatie telde kenners

van muziek en klassieke literatuur. Velen hadden in het buitenland gestudeerd: zij hoefden zich bij terugkeer niet geïsoleerd te voelen, want ze vonden een klankbord binnen hun eigen homogene groep. Hun referentie was internationaal-kosmopolitisch. Zij bewerkstelligden mede de zo sterke latinisering, kenmerkend voor die tijd. Een groot aantal in het midden van de jaren vijftig uit Coro gevluchte repatrirende joden en talrijke Zuidamerikaanse 'exilados' [bannelingen] in het laatste kwart van de eeuw versterkten dit latijnse element.

Naast en soms tegenover deze elite stond de groep van de Curaçaose 'protestant-blanco', die zijn blik allereerst op het moederland richtte. Deze ambtenaren-plantagehouders stonden economisch minder sterk dan de joden, 'maar gestempeld als ehrentfest, leergierig, degelijk (naar binnen toe) en ambitieus, waren zij in hun culturele aspiratie wellicht eerzuchtiger dan de Hollandse burger, gestimuleerd als zij werden door een sterk, latent gevoel van culturele inferioriteit ten opzichte van Europa, ten opzichte van het moederland,' schreef Hoetink.

Deze dubbele cultuur-oriëntatie zal in de talrijke laat-negentiende-eeuwse organisaties steeds weer opduiken. Beide uitingswijzen waren die van een kleine bovenlaag, waaraan het volk niet deelnam. Die tweevoudige cultuurkloof van taalculturele en sociale verscheidenheid moesten de culturele organisaties zien te overbruggen om het hele nieuwe volk de zegeningen van de moderne 'civilisashon' deelachtig te doen worden. Cola Debrot zou de jaren na de emancipatie kenschetsen als die van het 'geschreven woord' dat via 'bewuste kunstbeoefening' voor het eerst streefde naar 'programmering, planning en openbaarheid' van het culturele gebeuren. Daarnaast zien we in deze tijd ook enige geografische cultuurspreiding, omdat er rond het eeuweinde ook op Aruba en Sint-Maarten van een aanzet tot cultureel ontwaken gesproken kan worden.

Na de emancipatie en het nieuwe regeringsreglement dat de opheffing van de preventieve censuur aankondigde, verscheen er plotseling een lawine van bladen, die niet alleen nieuws brachten, maar die ook als het begin van een opinie- en ideële pers gezien kunnen worden. In die pers die zowel algemene als meer specifiek literair-culturele bladen voortbracht, speelde het Papiamento van meet af aan een aanzienlijke rol. Deze pers kan gezien worden als een roep om plaatselijke invloed op de gang van zaken. Het gebeurde dan ook nogal eens dat een krant direct ter openbare verdediging van een persoonlijke problematiek of vete begonnen werd. Dat was in het bijzonder het geval rond de zo

diep in de kolonie ingrijpende ‘Multatuliaanse’ twist tussen gouverneur H.F.G. Wagner en procureur-generaal W.K.C. Sassen, die in feite een eerste confrontatie tussen plaatselijk bestuur en Haags dirigisme betekende. De bevolking liet zich niet langer zonder meer de koloniale wet voorschrijven. De als persoonlijke wrijving tussen twee hooggeplaatste ambtenaren begonnen twist, kreeg de vorm van een diepgaand conflict, met godsdienstige, economische en raciale accenten.

Internationaal waren de politieke toestanden zeer onrustig. In 1855 werden de begin negentiende eeuw uit Curaçao naar het Venezolaanse Coro geëmigreerde joden van daar verjaagd - ze repatrieerden naar hun eiland van herkomst of zochten elders een veilig heenkomen. Op Curaçao kregen ze grote economische en culturele invloed. De steeds weer dreigende en ook uitbrekende Venezolaanse revoluties brachten talrijke invloedrijke bannelingen naar de Benedenwindse eilanden. Hoewel de rol van deze ‘exilados’ misschien wel eens overschat wordt, hadden ze niettemin grote invloed op het culturele leven, via de zich ontwikkelende pers, maar vooral via de door hen op Curaçao gestichte Spaanstalige elite-scholen. Naast deze instituten die hoogwaardig internationaal erkend onderwijs verzorgden, bemoeiden de missie en sociale organisaties zich met het volksonderwijs in het Papiamento. De roep om sociabiliteit deed het sociëteitsleven, de letterkundige verenigingen en de leesgenootschappen opbloeien. De in de etablissementen aanwezige leestafels en een zich ontwikkelend bibliotheekwezen bevorderden de leescultuur. Met de opening van Teatro Naar kreeg het toneelleven in 1871 een belangrijke impuls.

Het fundament van dit zich ontwikkelende culturele leven werd gevonden in het ideële streven om in het nieuwe tijdperk dat men was binnengetreden, niet alleen een kleine bovenlaag maar het hele vrije volk te dienen, te beschaven, op te heffen tot hoger geestelijk peil. Een streven dat ook na het Engelse tussenbewind in het begin van de eeuw even voelbaar was geweest, maar dat toen al spoedig gesmoord werd in de segmentatie van de door slavernij beheerste maatschappij. Nu zag de elite het volk wél en boog zich om het op te heffen door middel van alfabetisatie, onderwijs, leesstof en literatuur die men als nuttige beschavingsmiddelen bij uitstek zag. Dat doel streefden joden, protestanten, liberalen en rooms-katholieken gelijkelijk na, hoewel bepaald niet eendrachtig. De opiniepers en het verenigingsleven dienden niet alleen om het volk te verheffen maar evenzeer - en vaak met meer inzet - om elkaar te bestrijden. De ontwikkeling van de literaire

kritiek was er een bijkomend symptoom van.

Het zich bewust worden van een persoonlijke culturele voorhoederol bracht de eerste als zodanig erkende schrijvers in de kolonie voort, die hun produkten als letterkunde presenteerden. Behalve in de wereld van het toneel, de literaire salons en de soirees werden vrouwen nog niet tot het letterkundig leven toegelaten. Na de kolonist die in de tijd vóór 1863 het voortouw had genomen, streefden in deze nieuwe tijd de Spaanse exilados, de Nederlandse paters en de Curaçaose creool gezamenlijk naar de post-emancipatoire civilisashon.

De taalsituatie

Er ontstond al snel groter en ook algemener aandacht voor het Papiamento; het werd niet alleen beschouwd als taal voor een bepaald deel van de bevolking, maar als algemene landstaal, niet alleen als het vehikel voor de eenvoudige dagelijkse omgang maar ook als cultuurtaal. De laatste decennia van de eeuw kenmerkten zich door een sterke uitbreiding van het Papiamento in allerlei sectoren van het maatschappelijk-culturele leven, waar alle standen de taal spraken. Naast kerk- en schooltaal ontwikkelde het zich in hoog tempo tot geschreven cultuurtaal.

Het Nederlands verkeerde van twee kanten in de verdrukking en functioneerde nauwelijks meer. Als cultuurtaal verloor het prestige aan het dominerende Spaans, welks positie door de talrijke ‘exilados’, door de uit Coro gevluchte joden, door het Spaanstalige onderwijs, de literaire produktie en de rol van uitgeverij Bethencourt e Hijos werd versterkt. Wel was het Nederlands officiële bestuurstaal, taal van de protestantse en joodse eredienst, onderwijstaal voor de stadselite, taal van een deel van de pers en letterkundige verenigingen. Maar als gesproken huistaal moest het plaats maken voor het Papiamento en was het in deze tijd bij de ‘echte’ Curaçaoenaars nagenoeg verdwenen. Zelfs het Nederlands georinteerde *Neerlandia* moest in haar Curaçao-nummer van 1905 erkennen, ‘onder de dertien leden van den Kolonialen Raad zijn er geen drie, in wier gezin Nederlandsch de omgangstaal is. Er zijn in Curaçao misschien geen twintig huisgezinnen, behalve der macamba's (zooals de Hollanders hier heeten), die *nu* en *dan* onder elkander Hollandsch spreken en zeker geen tien waar dat regel is.’

Dat de gevoelens ten aanzien van deze ontwikkeling gemengd waren, bleek uit een aantal reacties, vooral van diegenen die de koloniale

banden niet alleen wilden bewaren maar ook verstevigen, zoals A.N.V.-secretaris en kapitein J. A. Snijders, die in 1907 schreef 'dat onze voorvaderen hier hunne moedertaal als huistaal hadden prijsgegeven en waren *afgedaald* tot den neger, in stede van dezen tot zich *op te heffen*'.

Samenvattend zou gezegd kunnen worden dat de kolonie een eigen taalontwikkeling doormaakte, waarin het Spaans domineerde, met een zeer sterke Papiamentstalige onderstroom en het Nederlands als geaccepteerde derde. Deze talen liepen op natuurlijke wijze steeds weer door elkaar heen. Wat iemand ook sprak of schreef, verstaan werd hij door iedereen.

In deze periode moet onderscheid gemaakt worden tussen de bestudering van het Papiamento als taal, zijn standaardisering door middel van de beschrijving van spelling, grammatica en woordenboeken, en het gebruik van het Papiamento in allerlei organisaties. Beide aspecten ontwikkelden zich sterk, niet alleen op Curaçao maar in deze periode ook voor het eerst op Aruba. In vergelijking met wat de paters in de eerste helft van de eeuw deden, was er sprake van een verschuiving in belangstelling. Was het hen eerst vooral begonnen om het Papiamento als middel tot geloofsverbreiding, hier was kennis van de taal zelf het doel. Het verschijnsel kan als 'missionaire linguïstiek' aangeduid worden.

Toch zou de rol van de kerk steeds enigszins dualistisch blijven, omdat de Nederlandse paters het Papiamento als volkstaal, het Nederlands evenwel steeds als hogere cultuurtaal verdedigden. Desalniettemin veranderde de waardering voor de taal, want in dit koor van pro-Papiamento-stemmen leek A. Jesurun een uitzondering met zijn nogal negatief oordeel: 'het is slechts een taal voor dagelijksch gebruik, het dient dan ook niet voor literatuur'. Wel werd hier Papiamento en literatuur voor het eerst met elkaar in verband gebracht, maar dat zegt niet zoveel omdat in die tijd vrijwel algemeen alles wat geschreven was als 'literatuur' werd gekarakteriseerd.

Op de nagenoeg monolinguale Bovenwinden heerste als vanouds het Engels onbedreigd en werd het Nederlands zelfs als koloniale bestuurstaal nauwelijks meer gebruikt.

9 De spruiten wiesen uit de bodem

Op 1 januari 1866 werd met de inwerkingtreding van een nieuw regeringsreglement de preventieve censuur die vanaf 1820 van kracht was geweest, eindelijk afgeschaft. Vanaf dat moment ‘wiesen de vele spruiten uit de bodem’, zoals J. Hartog dat in 1944 zo beeldend beschreef. Het monopolie van de deftige op het establishment gerichte *Curaçaosche Courant* dat ongeveer een halve eeuw geduurd had, was definitief voorbij, de fel-partijdige opiniepers deed zijn intrede. Voorlopig werd het nieuws wekelijks gebracht in een meestal op zaterdag verschijnend blad, dat in de regel vier pagina's telde met soms een supplement. Het formaat kwam overeen met de huidige Papiamentstalige kranten. Zulke bladen bevatten nauwelijks illustraties, weinig advertenties en vooral volle kolommen dicht op elkaar gedrukte tekst onder veelal kleine koppen, zodat er toch nog wel heel wat te lezen viel. Het was heel gebruikelijk dat ingezonden-stukken-schrijvers (en die waren er veel in die dagen!) op elkaar reageerden in verschillende bladen, wat dus veronderstelt dat men gewoon was meer dan één krant te lezen. Nagenoeg zonder uitzondering waren deze bladen meertalig. Gebruikte de redactie al één taal, dan waren er altijd wel advertenties, ingezonden stukken of zelfs bijdragen van medewerkers in andere talen.

Bevatte *De Curaçaosche Courant* alleen nieuwtjes, na 1870 ontstonden de eerste ‘opiniebladen’, en de bladen die het woord ‘literatuur’ of ‘letterkunde’ in hun ondertitel, redactieverklaring of werkelijk programma voerden. Johan Hartog gaf van deze laatste een beredeneerde inventarisatie van meer dan twintig voorbeelden. Maar alle bladen bewogen zich van tijd tot tijd op wat wij heden ten dage gewoonlijk tot literair terrein rekenen, of wat men in die dagen als letterkunde zag.

De functies van de krant in het literaire leven

Evenals in het begin van de eeuw is ook in deze tijd de krant de belangrijkste bron om nog iets van de organisatievormen en activiteiten van het literaire leven te achterhalen. Zonder uitzondering namen alle bladen ingezonden (gelegenheids)poëzie op, in allerlei talen, maar eind negentiende eeuw overwegend in het Spaans, op afstand gevolgd

door het Nederlands. Engels en Frans kwamen maar heel incidenteel voor, en Papiamento-poëzie verscheen pas vanaf het begin van de twintigste eeuw. Advertenties voor boeken en tijdschriften informeerden omtrent produkten uit plaatselijke drukkerijen, maar meestal kondigden ze geïmporteerd werk aan. Aan de gouvernementele verplichting om via de in 1883 in werking getreden wet op het auteursrecht alle nieuwe uitgaven te melden, werd nauwelijks gehoor gegeven.

De krant is nagenoeg de enige overgeleverde bron van berichtgeving omtrent het algemene gezelligheidsleven en het wetenschappelijke en literaire genootschapsleven dat eind negentiende eeuw vooral op Curaçao een korte bloeitijd doormaakte. Advertenties, aankondigingen, verslagen en de in die jaren voor het eerst in de opiniebladen verschijnende recensies zijn een bron voor met name de kennis van de toneelgeschiedenis. Werd een nieuw boek meestal slechts kort vermeld als ‘in dank ontvangen’, een toneelvoorstelling van een buitenlands en (vooral) een eigen gezelschap werd gewoonlijk uitgebreid gerecenseerd. De krant vermeldde de ‘soirées littéraires et musicales’ die aan het einde van de eeuw in de gunst van een talrijk publiek stonden.

Schooleigenaren-directeuren adverteerden hun school- en examen-programma's en zorgden voor uitvoerige verslagen van hun prijsuitreikingen, waarop aan het einde van het schooljaar voordrachten, improvisaties en toneel in vele talen voor ouders en belangstellende buitenstaanders te bewonderen vielen.

Het was gebruikelijk om allerlei actuele kwesties in dialoogvorm in de krant te behandelen. Uitgever-drukker-boekhandelaar-drogist A. Bethencourt adverteerde zijn winkelprodukten zelfs in klanten-dialogen die heel populair waren; ook Bonaire en de Bovenwinden kenden hun voorbeelden, terwijl er op die eilanden toch nog niet veel geschreven werd in die tijd. ‘Cursiefjes’, volgens de contemporaine aanduiding veelal ‘feuilletons’ genoemd, kenden een bloeitijdperk rond de eeuwwisseling. Dat zijn typische voorbeelden van een soort letterkunde, dat alleen in de krant tot zijn recht kwam.

Naast de algemene nieuws- en opiniebladen waarin literatuur niet meer dan een onderdeeltje vormde, kende Curaçao na de emancipatie een aantal bladen die meer aandacht aan de letterkunde wilden geven. Wijdden *The Impulse* en *Civilisadó* in de jaren zeventig relatief al meer ruimte aan de letteren, *Notas y Letras* wilde een halve generatie later zelfs een puur literair en muziekblad zijn, het eerste van de Antillen.

De krant verschaft schaarse gegevens over het boekaanbod, dat na

1865, getuige de veelvuldige advertenties, langzaamaan op een wat groter deel van de bevolking gericht leek te worden. In de kranten werden van tijd tot tijd boeken te koop aangeboden. De talen waren Frans en Spaans, maar ook wel Nederlands, want Nederlandse boekhandelaren probeerden ook rechtstreeks op Curaçao te verkopen, zoals J.H. de Bussy. Naast die rechtstreekse import werden boeken tweedehands verkocht. Het merendeel van de boeken werd echter via de drukkerijen en kranten aangeboden. De journalist trad ook in die dagen niet alleen op als auteur, maar eveneens als drukker, uitgever en boekhandelaar, en zette daarmee een einde achttiende eeuw begonnen traditie voort. De import overheerste de eigen produktie. De krant en de drukkerij van het Vicariaat publiceerden weliswaar, maar het aantal viel bij de import in het niet. Toen de wekelijkse bladen zo rond het einde van de eeuw een wat langere traditie kenden, zouden de drukkers nogal eens diverse ingebonden jaargangen van *The Impulse, Civilisadó* en andere aanbieden. Die bleven dus bewaard; bij een gering aanbod van lectuur bleek de krant minder eendagsvlieg dan tegenwoordig.

De letterkundige publikaties waren in dit totaalaanbod te verwaarlozen. Het is uit deze advertenties onmogelijk na te gaan wat er daadwerkelijk gekocht en gelezen werd. Wel doen de soms maandenlange herhalingen van steeds weer dezelfde advertenties met steeds weer dezelfde titels bange vermoedens rijzen dat het publiek niet erg kooplustig was, want het lijkt nauwelijks aannemelijk dat er een grote voorraad van elke titel geweest zal zijn.

Iets beter dan over deze journalisten-boekhandelaren zijn we nog ingelicht over de verreweg belangrijkste onder hen, de firma A. Bethencourt y Hijos, die sedert 1867 op het eiland gevestigd was. Deze adverteerde veel in alle bladen en gaf een eigen tweewekelijks *Boletin* uit (1879-1897), daarna *El Anunciador* (tot l908), waarvan enkele nummers bewaard bleven. Bovendien bezit de nationale bibliotheek van Caracas een uitvoerige catalogus uit 1882, die laat zien hoeveel de zaak voor export drukte en plaatselijk wist te distribueren. De belangrijkste informatiebron is definitief verdwenen; het eigen archief van de drukker ging in 1937 verloren.

The Impulse, a Journal of News and Literature

Vreemd genoeg voor de taalsituatie van het Curaçao van de tweede eeuwhelft, was het oudste blad dat het woord ‘literatuur’ in zijn on-

dertitel voerde Engelstalig. In totaal verschenen er niet meer dan twintig wekelijkse nummers van elk vier pagina's op iets groter dan A-4 formaat.
Hoofdredacteur-uitgever-eigenaar van het blad was leraar en officieel tolk-vertaler Daniel de Sola (1846-1896). *The Impulse* was in zijn tijd een van de vier verschijnende bladen en naast de grijze en eerbiedwaardige *De Curaçaosche Courant* van het establishment, de felle tegen de gouverneur gerichte *Onpartijdige*, en de beschaver *Civilisadó*, was het de voorzichtig liberale.

Het 'journal of general news and literature' bevatte vooral het eerste en daarvan nog weer overwegend het internationale nieuws, zozeer dat aan het einde van het eerste kwartaal de lezers zelfs vroegen om meer lokaal-politiek commentaar. Dat is wel begrijpelijk want op dat moment stond heel Curaçao op zijn kop in verband met de 'affaire Sassen', het politie-optreden dat daarbij plaatsvond, de massale sympathiebetuigingen, de rechtszaken, de 'pasquins' waarin 'fatsoenlijke en brave menschen op eene hoogst beleedigende wyze aan de kaak worden gesteld'. Maar de toon van de krant bleef politiek afstandelijk en zoveel mogelijk neutraal, vol vooruitgangsgeloof, optimisme en het besef na de emancipatie in een verlichte tijd te leven, die verplichtingen schiep, niet alleen voor organisaties als onderwijs en pers, maar voor ieder individueel.

Wie met hedendaagse ogen naar 'letterkunde' gaat zoeken, zal in *The Impulse* gauw uitgekeken zijn. De eerste afleveringen bevatten twee 'mini-feuilletons' en vier gedichten, waarvan twee eigenlijk advertenties, een overgenomen liefdesgedicht en een gelegenheidsgedichtje bij de eerste kwartaaldag van het blad. Goedgeschreven beschouwingen over allerlei onderwerpen waarin auteurs zich de moeite gaven een verzorgde stijl te hanteren, vielen alle onder het literatuur-begrip. 'Poëzie' had kennelijk een veel specifieker en meer verheven betekenis. Aanduidingen als 'goddelijkheid', 'verhevenheid', het 'oneindige', 'tempels', 'schoonheid' en het 'sublieme' verwoordden dit. Het blad verkondigde ideeën, die geen dichter in de kolommen waarmaakte, al was men vast overtuigd van de waarde van poëzie en redekunst voor lezer en toehoorder. De 'elocuencia' vormde in die dagen kennelijk een belangrijk onderdeel van de literatuur, niet het minst in het onderwijs. Met het onderscheid prozasch = alledaags en potisch = verheven sloot het blad nog aan bij de opvattingen van voor de emancipatie. De redacteur zag de journalistiek in zijn algemeenheid trouwens ook als een letterkundige bezigheid. Literatuur was kennelijk alles wat geschreven was, een niet zo vreemde opvatting in een maatschappij met een sterk orale traditie.

Het blad was voor zover de kopij van de redacteur afkomstig was, geheel Engelstalig. Daarnaast verscheen nu en dan een stukje in het Nederlands, Spaans of Frans, er kwam geen Papiamento in voor. *The Impulse* was een klein blad met in het begin kennelijk niet meer dan vijftig abonnees, maar droeg op zijn bescheiden wijze, terughoudend waar anderen felle partijdigheid toonden, bij aan het besef dat de kolonie na de emancipatie een nieuwe tijd tegemoet was gegaan, waarin het héle volk, niet meer een bepaalde stand, moest kunnen deelhebben aan de vooruitgang op materieel en cultureel gebied. Het gaf een beeld van een optimistisch geloof in een nieuwe maatschappij, die onder andere door middel van de literatuur kon worden opgebouwd na een lange nacht van slavernij.

De volksbeschaver Civilisadó

Bestond *The Impulse* maar vier en een halve maand, *Civilisadó* hield het van 1871 tot 1875 vol. Redacteur-directeur-eigenaar Casten David Meyer streefde evenals zijn collega Daniel de Sola de verheffing en opvoeding van het volk na. Het ‘zuiver filantropische blad, gewaardeerd door slechts enkelen, bestreden door sommigen en miskend door velen’ richtte zich evenwel meer op het hele volk, met name op de niet-blanken in de kolonie, terwijl het zeer kritisch stond tegenover de macht, zowel ten opzichte van het grote buurland Venezuela als binnenlands wegens de ‘affaire Sassen’. Er viel in die dagen genoeg te schrijven. Deze bladen waren dan ook naast bronnen van nieuws, opiniërend van aard - ze vormden het begin van een strijdbare Antilliaanse pers.

Medewerkers waren de zakenman Gaspar Monsanto, de onderwijzer José N. Malo en talrijke ‘exilados’. De redactie hanteerde consequent het Papiamento, de taal waarin ook heel wat artikelen werden geschreven, vaak voorzien van toelichtende omschrijvingen, als de auteur kennelijk dacht dat een woord niet bekend was. Daarnaast kwam er nogal wat Spaans, Nederlands, Frans en Engels voor, met name in de ingezonden stukken. De inhoud was allereerst, dat valt van een krant niet anders te verwachten, algemeen van aard met aandacht voor buiten- en binnenlands nieuws. De kolommen van de krant stonden wijd open voor allerlei ingezonden stukken, van persoonlijke en algemene aard.

In 1873-1874 verscheen een vertaalde, geromantiseerde levensgeschiedenis van de bekende Noordamerikaanse abolitionist *John*

Brown. Dit was dan voor het eerst dat een Antilliaans blad een feuilleton opnam, dat men buitenlandse literatuur in de eigen taal vertaalde en dat men zo kritisch over een zo nabij verleden durfde te schrijven.

Meer dan *The Impulse* bracht *Civilisadó* de poëtische praktijk. Dat deed het door incidenteel buitenlandse poëzie uit het Frans, Spaans of Engels, al dan niet in het Papiamento vertaald, op te nemen, maar meer door gedichten 'van eigen bodem' te plaatsen, die door 'exilados' als Manuel M. Dagnino en M.M. Bermudez Avila op Curaçao geschreven werden, of door mensen van het eiland zelf. Wegens de thema's zouden we met Cola Debrot deze auteurs eerder tot de 'dichterlijke naturen' dan tot de 'echte' dichters willen rekenen. Het merendeel van hun produkten was de gelegenheidspoëzie van personen die een enkele keer de pen publiekelijk opnamen.

Poëzie werd gezien als middel om de idealen van opvoeding en beschaving in christelijke zin uit te dragen. Nu 'men' in deze roerige en corrupte tijden het oprechte woord monddood wilde maken, moesten grote voorbeelden als Byron, Shakespeare, Milton, Breton de los Herreros en Morantin Larra als gids dienen. Naast de poëzie werd vooral het toneel als beschavende 'hefboom', als 'barometer' gezien. De metaforen zijn welsprekend en de macht die men het medium toedacht was groot.

Door zijn kritische toon moest het blad nogal wat kritiek, ook officiële van de gouverneur, verduren. Dat is niet het ergste, wel wordt het benauwd als de criticaster dan ook daadwerkelijk zijn abonnement opzegde, zoals de bisschop uit protest deed en met hem drie kwart van de lezers in de eerste zes maanden van l874. Omdat de wel trouwe abonnees nog herhaaldelijk om betaling moesten worden gemaand, waren ook organisatorische problemen aanzienlijk, nog versterkt omdat subsidie voor de school die aan de krant verbonden was, geweigerd werd. Toch schijnt het blad veel gelezen te zijn, door mensen uit alle maatschappelijke groeperingen.

John de Pool oordeelde in 1935 over het blad, dat het zulk een belangrijke taak vervulde, dat het alleen met het latere *La Union* kon worden vergeleken, waarbij *Civilisadó* er zich dan nog op kon beroemen dat het geen orgaan van een bepaalde groep was en in een tijd verscheen, dat de welstand gering en het algemeen levenspeil laag was. Het brengen van 'civilisashon' aan een volk dat net een paar honderd jaar slavernij achter de rug had en nog in een zeer zwakke economische positie verkeerde was geen sinecure. Dat was de mening van iemand die na een halve eeuw terugkeek, maar wat is het standpunt nu? Het blad is gecanoniseerd, met de hoofdkarakterisering dat

het als eerste Papiamentstalig blad een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de emancipatie van de eigen taal. Die unieke zaak kan niet voldoende benadrukt worden. Maar in de koloniale maatschappij kreeg zoiets weinig aandacht. Eva Abraham-Van der Mark sprak in 1990 van ‘een mislukt beschavingsoffensief’, als het gevolg van tegenwerking, want ‘de redactieleden waren in de eerste plaats idealisten met een blind geloof in onderwijs en opvoeding. Zij meenden dat de hogere strata door middel van redelijke argumenten ertoe konden worden gebracht hun vooroordeel en eigenbelang op te geven en dat vervolgens, wanneer de lagere groepen het juiste onderwijs zouden hebben ontvangen, vanzelf een betere samenleving zou ontstaan.’ Daar zou nog aan toe te voegen zijn dat de liberaal denkende Casten David Meyer het niet alleen moest opgeven tegen het establishment, maar ook tegen de steeds machtiger wordende kerk, die zich binnen enkele jaren van de macht van de pers als vormer van de publieke opinie zou verzekeren.

Notas y Letras, het eerste literaire tijdschrift

Notas y Letras, semanario de literatura y bellas artes met ruim zeshonderd pagina's, verspreid over meer dan zeventig nummers, wordt algemeen als het eerste echt belangrijke Antilliaanse literaire tijdschrift beschouwd. Het verscheen van 1886 tot begin 1888.

De redacteuren J.S. Corsen en E.H. Römer constateerden in hun openingsartikel verdedigenderwijze dat er weliswaar al zoveel bladen op het eiland waren, waarom dan nog een nieuw erbij, maar dat hun *Notas y Letras* wel degelijk bestaansrecht had, want het wilde specifiek letterkunde en fraaie kunsten brengen, en zich daarbij vooral op de jeugd en het gezin te richten. Het was de tijd dat het ‘familieblad’ opkwam. De omvang van elke aflevering was acht pagina's, het dubbele van wat veel andere bladen boden, maar het formaat was kleiner.

J.S. Corsen was alleen de eerste dertig nummers mede-redacteur, waarna Ernesto H. Römer in zijn eentje het redacteurschap overnam. De tot dan toe in de Antilliaanse letteren heersende gewoonte om anoniem of onder pseudoniem te publiceren werd niet in *Notas y Letras* gevolgd; nagenoeg iedereen ondertekende zijn bijdrage met naam en toenaam, wat duidde op zelfbewust schrijverschap dat zich niet wilde verbergen voor eventuele kritiek. Niet minder dan tweehonderd (!) medewerkers publiceerden in het tijdschrift. Bekende Curaçaose medewerkers waren J.S. Corsen, die ten tijde van zijn redacteurschap

maar ook daarna nog heel trouw het meest publiceerde, A.Z. Lopez Penha en A.A. Wolfschoon.

Notas y Letras was voornamelijk een blad dat gevuld werd door buitenlandse exilados en passanten. Niet alleen nodigde de redactie kennelijk gerenommeerde auteurs tot medewerking uit, artikelen werden ook vaak aangeboden. Door de ruil met internationale bladen kreeg het Curaçaose tijdschrift bekendheid in diverse landen, het werd daar soms ook lovend besproken. De in het tijdschrift overheersende taal was het Spaans, in welke taal overwegend origineel werk gepubliceerd werd, met incidenteel vertalingen van Franse of Engelse auteurs. Naast poëzie kwamen een drietal feuilletons, proza in de vorm van verhalende stukken, maar vooral ook informatieve artikelen voor. De redactionele mededeling dat het blad uitsluitend aan 'letterkunde en schone kunsten' zou worden gewijd toonde andermaal dat het begrip 'letterkunde' in die tijd ruimer was dan nu.

Het blad geeft ons nu nog enig inzicht hoe men aan het einde van de negentiende eeuw met letterkunde omging en wat populair was. Veel bijdragen waren bestemd voor de poëzie-albums, 'album de autografo', we komen charades tegen, 'cuentos' in diverse vormen als 'cuento fantastico', 'cuento oriental' en 'cuento tradicional', 'discursos' en 'pensamientos'. De poëzie was wel ver verwijderd van wat tot dan toe aan gelegenheidspoëzie gebruikelijk was. We zien veel persoonlijker werk, ook in die zin dat het moest functioneren voor bepaalde lezers aan wie het werd opgedragen. Dat daarbij vooral ook de poëzie-albums een grote rol bleken te spelen, toont ons dit genre als onderdeel van het normaal geachte sociaal verkeer van de elite in die dagen. Daarbij hoorden in elk geval ook de 'arte de hablar', declamatie en 'elocuencia'.

Het leeuwendeel van het blad was creatief. Er waren geen recensies zoals wij die nu kennen. Over de waardigheid van de dichter en de waarde van lezen koesterde men de meest verheven gedachten die in lyrische ontboezemingen neergeschreven werden. Schooldirecteur L.M. Diaz waarschuwde tegen de invloed van slechte lectuur op de mens in het algemeen en de jeugd in het bijzonder, en speciaal op de gevaren van het 'zolaismo', de romans van Emile Zola en zijn naturalistische school. Over de grote invloed van lezen, positief èn negatief, was men het eens.

Tot dan toe had de kolonie steeds de literaire invloeden van buiten ondergaan: door de import van boeken, door de komst van Spaanse toneelgezelschappen, door het onderwijs van Zuidamerikaanse exilados of Nederlanders aan de colegios. *Notas y Letras* draaide met haar

medewerkers Corsen en Lopez Penha als eerste in de Antilliaanse literatuurgeschiedenis deze richting enigszins om: Spaanstalige Curaçaose letteren werden via *Notas y Letras* in meer dan vijftien landen in Zuid-Amerika en Europa gelezen en gewaardeerd. Het zou nog bijna vijftig jaar duren eer door Cola Debrot het eerste Nederlandstalig Antilliaans literair werk in Nederland bekendheid kreeg.

Hoewel het blad nu algemeen genoemd en geroemd wordt als het eerste Antilliaanse literaire tijdschrift, was *Notas y Letras* voornamelijk een tijdschrift voor buitenlanders, geen tijdschrift waarin de Antilliaan, noch produktief als dichter-medewerker, noch als lezer, het voortouw genomen heeft. Het tijdschrift was als materieel produkt weliswaar Antilliaans, maar zijn niet op de Antillen gerichte inhoud, zijn internationale verspreiding en geïntendeerde lezerskring zwakten dat 'Antilliaanse karakter' sterk af. Zo valt *Notas y Letras* in de Spaanse periode van de Antilliaanse literatuurgeschiedenis rond de eeuwwisseling te vergelijken met *De Stoep*, die een halve eeuw later dé exponent van de 'holandisashon' zou worden.

Het apostolaat van de pers

Na 1870 breidden de activiteiten van de kerk zich op de Antilliaanse eilanden sterk uit. De Arubaanse geestelijke Armando Lampe besprak de emancipatie en expansie van de rooms-katholieke kerk in de Nederlandse Antillen vanuit de 'regime-theorie', die ervan uitgaat dat ook een religieuze organisatie op maatschappelijke macht uit is. Na de aanvankelijk maar marginale invloed van de Spaanse zwerfpriesters, werd in de negentiende eeuw de Nederlandse priesterstand een actief bolwerk in de kolonie. Na hun komst op 11 juli 1870 organiseerden de paters dominicanen zich op hechte wijze. De 'juiste' lectuur en literatuur golden naast de kanselprediking als belangrijke missie-middelen om de gelovigen op het rechte pad te houden. Dit 'gouden tijdperk van het katholiek regime' bracht grote invloed op de letterkunde met zich mee, via diverse kanalen. De kerk bezat een eigen Vicariaatsdrukkerij en uitgeverij, waar ze boeken produceerde voor de eredienst, het onderwijs en ter verstrooiing. Daarnaast waren vooral eigen periodieken van belang om niet alleen de gelovigen maar iedereen, ook buiten de muren van de kerk te bereiken en het roomse gedachtengoed te verspreiden en te verdedigen. Via het middelbaar onderwijs kon ze door middel van letterkundeprogramma's, -examens

en de jaarlijks terugkerende prijsuitreikingen haar ideeën over literatuur verspreiden. Via een goed georganiseerd verenigingsleven probeerde ze jongeren en ouderen ook 's avonds te bereiken en met inleidingen en debat te oefenen in de toen zo populaire 'elocuencia' en het toneel. Een niet te onderschatten mogelijkheid was de distributie van geschikt geachte lectuur via eigen verspreidingskanalen en speciale bibliotheken voor militairen en burgers. Het streven was erop gericht het hele communicatieproces te beheersen, vanaf de produktie van gedichten, dialogen, feuilletons en verhalen in de krant of in boekvorm, de distributie daarvan, de advertenties en de recensies in de eigen bladen die door de eigen mensen geschreven werden. Het prestige van 'shon pastoor' versterkte dit effect, waar literatuur geen doel maar gewichtig missie-middel was, zozeer alle facetten omvattend dat 'regime' daarvoor geen overdreven aanduiding was. 'De Nederlandse dominicanen projecteerden ten onrechte de typisch Nederlandse problematiek van de verzuiling (eigen politieke partijen, eigen vakbonden, eigen media, eigen sociaal-culturele verenigingen) op de missie van Curaçao. Was in Nederland de verzuiling gericht op de emancipatie van de katholieken in de samenleving, op Curaçao betekende het vechten voor de emancipatie van de katholieken indirect de verdediging van de rechten van de armen. Immers, op Curaçao waren de arme Afro-curaçaoënaars tevens katholiek,' oordeelde A. Lampe in 1991.

Pater R.J.C. Wahlen vatte de betekenis van de pers voor de missie kernachtig samen toen hij in de *Amigoe* opmerkte: 'Het apostolaat der pers kent geen grenzen. Dit machtig hulpmiddel der beschaving en der verspreiding van ons H. Geloof wordt in de arme Missie van Curaçao zeer deugdelijk gehanteerd.' Al in het tijdperk van de slavernij was de missie actief geweest op publicitair gebied, met name door middel van eenvoudige evangelisatie-boekjes in het Papiamento. De geestelijkheid stimuleerde door haar activiteiten de volkstaal sterk, omdat ze niet alleen in maar ook over het Papiamento publiceerde. Daarnaast verschenen er godsdienstige liederenbundels, meditaties en apologetische geschriften.

Naast - maar in de praktijk meestal tegenover - de op dat moment al talrijke liberale bladen werden de *Amigoe* (1884), het eerste *La Union* (1889-1897) en *La Cruz* (1900) opgericht. Van alle drie bladen werden de redacties door de geestelijkheid gevormd, met een pater als hoofdredacteur. Het *Amigoe*-program werd in een aan het eerste nummer voorafgaande circulaire verwoord: 'Het zal er naar streven, steeds het merkwaardigste uit de politieke wereld onder de oogen zij-

ner lezers te brengen; den stoffelijken bloei en zedelijke beschaving van Curaçao te helpen bevorderen en niet het minst, den katholieken geest onder de geloovigen van Curaçao levend of levendig te maken.' De pers was in die dagen, zoals we al eerder constateerden, zeer strijdbaar en wakkerde bestaande tegenstellingen eerder aan dan dat ze die verdoezelde; de *Amigoe* was hierop geen uitzondering. Hartog duidde deze overgangsperiode van de krant als pure nieuwstijding naar het ontstaan van een opiniepers aan als een 'worstelperk'. Waar veel kranten 'geboren werden' en bijna net zo veel het al spoedig weer begaven, hield de rooms-katholieke pers het, met de institutionele backing van de missie, wél uit.

Deze pers nam al gauw een cruciale plaats in en oefende op diverse manieren veel invloed op de letterkunde uit: creatief door bijdragen te leveren, waarbij niet minder dan acht 'poëtische paters' actief waren, die bij hoogtijdagen traditionele gelegenheidsgedichten schreven, die het volk wilden opvoeden door middel van dialogen, die zich gingen bedienen van een voor Curaçao nieuwe vorm als de feuilletons 'onder de streep', en die algemeen opiniërende stukken over lectuur en literatuur schreven of specifieke voorstellingen en boeken via recensies op de literaire zeef legden. In de eigen organen waren in groot formaat geplaatste advertenties van eigen boeken, tijdschriften en toneelvoorstellingen natuurlijk economisch haalbaar.

Heel populair werden de dialogen van Ipi (Ludovicus) en Cobi (Vincent), achter welk pseudoniem zich de gebroeders Jansen verscholen. Zulke dialogen waren een typisch genre voor de krant en vanaf het begin van de pers kwamen ze dan ook voor. Met name in de *Civilisadó* maakten auteurs er gebruik van, maar er was haast geen blad zonder.

Naast de originele bijdragen in het Papiamento, wist de clerus deze taal via talrijke vertalingen verder te populariseren en als schriftelijk medium te ontwikkelen. Zonder overdrijving kan gezegd worden dat de missie de zo invloedrijke vertaal- en adaptatie-traditie van allerlei talen naar het Papiamento toe gevestigd en ontwikkeld heeft. Talrijke berichten, nieuwtjes, wetenswaardigheden, maar ook feuilletons, verhalen, dialogen, toneelstukken en literair-kritische stukken kwamen onder het oog van de Antilliaanse lezers door de vertaalactiviteiten van de redacteuren en medewerkers van de katholieke pers. De feuilletonisten van de jaren twintig tot veertig zullen direct bij een door de paters gevestigde traditie aansluiten, in de jaren vijftig zullen de adaptaties uit het internationale toneelrepertoire een al decennia eerder maar inmiddels in onbruik geraakte kerkelijke traditie opnieuw met

veel succes in ere herstellen. De pastorale pers was (na de *Civilisadó*) de plaats waar belangrijke teksten in het Papiamento vertaald en gepubliceerd konden worden.

W.F.M. Lampe schreef in 1971 dat wat John de Pool al in *Del Curaçao que se va* in 1935 over het maatschappelijke leven op het Curaçao van rond de eeuwwisseling schreef, mutatis mutandis ook grotendeels op Aruba en Bonaire van toepassing was. Hij duidde daarmee op de door De Pool benadrukte sfeer van gezelligheid en gemoedelijkheid, niet op de talrijke culturele activiteiten, want die waren op deze twee kleine zustereilanden in die dagen aanzienlijk geringer. Op Aruba dateerde de oudste krant van 1874, en verschenen er in de jaren negentig van de vorige eeuw gedurende een korte periode zelfs drie. Maar deze bladen bleven nergens bewaard zodat niet kon worden nagegaan of ze eveneens gegevens omtrent vroeg literair Arubaans leven bevatten. Op Sint-Maarten zou de pers zich eerst in het tweede decennium na de eeuwwisseling ontwikkelen.

10 Beschaving - nut - genoegen in gezellige vereniging

Weliswaar kende Curaçao aan het begin van de negentiende eeuw al een eerste dichtgenootschap en enkele toneelgezelschappen en had Sint-Maarten in diezelfde tijd een leesgezelschap gehad, maar van een echt literair genootschapsleven was pas in de decennia ná de emancipatie sprake.

De vrijmetselaarsloges dateren als oudste verenigingen al van de achttiende eeuw. De sociëteiten als algemene gezelligheidsverenigingen zijn van het begin van de negentiende eeuw. Zij hadden het 'onderling gezellig verkeer' als hoofddoel gesteld voor hun bijeenkomsten en werden al vrij snel populair nadat Curaçao, na ruim een decennium Engels bewind, in 1816 opnieuw een Nederlandse kolonie was geworden. Maar ze raakten in de loop van de eeuw alle in de versukkeling.

Na de emancipatie vond er een plotselinge opleving van dit soort verenigingen plaats, maar er ontstonden ook nieuwe typen, bijvoorbeeld met een natuurwetenschappelijk doel, zoals het rond de eeuwwisseling zeer bekende 'Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap' (l896-l909) en de 'Curaçaosche Maatschappij van Landbouw' (l902). Deze verenigingen waren van literair belang, omdat ze in de lokalen waar de leden samenkwamen leestafels hadden ingericht of zelfs goed geoutilleerde bibliotheken met een eigen bibliothecaris exploiteerden. De diverse verenigingen waren vooral gericht op het lokale publiek of zelfs alleen maar de eigen kring van leden. Ze passen dus in de categorie van lokale, niet publicerende 'gesloten' genootschappen die geen aanspraak maakten op de titel 'geleerd genootschap'. Dat schept bepaald geen gunstige voorwaarden voor archief-materiaal. Deze Curaçaose genootschappen vallen daarom ook maar heel fragmentarisch te reconstrueren, zo onvolledig als de bronnen schaars waren.

Uitzondering was het 'Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap' dat zes 'Jaarlyksche Verslagen' in Nederland liet publiceren en zich daarmee internationaal presenteerde. Het doel van het genootschap, de geschied-, taal-, land- en volkenkunde van de Antillen te bevorderen, zoals de naam al zegt, moest bereikt worden op vier manieren: het verzamelen van hetgeen in druk bestaat en uit archieven of in handschriften te bekomen is. Dit is de eerste keer dat er op Curaçao op georganiseerde wijze geprobeerd werd eilandelijke

bronnen te verwerven; het uitgeven van bijdragen en het uitgeven of ondersteunen van afzonderlijke werken. De zo bekend geworden en nu nog vaak geraadpleegde (en herdrukte) zes 'Jaarlyksche Verslagen' zijn het belangrijkste produkt van het genootschap gebleken. Ten derde, het stellen van vragen ter beantwoording en het aanmoedigen en bekronen van verdienstelijke werkzaamheden. Hierover zijn geen bijzonderheden bekend. Ten slotte, het onderhouden van betrekkingen met andere wetenschappelijke instellingen en personen. Ook hierover is verder niets te vinden; de formulering geeft wel aan dat het genootschap zichzelf als wetenschappelijk zag. Wat we nu nog willen achterhalen moeten we uit de verslagen lezen, omdat dit genootschap zich vooral schriftelijk presenteerde.

Naast deze verenigingen, genootschappen of maatschappijen - de namen werden willekeurig door elkaar gebruikt - kende Curaçao in het laatste kwart van de eeuw diverse toneelverenigingen en was er bovendien sprake van een levendig literair salonleven, waar de 'elocuencia' bloeide. Ook in het onderwijs besteedde men via de jaarlijks uitvoerig gevierde prijsuitreikingen veel aandacht aan al of niet geïmproviseerde voordracht en toneel. Eén specifiek letterkundig genootschap legde zich vooral op het bespreken van gelezen werken toe, enkele andere verenigingen hadden meer het karakter van leesclubs.

Teatro Naar als katalysator van een eigen toneelleven

Het Antilliaanse toneel kende een sterke opleving nadat J.J. Naar in 1871 op persoonlijk initiatief en eigen kosten een particuliere schouwburg openstelde, die onder de naam 'Teatro Naar' bekend werd en bleef. De nieuwe schouwburg werd het ontmoetingscentrum voor vijf soorten toneel.

Voor zover het uit de schaars overgeleverde bronnen te reconstrueren valt, waren de Spaanse passanten op toernee heel actief in de meestal korte tijd van hun verblijf. De belangstelling voor dit beroepstoneel wisselde en nam tegen het einde van de eeuw duidelijk af. De kranten gaven van deze optredens lang niet altijd recensies en vaak leken ze uit de koker van bevrienden te komen, zodat ze als niet meer dan verkapte reclame beschouwd moeten worden. Een tweede groep van passanten-toneel werd gevormd door militairen die of van het liggend garnizoen of van bezoekende marine-schepen afkomstig waren. Ze vormden incidenteel een clubje of organiseerden echte to-

neelgroepen met (werkende) leden, een bestuur en een officieel reglement. Ze waren veelal slechts korte tijd actief met Nederlandstalig, over het algemeen lichtvoetig-ontspannend amateur-toneel. Dat was dus van heel ander kaliber dan het Spaanstalige beroepstoneel! Het ‘eigen’ toneel was afkomstig van Antilliaanse verenigingen die toneelclubjes voor hun jaarfeesten vormden, de geformaliseerde toneelgezelschappen en de georganiseerde toneelactiviteit rond de jaarlijkse prijsuitreikingen in het onderwijs. Deze vijf groepen speelden een repertoire van zeer diverse aard, maar altijd ging het om bestaand, buitenlands toneelwerk; een eigen toneelliteratuur zou nog even op zich laten wachten.

Het op 27 augustus 1871 officieel ingewijde Teatro Naar pakte de al in 1821 begonnen toneeltraditie weer op, speelde met zijn ‘aficionados’ onder dezelfde zinspreuk ‘On fait ce qu'on peut, non pas ce qu'on veut’. Het werd in de eigen tijd zeer bekend en heeft in de twintigste eeuw een wel haast legendarische faam verworven. Iedereen was in het nieuwe theater welkom, de amateurs werden niet uit de cultuurtempel geweerd. Volgens gezaghebbenden voldeed de voltooide schouwburg geheel aan de eisen ‘die goede smaak met billykheid gepaard, aan zulk een gebouw op Curaçao kan stellen. Fraaije en nette inrigting, goede verlichting geven het Theater een regt lief gezigt’.

‘Het Tooneelgezelschap van Liefhebbers’ onder voorzitterschap van J.J. Naar zelf en David L. Henriquez als secretaris, gaf als eerste voorstelling het uit het Frans vertaalde stuk *La Gracia de Dios*, onder regie van Anjel J. Jesurun. Vóór de openingswoorden en een gedicht van een Venezolaanse auteur door voorzitter Naar, had in het met bloemen versierde theater het ‘Wien Neerlands bloed’ al geklonken, gespeeld door het korps van militairen van het garnizoen. Daarna werd volgens traditioneel recept het drama opgevoerd, gevolgd door een komedie *La Redaccion de un periodico o Mis Colaboradores*. Alle overwegend nog jonge, voor het eerst optredende, spelers werden in niet minder dan acht in diverse kranten gepubliceerde recensies achtereenvolgens uitvoerig genoemd, becommentarieerd en bewonderend geprezen. Dat zou het vaste patroon van alle recensies blijven. De tevreden spelers bedankten regisseur en directeur publiekelijk in de krant, een vorm van zelf-reclame die herhaaldelijk zou blijven voorkomen. Dit soort uitvoeringen verschafte volgens de reacties niet alleen ‘genoegen’, maar was ook ‘een opwekkend voorbeeld’, een uiting van ‘vooruitgang’ en vooral van ‘civilisatie’.

De entree-prijzen waren niet gering en nooit onder een gulden, voor welk bedrag men in die tijd ook al een aardig boek kon kopen,

maar desondanks was het toneel een populair cultureel tijdverdrijf. Een extra stimulans om naar de schouwburg te gaan was het 'goede doel', want meestal speelde men ten bate van iets of iemand. Nog een reden waarom ook matige voorstellingen bezocht werden, gaf R. Boskaljon die het zelf allemaal nog net als jongeman had meegemaakt. Wat voor de muziek van toepassing was, mag mutatis mutandis voor het toneel gelden: 'Tachtig procent van de theater bezoekers zijn mensen, die veel gereisd hebben en in Europa en Amerika de beste opera voorstellingen hebben gezien. Maar men gaat er naar toe om eens uit te gaan en elkaar te ontmoeten en neemt de voorstelling maar op de koop toe. Zo was Curaçao!'

Na de opening gaf de 'Nueva Compañia de Aficionados' op 30 oktober 1871 opnieuw een voorstelling, dit keer ten bate van de armen van het eiland. Toneel als uiting van vooruitgang, civilisatie en moraal, toneel als nut en genoegen, zou voortaan hand in hand blijven gaan met liefdadigheid; de eventuele opbrengsten werden altijd voor een of ander goed doel bestemd. Het publiek getuigde van zijn enthousiasme door middel van herhaald applaus, bravo-geroep en naar de spelers geworpen bloemen. De recensent noemde als gebruikelijk alle jonge, debuterende spelers en prees ze uitbundig.

Twee jaar later trad een Nederlandstalig Tooneelgezelschap van Liefhebbers op, dat zich nu 'Thalia' noemde. Op 23 juli 1873 speelde een nieuwe 'Compañia de Aficionados' het sentimentele drama *Flor de un Dia*. In de volgende jaren werd toneel schaars. Inmiddels was J.J. Naar op reis getogen naar Europa. Pas in 1879 (dat is dus na vijf jaar, maar dat had misschien te maken met de grote orkaan van 23 september 1877, die Teatro Naar verwoestte, waarna het weer helemaal hersteld moest worden), speelde de Compañia de Aficionados 'Placer del Estudio' ten behoeve van het 'Fonds Frederik der Nederlanden' van de Loge 'De Vergenoeging'. Na het toneel van joodse ingezetenen, zien we hier dus de vrijmetselaars op de bühne. Ook deze groep wilde onderwijs en beschaving onder het volk bevorderen. Dat deed ze door haar voorstellingen waaruit ze schoolgelden van kinderen van minvermogende leden financierde.

Naast de specifieke toneelgroepen waren er besloten verenigingen die toneel als een van hun mogelijkheden beschouwden om incidenteel publiekelijk naar buiten te treden. Ze speelden dan ook niet in de officiële schouwburg, maar in de salons der grote herenhuizen. In 1879 vormde zich zo een gezelschap van jonge amateurs, 'La Jeunesse', dat een komedie in twee bedrijven in het huis Scharloo 7 opvoerde. Toneel hoorde bij een goede opvoeding, het was een nuttig

tijdverdrijf, want men leerde declamatie, ‘eene gezorgde uitspraak’, men oefende de geest en verwierf zich algemene ontwikkeling. Hoewel deze toneelgroepen soms het karakter van een georganiseerde vereniging aannamen, lijken ze op toneelgebied toch niet meer dan incidentele produkties te leveren, geen traditie op langere termijn te realiseren.

In de jaren rond 1890 trad een korte tijd de door rabbi J.H.M. Chumaceiro opgerichte ‘Young Men's Hebrew Association of Curaçao’ op, die niet alleen een eigen tijdschrift *Home Journal* uitgaf, maar ook toneel speelde.

Opvallend was dat jongeren zich zo actief met het toneelspel bezighielden. Alle tot nu toe genoemde opvoeringen vonden op Curaçao plaats, van de andere eilanden weten we van geen toneelactiviteit, behalve dat op Bonaire op 6 december 1893 de jeugdige vereeniging ‘Harmonie’ in de feestelijk verlichte en versierde zaal in de woning van Mevrouw de Weduwe Leseur speelde voor de velen die ook op Bonaire ‘*verlichting* en *beschaving* i.e.w. die *vooruitgang* in hun vaandel voeren’.

Soirées littéraires et musicales

Sociëteit en schouwburg vonden een vorm van samensmelting in de zogenaamde ‘soirée littéraire et musicale’ waar het algemene gezelligheidsaspect van een culturele component werd voorzien in een dramatisch-lyrisch-muzikaal totaalgebeuren, wat in deze jaren zeer populair werd.

Toneelopvoeringen gingen veelal vergezeld van muziek, hetzij van een band van militairen van het garnizoen of van andere bestaande amateurgezelschappen. Rond de jaren tachtig werd dit samengaan van het zogenaamde lyrisch-dramatische, een tijdlang mode. Pierre Lauffer karakteriseerde het Huis Vredewijk, waar Lelia Capriles op deze wijze bijeenkomsten organiseerde en als het ware een literaire salon hield met een veelheid van activiteiten, als een Curaçaos Muiderslot.

Zo'n soiree bleek volgens een vast patroon te verlopen. Kenmerk was de variatie, zowel in de gebezigde talen, als inhoudelijk door instrumentale en vocale muziek af te wisselen met voordrachten, toneelfragmenten, dialogen, tableaux vivants en ‘elocuencia’. Niet één langademig avondvullend toneelstuk in zoveel bedrijven, maar flitsende afwisseling van steeds weer nieuwe en verrassende korte stukjes

toneel, voordracht en muziek. Recensent ‘A’ prees het verschijnsel zeer door te schrijven: ‘Thans is er een nieuw geslacht opgekomen, en de jongelieden willen zich ook aan de schoone kunsten wyden. Zy willen zich oefenen in tooneel- en zangkunst. Zy willen medewerken tot de beschaving en verlichting onzer maatschappy. Beschaving en verlichting, zeggen wy, want wat de tegenstanders van het tooneel ook beweren en volhouden mogen, zeker is het dat welgekozen stukken bydragen om het schoonheidsgevoel te verbeteren, om de deugd in het licht, waarin zy verdient gezien te worden, voortestellen, terwyl de schoone zangkunst, behalve het aangename tydsverdryf dat zy ons verschaft, het hart veredelt, het gevoel verfynt.’ Het nieuwe genre werd een traditie, die zo sterk was dat we in diezelfde tijd vaak in de kranten kunnen lezen dat de voorstellingen van passanten-toneel maar matig of slecht bezocht werden.

Op 25 november 1882 vond er een soiree plaats waarover men nog lang napraatte, want ‘nimmer te voren werd op Curaçao zulk een feest gevierd’, dat bovendien nog vierhonderd gulden opbracht voor een goed doel. Het Letterkundig Genootschap Tot Nut en Beschaving, het Muziekgezelschap Harmonie en de Buiten-Sociëteit organiseerden die avond gezamenlijk ‘recitatin’, ‘voordragten’ en muziek onder leiding van de bekende C. Ulder, voor een massaal opgekomen publiek, waaronder ook de gouverneur. Voorzitter Sol. C. Henriquez opende de feestviering, waarna gouverneur C.A.H. Barge een ‘in kuische taal’ gestelde feestrede ‘overvloeyende van zaakkennis en vaderlandsliefde’ hield over ‘het karakteristieke van het Nederlandse volk’. In een slotrede zou dokter en dichter David Ricardo Capriles nog door middel van een ander in die dagen geliefd literair genre een eloquent improviserende samenvatting in het Spaans geven van wat er die avond gepresenteerd was. Hiermee zien we hoe de ‘elocuencia’ als een vast onderdeel van een literair genootschap in die dagen de letterkunde binnendrong. Maria Henriquez reciteerde de Amerikaanse dichter Longfellow in het Engels, en Rebecca C. Henriquez droeg Delavignes beschrijving van Columbus' laatste reisdagen voor. In een Spaanse dialoog hielden Lelia en Rachel Capriles twee pleidooien over respectievelijk ‘handhaving of afschaffing van onze landstaal, het Papiëmentsch’, een door D.R. Capriles geschreven bijdrage. Marie Kleyne droeg ten slotte een fragment van H.J. Schimmels *Anna Boleyn* in het Nederlands voor. Een veeltalig en veelzijdig gebeuren, dat volgens de recensent ook vroeger wel mogelijk was, maar dat zich nu kristalliseerde via het georganiseerde genootschaps- en gezelschapsleven.

De Vereniging Buiten-Sociëteit werd al in 1884, na een slechts tweejarig bestaan, ontbonden en vervangen door Salon Capriles, waar geregeld muziekuitvoeringen plaatsvonden met voordrachten in het Spaans en Nederlands. Daarnaast presenteerde men soms tableaux vivants. De voorstellingen kenden over het algemeen een goede opkomst en een batig saldo voor diverse goede doelen.

Entre Nous

Op 14 november 1895 werd Entre Nous opgericht. Toen deze 'damesclub' onder leiding van Rebecca Cohen Henriquez een soiree gaf ter gelegenheid van de koninklijke verjaardag op 30 augustus 1896, die nogmaals een goed inzicht gaf in de 'soirée littéraire et musicale', was er intussen een vijftienjarige traditie volgens een vast programma ontstaan. In het prachtig met loof en blauw-witte vaandels, portretten, rood-wit-blauw en een huldebord versierde Teatro Naar speelden na het 'Wien Neêrlandsch bloed' en een speciaal voor dit feest gecomponeerde 'Wilhelmina-mars' twee jongedames twee scènes uit Breton de los Hereros' Spaanse bewerking van Schillers *Maria Stuart*. Na een muzikaal intermezzo voerden zeven dames en twee heren het Nederlandse blijspel *Een zegen des hemels* op. Daarna werd het tableau vivant *Geloof, Hoop en Liefde* vertoond 'door drie dames die deze deugden voorstelden'. In een korte pauze werden verversingen gepresenteerd, waarna een scène uit de opera *Der Freischütz* volgde, een Spaanse komedie *Conjuración feminina* voor drie dames en vier heren, en ten slotte een Andalusisch volksliedje 'Coro del abanico' door vier dames het programma afsloot. Tegen twaalf uur hield presidente R.C. Henriquez 'een boeiende rede, van geestdrift en vaderlandsliefde blakende', waarna om precies middernacht (het begin van de 31ste augustus, de verjaardagsdatum) een tableau vivant, 'voorstellende de elf provinciën van Nederland in nationale kleederdracht' te zien en het Wilhelmus te horen was. Uit het uitvoerige kranteverslag vallen werkwijze en voortgang van dergelijke soirees mooi te reconstrueren.

Entre Nous kondigde al haar activiteiten in het Frans aan; de programma-onderdelen vonden plaats in het Spaans, Nederlands en zelfs Duits. Uit het kranteverslag kunnen we impliciet opmaken aan welke eisen een soiree moest voldoen. In tegenstelling tot een avondvullende toneelvoorstelling werden alleen fragmenten gebracht, waardoor korte afwisselende programma-onderdelen ontstonden. Inhoudelijke

variatie was bij een soiree ‘een voornaam vereischte’, evenals een goede organisatie, zodat de verschillende nummers vlot werden afgewerkt. De belangstelling van het enthousiaste publiek was overweldigend, zodat de uitvoerenden met toejuichingen overladen werden.

Het genre van de soiree, ook ‘velada’ genoemd, heeft een bloeitijd tussen 1880 en 1910 gekend. Toen Entre Nous na een lange stilte in 1933 het standbeeld van Koningin Wilhelmina onthulde in het al naar haar genoemde park, schreef de *Amigoe* als een soort samenvattend oordeel: ‘Alles wat feministerij of modern vrouwengedoe gelijkt, is aan deze damesvereeniging geheel vreemd. Zij zijn stille werkers, houden zich heel bescheiden op de achtergrond, waartoe ook het doel dezer vereeniging medewerkt.’ Dat doel was, geciteerd uit Emilio Lopez Henriquez, gepubliceerd ter herinnering aan ‘Shon Beca’, om ‘hare leden in de gelegenheid te stellen door gemeenschappelijke beoefening der letterkunde en de schoone kunsten naar zelfveredeling te streven’. Hier zien we tevens wat er in een halve eeuw veranderd was. Sprak men in de jaren 1880 algemeen over ‘civilisatie’ van de gehele Curaçaose post-emancipatie-maatschappij, in 1930 is de persoonlijke ontwikkeling een meer op de voorgrond tredend adagium.

Letterkundig Genootschap Tot Nut en Beschaving

Onder het genootschapsleven viel uiteraard het ‘Letterkundig Genootschap tot Nut en Beschaving’, dat geen creatief dichtgenootschap was, maar veeleer een gezelschap waarin gelezen werken gedeclameerd en besproken werden. Voor deze elocuencia werd een goed voorziene bibliotheek belangrijk geacht. De bronnen der ‘beschaving’ werden niet in eigen gelederen, maar elders gezocht. Na een tijd waarin iedere verzenbakker in *De Curaçaosche Courant* zich dichter noemde, ontstond er een kritischer kijk op literatuur.

Volgens zijn officiële reglement had het genootschap een tweeledig doel: de beoefening der letterkunde en der uiterlijke welsprekendheid, en de bevordering van kunsten en wetenschappen. Om dat nogal ruim gestelde doel te bereiken hield men veertiendaagse bijeenkomsten, ‘waar zoowel de leden als uitgenodigde sprekers optreden’. Men onderscheidde dan ook zogenaamde ‘werkende leden’ en ‘gewone leden’ naast eventuele ‘ereleden’. Alleen de eerste categorie vervulde spreekbeurten volgens een vastgesteld rooster. De leeftijdslimiet was achttien jaar. Er was een apart hoofdstuk van de reglementen aan ‘ballotage’ gewijd. Een aspirant-lid verzocht schriftelijk om het lid-

maatschap, waarover de leden op de vergadering stemden. De financiële drempel lag op tien gulden contributie per jaar, vooruit te voldoen in vier kwartaaltermijnen. Er was nergens sprake van een beperking van het ledenaantal; het genootschap kon niet ontbonden worden zolang het twintig leden telde. Introduktie van vreemdelingen en mensen van het eiland zelf was in beperkte mate toegestaan.

Het bestuur bestond uit een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris, een penningmeester en een bibliothecaris. Er was specifiek sprake van het bijhouden van notulen, een financiële boekhouding en een controlerende kascommissie. De bibliothecaris beheerde en administreerde de bibliotheek en was 'verplicht een catalogus te houden van alle zich in de boekery bevindende boeken, platen, voorwerpen van kunst enz.' Hij werd eveneens jaarlijks gecontroleerd door een commissie van drie leden 'om een verslag uit te brengen omtrent den staat der boekery'.

Voor de geplande en de daadwerkelijke activiteiten van het genootschap zijn er twee bronnen. Dat is ten eerste het officiële reglement van 7 februari 1883. Men was van plan op iedere gewone vergadering 'eene voordracht' te houden en 'eene stelling' te verdedigen, volgens een door de secretaris bijgehouden rooster. 'Voordrachten noch stellingen mogen godsdienst of politiek tot onderwerp hebben' vermaande artikel 41, wat in verband met de kleinschaligheid van de toenmalige kolonie, de segmentatie in liberaal, katholiek, protestant of jood, de internationaal roerige tijden en de vele Zuidamerikaanse politieke ballingen die op Curaçao verbleven, waarschijnlijk ook wel verstandig was. 'Hy, die eene vreemde taal wenscht te bezigen, moet daarvoor de toestemming van het bestuur verkregen hebben', luidde artikel 37. Daarmee werd kennelijk bedoeld een taal anders dan de Nederlandse. Er was geen sprake van het gebruik van de 'landstaal' Papiamento. Niet voor niets was de gouverneur de officiële beschermheer!

Of deze regeling van werkzaamheden op den duur niet meer beviel, blijkt nergens. Wel maakte het bestuur op 20 december 1883 een reglementswijziging bekend, waarin juist de algemene aanduiding 'voordracht' veel specifieker omschreven werd met allerlei mogelijke variaties als lezing, bijdrage, declamatie, lezen en bespreken van een fragment uit een werk, een artikel uit een letterkundig tijdschrift of een opstel over enig letterkundig of wetenschappelijk onderwerp op de vorige vergadering opgegeven, improvisatie en recensie. Het verdedigen van een stelling zoals oorspronkelijk gepland, werd niet gewijzigd en onveranderd opnieuw opgenomen.

De tweede bron vinden we in *De Curaçaosche Courant*, die als blad van het koloniale establishment nauwgezet verslag deed van de bijeenkomsten van dit aanzienlijke genootschap. De onderwerpen liepen ver uiteen; van geografie en kosmografie, elektriciteit tot strafrecht, onderwijs en taalkunde, en tot poëzie in het Nederlands, Engels en Frans van bekende Europese dichters. Van de doelstelling kwamen de 'wetenschappen' aan hun trekken, ook wel de 'welsprekendheid' en de 'letterkunde', maar niet de 'kunsten'. Op geen enkele vergadering werd eigen literair werk voorgedragen of ter discussie aangeboden.

Wat er na februari 1883 plaatsvond valt niet meer te achterhalen. In een algemene vergadering op 10 maart 1885 werd besloten tot liquidatie.

Uit de kranteverslagen blijkt dat slechts weinigen van het genootschap behoorden tot de categorie 'werkende leden'; maar die vulden dan ook de vergaderingen. Het genootschap had in 1882 tussen de vijftig en zestig leden. Het was bovendien een zeer aanzienlijk gezelschap. De gouverneurs traden op als beschermheer, en ook de sprekers waren aanzienlijk: Nederlanders die lange tijd op Curaçao woonden en daar verantwoordelijke ambten bekleedden, of vooraanstaande Curaçaoenaars. Het was geen gezelschap van Nederlanders, ondanks het gebruik van de Nederlandse taal. Hoe groot de contemporaine invloed geweest is, valt niet meer te meten bij gebrek aan gegevens. De Pool en Emmanuel vermeldden het weliswaar, maar het raakte in tegenstelling tot Teatro Naar en Entre Nous in de vergetelheid.

Katholieke verenigingen

Naast de joden en liberalen zag ook de roomse kerk de mogelijkheden die toneel en voordracht boden. In tegenstelling tot de eerste twee groepen die voor de elite optraden, richtte de missie zich voornamelijk op het volk, dat ze in de 'kinderjaren van zijn beschavingsgeschiedenis' wilde 'opheffen'. In haar ijver wilde de kerk alle levensgebieden van haar jonge parochianen onder controle brengen en houden, 's morgens en 's middags op school, 's avonds op de club, in het weekend in de kerk, van de wieg tot het graf. De katholieke organisatie wilde daarbij alles onder eigen paraplu, ze streefde naar kerkelijke autarkie, waarbij de totale persoonlijke, godsdienstig-sociale (en culturele) ontwikkeling moest harmoniëren met iemands economische positie. Men leerde de jeugd een ambacht, zorgde voor goedkope hui-

zen, vulde een eigen orgaan als *La Union*, richtte organisaties op coöperatief en cultureel gebied op, een strijkorkest, toneelgroepen en avondscholen waar Spaans, Engels, Nederlands en rekenen werd onderwezen, men organiseerde conferenties en wekelijkse debating-avonden.

Pater Ludovicus Jansen en pater St. van de Pavert richtten in oktober 1882 respectievelijk de Sint Jozef Gezellen Vereeniging in Pietermaai op, en in september 1900 de Reunion San Hose in Otrobanda. In 1901 werd daarnaast de Sint-Thomas Kring voor 'jongelieden uit den gegoeden stand' opgericht, die pas vanaf 1908 tot bloei kwam. Het doel was 'om de jongelingen der gegoede standen te vereenigen, om ze zoodoende te vrijwaren tegen het bederf buiten den familiekring'. Middelen daartoe waren een eigen bibliotheek en 'apologetische voordrachten in pakkend-populairen vorm' tegen de vrijmetselaars en om de 'Kerk te doen stralen in haar schoonheid'. Waar bij de Sint Jozefsgezellen en R.S.H. het Papiamento dienst deed voor 'de lieden van den gewonen stand', werd bij de Sint-Thomas Kring uitsluitend Nederlands gebruikt. Maar we zijn dan ook al enige jaren op weg in de twintigste eeuw, die de tijd van de 'vernederlandsing' zou worden.

In het in 1920 gepubliceerde gedenkboek *Gouden jubileum* keek Mgr. I. Verriet op al deze vormen van vereniging terug. Voor zijn eigen tijd kon hij niet anders meer spreken als van een 'lijdensweg' van veel arbeid, veel teleurstelling en weinig resultaat. Er was geen medewerking van de ouders, de initiatieven sloegen niet aan op de wijze die de kerkelijke leiding voor ogen had. Met de komst van de nieuwe tijd was het paternalistisch regime voorbij.

Prijsuitreikingen in het onderwijs

Direct na de emancipatie stond de kolonie voor de taak, een heel volk te ontwikkelen, waarvan het grootste deel tot dan toe, uit gouvernementele onverschilligheid of welbewust, buiten de normale openbare onderwijsvoorzieningen was gehouden. Het onderwijs was grotendeels aan goedwillende particulieren en organisaties als de missie overgelaten. Bovendien stelde dat onderwijs niet veel meer voor dan wat eenvoudige vaardigheden als lezen en rekenen, gegeven aan leerlingen die veelvuldig verzuimden. Vanaf 1863 moest allereerst dit basisonderwijs ter hand genomen worden, maar dat bereikte aanvankelijk nog niet veel.

In schril contrast met dit volksonderwijs stond het ontwikkelingspeil in de particuliere scholen voor voortgezet onderwijs, die de laatste decennia van de eeuw tot grote bloei kwamen en internationale bekendheid kregen. Ze werden als ondernemingen uit eigen middelen gerund. Die elite-scholen werden bezocht door gegoede jongeren uit het buitenland en van Curaçao zelf. De onderlinge concurrentie tussen deze scholen zorgde ervoor dat de schooldirecteuren-eigenaars advertenties plaatsten, dat ze in de kranten reclame maakten door het reglement en/of programma af te drukken, door aankondigingen en berichten van openbare examens, het uitgeven van jaarverslagen en door diploma-uitreikingen. Op deze wijze werden de kwaliteiten van de scholen breed uitgemeten. Dit soort verslagen, al zijn ze vaak niet meer dan onkritische reclame, zijn met enkele gedenkboeken de niet al te betrouwbare bronnen om te achterhalen wat het letterkunde-onderwijs in die dagen behelsde, met welke literaire bagage de jeugd de school uiteindelijk verliet.

Werden de meeste particuliere scholen door buitenlanders opgericht, Collegium Neerlandicum was al in 1865 het gevolg van een eilandelijk initiatief. Het doel was het stichten van een middelbare school waar onderwijs gegeven werd dat recht van toelating aan een universiteit in Frankrijk, Engeland of Nederland verschafte. Die drie talen zullen dus wel op niveau gegeven zijn. De leraren waren buitenlanders en mensen van het eiland; de te onderwijzen talen werden bij voorkeur door ‘native speakers’ gedoceerd. Overgeleverde leerlingenlijsten tonen een meerderheid aan van de internen (dus de buitenlandse leerlingen), maar het aantal Curaçaose jongelui op de school was zeker niet te verwaarlozen. Dat dergelijke scholen elitair waren bleek alleen al uit de kosten, die zonder meer aanzienlijk waren.

Op deze scholen werd nagenoeg altijd Spaans, Engels, Nederlands en Frans, soms ook Latijn en zelfs Grieks en Hebreeuws onderwezen. Het Collegium Neerlandicum merkte op dat de ouders over het algemeen de meeste waarde hechtten aan het onderwijs in het Frans, Duits, Engels en Spaans, ‘terwijl het doceren van de zuivere uitspraak van het Nederlandsch als eerste eisch werd gesteld’, maar Colegio Colonial kon in 1877 met moeite een klasje van twaalf leerlingen voor de Nederlandse taal vinden. Naast de vakmatig onderwezen talen onthullen de prospectussen ook de in het totale onderwijs gebezigde voertaal. Zo vermeldde J.A.H. Illidge in augustus 1871, dat ouders of voogden de taal konden kiezen ‘waarin zy verlangen dat hunne kinderen of pupillen onderwezen worden’.

Was het onderwijs door het internationale leerlingenbestand princi-

pieel veeltalig, over het weren van het Papiamento op dit soort scholen was men het volstrekt eens. Het Collegium Neerlandicum klaagde van meet af over de slechte beheersing van het Nederlands, terwijl niet alleen de ‘inlanders’ maar ook de ‘deftige families’ altijd en bij elke gelegenheid ‘vlug en gaarne’ het ‘patois’ spraken. Illidge vermeldde in zijn prospectus van 1871 uitdrukkelijk, kennelijk als reclame bedoeld: ‘het spreken van de landstaal wordt streng verboden’. José R. Henriquez ging in zijn Colegio Colonial misschien wel het verst, toen hij bij de eerste prijsuitreiking van zijn school, in 1877, medailles uitreikte voor goed gedrag en voor degene die gedurende het gehele schooljaar het minst Papiamento had gesproken. Niet minder dan 21 leerlingen van de 72 hadden geen Papiamento gesproken. De prijs ging naar Julieta Pinedo.

Literatuuronderwijs vond er gedurende al die taallessen alleen in de hoogste afdelingen plaats, soms in facultatieve lessen. Bij de jaarlijkse ‘diploma-uitgifte’ hoorde het uitdelen van boeken, maar ook en vooral het culturele programma dat op zo'n feestelijke avond geboden werd. De ‘prijsuitreikingen’ ondervonden steeds heel veel belangstelling van het plaatselijke establishment, zoals de gouverneur en de onderwijs-examen-commissie, die nagenoeg altijd acte de présence gaven bij het jaarlijkse schoolse visitekaartje. Voordrachten en liederen, kleine toneelstukjes en dialogen in alle op school onderwezen talen als Spaans, Nederlands, Duits, Engels, Frans of zelfs Latijn, en soms ook improvisaties door de leerlingen, brachten de leerlingen op intensieve wijze in aanraking met de heersende retorica en de (buitenlandse) literatuur. De programma's leken nauw bij de populaire soirees aan te sluiten.

De prijsuitreikingen tonen dat de leerlingen een fikse letterkundige bagage meekregen in de vorm van kennis van literaire voortbrengselen in diverse talen, theoretische kennis omtrent de retorica, praktische voordrachts- en debattechnieken en oefening in improvisatie en toneelspel. Het onderwijs was bij gebrek aan eigen produktie op een internationaal repertoire gericht, met uitzondering van de improviserende ‘elocuencia’.

Colegio Santo Tomas

Al in de jaren dertig en veertig hadden Pastoor Niewindt in Barber en Putman te Santa Rosa ontdekt dat prediking en verbreiding van het evangelie niet zonder goed (volks)onderwijs konden, als gevolg waar-

van ze ijverden om scholen te stichten. Daarnaast zagen ze het belang van leerboekjes voor kerk- en schoolonderwijs. Gaven de priesters aanvankelijk uitsluitend eenvoudig volksonderwijs, voor het middelbaar onderwijs op katholieke grondslag werden twee instituten van belang. Het eerste was het meisjesinternaat Habaai/Welgelegen (1864-1940) met interne leerlingen uit Venezuela, Santo Domingo en Colombia, en meisjes van Curaçao zelf, die alle opgeleid werden tot deftige salondames, met onderricht in de talen, zang, muziek, handwerken. De instructietaal was Spaans, met veel aandacht voor Frans en Engels. Het tweede was het beroemd geworden Colegio Santo Tomas (1886), 'deze kweekplaats van beschaving en opvoeding', onder leiding van Victor M. Zwijsen, de rector-dichter. Voor de letterkunde waren intern de examenprogramma's van belang, maar naar buiten toe vielen ook hier vooral de jaarlijkse prijsuitreikingen op, met name die van 1896, de plechtigste uit de tijd dat het Colegio op zijn hoogtepunt was.

Op de prijsuitreikingen werd gewoonlijk een door Rector Zwijsen geschreven drama uit de geschiedenis van Latijns-Amerika opgevoerd, waarvan er een is overgeleverd als vroeg voorbeeld van 'eigen' toneelliteratuur. In het jaar 1898 behandelde de Pater in het onder een Latijnse titelvlag geschreven Spaanstalige *Vexilla Regis Prodeunt* de vierhonderdjarige herdenking van het moment dat Columbus het vasteland van Zuid-Amerika betrad. De teneur van het stuk was in het kort: 'Columbus heeft Christendom en Beschaving naar ons continent gebracht!'

Een oude magiër, Cara, heeft van zijn stervende vader de voorspelling gekregen dat zodra de vulkaan Capaco vuur en donder zal spuwen er blanke mannen zullen komen, die een nieuwe taal, een nieuwe wet en een nieuwe godsdienst zullen brengen. De twee kinderen van de oude cacique Barona, Samaná en Goma, willen wegens een innerlijke stem die hen het natuurlijke godsbewijs voorhoudt, niet meer aan de traditionele rituelen deelnemen. Juist op het moment dat daarover een hevig conflict zal losbarsten, rommelt de vulkaan en komt Columbus inderdaad, vergezeld van een priester en zijn manschappen. De 'blanke god' spreekt tot zijn 'rode vrienden' over zijn Koning en zijn Godsdienst: vaandel en kruis en zwaard zullen de heidenen redden. Als bewijs laat hij de musketten vuur spuwen en donderen; van een zonsverduistering maakt hij handig gebruik om de oude cacique te overtuigen. De Indianen aanvaarden de onderwerping aan vaandel en kruis en Columbus dankt zijn god in een slotwoord.

Het zal duidelijk zijn dat het stuk de historische gebeurtenis aan-

greep om de overwinning van de moederkerk te demonstreren en om tot moderne bekering op te roepen. Dat Columbus en de Indianen direct probleemloos met elkaar konden converseren, trok de auteur in een voetnoot recht door op te merken, dat voor Thalia de interpretatie van Clio niet hoefde te gelden. Een beetje dichterlijke vrijheid mocht, want de historie werd immers in de literatuur alleen maar gebruikt om een eeuwige waarheid te verkondigen.

Volgens de *Amigoe*-recensent werd het spel ademloos gevolgd door de talrijke en aanzienlijke aanwezigen, onder wie gouverneur en geestelijkheid en de elite die 'tout Curaçao' vertegenwoordigde. Literatuur diende volgens de kerk in de eerste plaats een moreel-religieus doel, waaraan elke esthetiek ondergeschikt moest worden gemaakt.

11 Oratuur, auratuur en literatuur

Na de anonimiteit en het zich verschuilen achter initialen, traden na 1865 uit de kranten, tijdschriften en verenigingen de eerste als zodanig erkende auteurs naar voren, van wie een aantal door de latere overzichtsschrijvers officieel zouden worden gecanoniseerd. Een aantal groepen vallen er naar de aard van hun bijdragen te onderscheiden, maar gemeenschappelijk was dat ze zich alle in de randgebieden van de letterkunde ophielden, tot ze ertoe overgingen de eerste afzonderlijke als literair bestempelde uitgaven op de markt te brengen. Waar diverse kranten steeds weer lezers vonden, waren specifiek literaire tijdschriften slechts van tijd tot tijd beschikbaar. De post-emancipatoire culturele bloei werd niet in de eerste plaats door geschreven en gedrukte publikaties bewerkstelligd maar door het verenigingsleven waar de oratuur in de vorm van eloquente improvisaties nieuwe impulsen ontving en waar de auratuur voor het eerst opgang maakte: het geschreven woord dat door middel van mondelinge voordracht werd doorgegeven.

De moderne ‘orator’ trad onofficieel op, in een vereniging, tijdens een vergadering of bij een openbare gelegenheid waar hij (want vrouwen verschenen er in deze tijd nog niet op het spreekgestoelte) zijn hecht doortimmerde, welklinkende en met brille gebrachte improvisatie vertolkte. De orator en zijn elocuencia werden in de sociale organisaties algemeen hoog gewaardeerd. Zonder ooit een pen op papier te zetten, kon iemand zo algemene bekendheid en waardering verwerven. Hij was bij culturele hoogtijdagen een onmisbare figuur. Dokter D.R. Capriles en de advocaten A.M. Chumaceiro en Mr. Eduard I. van Lier (hij schreef onder het pseudoniem Ego) waren illustere voorbeelden van dit populaire genre, maar in feite behoorde het vermogen tot improviseren bij de algemene bagage van iedereen die cultureel wilde meetellen.

Naast de zeer levende orale traditie ontwikkelde zich de auratuur. Elocuencia, ‘eene gezorgde voordragt’ was absolute noodzaak bij een graf-, lijk-, lof-, tijd- en kanselrede, en bij zo diverse gelegenheden als prijsuitreikingen, genootschapsbijeenkomsten, jaarvergaderingen, en vooral jubilea en feestelijke herdenkingen. De actualiteit werd in verhaalvorm verwerkt. Daarnaast speelden traditionele verhalen over spoken of gruwelijke moorden, smokkelvertellingen, raadsels en ui-

tingen van obeah-geloof een belangrijke rol. Het kerkelijk lied was weliswaar geschreven maar werd tijdens de diensten auraal gebracht. Dialoog en toneel waren enorm populair. Het gesproken woord vergezelde de hoogtepunten van het sociale leven zo indringend dat het begrip ‘publiceren’ in deze tijd ruimer dan als ‘schriftelijk beschikbaar maken’ moet worden genomen.

Alleen de orator die bij zijn gehoor groot succes boekte, ging met zijn rede naar de drukker. Naast de letterkundige bijdragen in krant en tijdschrift waren de plaatselijk uitgegeven herdenkingsgeschriften ter gelegenheid van een feestelijk jubileum of triest sterfgeval populaire mogelijkheden de lier te doen klinken. De retorische traditie schreef vorm en inhoud voor, van zelfstandige kritische reflectie was in deze geschriften nauwelijks sprake. Kenmerkend voor deze op schrift voorbereide publikaties was dat ze veelal eerst werden voorgedragen, daarna eventueel in brochurevorm gepubliceerd.

De eerste als zodanig algemeen erkende ‘schrijvers’ waren in deze tijd dus nog niet vanzelfsprekend publicerende auteurs. Dokter D.R. Capriles bracht tijdens zijn leven zelf geen enkel literair werk uit. A.A. Wolfschoon en J.S. Corsen droegen hun geschreven werken eveneens bij gelegenheid voor, terwijl hun poëzie die door tijdgenoten als hoogstaand erkend werd, eerst na hun overlijden door vrienden bezorgd werd: de publikatiedrempel lag in die dagen kennelijk hoog.

Sommige genres bewogen zich in de overgangsfase van oratuur en auratuur naar literatuur. Zo werd het gewoonte om rond het jaareinde de schandaaltjes van het afgelopen jaar naast de gezongen tambú, ook via de populaire banderitas, kleine gekleurde vlaggetjes, te boekstaven. De puñas, steken onder water, werden in enkele dichtregels opgeschreven, waarna ze bezongen werden. ‘Men kon er hele verzamelingen van aanleggen en in elke vlag, in elke kleur, in elk nieuws kon men de persoon terug herkennen waarop het sloeg en het gewraakte voorval werd met genoegen herbeleefd en weer eens uitvoerig besproken.’ I.E. Boelbaai gaf de volgende karakteristieken: korte teksten van twee tot drie zinnen, geschreven op een ‘vlaggetje’ van zeven bij twaalf centimeter, bevestigd aan een stokje van ongeveer achttien centimeter. De inhoud was de reactie op een ruzie, maar ook wel een openbare uiting van genegenheid voor iemand. Een vergelijkbaar verschijnsel waren de zogenaamde ‘dropletters’ van de Bovenwinden, brieven die men opzettelijk ergens ‘kwijtraakte’. Will Johnson zei over het genre: ‘Als je iemand op zo'n manier wou uitschelden dat iedereen ervan wist, schreef je een anonieme brief en die liet je ergens op straat vallen. De eerste de beste persoon die de brief opraapte, las

hem en liet hem door het dorp circuleren. Dan wist iedereen dat die persoon iets had gedaan, dat niet in de publiciteit mocht komen.'

Dat het geschreven, niet gedrukte, dichterlijke woord meer dan tegenwoordig het dagelijks leven begeleidde, bewezen de einde negentiende eeuw zo populaire poëzie-albums, die volgens De Pool getuigden van de gastvrijheid die talloze passanten op Curaçao genoten, van het toenmalige culturele peil van de samenleving, van 'de vriendelijkheid en de bijzondere schoonheid van onze dames', en van een 'stukje geschiedenis, misschien een beetje sentimenteel, maar in ieder geval iets unieks'.

Dichterlijke naturen

De grens tussen journalistiek en literatuur was eind negentiende eeuw nog steeds vaag. De krant was de letterkundige proeftuin bij uitstek. Zodra de naam van een bepaalde persoon herhaaldelijk opdook, was het haast voorspelbaar dat zo iemand na verloop van tijd zich ook eens aan een niet direct kritisch stukje maar aan een verhaal of gedicht 'bezondigde'. De aanvankelijke ingezonden-stukken-schrijver werd op deze manier ingezonden-dichter of ingezonden-verhalenschrijver. Veelal slechts gedurende korte tijd, waarna het grote zwijgen weer volgde. Op deze dichterlijke naturen zou ook Hartogs karakterisering 'lyrische worstelaars om het woord' van toepassing kunnen zijn. Met het min of meer contemporaine oordeel van John de Pool dat 'journalistiek met de beste wil van de wereld geen letterkunde' genoemd kan worden moeten deze bevlogen 'worstelaars' het maar doen.

De missie, die in die dagen zulke befaamde kansel- en gelegenheidsredenaars telde, streefde ook in de literatuur naar een gemonopoliseerde machtspositie over doen en denken van haar gelovigen, waarbij zowel de produktie als distributie en receptie in de juiste banen en opvattingen geleid werden. Het effect daarvan werd versterkt door op de voorgrond tredende priester-auteurs die in de pers een cruciale plaats innamen. Op het gebied van de auratuur produceerden zij in de eerste plaats het nieuwe kerkelijke lied, dat, door hen geschreven en op de kerkelijke persen gedrukt, voornamelijk bekend werd omdat het tijdens de mis gezongen werd. Daarnaast timmerden een aantal op deze wijze hecht georganiseerde Nederlandse 'poëtische paters' met hun in de katholieke pers gepubliceerde gelegenheidsgedichten bij elke ker-

kelijke of koloniale hoogtijdag aan de populaire literaire weg. Onder hen werden F.J. van den Donk, St. van de Pavert, P.J. Poiesz (die als enige van hen door Debrot en Lauffer gecanoniseerd zou worden) en M. Victor Zwijsen het bekendst.

Pater P.J. Poiesz (1875-1919) was oprichter van de Reunion San Hose te Pietermaai. Hij schreef poëzie, waaronder als bekendste de vele Papiamentstalige kerkliederen en populair verstrooiend en belerend proza in de vorm van brieven en reisverslagen, die hij als feuilleton in de krant aanbood. Met het schrijven van talrijke toneelvertalingen en -adaptaties, en als regisseur bracht hij de R.S.H.-jeugd in kennis met serieus en ontspannend toneel. Hij vertaalde J.S. Corsens 'Atardi' in het Nederlands, en droeg het voor in de salon van Lelia Capriles te Vredewijk. Hij gold als een groot orator en kanselredenaar. In de *Amigoe*-discussie van 1915 zou hij het Papiamento tegen Frater H. Walboomers verdedigen. Het contemporaine en latere oordeel over zijn literaire kwaliteiten was onverdeeld gunstig.

'De Eerw. Schrijver beschikt over een wel versneden pen, een gemakkelijken, gladden stijl, en zeer heldere wijze van voorstellen. De verhevenste waarheden worden heel eenvoudig en duidelijk verklaard en voor een ieder bevattelijk gemaakt,' schreef de *Amigoe*, en bij zijn overlijden vatte het blad op 4 oktober 1919 het algemene oordeel samen: 'Hij was dichter. Hij kende onze volkstaal in al zijn finesses meer en beter dan wie ook, en hij heeft dat talent gebruikt om liederen te dichten ter eere Gods, ter eere van het H. Hart, ter eere van de H. Maagd. Hij wist die taal, zoo stug en onhandelbaar voor de vreemdeling, te kneden en te plooien, in die taal de fijnste roerselen zijner ziel tot uiting te brengen.' Veel later zou Debrot in zijn overzichten schrijven, dat Poiesz 'een belangrijke plaats onder de literatoren die hebben bijgedragen tot de vorming van een stichtelijke poëzie in de Antillen' innam, en oordeelde Pierre Lauffer dat de kerkelijke poëzie van deze pater puur was en andere liederen zelfs overtrof.

Het verschijnsel van de publicerende 'allochtoon' was natuurlijk niet nieuw. We zagen ook al voor 1865 de passanten- en kolonistenliteratuur van niet-Antillianen die hier tijdelijk verbleven of definitief voor het land kozen, nieuw was echter wel dat steeds weer dezelfde auteurs optraden en onder hun bijdragen vaak hun functie van waaruit ze hun literaire bijdrage leverden voluit vermeldden. Omdat ze geestelijk gezag hadden, de pers beheersten en onderwijs gaven konden ze met hun opvattingen over wat goede literatuur was grote invloed uitoefenen. 'Des ridders kracht ligt in zijn zwaard, / Des priesters in zijn woord. / Waarmee hij, - werktuig Gods op aard, - / Het diepst der

ziel doorboort,' schreef M. Victor Zwijsen over zijn invloed als priester-journalist-rector van een middelbare jongensschool. Door de eigen bladen met 'goede' lectuur te vullen kon men het volk 'veilig' leren lezen, door het 'nuttige met het aangename te verbinden, *zonder gevaar*'.

Een volgend literair randverschijnsel waren de talrijke pamflettisten die in politiek roerige tijden op wel heel kritische wijze luide van zich deden horen. Onder hen werd de advocaat-journalist-veelschrijver A.M. Chumaceiro met zijn controversiële standpunten inzake uiteenlopende onderwerpen als de 'verkoop' van Curaçao, politiek, allerlei onderwerpen in een serie 'kwesties van den dag', kiesrecht en onderwijs het bekendst. Kenmerkend voor hun werk is de felle reactie op de actualiteit in scherpe trefzekere taal, waarop door het establishment verontwaardigd gereageerd werd, maar waaraan literaire kwaliteit niet ontzegd kan worden. Op Curaçao heerste die dagen kennelijk een cultureel klimaat dat tot het neerschrijven van het innerlijk beleefde noopte.

Als aparte groep zou de criticus-auteur genoemd kunnen worden. In de zich in die dagen in kranten en tijdschriften voor het eerst ontwikkelende toneelkritiek traden enkele vaste critici steeds weer op. Ze behoorden tot de 'exilados' als Manuel Dagnino, of waren van het eiland zelf, in welk geval ze zich meestal nog verborgen achter schuilnamen als 'enige toneelbezoekers of -liefhebbers', achter initialen of pseudoniemen. Rechtstreekse kritiek was een nog pril fenomeen en controversieel. De 'critici' gaven uitgebreide theoretiserende uiteenzettingen, maar beoordeelden ook de praktijk van de bijgewoonde voorstellingen volgens die vooraf geëxpliciteerde normen. De uitgebreide theoretische aandacht en de voorzichtig kritische toon ten opzichte van het werkelijk gebrachte spel vallen misschien uit de kleine Curaçaose maatschappij te verklaren, waar kunstkritiek al gauw persoonlijk werd opgevat. Recensies moest men daarom vooral tussen de regels lezen. Van eigenlijke literaire kritiek was er nog nauwelijks sprake. De katholieke pers nam als eerste korte recensies omtrent allerlei buitenlandse uitgaven op; ze zijn als 'idil'-lische lectuurvoorlichting voor eigen parochie te beschouwen. Naast deze toneelbeschouwingen was de 'vriendelijke' inleiding op een nieuw verschenen bundel gebruikelijk.

Ten slotte waren er auteurs die niet alleen in de bestaande media pu-

bliceerden, maar die overgingen tot het uitbrengen van zelfstandige publikaties die als literatuur gebracht werden, onder de volledige eigen naam, zonder enige valse schroom. Deze eerste 'echte' auteurs bleven bekend en werden in latere overzichten min of meer gecanoniseerd. Emmanuel noemde niet minder dan tien joodse auteurs uit deze periode, van wie A.Z. Lopez Penha, B.A. Jesurun, D.D. Salas en D.M. Chumaceiro in de letterkunde-overzichten bewaard zijn gebleven. Daarnaast waren er de jonggestorven onderwijzer A.A. Wolfschoon en de als eerste Papiamentstalig dichter beroemd geworden J.S. Corsen. Het hoogtepunt van hun produktie viel na *Notas y Letras*, in en na de jaren negentig. Het Spaans was de dominante taal, de poëzie het dominante genre, maar roman en toneel kwamen ook al voor. De afzonderlijke uitgaven werden door de plaatselijke drukkers-uitgevers verzorgd, met name door A. Bethencourt y Hijos. Ze werden niet wettelijk gedeponeerd, hoewel de mogelijkheid daartoe in die jaren bestond, en ze werden niet gerecenseerd, zodat de contemporaire receptie onbekend is, evenals trouwens de oplage- en verkoopcijfers.

Auteurs

David Ricardo Capriles (1837-1902) schreef veeltalig en divers. Zijn studentikoze *Diary or Daybook* bevat naar de geest van de tijd citaten, ideeën, aforismen, short stories en gedichten. Die dagboek-poëzie was de uiting van een licht ontvlambaar, bewogen en verliefd jongelingsgemoed. Daarnaast was hij pamflettist en ingezonden-stukken-schrijver over beroepsaspecten als inenting, diphterie en 'De geneesheer der armen'. Voor de Koloniale tentoonstelling van 1883 publiceerde hij *Het Krankzinnigen-gesticht op Curaçao* en *De Armen-verzorging te Curaçao*, die veel verontwaardigde reacties verwekten. Onvindbaar bleken het veel vroegere satirische *Reid y Engordad* tegen de joodse reformgemeente Shemah Israel, en de brochure met biografische aantekeningen op David Lopez Penha. In zijn psychiatrische praktijk schreef hij talrijke, uiteraard niet gepubliceerde ziektegeschiedenissen.

Op literair gebied viel zijn veeltalige poëzie op. Hij was als gelegenheidsdichter beroemd om zijn elocuencia. Hij was een ware multi-linguaal, want hij schreef in het Engels, Spaans, Frans en Nederlands.

Het mag opvallend genoemd worden dat hij nauwelijks in de literaire overzichten is doorgedrongen, ook niet nadat Van Zanen in 1969

een uitgebreide studie over hem publiceerde, terwijl hij toch een van de eerste echte Curaçaose dichters is geweest die in de post-emancipatie maatschappij veelzijdig produceerde en een een contemporain algemeen erkend prominente plaats innam.

Cola Debrot verwoordde vanuit ‘het perspectief van de koloniale geschiedenis’ de taalpositie van Capriles met enige terughouding: ‘Capriles was ook door zijn meertaligheid een typische Curaçaoenaar. De multilinguaal kent vele talen, maar mist daardoor de vertrouwdheid met de ene taal, die vereist is voor de verwezenlijking van een genuanceerd schrijverschap. Het gevolg is dat de meertalige niet de taal hanteert, maar integendeel door de taal wordt gehanteerd en daardoor zich moeilijk vermag los te maken van de conventionele uitdrukkingsvormen die in de verschillende talen op verschillende wijzen hun neerslag vinden.’

Joseph Sickman Corsen (1853-1911) publiceerde vooral in het Spaanstalige *Notas y Letras*, maar heeft later met zijn gedicht ‘Atardi’ een ereplaats als ‘vader van de Papiamentstalige poëzie’ verworven. Bij de dood van Corsen op 8 oktober 1911 nam *La Cruz* na een waarderende inleiding, nog niet ‘Atardi’ maar ‘Roeman di caridad’ ter herdenking op. *De Vrijmoedige* schreef over de Spaanse gedichten: ‘Geboren dichter, zijn er van zijn hand, doch meestentijds ongeteekend, dichtstukken verschenen, die klaarblijkelijk van zijne onmiskenbare dichtader getuigden. Zijne vertaling in het Spaansch - in welke taal hij gewoonlijk in dicht en ondicht schreef - van Borger's gedicht “Aan den Rijn”, in dit ons blad indertijd openbaar gemaakt, bezorgde hem grote loftuitingen van de zijde van de Venzolaansche zoowel als van Spaansche letterkundige bladen.’

Posthuum werd door enkele vrienden de verzamelbundel *Poesias* (1914) bezorgd. B.A. Jesurun beschreef in zijn proloog de drie in de bundel opgenomen Papiamentstalige gedichten uitgebreid en meldde onder andere: ‘Bij meer dan een gelegenheid gaf Corsen met uitstekend resultaat in de volkstaal vorm aan zijn inspiratie, op die manier bewijzend dat het zo vaak verguisde Papiamento welzeker geschikt is voor de akkoorden van de lier.’

A.A. Wolfschoon (1863-1889) was onderwijzer aan Colegio San Tomas en schreef bijdragen aan *Notas y Letras*. Dat tijdschrift heeft een echte katalysatorfunctie gehad. Enkele vrienden publiceerden de nagelaten *Poesias* (1894), waarvoor D.M. Chumaceiro een inleidende beschouwing schreef. Vooral het gedicht ‘La voz de caridad’ was be-

roemd. Het verscheen zelfs als zelfstandig pamflet in november 1887. Nog op 25 april 1907 droeg E. Lopez Henriquez het ‘zielroerend dichtstuk op zulk eene wijze, dat aan veler oogen tranen ontsprongen’ voor in Teatro Naar, ter gelegenheid van een ‘uitvoering ten voordeele der dakloozen alhier’.

John de Pool roemde Wolfschoons uitzonderlijke talent, zijn gevoeligheid, verbeeldingrijkheid en technische kennis. J. Terlingen noch Debrot noch enige andere criticus geeft bijzonderheden. Heuvel & Van Wel melden dat Wolfschoon ‘de taal met groot meesterschap hanteerde’ en ‘romantiek en het spel met woorden waren de indrukken die wij na lezing van een met de hand geschreven bundel verzen van hem overhielden.’

Over de dichter A.Z. Lopez Penha (1865-?) is slechts weinig bekend. Hij schreef bijdragen in het Spaans, Engels en Frans in diverse literaire tijdschriften, waaronder *Notas y Letras* en *Azul*. Hij publiceerde poëzie en in 1898 de zedenroman *Camila Sánchez*. Contemporain noch in later tijd is er iets over Penha te vinden. Pas in 1993 zet Liesbeth Wit de auteur voor het eerst in de schijnwerpers. Zij onderscheidt drie hoofdthema's in Penha's romantische poëzie, te weten ‘liefde’, ‘filosofische contemplatie’ en ‘religie’.

B.A. Jesurun (1867-1936) schreef voornamelijk literair-kritische inleidingen bij het ‘verzameld werk’ van vrienden als D.M. Chumaceiro en J.S. Corsen. Daarnaast publiceerde hij in diverse bladen ook eigen poëzie en proza, die hoog gewaardeerd werden. De Pool schreef over Jesurun: ‘Zijn “Muerte a Lord Byron” is een volmaakt sonnet’.

David Darío Salas (1872-1937) was tandarts en apotheker-opticien, maar daarnaast journalist, amateur-toneelspeler, dichter, prozaïst en dramaturg. Hij was Curaçaos meest produktieve auteur uit deze periode. Als lid van de Young Men's Hebrew Association speelde hij al op jonge leeftijd toneel en droeg hij bij aan *Home Journal* (1889-1891). Hij was (mede)redacteur van *El Ganimedes de las Damas* (1893-1904); *El Poema* (1895-1896), *La Patria Venezolana* (1898-1900); *El Iris* (1910-1911) en *Boletin Comercial* (?-1933). Hij publiceerde drie poëziebundels, twee romans en twee toneelstukken.

Toch zijn er geen contemporaine recensies omtrent zijn werk te vinden, slechts enkele korte berichtjes in de C.C., de *Amigoe, De Vrijmoedige* en de *Curaçaosche Courier*.

J. Terlingen karakteriseert Salas' romantische veelzijdigheid achteraf met enige terughouding. Alle andere overzichtsschrijvers van de

Antilliaanse literatuur noemen alleen Salas' naam en hooguit enkele titels. Heuvel & Van Wel melden op gezag van Luis Daal dat Salas' werk ‘breder van innerlijke structuur’ was dan dat van J.S. Corsen, dat hij de ‘Spaanse traditie volgde’ in zijn toneelwerk en dat hij ‘een dichter van grote verfijning’ was. Daarmee moet deze produktieve auteur het doen, zowel in zijn vader- als in zijn moederland.

D.M. Chumaceiro (1877-1922) werd in het voorwoord tot zijn bekende werk *Crisálidas* (1898) door B.A. Jesurun in de traditionele romantische lijn van Becquer en Campoamor geplaatst. Over *Adélfas* oordeelde de pers dat het jammer was dat het einde zo melancholiek en niet wat ‘mannelijker’ was. Later schreef De Pool dat hij alleen Chumaceiro's jeugdgedichten kende als ‘een mooie belofte wat inspiratie en versificatie betreft’, maar dat zijn latere werk ongetwijfeld nog beter was door de talrijke contacten met Zuidamerikaanse literatoren. Hij karakteriseerde de gedichten als ‘luchtig, romantisch, vriendelijk en teder, passend bij een leeftijd waarin men vervuld is van hoop, beloften en idealen’.

12 Een volk dat leest is een beschaafd volk

John de Pool getuigde in 1935 dat er einde vorige eeuw op Curaçao veel gelezen werd, hij las er het hoge peil van de toenmalige beschaving aan af. Welke mogelijkheden bezaten de inwoners? De georganiseerde leesactiviteiten zouden in vijf categorieën ingedeeld kunnen worden. Naast de particuliere kunnen er verenigings-, winkel- en openbare bibliotheken onderscheiden worden. Daarnaast waren er georganiseerde leesverenigingen. De leesbevordering werd in de decennia na de emancipatie serieus genomen.

Wie dat wilde kon eind negentiende eeuw een aardig particulier bibliotheekje opbouwen uit de winkelvoorraden waarmee de aan drukkerijen en kranteredacties verbonden boekdistributiecentra wekelijks in de bladen adverteerden. Neumann, Jonckheer en vooral Bethencourt waren goed voorzien. Daarnaast bleek het door de steeds beter en sneller wordende verbindingen mogelijk rechtstreeks van de Nederlandse exporteur zowel boeken als tijdschriften te betrekken. Gedetailleerde gegevens of er van deze mogelijkheden gebruik werd gemaakt ontbreken. De zich in de krant weken- of zelfs maandenlang herhalende advertenties duidden in elk geval niet op een grote omzet of omloopsnelheid van de aangeboden titels. Wie niet wilde of kon kopen had echter diverse mogelijkheden om via lenen zijn lectuurvoorziening op peil te houden.

Even veelzijdig als het verenigingsleven was, ontwikkelden zich de verenigingsbibliotheken in sociëteit, loge, maatschappij, militair tehuis of toneelgebouw. Geen enkele organisatie wilde het zonder een eigen boekerij stellen. Indien het financieel enigszins mogelijk was, richtte men als zichzelf respecterende vereniging een leestafel met kranten en tijdschriften of een leesbibliotheek in, voorzien van boekwerken, een administratie en een bibliothecaris. Er waren rond de eeuwwisseling veelvuldig particuliere initiatieven om boeken aan te schaffen en uit te lenen. Dat soort zaken werd in die dagen nog niet als een cultuurtaak van de overheid gezien.

Het leesgezelschap tot nut en genoegen

Een leesgezelschap was volgens de contemporaine Van Dale een ‘gezelschap van personen, die voor gemeenschappelijke rekening boeken

enz. lezen. Ook: gezelschap waar voorlezingen gehouden worden'. Beide vormen komen we tegen rond de eeuwwisseling; over beide zijn nadere gegevens schaars. Begin jaren zeventig bestonden er op Curaçao in elk geval een paar leesgezelschappen. Over 'het zeer geheime Concordia' liggen vele sluiers die om opheldering vragen, van Concordia et Profectus (1880) is nauwelijks iets bekend, wat ook geldt voor het leesgezelschap 'Wilhelmina' dat in 1905 als instituut lid was van de Groep Nederlandsche Antillen van het Algemeen Nederlandsch Verbond. Van La Precaucion is iets meer overgeleverd, het wilde in 1872 een zondagsschool openen, voor 'kosteloos onderwijs aan de armen, in de Nederlandsche en Spaansche taal en de vakken voor het lager onderwijs'. De inschrijving hiervoor vond plaats in de vergaderzaal, die dit gezelschap dus kennelijk had.

De voordrachten voor leden, een geleerde bibliothecaris in de persoon van L. Kranwinkel, een eigen zaal waar zo'n honderd mensen in konden, de maandelijkse bijeenkomsten, en het zondagsschool-initiatief duiden op een aanzienlijk leesgezelschap.

Van het 'Leesgezelschap Tot Nut en Genoegen' is een keurig gedrukt officieel reglement bewaard, gedateerd op 7 februari 1883, dat als voornaamste doel noemde, 'aan de leden, zooveel de middelen dat toelaten, nuttige en aangename lectuur te verschaffen'. Het aantal leden bestond uit niet meer dan vijfentwintig. Toelating moest schriftelijk aan het bestuur verzocht worden. Dat jaarlijks gekozen bestuur bestond uit vijf 'commissarissen' die een voorzitter uit hun midden kozen en de werkzaamheden onderling regelden. De algemene vergadering besliste over de acceptatie van nieuwe leden. Er was een nogal hoge financiële drempel. De middelen werden verkregen door 'entreegelden' ten bedrage van vijftien gulden, een forse contributie van 25 gulden per jaar (per kwartaal vooruit te voldoen), boetes die lang niet mals waren, en een jaarlijkse verkoopactie, waar 'de gerouleerd hebbende boeken' verkocht zouden worden aan de meest biedende. Wie op deze kennelijk belangrijk geachte vergadering niet aanwezig was, betaalde niet minder dan drie gulden boete. Wanneer de 'lijst' niet behoorlijk werd ingevuld moest een gulden boete betaald worden; op de 'lijst' werd bijgehouden welke werken iemand leende. Het 'doorlenen' aan derden kostte een lid direct al niet minder dan vijf en bij herhaling zelfs tien gulden boete, een fors bedrag! Een strenge bepaling die op Curaçao kennelijk niet overbodig was, gezien de herhaaldelijk gemelde gewoonte om kranten en boeken van en aan elkaar te lenen in plaats van zelf te kopen. Een rekensommetje leert dat het gezelschap in elk geval kon beschikken over een aardig bedrag aan

inleggelden, contributies, talrijke mogelijke boetes en de jaarlijkse verkoop van de gelezen exemplaren.

De nuttige en aangename lectuur werd gevormd door tijdschriften, ‘illustraties’ en boekwerken, zonder verdere aanduidingen, die door het bestuur besteld zouden worden, kennelijk zonder inspraak van de leden.

De kranten, vaak zo'n veelzeggende informatiebron, zwegen over dit leesgezelschap: er waren geen berichten over vergaderingen. Maar uit een oproep in 1895 voor de jaarlijkse verkoop, blijkt dat het leesgezelschap na ruim tien jaar nog bestond en Nederlandse, Duitse, Engelse en Franse tijdschriften met algemene inhoud liet rouleren, lectuur die het nuttige en aangename verenigde.

Deze groep mensen organiseerde zich om populair-wetenschappelijke tijdschriften voor gezamenlijke rekening te lezen, een ‘leescirkel’ dus. Een bode bracht de leesstof rond; er was geen sprake van regelmatige bijeenkomsten om over het gelezene te discussiëren, alleen van een jaarvergadering en algemene vergaderingen. Het gezelschap bezat geen eigen lokaliteit, de algemene vergaderingen werden bij een van de leden thuis gehouden en de jaarlijkse verkoop vond binnen het Fort plaats.

Gezien de aanzienlijke inleggelden en contributies moeten het wel leden van aanzienlijke stand geweest zijn. De namen van de bestuursleden verraden iets, de overige leden bleven in het duister, want de ledenlijsten en de administratie zijn niet bewaard. De eerste voorzitter E.D.E. van den Bossche was gezaghebber van Aruba, Bonaire en Sint-Maarten en voorzitter van de Koloniale Raad. Eerste secretaris J.A. Tydeman was predikant op Bonaire en Curaçao. Willemse zou misschien de latere waarnemend gezaghebber van Saba geweest kunnen zijn. Een aanzienlijk gezelschap van Nederlanders dus.

De bibliotheek van sociëteit De Gezelligheid

De op 12 april 1871 op W.K.C. Sassens initiatief opgerichte sociëteit De Gezelligheid richtte al heel snel een speciale leeskamer in, waar alle enigszins op de voorgrond tredende bladen als de *Star Herald* van Panama, de *Revista Chilena*, de *Fliegende Blätter*, de *Illustrierte Zeitung, El Mundo Nuevo, Harper's Magazine*, de *New York Herald*, een keur van Nederlandse bladen, waaronder de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en de *Maasbode* lagen. Alles wat op Curaçao verscheen, controversieel of niet, werd automatisch ter lezing gelegd in deze cosmopolitisch georiënteerde bibliotheek.

Het eerste reglement van de bibliotheek dateert van 17 september 1874. Men stelde een ‘bibliotheekknecht’ aan, die later officieel bibliothecaris werd genoemd. De uitleen-afdeling was niet minder dan zeven uur per dag open. De bibliotheek was overwegend literair. Van de talen was het Nederlands het best vertegenwoordigd met een heel gevarieerd aanbod. Maar Spaans was een heel goede tweede, zeker als we in gedachten houden dat men de boeken in Nederland aanschafte. Er waren ook veel in het Spaans vertaalde werken. In het Frans vertaald werk daarentegen kwam weinig voor, in het Duits op enkele Russische auteurs na helemaal niet. Dat zegt iets over de taalvoorkeur bij het lezen.

Er is hier van een aanzienlijke verenigingsbibliotheek sprake, met een grote voorraad algemene naslagwerken, informatieve boeken, serieuze literatuur en ontspannende lectuur in vier talen - kortom ‘nut en genoegen’ in overvloed voor de bemiddelde leden.

De winkelbibliotheek van de Gebroeders Jonckheer

Tegenover de relatief besloten verenigingsbibliotheken, die zich toch allereerst op de eigen leden richtten, zouden we de zogenaamde winkelbibliotheken kunnen stellen, die hun economische bestaansrecht juist aan een zo groot mogelijke lezerskring moesten ontlenen. Hadden de eerste vooral de ‘nuttige’ boeken die tot een verstandelijke, zedekundige of religieuze ontwikkeling moesten bijdragen, de tweede zullen ongetwijfeld de ‘aangename’ in voorraad gehad hebben, waarvan de eigenaar van zo'n winkelbibliotheek veronderstelde dat ze veel zouden worden geleend en dus de investering zouden rechtvaardigen. Commercie contra ideologie, of idealisme dat economisch dekkend was?

Het post-emancipatoire Curaçao heeft in elk geval twee belangrijke uitleenbibliotheken gekend, die aan een drukkerij-uitgeverij-boekhandel verbonden waren. Met name A. Bethencourt y Hijos moet in zijn zaak een grote bibliotheek gehad hebben, maar alle gegevens daarover ontbreken. De krantenadvertenties en Bethencourts speciale bladen om zijn boeken aan te kondigen maakten geen specifieke melding van de bibliotheek. Van de bibliotheek van de Gebroeders Jonckheer bleef op gelukkige wijze een catalogus bewaard, waarin tegelijk het uitleenreglement werd opgenomen. Voor de klanten gold een vaste abonnementsprijs, niet een tarief per werkelijk geleend exemplaar. De leners moesten twee gulden per kwartaal of 75 cent per maand vooruit

betalen. Daarvoor mochten ze één boek maximaal twee weken in huis halen. Als we van een langzame lezer uitgaan, was de prijs per geleend boek dus al gauw een kwartje, wat niet gering was in vergelijking met de toenmalige boekenprijs. Een snelle lezer was natuurlijk veel voordeliger uit. Wie dat wilde, kreeg nadrukkelijk de mogelijkheid om het geleende boek te kopen voor de prijs die voorin steeds vermeld was. Hier zien we dus de koppeling bibliotheek-boekhandel tot stand komen. Zodra tien abonnees om een boek vroegen, werd het gekocht en in de bibliotheek geplaatst.

Jonckheers winkelbibliotheek was bepaald niet groot. Voor hun geld konden, volgens het wervende praatje in de catalogus, ‘las numerosas clientes’ kiezen uit 77 auteurs en 190 titels die samen goed waren voor 375 banden. Iedere titel bestond dus uit gemiddeld twee delen - een vorm van normale klantenbinding. Hier verraadt de taal dat de gebroeders, in tegenstelling tot de deftige heren-sociëteit, kennelijk in de eerste plaats aan ‘dames’ uitleende.

De winkelbibliotheek stond op een behoorlijk literair peil met een overwegend aanbod van fictie in de vorm van romans. Van Curaçao zelf was D.D. Salas met *Josefina* te leen, verder niets. Deze winkelbibliotheek lijkt te bevestigen dat men romans geneigd was te lenen. Maar de aanzienlijke verenigingsbibliotheken bezaten juist weer wel veel naslagwerken en informatieve lectuur.

Lezen in missieland

Ter wille van de ‘leesbevordering’ ontwikkelde de missie eigen bibliotheekorganisaties. Zo kregen de op het eiland gestationeerde en bezoekende militairen speciale ‘veilige’ boekerijen, en werd de jeugd door middel van de bibliotheek van de Runion San Hose en de Sint-Thomaskring opgevoed. Moest de jeugd enerzijds afgeschermd worden van ‘slechte lectuur’, want die zou zeer nadelig zijn en die werd dan ook in felle bewoordingen bestreden, anderzijds was het lezen belangrijk om de eigen visie te verspreiden.

Het gevolg was het propageren van eigen katholieke bladen en die vullen met de juiste pakkende leesstof in de vorm van populaire dialogen, feuilletons, recensies, algemeen ontwikkelende en vormende artikelen over de kerkgeschiedenis en grote religieuze voorgangers in verleden en heden: ‘De katholieke bladen bewerkte[n] het volk en wezen op het groote nut van goede en degelijke lectuur. Daar moest immers een dam opgeworpen worden tegen dien verderfelijken

stroom van Spaansche en Engelsche lectuur, die het godsdienstig leven in zoovele harten en huisgezinnen verpestte.'

Bladen en boeken kenden via kerkelijke medewerkers hun eigen verspreidingskanalen, die ook al weer dichter bij het volk stonden dan de officiële boekhandels. Het 'belangeloze' auteurschap van de paters kende geen financieel winstoogmerk, waardoor de juiste lectuur, bovendien gedrukt op de eigen persen en door vrijwilligers gedistribueerd, voor enkele dubbeltjes bij de naar men nastreefde talrijke lezers terecht konden komen.

Na en naast de particuliere bibliotheken van incidentele lees-enthousiastelingen, besloten en enigszins elitaire leesgezelschappen die zich op eigen kring of de ontwikkeling van het volk richtten, verenigingsbibliotheken die hun deuren mede op een kier zetten voor introducees, commerciële winkelbibliotheken die openstonden voor iedereen die wilde betalen, verschenen in het eerste decennium van de twintigste eeuw de semi-openbare bibliotheken op basis van particulier initiatief en particulier kapitaal, maar met officieel overheidstoezicht. Pas in de jaren twintig zouden de eerste 'echte' openbare bibliotheken ontstaan op initiatief en met geld van de overheid. Na de sociëteiten, de vrijmetselaarsloges, (lees)verenigingen en de kerk zal nu de koloniale overheid haar taak als volksopvoeder in dezen gaan inzien en aanvatten.

13 De dode letter en het levende woord

Oratuur, auratuur en literatuur gingen eind negentiende eeuw zusterlijk samen. De ‘nieuwe Antilliaan’ zocht niet in de eerste plaats een eenzaam hoekje voor het lezen van zijn boekje, maar gezelschap in sociëteit, vereniging of schouwburg. Via improviserende oratuur en elocuente auratuur ontstond er bij allerlei openbare gelegenheden en in zeer diverse vormen een levendig contact tussen bevlogen producenten en hun enthousiast reagerende publiek. Men verkoos het levende woord boven de dode letter omdat het tegemoetkwam aan de hang naar sociabiliteit, waar ‘werkende’ en ‘gewone’ leden allemaal evenzeer naar op zoek waren. Dat de kunst daarbij een vooraanstaande rol speelde, was het gevolg van de gedachte dat deze ‘het gemoed veredelt, het hart verrijkt’ en daarom actieve of passieve beoefening verdient.

De schrijver was ‘prozaïsch’, maar de ‘poëet’ vervulde een verheven rol. Het weekblad *The Impulse* schreef al in 1872: ‘The poet, if he be truly gifted with “the vision and the faculty divine”, should, above all men, belong to that priviliged order of beings, who, in their exalted moments, stand face tot face with Divinity itself. His studies, his solitary musings, his close observations of the changing aspects of earth and sky, all tend to elevate his thoughts and purify his heart. When, after long and intimate communion with the spirit of nature, he enters her solemn temples, the veil that hid the mysteries of the universe is drawn aside, and he feels himself in the presence of the Infinite. Great minds have written their thoughts in poetry, on which it exerts a most powerful influence. It leads our thoughts to all that is beautiful and sublime. The power of eloquence is understood by orators and they employ it to impress their hearers. It pleases, and orators know how to speak in a pleasing and convincing manner.’

Ook toneel kon in haar aurale presentatie tot de opvoeding bijdragen. De liberalen stonden er zonder voorbehoud positief tegenover, de missie enigszins argwanend wegens mogelijk zedenbederf. *De Curaçaosche Courant* schreef in 1879: ‘Bovendien is het tooneel de school der beschaving. Er zyn wel enkele stukken, die tot zedenbederf leiden kunnen, maar die stukken worden in den regel, zelfs in de groote steden slechts op bekende theaters gespeeld, en het publiek dat de voorstellingen bywoont bestaat enkel uit diegenen, die met kennis van zaken, de toehoorders willen zyn van wat daar opgedischt wordt.

De veroordeeling dus van het tooneel door de Ultramontanen is niets anders dan een hunner overdryvingen. Om de uitzonderingen, sluite men niet het geheel uit. Muziek en tooneelspel kunnen wel hand aan hand zamen gaan. Kunsten beide, die de ziel verheffen en den geest ontwikkelen.'

Waren de gesproken woorden dwingend voor het gemoed en levendig, men was zich ook wel bewust van de vergankelijkheid ervan ten opzichte van het gedrukte woord dat, ook in zulke vluchtige media als de nieuwsbladen, blijft en beklijft. Liberalen, joden en katholieken waren het er daarom, ondanks al hun tegenstellingen, hartgrondig over eens dat de 'civilisashon' door lezen bevorderd werd: een volk dat leest is een beschaafd volk. Daniel de Sola drukte dit idee op de voor hem kenmerkende optimistische manier, als volgt uit: 'Seek your books and with pleasure. The more you see into their pages, the better you become acquainted with men and women, their habits and doings and the better you are prepared for respectable society.'

Over de taal waarin die leesstof moest worden aangeboden was men het echter minder eens. Hier verkeerde de kerk in een dualistische positie, waarin ze het Papiamento onvoorwaardelijk als meest geschikte taal voor het volk koos, maar de meer ontwikkelden echter steevast Nederlands voorschotelde. Voor de joods-liberale elite was het Spaans in die dagen de meest gangbare taal, met Nederlands als incidentele tweede en somtijds Frans. De Zuidamerikaanse 'exilados' propageerden hun Spaans. De hogere protestant koesterde in de huiselijke kring het Papiamento, naar buiten toe stelde hij naast het Spaans het Nederlands nog zeer op prijs. Die taal was ook het vanzelfsprekende voertuig voor de Nederlandse nieuwkomer en passant. De multi-culturele samenleving was als vanzelfsprekend multi-linguaal.

Waar de liberalen niet veel problemen zagen in de inhoud van de literatuur, zag de kerk hier juist veel gevaren. Ook hier was haar positie dualistisch omdat ze het in haar ogen zo belangrijke lezen wilde propageren, maar van de andere kant bang was dat door het volk niet de 'juiste' leesstof gekozen zou worden. Ze woog voortdurend het gevaar en het nut van slechte en goede lectuur tegen elkaar af, juist omdat ze oordeelde dat de invloed zo groot was. Omdat de kerk zelf zo'n groot deel van het aanbod in het Papiamento beheerste, kon ze dat relatief veilig aanbevelen, waardoor ze wel eens het verwijt van 'het volk te willen domhouden' op zich laadde - over wat eventueel in de andere talen gelezen zou kunnen worden had ze immers veel minder controle. De liberalen waren optimistischer gestemd en zagen in het leesproces meer beschavende voordelen dan morele gevaren.

Trouwens, ideeën over voor- en nadelen van het lezen waren niet de belangrijkste punten van tegenstelling. De beide invloedrijke groepen hadden voortdurend wrijvingen op allerlei maatschappelijke gebieden. Hadden de katholieken niet meegedaan met het 'Fiesta Willem III' in 1888, ze vierden vier jaar later als enigen de vierhonderdjarige ontdekking van Amerika door Columbus, de grote brenger van het Christendom.

Het liberaal-katholiek antagonisme culmineerde eind 1901 in een grote censuur-discussie, rond het al of niet opvoeren van Benito Perez Galdós *Electra* (1901), een discussie die de wederzijdse opvattingen over letterkunde fel belichtte. De première van het ook in Europa omstreden stuk was op 30 januari 1901 in Madrid geweest, in november van datzelfde jaar zou het al op Curaçao gebracht worden door het Spaanse passantentoneelgezelschap van Jose Nortes. Dat zegt iets over de snelheid waarmee het eiland op de hoogte werd gebracht van actuele culturele controversen. Dit drama in vijf bedrijven behandelde het probleem of iemand tegen haar wil en onder valse voorwendselen in het klooster 'gepraat' mocht worden. De aantrekkelijke, levenslustige Electra was verliefd op de wat oudere geleerde Maximo. Toen ze via haar tante en ene Pantoja valselijk hoorde dat Maximo haar onechte halfbroer zou zijn, nam ze uit wanhoop het kloosterkleed aan. Maar de schim van haar moeder openbaarde haar de waarheid, waarna ze 'herleefde': God is overal, zoek jij hem in de wereld. De strekking was dus duidelijk anti-katholiek.

De discussie draaide om twee hoofdpunten: de strekking van het stuk en het al of niet kwetsende ervan; de kans dat het stuk ongeregeldheden zou veroorzaken bij het schouwburgpubliek en op het eiland in het algemeen.

De paters beriepen zich (heel koloniaal) op Nederland waar het stuk 'gekuist' gebracht was door het schrappen van anti-katholieke passages en door het neutraliseren van het voor de katholieken beledigende karakter; bovendien waren op Curaçao wel eerder stukken verboden. De censuur was sinds 1866 dan wel officieel, kennelijk niet altijd in de praktijk opgeheven. Maatschappijkritiek was in die dagen nog geen aan de literatuur toegedachte functie. Literatuur diende het standpunt van de maatschappelijke elite te bevestigen, niet te ondermijnen. Met uitspraken dat toneel een positieve invloed op de mens heeft, als het stuk zelf edel is en mensen opwekt tot edele daden, maar níet als men dood, zelfdoding, overspel en verboden zaken op het podium vertoont, verklaarde de redacteur zich in feite niet meer tegen dit ene stuk, maar tegen het moderne naturalistische, 'Zola-istische'

toneel in het algemeen, dat meer slecht dan goed deed. Van de vooral negatieve invloed van modern toneel was men vast overtuigd. Bovendien waren het gesproken woord en het toneelspel in hun directe confrontatie met het schouwburgpubliek een levend genre in vergelijking met de dode letters van een roman.

C.D. Meyer daarentegen zag in het stuk niets wat anti-katholiek genoemd zou kunnen worden, niets onzedelijks, geen aanleiding tot ordeverstoring, want het publiek dat op Curaçao naar de schouwburg ging, bestond volgens hem niet uit het 'gepeupel', maar uitsluitend 'uit beschaafde en verlichte Israëlieten, Protestanten en enkele Katholieken.' 'Iedereen weet, dat de lagere klasse hier de middelen niet bezit, om den schouwburg te bezoeken, en dit ook niet zou doen, al had zij die middelen, want onontwikkeld, onalphabeten, hoogst onkundig als zij is, heeft zij er niets aan.' Hij las het stuk, zoals kennelijk zeer velen in die dagen, en hij vond dat daar 'literaire heldenmoed' voor nodig was, wegens 'die saaie, zouteloose en ellenlange samenspraken, vervat in zoo talrijke pagina's.' Hij kon op grond van die lezing niets anders in het verbod zien dan het drijven van de roomse partijgeest. Zijn bezorgdheid ging vooral uit naar het ongewenste precedent van de censuur. Dan was de houding van de Joden enkele jaren geleden heel wat waardiger, toen ze uit protest tegen *La pasión de Cristo* en masse wegbleven, maar niet om een verbod vroegen. Hadden de rellen in Spanje en daarbuiten in Europa voor veel publiciteit gezorgd, op Curaçao was het kennelijk niet anders, want 'door het verbod is nu,--blijkens de vele pogingen die er gedaan worden, om het drama ter lezing te bekomen en de talrijke bestellingen, die ervan gedaan zijn,-- een flinke reclame voor een drama gemaakt, dat om diens onbeduidendheid en totaal gemis aan literarische waarde, hoogstwaarschijnlijk onopgemerkt zou zijn gebleven.'

Liberaal-esthetische en katholiek-zedelijke waarden botsten. Meyer wees het stuk op esthetische gronden af, maar hij zag overigens in het toneel een middel bij uitstek tot 'nut en vermaak' dat kon bijdragen tot de verdere beschaving van de maatschappij en de verstrooiing in het wat saaie eilandelijke leven. 'Ons eiland is langen tijd verstoken gebleven van tooneelvoorstellingen, die den liefhebbers van dergelijke vermakelijkheden kunstgenot en voldoening verschaffen kunnen. Het gezelschap brenge wat leven in de brouwerij! Onze kleine maatschappij, die een niet eentooniger bestaan kon hebben, heeft van tijd tot tijd afleiding noodig, om zich niet te gaan verkniezen!' schreef hij in *De Wekker*. Voor de kerk was elk laatste oordeel over een literair werk een moreel-religieuze visie.

Dat gold het levende toneel in de eerste plaats, maar ook de romanlectuur. ‘Niet minder dan het drankmisbruik is de slechte en immoreele lectuur een “geesel onzer eeuw”,’ schreef de *Amigoe* niet zonder overdrijving. Uit het feit dat de krant daar steeds weer op terug kwam, bleek haar oprechtheid, want ‘in een aanlokkelijk gewaad komen de meeste romanboeken ter wereld. Maar hoeveel van die boeken zijn er niet, die uiterlijk als goed onderhouden grafmonumenten zijn, maar van binnen vol verrotting, die de reinste sfeeren van onschuld en deugd in menig hart verpest.’ Het lezen van slechte boeken en kranten is als het innemen van vergif; goede lectuur is weliswaar een tegengif, maar het is natuurlijk niet verstandig om eerst beide zijden te willen kennen; je neemt ook niet eerst een portie vergif in en daarna een tegengif. Lees alleen het goede, dat wordt geadviseerd door personen die daarover kunnen oordelen, dus de priesters, aldus vrij samengevat het eerste artikel in het eerste nummer van *La Cruz*.

Tegenover al dit soort negatieve uitspraken stelde de kerk positief, ‘dat de algemene en vaste beginselen, welke bij de beoordeeling der zedelijkheid van een kunstproduct als maatstaf behooren te worden aangelegd, moeten steunen op de verhouding der menschelijke natuur in het algemeen, tot hetgeen Gods eeuwige Wet gebiedt of verbiedt.’ Op deze manier kan literatuur de verkeerde begrippen wegnemen; een goede richting geven aan het denkend en handelend leven van velen en vooral ‘het christelijk katholieke leven van ons volk, in zijn groei en bloei steeds hooger beuren.’ Eerste en laatste beoordelingsmaatstaf was niet een geaccepteerde esthetische waarde, maar het moreel-religieuze gehalte dat door de priester en hem alleen beoordeeld kon en moest worden.

De internationale oriëntering was in de jaren voorafgaande aan de eeuwwisseling niet meer uitsluitend op het moederland en Europa gericht, maar veeleer op de regio en Latijns-Amerika, niet meer Nederlands maar in de eerste plaats Spaans. Dat haalde de literatuur uit haar isolement en gaf haar geografisch regionale aansluiting, zodat ze via uitgever-boekhandel Bethencourt y Hijos de ‘source-target-rol’ omkeerde en op haar beurt voor het eerst een culturele uitstraling realiseerde.

De zich ontwikkelende pers en het onderwijs, verenigingen en kerk probeerden in de post-emancipatie-maatschappij samen een heel nieuw volk te ontwikkelen. Dat is niet gelukt. Het antagonisme liberaal-katholiek was behalve een tegengestelde visie op literatuur en leven, een tegenstelling in taalvoorkeuren, maar vooral een oriëntatie

op enerzijds de elite en anderzijds het volk. De kerk heeft met haar bladen in het Papiamento het volk zonder meer een krachtige leesstimulans gegeven, die zeker een halve eeuw levenskrachtig is gebleken. Maar door haar angst voor ‘vergif’ heeft ze het volk ook kansen onthouden om meer tot zich te nemen dan de overwegend zoetelijke missieverhalen.

In de decennia na de emancipatie valt op dat er alleen op Curaçao zo'n actief cultureel leven heerste, niet op de andere Antilliaanse eilanden. Zo er daar al toneelstukken gespeeld, voordrachten gehouden, gedichten geschreven werden - de bronnen geven de activiteiten niet aan. Wat er eventueel gebeurde bleef binnenskamers, trad niet in het openbaar.

Hoe werd er achteraf over de kwaliteit van de literatuur uit deze periode geoordeeld? John de Pool had in 1935 weliswaar bedenkingen over het peil van een aantal auteurs in het schemergebied van journalistiek en literatuur, maar over anderen was hij heel enthousiast, vanuit zijn Spaanse optiek. Een enthousiasme dat door de zich achter initialen verbergende A.d.C. een jaar later, en J. Terlingen nog in 1961 gedeeld werd. Ook Cola Debrot heeft in de jaren vijftig en zestig steeds weer geschreven hoe belangrijk het was om de ‘oude meesters’ opnieuw te publiceren. Maar Pierre Lauffer had ‘een Papiamentse bril’ op en hij sprak van een periode van ‘imitatie’ die het nieuwe volk doormaakte; in zijn ogen kwam de ‘creatie’ pas na 1915 toen de oorspronkelijke, Papiamentstalige roman opkwam.

Voorlopig zouden zowel het nog zwakke Papiamento als de grote broer daarvan, het Spaans, ernstig beconcurreerd gaan worden door het Nederlands toen de moederlanders zich onder invloed van de ‘ethisch-politieke richting’ in de eerste decennia van de twintigste eeuw van hun ‘koloniale opdracht’ bewust werden.

Hoofdstuk IV Holandisashon

‘Op school werd mijn liefde voor Nederland door het herhaaldelijk zingen van de schoone Vaderlandsche liederen, het luisteren naar boeiende verhalen uit Hollands onafhankelijkheidsoorlogen, grepen uit het leven van onze dappere helden in den ouden tijd, als Piet Hein, de Ruyter e.a. steeds wakker gehouden. Volgens mij was er geen ander land op gansch de wereld, dat zoo machtig was als Holland, geen één dat er mee kon wedijveren in dapperheid, of het kon evenaren in schoonheid, noch in roem, noch in sterkte. Dat zat vast in mijn kinderkop en werd dag aan dag onder de lessen meer en meer versterkt. Ik wil hiermede laten zien dat het van het grootste belang en zeer noodzakelijk is op deze wijze het Vaderlandsch gevoel warm en levend te houden in de gemoederen van onze jonge kinderen.’

H.E. Lampe *Neerlandia*

1899	Van Deventer schrijft zijn *Gids*-artikel ‘Een eereschuld’.
1902	‘Kan de Hollandsche Taal hier algemeen worden?’
1903	Op Sint-Eustatius ontstaat de eerste A.N.V.-bibliotheek.
1904	Het socialistische kamerlid H. van Kol spreekt van de door hem bezochte ‘noodlijdende kolonie’. De Groep Nederlandse Antillen van het Algemeen Nederlands Verbond wil ‘Nederland in Curaçao doen leven’.
1905	Op 27 september verschijnt Joseph Sickman Corsen: ‘Atardi’ in *La Cruz*.
1907	Een nieuw onderwijsreglement eist het gebruik van zoveel mogelijk Nederlands op school. Uit protest sturen een aantal Sabanen hun kinderen naar Barbados.
1908	De betrekkingen met Venezuela bereiken een dieptepunt.
1911	J.C. Waymouth' krant *St. Martin Day by Day* verschijnt; het zal zich sterk maken voor de Bovenwindse los-van-Curaçao-beweging.
1915	Curaçao wordt een ‘olie-eiland’. Een dominee, een pater en een frater discussiëren over het Papiamento als cultuurtaal.
1922	De Antillen krijgen een nieuw regeringsreglement. Er breekt een grote havenstaking uit. Het tweede *La Union* verschijnt, met daarin talrijke Papiamentstalige originele roman-feuilletons. Op Sint-Eustatius wordt de Gertrude Judson Library geopend; Curaçao krijgt een gouvernementsbibliotheek.
1923	Saba krijgt zijn Queen Wilhelmina Library, Sint-Maarten de Philipsburg Jubilee Library.
1924	De Lago vestigt zich op Aruba.

1925	Op Curaçao vestigt J.L. Stoit Dyck de eerste ‘Hollandsche Boekhandel’.
1929	De ‘affaire Urbina’ zet de kolonie op stelten. La Charité wordt opgericht.
1930	Het Theater Brion wordt geopend met de opvoering van het Spaanstalige ‘Fabiola’. De Sint-Augustinus Boekhandel opent zijn deuren.
1931	In de Curaçaosche Schouwburg wordt de eerste voorstelling gegeven.
1932	Opnieuw wordt er heftig gediscussieerd over de taalkwestie. De Dietse Spelers brengen Nederlands toneel op Curaçao en Aruba.
1933	Wilhelm Netherwoord publiceert zijn *Bovenwindsche Stemmen*.

	Aruba onderneemt de eerste stappen voor zijn ‘status aparte’.
1934	Nederland en de kolonie vieren hun vierhonderdjarig verbond. Cola Debrot publiceert het eerste deel van ‘Mijn zuster de negerin’ in het tijdschrift *Forum*.
1935	Het eerste nummer van de *Beurs- en Nieuwsberichten* verschijnt. John de Pool publiceert *Del Curaçao que se va*. Toneelgroep Emmastad geeft de eerste voorstellingen. Oprichting van de Curaçaosche Kunstkring.
1936	Wijziging van de Staatsregeling. A.d.C. pleit in zijn columns onder het pseudoniem ‘Je maintiendrai / Nos tambe lo warda’ voor de eigen cultuur, taal en literatuur. Het Nederlands krijgt het monopolie als onderwijsvoertaal.
1937	De Curom start eigen uitzendingen. De Sociedad Bolivariana wordt opgericht.
1939	Sociëteit De Gezelligheid organiseert een boekententoonstelling.
1940	Op de 10de mei raakt ook de kolonie Curaçao verwikkeld in de Tweede Wereldoorlog.

14 Curaçao en Nederland zijn een

Rond de eeuwwisseling stond de kolonie voor ingrijpende veranderingen, in eigen land en internationaal, en met name wat de verhouding ten opzichte van het moederland betrof. Onder invloed van de opkomende ethisch politieke richting zou 'Curaçao en Onderhoorigheden' van een 'wingewest' tot een 'ontwikkelingsland' uitgroeien, maar daarmee werd de na de emancipatie op de eilanden op gang gekomen eigen ontwikkeling verstoord. Economisch was dat misschien wel een zegen, maar cultureel? De regionale cultuuroriëntatie werd vanuit Nederland omgebogen naar een Europese. De eerste decennia van de twintigste eeuw zijn een periode van wegebbende Spaanse invloed en een steeds sterker wordend Nederlands 'element' in de Antilliaanse samenleving. Dat leidde tot uitgebreide pers-polemieken, waarbij de taalproblematiek in het onderwijs steeds centraal zou staan.

De eerste fase van de 'drie-traps-hollandisering' leidde direct na 1900 tot een echo van de Nederlandse schoolstrijd tussen bijzonder en openbaar onderwijs, die op de Antillen tot een taalstrijd werd, omdat de Missie het Papiamento propageerde voor het volksonderwijs, terwijl het gouvernement slechts Nederlands in alle typen scholen wilde zien, zowel op de Beneden- als de Bovenwindse eilanden. In het moederland werd de discussie nauwlettend gevolgd en in de pers becommentarieerd. De tweede discussie werd in 1915 in de kolonie gevoerd tussen een Nederlandse dominee op Aruba, en een Nederlandse pater en een frater-Neerlandicus op Curaçao. De inzet van deze felle polemiek was de onvoorwaardelijke erkenning van het Papiamento als cultuurtaal. De derde discussie werd op initiatief van Curaçaoenaars gevoerd tegen de op het eiland woonachtige Nederlanders. De inzet was een protest tegen de verdrukking van het Papiamento door het Nederlands. De discussies werden gevoerd op drie verschillende momenten van economisch-politiek-sociale ontwikkeling van de kolonie. Ze gingen over de volkstaal, maar slechts de elite voerde het woord.

De rond de eeuwwisseling nog traditionele Antilliaanse maatschappij betekende armoede voor velen en welvaart voor een kleine groep. De economische toestand was, na een korte bloeitijd wegens de fosfaatuitvoer, opnieuw ronduit slecht. De landbouw bracht niet veel meer op dan wat voedsel voor eigen gebruik, divipeulen en geitevellen. In de stad zorgden de populaire strohoedenvlechterijen voor enige werk-

gelegenheid en aanvullende inkomsten. Wel werden de havenfaciliteiten uitgebreid maar de handelsbeperkingen met Venezuela waren nog steeds van kracht, zodat daar ook al niet veel brood in zat. Vele arbeiders waren daarom genoodzaakt naar het buitenland te gaan om te werken aan de Surinaamse Lawa-spoorweg of het Panamakanaal. De tijden waren comfortabel voor de weinige welvarenden, maar de vele armen leden bij durende droogte vaak ronduit honger.

Internationaal ging het in het begin van de eeuw wel zeer slecht met de Venezolaanse contacten. Er was sprake van een reeks incidenten ten gevolge van de al sinds de jaren zeventig opgelegde additionele invoerheffingen, van scheepvaartbeperkingen, en van talrijke politieke wrijvingen die op het dieptepunt van de betrekkingen in 1908 zelfs leidden tot blokkades van Venezolaanse havens met behulp van Nederlandse oorlogsschepen. Gelukkig klaarde de lucht daarna wat op, maar nog in 1929 zouden er met de ‘affaire Urbina’ waarbij een Venezolaanse revolutionair de Curaçaose gouverneur gijzelde en naar de overwal ontvoerde, zonder dat de militaire macht er iets tegen ondernam, enkele donkere wolken voorbij drijven.

De politiek-economische wrijvingen hadden culturele repercussies. ‘Als niet-economisch, maar cultureel gevolg van de beroeringen aan de Vaste Kust en de gespannen verhoudingen tussen Venezuela en Curaçao, werd om te beginnen al terstond in 1901 het Groot-Seminarie Scherpenheuvel gesloten, omdat de studenten wegvluchtten naar hun geboorteland. De volgende jaren zijn de Spaanse colegio's, die hier op Curaçao bestonden, stuk voor stuk opgeheven. Alleen dat voor meisjes op Welgelegen bleef voortbestaan,’ schreef Johan Hartog in 1961. Het aantal exilados nam drastisch af, Spaanstalige toneelpassanten kwamen nauwelijks meer, er verschenen geen toonaangevende Spaanstalige tijdschriften meer. De oude generatie van Spaans-romantische schrijvers publiceerde na 1910 nauwelijks nog. Het Latijnsamerikaanse karakter dat de Antilliaanse samenleving kenmerkte, verdween steeds meer als cultuurfenomeen, hoewel het zich in het dagelijkse leven wel degelijk handhaafde. De veelvuldige werkmigratie naar Panama, Santo Domingo, Colombia, Venezuela en Cuba had geen enkele invloed op de literatuur en nauwelijks op de toenmalige oratuur in eigen land. Terwijl de Spaanse invloed taande, presenteerde het Papiamento zich steeds nadrukkelijker als mogelijk literair alternatief. Maar voorlopig domineerde het Nederlands.

Nam de Spaanse invloed dus af, vanuit een ethisch-politieke gedachte nam na de eeuwwisseling de bemoeienis van het moederland met de kolonie juist toe. In Nederland publiceerde S. van Deventer in 1899 zijn lange *Gids*-artikel 'Een Eereschuld', waarin hij sprak van 'onze plichten' en het 'ontoereikende van onze staatszorg'. Zoals Engeland al een eeuw eerder, moest Nederland breken met de 'exploitatie der kolonie' en overgaan 'naar het thans algemeen als juist erkende beginsel, dat de middelen en inkomsten van een bepaald koloniaal gebied moeten strekken ten bate van dat gebied en zijn ingezetenen.' Het wingewest-idee moest volgens de kamerdiscussies plaats maken voor een ethisch gericht denken. De laisser-faire-opvatting diende door het gouvernement verlaten te worden om plaats te maken voor de gedachte dat de kolonie moest worden opgeheven, worden beschaafd in westerse zin, 'het beginsel, dat onze koloniën behooren te worden *bestuurd*, niet *overheerscht*, veel minder *geëxploiteerd*'. Een visserijdeskundige als Boeke, de landbouwprofessor Went en het socialistische kamerlid H. van Kol bezochten de 'noodlijdende kolonie' met de beste bedoelingen.

De laatste interesseerde zich voor meer dan alleen de economische malaise. Hij had een open oog voor de cultuuruitingen van het volk en hij bezocht zowel een 'ocho dia'-viering als een tamboerdans. Over de taal schreef hij na alle negentiende-eeuwse Nederlandse negatieve berichtgeving, als eerste heel positief: 'Men moge dit betreuren of afkeuren, het zachte en kinderlijke Papiementsch is de volkstaal geworden. In vriendelijke en vertrouwelijke gesprekken wordt zij voortdurend gebruikt, en van kindsbeen af heeft men liefde gekregen voor haar naïeve wijze van uitdrukken, waarbij aan de denkbeelden meer of minder kracht wordt bijgezet door verschillende stembuigingen; men zingt haar zoetvloeiende woorden. Driehonderd jaren van Nederlandsch Bestuur vermochten haar niet uit te roeien; zij is één geworden met de bevolking der Benedenwindsche Eilanden, zij kan niet van haar worden afgescheurd, het is de taal waarmede velen hunner het brood moeten verdienen, de voor hen onmisbaar gewordene verkeerstaal.'

De nieuwe Nederlandse houding bleek eveneens uit de aandacht van de Nederlandse pers die nogal wat over de kolonie 'Curaçao en onderhoorigheden' publiceerde en bij controversile kwesties het standpunt van het moederland onder de aandacht van het Nederlandse publiek bracht, waarbij niet alleen de *N.R.C.* en de *Maasbode* veel ruimte aan de koloniën besteedden, maar ook regionale bladen. Dat was een nieuw verschijnsel. Het Nederlandse publiek had kennelijk

belangstelling voor koloniale vraagstukken. ‘Terwijl vaak wordt verondersteld dat eerst met de komst van de Shell (1915) de “vernederlandsing” van Curaçao zijn intrede doet, stellen wij hier vast, dat deze Nederlandse golf zich al geruime tijd daarvoor aankondigde,’ constateerde Toos Smeulders in 1987 al.

Literair gezien hield deze veranderde houding in dat het moederland zich veel explicieter ging bemoeien met de culturele ‘verheffing’ van het volk, en meer specifiek met de propaganda van de Nederlandse taal, allereerst in het onderwijs, dat als middel gezien werd waarlangs het Nederlands vastere voet in de kolonie zou kunnen verwerven.

Naast de op het einde van de vorige eeuw dominante Spaans-regionale oriëntering was met name de ‘protestant blanco’ in de Antillen traditioneel Nederlands gericht. Dat bleek bijvoorbeeld op hoogtijdagen waarop de gevoelens van verbondenheid met het vorstenhuis uitbundig gedemonstreerd werden. De in 1888 ter gelegenheid van een kwart eeuw emancipatie getoonde ‘dankbaarheid’ jegens de vorst uitte zich opnieuw in 1898, toen Curaçao, ondanks de slechte economische toestanden, op grootse wijze drie dagen lang de kroning van Koningin Wilhelmina vierde. De verbondenheid van de kolonie met het moederland en Europa werd steeds weer nadrukkelijk bevestigd. De oprichting en de op het moederland gerichte activiteiten van het A.N.V. vonden in 1904 geprepareerde aarde.

Niet alleen de nieuwe gouverneur J.O. de Jong van Beek en Donk, die sterk pro-Nederlands was, maar ook de koloniale elite wenste de culturele banden met Nederland en zijn taal aan te halen. Vanuit de ethische visie voelde het gouvernement zich nu voor het eerst verantwoordelijk voor het volksonderwijs, dat het uit de vaste greep van de missie losweekte. Daardoor werd het Papiamentstalige volksonderwijs in de verdediging gedrongen. Naarmate de eeuw vorderde rukte het Nederlands stapje voor stapje verder op.

De eerste conflicten bleven onbeslist, met enig voordeel voor het Papiamento en het katholieke bijzonder onderwijs, omdat de nieuwe onderwijsverordening van 1907 uiteindelijk bepaalde dat het onderwijs ‘zo veel mogelijk’ in het Nederlands gegeven diende te worden, waarmee de deur voor het Papiamento op meer dan een kier open bleef. Maar de kerk zou nog geen decennium later door een discussie in eigen gelederen tussen paters (die voor het Papiamento in het onderwijs bleven) en fraters (die volgens woordvoerder frater H. Walboomers onvoorwaardelijk voor het Nederlands waren) veel ter-

rein en geloofwaardigheid in deze verliezen. Het Papiamento kreeg in de loop van de eeuw in het onderwijs de wind steeds meer tegen, tot het in de jaren dertig van het schoolerf verbannen zou worden.

Kan de Hollandsche taal hier algemeen worden?

Waarom is in de kolonie Curaçao het Papiamento en niet het Nederlands de taal van het volk geworden? Begin twintigste eeuw vond er omtrent dit probleem een ingewikkelde pers-discussie plaats in Nederland en op Curaçao, die werd geopend door de missie, maar die ook het gouvernement raakte, met name waar ze in feite een (taal)strijd tussen openbaar en bijzonder onderwijs openbaarde. Een drietal *Amigoe*-artikelen, die prominent op de eerste pagina werden geplaatst en waarschijnlijk de mening van hoofdredacteur Pater A.J.C. Wahlen zelf en dus die van de kerk in zijn geheel vertolkt hebben, besprak de kwestie. Er was volgens hem sprake van een historisch verzuim. Was dat uit voorzichtig beleid en praktische zin om overwonnenen niet nodeloos voor het hoofd te stoten, of wegens gemakzucht en gemoedelijkheid? Toen de Nederlanders kwamen, bezat het volk al een eigen taal. Nederlandssprekenden vormden al spoedig een minderheid in de kolonie, toen ook Portugeessprekenden immigreerden. Er zijn wel veel Nederlandse woorden overgenomen, maar die werden alle verspaanst. Het Nederlands verschilde zoveel van de ‘zuidelijke’ talen dat het moeilijk was aan te leren, en de taal functioneerde zo weinig in de maatschappij dat ze spoedig vergeten werd, ze was volstrekt niet nodig voor het vervullen van een maatschappelijke taak voor de meesten. ‘Een *volkstaal* kan niet met geweld worden *ingevoerd*, zij ontstaat langzamerhand, groeit op met het volk en leeft op 't innigst verbonden daarmede. Taal en volk zijn één, in de taal ligt zijn *geschiedenis*. Ook het papimentsch is de ziel van een volk.’

De paradoxale conclusie, maar zo doordacht dat ze jarenlang dezelfde bleef, luidde: ‘Moet het hollandsch dan verdwijnen in deze hollandsche kolonie? Volstrekt niet. Integendeel, onze moedertaal moet meer algemeen worden, ook als spreektaal in het huiselijk verkeer. Maar alleen in de stad, voor hen wien het mogelijk is deze moeilijke taal te leeren en te onderhouden en wien de kennis dezer taal nuttig is wegens maatschappelijke positie en omgang. Voor hen alleen is het doenlijk de hollandsche taal meer algemeen te maken. Wil men werkelijk het hollandsch meer *algemeen* maken, men beginne met het te beperken.’

De discussie werd ingewikkelder doordat ze gekoppeld werd aan de onderwijsproblematiek. De paters en fraters verzorgden het Papiamentstalige volksonderwijs, dat ze vurig bepleitten; de in 1901 benoemde gouverneur J.O. de Jong van Beek en Donk wilde openbaar onderwijs in uitsluitend het Nederlands, waartoe hij al snel een nieuwe regeling ontwierp, die echter pas in 1907 van kracht zou worden. Het consequente standpunt van de kerk was een tussenstandpunt: begin met de eigen taal van het kind, leer daarna de vreemde Nederlandse taal aan wie die moeilijke taal kan leren en die haar voor het beroep later nodig zal hebben.

Dat het standpunt met zijn teneur ten gunste van het ontegenzeggelijk recht van bestaan op en voortbestaan van het Papiamento, niet algemeen gedeeld werd, niet in het moederland en niet in de kolonie, bleek wel uit de daarop volgende discussie. De *Amigoe* bevond zich met zijn steeds weer in de krantekolommen herhaalde standpunt tussen twee vuren. Vanaf 1900 waren er in het blad *Neerlandia* van het Algemeen Nederlands Verbond, dat als hoofddoel de verbreiding van Nederlands taal en cultuur had, al enkele artikelen verschenen die wezen op de geringe verbreiding van het Nederlands in de kolonie. Aan de andere kant verdedigde en propageerde het pas opgerichte Papiamentstalige *La Cruz* de volkstaal met verve. Katholieke kringen protesteerden tegen het uitsluitend gebruik van het Nederlands op alle scholen en tegen ongenuanceerde uitingen als: de gouverneur wil een einde maken ‘aan de stiefmoederlijke wijze, waarop veelal het Nederlandsch bij het onderwijs nog behandeld wordt’.

Gaven twee Nederlandse kranten het standpunt weer zoals door de *Amigoe* verwoord, ‘Een vriend van Curaçao’ bestreed het in een derde met felheid, door te wijzen op het geringe aantal mensen ‘die eene gebrekkige, arme, primitieve taal spreken, een taal die geen enkel werk heeft voortgebracht en dat ook nooit zal doen’. Volgens hem isoleerde het Papiamento het volk van alle ‘geestesproducten van het menschdom’, daarmee aansluitend bij het standpunt van zovele negentiende eeuwse Nederlandse auteurs. Schreven in *Neerlandia* de ‘zeer goed ingevoerde’ Nederlander J.H.J. Hamelberg gematigd, de Curaçaoenaar J.H.M. Chumaceiro meer uitgesproken negatief over de volkstaal, fulmineerde de pas in de kolonie gearriveerde waarnemend administrateur F. Bartelink in een serie artikelen halsstarrig tegen het Papiamento, culminatie en negatieve climax was ongetwijfeld het anonieme artikel ‘Het verval van Curaçao’ dat met zijn strijd tegen de ‘wat taal aangaat nog lager dan den Hottentot’ geplaatste, die ‘zich de weelde veroorlooft een eigen en eenige taal er op na te houden - - een

taal bovendien, die geen taal is. Dat is het werk der groote Kerk. Intusschen de arme neger is er het slachtoffer van, de blanke bevolking doet mee, en de menschen in het vaderland kennen hun kolonie niet.'

Het artikel maakte een stroom van reacties los. Pater P.A.A. Euwens schreef uitvoerig en op rustig betogende toon over 'Het beschavingswerk op Curaçao', waarbij hij de verworvenheden van de missie inzake de beschaving van de Curaçaoenaar - dat was voor hem de manier waarop deze zich een Westeuropese en godsdienstige levensstijl had eigen gemaakt - verdedigde. A.N.V.-man J.A. Snijders schreef ironisch: 'Sedert ongeveer vijf jaren heeft men ontdekt, dat in onze kolonie, waar bijna drie eeuwen onze driekleur waait, onze stambroeders het Hollandsch niet als huistaal gebruiken.' De 'schuld' daarvan lag volgens hem niet bij de Curaçaoenaar, zoals men meestal gewoon was te beweren, maar bij de Nederlander zelf, want die had de Curaçaoenaar van zich vervreemd. Na een vergelijking met Indië, Zuid-Afrika, Suriname en Noord-Amerika, besprak Snijders de andere omstandigheden van Curaçao, zijn handel, de huwelijken met vrouwen van de overwal en de rol van de yaya. Het natuurlijk gevolg was veeltaligheid. Als oplossing wilde Snijders dat de Nederlander zijn taal propageerde: 'Spreekt met geen enkelen Curaçaoenaar Papiamentoe, Spaansch of Engelsch, maar steeds Hollandsch, tenzij gij in sommige gevallen niet verstaan wordt.' De Curaçaoenaar moest het Nederlands accepteren: 'Curaçaoenaars, wanneer gij Nederlanders wenscht te blijven bedenk dan, dat het *eerste kenmerk* van den Nederlander moet zijn, dat hij Nederlandsch *spreekt*.' Daarnaast pleitte hij voor uitbreiding van het onderwijs, opleidingen voor ambtenaren, studiebeurzen in Nederland, en activiteiten als die van het A.N.V. als geëigende middelen om het Nederlands meer ingang te doen vinden. Snijders predikte kortom nagenoeg het officiële katholieke standpunt; hij verdedigde de geestelijkheid en haar preek- en onderwijspolitiek ferm, zodat hij op zijn beurt in de *Amigoe* uitvoerig en instemmend werd aangehaald.

Tegenover al deze standpunten verdedigde *La Cruz* het Papiamento zonder meer als cultuurtaal. Die taal kende immers al een lange geschiedenis, en was wel degelijk een taal net als andere die indertijd ook als dialect ontstonden. Ook ingezonden brieven verdedigen het Papiamento tegenover het Nederlands, dat ook maar een kleine taal was. Niemand kan een bepaalde vreemde taal opleggen aan een ander en ieder volk heeft recht op een eigen taal. De redactie pleitte zelfs voor tweetaligheid van alle officiële, gouvernementele stukken. Op de

vraag of de taal in staat was abstracte ideeën te verwoorden, antwoordde de *La Cruz*-redactie dat dat steeds weer gebeurde, zowel van de kansel als 'den boeki di prosa i poesía den nos idioma'. Vanaf 1900 verschenen de eerste Papiamentstalige gedichten in *La Cruz*, maar pas in 1905 zou Josef Sickman Corsens 'Atardi' in al dit schemerduister het Papiamento-gelijk zonneklaar bewijzen.

Joseph Sickman Corsen: 'Atardi'

Midden in de taaldiscussie Nederlands-Papiamento verscheen wat nu algemeen als het oer-gedicht van het Papiamento beschouwd wordt, 'Atardi' van de Curaçaose musicus-auteur J.S. Corsen. Tegenover alle in die dagen gebruikelijke Spaans- en Nederlandstalige hoogdravende elocuencia en retoriek gaf het een eenvoudig-beklemmend beeld van een persoonlijk levensgevoel, gesymboliseerd in een zonsondergang en de daarop volgende schemering. De *La Cruz*-redactie liet de publikatie vergezeld gaan van een inleiding die het Papiamento verdedigde als een voor poëtische doeleinden uitermate geschikte taal. F.J.A. van den Donk roemde de eenvoud van taal van deze begenadigde dichter, vertaler G. Pinedo schreef in zijn inleiding onder meer ook juist over de taalkwestie: 'Ik hoop den belangstellende te helpen in het leeren kennen van den juisten zin van ons zeer dikwijls gelasterd en verguisd, maar toch machtig zoet en altijd liefelijk Papiamentsch.' Corsens gedicht riep dus direct zeer gunstige reacties op in de kringen van de katholieke geestelijkheid en daarbuiten, voornamelijk wegens het gebruikte Papiamento. Ook later bleef het oer-gedicht van het Papiamento bekend. De *Amigoe* schreef: 'iemand, die in het Papiamentsch een stemmingsstukje dichten kan als *Atardi* verdient geëerd en gehuldigd te worden.' Jules de Palm vertelde over de jaren twintig en dertig: 'Een enkele keer kon men op een feest een dronken gast in een melancholieke roes de onvergetelijke strofe van J.S. Corsen horen stamelen: Ta pakiko mi no sa... Ik heb lange tijd niet geweten dat deze regels nog gevolgd werden door tien strofen van een gedicht dat "Atardi" heet omdat er altijd wel iemand was, die bij het horen van "lamá" zich geroepen voelde om de vertaling van Pater Poiesz met luide stem te declameren om er dan een daverend applaus mee te oogsten.' Pierre [Lauffer] bleek de beschikking te hebben over de bundel *Poesías* van J.S. Corsen: 'Ik herinner mij nog goed, dat ik erg teleurgesteld was toen ik ontdekte, dat er behalve "Atardi" nog maar twee Papiamentse gedichten waren omdat Corsen hoofdzakelijk

in het Spaans had gedicht.' Cola Debrot was in 1955 de eerste die in zijn literatuuroverzichten gedetailleerde aandacht voor Corsen èn 'Atardi' vroeg: 'Boven alles is hij de schrijver van het gedicht Atardi, waarin hij zichzelf heeft overtroffen. Hij beschrijft daarin de beangstigende atmosfeer van de schemer op een wijze, die de goedkeuring van de zwaarmoedigste existentialist zou hebben weggedragen. Men moet J.S. Corsen ongetwijfeld beschouwen als een van de beste auteurs die Curaçao heeft voortgebracht.' Debrot maakte een vertaling van 'Atardi' en schreef in 1966: '"Atardi" behoort tot de meest geliefde gedichten in de Antillen en bezit dus de mogelijkheid om een blik te werpen in de inborst van het volk van onze eilanden.' Nog in zijn laatste grote overzichtswerk van 1977 schreef Cola Debrot: 'Het Antilliaanse existentialisme wordt het duidelijkst vertegenwoordigd door Joseph Sickman Corsen, de dichter van "Atardi". Wij kunnen gemakkelijk een romantische binding aantonen door een vergelijking van het eerste couplet met de beginregels van het bekende Lorelei-gedicht van Heine. De pur-sang romanticus, die Heine was, kon zich een "Märchen für alles" veroorloven, de existentialist Corsen moest zich tot een blik in het innerlijk bepalen.'

Na Debrot werd het gedicht algemeen geroemd. F. de Haas noemde Corsen de dichter die aan de wieg van de Antilliaanse poëzie stond, want 'hij opende een venster waardoor Papiamento naar buiten kon waaien'.

De Bovenwindse eilanden

Op de Bovenwinden werd dezelfde Nederlandse-taaldiscussie gevoerd, maar met enigszins ander resultaat. Het ontging ook de meest fervente 'Groot-Nederlanders' niet dat op de drie S-eilanden een wereldtaal als moedertaal gesproken werd, waartegenover men toch anders stond dan tegenover het zwakke, door zo weinigen gesproken Papiamento. Werd er op Curaçao al nauwelijks Nederlands gesproken, op de Bovenwinden was de situatie 'nog erger', want daar begreep zelfs bijna niemand die taal. Van de ongeveer vierduizend inwoners van Sint-Maarten spraken er volgens opgave ongeveer vijfendertig Nederlands, dat wil zeggen dat die Nederlands *kónden* spreken. Voor Sint-Eustatius en Saba waren die cijfers nog geringer.

In een drietal prominent op de voorpagina geplaatste artikelen verdedigde de *Amigoe*-redacteur voor de Bovenwinden eenzelfde standpunt als voor Curaçao, omdat de omstandigheden dezelfde waren.

Nederland had de verbreiding van zijn taal in het verleden verwaarloosd om praktische handelsredenen en het waren juist die omstandigheden en de ligging van die drie eilanden in een geheel Engelstalige omgeving, die ook nu nog voor het Engels pleitten. Nederlands was van weinig praktisch maatschappelijk en economisch nut, maar wilde je die taal op grond van nationalistische motieven verbreiden, dan moest je beginnen bij een kern van de beste leerlingen op de stadsschool, bij de ambtenaren (door in die branche vooral Nederlandssprekenden aan te stellen) en bij de rechtspraak.

Uit andere bron klonk een geheel tegengestelde reactie op het doorvoeren van het Nederlands via de onderwijsverordening van 1907. Op voorhand vertrokken zo'n driehonderd Sabanen met hun gezinnen naar het als 'little England' beschouwde Barbados, omdat ze niet wilden dat hun kinderen les zouden moeten volgen in het Nederlands.

De discussies van het begin van de eeuw bewijzen hoe weinig verbreid het Nederlands in die tijd was op alle eilanden. Het koloniale gouvernement probeerde plotseling, dwars tegen de gegroeide traditie in, het Nederlands te propageren en in het onderwijs zelfs een monopoliepositie te geven. De felle reacties bewezen dat deze pogingen als onwelkom werden ervaren. Hiermee werd de kiem gelegd voor een (taal)conflict tussen Nederlanders en Antillianen, dat in schril contrast stond tot de coëxistentie die tot dan aanvaard was.

De taaldiscussie van 1915

In het tweede decennium van de eeuw stond Curaçao aan de vooravond van economisch en sociaal-demografisch zeer ingrijpende veranderingen, van een traditioneel patriarchale agrarische en handelsmaatschappij naar een moderne gendustrialiseerde samenleving. De vestiging van de C.P.I.M., later opgegaan in de grote multinationale Shell met in haar gevolg een stroom van buitenlandse managers en arbeiders had tot gevolg dat traditionele bestuurders op het tweede plan gezet werden. De bevolking breidde niet alleen getalsmatig uit, maar werd ook veel gevarieerder, omdat nieuwe bevolkingsgroepen in alle lagen van de maatschappij doordrongen. Dat bracht vanaf de jaren twintig een grote taal- en godsdienstdifferentiatie mee.

Maar voor het zover was barstte er binnen kerkelijk katholieke gelederen een felle discussie over het Papiamento als cultuur- en onderwijstaal los. In 1915 bereikte de discussie over het Papiamento naar aanleiding van enkele onschuldige spellings-artikelen van de op

Aruba wonende en werkende dominee G.J. Eybers, de felle reacties daarop van de leraar-Nederlands Herman Walboomers en de daarop reagerende stukken van pater P.J. Poeisz en pater P.A.A. Euwens een voorlopig hoogtepunt. De discussie is met één lang citaat van pater Poeisz over het Papiamento als volgt samen te vatten: 'In die taal heeft de Kath. Kerk het volk opgevoed. Daarin wordt gepreekt, biecht gehoord, gebeden, gezongen, katechismus gegeven. In die taal worden dikwijls tooneelstukken opgevoerd, boekjes geschreven. In die taal verschijnt elke week een Courant, die door het geheele volk gelezen wordt. Is dat alles geen cultuur? Nu de deftige Curaçaosche families, die het Papiamentsch gebruiken van de wieg tot aan het graf, en die er hun hoogste en heiligste belangen in bespreken, en hun lief en leed uitdrukken met een klaarheid en kracht, die wij hun in 't Hollandsch niet zullen verbeteren. Ook van hen geldt hetzelfde dilemma. Een van de twee; Ofwel deze families bezitten geen "*beschaafde en ontwikkelde mentaliteit*" en dat is een grove belediging. Ofwel het Papiamentsch dat hun tot conversatietaal dient, is wel degelijk een cultuurtaal.'

Verdedigden de paters al bijna een halve eeuw het Papiamento als taal voor het volksonderwijs en de volksontwikkeling, de fraters dachten er vanaf hun komst in 1886 heel anders over: Walboomers propageerde in de felle discussie van 1915 het Nederlands, en zijn standpunt zou in de komende decennia algemeen aanvaard worden, door de media in het moederland krachtig ondersteund. Walboomers gaf af op het Papiamento als een onbeschaafde taal en pleitte met veel historische en taalvergelijkende argumenten voor het volgens een directe methode aanleren van de cultuurtaal Nederlands 'als een nationale plicht als zonen en dochteren van Groot-Nederland', want 'gelijkheid van taal is het schoonste symbool van één-voelen en één-zijn'.

De fraters zijn achteraf beschouwd de kampioenen voor het Nederlands geworden, door het Papiamento op school te bestrijden waar het mogelijk was. 'Een frater of zuster, die zijn [sic] leven wijdt aan de opvoeding van de jeugd op Curaçao, zich zelf geeft, zijn persoon, doet meer voor de culturele belangen van Nederland, dan een half dozijn krantenschrijfsters en -schrijvers die rustig in Holland zitten en uit de treure den mond vol hebben over cultuur en over de taak van Nederland op Curaçao.'

Als Curaçaose woordvoerder schaarde W.M. Hoyer zich prominent aan de zijde van de paters. Hij zag in de volkstaal een cultuurtaal, die op den duur vanzelf ook literatuur zou voortbrengen, want hoeveel li-

teratuur bezaten de Europese talen in de eerste eeuwen van hun ontwikkeling? Hij verstond volgens contemporain gebruik onder literatuur nog al het geschrevene. In hetzelfde artikel maakte hij daarna toch wel onderscheid door preken, proza en poëzie apart te noemen; vooral zíj moesten bewijzen dat een taal beschaafd is. Maar het belangrijkste vond hij, dat het Papiamento onze moedertaal, de taal van ons land is.

De 'olie'

In de rond 1915 nog steeds zorgwekkende sociaal-economische toestand met zijn kwijnende grootlandbouwbedrijf en in het algemeen geringe gelegenheid tot werk en inkomsten, was de vestiging van een olie-overslagbedrijf en raffinaderij een uitkomst, zeker toen deze na enkele aanloopjaren al in de jaren twintig flink kon uitbreiden. De 'olie' betekende een nieuwe fase in een nu nog ingrijpender vernederlandsing. De ongekend snelle industrialisatie maakte de komst van gediplomeerde buitenlanders, onder wie vele Nederlanders (en Surinamers), als technisch personeel, voor het bestuur van land en eiland, de wetgeving, het onderwijs, de politie, maar ook het zakenleven en in de bedrijven (pletters) onvermijdelijk. Zij allen waren economisch koopkrachtig en demonstreerden een Nederlands-Europese leefstijl, waarbij de eilandelijke werker nog verder in de achterhoede raakte, ook als hij een bestaan bij de 'international' zocht. De onvrede vond een uitweg in de stakingen van 1921, en in de grote havenstaking van het jaar erop.

De door de industrialisatie en bevolkingstoename noodzakelijke uitbreiding van de tot dan toe zeer eenvoudige of zelfs gebrekkige infrastructuur leverde veel werk op. De tot in de jaren twintig durende arbeidsemigratie naar Cuba en andere landen in de regio, werd tot een immigratie van Bovenwinders, Arubanen, Bonaireanen en Surinamers, vanuit de Engelse Cariben, van Venezolanen en Colombianen, zelfs van Portugezen, Libanezen en Oosteuropese Joden. Deze zo grote verscheidenheid aan mensen werd door het koloniale gouvernement zoveel mogelijk volgens nationaliteit, dus in gescheidenheid gehuisvest. In 1930 was ruim 28% van de Curaçaose bevolking van buiten het eiland afkomstig en sprak geen Papiamento; 24% verstond het zelfs niet.

Omdat de door Nederlanders geleide Shell zich als een autonoom 'eiland in een eiland' gedroeg, en de Nederlandse gouverneur zich

veelal zeer gevoelig toonde voor alles wat ‘des Shells’ was, kreeg de Curaçaoenaar zelf meer en meer de indruk vreemdeling op eigen eiland te zijn, waar anderen voor en over maar zonder hem beslisten. Een antagonisme tussen Curaçaoënaar en macamba (Nederlander) was het gevolg. De Nederlander die einde negentiende eeuw min of meer in de eilandelijke samenleving integreerde, omdat hij langer bleef, soms zelfs in een oude familie introuwde en in elk geval het Papiamento aanleerde, was niet met deze generatie te vergelijken, die maar voor een korte periode ‘uitkwam’ en vanuit een modieus besef van meerwaardigheid absoluut niet integreerde, maar zich zeer afzijzig hield van de Antilliaanse maatschappij, zowel in zijn persoonlijk leven als organisatorisch in eigen club. Door het Shell-beleid om de Nederlandse stafleden in Emmastad en Julianadorp achter hoge hekken te huisvesten werd de uitzonderingspositie gesymboliseerd. De nadrukkelijke demonstratie van Nederlandse leefcultuur completeerde het antagonisme. De Shell maakte op deze manier (waarschijnlijk onbedoeld) van een autochtoon begonnen proces van holandisashon een allochtoon verschijnsel, waarvan de Curaçaoënaar zich al spoedig afkeerde, niet alleen de zwarte maar ook en met name de uit zijn machtspositie onttroonde protestant blanco. ‘Tegen deze achtergrond wordt het verschijnsel, dat juist deze meest “Hollandse” groep van de oude Curaçaose samenleving sterke ressentimenten ging koesteren tegen de “nieuwe Hollanders”, begrijpelijk en minder paradoxaal dan het lijkt,’ aldus R.A. Römer in 1979.

Het scheppen van distantie uitte zich onder meer in een verzet tegen de holandisashon, in een taalverzet, waarbij het Papiamento hèt kenmerk werd van de autochtone Antilliaan tegenover de buitenlanders en de invloeden van buitenaf.

De nieuwe maatschappij eiste een ander, minder afzijdig overheidsoptreden, ook op cultureel gebied. Nieuwe openbare bibliotheken, steun voor een Hollandsche Boekhandel met Nederlandse leesstof en een nieuwe schouwburg waren het resultaat. Een bijkomend gevolg was de secularisering, althans ‘de-katholisering’. Aan het regime van de kerk kwam na verloop van tijd en na een aantal achterhoedegevechten een einde, want ze raakte meer en meer haar maatschappelijke invloed kwijt. Niet de kerk verschafte de nieuwe banen bij de traditionele handelaars en kantoorhouders op voorspraak van Meneer Pastoor, maar de onpersoonlijke zakelijkheid van de buitenlandse manager van de raffinaderij.

De kerk die tot dan toe zo'n sterke invloed had op het sociaal-culturele leven, reageerde door zich nog meer vast te klampen aan het

oud-vertrouwde van haar traditie. Waar ze een halve eeuw eerder onvoorwaardelijk voor de 'civilisashon' had geijverd, keerde ze zich nu tegen de 'civilisashon moderna', waar ze bij de eerste emancipatie voorop had gelopen, raakte ze in de achterhoede bij de tweede. Ze wist op de nieuwe omstandigheden geen ander antwoord dan het oude paternalisme, dat weliswaar vóór maar nooit dóór het volk besliste. Ze was meer met de emancipatie van haar organisaties als vakbonden, krediet- en begrafenisvereniging en het weekblad *La Union* bezig dan met die van de individuele gelovigen tot zelfstandige mensen. Ze voelde zich in de verdediging gedrongen en was genoodzaakt de tendens tot secularisering, die door al die nieuwkomers gevoed werd, fel te bestrijden.

Op cultuurgebied betekende dat een zich blijvend afsluiten in eigen kring, isolement van eigen organisaties, een pleidooi voor het traditionele toneel, argwaan tegenover de bioscoopfilm en pogingen om de lezers te blijven pakken door middel van feuilletons, dialogen en conta cuenta.

'De R.K. Missie heeft zich steeds ingezet voor het welzijn van de arbeidende klasse; haar benadering was evenwel te conformistisch en haar houding te autoritair-paternalistisch om de zelfwerkzaamheid van de arbeiders te stimuleren,' aldus R.A. Römer. Op taalgebied handhaafde ze haar gewoonte om het kerkvolk in het Papiamento te benaderen. In het onderwijs ging de missie geheel overstag en werd ze een onvoorwaardelijk voorstandster van het Nederlands. Het eind negentiende eeuw door haar gepropageerde Spaans verdween achter de horizon van de Nederlands-Europese cultuur-oriëntatie.

De taaldiscussie in de jaren dertig

Na een korte periode van inzinking rond de crisisjaren breidde de Shell in het derde decennium weer sterk uit, wat opnieuw een toename van het aantal werknemers van buiten het eiland betekende. In deze tijd werd het Nederlands de taal voor de sociale mobiliteit. Niet alleen bij de Shell, ook bij het bestuur, het bedrijfsleven, en zelfs als men een eenvoudig baantje als huishoudster of werkster ambieerde, werd Nederlands als voorwaarde gesteld. Werd er nog aan het begin van de eeuw gediscussieerd of het Nederlands wel algemeen kon of moest worden, in de jaren dertig was daarover van koloniale zijde geen twijfel meer mogelijk.

Dat niet iedere Curaçaoenaar dat voetstoots en protestloos wilde

accepteren bewees de taaldiscussie die in 1932 losbarstte nadat een met ‘Patriota’ tekenende ingezonden-stukken-schrijver in het Papiamentstalige *La Union* zijn liefde voor zijn taal beschreven had. ‘Een waar Patriot’ viel hem in de *Amigoe* in het Nederlands aan: ‘Gij jongelui, “die vooruit wilt komen” spreekt Hollandsch. Anders komt ge niet vooruit. Ontwikkelt U in en door het Hollandsch.’ Waarop ‘Een Curaçaos Patriot’ zich in een speciaal protestnummer van *La Union* afvroeg of ‘zoo'n mensch die hier komt om zijn brood te verdienen, of waarvoor dan ook’ zo maar het recht mocht hebben om ‘de heiligste gevoelens van de Curaçaoenaars te schenden’, daarmee de taaldiscussie naar het antagonisme Curaçaoenaar - Nederlander ombuigend: ‘Curaçao spreekt en zal altijd zijn Papiamentsch onvervalscht blijven spreken, al komt er een miljoen van zulke hatelijke Hollanders van het gehalte van “een waar patriot” ons iets anders voorschrijven.’ De strijd liep dermate hoog op dat er protestbrieven naar de gouverneur werden gestuurd en dat de bisschop tussenbeide moest komen om de zaak te sussen.

Twee jaar later stonden er van Nederlandse kant mooie woorden in het *Gedenkboek Nederland-Curaçao 1634-1934*: ‘Elke koloniale mogendheid heeft uit oude tijden zware schulden goed te maken; geprezen onze tijd daarin, dat wij eerlijk de onze willen inlossen met die nieuw verworven wijsheid die samenhang en doordringing beoogt, zonder minachting en verwaarloozing van het autochthone. Bij zulke hooge beginselen leeft ook de nieuwe zendingsmethode; en zullen wij eveneens de ons toevertrouwde Nederlandsche onderdanen op Curaçao, blank en bruin, tot telkens rijker zegen zijn.’

Maar de werkelijkheid was anders omdat ‘het drijven van de CPIM’ koste wat kost de vernederlandsing van Curaçao propageerde. Shell-employees wilden dat het onderwijs werd afgestemd op de Nederlanders die tijdelijk op Curaçao woonden, zodat hun kinderen in Nederland zonder strubbelingen konden doorstuderen. Met name op de Shell-school van Negropont voerde men een compleet Nederlands programma door, wat de overige scholen sterk benvloedde. Men eiste dat het Papiamento verboden werd, opdat ‘onze Moedertaal grondig wordt geleerd en gesproken’. Stapje voor stapje realiseerde men in het onderwijs een steeds verder strekkende verhollandsing, tot bij wet van 1936 het Antilliaanse onderwijs een kopie van het Nederlandse werd. Voortaan was het Papiamento binnen de schoolmuren taboe, de Europese waardenoriëntatie was verzekerd. De mulo kreeg in 1935 staatsexamens met Nederlandse leerstof. Betekende de nieuwe onderwijs-verordening de definitieve overwinning van het Nederlands, zijn

positie bleef nooit onbesproken en de discussies ten gunste van het Papiamento laaiden al direct na de eerste statenverkiezingen van december 1937 weer op.

Was het onderwijs een middel om Curaçao te verhollandsen, het was niet het enige. Mochten er als gevolg van de tegenstellingen tussen katholieken en gouvernement specifiek katholieke bibliotheken tegenover de Openbare Leeszaal en Bibliotheek ontstaan zijn, mocht Theater Brion een concurrent van de Curaçaose Schouwburg Maatschappij vormen, de St. Augustinus Boekhandel een tegenwicht van de Hollandsche Boekhandel betekenen, in de propaganda van het Nederlands steunden de organisaties elkaar. Het gouvernement ondernam pogingen om de ambtenaren zoveel mogelijk Nederlands te doen spreken, als het enigszins mogelijk was tegen het publiek, maar in elk geval onder elkaar. De techniek maakte de afstand met het verre moederland kleiner door de mogelijkheid van vliegverkeer en door de directe radio-ontvangst nadat de Curom 'overzeese' uitzendingen vanuit Nederland was gaan verzorgen, met onder veel meer Anton van Duinkerkens Nederlandse boekbesprekingen. De Shell versterkte het Nederlandse element door een eigen nieuwsblad *Beurs- en Nieuwsberichten* en een toneelvereniging Emmastad.

Tegen dit Nederlandse 'cultuurimperialisme' konden de verdedigers van het Papiamento weinig stellen. Auteurs als M.A. Fraai, W.M. Hoyer, W.E. Kroon en S.M. Suriel propageerden bovendien door middel van hun feuilletons en gedichten een Papiamento dat zo dicht mogelijk bij het Spaans aansloot, maar ze gaven die pogingen in de loop van de jaren dertig eveneens teleurgesteld op.

In een oordeel achteraf vond Ernesto Petronia, die in 1932 een romanfeuilleton volgens de moralistische missie-traditie in de katholieke weekbladpers plaatste, dan ook dat het Papiamento in de jaren dertig geen middel tot een 'way up' meer was, maar onder kerkelijke curatele een rem geworden was op iemands persoonlijke ontwikkeling: 'Het was een zegen dat het Nederlands verder domineerde. Voor onze generatie was het Nederlands de voorwaarde om te ontsnappen. De arbeidsplaatsen waarop de rooms-katholieke missie geen invloed meer had, de raffinaderij en de overheid voorop, waren de tastbare mogelijkheden om vooruit te komen en daar had je Nederlands voor nodig. Ik heb daar gebruik van gemaakt. Het schrijven van romans als "Venganza di un Amigo" hoorde daar niet bij.'

Ondanks het Nederlandse 'succes' was de taal van bovenaf opgelegd, ze was niet het resultaat van een volksbeweging, ze bleef derhalve

een dun vernisje, een oneigen element; wat de Nederlanders echter nooit wilden toegeven. Dit koloniaal opgelegde 'Nederlandse element' bleek op Curaçao verreweg het sterkst. De daar eind negentiende eeuw ingezette ontwikkeling van een creoolse cultuur werd door het Nederlands verbroken, zonder dat die ontwikkeling evenwel ook maar enige plaatselijke Nederlandstalige oratuur, auratuur of literatuur van betekenis voortbracht. Die moest via Cola Debrot in de jaren dertig vanuit Nederland komen.

Op de andere Antilliaanse eilanden was het Nederlands veel minder dominant. Hoewel Aruba door zijn Amerikaans gerunde Lago-raffinaderijen een vergelijkbare sociaal-economische ontwikkeling doormaakte, heeft daar nooit zo'n sterke invloed van het Engels bestaan. Tegenover het Nederlands bestond er zoveel reserve dat het nooit de status van 'eigen' kreeg, ondanks enkele nieuwsbladen en boekuitgaven. Op de min of meer onaangeraakte eilanden kon een creoolse cultuur in eigen tempo evolueren, al moet wel worden gezegd dat Shell en Lago zoveel arbeidskrachten van de Bovenwinden wegzogen dat die werkmigratie en de ten gevolge daarvan ontstane postwissel-economie een eigen ontwikkeling ernstig heeft belemmerd. De Nederlandse pogingen om door middel van onderwijs en bibliotheek het Nederlands te pushen hadden 'boven de wind' weinig succes; ze waren daarvoor te zwak en het Engels was te weerbaar. Aan de andere kant werd de Engelse invloed op Curaçao vergroot door de arbeidsmigratie van de Bovenwinden en de Engelse Caraïbische eilanden. Op Aruba was dat proces zo sterk dat zich in met name San Nicolas decennia lang de grootste concentratie van Engelssprekenden van de Antillen bevond, in getal groter dan op de Bovenwindse eilanden zelf. In deze fase bracht dat op het eiland nog geen literatuur voort.

15 Dicht en ondicht in en op de pers

Ook na de eeuwwisseling waren journalistiek en literatuur nog nauw verbonden. De journalisten, in het bijzonder de katholieke, kunnen beschouwd worden als de voorbereiders die de bevolking vertrouwd maakten met het lezen van nieuws en opinie, maar ook met bijdragen die ter verstrooiing bedoeld waren. Ook begin twintigste eeuw werd het meeste nieuws voornamelijk wekelijks gebracht. Maar nu niet alleen meer op Curaçao, want ook op andere eilanden kwam de pers op: eind negentiende eeuw op Aruba, enkele decennia later op de Bovenwinden. Terwijl er van Aruba niets meer terug te vinden is, zijn de vier van de Bovenwinden bewaard gebleven bladen nog een bron om iets over het letterkundig leven uit de begintijd aan de weet te komen. Er waren (schaarse) gelegenheidsgedichten, feuilletons, dialogen, verslagen over een enkele literaire soiree, culturele verenigingen, bibliotheken en enkele stukken over de opvattingen die men in het begin van de eeuw omtrent literatuur koesterde.

Bladen kwamen voort uit persoonlijke of groepsbelangen, ze waren spreekbuis voor eilandelijke of internationale tegenstellingen. Ze werden geredigeerd door mensen van het eiland zelf of passanten. Zoals eind negentiende eeuw enkele bladen aan de Venezolaanse kwestie waren gewijd, zo zouden in de jaren dertig de *Emmabode* (1929) en de *Beurs- en Nieuwsberichten* (1935) zich geheel op het Nederlands nieuws en de Nederlandse passanten richten. De plaatselijke verenigingen zochten hun communicatie eveneens via een weekblad, zoals *La Union* vanaf 1922 en *Curaçao* sedert 1938. Liberaal en katholiek bestreden elkaar heftig.

Opvallend genoeg waren nieuwsbladen die in hun programma en praktijk cultureel-literaire belangstelling toonden tussen 1900 en 1940 schaars, specifiek literaire tijdschriften waren er zelfs in het geheel niet. De katholieke bladen als *Amigoe*, *La Cruz* en *La Union* herbergden de vroegste Papiamentstalige literatuur. Evenals *Ala blanca* en *Hou en Trouw* voor de jeugd wilden ze vooral de bevolking geschikte katholieke leesstof in de eigen taal bieden. Was de *Amigoe* aanvankelijk tweetalig Papiamento-Nederlands geweest, al spoedig had men de ‘fout van tweetaligheid’ ingezien, wat resulteerde in een geheel Nederlandstalige *Amigoe* en een Papiamentstalig *La Cruz*. Tussen de twee bladen was een aanzienlijk niveau- en cultuurverschil, de ‘belangrijke stukken’ verschenen in het Nederlands, daarmee opnieuw

het heen en weer zwenken tussen volks- en cultuurtaal van het taal-dualisme tonend. Positief was dat de missie bij gebrek aan ‘goede’ lectuur de gelovigen iets te lezen wilde geven: dialogen, toneel, brieven, romanfeuilletons, ‘columns’, gelegenheidsgedichten, conta cuenta, en recensies van toneelopvoeringen boden naast het eilandelijke en internationale nieuws veel wekelijkse leesstof.

Lyrische worstelaars om het woord

Na Salas' en Corsens poëzie, beide uitgegeven als vriendendienst, verschenen er enkele decennia lang geen dichtbundels meer, terwijl er bij gelegenheid toch heel wat voorgedragen werd. Gedrukte poëzie verscheen in die tijd verbazingwekkend genoeg uitsluitend in de algemene nieuwsbladen, meestal in de rubriek ‘ingezonden’. Aan deze incidentele dichters en hun gelegenheidsprodukten werd later nauwelijks aandacht besteed, en de vervaardigers werden al helemaal niet in de canon opgenomen. Aart G. Broek verklaarde deze bijdragen vanuit ‘de behoefte om bepaalde gelegenheden’ in ‘meer of minder potische woorden vast te leggen’ om het belang ervan te ‘onderstrepen en om de uitwerking ervan enigszins te bestendigen’, maar hij bevond het merendeel ‘van een weinig inspirerend literair niveau’. Hij categoriseerde ze volgens de gelegenheid waarbij en waardoor ze ontstond, en die aanleidingen waren er vele. Analyse ervan leerde dat ze niet alleen inhoudelijk sterk op het Europese moederland gericht was, maar ook qua vorm de Europese retorische traditie zocht te imiteren. Zoals in deze periode de Benedenwindse eilanden aansluiting zochten bij de internationale stromingen, zo deden dat ook de Bovenwinden. Men sprak in die jaren nog uitsluitend in het algemeen van literatuur, het idee van een eigen Antilliaanse literatuur bevond zich nog decennia lang achter de gezichtseinder.

De ingezonden gedichten waren afkomstig van allerlei auteurs, van wie er slechts enkele in de Antilliaanse canon zijn opgenomen. Opvallend was dat de gelegenheidsdichters van alle eilanden, niet alleen van Curaçao, afkomstig waren. Bovendien verenigden ze de professionele journalistiek met de letteren als vrije-tijdsbesteding.

W.M. Hoyer (1862-1953) schreef talrijke artikelen in diverse tijdschriften en ettelijke boekwerken omtrent de Curaçaose historie. Zijn taalkundige belangstelling ging vooral uit naar de spelling en woordenschat van het Papiamento. Hij mag als een ware voorvechter van zijn moedertaal beschouwd worden. Hij schreef in het Papiamento

over literatuur en publiceerde talrijke ingezonden gedichten en de toneelwerken ‘Tres artista’ en ‘Caridad’, een melodrama in drie bedrijven.

F. Labega (1871-1937) was hoofdonderwijzer op St. Maarten. In 1924 verhuisde hij naar de Dominicaanse Republiek, waar hij ook in het onderwijs werkte. Hij onderwees Spaans, Engels, Nederlands en Frans, in welke laatste drie talen hij eveneens in de krant publiceerde. Maar zijn romans en gedichten waren voor die tijd te ‘gedurfd’ om gepubliceerd te worden.

E. Lopez Henriquez (1884-1967) was naast tolk en bedigd vertaler vooral en in hart en nieren journalist, die aan een veelheid van bladen bijdroeg. Hij was erelid van de Sociedad Bolivariana, voorzitter van de Loge Igualdad en gevierd orator van Loge La Perseverancia. Naast de elocuencia beoefende hij de literatuur. Hij schreef honderden Spaanstalige gedichten waarvan er niet meer dan achttien in de posthume bundel *Recordatorio* (1977) terechtkwamen.

E.S.J. Kruythoff (1893-1967) gold als kenner van de Antilliaanse geschiedenis, literatuur en folklore. In zijn poëzie beschreef hij vooral de schoonheid van de natuur. Zijn gedicht ‘Mount William at sunrise’ werd wel het bekendst.

De poëtische krantenbijdragen kunnen in drie rubrieken verdeeld worden: soms nam een redactie buitenlandse poëzie op; daarnaast was er de traditionele ingezonden poëzie (poesia mandá), en tot slot de poëzie van medewerkers. Vaak verschenen de gedichten her en der in de krant, maar soms ook in aparte rubrieken, die de lezer erop wezen dat deze hier met literatuur te maken had, bijvoorbeeld onder een kopje ‘ingezonden’, ‘colaboracion’, maar ook ‘literatura’, ‘album poetico’ en ‘seccion literaria’.

Het gebeurde nogal eens dat een auteur eerst een aantal ingezonden artikelen plaatste, maar het daarna eens met een verhaaltje probeerde of een gedicht; het was hier dat de journalist en literator elkaar ontmoetten, maar ze waren op beide gebieden ‘amateur’, dat wil zeggen ‘liefhebber’. De karakteristieken als ‘dichterlijke naturen’ en ‘lyrische worstelaars om het woord’ golden de Beneden- en de Bovenwinden evenzeer.

Feuilletons

Verschenen al in 1871 in de *Civilisadó* de eerste vervolgverhalen, het

feuilleton in de moderne betekenis was het produkt van de paters die in hun persorganen *Amigoe*, *La Cruz* en *La Union* het genre populariseerden. Beide vormen van feuilleton: over een actueel en serieus onderwerp op een onderhoudende manier persoonlijk opiniërend schrijven, en de roman-feuilleton - kwamen in de Antilliaanse pers voor. Zoals elders dit van oorsprong journalistieke genre tot literatuur gepromoveerd werd wegens het literair prestige en de stilistische kwaliteiten van de beoefenaars, zo kunnen we dat ook voor de Antillen constateren. Het genre was zo populair dat vrijwel geen enkel blad erzonder wilde. Een feuilleton werd door de redactie ontleend aan buitenlandse auteurs die met name genoemd werden, of geschreven door passanten-kolonisten als J.H.J. Hamelberg, P.A.A. Euwens, Mgr. Van Baars en R.J.C. Wahlen.

De inhoud van de feuilletons in de katholieke bladen was allereerst opvoedend, leerzaam en sterk moraliserend, geheel volgens de opvatting van wat in missie-ogen literatuur hoorde te zijn. De bijdragen, die vaak onder een dwars over de hele pagina getrokken dikke streep verschenen, moesten de kennis van het land en zijn geschiedenis versterken, maar ook een huwelijksmoraal vestigen, een geweten ontwikkelen en lessen voor het leven geven. Het idee was om via aangename lectuur over allerlei actualiteiten en moraliteiten het volk op te voeden. Deze feuilleton-verhalen werden de wegbereiders van de latere Papiamentstalige roman-feuilleton die uit deze traditie lijkt voortgekomen. *La Cruz* heeft een leescultuur en leestraditie willen vestigen voor het volk. De paters hebben literaire genres als toneel en feuilleton in de krant gebruikt als geloofspropaganda, als civilisatiemiddel, als moraliserend instrument. De aanduiding ‘seccion recreativa’ geeft al aan dat ook de redactie zich bewust was van het doel van dergelijke verhalen onder de streep, namelijk het aangename, ontspannende, maar om langs die weg bij de volksopvoeding als uiteindelijk doel terecht te komen. Toen in *La Union* de oorspronkelijk Curaçaose roman-feuilletons verschenen, konden de auteurs op een decennia lange ervaring van vertaalde feuilletons teruggrijpen. Ze zetten de ontstane traditie naar vorm en inhoud voort.

La Cruz en *Amigoe* bedienden twee soorten lezerspubliek, wat zich mede in de soort feuilleton uitte; die van de eerste waren sterk moralistisch-godsdienstig, de tweede meer divers van inhoud en minder minzaam belerend.

J.H.B. Gravenhorst

J.H.B. Gravenhorst mag als Nederlandstalig publicist als voorbeeld van de tweede soort optreden, omdat hij de eerste Antilliaan was die een Nederlandstalige 'roman' schreef en publiceerde. Hij baseerde zijn fictieve verhaal op de historische verdwijning van De Zeemeeuw in 1824, waarna in 1914 een breedvoerig feuilleton 'Van Curaçao tot New-Orleans; Langs een omweg' gepubliceerd werd. Dit roman-feuilleton lijkt op het eerste oog een reisverslag, en dus aansluitend bij een toen heersende mode, maar die vlag dekt de lading niet.

Het 'verhaal' speelt zich af in het Caraïbische gebied en langs de kusten van Zuid-Amerika. Kapitein Edgard vaart met zijn schip 'De Zeemeeuw' in 1878 op de kusten van de Guajira, waar hij met het Indianenmeisje Himare Mehija trouwt. Er is sprake van Indiaanse stammenoorlogen en rooftochten, van pacificatie en bekeringen tot het Christendom, van goudvondsten en transporten. Er wordt verteld van een grote aardbeving en revoluties in Venezuela. De geschiedenis eindigt met een storm bij Vera Cruz, waarna men bij New Orleans schipbreuk lijdt, en schip en bemanning (en het verhaal) in de baren verzwinden. Fictie wordt geplaatst tegen een 'historisch' decor, met zijn Venezolaanse revolutie, de Guajira-indianen, en de legende van het vergaan - al was dat dan in 1825 - van het bekende schip 'De Zeemeeuw', dat een grote lading goud aan boord gehad zou hebben.

Als het roman-feuilleton gewoonlijk al als 'eenvoudig van psychologie, maar rijk aan actie en spannende episodes' gekarakteriseerd wordt, een verhaalsoort waarin in elke aflevering weer iets bijzonders moet plaatsvinden dat in een volgende aflevering wordt opgelost, dan slaat dit voorbeeld alles, maar dan in negatieve zin. Toch plaatste pater-redacteur Wahlen het in de degelijke *Amigoe* en (zij het na het gewone feuilleton) toch als tweede op de plaats onder de streep. Dat J.H.B. Gravenhorst elke aflevering met zijn volle naam tekende, wat in die dagen van pseudoniemen, afkortingen en anonimiteit uitzonderlijk genoemd kan worden, duidde mogelijkerwijze op bij hemzelf gevoeld bewust schrijver-zijn.

J.P. Delgeurs 'Equilibristische toeren op literair gebied'

Was het feuilleton als genre zeer populair, het was het produkt van steeds wisselende schrijvers. Slechts weinig individuele auteurs kre-

gen bekendheid. Onder hen was de Nederlandse pastoor Jan Paul Delgeur (1869-1931) ongetwijfeld verreweg de produktiefste, bekendste, populairste en meestbegaafde. Gedurende zijn parochie-werk op Sint-Eustatius en Curaçao droeg hij gedurende dertig jaar ongeveer tweehonderd feuilleton-stukjes aan de *Amigoe* bij over, zoals dat bij het genre hoorde, allerlei actualiteiten, ook literatuur, waarbij hij met zijn kritische zin trouw volger bleef van wat de kerk leerde.

Hij schreef over deze actuele onderwerpen in een levendige spreektaal: ‘Ik ben geen mensch van fijn-gestyleerde volzinnen, van tropen en figuren. Ik schrijf van “stukkie” en “nou en heusch” en “zaakies”, en ik werp mijn zinnen dikwijls zonder fatsoen op 't papier. Ik schrijf zoals ik spreek.’ Maar bescheiden als hij zich voordeed voelde hij zich toch wel degelijk schrijver, ondanks alle (zelf)spot, getuige zinswendingen als, ‘Van die escapades (uitweidingen) heb ik altijd last gehad, mijn vrienden noemen 't “zwammen”, maar dat is nonsens, 't zijn slechts “litteraire pirouettes op 't kleurig fleurig causerie-stramien”, anders niet.’ Misschien voelde hij zich wel eens stiekem een beetje Multatuli, want soms deed hij aan die grote negentiende-eeuwer denken, zoals ‘Ik schrijf rondborstig mijn opinie, bevreesd voor niemand, en ik *wil* gelezen worden, en ik *word* gelezen’, of door middel van typische stijlwendingen als ‘Beursmannetjes verkopen hun effecten toch ook niet, als ze gestadig omhoog springen. Ik bedoel natuurlijk de effecten’.

Toen Jan Paul Delgeur op 10 augustus 1921 zijn zilveren priesterfeest vierde, prees men hem als ‘ridder van de pers’ en verdediger van echt katholieke waarden: ‘Jan Paul schrijft een geheel eigen stijl, altijd even frisch en verrassend. Zijn humor is van de beste soort, steeds even fijn. Hij doet u lachen, en lachend zegt hij u de waarheid, maar dikwijls ook doet hij een traan wellen uit uw oog, een snik uit uw hart. Want onder die uiterlijk daar zoo maar los neergeschreven woorden klopt een fijn hart, een medelijdend, apostolisch hart, - onbewust openbaren zij ons den liefderijkdom van het priesterhart.’

Het roman-feuilleton

Waren rond 1920 E.H. Davelaar, R.A. Henriquez, J.R. Rib en een onbekende ‘corresponsal di Aruba’ met een aantal korte verhalende teksten begonnen, W.E. Kroon, M.A. Fraai, S.M. Suriel en J.S. Sint Jago waren Curaçaoenaars die in totaal ruim twintig roman-feuilletons produceerden in het Papiamento, in het al twee decennia bestaande en

goed lopende *La Cruz* en vooral in *La Union*. Ook hier nam traditiegetrouw een pater, in de persoon van P.I. Verriet en na hem R. Dellaert het redacteurschap op zich.

De bovengenoemde auteurs schreven naast de roman-feuilletons eveneens journalistieke stukken voor de krant, en ze traden bij feestelijke gelegenheden steevast als woordvoerders en feestredenaars op: zij werden kennelijk als mannen van de gave van het woord gezien en ze handelden ernaar, door journalistiek, elocuente auratuur en literatuur in hun persoon te verenigen. Voor elk van hen gold het 'amateurisme' omdat geen van hen de letteren als professie diende.

In 1924 beschreef 'onzen bekenden Curaçaoschen novelist', de commercieel-artistiek schilder W.E. Kroon in *Giambo bieuw a bolbe na wea* [Oude liefde roest niet] hoe een Curaçaos gezin uit de arbeidersklasse door het winnen van de loterij tot grote welstand komt en zich overgeeft aan luxe en vertier. Maar rijkdom is niet synoniem aan geluk, welk tijdig besef een herbezinning en terugkeer naar de oude waarden bewerkstelligt. Naar aanleiding van de eerste boekuitgave in 1928 schreef de *Amigoe* over het 'zuiver papiamentsch, waarvan maar weinigen zooals hij het geheim bezitten' en over de 'prachtigen kijk op Curaçaosche toestanden'.

Dat een feuilletonist werd gezien als opvoeder, die goede raad verstrekte, bleek eveneens uit M.A. Fraais *Un sacrificio* [Een offer], dat een jaar later verscheen. Ook Fraai waarschuwde tegen verkeerde 'Curaçaose toestanden' zoals slechte vriendschappen en gebrek aan goede raadgeving. Hij propageerde een katholieke moraal tegen 'verderfelijke socialistische invloeden'. De romans hadden veelal betrekking op de actuele maatschappelijke problemen. W.E. Kroons *Castigo di un abuso* [Straf voor een fout] behandelde het incestmotief en het onmogelijke huwelijk van halfbroer en -zus, een in die jaren vaker voorkomend thema, zoals bij Ernesto Petronia en Cola Debrot. M.A. Fraais *Un yiu di pueblo* [Een volkskind] is niet zozeer een moraliserende als wel een sociale roman omdat het vakbondswezen en de tegenstellingen tussen werkgevers en werknemers uitgebreid aan de orde komen. De roman pleit ervoor de arbeiders te doen ontwaken uit de lethargie waarin ze verkeren en hen op te roepen tot solidariteit. S.M. Suriels *Muhe culpable* [Schuldige vrouw] moraliseerde weer veel sterker. Hij beschreef het huwelijk van een rijke en drukbezette advocaat met een cabaretdanseres. Ze zijn gelukkig tot een slechte vriendin met haar roddelpraatjes komt, waarna de vrouw haar vertier buitenshuis gaat zoeken en in precaire situaties verzeild raakt. Met deze verhaalinhoud waarschuwde Suriel voor de verleidingen van de

'civilisashon moderna' en pleitte hij voor handhaving van de traditionele waarden.

Er werd nauwelijks gereageerd op deze roman-feuilletons, althans niet officieel en schriftelijk. Maar bij de talrijke 'gewone' lezers ondervond het genre veel waardering, dat bewijzen de aankondigingen die als lokaas voor de verkoop golden.

Toen Suriels 'Schuldige vrouw' in 1978 werd herdrukt, leverde A. Rosario er in het weekblad *Tempu* nogal wat kritiek op. Ze vond dat de auteur zich te vaak direct tot de lezer richtte, dat hij het verhaal hinderlijk met persoonlijk commentaar onderbrak, dat hij de compositie onnodig gedetailleerd maakte door (te) veel aandacht aan neven-personages te geven, dat hij moraliseerde en voortdurend op het belang van de godsdienst wees, waarbij alles Gods werk was. Zij concludeerde dat iedere periode zijn eigen normen heeft en daarom ook dit boek historische waarde bezit. Het informeerde over het leven van vijftig jaar geleden en was een van de eerste romans in het Papiamento.

Dit soort zuinige reacties is kenmerkend voor de latere ontvangst. Ook talrijke artikelen, de visie van Henry Habibe in 1987 en de dissertatie van Aart G. Broek in 1990 hebben de terughoudendheid waarmee deze moraliserende roman-feuilletons vandaag nog steeds benaderd worden niet doen veranderen.

Een dergelijke concentratie van oorspronkelijke Papiamentstalige romans was tot dan toe, maar ook daarna, uniek. In tegenstelling tot de Spaanstalige literatuur rond *Notas y Letras* hebben deze roman-feuilletons echter nooit veel aandacht gekregen van de literaire kritiek; wel waren ze ten tijde van hun publicatie heel populair. *La Union* had rond 1930 zo'n drieduizend abonnees, maar de reikwijdte van de feuilletons zal door het traditionele voorlezen ervan aan de velen die met leesmoeilijkheden kampten en de normale gewoonte om een blad door te lenen veel groter geweest zijn. De kerk beschikte, getuige advertenties, via particuliere kerkelijk meelevende medewerkers bovendien over een goed distributie-apparaat tot ver op het platteland en had in de stad vanaf 1930 de eigen St. Augustinus boekhandel.

Van de twintig door Aart Broek achterhaalde romans drong maar een vierde deel door in de overzichten zoals ze tot 1990 geschreven werden, waar ze dan meestal even genoemd en nooit besproken werden. De Pool zag in 1935 de waarde van deze feuilletons voor het Papiamento of de Antilliaanse literatuur niet in, zodat hij ze gewoonweg negeerde. In het pionierswerk van A.d.C. werden Fraai, Kroon en

Suriel en elf van hun werken echter wel degelijk genoemd en geroemd. Nog niet eerder in de Antilliaanse literatuurgeschiedenis, met uitzondering van enkele inleidingen op Spaanstalige bundels rond de eeuwwisseling wellicht, was er zo'n uitgebreide kritische aandacht voor contemporaine eigen auteurs geweest. A.d.C. wees op het sociale karakter van M.A. Fraais stakingsroman *Un yiu di pueblo*, op de in S.M. Miguels *Muher culpable* geschetste gevaar van verleiding en fatale familieconflicten, die ontstaan onder invloed van ongeremde luxe, cabaret en danspartijen. W.E. Kroons werk spande volgens hem evenwel de kroon wegens zijn magistrale analyse van Curaçaose sentimenten, ideeën en volksmentaliteit, en wegens het taalgebruik, dat gekenmerkt werd door een 'concieze, directe en scherpe stijl' die aan 'ons Papiamento eigen' is. Zijn werk vond A.d.C. daarom ook moeilijk vertaalbaar.

Na deze lofzang verdwenen de feuilleton-auteurs achter de horizon van zowel de Nederlands- als de Spaanstalige overzichtsschrijvers, tot Cola Debrot ze in 1955 weer in herinnering riep, echter zonder inhoudelijke karakteristieken, laat staan een analyse of interpretatie van hun werk. Debrot noemde Kroon (*Oude liefde roest niet*) en Suriel (*Zondige vrouw*) na de 'nestor van onze literatuur W.M. Hoyer', in één adem met Tuyuchi, A. Nita en Oscar van Kampen. In 1977 volgde hij eenzelfde procédé. Dit keer noemde hij Kroon en Suriel auteurs van 'bijzonder conventionele romans', waaronder hij beelden bevestigend, traditioneel verstond. Dat bleef daarna bepalend voor het beeld van deze feuilletons. Maar de namen en titels waren door Debrot bekend geraakt en in navolging van hem werden Kroon, Fraai en Suriel langzamerhand gecanoniseerd, waarbij steeds dezelfde werken genoemd werden, en men de overige(n) 'vergat'.

Lauffer nam in de anthologie *Di nos* mondjesmaat werk van hen op, in 1976 noemde hij ze alleen maar in hun roomse context als de meest opvallende leerlingen van frère Richardus. Wel werden de bekendste werken, *Giambo bieuw a bolbe na wea* (1979) en *Muher culpable* (1978) in opdracht van de Curaçaose regering als teken van waardering herdrukt.

Pas met de artikelen van Broek vanaf 1986 en met name zijn dissertatie in 1990 volgde echte aandacht, zonder dat evenwel Broeks invloed zo groot bleek dat zijn visie algemeen ingang vond. Broek behandelde in zijn dissertatie deze feuilletons als tendensromans binnen de katholieke ideologie, een stelling die hij met een analyse van drie ervan toelichtte. De gepropageerde hoofdtendens in de 'novela intima curazoleña' was tégen de 'civilisashon moderna' die als uitvloeisel

van de opdringende holandisashon gezien werd, en vóór het behoud van traditionele waarden en een dicht bij het Spaans aansluitend Papiamento. Broek constateerde voldoende gemeenschappelijkheid om van een literaire periode te spreken.

Habibe nam in 1987 Debrots aanduiding 'Papiamentse beweging' over, met de karakteristiek dat in de thematiek van deze romans stelling genomen werd 'tegenover de opkomst van het materialisme en kapitalisme, dat binnengehaald werd met de vestiging van de Shell. De visie is sterk Rooms-katholiek: God grijpt in bij moeilijkheden'. Maar tegelijkertijd zag Habibe, op werk van Fraai na, nog weinig echt engagement in de schildering van huwelijkskwesties, vrouwenvriendschappen en dubbele moraal waar mannen meer toegestaan werd dan vrouwen.

Overigens was het niet de kerk alleen die klaagde over het materialisme van de moderne tijd, die met al haar welvaart geen aandacht meer voor culturele waarden zou hebben De Pool was een heel welbespraakt voorbeeld in deze, en in navolging van hem ook E. Lopez Henriquez. Wat Lauffer in 1976 de Papiamentstalige 'periodo di kreashon' noemde was voor hen 'nuestra decadencia'.

Na deze oorspronkelijke roman-feuilletons namen in de jaren dertig andere auteurs als G.A.P. van Uytrecht, J.S. Sint Jago, O.E. Sint Jago, José Kleinmoedig, maar vooral A.E. Leito (Tuyuchi) de oude vertaaltraditie weer op. Liefdesintriges vormden de thematische hoofdmoot, tot Tuyuchi met zijn beroemd geworden vertaligen van 'Tom Richardson, detective di fama mundial' in 1939 een luchtige variant op de moralistische traditie introduceerde. Al deze auteurs verdwenen achter de literaire horizon, op Tuyuchi na, die met name door Debrot steeds genoemd werd, maar dan vooral als dialoogschrijver. Hij was dan ook wel erg produktief, van hem liepen er in *La Cruz*, de krant waarin hij publiceerde, soms zelfs twee vertaalde romanfeuilletons tegelijk.

Combersashon

De traditionele dialoog die door Ipi en Cobi eind negentiende eeuw in de *Amigoe* en de eerste *La Union* werd gentroduceerd, bleef populair. Vooral de katholieke pers gebruikte het bekende en geliefde genre om allerlei geloofsproblemen aan te kaarten. Was de catechismus zelf ook niet in vraag en antwoord gesteld? Want daar kwamen de verhalen vaak wel op neer: de onnozele of onwetende vrager werd terecht-

gewezen door de wijze weter. In ‘Sambo and Buddy’, een humoristische in de jaren dertig in *De slag om slag* langdurig verschenen Engelstalige dialoog, was de eerste uitsluitend de aangever, de tweede de gretige verteller, die zijn kritische kijk op de actualiteit verwoordde in sappig Sint-Maartens Engels. In tegenstelling tot het feuilleton kreeg de ‘combersashon’ geen vaste plaats, maar zwierf ze door de krantekolommen. Tussen de omstandige begroeting en het wijdlopige afscheid (de vaste begin- en eindformule van de combersashon) kon de steller zijn moralistische boodschap kwijt. De dialogen ontleenden hun populariteit aan de erin verwerkte humor, soms op taalgebied door een Nederlander een mixture van Nederlands en Papiaments te laten gebruiken, of door de plaatselijke taalvariant van het Engels te gebruiken. In de dialoog demonstreerde zich een eigen taalbewustzijn dat in de ‘officiële’ literaire genres nog (lang) op zou zou laten wachten. De aanduiding ‘combersashon’ gaf de aard van de dialogen goed weer, want ze zocht nauwe aansluiting bij het bekende uit toneel en oratuur, door personages sprekend en handelend op te voeren, waarbij soms de ‘optredende’ personen aan het begin vermeld werden, met regie-aanwijzingen als in een toneelscript. In tegenstelling tot het feuilleton dat zich tot Curaçao beperkte, waren de dialogen van alle eilanden, zowel Beneden als Boven de wind. Bovendien waren alle ‘combersashon’ origineel werk, geen vertaling van buitenlandse voorbeelden.

Conta cuenta

Van het populaire ‘conta cuenta’ waaraan vele journalist-auteurs zich ‘bezondigden’ werd slechts A.E. Leito, die in *La Cruz* publiceerde, door overzichtsschrijvers opgenomen in de canon. Hij was ongetwijfeld de actiefste onder hen en produceerde niet alleen ettelijke lange vertaalde feuilletons maar ook veel Papiamentstalig origineel werk. Nagenoeg wekelijks (met een korte onderbreking in 1938) bracht hij dialogen en beschouwende en verhalende bijdragen, en zelfs een aantal keren poëzie. Hij schreef in *La Cruz* onder zijn eigen naam, A.E. Leito; daarna en daarnaast gebruikte hij het pseudoniem Tuyuchi, en vanaf 1939 Chobil.

Onder het hoofdje ‘conta cuenta’ werd door hem veel en veelsoortig werk geproduceerd, vaak dialogen tussen ‘Tuyuchi en Kozijn’, ‘Jan en Gerá’, ‘Perul en Chobil’, die in sommige bijdragen zelfs uitliepen op een gedicht, daarnaast humoristisch-verhalende en serieus-

beschouwende bijdragen. Genreonderscheidingen waren kennelijk niet zo belangrijk.

'Conta cuenta' was, op te maken uit wat er allemaal onder kon vallen, zoiets als dat van de moderne columns. Maar omdat de geschreven vorm veelal vertellend van aard was, is er tevens sprake van een overgangsvorm van oratuur naar literatuur. Onder 'conta cuenta' werd kennelijk alles geplaatst wat op aangenaam vertellende wijze allerlei aspecten van de actualiteit vertellend onder de aandacht bracht.

Tuyuchi schreef over van alles, van opvoeding thuis en op school, binnen- en buitenlandse actualiteiten, de komst van de Snip en de eerste verkiezingen, over taalverschillen en het moderne leven (civilisashon moderna). Hij was daarbij serieus of ging satirisch te werk in afwisselend dialogiserende, verhalende en essayistische vorm. Dat alles onder de verzamelnaam 'conta cuenta', dat door hem een begrip werd. De populariteit ervan valt secundair af te meten aan de korte advertenties die de redactie eind jaren dertig in de verhalen ging plaatsen.

Sommige verhalen van Tuyuchi pasten ook inhoudelijk in de door de oratuur gevormde traditie, bijvoorbeeld geënt op sprookjes met een rijke mooie prinses, die veroverd wordt door de domme Daniel; een duivel in een fles en dergelijke. Ook liet hij zich inspireren door de Compa Nanzi traditie met Shon Arey en Nicolaas die de rijke shon door middel van zijn welbespraaktheid een hoge beloning afhandig maakt, en personages als Compa Warawara en Tortuga, verhalen waarin Compa Nanzi zelf ook optreedt. Tuyuchi was hiermee één van de heel weinigen die in die jaren het bekende orale genre produktief verwerkte.

Dat Tuyuchi zich heel taalbewust met Papiamento bezig hield, bleek uit een persiflage 'Loke Chobil a scucha di dos muher anciana' [Wat Chobil van twee oude vrouwen afluisterde], waarin het met Nederlands doorspekte Papiamento van Mina en Lina belachelijk wordt gemaakt. '- Hallo Mevrouw Mina, com ta, hoe gaat het? Ta lange tijd koe nos no a mira mekaar. - Masha hopi dia. Toer momento mi ta zoeken uit un geschikte dag pa bini cerca bo, pero je kunt zelf begrijpen, Mevrouw Lina, coe mi tantoe bezigheden ta onmogelijk pa mi bepalen un dia pa mi sali.'

Tuyuchi paste geheel in de door Aart Broek geschetste traditie. Het 'modernisme' zag hij als een vergif dat alle moraliteit in de mens doodde, hij hekelde te blote kleding, de mode, het zich opmaken, het bioscoopbezoek, het uit rijden gaan met auto's en de populaire picknick's. Hij klaagde de moderne vrouw aan die van sport, van uitgaan,

van alle luxe, kortom van alle geneugten van het moderne bestaan wilde genieten, in een schets die besloten werd met een moraliserend gedichtje waarvan de tweede strofe luidt: ‘Ai si, esai t'e gran abismo / Cobá p'e maldita modernismo / Koe muchoe, si muchisisima / Ta keda triste victima’. [Ach, ja, dat is de afgrond, gegraven door het vermaledijde modernisme, waarvan velen, ja zeer velen het trieste slachtoffer worden] Maar waar de roman-feuilletons zwaar van ernst waren, bracht Tuyuchi dezelfde moraal in zijn conta cuenta beknopt, lichtvoetig-humoristisch.

Cola Debrot besprak als enige het werk van Tuyuchi wat uitvoeriger. Hij plaatste het in de rubriek volksliteratuur, met de karakteristiek: ‘Om te beginnen de populaire “dialogen”, een vorm vooral in de mode gebracht door Tuyuchi met zijn stukken uit de dertiger jaren in het papiamentse weekblad *La Cruz*, onder de rubriek “Conta Cuenta” (vertellingen), waarin hij sociale misstanden hekelde. Het zijn meer of minder gepeperde twistgesprekken, de laatste jaren niet zelden met een politieke achtergrond of strekking.’ Later liet hij zich nog als volgt uit: ‘Tot de humoristische literatuur moeten ook worden gerekend de geschreven parodieën van Tuyuchi (pseudoniem van A. Leito), met zijn bijdragen jarenlang voor het Curaçaose dagblad *La Cruz*. De parodieën zijn in dialoogvorm geschreven. Het zijn een soort dialogen niet bezijden maar wel bezuiden de waarheid die als voorlopers van het toneel kunnen worden aangemerkt.’

Balans

Naast alle nieuws- en opiniebladen waren specifiek literair-culturele bladen nagenoeg afwezig. *Minerva* is nu compleet onbekend, en een society-blaadje als *Miniaturas* hield het maar ruim een jaar vol. Zagen er op eigen of ‘vriendelijk’ initiatief in de jaren tien nog enkele Spaanstalige poëziebundels als van D.D. Salas en J.S. Corsen het licht, na 1915 verschenen dergelijke afzonderlijke publikaties in het geheel niet meer, terwijl de romanproduktie slechts bestond uit het publiceren van enkele succesrijke eerder verschenen feuilletons. De economische welvaart in de snel veranderende maatschappij bracht bepaald geen culturele bloei met zich mee, althans niet op literair gebied.

In deze turbulente jaren verschenen er op de Beneden- en Bovenwinden echter wel enkele uitgaven met memoires. Kennelijk was er een behoefte om even stil te staan en alle snelle veranderingen

te verwerken, met name op Curaçao en Aruba, waar de komst van de grote multinationals Shell en Lago de samenleving in sterke mate vernederlandsten of onder Amerikaanse invloed brachten. De economische veranderingen zetten, na een tijdelijke inzinking ten gevolge van de mondiale crisis rond 1930 al spoedig weer onstuitbaar door. De welvaart sloeg volgens velen door naar materialisme dat geen oog meer had voor cultuur en letterkunde. Op Curaçao legde de Shell als machtige multinational het koloniale gouvernement in alles haar wil op. De bevolking breidde zich niet alleen in aantal maar ook qua samenstelling sterk uit, waarbij het dominante 'Nederlandse element' in Curaçao niets anders dan een 'tropisch Nederland' zag en zich daar ook zeer ostentatief naar gedroeg. Elke verandering betekende in deze tijd een vernederlandsing. Deze plotse overgang van een traditioneel agrarische en handelssamenleving naar een modern geïndustrialiseerd tijdperk noopte tot bezinning, voor sommigen zelfs nostalgie. Het Papiamentstalige roman-feuilleton was in de ogen van de dominante cultuurgroep niet meer dan een onbelangrijk randverschijnsel dat geen serieuze beschouwing waard was.

In de periferie van de letterkunde manifesteerde zich een nieuw bewustzijn dat de balans van deze nieuwe tijd wilde opmaken. Het gebeurde van binnenuit op diverse Antilliaanse eilanden en van buitenaf in Nederland. De belangstelling gold het Spaans, Nederlands, Engels en Papiamento.

Aruba bevond zich na de komst van de Lago in een stroomversnelling. Er verschenen in de jaren dertig een aantal nieuwe bladen die ook aandacht aan de letterkunde en cultuur schonken. De schok van de overgang van het oude bezadigdheid naar de nieuwe bedrijvigheid was groot.

Vanuit dat besef schreef H.E. Lampe zijn *Aruba voorheen en thans* (1932), dat in het gebruik van de Nederlandse taal en inhoudelijk enerzijds de verinnerlijking van de holandisashon vertoonde, die niet alleen van buitenaf koloniaal werd opgelegd, maar door hem in 'dicht en ondicht' persoonlijk doorleefd, anderzijds in zijn 'onvermomd exposé' de blijdschap dat het oude, in zijn ogen arme en primitieve, Aruba door de komst van Lago- en Arend-raffinaderijen gelukkig plaats had gemaakt voor een moderne en welvarende eilandelijke gemeenschap, al ging dat enigszins ten koste van de gemoedelijke sfeer, zeker in deze crisisjaren. Hij toonde de schriftuurlijke variant van de Arubaanse séparación-beweging, de politieke stroming die 'los van

Curaçao' rechtstreekse banden met het moederland wenste, die juist deze jaren door Henny Eman krachtig werd. Het zich ontwikkelende eiland wilde niet meer in alles van het grote zustereiland afhankelijk zijn en op eigen benen staan. Recensent B. de Gaay Fortman kon niet erg enthousiast zijn over de uitgave: 'Ik heb twee bezwaren tegen het geschrift. Het komt mij onbegrijpelijk voor, dat de schrijver zijn handschrift niet op het Nederlandsch heeft laten nazien; het zou er slechts bij hebben kunnen winnen. En in de tweede plaats ontsieren des schrijvers uitstapjes buiten zijn onderwerp het geheel.' Maar recensent M.L. was veel positiever over Lampe's beschrijving van 'het verschil tusschen Aruba van dertig jaar geleden en nu, een verschil dat het bijna ongeloofelijk is, voor hem die het niet van nabij heeft meegemaakt'. Het boekje verkocht uitstekend, wat nogmaals duidt op de populariteit van het genre.

Waar de negentiende eeuwse Nederlanders beschrijvingen van land en volk gaven, was nu de tijd gekomen dat 'landskinderen' deze taak overnamen, zowel Beneden als Boven de wind. Deze eerste balans sloeg door naar een afwijzen van het oude en het omarmen van de nieuwe welvaart.

Al een paar jaar eerder had J.C. Waymouth zijn herinneringen genoteerd. Waar Aruba en Curaçao economisch bloeiden, leden de Bovenwinden verlies, omdat hun beste arbeidskrachten naar de goed betalende olie-industrie van die eilanden getrokken werden. 'It is Curaçao über alles,' moest Waymouth constateren, die tien jaar eerder in zijn weekkrantje *St. Martin Day by Day* (1911-1920) zijn 'los van Curaçao streven' nog zo fervent verdedigd had. Waymouth beperkte zich in zijn herinneringen tot de geschiedenis, met name die sinds 1852; hij deed geen uitspraken over heden of toekomst. Maar het is opvallend dat ook hij de balans aan het opmaken was, in een tijd die moeilijker was dan een beter verleden, waardoor de weg naar de nostalgie geplaveid was. Maar de feitelijkheden beletten de benadrukking daarvan.

Tien jaar na J.C. Waymouth gaf S.J. Kruythoff *The Netherlands Windward Islands* uit. Voor de letterkunde was het van belang omdat het een aantal gedichten bevatte, aandacht besteedde aan oratuur en een verzorgde stijl toonde. Recensent Schalkwijk noemde het een 'aanwinst voor onze koloniale literatuur': 'Zijn geesteskind verschilt van dorre Baedekers en van andere "handbooks" wel hierin, dat het is geschreven in de bloemrijke taal, welke mij zoo dikwijls heeft getroffen in het proza van de Bovenwindsche literatuur; de tekst wordt bo-

vendien verlevendigd door verscheidene hooggestemde gedichten, waarin de schoonheid der eilanden wordt bezongen.'

Van Nederlands-koloniale zijde werd het regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina in 1933 herdacht, evenals de vierhonderdste geboortedag van Vader des Vaderlands Willem van Oranje; een jaar later werd driehonderd jaar Nederlands koloniale aanwezigheid drie dagen lang geestdriftig gevierd, een officieel 'Gedenkboek' werd gepubliceerd. God, Nederland en Oranje waren ook op Curaçao onverbrekelijk één, culturele verheffing was het wachtwoord.

Op Curaçao publiceerde de veelzijdige John de Pool in 1931 enkele artikelen over de door hem de laatste tijd ervaren decadentie en in 1935 het bekend geworden *Del Curaçao que se va*, de nostalgische herinneringen aan het cultureel bloeiende Curaçao van rond de eeuwwisseling. De Pool was naast literator, journalist, fotograaf, schilder en vooral verwoed reiziger die 'thuis' was in ettelijke landen in Midden- en Zuid-Amerika. In scherpe tegenstelling tot de 'decadencia' en culturele armoede van zijn eigen tijd, zag hij de eind negentiende-eeuwse organische samenleving als één grote familie, de bloei van het onderwijs, de leescultuur, de sociëteiten, Curaçaos grote mannen. Hetzelfde jaar was zijn werk al op Curaçao beschikbaar en werd het drie keer gerecenseerd, wat uitzonderlijk was voor die dagen toen er nog geen recensietraditie bestond. Maar of het in het Spaans geschreven werk in die tijd veel invloed had? Later zou het als algemeen referentiepunt in alle literaire overzichten gaan dienen. John de Pool was, ondanks zijn uitlandigheid en reizend leven, sterk bij het eilandgebeuren betrokken gebleven, wat zich uitte in vele bijdragen aan de plaatselijke pers. In het buitenland was hij een vooraanstaand society-figuur. De Pool beschreef de in de Spaanse cultuur gewortelde elite van het eiland, een heel andere fase in de Curaçaose geschiedenis dan die van rond 1935, getuige de onthullende passage van recensent W.R. Menkman: 'Van oneenigheid of antipathie tusschen de eilanders en de uit het moederland afkomstige tijdelijke mede-inwoners, lezen wij vrijwel niets; de Hollanders zullen destijds in de Curaçaosche samenleving nog wel geheel als gasten beschouwd zijn - en verkeerd hebben - en er was toen geen reden om in hen de met een superioriteitscomplex behepte moderne conquistadores te zien.' Als Menkman meer geweten had van de rol die de kolonisten eind negentiende eeuw in de culturele genootschappen speelden, zou hij gezien hebben dat het culturele sectarisme van de Nederlanders iets van het

Shell-tijdperk was. Menkman zag in het boek het algemene leven van de eilandbewoners als een idyllisch, patriarchaal en vreedzaam in eenheid met elkaar leven van protestanten, katholieken en joden, waar noch politieke, noch religieuze verschillen de goede harmonie verstoorden. Hij noemde onder meer het Papiamento, het sociteitsleven, het genootschapsleven, de gedichten-albums, musea, de 'cuenta di nanzi', waardoor deze memoires waarde hadden als 'documento humano, een zeldzaamheid in de Curaçaosche literatuur van den nieuweren tijd.' In zijn beschrijving van de elite zag De Pool nostalgisch terug op het streven naar 'civilisashon' van de totale post-emancipatie maatschappij, een streven dat in de latere tijd van de holandisashon kennelijk geheel verloren was gegaan.

Schreef De Pool zijn memoires als émigré in Panama en publiceerde hij ze in Chili, tezelfdertijd verscheen Cola Debrots 'Mijn zuster de negerin' in het Nederlandse tijdschrift *Forum*. Dit werk dat het begin van de Nederlands-Antilliaanse literatuur aankondigde gaf, dit maal in gefingeerde vorm, uiting aan een terugblikken op een jeugd, waar het persoonlijk ervaren van de twee hoofdpersonages Frits en Maria symbolisch werd voor een oud en nieuw Curaçao. Nadat Frits Ruprechts ouders gestorven zijn, komt de dertiger na zestien jaar afwezigheid op zijn geboorte-eiland terug om de erfenis te regelen en om een 'bizar avontuur' te hebben. Maar in de plaats daarvan vindt hij op de voorouderlijke plantage naast de oude rentmeester Wantsjo zijn halfzuster Maria. Debrots boodschap was dan ook dat zwart en wit op Curaçao niet alleen moeten samenleven in 'hetzelfde huis' maar dat ze als familie door bloedbanden met elkaar verbonden zijn. Een visie die niet iedereen in en buiten de roman wilde delen!

Hoewel het boek op Curaçao beschikbaar was, werd er nauwelijks aandacht aan besteed, althans niet in een reguliere kritiek. *De Curaçaosche Volkskrant* nam een positieve recensie over uit de *Haagsche Post*; de *Amigoe* reageerde daarop om de lezers te waarschuwen tegen het boekje, door een negatieve recensie uit de *Boekenschouw* over te nemen, voorzien van het eigen commentaar: 'Wij hebben op dit boek niet de aandacht willen vestigen om geen reclame er voor te maken. Nu echter de Cur. Volkskrant Zaterdag een recensie opnam van H.P. achten wij ons verplicht om te waarschuwen.' Hoewel de krant al tientallen jaren enige recensie-traditie van buitenlandse boeken had, kwam ze niet tot een eigen standpunt; de redactie sloot zich bij het conservatief-katholieke Nederlandse standpunt aan. *Mijn zuster de negerin* was klaarblijkelijk een van de vele

voorbeelden waarbij de priesterlijke kok waarschuwde tegen het vergif dat een lezer zou innemen, om in de beeldspraak van de kerk zelf te blijven. Het pas verschijnende *Beurs- en Nieuwsberichten* reageerde niet. Hoofdredacteur J. van de Walle herinnerde zich in 1974 dat het boekje nagenoeg onbekend was. De aandacht voor deze eerste in het Nederlands bij een Nederlandse uitgever gepubliceerde Antilliaanse novelle was minimaal. Hollandsche Boekhandelaar Stoit Dijck kende het, maar verkocht hij het ook? Recensent Menkman wees het boekje ook af, op grond van een koloniale visie. Als passant had hij oog voor de raciale kwestie: 'Op mij heeft des auteurs wereldverachting, speciaal zijn geringschatting van de wereld der blanken, niet den indruk vermogen te maken van echt en verantwoord te zijn.' Debrot zelf sprak later over 'een vervlechting van twee duidelijke hoofdmotieven: de INTER etnische verhouding, dus de vermenging der rassen, en de incestueuze verhouding, dus de verbreking van het INTRA familiale taboe. Het zijn twee motieven die zich zonder meer aan ons opdringen in de samenlevingen der Benedenwindse eilanden, op het ene eiland sterker dan het ander.' Waar De Pool uitsluitend de witte eilandelijke elite beschreef en weinig oog bleek te hebben voor het 'volk' en zijn cultuur, zocht Debrot juist naar de trait d'union van wit met zwart, van de elite met het volk.

J. Ph de Palm vertelde in *Kinderen van de fraters* hoe hij op het St. Thomascollege vroeg om het boek op zijn literatuuurlijst te mogen zetten: 'De frater schudde vervaarlijk het hoofd, hield een vermanende vinger onder mijn neus en verklaarde plechtig dat dat boekje beslist niet thuishoorde op de lijst van een leerling van het Sint Thomas College. Dat hij hiermee het aantal lezers met tenminste vijftien deed toenemen, moet hij geweten hebben.'

Was het boekje op Curaçao op zijn gunstigst enigszins bekend, in Nederland riep het vele reacties op. Debrot schreef en publiceerde in het moederland, waar hij gedistribueerd, bekritiseerd en gelezen werd. De Antilliaanse literatuur die een halve eeuw eerder via *Notas y Letras* enigszins in Latijns-Amerika was doorgedrongen, liet nu voor het eerst een duidelijke stem in Europa horen. En daar werd het eigen geluid terdege opgevangen.

Opnieuw een jaar later verdedigde 'de tegendraadse columnist' A.d.C. in een aantal *Union*-artikelen het eigen Curaçao tegen de overheersing door de vreemdeling. Zijn meest steekhoudende argument was zijn inventarisatie van Papiamentstalige literatuur, die de volwaardigheid van deze taal moest aantonen. A.d.C. werkte op het kantoor van een winkel

in Punda, maar hij wilde zijn naam niet bekendmaken; noem mij maar ‘Amigo di Corsouw’, ‘Adoptivo di Corsouw’ of ‘Arubiano di Corsouw’. Het ging niet om wie schreef, maar om wat er geschreven werd.

Na alle feestelijkheden rond de driehonderdjarige koloniale band tussen Curaçao en Nederland, in de tijd van de definitieve doorvoering van het Nederlands als enige onderwijstaal, schreef A.d.C. in *La Union* nagenoeg wekelijks onder het pseudoniem ‘Je Maintiendra; nos tambe lo warda’ [wij zullen ook waken]. Wij zijn verbonden met Nederland, maar we hebben een eigen cultuur; wij zullen die cultuur, onze eigenheid, onze identiteit ook handhaven (zoals de Nederlander dat deed). Hiermee roeide A.d.C. op het hoogtepunt van de holandisashon dwars tegen de stroom in. In zijn laatste twee artikelen vatte hij zijn schrijfarbeid en zijn streven samen. Curaçao en Nederland zijn weliswaar met elkaar verbonden, maar zeker niet één in de betekenis van identiek. De regering is verplicht de eigen Curaçaose cultuur te beschermen en mag het volk die niet afpakken. A.d.C. was sterk voor het Papiamento: de taal en de literaire verworvenheden, de Papiamentstalige pers, Papiamentstalig toneel van La Charité en San Genesio. Hij was voor de oprichting van een Papiamentse academie, welke institutionele backing het Papiamento een vaste plaats in de gemeenschap zou geven. Hij verdedigde de traditionele paters en hun streven, hij was bang dat de nieuwe clerus steeds Nederlandser werd. Net als een halve eeuw eerder zouden de geestelijken weer Papiamentstalige religieuze literatuur moeten publiceren. A.d.C. was een fervent verdediger van de eigen cultuur tegen de macamba die beweerde dat Curaçao geen cultuur had; hij wilde een actieplan om die eigen cultuur te propageren. Hij was voor de eigenheid en tegen het schermen met modern genoemd maar vals internationalisme. Hij was tegen de holandisashon in het onderwijs en bepleitte terwille van de efficiency Papiamento als schooltaal.

Zijn artikelen over Papiamento-literatuur waren een onderdeeltje van het bewijs dat Curaçao wel degelijk op velerlei gebied eigen cultuur bezat. In zijn afscheidscolumn vatte hij de hoofdpunten nog een keer samen: een Papiamentse pers en academie, die een officiële erkenning van het Papiamento moesten inhouden. In tegenstelling tot zijn collega-feuilletonisten sprak uit zijn polemische columns niets van enige moralisering.

Uit al dit werk bleek het gevoel op een breukvlak van twee perioden te leven, op de drempel van een nieuwe tijd te zijn gekomen, wat men toejuichte of betreurde.

16 Verenigd in Groot-Nederlands verband

Het na de emancipatie tot bloei gekomen verenigingsleven zette zich gedurende de eerste eeuwhelft voort. Naar cultuursfeer kunnen we organisaties onderscheiden die zich op de eilanden zelf richtten, en die welke de banden met het moederland of met Zuid-Amerika wilden aanhalen. De groepen die het Nederlands propageerden of van die taal gebruik maakten, domineerden en werden een verdere stimulerende factor voor de holandisashon. Al bleef de kerk voor de prediking en in de pers van het Papiamento gebruik maken, via het door de fraters en soeurs gegeven onderwijs en de kerkelijke organisaties vernederlandste ook zij in de loop van de eeuw. Een in 1937 opgerichte Sociedad Bolivariana ontplooide niet die krachten die nodig waren om de Antillen weer zo'n Spaans karakter te geven als ze aan het einde van de negentiende eeuw kenden.

'Nederland in Curaçao doen leven'

Het Algemeen Nederlands Verbond werd opgericht ter gelegenheid van de herdenking van de Vlaamse Guldensporenslag. Op 11 juni 1894 verscheen het eerste nummer van het Verbondstijdschrift *Neerlandia*. Op 3 april 1898 werden in een algemene vergadering in het stadhuis van Antwerpen de statuten besproken en vastgesteld. Ze beoogden 'versterking van de volkskracht bij de volksgroepen die tot de Nederlandsche stam behooren, en van het bewustzijn van haar verwantschap'. Dit werkterrein sloot de koloniën in, want het was inclusief 'de volksgroepen van niet-Europeesche afkomst, welke een gebied bewonen, waar het Nederlandsch of een andere Dietsche taal landstaal is of als zoodanig erkend wordt'. Het verbond trachtte zijn doel te bereiken door 'handhaving en verbreiding van de Nederlandsche taal, alsmede vergemakkelijking van het aanleren en het gebruik' daarvan. Een Indische afdeling werd in 1899 opgericht, Suriname volgde in 1902.

Op Curaçao werden de voorbereidingen getroffen door de 'onvermoeibare' Nederlander J.H.J. Hamelberg, die door het koloniale gouvernement echter in 1903 op missie naar Venezuela gestuurd werd, waarna Luitenant J.A. Snijders het initiatief overnam. Een eerste officiële vergadering vond op dinsdag 29 november 1904 in Sociëteit De

Gezelligheid plaats. Het bestuur van de Groep Nederlandse Antillen zou volgens het bekende sociale recept ‘drie joden, drie protestanten en drie roomschen’ bevatten. In 1908 kregen Aruba op initiatief van onderwijzer J.H.P. Schrils, en Bonaire door het streven van C.J. Krijt eigen afdelingen.

Was het A.N.V.-hoofddoel in het algemeen de ‘Groot-Nederlandse gedachte’ van verbondenheid in taal en cultuur tussen alle Nederlandssprekenden ter wereld te bevorderen, op Curaçao ging het specifiek om ‘in de Kolonie meer en meer een Nederlandsche geest te ontwikkelen en den band met het moederland te versterken’. Dat hield, hoewel onuitgesproken, even duidelijk in: alle pogingen ondernemen om het Papiamento terug te dringen.

Vanaf het begin toonde het A.N.V. een dubbele holandisashon; de eerste werd door het ‘Nederlandse element in de kolonie’ en het koloniale gouvernement opgelegd, de tweede was een nog belangrijker want ‘innerlijke’ verhollandsing die uitging van de wens van de Antillianen zelf.

De geschiedenis van de Groep Nederlandse Antillen valt in drie tijdvakken uiteen: met ups and downs van 1904 tot 1940, een bloeitijd van l940 tot l945, en tenslotte na 1945 een periode van achteruitgang en een geruisloos verdwijnen ergens in de jaren zestig toen het Verbond door de Sticusa verdrongen werd. Sinds 1992 lijkt er een heropleving van het verbond, nadat de Sticusa op haar beurt eind 1988 opgeheven werd.

Op de Curaçaose oprichtingsvergadering in 1904 kon men direct al zesenvijftig leden verwelkomen van het eigen eiland en dertig correspondenten van de andere eilanden. Uit de beschikbare gegevens valt op te maken dat er in de beginjaren steeds twee- tot driehonderd leden zijn geweest, al zou de grootste bloei tijdens de Tweede Wereldoorlog komen toen er op een bepaald moment zelfs 745 leden waren. Steeds was op Curaçao het ‘Nederlandsche element’ verreweg het sterkst, en op de Bovenwinden het zwakst vertegenwoordigd. Maar vanaf het begin was secretaris Snijders optimistisch over de laatste eilandengroep, want ‘ofschoon wij moeten toegeven, dat onze taal op de Bovenwindsche eilanden nog *zeer* weinig gesproken wordt, hopen wij toch dat langzamerhand door het oprichten van boekerijen en andere middelen, het gebruik onzer taal zal toenemen. In hun hart zijn de ingezetenen Hollanders, waardoor wij vertrouwen in ons pogen te zullen slagen.’

In tegenstelling tot de meeste genootschappen en verenigingen van die dagen waren bij het A.N.V. ook vrouwen nadrukkelijk welkom.

Al in het eerste jaar maakten op Curaçao daar vier damesleden gebruik van. Maar secretaris Snijders zou er graag meer verwelkomen, want ‘gy allen zult beseffen welk een groote steun het voor ons Verbond zal zijn, wanneer wij in ons streven meer en meer de sympathie verwerven van de vrouwen in deze Kolonie. Dat zal ons groote kracht geven. Hebben we de vrouwen op onze hand, dan volgen de mannen vanzelf.’ Per slot was het hoofddoel het verspreiden van de schone Hollandse moedertaal.

In het bondsorgaan werden lijsten opgenomen waarop de nieuwe leden werden vermeld, vergezeld van het door hen opgegeven beroep. Dat stelt ons in staat na te gaan wíe de leden waren en welke sociale positie ze bekleedden. Het A.N.V. mag gerust als een club van de eilandelijke elite of in elk geval het establishment bestempeld worden. Vanaf het begin werd de gouverneur beschermheer. Het gouvernement gaf jaarlijks vijfhonderd gulden subsidie, iets wat tot dan ongehoord was in de kolonie. De overgrote meerderheid van de leden was koopman (dat is trouwens een ruim begrip); velen behoorden tot de hogere militaire rangen, de koloniale bestuurslaag, de hogere geestelijkheid, en de aanzienlijken in de vrije beroepen. De gewone ambtenaar, onderwijzer, klerk, soldaat of geestelijke werd geen lid, wel de hogere in rang. Van meetaf overheersten de Curaçaoenaars zelf, niet de Nederlanders. Op Aruba en Bonaire lagen de zaken niet zo heel anders; ook daar werd het aanzienlijke deel van het eiland lid. Dit gegeven gekoppeld aan het doel, rechtvaardigt de conclusie dat er direct na de eeuwwisseling van het A.N.V. inderdaad een krachtige impuls moet zijn uitgegaan ten bate van de ‘holandisashon’ van de kolonie.

In een terugblik noemde oud-gouverneur Van Slobbe enkele activiteiten: ‘Ik heb waargenomen hoe dit Verbond in Curaçao door het houden van voordrachten, door het vertoonen van films, door het uitloven van prijzen aan scholieren, Nederland in Curaçao deed leven en ik heb dat werk zeer toegejuicht.’

Al voor de officiële oprichting van de Groep Nederlandsche Antillen was het Nederlandse A.N.V. actief geweest op het gebied van de boekverspreiding. Door het Nederlandse hoofdbestuur werd het sturen van ‘goede boeken, geen treinlectuur’ en het oprichten van bibliotheken een van de belangrijkste middelen geacht om de ‘Groot-Nederlandse stamverwantschap’ inhoud te geven. Sint-Eustatius' Gezaghebber G.J. van Grol zag hierin al snel mogelijkheden voor zijn eiland, waar op dat moment vijftien mensen Nederlands kenden, maar van wie er slechts twaalf personen het ‘zonder moeite’ konden lezen. In die tijd woonden er ongeveer dertienhonderd mensen op het

Engelstalige eiland; voor nog geen één procent daarvan werd er een Nederlandse bibliotheek ingericht. ‘Hollandsch leeren, ondanks en met het Engelsch, gaat betrekkelijk vanzelf. Men vatte de dikwijls zoo misbruikte uitdrukking: “die moeielijke Nederlandsche taal” toch niet te letterlijk op.’ Tegenover dit optimisme zijn er ook kritische stemmen die het nut niet zagen van boeken in Nederlandse vertaling, die op de eilanden allang in het originele Engels waren gelezen. Men pleitte daarom voor het opnemen van moderne oorspronkelijke Nederlandse literatuur, geheel in de trant van de koloniale assimilatie-gedachte.

Aruba volgde het Bovenwindse voorbeeld al in 1904, Bonaire kreeg in 1905 een eerste A.N.V.-boekenkistje. Veel werd er echter nog niet gelezen in het begin, en dan ook nog niet volgens de verheven doelstellingen, want ‘meestal lichte romannetjes en novellen, bij hooge uitzondering enkele werken van andere strekking. Gedichten vonden geen aftrek, geschiedenis evenmin. Deze bijzonderheid vindt zijn oorzaak hierin, dat het drukst gebruik van de bibliotheek wordt gemaakt door dames,’ schreef vertegenwoordiger C.J. Krijt, die in zijn verslag over 1906 ook al niet veel te roemen vond, want ‘ter lezing werden slechts 85 boeken afgegeven, meest aan dames. De gekozen werken waren romannetjes en novellen. Drukker gebruik mocht verwacht worden; de boekerij toch was aanmerkelijk vermeerderd.’ Ook Aruba klaagde al spoedig over teruglopende belangstelling, maar hier was het wegens gebrek aan nieuwe boeken. Men besloot tot ruilverkeer met Bonaire. Hier hebben we de eerste ondubbelzinnige aanwijzingen dat de Antilliaanse ‘dames’ lazen, zij het niet wat ze volgens de ‘heeren’ eigenlijk zouden moeten lezen.

Elke activiteit van het A.N.V. was gericht op het verhollandsen van de kolonie, wat blijkt uit soms korte berichtjes als: ‘Het Bestuur der Groep Ned. Antillen heeft aan den Heer Gouverneur beleefdelijk het verzoek gericht het Hollandsch spreken door ambtenaren op de Kantoren van het Gouvernement wel te willen bevorderen. De Gouverneur heeft op dit verzoek goedgunstig beschikt.’ Beroemd waren in die dagen de zogenaamde ‘Hollandse Avondjes’. De jaarvergaderingen waren op zich al een ‘krachtige manifestatie van Nederlandsgezindheid’, als er tenminste voldoende leden acte de présence gaven. Op deze feestelijke bijeenkomsten werden de zakelijke verslagen gevolgd door lezingen en toespraken, waarbij men eigen mensen kon beluisteren of van buiten eigen kring uitgenodigde gelijkgezinden. Of het over letterkunde of een andere kunst ging, Nederland stond centraal bij deze elocuente ora- en auratuur en werd kritiekloos als voorbeeld opgehemeld.

Naast de eigen bijdragen nodigde men ook Nederlandse artiesten uit, na alle Spaanse passanten een nieuw verschijnsel in de kolonie. Zo kwam het 'Hollands Ensemble' in 1906, Albert Vogel in 1913, Paul de Groot in 1919 en Charlotte Köhler in 1936. Ook hier ging het vanaf het begin om Nederlands taal en cultuur te verbreiden, want 'een bezoek van een Hollandsch tooneelgezelschap aan onze Kolonie achtten wij een zaak van zulk een groot belang en daarin zagen wij zulk een krachtig middel tot versterking van den band tusschen moederland en kolonie, dat wij onmiddellijk besloten al onze krachten te zullen inspannen om het ondernemende troepje Hollandse tooneelisten op eene waardige wijze te ontvangen.'

Mondjesmaat was er tegenover al deze Nederlandse culturele beïnvloeding ook sprake van enig contact in omgekeerde richting. Al snel gaf het bondstijdschrift enkele speciale eilandnummers uit. Het Curaçao-nummer van 1905 was een dubbelnummer in een oplage van niet minder dan 7500 exemplaren, met het doel 'in het moederland meer kennis te verspreiden omtrent onze Kolonie', waarna een jaar later een speciaal Bonaire- en in 1911 nog een Aruba-nummer volgden.

Het verstrekken van studiebeurzen aan Antilliaanse studenten voor een opleiding in Nederland, werd gezien als 'een der krachtigste middelen om de band tusschen moederland en kolonie te versterken'. Tot 1919 kreeg het A.N.V. hiervoor een jaarlijkse subsidie van het gouvernement, daarna nam dat zelf deze beurzenverstrekking over. Het A.N.V. richtte zich met haar propaganda-activiteiten sterk op de jeugd. In de jaren dertig werden voor haar Nederlandse films vertoond en waren er voordrachtswedstrijden van Nederlands proza. De bekende Neerlandia-dagen waarop de Neerlandia-prijzen werden uitgereikt aan wie het beste Nederlandse schoolopstel had geschreven vonden voor het eerst in de jaren twintig plaats. Met name deze activiteit om een 'kweekplaats van Nederlands-Antilliaans talent' te scheppen werd heel bekend. Auteurs die later op diverse terreinen naam zouden maken, als José Kleinmoedig, O.E. van Kampen, Jules de Palm en Frank Martinus Arion hoorden tot de bekroonden.

De Sint-Thomaskring en de letterkunde

Het katholieke verenigingsleven, dat in de laatste decennia van de negentiende eeuw tot bloei gekomen was, zette zich onvermoeibaar voort, ook al constateerde men achteraf, dat 'een tijd van weelde een moeilijke tijd voor innig geloofsleven' was. Met name in de jaren der-

tig ontstonden nieuwe verenigingen op velerlei gebied. Voor de wereld van de letteren was de Sint-Thomaskring van groot belang. In 1882 waren in Pietermaai, in 1900 in Otrobanda de Sint Jozefgezellenvereeniging en de Reunion San Hosé opgericht die uitsluitend Papiamento hanteerden, maar toen begin twintigste eeuw de Sint-Thomaskring voor afgestudeerden van het Sint-Thomascollege tot stand kwam, gold voor deze hoger opgeleiden het Nederlands als maatstaf voor alle activiteiten. De start was kennelijk moeizaam, want de eerste poging in 1901 en de tweede in 1908 mislukten. In 1929 volgde een derde poging, ditmaal van pater M. Hulsman, maar met steeds weer hetzelfde doel, het 'godsdienstig, maatschappelijk leven der Curaçaosche burgerjongelingen' te bevorderen, 'een vereeniging van R.K. Jongemannen, die zich ten doel stelt de godsdienstige, cultureele en maatschappelijke verheffing van haar leden'. Daartoe dienden lezing, voordracht en toneelspel, waarbij ontspanning en godsdienst samengingen en waarbij de hoger opgeleide Curaçaose jongeren met de katholieke literatuuropvattingen in aanraking werden gebracht. In deze debatingclub voor volwassenen kreeg de literatuur een godsdienst en zeden dienende rol toebedeeld.

Over het jaarfeest van 1933 oordeelde de *Amigoe*: 'Het is een avond geweest van Roomsch apostolaat, van Roomsche schoonheid. We hebben genoten van zang en muziek, vooral genoten van een enthousiaste lezing, gloeiend van apostelvuur, treffend door zijn innigheid, raak om zijn inhoud, schoon in zijn samenstelling en voordracht.' De Nederlandse leraar Nederlands F.J. Linnartz sprak in 'Beschouwing in zakformaat' over historische kerkvervolgingen en ketterijen, het brandend geloof der middeleeuwen, en de nieuwe religie, met onder meer een behandeling van Dostojewski, Tolstoi en Romain Rolland (litteratoren die zich een zedelijk gezag veroverden), het goede en slechte boek, en verschilpunten tussen humanisme en katholicisme, eindigend met een opwekkend woord en een passus over 'katholiek zijn'. 'Na de pauze werd in 't bizonder gesproken over Just Havelaar, het vitalisme en de nasleep van het liberalisme der 19e eeuw. Hierbij werden besproken de litteratoren Marsman, Menno ter Braak, Potgieter e.a. Het geheel was gekruid met gedichten van den spreker. De verzen van de spreker, door de lezing verspreid, maakten diepen indruk, waaronder we vooral noemen, Kruisdraging, De Geheven Vuist, Gebeden.'

Het zal duidelijk zijn dat literatuur hier als middel tot missie en katholieke emancipatie gehanteerd werd. Maar naarmate de eeuw vorderde twijfelde men meer aan het succes van de priesters die als pas-

santen geen blijvende invloed konden uitoefenen. In hoeverre dat de lekenonderwijzers wel gelukt is? ‘De tragiek van al die mannen is geweest dat zij geen “school” hebben gemaakt en dat daarom bij hun heengaan, er niemand was die de fakkel van hun geestdrift en van hun liefde overnam en zoo is het gekomen dat hun levenswerk meer en meer aan 't verdwijnen is of reeds verdwenen is!?’ Na de oorlog zou de kring een nog slechts kwijnend bestaan leiden.

De Curaçaose Schouwburgkwestie

Teatro Naar bleek al vrij snel na de opening in 1871 de eerste minpunten te vertonen. Men klaagde over het slechte zicht op het toneel, over brandgevaar en over de warmte tijdens de voorstellingen. Feuilletonist-pastoor Jan Paul Delgeur herinnerde zich hoe hij in 1897, toen hij pas op Curaçao was aangekomen, het Teatro Naar in nog redelijke staat aantrof, maar in 1925 was het helemaal in verval en niet meer aangepast aan de moderne eisen die het zich snel tot het industriële tijdperk ontwikkelende Curaçao mocht stellen aan een dergelijke cultuurtempel. Werd de naam gemoderniseerd tot ‘Americano’, toen er ook films vertoond werden, dat betekende nog geen automatische verbetering van het gebouw zelf.

Al in 1915 ontstonden de eerste plannen tot vervanging van Teatro Naar door een modern gebouw, maar pas op 7 november 1931 vond uiteindelijk de opening plaats. Maar toen was het een hele plechtigheid, ‘een avond van groot kunstgenot en gratie, een inwijdingsvoorstelling waardig’. Opgevoerd werd het blijspel *Entre Doctores*, maar de hoofdmoot bestond die avond uit muziek. De elite was op deze avond waarvan ‘grote beschavende invloed’ uitging, aanwezig, waaronder de gouverneur en zijn familie. Wie binnen geen plaatsje kon vinden kon buiten staande, via luidsprekers de voorstelling volgen, een novum op het eiland. De *Amigoe* was niet al te scheutig met de berichtgeving, want per slot was de stadsschouwburg de concurrent van het Theater Brion, dat een jaar eerder werd ingewijd.

Tot nu toe was een schouwburg bestemd voor het hele volk en werd er geen kwalitatief onderscheid gemaakt bij de vraag wie hem bespeelde. De recensies tonen aan dat in het verleden in Teatro Naar zowel amateurs met een wel heel licht en op knullige wijze gebracht repertoire, alsook professionals optraden. Er was plaats voor iedereen, ook voor de eenvoudige uitvoeringen van verenigingen en scholen tijdens hun meestal drukbezochte jaarfeesten en prijsuitreikingen. Maar

de geesten scheidden zich rond 1930, en daarmee werd voor het eerst een onderscheid tussen ‘cultureel’ en ‘populair’ toneel aangebracht. Was Theater Brion voor het volk, de stadsschouwburg, al gauw Roxy genoemd, was er vooral voor de elite. Dat bleek alleen al uit de gevraagde entree-prijzen. Betaalde men in Brion een gulden entree, in Roxy was dat in de regel niet minder dan vier. In een overigens heel vriendelijke polemiek met *Amigoe*'s feuilletonist Jan Paul Delgeur bleek dat men van de stadsschouwburg meer verwachtte dan alleen een gebouw waar amateurs hun toneelspel vertoonden. De secretaris R.B(oskaljon) schreef aan Jan Paul, daarbij duidelijk kwaliteitsonderscheid aanbrengend tussen amateurs en beroepsspelers: ‘En dan, hoe is 't mogelijk, dat ge ons theater-bouwerij kunt vergelijken met het doel, wat gij nastreeft? Dat het peil van hetgeen men gewoonlijk in het thans tot *Teatro Americano* herdoopt *Theater Naar* presteert, zoo laag staat, is overdreven. Tot voor eenige jaren was dat de eenige gelegenheid, die Curaçao op dit gebied bezat en zijn er verschillende uitvoeringen, vooral op het gebied van tooneelkunst, in gegeven, die er mochten zijn. Daarom doet het zoo vreemd aan als voorbeeld van veredelende en opbouwende kunstprestatie een uitvoering van de St. Jozefsgezellen aan te halen. 't Was toch geen meenens van U, want 't zit 'm immers niet alleen in den inhoud van het stuk? Zonder maar het minst te willen afdingen op de acteurstalenten van de St. Jozefsgezellen, gij wilt het spel van dilettanten toch niet vergelijken met dat van beroepsmensen?’

In Roxy werden al snel ook films vertoond, een op dat moment nog nieuw medium voor het eiland, maar de gouverneur merkte de stadsschouwburg aan als een ‘witte bioscoop’ - zodat er alleen rolprenten van goede, zedelijke strekking mochten worden vertoond - en niet de films die dienden om de lage hartstochten te prikkelen en een verkeerde invloed uit te oefenen op het volk.

In tegenstelling tot de moeizame fondswerving voor de stadsschouwburg, slaagde het Damescomité van de Tooneelclub ‘La Charité’ binnen een paar jaar erin voldoende fondsen te verzamelen om een eigen katholiek theater te bouwen. Op 2 september 1930 kon een nieuw en multifunctioneel gebouw in gebruik genomen worden. Op de feestelijke openingsavond werd een ‘vloeiend Spaans drama’, *Fabiola*, ‘een echt door en door Roomsch stuk’ en geheel in poëzie, gespeeld. Dat was kennelijk populair want het was al bij diverse eerdere gelegenheden gebracht. De gouverneur was aanwezig, presidente M. Dijkstra sprak in het Nederlands en Spaans. Daarnaast was er zang, voordracht

en een jazzband Concordia, terwijl op andere avonden radiomuziek ten gehore zou worden gebracht. Met name Laura de Maduro trad geregeld op en bracht in haar programma's steeds weer ‘kunst en poëzie, hand aan hand met godsdienst en wetenschap’. Op de feestelijke bijeenkomst ter gelegenheid van het eerste lustrum van La Charité drukte pater Koenen het doel van het toneelgezelschap en het Theater Brion als volgt pregnant uit: ‘het verspreiden en ook vervullen van de christelijke naastenliefde onder ons katholieke volk, Theater Brion te maken tot centrum van vol katholiek leven, niet zoozeer dus een Theater maar een middelpunt van katholieke vernieuwing op alle gebied.’

In de toneelwereld was de segmentering van katholiek contra neutraal voortaan een vaststaand gegeven, waarbij de moraal het opnam tegen de kunst als doel in zichzelf.

Het passantentoneel en zijn invloed op taal en zeden

Het viel op dat zowel bij de opening van Theater Brion als die van Stadsschouwburg Roxy een toneelstuk in het Spaans gebracht werd. Het Curaçaose toneel was en bleef voorlopig drietalig, al zou het Nederlands ook hier een relatief steeds belangrijker plaats gaan innemen.

In 1906 had onder auspiciën van het toen nog maar kort functionerende maar actieve Algemeen Nederlands Verbond het Hollands Ensemble als eerste Nederlandse toneelgroep met succes de Nederlandse Antillen bezocht. Pas in 1932 kwam, na heel wat moeilijkheden wegens de afstand en de daarmee gepaard gaande hoge onkosten overwonnen te hebben, opnieuw een speciaal voor de gelegenheid gevormde groep, De Dietse Spelers. Na alle voorstellingen door Spaanse passanten, die al vanaf de eerste helft van de negentiende eeuw optraden, zagen de Curaçaoënaars nu voor het eerst professioneel toneel uit het moederland. De Dietse Spelers brachten twee bezoeken aan de Antillen, in juni 1932 en zeer langdurig in augustus en september 1933.

Het bleek voor de toneelleiding moeilijk het publiek juist in te schatten op smaak en schouwburgervaring. Men speelde Europees toneel uit de traditie, met de grote namen als Shakespeare, G.B. Shaw en Oscar Wilde, maar ook eenvoudige blijspelen. De Dietse Spelers waren gast van het A.N.V. Steeds gaf de elite acte de présence, de gouverneur ontving het gezelschap in plechtige audiëntie, men noem-

de het toneelbezoek een gebeurtenis van nationale betekenis. De Nederlandstalige *Amigoe* begeleidde de tournees intensief met commentaar uit Surinaamse en Nederlandse kranten en eigen recensies, in 1932 zelfs met pagina-grote advertenties. Was het publiek volgens de recensies in 1932 matig enthousiast over sommige voorstellingen, in 1933 liet het het, evenals in Suriname, afweten: de opkomst was toen niet meer dan de helft van het jaar ervoor.

Op Aruba traden De Dietse Spelers in 1932 drie keer op, het was de eerste keer dat Nederlandse professionele toneelspelers op het eiland waren. Bij gebrek aan een schouwburg moest men improviseren, wat lukte omdat E. de Veer zijn gebouw gratis beschikbaar stelde en J.G. Eman voor de speciale toneelverlichting zorgde. A.N.V.-secretaris H.A. Hesseling schreef een verslag, waarin hij stelde van verschillende kanten de vraag gehoord te hebben: Hollandse toneelspelers, kan dat wel wat zijn? Die vraag maakte hem boos, omdat ze toonde dat men op Aruba vol vooroordelen zat tegen alles wat uit het moederland kwam. Hij maakte dan ook onderscheid tussen het Nederlandse en het Arubaanse publiek! Het eerste optreden had minder succes dan het tweede, wat misschien te wijten was aan de moeilijkheidsgraad van het stuk en het onderwerp, dat niet tot de verbeelding sprak noch actueel was. Op deze recensie volgde een interessante reactie van F.J.U. Oduber, die stelde dat Hesseling niet op de indrukken van een ‘enkeling’ moest afgaan, omdat zoiets de ‘kiem zou kunnen zaaien van haat tusschen zonen van Groot Nederland. Tracht liever in nauwer contact te komen met welbekende Arubanen. Om de banden tusschen Moederland en Kolonie nauwer aan te halen, dient elk vooroordeel opzij te worden gezet.’ Hier leek de houding van een A.N.V. bestuurder dus averechts te werken op het Groot Nederlandse ideaal. Maar de spelers oogstten succes en het A.N.V. kon meer dan honderd nieuwe leden inschrijven. Het is interessant de verslagen van dit soort avonden te lezen omdat ze iets weergeven van de kleine eilandelijke gemeenschap van die dagen. Zo behelsde een verslag niet meer dan enkele regels omtrent het stuk en het spel, maar werden alle organisatoren en commissieleden met naam en toenaam uitgebreid genoemd en geprezen. De ‘sponsor’ was kennelijk het belangrijkst.

In 1933 trad de groep opnieuw met succes op Aruba op. De voorstellingen werden redelijk bezocht hoewel net op het moment van optreden zich een sterfgeval in een der belangrijkste families had voorgedaaan zodat velen niet konden of wilden komen.

Uit de reacties vallen drie benaderingen van dit Nederlandse toneel te

destilleren: de wens om op deze wijze de Nederlandse taal en cultuur in de kolonie te kunnen implementeren, een op het literair-esthetische gerichte benadering en tot slot een moreel-religieuze visie. Omdat goed gespeeld toneel zo'n indringend medium werd geacht, vond men het van groot belang erop te reageren en erover te reflecteren. Men beschouwde het toneel als iets wat door zijn uitbeelding meer tot de verbeelding sprak dan het alleen maar lezen van een tekst. Naar aanleiding van Eduard Verkades *Hamlet*-voordracht schreef een recensent dan ook: 'Tooneelkunst is iets levends, het is als 't ware de schoone uitdrukking van het contact van deze speler met de ziel van den schrijver: als men zoo de tekst van Shakespeare leest zou men niet vermoeden dat er zoo veel inzit: maar dit alles heeft de Heer Verkade er uit gehaald door zijn artistiek begrijpen van Shakespeare.'

Zo zag men het op de Antillen, wat was de visie van de Nederlandse tonelisten? Toen Willem van der Veer zelf in een interview de balans opmaakte zei hij, deze aspecten samenvattend: 'In den grond der zaak komen de Dietse Spelers een brokje cultuur brengen van het Moederland, en die cultuur is een Nederlandsche cultuur. De menschen hier echter spreken veel Spaansch en Engelsch en hebben daarbij ook nog hun eigen Moedertaal. Door zijn ligging is dit eiland aangewezen vooral op de omringende Spaanschsprekende Republieken en ook wel op de Verenigde Staten; vanzelf zal er hier dus betrekkelijk weinig Nederlandsch gesproken en gelezen worden. De Nederlandsche cultuur als zoodanig blijft dan vele menschen vreemd: dat blijkt ook nog wel hieruit dat bij opvoeringen door Spaansche gezelschappen, er veel meer volk tegenwoordig is. Van der Veer meende dan dat het wel de taak was van Nederland om in dit Nederlandsche gebiedsdeel propaganda te maken voor de Nederlandsche taal en cultuur. Dat was ook het doel der Dietse Spelers.'

In 1938 kwam nog één keer een Nederlands gezelschap langs, voordat de oorlogssituatie dit onmogelijk zou maken. Het blijkt dat de *Amigoe* op dat moment over een vaste toneelrecensent beschikte die zich verborg achter het initiaal 'M'. (Pater Möhlmann?) Zijn recensies waren tijdens het optreden redelijk positief 'om het succes zo groot mogelijk te laten zijn', maar achteraf vatte hij zijn kritiek in drie punten samen. Er werden maar twee Nederlandse stukken gespeeld, voor het overige was er een 'invasie' van vertaald werk, voornamelijk uit het Frans en 'van een Hollands gezelschap, dat de culturele band met het Moederland wil versterken, mag men wat anders verwachten'. De literaire en artistieke kwaliteiten van het gebrachte waren sterk wisselend. Belangrijker dan de literaire bezwaren waren de mo-

rele: ‘Het gros van het Curaçaose publiek apprecieert wat anders dan de onbelangrijke en in vele gevallen decadente producten, waarop het gezelschap ons getracteerd heeft.’ Het Hollandse Toneel hield te weinig rekening met de katholieke waarden van zijn publiek. Wel van heel positief gehalte achtte hij de Vondelherdenking, die ‘onder meer onze schooljeugd gebracht heeft tot meer begrip en belangstelling voor deze nationale auteur’.

De ‘eigen’ toneelgroepen en de holandisashon

Ook in de twintigste eeuw waren de opvoeringen door van het eiland afkomstige groepen meest in het Spaans. Speelde de toneelclub van de protestantse ‘Damesvereeniging Eendracht maakt macht’ in Teatro Naar en het Kransgebouw ook in het Engels, de ‘Damesvereeniging Entre Nous’ speelde consequent in het Spaans, evenals enkele clubjes die een incidentele voorstelling gaven. Maar ook het veel later opgerichte La Charité speelde, ondanks haar Franse naam, steeds weer ‘in Cervantes' taal’. Ook de schoolvoorstellingen van Meisjespensionaat Welgelegen werden tijdens de jaarlijkse prijsuitreikingen in het eigen schoolgebouw dat voor dergelijke uitvoeringen goed geoutilleerd was, consequent in het Spaans gebracht.

De door verenigingen als de St. Jozefgezellen en R.S.H. (Reunion San Hose) gerealiseerde opvoeringen waren traditioneel in het Papiamento. Het toneel dat zich aan het einde van de vorige eeuw zo hecht in het maatschappelijke leven verankerd had, bleef dus nog lang op de traditionele voet doorgaan, zowel wat de gehanteerde talen als de aard van de stukken betreft.

Dugo Schenker die zijn ‘farandulas’ met zijn in 1938 opgerichte toneelgroep ‘De Zwaan’ bracht is te beschouwen als een moderne vertegenwoordiger van de oude veladas. Muziek, dans, modeshow, poëzie en folklorische elementen waren de vaste ingrediënten van elke voorstelling.

Tenslotte waren er, vanaf de jaren dertig, opvoeringen in het Nederlands, van enkele groepen die zich specifiek op die taal toelegden. Curaçao bezat begin jaren dertig in beide stadsdelen een goede schouwburg, de olieraffinaderij CPIM had op Negropont haar eigen lokaliteit. Het A.N.V. ontdekte dat juist toneel kon bijdragen aan zijn streven tot ‘holandisashon’. De activiteiten van de ‘olie’ richtten zich ook op de vrijetijdsbesteding van de ‘uitgekomen’ medewerkers, in de vorm van sport en muziek, maar sedert 1935 ook via het toneel.

Jaarlijks zou toneelgroep Emmastad een of twee Nederlandstalige voorstellingen geven in haar eigen goed geoutilleerde clubgebouw. In dezelfde jaren dertig speelde van tijd tot tijd op Curaçao wonende Surinaamse groepen eveneeens Nederlandstalig toneel. Ook de fraters voerden met de St. Thomaskring in die tijd toneel in het Nederlands op. Met de juist in die jaren gegeven voorstellingen van Nederlandse tournees vormden zo van heel verschillende zijden afkomstige Nederlandse toneel een bijdrage tot de vernederlandsing.

De oudste aanwijzingen dat het Arubaanse onderwijs de holandisashon door middel van toneel zocht te bevorderen dateren van het begin van de eeuw toen onderwijzer J.H.P. Schrils op de Julianaschool met zijn leerlingen een schooltoneelclub startte. Zijn opvolger E.A. Goilo zette het initiatief in de toneelvereniging 'Prinses Juliana' voort. De altijd goedbezochte uitvoeringen werden in het schoolgebouw zelf gegeven, meestal in de grote vakantie. Pastoor St. van de Pavert organiseerde voor het eerst kerkelijk toneel toen hij met enkele jongelui in een geïmproviseerd openluchttheater te Catiri in 1917 een kerstspel opvoerde. Het zou toch nog ruim tien jaar duren eer dit soort incidentele opvoeringen gewoon werden.

Pas in het begin van de jaren dertig ontwikkelde zich een eigen parochietoneel, toen op initiatief van Zr. Dorothea de Savaneta-groep Las Violetas in december 1932 het door Betsy de Kort geadapteerde *E ciego di Betlehem* opvoerde. Tot de oorlog ontplooide de groep vele activiteiten onder leiding van Simeon de Cuba en Betsy de Kort. Gedurende zijn tienjarig bestaan speelde de groep religieus-moraliserend, maar ook humoristisch toneel, gebracht in het Papiamento, Nederlands en Spaans. Daarmee ging Het Arubaanse Las Violetas in een tijd dat alles Nederlands was al heel vroeg een eigen veeltalige weg.

Ook op de Bovenwinden diende het toneel de noodzakelijk geachte holandisering. Onderwijzer H.J. Vooren werd voor het karretje van het A.N.V. gespannen toen hem in 1909 gevraagd werd met zijn leerlingen een 'Nederlandsch komediestukje door de leden der Jongelieden afdeeling' te doen opvoeren. Onderwijzer H.E. Lampe bracht met gevorderde leerlingen op 30 juli 1909 'een paar Hollandsche komediestukjes' onder de titel *Schotlands trouw* en *Mozart*. De onderwijzers werden geacht door middel van hun onderwijs en buitenschoolse activiteiten aan de holandisashon bij te dragen. Maar of het hielp? Naast deze incidentele activiteiten bleek er niets van enige geregelde toneelactiviteit op de Engelstalige eilanden, ook

niet van de toch wel actieve ‘Philipsburg Mutual Improvement Association’ die concerten en voordrachten organiseerde.

Rest nog de vraag of de talrijke activiteiten van al deze toneelverenigingen ook enige eigen toneelliteratuur tot gevolg hadden of dat ze uitsluitend een buitenlands repertoire speelden. Dat laatste was met het Nederlands- en Spaanstalige toneel zeker het geval. Iemand als Rector Zwijsen die eigen stukken voor de schoolvoorstellingen schreef, was een uitzondering. Wonderlijk genoeg werd het in 1911 door D.D. Salas gepubliceerde drama *Los Escollos* voorzover bekend nooit opgevoerd. Het Papiamentstalige toneel zette de traditie van de vertalende adaptaties voort en produceerde daarnaast incidenteel eigen werk, waarvan in *La Union* wel eens iets verscheen. Een eigen, oorspronkelijke en enigszins ontwikkelde toneelliteratuur zou nog enkele decennia op zich laten wachten.

Contacten met het land van herkomst

De twintigste eeuwse technische ontwikkelingen hadden hun repercussies op de cultuur van de ‘overzeesche gebiedsdeelen’, omdat het moederland ze gebruikte om de ‘nationale’ banden aan te halen. Het begin van de radio-omroep kende op Curaçao drie fasen. Eerst was er de Nederlandse zender KRO, die uitzendingen met een katholiek karakter voor haar over de wereld verspreide missionarissen verzorgde, maar het programma kreeg wijder perspectief omdat iedereen die Nederlands verstond en zich met het moederland verbonden voelde luisterde. De KRO bracht ‘Nederlandsche cultuur gedragen door het christendom’. Daarnaast verzorgde de Phohi een tijdlang uitzendingen die eveneens veel beluisterd werden.

Een tweede fase begon toen juni 1933 de Curom de radio-ontvangstmogelijkheden vergrootte. Wekelijks was het nu mogelijk enkele uren naar woord en muziek te luisteren, die een krachtige propaganda voor Nederlands taal en cultuur betekenden. Spoedig gingen er stemmen op om ook op Curaçao zelf Nederlandstalige programma's te verzorgen, waarbij mede gedacht werd aan Nederlandse letterkunde: ‘Voor de meer ontwikkelde jeugd zouden we litteraire uurtjes kunnen organiseren, daar we ongetwijfeld op Curaçao mensen hebben die met de literatuur voldoende op de hoogte zijn; ik denk aan een uurtje zang en declamatie uit Guido Gezelle; aan Vondels Reyen; de moderne religieuse poëzie enz. enz.’ schreef de *Amigoe*.

Vanaf 1 maart 1937 begon de Curom met eigen uitzendingen in het Spaans, Papiamento en Nederlands, met eigen programma's ter versterking van het eigen karakter. Maar cultureel domineerde het Nederlands. Het begin van de radio op Curaçao diende de holandisashon.

Een zevenkoppig bestuur leidde vanaf 1935 De Curaçaosche Kunstkring. Het drievoudige statutaire doel van de nieuwe vereniging was het aanmoedigen en steunen van muziek, toneel en andere kunstuitvoeringen door ingezetenen van Curaçao, het organiseren van het optreden van beroepsartiesten, en het doen houden van lezingen en tentoonstellingen op kunstgebied.

Dat de eilandelijke bevolking van Curaçao en Aruba door de werkmigratie steeds meer gemengd werd, had het oprichten van ‘nationale’ verenigingen uit de herkomstlanden tot gevolg - een proces dat in de jaren dertig begon. Naast alle pogingen om de banden met moeder Nederland aan te halen, probeerden de in 1937 opgerichte afdelingen Curaçao en Aruba van de Sociedad Bolivariana de connecties met Venezuela weer in de oude glorie van een halve eeuw eerder te herstellen. Het officile doel was bevrijder Bolivar te eren, filantropische werken te verrichten, het cultureel leven op de eilanden te bevorderen en de banden met Latijns-Amerika aan te halen. De eerste belangrijke activiteiten op literair-cultureel gebied zouden pas na 1940 plaatsvinden.

17 Ontspannende, de goede zeden bevorderende lectuur

Nadat particulier initiatief voor het establishment van de kolonie en daarvan specifiek het mannelijke deel na 1863, de mogelijkheid had geschapen om als lid van een besloten sociteit of vereniging boeken te lenen, te lezen of zelfs in groepsverband te bespreken, ontstonden na de eeuwwisseling de eerste semi-openbare bibliotheken. Terwijl de bibliotheek van De Gezelligheid sterk Nederlandstalig georiënteerd was, herbergden de bibliotheken van A. Bethencourt y Hijos en de Gebroeders Jonckheer meer Spaans, maar alle drie boden ze hun leden een veeltalige keuze. De A.N.V.-bibliotheken die na de eeuwwisseling ontstonden waren specifiek Nederlands gericht. Ze werden kennelijk nogal amateuristisch geleid en floreerden daarom niet al te zeer. De kleine eilanden Aruba, Bonaire, Sint-Maarten en Sint-Eustatius verwierven zich elk zo'n bibliotheekje, maar Curaçao had er wonderlijk genoeg geen. Was daar sprake van de wet van de remmende voorsprong omdat er op dat hoofdeiland al zoveel verenigingsbibliotheken waren?

Curaçao: vrijmetselaars, katholieken en overheid

In het eerste decennium van de twintigste eeuw gaf de Vrijmetselarij van Curaçao antwoord op de Nederlands-gerichte A.N.V.-uitdaging, toen ze in 1908 probeerde via een officiële vereniging tot een eerste openbare boekerij te komen. De gedachte dat goed georganiseerde openbare bibliotheken tot de overheidstaken hoorden was nog onbekend. De ‘Vereeniging tot oprichting en instandhouding eener Openbare Boekerij op Curaçao’ wilde volgens haar reglement ‘nuttige, ontspannende, doch tevens de goede zeden bevorderende lectuur’ aan de Curaçaose bevolking verschaffen, zonder ‘aanzien van geslacht, stand of kerkelijke overtuiging’. Nu kregen vrouwen voor het eerst nadrukkelijk toegang. De financiële drempel was heel laag. Iedereen kon lid worden door minimaal anderhalve gulden per jaar te betalen of donateur met een bedrag ineens van ten minste vijf gulden. Het bestuur en de jaarlijkse ledenvergadering beslisten over de lectuuraanschaf, die volgens de reglementen nut en ontspanning in zedelijk verantwoorde banen wilde leiden. In tegenstelling tot de A.N.V.-bibliotheken die het Nederlands nadrukkelijk propageerden, zeiden

deze statuten niets over de talen. Het bestuur telde elf leden, waarvan er slechts drie uit de algemene ledenvergadering werden gekozen en de overige acht uit de vrijmetselaarsverenigingen werden aangewezen.

Op het voor haar kerkleden ‘morele gevaar’ van een door vrijmetselaars gerunde bibliotheek, reageerde de missie direct door haar bibliotheek van de Reunion San Hosé in Otrobanda ook voor niet-leden open te stellen. Dat was volgens de pers een ‘daad van schoone, nuttige naastenliefde’, omdat ‘vooral wij katholieken de plicht hebben ons van iedere verdachte, gevaarlijke, onzedelijke lectuur te onthouden, ze te weren en anderen ervoor te hoeden’. Wel konden de leden een persoonlijk verzoek indienen tot aanschaf van een bepaald boekwerk, maar de beslissing daarvan lag geheel bij het bestuur. Het abonnementsgeld bedroeg slechts twintig cent per maand of vijftig cent per kwartaal, waarvoor telkens een boek maximaal twee weken mocht worden geleend. Er was een catalogus, waarin de Nederlands-, Frans-, Engels-, Spaans- en Papiamentstalige ‘wetenschappelijke werken en ontspanningslectuur’ werden genoteerd. In de oude pastorie werd voor militairen eveneens een bibliotheek ingericht, een goede gelegenheid om ‘lectuur die het hoofd instrueert zonder het hart te verderven’ te raadplegen en eens een woordje met de adviseur pater M. van der Elsen, te wisselen.

Maar het liep niet zo'n vaart met de vrijmetselaarsbibliotheek. Het lijkt erop dat het bij plannen bleef, want er werd niets meer van de vereniging vernomen tot na afloop van de Eerste Wereldoorlog toen er ditmaal via het A.N.V., van nieuwe plannen voor een openbare gouvernementsbibliotheek sprake was. Het zou nog tot 15 april 1922 duren eer deze eerste Antilliaanse gouvernementsbibliotheek haar officiële reglement kreeg; in juni werden de eerste leden ingeschreven, per 1 juli was de officiële opening, per 25 juli werden de deuren van de leeszaal voor het publiek geopend. De eerste Antilliaanse gouvernementsbibliotheek was een feit, en vanaf dat moment zou de overheid in een goed ontwikkeld bibliotheekwezen een krachtige stimulans voor de volksontwikkeling zien.

De katholieke organisaties bleven proberen eigen bibliotheken te stichten. In 1933 werd een nieuwe bibliotheek van de St.-Thomaskring geopend, bij welke gelegenheid onderwijzer F.J. Linnartz de katholieke visie op het bibliotheekwerk nogmaals uitvoerig en helder uiteenzette. Paters, fraters en leken-onderwijzers mochten van mening verschillen over het gebruik van Papiamento en Nederlands, over beschavend nut maar tegelijkertijd groot zedelijk

gevaar van het lezen, in welke taal dan ook, was men het gedurende tientallen jaren roerend eens.

Echt goed leek het niet te gaan met de bibliotheek, want toen pater Brada in 1938 directeur ervan werd, moest hij alle moeite doen om haar enig nieuw leven in te blazen, wat ook hem evenwel slechts korte tijd lukte. Aan het einde van de jaren dertig klaagde men over de geringe leesbelangstelling. Er waren, in de vorm van bioscoopbezoek, de mogelijkheid om per auto erop uit te trekken, naar de radio te luisteren, 'zoveel' alternatieve vrije-tijdsbestedingsmogelijkheden ontstaan. De katholieke bibliotheken functioneerden niet goed en werden te amateuristisch geleid, want sommige leden plaatsten de geleende boeken domweg in hun eigen boekenkast thuis, van de goedkope openbare bibliotheek werd te weinig gebruik gemaakt. De belangstelling voor lezen, die rond de eeuwwisseling volgens De Pool zo groot was geweest, ging kennelijk tijdens de periode van economische welvaart sterk achteruit.

De Bovenwinden

De noodzaak om tot openbare bibliotheken te komen hing kennelijk in de lucht. Behalve op Curaçao kwamen in de jaren twintig op de Bovenwinden, na de op Sint-Eustatius en Sint-Maarten al twee decennia eerder gevestigde A.N.V.-boekerijen, de eerste semi-openbare bibliotheken tot stand. Ze werden particulier geleid, maar door de overheid gefinancierd. Het vijfentwintigjarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina zorgde voor de naamgeving. In 1918 had secretaris H. Bierman de A.N.V.-leden opgeroepen om Nederlandse leesboeken af te staan 'ten einde op het eiland Saba een kleine boekerij te kunnen stichten', maar het zou tot 1923 duren eer de Queen Wilhelmina Library onder voorzitterschap van W.F.M. Lampe werd opengesteld. De Gertrude Judson Library op Sint-Eustatius werd in 1922 genoemd naar de Amerikaanse die samen met C. Grand Pierre voor de eerste boekcollectie zorgdroeg. De restanten van de oude A.N.V.-boekerij werden opgenomen. Op 6 maart 1923 werd de plechtige opening gevierd. Achthonderd delen literatuur van de voornaamste schrijvers, historie en andere takken van wetenschap, lectuur in het Engels, Nederlands, Frans en Duits vulden de vijf kasten. Eveneens in 1923 kreeg Sint-Maarten zijn Philipsburg Jubilee Library.

Van Saba is een artikel van 'a bookworm' bekend, dat er niet om

loog in zijn beschuldiging van elitarisme en racisme. De bibliotheek werd al twee keer gesloten. Het lidmaatschapsgeld van resp. vijf, vier en drie gulden, vond de 'boekenwurm' zo hoog dat alleen een klein, blank, deel van de eilandbevolking gebruik kon maken van de 'public library'. Hij constateerde dat van de vierhonderd inwoners van The Bottom er veertig blank waren, van wie slechts twaalf lid van de bibliotheek, de helft dames van boven de veertig of zelfs vijftig jaar, die Nederlandse kranten als de *Haagsche Post* alleen bekéken omdat ze geen woord Nederlands konden lezen.

Sint-Maartens bibliotheek sloot in 1936 toen deze maar veertien leden meer had, een reorganisatiepoging had in juli 1937 in zoverre succes dat de bibliotheek, ondanks oude schulden, met vijfentwintig leden weer geopend werd. Op de vergadering van 8 oktober 1937 bleek dat er zeven nieuwe leden waren, dat er zesendertig gulden in kas was, dat er eenenzestig nieuwe boeken en acht nieuwe tijdschriften waren. Uit dat soort bijzonderheden is toch bezwaarlijk de conclusie te trekken dat de bibliotheek bloeide. De bibliotheken waren klein, werden enthousiast maar amateuristisch geleid, bezaten maar een gering aantal boeken, telden heel weinig leden, die op hun beurt weinig belangstelling toonden, en leidden financieel een kwijnend bestaan, met name door de karige gouvernementsbijdragen.

De bibliotheken werden vanuit de onderwijsinspectie gestimuleerd en georganiseerd. Daarmee werd onderstreept dat lezen vooral voor de schoolgaande jeugd nuttig en nodig geacht werd. Het bibliotheekwezen kreeg zo het odium een verlengstuk van het onderwijs te zijn, niet een plezierige vrije-tijdspassering in het algemeen en voor iedereen. Het voortdurende streven van deze inspectie om vooral Nederlandse boeken in de bibliotheken te plaatsen, deed de ontwikkeling en populariteit ervan met name op de Bovenwinden geen goed.

Zo er bij de besturen een bewuste bedoeling voorzat om via het bibliotheekwezen het Nederlands te propageren en de beheersing en het gebruik daarvan te bevorderen, moet er geconstateerd worden dat deze fase voor dat doel nog niet veel opleverde, omdat de bevolking nog nauwelijks van de openbare bibliotheken gebruik maakte. Pas in de latere decennia zouden de zich dan sterk ontwikkelende bibliotheek-activiteiten een krachtige impuls voor het Nederlands worden. Lukte het nog niet om de bibliotheken een grote rol te laten spelen in de holandisashon, ze droegen in hun gerichtheid op de Nederlandse taal en cultuur in deze tijd in het geheel niets bij tot de ontwikkeling van een

Antilliaanse literatuur. De collecties waren nauwelijks op de Antilliaanse eilanden zelf gericht. Wat deze bibliotheken aan literatuur bezaten, zou uit de catalogi kunnen blijken. Maar ook hier moet geconstateerd worden dat het bekend is dat die catalogi er inderdaad waren, maar dat ze niet zijn overgeleverd.

Nederlandse boekhandels in de 'Overzeese Gebiedsdeelen'

'Overtuigd als wij zijn, dat de verspreiding van het Nederlandsche boek in de overzeesche gewesten van ons Rijk behoort tot een van de belangrijkste hulpmiddelen tot bevestiging van onzen vaderlandschen stam,' verzocht de Nederlandsche Uitgeversbond medio 1925 op Curaçao een 'Hollandsche Boekhandel' te mogen beginnen. Gouverneur Brantjes willigde het verzoek graag in, omdat er ook volgens hem en na ingewonnen advies, op het eiland 'niet van een eigenlijken boekhandel mag worden gesproken'. Nauwelijks een jaar later werd de 'Algemene Importboekhandel J.W.F. Sluyter' geopend, onder leiding van filiaalhouder J.L. Stoit Dyck.

Het kan verkeren, want was A. Bethencourt y Hijos nauwelijks enkele decennia eerder niet een uitgeef-distributiecentrum van internationale betekenis geweest? Was die zaak in verval geraakt, of zag de moederlands gerichte blik van de gouverneur alleen maar Nederlandse boeken? Hoe groot het verkoopsucces van de boekhandel was, is niet bekend, al was Stoit Dyck een kennelijk dynamisch persoon. In februari 1934 ging boekhandel Sluyter over in handen van de firma Mensing & Co en kreeg ze de naam Hollandsche Boekhandel. Ze betekende in deze periode een zoveelste stimulans voor het lezen van specifiek Nederlandse taal en cultuur.

Enkele jaren nadat Stoit Dijck zijn deuren geopend had, stichtten ook de paters een eigen boekencentrum. Met Boekhandel 'St. Augustinus' werd het regime-circuit van de kerk gesloten: na de prediking, de pers, het toneelleven, het taal- en literatuuronderwijs, het verenigingsleven waarin ook het (literair) debat werd gevoerd, beschikte ze nu ook over een professioneel distributie-centrum, waardoor de leesbevordering in katholieke zin nog gerichter kon geschieden. De aanleiding was van 1929, toen de in het onderwijs werkzame Zusters van Roosendaal een geslaagde boekententoonstelling organiseerden, met de gelegenheid de tentoongestelde boeken te kopen. De in 1930 opgerichte boekhandel was zo weliswaar ontstaan uit de behoefte aan 'goede godsdienstige lectuur', wegens 'het ontbreken van

een voor katholieken betrouwbare boekhandel, en oorspronkelijk alleen bedoeld als verkoop-centrale van devotieboekjes en kinderlectuur', maar kreeg al direct een veel weidser perspectief toen pastoors en schoolhoofden bij het project betrokken werden. In een circulaire werd hun medegedeeld, 'dat de boekhandel alles zou kunnen leveren, waaraan op de r.-k. scholen behoefte bestond: ontspanningslectuur, geestelijke werken, kerkboeken en religieuze artikelen als beelden en platen. De boeken zouden geleverd worden tegen catalogusprijs, het overige tegen kostprijs.'

Groots opgemaakte, vaak een hele pagina vullende advertenties, die in de eigen bladen *Amigoe* en *La Cruz* verschenen, toonden aan dat de meerderheid van de aangeboden boeken religieus was of in elk geval een religieuze strekking en inhoud had. Boekhandel Sint-Augustinus vervulde dus een duidelijke functie als zoveelste missie-middel. De boekhandel kreeg, toen door de oorlogsomstandigheden de contacten met Europa wegvielen, voornamelijk een functie als distributie-centrum van schoolboeken en papier, die aanvankelijk nog uit Indonesië, maar later uit de Verenigde Staten en Argentinië werden aangevoerd. Men ging er bovendien toe over eigen boeken te produceren. Na de oorlog zou 'de verkoop van missaals, kerkboeken, geestelijke werken en jeugdlectuur' weer hoofdzaak worden.

De boekhandelsactiviteiten beperkten zich nog nagenoeg uitsluitend tot Curaçao, waar naast Mensing en St. Augustinus ook de later zo bekend geworden Boekhandel Salas onder de naam La Colombiana zijn eerste boekhandelsactiviteiten al was begonnen. Pas eind jaren dertig kreeg Aruba een eerste kleine boekhandel in San Nicolas, Oranjestad zou nog een decennium langer moeten wachten. Wel bleek uit advertenties in *De Bovenwindse Stemmen* dat op Sint-Maarten eind jaren dertig D.C. van Romondt & Co. en J.H. Darrell in hun zaken boeken verkochten, zonder dat er van een echte boekhandel gesproken kon worden.

Lezen en onderwijs

Bibliotheken en boekhandel richtten zich niet alleen op een algemeen publiek maar via inspectie en kerk ook speciaal op de jongeren in het onderwijs. J.G. Sleeswijk schreef over de taalsituatie die hij anno 1930 tijdens een studiereis aantrof: 'De verkoop van Nederlandsche boeken staat nog beneden dien van Engelsche. Langzaam aan echter

wint het eerstgenoemde veld, en wel voornamelijk omdat de thans schoolgaande jeugd beter Nederlandsch leert dan vroeger en ook omdat door de toenemende vestiging (van Nederlanders) onze taal er veel meer gesproken wordt. De oudere Curaçaoenaar leest weinig in onze taal. Dit komt, omdat hij niet voldoende op de hoogte is van de moederlandsche literatuur.' Sleeswijk constateerde een 'besliste voorkeur voor lichtere lectuur: niet te zware romans, reisbeschrijvingen en detectiveverhalen. Daarnaast worden populair-wetenschappelijke boekjes, vooral medische, vrij gretig gekocht.' Op gezag van boekhandelaar Stoit Dyck schreef hij, dat het 'intellectuele deel van de C.P.I.M.' minder boeken kocht dan de arbeiders, 'gunstige uitzonderingen daargelaten'. Dat spoort met het klagen van De Pool over het cultuurverval, de materiële welvaart en de geestelijke onverschilligheid. De taalvoorkeur was in de volgorde Engels, Nederlands en Spaans. Er was in elk geval nauwelijks leesstof van eigen bodem die geschikt was voor het onderwijs.

Fraters en leken-onderwijzers propageerden de Nederlandse literatuur. Alles-lezer Pierre Lauffer las op het St. Thomascollege naast de werken van Van Deyssel en Van Schendel, ook Dante, Karl May en vele andere. De eerste ongetwijfeld op school, de andere thuis en bovendien stiekem als ze op de index stonden. Jules de Palm moest voor zijn Nederlandse literatuurlijst van hetzelfde college in 1937 Marie Koenens 'Het hofke' en 'De moeder', Augusta de Wits 'Orpheus in de dessa' en Anton van Duinkerkens 'De ravenzwarte' lezen, terwijl een gedicht van Guido Gezelle 'zonder meer een goede examenbeurt betekende'. Op de bijeenkomsten van de St. Thomaskring werden de Nederlandse Tachtigers behandeld. Waar het Openbare Onderwijs van de Hendrik- en Wilhelminaschool van meetaf aan helemaal op het Nederlands was gericht, was het onderwijs gaandeweg steeds meer overstag gegaan waar het de hoogste klassen betrof en zeker op het aanzienlijke St. Thomascollege. In 1935 werd het Nederlandse staatsexamen voor de mulo ingevoerd. In de nieuwe onderwijsregeling van 1936 werd de literaire onderwijsblik geheel op moederlandse en Europese werken gericht.

De boekententoonstelling van De Gezelligheid in 1939

Politicus M.F. da Costa Gomez verwoordde het zo mooi in zijn openingsrede van de grote boekententoonstelling die de bibliotheekcommissie van Sociëteit De Gezelligheid eind 1939 organiseerde: 'Wij

willen door onze tentoonstelling van letterkundige en geschiedkundige werken, en door de voordrachten van deze avond allen, die mee willen werken tot den opbouw van een nieuwe cultuur, nader brengen tot het Curaçaosch eigene van vroeger en het moderne nieuwe in Curaçao. Tusschen de polen van het eigene en het nieuwe zoeken wij het nieuwe eigene, een nieuwe cultuur, bescheiden en aangepast aan de kleine wereld, waarin we leven.' Vanouds was de bibliotheek van De Gezelligheid een van de meest prestigieuze op het eiland, en bovendien collectief eigendom van de eilandelijke notabelen. De bewaard gebleven catalogus van 1914 leert ons wat de bibliotheek bezat rond de eeuwwisseling. In 1929 stond de bibliotheek voor Fl. 2467,22 op de balans, in de jaren dertig kon er voor niet minder dan negenhonderd gulden per jaar worden aangevuld. Afgezet tegen de toen normale nieuwprijzen betekende dat waarschijnlijk evenzovele boeken als guldens. Zo'n bedrag krijgt nog meer reliëf als het vergeleken wordt met de eerst honderdvijftig en sinds 1937 met pijn en moeite tweehonderdvijftig gulden, waarmee het gouvernement de openbare bibliotheek van Sint-Maarten subsidieerde, een bedrag waarvan ook de bibliothecaris en alle bureau-onkosten betaald werden.

Toch leidde ook de bibliotheek van De Gezelligheid in de jaren dertig een kennelijk niet al te florissant bestaan, en volgens Johan van de Walle werd er niet veel gebruik van gemaakt. Maar dat werd weer anders toen op de vergadering van 20 mei 1938 besloten werd dat de bibliotheek gemoderniseerd zou worden, een catalogus zou worden uitgegeven, en een bibliothecaris werd benoemd met een maandsalaris van dertig gulden.

Op 15 juni 1939 werd een nieuwe bibliotheekcommissie benoemd, die besloot om op korte termijn een bibliofiele tentoonstelling van het 'curieuze' boek te organiseren. Er waren handschriften van Curaçaose en andere auteurs te zien, genummerde en gesigneerde exemplaren, oude boekjes als Niewindts catechismus uit het begin van de 19de eeuw, het eerste nummer van *De Curaçaosche Courant*, Putmans leesboekjes, *Fiesta Willem III* van 1888. Daarnaast waren er Curaçaose schilderijen en muziekcomposities te bewonderen, dat alles bijeengebracht uit de oude en nieuwe boekenvoorraad van De Gezelligheid zelf, het particulier bezit van leden en niet-leden en buitenlanders (uit Nederland). Samen geeft dit een indruk wat de bibliotheek bezat en welke boeken men belangrijk vond. Tegenover de vanuit diverse organisaties gedemonstreerde belangstelling voor het buitenlandse - Nederlandse - boek was hier nadrukkelijk en vanuit een invloedrijke hoek, sprake van een zich serieus verdiepen in het eigen

literair-culturele geschreven en gedrukte erfgoed, zoals een halve eeuw eerder het eveneens aanzienlijke Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap hetzelfde had nagestreefd.

Tijdens de tentoonstelling vond er een muzikaal-literaire avond plaats, waarop spreker Doktoor Da Costa Gomez constateerde dat Curaçao zocht een geestelijke breuk te herstellen tusschen het oude en het nieuwe Curaçao, het eigene van het stil-traditionele maar armoedige en de spanningen van het moderne geïndustrialiseerde welvaartsleven, de uitingen van geestelijke belangstelling van vroeger en de geestelijke armoede van nu, maar ook het herleven van de belangstelling voor kunst en wetenschap in breder kring. De materiële welvaart had ook volgens hen de laat negentiende-eeuwse cultuur vernietigd, maar thans zouden er tekenen aanwezig zijn van hernieuwde bloei. De periode van culturele recessie was volgens hen voorbij.

18 Snollenliteratuur en goddelijke titels

John de Pool kenmerkte in 1931 en 1935 zijn eigen tijd als een tijd van economische bloei, maar cultureel verval. De Pools slotwens dat de oude cultuur ‘herboren’ zou worden ging niet in vervulling. De bloeitijd van Curaçaos cultureel leven zou in het Spaans van het vorige eeuweinde gelegen hebben, daarna trad het verval in. In de letteren van de eerste eeuwhelft verdween het tot dan toe dominante Spaans en profileerde het Papiamento zich voor het eerst als literaire taal, maar het Nederlands won terrein als onmisbare taal voor succes en vooruitgang. Het streven om ‘Nederland en Curaçao een’ te doen zijn domineerde op alle maatschappelijke gebieden.

Oratuur, auratuur en literatuur

De studie van de oratuur ontwikkelde zich in een tijd, dat de traditionele oude verhalen en liederen uit de slavernij volgens zegslieden op alle eilanden in hoog tempo aan het verdwijnen waren. Ze stonden van drie verschillende zijden onder druk. Allereerst was er de algemene schaamte als gevolg van een verlichtings- en beschavingsidee dat verbood nog aan dit soort primitief folkloristisch ‘bijgeloof’ te hechten. Vervolgens bleef de kerk, Jan Paul Delgeur getuigde er triomfantelijk en zonder blikken of blozen van, minstens zo onverzoenlijk als in eerdere tijden. Tenslotte waren er de industrialisatie en techniek (die met het door de machine opgelegde ritme de oude werkliederen overbodig maakte).

Weliswaar kon Sypkens Smit op Sint-Maarten nog een aantal liedjes uit de kindertijd van zijn bejaarde zegslieden achterhalen, Kruythoff schreef: ‘Modern comforts and modern ways of thinking have effected the gradual disappearance of the old ghost stories. Tales of ghosts and “jumbies” (wandering spirits) which were quite popular 50 years ago, are today as much a source of amusement to our youngsters, as Aladdin's Lamp is to American boys and girls. Stories of wherewolves and their spooky habits have become obsolete and discreditable.’ Voor de Benedenwinden constateerden verzamelaars hetzelfde. Ini Statia gaf voor Curaçao als oorzaken de door de arbeidsmigratie ten gevolge van de vestiging van de olieraffinaderij veranderde samenstelling van de bevolking en de door de komst van de Shell ge-

wijzigde economische en technische structuur, waarmee de traditionele arbeidsliederen zich slecht verdroegen. Ze bleven aanvankelijk nog wel voortbestaan, al werden ze aangepast aan de andere omstandigheden: een voorbeeld van orale dynamiek. Sypkens Smit onderscheidde onder meer liederen van vaarwel, werkliederen in de zoutpannen, jollifications [burenhulp], zangen bij een verhuizing, gezongen protest tegen belastingen, propagandadeuntjes bij verkiezingen en historische liederen. Hij merkte op: 'Het zijn niet zozeer de woorden - die creole/Engels zijn - maar de wijs die oeroud overgeleverd is. Met het toenemen van de geldeconomie, de welvaart en het onpersoonlijker worden van de maatschappij, zijn de jollifications volledig verdwenen, en met hen de worksongs en de chanties. Het langst hebben ze nog stand gehouden aan de Franse kant, en wel in de vallei van Colombier. "The conditions for the survival of a vital folklore tradition are fading fast".'

Het lied voor het landbouwwerk bleef, maar er traden eveneens adaptaties voor bijvoorbeeld het steenkoolsjouwen in de haven en de mijnbouw van Santa Barbara op. Deze adaptatie van traditionele landbouwsfeer naar handel en industrie bleef, tot machines het handwerk vervingen en het ritmische werklied zijn functie verloor. Wat niet wegneemt dat cantica en cuenta nog wel degelijk een functie na het werk bleven houden, tot ze verdrongen werden door andere vrijetijdsbestedingen als filmbezoek, radio en later tv, die natuurlijk op hun beurt weer nieuwe vormen van oratuur voortbrachten. De voorbeelden van oratuur die door onderzoekers werden gegeven, betroffen steeds de talen Engels en Papiamento. De werkmigratie naar Venezuela en Cuba werd ook in het Spaans bezongen en verteld. Het Nederlands diende ook nu niet voor oratuur.

Documenten betreffende literaire verschijnselen zijn schaars op de Antilliaanse eilanden. Ook actieve en bloeiende letterkundige verenigingen hielden kennelijk niet veel archieven bij en ze bewaarden het historische materiaal niet, zeker niet na de opheffing van de vereniging. Wat bewaard werd kwam in lang niet alle gevallen bij het Centraal Historisch Archief terecht. Sommige particulieren koesteren de oude paperassen zodanig dat geen onderzoeker kans tot inzage krijgt. Omdat in de bewaarde kranten soms berichten stonden, bleven nog wel namen bekend, maar verder geen bijzonderheden.

Misschien waren er meestentijds ook maar weinig documenten. In verenigingsverband speelde de traditionele welsprekendheid, de elocuencia, een dominante rol. Men maakte zijn letterkundige produkten mondeling publiek, men schreef zijn poëtische bijdragen om deze in

de club voor te dragen, al lezend van het papier, of liever nog uit het hoofd geleerd en gereciteerd. De gevoelvolle voordracht prevaleerde de gedrukte publicatie. Men kon ook in de eerste helft van de twintigste eeuw nog een gevierd 'auteur' zijn zonder een letter uit te geven. Van de andere kant werden schrijvers tegelijk vaak geliefde orators - een vanzelfsprekend samengaan voor die dagen en later. De feuilleton-schrijvers van *La Union* waren tegelijkertijd de belangrijkste sprekers van de Curaçaose Rooms Katholieke Volksbond. Zo bloeide een viertalige auratuur in het Spaans, Nederlands en Engels, met een enigszins stiefmoederlijke behandeling van het Papiamento dat zich kennelijk niet al te best met de officiële gelegenheden verdroeg. De debatingclubs werden in die dagen een modeverschijnsel.

Ook toneel is als een vorm van auratuur te beschouwen. De gespeelde buitenlandse Spaans-, Engels- en Nederlandstalige gedrukte stukken gingen verloren, wat jammer is omdat daarmee tevens de aanwijzingen verdwenen of en hoe deze stukken door de regie werden aangepast aan de lokale situatie. De talrijke vertaalde en geadapteerde toneelstukken werden niet bewaard, een toneel-archief van enige omvang werd in het verleden nooit aangelegd. Dat spoorde met de gedachte dat spreken, uitbeelden, horen en toekijken veel effectiever waren dan lezen. De gedrukte tekst, zo die al bestond en de groep zich niet met een aantal met de hand geschreven kopieën tevreden stelde, hoefde daarom niet bewaard te blijven. De indringende toneelopvoeringen kregen drie functies toebedeeld. Ze werden vanuit Nederlandse organisaties en het 'Nederlandse element' op de eilanden zelf een middel bij uitstek geacht om tot de vernederlandsing van de kolonie bij te dragen, in de ogen van de elite droegen ze onuitwisbaar bij tot de noodzakelijke beschaving, en in de visie van de missie konden ze de traditionele kerkelijke moraal propageren, tegen de decadentie en de zo verafschuwde civilisashon moderna. Toneel was altijd een sterke kracht om het volk te instrueren, om zijn gevoelens te veredelen en te verhogen voor de schoonheid van de kunst.

Het begrip 'lezen' moet in die tijd toen het nog lang niet vanzelfsprekend was dat iedereen in voldoende mate gealfabetiseerd was, enigszins ruimer genomen worden dan nu. Het moderne 'gesproken boek' had zijn voorganger in het, veelal door de jongere generatie bedreven, voorlezen in de besloten familiekring of buurt van de wekelijks in de krant verschenen feuilletons.

Er waren in de eerste decennia van deze eeuw geen specifiek literaire tijdschriften meer, zodat kranten moesten fungeren als het normale

kanaal voor allerlei vormen van literatuur. Schrijvers gebruikten in de pers alle vier talen, die kwantitatief redelijk verdeeld waren. Al werd het Spaans meer en meer verdrongen door het Nederlands, het bleef een (kleine) rol spelen. In deze jaren werd het Papiamento steeds belangrijker, dat kon het dominerende Nederlands niet verhinderen. Wel werd niet alles in het Papiamento even belangrijk gevonden. Er ontstond een zekere scheiding tussen hogere en populaire kunst, in de toneelwereld en schouwburg, maar ook in de literatuur: de conta cuenta sloeg men als populaire vorm niet al te hoog aan, evenmin als de talrijke vormen van gelegenheidspozie.

In de kranten, hoewel niet in alle kranten in gelijke hoeveelheid, verschenen zulke diverse literair gezien perifere genres als gelegenheidspoëzie, feuilletons, conta cuenta en combersashon nog steeds. Er waren maar weinig specifiek literaire uitgaven, en slechts een paar roman-feuilletons waren zo populair dat ze na de krant ook afzonderlijk konden verschijnen. Was in de nieuwe maatschappij van na de emancipatie tot de eeuwwisseling, de literatuur als de positieve verbreidster van de civilisashon voor een heel volk gezien, na 1920 werd haar met name op Curaçao de negatieve taak van het protest tegen de 'civilashon moderna' toegedacht. Ook buiten het hoofdeiland begon het geschreven woord een zekere rol te spelen, in de vorm van enkele memoires en beschrijvingen van land en volk voor eigen mensen en voor toeristen. Op geen van de eilanden ontwikkelde zich een geschreven recensiewezen voor de schaarse eigen boeken. Voorlopig nam de krant buitenlandse recensies over. Ook in de specifiek op het Caraïbisch gebied gerichte *West-Indische Gids* kon wie dat wilde zich oriënteren.

De invloed van lectuur

Toen *La Cruz* in 1905 het Papiamentstalige gedicht 'Atardi' van J.S. Corsen plaatste, waren de reacties drieërlei: de redactie en met haar vele anderen vonden in het gedicht het onomstotelijke bewijs dat het Papiamento zich tot een volwaardige literaire taal had ontwikkeld, vanuit niet-kerkelijke, liberale hoek achtte men de inhoud een teken van de voortgaande beschaving van de Curaçaose bevolking, de missie verkondigde de waarde van de zedelijk-religieus geachte inhoud van het gedicht. 'Atardi' verhief de gedachten wegens zijn zuivere stijl, zijn nobele ideeën, het eerde God de Schepper en prees de schoonheid van de natuur, in zijn pleidooi voor het familieleven reinigde het de ziel.

Waar de liberale hoek wat minder spraakzaam over de letterkunde was, gaf de kerk veelvuldig, uitgebreid en veelal polemisch haar visie, die vanaf de vorige eeuw tot 1940 onveranderlijk dezelfde zou blijken te zijn.

In 1913 verdedigde *La Cruz* zich fel en verontwaardigd strijdbaar tegen de in die dagen nogal eens geuite aantijging als zou de missie de bevolking door middel van het Papiamento dom willen houden. Het verwijt loog er dan ook niet om. Als de kerk de kinderen Spaans zou leren, zouden ze alles kunnen lezen; nu was er veel meer kerkelijke controle (censuur) mogelijk. De redactie weerlegde de beschuldiging in een aantal *Amigoe*-artikelen waarvan het zesde onder meer over literatuur ging. De argumenten behelsden voorbeelden van literaire activiteit op het gebied van toneel, de bibliotheek en de jaarlijkse prijsuitreikingen in het onderwijs. Wel gaf de redactie toe dat de kerk boeken die tegen geloof en moraliteit waren weerde, maar zoals een regering terecht zorgt voor materiële zaken, waakt de kerk over ‘geestelijk voedsel’. Gedurende de eerste vier decennia van de twintigste eeuw hield de kerk onveranderlijk vast aan het standpunt dat ze had ingenomen: leesbevordering was van groot nut, maar omdat de invloed van lectuur zo groot was, somtijds ten goede maar veeleer ten verderve, diende de priester ervoor te zorgen dat de leek alleen goede boeken las en het ‘vergif’ niet onder ogen kreeg. Hoe ver dat ging bleek uit een bericht waarin verontwaardigd melding werd gemaakt van de noodzaak tot het vernietigen van ‘ongeschikte’ en gendexeerde boeken. Men onderscheidde wel het ‘literaire gehalte’ van de ‘morele idee’ in boeken, maar de laatste domineerde steeds weer, zowel bij de paters, fraters als leken-onderwijzers. Vanaf de negentiende eeuw tot na 1940 nog bleef het standpunt van de kerk onveranderd.

Pastoor Jan Paul Delgeur verdedigde deze visie in zijn feuilletons. Over A.M. de Jongh *Merijntje Gijzen's jeugd* oordeelde hij dat juist goed geschreven boeken als verderver kunnen functioneren: ‘Op de vaardigheid van de Jongh's pen valt niets af te dingen. Zoo onweerstaanbaar sleept ie je vaak mee, dat ge je al spoedig een voelt met die sappige soepele kernachtige woordenschat en zinnenbouw. En toch, van deez' boeken gaat 'n fatale invloed uit, vooral voor de eenvoudige kleine Roomsche luyden, luttel bedeeld met logisch beredeneerd denken; geloof me, 'n boek met gepronconceerde anti-katholieke tendenz is lang zoo gevaarlijk niet. Ik mag er niet aan denken hoevelen er door zijn schrijven verloren zijn gegaan, voor tijd en eeuwigheid.’ Literaire techniek moet in dienst staan van zedelijkheid, getuige het volgende heldere statement: ‘En kom nu, in Godsnaam, weer niet aan-

zeulen met de dooddoener, *l'art pour l'art*, holklinkende woorden die niets zeggen. Luister 'ns: Kunst dient om den mensch te *verbeteren, omhoog te heffen*. Door de kunst tracht men 't schoone te bereiken. Het schoone bestaat in de harmonie, in 't evenwicht. Die harmonie bevindt zich *volmaakt* alleen in God. En 't Volstrekte Schoone is God.'

Toen in 1933 de nieuwe bibliotheek van de St. Thomaskring plechtig geopend werd, sprak leken-onderwijzer J.F. Linnartz over de lectuur als een middel om 'geestelijke inzichten te verdiepen, de horizont, die aarde en hemel, oogenblik en tijdloosheid scheidt, te verwijden en te verhelderen, zijn dorst te lesschen aan de verzadiging van anderen, of zijn lijden dragelijk te maken door de ontdekking van gelijk of grooter lijden.' Het 'materialisme van onze tijd' veroorzaakte volgens Linnartz oppervlakkige ontspanningslectuur, 'snollenlitteratuur', Courths Mahler in plaats van Engelman, Marsman, de Graaff, Nijhoff, Slauerhoff en A. Roland Holst. Het literaire kunstwerk moest volgens hem de 'schoonheid dienen, een der goddelijke titels, die geestelijk genot verschaft en afhoudt van lager lijfelijk genot'. Vooral pozie, maar ook de roman kan opheffen uit het alledaagse, uit het banale: 'De goede romancier, die zijn zeer aparte visies op mensch en leven vorm en gestalte weet te geven, heeft in zijn hand een machtig cultuurwapen. De doorsneemensch bezit in de goede roman een grote schat. Hij verschaft hem tegelijk genot en heft hem, uit zijn eigen soms bekrompen inzicht, binnen de zeer bizondere gezichtskring van den talentvollen auteur. Hij ziet er, in vele gevallen, zijn eigen visie in bevestigd of verlevendigd. Soms zal zich tengevolge van romanlectuur zijn oordeel wijzigen.' De katholieke lezer moet een 'census catholicus' ontwikkelen, want 'niet het verhaaltje maakt de goede roman uit, maar de wijze *waarop* en de mate *waarin* hij de spiegel is van een universum'. De auteur zal op zijn beurt 'in een roomsche atmosfeer moeten ademen!' 'Met dit al blijft de roman een gevaarlijk product. Het is daarom wijs zich te laten voorlichten door vertrouwde bronnen bij de keuze der romanlectuur.'

Zo vooruitstrevend als de kerk was geweest bij de 'eerste emancipatie', zowel voor 1863 als in de decennia erna, zo conservatief stelde ze zich op bij de tweede, toen het erom ging het volk werkelijk invloed te geven. In haar paternalisme kon de kerk alles vóór, niets dóór het volk laten beslissen. Dat heeft haar de aanvankelijk zo stevige greep op de achterban doen verliezen. Het regime liep ten einde doordat de kerkleer een randverschijnsel bleef dat door de bevolking niet werd verinnerlijkt.

Maar de ‘literaire secularisering’ die hiervan het onvermijdelijke gevolg was, werd voltrokken door een aantal jonge auteurs die alle ‘kinderen van de fraters’ waren, op de Sint Jozefschool of op het Sint-Thomascollege: Guillermo Rosario, Pierre Lauffer, Jules de Palm en vele anderen. Ook als ze gelovige katholieken bleven, maakten ze zich in hun literaire werk helemaal los van de traditioneel kerkelijke moraal, zoals die door hun voorgangers gepreekt was. In zoverre was de politiek van de kerk ‘ongewild’ en misschien ondanks haarzelf compleet geslaagd.

Ook buiten de kerk achtte men, getuige de steeds weer juist dit onderwerp behandelende artikelen, de invloed van lezen op met name de jonge mens zeer groot, maar men spreidde niet zo'n krampachtig beschermende houding van verbod en censuur ten toon. De niet-katholieken zagen in de lectuur het opvoedkundige en nuttig-noodzakelijke voor de ontwikkeling, niet het gevaar: ‘Incalculable harm can be done by the perusal of immoral books, while rich stores of knowledge and happiness are to be gained from the writings of those who scorn what is low or unworthy and are this the true benefactors of the human race,’ aldus het nieuwsblad *De Bovenwindsche Stemmen* in 1937.

De begin twintigste eeuw ingezette koloniale politiek tot vernederlandsing mislukte omdat ze veel te laat begon en nooit meer werd dan een klein vernisje van de Antilliaanse cultuur, die einde negentiende eeuw zich al zo stevig verankerd had dat ze door het moederland niet meer uit de regionale Latijnsamerikaanse en Caraïbische cultuursfeer los te weken viel. Misschien wel bij een klein deel van de elite en onder bepaalde omstandigheden, niet bij de brede lagen van de bevolking. Dat leidt tot de paradox dat de ‘holandisashon’ literair mislukte omdat ze op taalpolitiek gebied zo compromisloos succes nastreefde. De holandisashon mislukte, want ze leverde immers nauwelijks enige produktie in die taal op. De Antilliaanse journalisten-auteurs schreven in hun bladen in het Papiamento of Engels, terwijl het Nederlands alleen door passanten-pastoors en -fraters gebruikt werd. De oratuur en auratuur waren voornamelijk in het Spaans. Anderzijds is het mogelijk te beweren dat de holandisashon juist slaagde omdat de Nederlands-Europees-Westerse cultuuroriëntatie de superioriteit predikte van alles wat uit het moederland kwam, en daaraan zou men in de Antillen toch niet kunnen tippen. De Antilliaan werd zodanig geïndoctrineerd dat hij het niet eens meer probeerde om in het Nederlands te schrijven. De holandisashon maakte van het Nederlands een vreemde taal, althans een taal van vreemdelingen, waardoor de Antillianen zich nog meer dan voorheen tot hun moedertalen wendden.

Hoofdstuk V Steunend op eigen kracht

‘De cultuurbevordering moet van de nationale gedachte uitgaan, het is niet anders dan natuurlijk, dat wij onze eigen cultuur stimuleren, maar wij moeten weten, dat een louter nationale cultuurbevordering tot isolement zou leiden, zeker in een kleine gemeenschap als de onze.’

Cola Debrot *C.C.C.-bulletin*

1940	De Nederlandse Antillen worden bij de Tweede Wereldoorlog betrokken; op Bonaire wordt een concentratiekamp voor Duitsers ingericht. Luc Tournier begint zijn 'Nederlands Periodiek' *De Stoep*. Recensies op *De Stoep* betekenen het begin van een reguliere Antilliaanse literaire kritiek. Het A.N.V. start een Antilliaans *Neerlandia*.
1941	Oprichting van het Peter Stuyvesant College als eerste school voor middelbaar onderwijs.
1942	Pierre Lauffer publiceert onder het pseudoniem Antonio Martes: *Carmen Molina*. Koningin Wilhelmina houdt een rede waarin ze de Overzeese Rijksdelen meer zelfstandigheid belooft.
1943	Het tijdschrift *Lux* wil een lamp van Nederlandse taal en cultuur zijn. Guillermo Rosario geeft zijn eerste novela uit. De zangers van de *Cancionero Papiamento I* willen onder het pseudoniem Julio Perrenal het lied in de volkstaal populariseren.
1944	Pierre Lauffer publiceert zijn eerste dichtbundel *Patria*. Oda Blinder debuteert in *De Stoep*. Sociedad Bolivariana de Aruba opent haar nieuwe multifunctionele verenigingsgebouw.
1945	Tip Marugg debuteert met zijn eerste gedichten in *De Stoep*.
1946	De Jolly Fellows Society wil een tegenwicht van de Sint Thomaskring zijn.
1947	Salas vestigt zijn boekhandel op Curaçao.

1948	Oprichting van Sticusa. Vestiging van Aruba Boekhandel in Oranjestad. Oscar van Kampen geeft op Curaçao zijn *Lorito Real* uit.
1949	Oprichting van het Radulphus College en het Maria Immaculata Lyceum. Aruba krijgt zijn eerste Openbare Leeszaal en Boekerij. C.C.A. en C.C.C. worden als eilandelijke cultuurcentra opgericht.
1950	Eerste openbare viering van het Curaçaose carnaval. Het Papiamentstalige tijdschrift *Simadán* wordt gepubliceerd.
1951	De gezamenlijke Curaçaose boekhandelaren organiseren voor het eerst een boekenweek.
1952	Paul Storm is de eerste door de Sticusa uitgezonden toneelregisseur.

1954	Het C.C.C. organiseert de eerste literaire prijsvraag. Het Statuut voor het 'Koninkrijk nieuwe stijl' wordt van kracht; de eilanden zijn 'autonoom'. Door de automatisering in de 'olie' zal de werkgelegenheid op Aruba en Curaçao spoedig instorten; de toeristenindustrie zal pas op den duur voor vervangende werkgelegenheid zorgen.
1955	Boekhandel Van Dorp ontplooit de eerste Antilliaanse activiteiten. Cola Debrot start de *Antilliaanse Cahiers*.
1957	Frank Martinus Arion wordt wegens zijn *Stemmen uit Afrika* door de Nederlandse kritiek tot 'zwarte Vergilius' bestempeld.
1958	Opening van Cas di Cultura op Aruba. Tip Marugg publiceert *Weekendpelgrimage* bij de Amsterdamse Bezige Bij.
1959	Het Colegio Arubano wordt een volwaardige H.B.S.-opleiding. Boeli van Leeuwen publiceert *De rots der struikeling* in Nederland en krijgt er later de Vijverbergprijs voor.
1961	Aruba organiseert voor het eerst een boekenweek. De Arubaanse toneelgroep Mascaruba debuteert.
1964	Het eerste nummer van *Vitó* wordt over Curaçao verspreid.
1965	Het eerste nummer van *Kambio* verschijnt.
1967	Oprichting van de Curaçaose toneelgroep Thalia.

1968	In Nederland geven enkele Arubaanse studenten het literaire tijdschrift *Watapana* uit. Het Antilliaanse voortgezet onderwijs volgt de Nederlandse mammoetwet, ook voor het literatuur-curriculum. Het Curaçaose Centro pro Arte wordt geopend. Op Curaçao wordt de jaarlijkse Cola Debrot-prijs ingesteld.
1969	De stakingen en onlusten van ‘dertig mei’ zullen onomkeerbare culturele gevolgen hebben. De eerste druk van de *Encyclopedie van de Nederlandse Antillen* verschijnt.

19 Papiamentisashon

Toen op 10 mei 1940 niet alleen voor Nederland maar ook voor de Nederlandse Antillen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, werd het in de laatste decennia steeds meer geïntensiveerde contact tussen overzees rijksdeel en moederland abrupt doorgesneden. De Antillen moesten plotseling 'steunen op eigen kracht', zoals het in de bekend geworden zinsnede uit de beroemde december-rede 1942 van Koningin Wilhelmina, die de koloniën in Oost en West interne autonomie in het vooruitzicht stelde, luidde: 'Ik heb ervaren dat in beide volken de wil en het vermogen tot harmonisch en vrijwillig samengaan aanwezig zijn. Ik heb daarbij een vorm voor ogen waardoor Indonesië, Suriname en Curaçao deel zullen hebben, naar de betekenis der gebieden, in het bestuur van het geheel, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met de wil elkander bij te staan, zullen behartigen.' Al op 16 juni 1941 had Gouverneur Wouters in de Staten woorden van dezelfde strekking gesproken.

Direct nadat het bekend werd dat Nederland in oorlog was, werden 'vijandelijke onderdanen en staatsgevaarlijke Nederlanders', in totaal ruim honderd personen, op Bonaire geïnterneerd. Andere noodzakelijke militaire maatregelen zoals verduistering en kustwacht werden getroffen. Dat de grote waakzaamheid in verband met de op Aruba en Curaçao aanwezige olie-raffinaderijen niet voor niets was, bleek in 1942 toen Duitse onderzeeërs bij beide eilanden beschietingen uitvoerden. Maar intussen was er een groot contingent buitenlandse militairen aanwezig ter bescherming van de olie-belangen, die essentieel zouden blijken voor de geallieerde oorlogvoering. Zo betekende de Tweede Wereldoorlog ongemak wegens strenge verduisteringsvoorschriften, wachtlopen voor opgeroepen dienstplichtigen, een min of meer afgesneden zijn van de buitenwereld, maar ook grote economische bloei, omdat de raffinaderijen op topcapaciteit draaiden.

Bracht de oorlog 'een hausse van materiële welvaart mee, de beoefening der kunst bloeide ook'. Johan Hartog schetste aan de hand van drie voorbeelden hoe de Spaanse invloed nog verder taande. In 1937 werd de drukkerij-boekhandel A. Bethencourt y Hijos afgebroken, waarbij 'enorme voorraden boeken, tijdschriften, muziekwerken en zelfs manuscripten vernietigd' werden. In 1940 sloot, door de onzekere toestand gedwongen, het Spaanstalige meisjespensionaat Welgele-

gen haar poorten. In 1951 tenslotte hield het sinds 1908 bestaande en invloedrijke dagblad *Boletin Comercial* definitief op te bestaan. Was deze ‘de-hispanisering’ een geleidelijk proces dat al tientallen jaren aan de gang was, de zo intensieve contacten met Nederland waaraan de bevolking gewend was geraakt, hielden van de ene op de andere dag op. Vóór 1940 kwam alles uit Nederland: ingeblikte levensmiddelen (groenten, boter) zo goed als bouwmaterialen, maar ook kranten, tijdschriften en boeken. Passanten zoals ambtenaren, leraren, politieagenten, technici, priesters dominees en rabbijnen accentueerden de Nederlandse sfeer. Dit alles hield in mei 1940 plotseling op en werd vervangen door de ‘way of life’ van de Amerikaanse militairen, hun kranten, tijdschriften en films. Hartog merkte afkeurend op, dat de ‘smaak van het goede boek in de oorlogsjaren hier ongetwijfeld geleden’ heeft, ‘aangewezen als men was op Noord-Amerikaanse best-sellers en magazines’. Bij de al jaren dominante ‘vernederlandsing’ voegde zich een ‘amerikanisering’, die een ‘verdere afbrokkeling van de eigen identiteit, die in de relatieve isolatie van het tijdperk van het “Curaçao-van-voor-de-Shell” was uitgekristalliseerd’, betekende. Liep het inderdaad zo'n vaart op Curaçao? Het Rapport Nijman kon dan in 1939 wel beweerd hebben dat het Nederlands langzamerhand algemeen gebruikt werd, pater Latour noemde het in 1937 nog een elite-taal, de pasgekozen Statenleden Maal en Capriles noemden het ‘Hollandsch voor ons Curaçaoenaars een vreemde taal’ en eisten meer aandacht voor het eigen Papiamento.

De oorlogstoestand leverde tweeërlei literaire reactie op, waarbij een dominerende stroming van voornamelijk Curaçaose passanten zich sterk maakte voor het Nederlands, en een tegenovergestelde beweging het Papiamento nieuwe literaire impulsen gaf. De twee talen zouden ook in de komende decennia elkaars opponenten en concurrenten blijven. In 1943 was 21,7% van de Curaçaose bevolking niet-Antilliaan, en 23,6% niet Papiamento sprekend, de geallieerde strijdkrachten niet meegerekend. Van de door zowel Lopez Henriquez als Terlingen vermelde ‘renaissance’ van het Spaans-culturele leven bleek in de literaire produktie niets, terwijl het zo invloedrijk geworden Engels in de letteren slechts een minimale rol speelde. Op de Bovenwinden, Aruba en Bonaire waren de literaire activiteiten gering, zover dat naar buiten toe zichtbaar werd.

Van de organisaties die in deze oorlogstijd op taal- en letterengebied van zich deden spreken, moeten allereerst de culturele of zelfs specifiek literaire tijdschriften genoemd worden. Een fenomeen dat

voor het eerst en dan nog gedurende korte tijd optrad aan het eind van de negentiende eeuw, zou nu in een veelzijdige vorm dominant worden. Tijdens de oorlog waren er drie die zich op het Nederlands toelegden: *De Stoep, Neerlandia* en *Lux*.

Tegenover deze hegemonie betekende het pas in 1944 uitgekomen Papiamentstalige *Gydelcra* slechts weinig, maar in dezelfde tijd zou het Papiamento op andere en nieuwe wijze de Nederlandse hegemonie betwisten. Tegenover het streven ter propagering van het Nederlands stond een groep Antilliaanse auteurs die het Papiamento wilden bevorderen. Na het verdwijnen van de oorspronkelijke Papiamentstalige feuilletons, had de kerk met *Mi biblioteca Papiamento* in 1939 en 1940 nog even geprobeerd het verloren terrein terug te winnen, maar vergeefs. De tot twintig delen uitgegroeide serie sloeg kennelijk niet meer aan. Papiamentstalige literatuur seculariseerde en verscheen niet meer onder de vleugels van de katholieke organisaties. De oorlogstijd zou het moment worden waarop de eerste Papiamentstalige dicht- en verhalenbundels in afzonderlijke uitgaven het licht zagen, met name van Pierre Lauffer, Guillermo Rosario en Amador Nita. Aart Broek sprak hierbij zelfs van de 'Julio Perrenal-beweging', naar aanleiding van het trio P. Lauffer, J. de Palm en R. de Rooy die populaire songs over actuele situaties dichtten, de muziek ervoor componeerden en vervolgens ook zelf zongen.

Door de oorlogssituatie konden Antilliaanse jongeren niet meer naar Europa om daar hun middelbare schooldiploma te halen. Het gevolg was het oprichten van een geheel volgens Nederlands systeem georganiseerd middelbaar onderwijs, waar in het literatuur-examen de Nederlandse en Europese literatuur gestimuleerd werd.

De Antilliaanse eilanden traden de naoorlogse tijd welvarend en 'mondig-autonoom' tegemoet, en wilden het in 1942 toegezegde 'baas-in-eigen-huis-principe' zo spoedig mogelijk verwezenlijkt zien. De discussies over de toekomst werden uitgebreid en via diverse politieke partijkanalen onder leiding van Doktoor M.F. Da Costa Gomez gevoerd. Hoewel het verarmde moederland naast economische zorgen van zijn wederopbouw, de politieke van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd kende, werd na de Ronde-Tafel-Conferenties, de daarop volgende Interimregeling van 7 februari 1951 en de Eilandenregeling, op 15 december 1954 het nieuwe Statuut voor het Koninkrijk van kracht. De Nederlandse Antillen, zoals het land voortaan officieel heette, kenden voortaan inwendig zelfbestuur; de defensie en buitenlandse contacten bleven Koninkrijksaangelegenheid. De

autonomie werd bereikt op het moment dat een economische neergang in de vorm van automatisering en grootscheepse ontslagen bij de olie-industrie zich al aankondigde.

Na de oorlog hielden *Lux* en *Neerlandia* op te verschijnen, maar het 'Nederlands Periodiek' *De Stoep* zette de werkzaamheden op vernieuwde wijze voort door nu ook (jonge) Curaçaoenaars de gelegenheid te bieden in het Nederlands te publiceren. Een mogelijkheid die dankbaar werd aangegrepen, waardoor later bekend geworden auteurs als Oda Blinder, Charles Corsen en Tip Marugg konden debuteren. Publiceerde Cola Debrot in deze na-oorlogse jaren enkele Nederlandstalige werken in Nederland, op Curaçao was er gedurende deze jaren, naast *De Stoep*, niet veel van Nederlandstalige literaire activiteit te merken. Maar het Papiamento bleef zich manifesteren. Enerzijds uit 'wrevel' tegen deze 'blanke' stoep, anderzijds uit de oprechte behoefte tot verdediging van de eigen taal stichtten enkele jongeren in 1950 het puur Papiamentstalige *Simadán*.

Van Nederlandse en Antilliaanse zijde werd via artikelen en boekuitgaven de post-koloniale rekening opgemaakt. Het tweede deel van de bekende zinsnede uit de december-rede van Koningin Wilhelmina, die het autonomie-monument in Willemstad siert: 'steunend op eigen kracht, doch met de wil elkander bij te staan', wilde men van Nederlandse zijde verwezenlijken door het concept van de eenheid van 'de West'. Enkele studiekringen en een organisatie als Wosuna (Wetenschappelijk Onderzoek Suriname en de Nederlandse Antillen), maar vooral tijdschriften als *Eldorado* en *De West-Indiër*, die bedoeld waren voor alle drie de landen van het Koninkrijk, werden met dat doel opgericht.

Vanaf eind jaren veertig was het Algemeen Nederlands Verbond, na grote bloei tijdens de oorlogsjaren, op zijn retour, wat nog versterkt werd door de oprichting van de Sticusa, die hoewel bedoeld als (de naam zegt het al) een stichting tot culturele samenwerking, vooral een eenrichtingsweg van Nederlandse cultuur naar de Antillen zou blijken. Met name het Cultureel Centrum Curaçao verzette zich onder leiding van Cola Debrot tegen deze eenzijdigheid. Maar het getij was tegen. De tegengestelde doelen en aanpak bleken bijvoorbeeld uit de boekenweken (ter propagering van het Nederlandse boek) en diverse literaire prijsvragen (die vooral Papiamentstalig werk opleverden) in het begin van de jaren vijftig. Het C.C.C. streefde ernaar muziek, film en boek naar de knoek te brengen, omdat het volk niet naar de stad kwam. Het doel was de verbreiding van klassieke muziek, de betere

films en goede lectuur (in het Nederlands en Papiamento). Het initiatief duurde maar kort, maar toonde aan dat men zich een taak tegenover de totale bevolking gesteld had, die enigszins vergelijkbaar was met de post-emancipatie-jaren van de vorige eeuw.

De naoorlogse jaren toonden grote linguïstische aandacht voor het Papiamento, met name om de spelling (eindelijk) eens definitief te regelen. Politie, vakbonden, nutsbedrijven en ambtenarij gingen steeds meer tot het gebruik van de eigen taal over. In de politiek evolueerde het Papiamento van campagne- tot officiële vergadertaal. Al in 1951 was de mogelijkheid geopend om in de vergaderingen van de Eilandsraad het woord te voeren in de 'Nederlandse of de Papiamentse taal', op 25 maart 1958 werd deze taal voor het eerst gebruikt. De Statenvergaderingen zouden pas in de jaren zestig, toen de Antilliaan Cola Debrot gouverneur was, dit voorbeeld volgen. Het betekende een kans voor de Antilliaanse volks-politicus die het Nederlands minder goed beheerste, het betekende ook dat de Nederlandse 'macamba' die geen Papiamento verstond voortaan buiten het politieke gebeuren kwam te staan.

De jaren vijftig werden helaas ook de tijd van de automatisering in de raffinaderijen die de zo gevreesde massale 'lay off' tot gevolg had, op Aruba en Curaçao. De toeristenindustrie was nog niet zo ver dat ze de klappen kon opvangen. Van hoog tot laag werden talrijke buitenlandse werknemers ontslagen, waarna deze naar hun (ei)land van herkomst remigreerden. Het Nederlandse en Amerikaanse element verzwakten sterk, het Antilliaanse sloot de gelederen nog hechter, met het Papiamento als symbool. In deze tijd begon Nilda Jesurun Pinto haar verzameling Compa Nanzi verhalen aan te leggen; we zien een (her)opleving van de aandacht voor de oratuur en de oude Antilliaanse volkscultuur. Met de 'democratiseringsgedachte' hing de aandacht voor een Papiamentse kinderliteratuur samen.

De nieuwe weinig rooskleurige economische vooruitzichten noodzaakten tot culturele heroriëntatie. Het Papiamento zou er zeer versterkt uit te voorschijn komen. Cola Debrot zou met de *Antilliaanse Cahiers* in de tweede helft van de jaren vijftig en de eerste van de jaren zestig een veelzijdig compromis tot stand proberen te brengen. Op het gebied van het taalgebruik, betekende zijn tijdschrift uiteindelijk een sterke Nederlandstalige stimulans. Auteurs als Tip Marugg, Alette Beaujon en Frank Martinus Arion werkten aan dit tijdschrift mee, dat het contact tussen Nederland, de Antillen en het Caraïbisch

gebied in wijder verband tot stand wilde brengen. Naast dit 'gecanoniseerde' tijdschrift presenteerden zich in deze tijd ook eenvoudige bladen als *Antilliana* en *Wij in de Antillen* in het Nederlands en een aantal zeer populaire humoristische Papiamentstalige tijdschriften, waarvan Oscar van Kampens *Lorito Real* wel het bekendst werd. Deze laatste werden geheel buiten het officiële circuit van boekhandel en bibliotheek om gedistribueerd.

Op ditzelfde moment bloeide er een alternatief circuit van populaire Papiamentstalige romans, die in eigen beheer op slecht papier, maar in grote oplage in wekelijkse afleveringen aan de man (en vooral aan de vrouw) werden gebracht. Enkele ervan zouden later in de literaire overzichten genoemd worden. Amador Nita speelde hierin met zijn uitgeverij Editorial 'Emile' en een eigen distributienet een belangrijke rol.

De kranten, de communicatiemedia als radio (en tv) en de politiek lieten duidelijk zien hoe in de loop van de jaren zestig het Papiamento steeds meer doordrong in alle sectoren van het openbare leven, daarbij het Nederlands dat tot dan toe decennia lang was gepropageerd meer en meer verdringend.

Uitzondering op deze 'papiamentisering' leek het onderwijs, maar ook daar trad een belangrijke verschuiving op toen de Nederlandse soeurs, frères en leken gestadig plaats maakten voor in steeds groter aantallen teruggekeerde Antilliaanse bursalen of op de Antillen zelf opgeleide onderwijsmensen. Het gebruik van het Nederlands, dat zowel voor de leerkracht als de leerling een niet-eigen taal was, creëerde in de lessituatie een vervreemdende sfeer. De leerling die nu niet meer geconfronteerd werd met een leerkracht die geen Papiamento verstond, ging buiten de les steeds meer tot het gebruik van de eigen taal over. Dat was met name in het lager onderwijs het geval, in het voortgezet onderwijs bleven relatief veel buitenlanders werkzaam. Dat trad eind jaren zestig dan ook volgzaam in het voetspoor van de Nederlandse mammoet.

Het toenemend taalbewustzijn ging hand in hand met een politiek-kritische opstelling, verwoord in tijdschriften als *Vitó* en *Kambio*. De Antilliaanse student in Nederland ging zich meer en meer kritisch met het thuisfront bemoeien. 'Dertig mei 1969' was een misschien wel onverwachte, maar zeker achteraf geen onvoorspelbare gebeurtenis. Op 30 mei 1969 culmineerde als een ongewenste eruptie wat al een heel decennium in literair opzicht te zien was geweest. Voor het Papiamento betekende 'Dertig mei 1969' de definitieve emancipatie.

Het laat negentiende-eeuwse Spaans had haar renaissance niet mogen beleven; het Nederlands bleek niet meer dan een dun vernis. Het eigen Papiamento, zo lang verguisd maar niet minder verdedigd, bestond sedert ‘Dertig mei 1969’ als een vanzelfsprekende zaak.

Op de Bovenwinden hoefde een dergelijke taalstrijd niet gevoerd te worden. Het Engels handhaafde zijn sterke positie moeiteloos, al werd ook daar het Nederlands in het onderwijs steeds verder doorgevoerd.

De jaren veertig tot en met zestig zouden chronologisch in vier golven kunnen worden onderverdeeld, in elk waarvan zowel het Nederlands als het Papiamento een belangrijke rol speelden: de Tweede Wereldoorlog, de jaren erna tot het begin van de jaren vijftig, de tweede helft van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig, de tweede helft van de jaren zestig uitlopend op de ‘dertig mei beweging’.

Samenvattend valt er een zevenvoudige dekolonisatie en Papiamentisering en Antillianisering te constateren, die parallelle ontwikkelingen te zien gaf. De politieke autonomie bevocht haar culturele variant. De taalvoorkeur verschoof in deze decennia steeds meer van Nederlands naar Papiamento. De organisatie van het literaire leven dat aanvankelijk voornamelijk door buitenlanders en passanten werd verzorgd, gaf een verschuiving van initiatief en uitvoering naar de eigen mensen toe te zien. Er voltrok zich een ontwikkeling van Nederlandstalige elite-tijdschriften naar de Papiamento-novelas en poëzie-bundels van de Julio Perrenal-beweging, die in heel andere kringen gelezen werden; een ontwikkeling van het Nederlandse ‘De West concept’ en de organisatie van de Sticusa naar de plaatselijke ‘zuster-organisaties’ en hun zelfwerkzaamheid; van op het Nederlands gerichte boekenweken naar literaire prijsvragen die vooral Papiamentstalig werk opleverden; van de officiële literatuur die in de periodiek aanwezige, gecanoniseerde tijdschriften werd opgenomen naar het populaire en constant aanwezige alternatieve literaire circuit; van de verzameling van oratuur door buitenlanders, naar de bestudering ervan door de eigen mensen en met Papiamento als belangrijkste gebruikstaal, waarnaast de auratuur zich via de literaire vereniging, de podiumkunsten maar vooral de radio ontplooide; een ontwikkeling van passantentoneel naar eigen spelers, van de invloed van Nederlandse naar Antilliaanse regisseurs, van het aansluiten bij een internationaal repertoire naar Papiamentstalige adaptaties en origineel werk; van sterk door het Nederlands beïnvloede collectievorming in

de door Nederlanders geleide openbare bibliotheken naar de Papiamentstalige activiteiten die samengingen met een geantillianiseerde personele samenstelling.

20 Publiceren in oorlogstijd

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, zagen Curaçaose kringen die het contact met Nederland node misten en bang waren dat het streven naar ‘holandisashon’ dat in de voorgaande decennia zo krachtig bevorderd was, verloren zou gaan, het oprichten van een tijdschrift als middel bij uitstek om dat te voorkomen. Dat ze daarbij specifiek de Nederlandse taal kozen, kwam voort uit het idee dat die taal het cultuur-ideaal vertegenwoordigde in een nog vrij deeltje van het vaderland. *De Stoep*, *Neerlandia* en *Lux* waren op Nederland gericht in dubbele betekenis: het gevoel van verbondenheid met het land én de taal.

De Antilliaanse pers was aan het begin van de oorlog aan een lichte vorm van censuur onderworpen. Wat Bonaire en de Bovenwinden betreft, valt er niet veel te melden want daar verscheen (op dat moment) nauwelijks iets. Alleen Sint-Maarten zou nog tot de tweede helft van 1942 zijn *Bovenwindsche stemmen* hebben; toen moest ook dat gestencilde blaadje wegens materiaalgebrek de verschijning staken. Aruba bezat naast het sinds 1938 verschijnende Engelstalige dagblad *Aruba Post*, niet meer dan enkele bedrijfs- en verenigingsbladen en enkele kerkelijke blaadjes, geen tijdschriften van enige culturele betekenis. De talen waarin gepubliceerd werd, waren Engels, Nederlands en Papiamento.

Op het hoofdeiland Curaçao lagen de zaken wat ingewikkelder. Het net voor de oorlog gestarte weekblad *Curaçao* bleef regelmatig verschijnen, er waren de Nederlandstalige *Amigoe* en *Beurs- en Nieuwberichten, La Prensa* verscheen in het Spaans met soms een Nederlandse bijdrage en in de loop van de oorlog ten behoeve van de militairen een Engelse pagina, *La Cruz* en *La Union* verschenen al tientallen jaren in het Papiamento. De bestaande bladen handhaafden zich, en er kwamen veel nieuwe bij. Tijdens de oorlog werden er meer dan vijftig nieuwe bladen opgericht, waarvan ongeveer drie-kwart in het Nederlands, slechts vijf in het Papiamento, drie tweetalig Nederlands-Papiamento, één zelfs drietalig Nederlands - Papiamento - Spaans, en tenslotte vier in het Engels. Deze bladen besloegen allerlei terreinen van het sociale, culturele en verenigingsleven; kennelijk was het overal gebruikelijk geworden het Nederlands in geschrifte te hanteren. Dat waren nieuws- en contactbladen met een beperkte verspreiding onder de leden, een type publikatie dat in de loop van de jaren dertig opgekomen was.

Wat *De Stoep*, *Neerlandia* en *Lux* voorstonden, vormde een meer cultureel-literair ideaal: een vervanging van de Nederlandse tijdschriften die door de oorlogssituatie niet meer geïmporteerd konden worden. Dat roept natuurlijk de vraag op welke tijdschriften er voor de oorlog dan wèl kwamen, wat moeilijk na te gaan is omdat advertenties dienaangaande in de kranten ontbraken. Waarschijnlijk valt er te denken aan zowel culturele als ontspanningsbladen, aan het Nederlandse *Neerlandia* evenzeer als aan de *Katholieke Illustratie*.

Tijdens de oorlogsjaren verwierven de Nederlandstalige tijdschriften welhaast een monopoliepositie. Het sinds augustus 1944 verschijnend Papiamentstalig *Gydelcra*, het enige blad dat poëzie in het Papiamento wilde brengen, was slechts een kleine muis tegenover deze olifanten.

Dat deze Nederlandstalige tijdschriften (overigens niet in gelijke mate) een katalysator-functie hadden, is evenwel belangrijker. Door deze tijdschriften kwamen een aantal Antilliaanse auteurs tot eerste (en soms enige) publikatie. Het blijvend gevolg van met name *De Stoep* is een zich sinds dit tijdschrift gestadig ontwikkelende Nederlands-Antilliaanse literatuur geweest. Zonder *De Stoep* had Curaçao misschien nooit van een dichter Charles Corsen geweten. Zijn zuster Yolanda, Oda Blinder, debuteerde eveneens in dit tijdschrift. Tip Maruggs eerste poëzie verscheen in *De Stoep*, Pierre Lauffer en René de Rooy vonden er onderdak. Deze katalysator-functie zouden ook latere tijdschriften steeds weer hebben.

Van de drie oorlogsbladen was *De Stoep* verrreweg de belangrijkste. Het Antilliaanse *Neerlandia* dat het gelijknamige blad uit het moederland in de hele westerse vrije wereld wilde vervangen, bleef toch vooral een verenigingsblad voor haar Antilliaanse leden, *Lux* was ondanks de algemeen culturele inhoud, in de eerste plaats een blad voor katholieke aangelegenheden. Alleen *De Stoep* was echt literair, een verschijnsel dat Curaçao sinds het verschijnen van *Notas y Letras* aan het einde van de negentiende eeuw niet meer in die vorm en mate gekend had.

De Stoep, van Nederlands naar Curaçaos periodiek

‘Nu de bodem van ons vaderland wordt betrapt door de laarzen van de ressentiment-maniakken’ (de retoriek is van de redacteur), besloot de sinds 1936 op Curaçao wonende, in Rotterdam geboren arts Ch.J.H. Engels (ps. Luc Tournier) op het (valse) bericht dat Ter

Braak, Du Perron en Marsman vermoord waren, als daad van protest een tijdschrift te beginnen. Tournier had al een dichtbundeltje op zijn naam staan. Sinds hij op Curaçao woonde, had hij zijn literaire activiteiten gestaakt, omdat hij die niet bij het beroep van arts vond passen. Maar nu nam hij de pen weer op. Hij bedacht een titel en maakte een inleiding gereed. Daarna belde hij de sinds 1937 op het eiland wonende Nederlandse journalist Frits van der Molen en vroeg hem mee te doen. Zo werd, volgens Engels, een nieuw 'Nederlands Periodiek' geboren, dat door 'macambas' geleid, het meer dan tien jaar, zij het somtijds moeizaam, zou volhouden. Na het vertrek van Frits van der Molen naar New York in 1942, werkte de in Nederland geboren *Beurs- en Nieuwsberichten*-man H. de Wit als redacteur mee, maar het kan veilig beweerd worden dat Chris Engels zelf en zijn vrouw Lucila Boskaljon het leeuwedeel van het werk op zich genomen hebben. Bovendien droeg dokter Engels persoonlijk de kosten, die vele keren meer bedroegen dan de baten.

In zijn tweede vaderland ontwkkelde Tournier zich tot een groot organisator op cultureel gebied. Hij was getrouwd met de Curaçaose kunstenares Lucilla Boskaljon. In 1939 richtte hij het Curaçaos Genootschap der Wetenschappen op, in 1945 de Vereniging Het Curaçaos Museum, dat in 1948 geopend werd. In 1949 werd dokter Engels zelfs nog kabinetsformateur. Zijn activiteiten waren kenmerkend voor de fase waarin het culturele leven zich tijdens en na de oorlog bevond. Met de komst van Cola Debrot in 1948 zou de cruciale rol van de passant door de autochtoon worden overgenomen.

Frits van der Molen (1908-1984) was waarnemend griffier in Alkmaar geweest. Hij ontvluchtte in 1937 het steeds verder Nazificerende Europese klimaat. Op Curaçao werd hij bij Maduro secretaris van zeven consulaten. In 1942 vertrok hij naar New York. H. de Wit was van 1943-1946 hoofdredacteur van de *Beurs- en Nieuwsberichten*. Daarna was hij verbonden aan het Commissariaat van de voorlichting van het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen. Hij publiceerde verhalen, gedichten, essays en vooral recensies.

Aan *De Stoep* (1940-1951) werkten uiteindelijk drie groepen van medewerkers mee, die chronologisch gezien tevens drie fasen van het tijdschrift weergaven. Het tijdschrift was aanvankelijk bedoeld voor 'rondzwervende Nederlandse schrijvers in de diaspora' voor wie door de oorlogssituatie Nederland als land van publicatie-mogelijkheid was afgesloten. Maar al gauw dienden zich een aantal 'uit de inspiratie oprijzende op Curaçao verblijvende of kort vertoevende krachten, waar-

van er meer bleken te zijn dan ooit gehoopt' aan als tweede groep. De laatste fase kwam pas aan het einde van de oorlog en met name daarná, toen de eerste groep auteurs weer 'regulier' in Nederland terecht kon; ze werd gevormd door jonge Curaçaoenaars. Zo werd het 'Nederlands' periodiek steeds minder Nederlands en steeds meer Antilliaans, wat zich niet alleen in de inhoud, die evolueerde van heimwee- naar identiteitsliteratuur, maar ook in de gebruikte talen manifesteerde, toen naast het steeds sterk dominerende Nederlands ook Papiamento een (zij het heel klein) plaatsje kreeg, en ook Engels, Spaans en zelfs Frans.

Van *De Stoep* verschenen van september 1940 tot mei 1951 op zeer onregelmatige tijden drie series, waarvan de eerste twee elk tien nummers, de derde en laatste nog zes nummers telde. Zo duurde het bijna drie jaar voor de eerste jaargang voltooid was en nam de tweede 'jaargang' wel vijf jaar in beslag. In totaal verschenen er dus gemiddeld twee nummers per kalenderjaar, met een gemiddelde van zo'n honderd pagina's jaarlijks. De prachtige lay-out (iets bijzonders in oorlogs- en papierschaarste-tijd) stond in schril contrast tot de povere verkoopresultaten. Was het aanvankelijk niet mogelijk een abonnement te nemen, later wèl, maar Hartog meldde het aantal van negen abonnees! 'Ik liet op voorstel van Frits vijfhonderd exemplaren per nummer noteren, en daar verkocht Frits er wel eens tien van. Alleen het dubbelnummer "Pozie uit de diaspora" met uit Nederland en België gesmokkelde verzen, ingeleid door Marnix Gijsen, raakte uitverkocht. De drukkerij haalde na de oorlog de tweede prijs voor tijdschriftdruk in Europa; zo goed hadden Lucilla en ik, corrigerend in de nacht, haar hand vastgehouden en telkens een ander uiterlijk en andere letters gekozen terwille van de vrijheid.'

Wie de lange lijst van meer dan honderddertig medewerkers ziet, zou op het eerste oog concluderen dat een geweldig groot aantal personen regelmatig bij de twee redacteurs op de stoep stonden om er hun bijdragen af te leveren, maar dat viel tegen. In feite waren er nog geen tien 'regelmatige' medewerkers, en die dan nog weer gedurende een veelal slechts korte periode: in het begin bijvoorbeeld, of alleen maar later. Onder die geregelde medewerkers was maar één Nederlander die geheel buiten de Antilliaanse samenleving stond: Jan Greshoff, de overigen waren ongeveer gelijk verdeeld over passanten (M. de Bruin, W. van Nuland, F. van der Molen, H. de Wit en Luc Tournier zelf die verreweg het meest bijdroeg) en Curaçaoenaars als Oda Blinder, Charles Corsen, Cola Debrot, Tip Marugg en Pierre Lauffer. Tournier beroemde zich erop dat zijn tijdschrift 'experimenteel' was.

Hij zocht aansluiting bij het internationale literaire gebeuren. Dat kenmerkte ook de bijdragen van de door hem geïntroduceerde Curaçaose medewerkers.

Chris Engels, die huisarts van de familie Corsen was, ontdekte de 'non van de erotiek' [zijn aanduiding voor de onder het pseudoniem Oda Blinder publicerende Yolanda], maakte haar werk publicabel door kleine veranderingen erin aan te brengen en gaf haar het pseudoniem dat de ouders jarenlang in staat stelde te doen alsof ze van niets wisten: op die wjze werd zij het eerste landskind dat ook in *eigen* land aan de literatuur van de twintigste eeuw deelnam. Deze 'pasionaria de la escalinata' (deze aanduiding is van Nicolas Piña-Lampe) doorbrak een aantal taboes door erotische poëzie vol onvervuld verlangen te publiceren, waar zij als vrouw in eigen kring niet eens geacht werd over te praten. Frank Martinus herkende in haar werk een gedreven dichterspersoonlijkheid die schreef uit roeping - waar dichten tot nu toe in het algemeen een gelegenheidszaak was. Haar werk viel de contemporaine critici nauwelijks op; ze kreeg pas later, toen haar bundels verschenen en haar verzamelde gedichten, de zo verdiende aandacht.

De 'dunste schaduw van het eiland' - Tip Marugg - debuteerde, zonder nog door redacteur Engels gezien te zijn, in het na-oorlogse *De Stoep* van december 1945 met het gedicht 'Bezoek', waarna hij, tot het tijdschrift in mei 1951 ophield te bestaan, nog negentien gedichten zou bijdragen. Ongetwijfeld heeft hij meer gedichten aan redacteur Engels aangeboden, maar die keurde niet alles van deze 'nacht, eenzaamheid en dood' evocerende gedichten geschikt voor opname. Na zijn *Stoep*-gedichten zou Marugg niet veel Nederlandstalige poëzie meer publiceren. De gedichten vielen de recensenten niet speciaal op. Over het debuut schreef *Amigoe* als 'een vreemd gedicht dat qua taal wel sterk is', de B/N vond Maruggs gedichten 'oorspronkelijk'. Gedichten als 'Op de glijbaan' en 'Rappe grauwe vlinders' werden in de krant overgenomen, het laatste als illustratie van 'de tweeslachtigheid en strijd van het tropenkind dat onder invloed van de westerse beschaving komt'. Pas later zou men van deze Nederlandstalige poëzie benadrukken dat ze ontoegankelijker was dan de in *Simadán* en elders gepubliceerde maar schaarse Papiamentse gedichten van dezelfde schrijver.

'Ik presenteer U met onverholen genoegen een Curaçaose jongeling, een dichter, die toch zeker op het bezit van een pikante verbeelding zich beroepen mag,' schreef Chris Engels, toen hij in 1948 eigenlijk zijn tijdschrift wilde beëindigen, maar plotseling de gedichten

van Charles Corsen op de proppen kwamen, die hem deden besluiten door te gaan. Charles Corsen (1927-1994) kan beschouwd worden als een echte *Stoep*-dichter, want hij publiceerde daar in korte tijd (1948-1951) een groot aantal gedichten, die hij naar eigen zeggen echter al op zestien-, zeventienjarige leeftijd geschreven had en in een schoenendoos bewaarde. Huisarts Engels ontdekte ze, en hoewel hij ze als puberteitsgedichten karakteriseerde, publiceerde hij ze in zijn tijdschrift. Toen Engels het in 1951 met zijn tijdschrift eindelijk voor gezien zou houden, publiceerde Corsen nauwelijks meer; hij schreef nog wel, maar pas na zijn dood zou dat werk het licht mogen zien. Corsen gaf als oorzaak van het niet meer publiceren het kritischer worden op hoger leeftijd en het ontbreken van een klankbord van gelijkgestemde vrienden.

Corsens *Stoep*-publicaties kregen veel contemporaine aandacht, meer dan die van zijn dichtende zuster Oda Blinder en Tip Marugg samen. Ze werden uitgebreid geprezen of gelaakt, nooit genegeerd. Heel vaak werden enkele voorbeelden in een recensie geciteerd. De reacties wezen steevast op de onbegrijpelijkheid, maar besteedden ook aandacht aan de (taal)vorm en thematische inhoud. Bij de lacherige reacties op elk nieuw *Stoep*-nummer moest Corsen het door middel van pastiches en persiflages ontgelden. In de *Amigoe* schreef een onbekende recensent dat deze dichter zijn wezen op geheel eigen wijze wist uit te zingen; de gedichten vond hij weliswaar moeilijk te verstaan: ‘die naar het spoor van de dichter blijft zoeken, wordt tenslotte een schoonheid geopenbaard, die treft door aanvoeling en zegging. Deze zegging dreigt echter zich soms in het duister te verliezen.’ Het weekblad *Curaçao* trachtte het gedicht ‘Maanziek’ via een persiflage geheel belachelijk te maken. Spotvogel *Lorito Real* kwam ook met pastiches van Corsens gedichten. Het in een afzonderlijke *Stoep*-uitgave gepubliceerde ‘Con sordino’ werd door *La Prensa* als een hoogtepunt geprezen wegens zijn originele beeldspraak, de weg die de dichter moedig wist te banen naar een nieuwe werkelijkheid van ‘heerlijke individuele vereenzaming’, of misschien juist wel een poging om aan die vereenzaming te ontkomen. De criticus noemde de jonge dichter scherpzinnig, blijk gevende van tere vervoering en ‘ontegenzeggelijk met 'n vreemde originele distinctie’. Deze kritische aandacht was niet alleen uitvoerig maar klonk positief. Maar de *Amigoe* sprak van ‘gewilde bizarheid’ en ergerde zich aan de beeldspraak, toen ze aan de persiflage in *Curaçao* refererend schreef: ‘Loop de stoep eens af, recht in een Curaçaose maannacht, maar vermijd de knekelvelden, die voor jouw poëzie even fataal gevaar

vormen als een mijnenveld voor een soldaat.' De W.I.G. was het met de *Amigoe* eens en voegde eraan toe: 'Ik geloof niet, dat het schande is, als men bekent, dat er in *De Stoep* gedichten voorkomen, die men niet begrijpt. Zou het teveel gevraagd zijn een dichter te verzoeken tevens mee te delen wat hij met een gedicht heeft willen zeggen?' Dit soort reacties bewijst de onmacht van de criticus tegenover de tot dan toe onbekende wijze van dichten, waarover de dichter zelf later zou opmerken: 'Dichten is feitelijk code. Er is geen zinnig mens die zich wil bloot geven. In de kunst geef je uiteindelijk geen werkelijkheid; je begint er wel mee, maar al tijdens het maken gaat het werk een eigen kant op. Ik voel me geen Curaçaose dichter. Ik voel me dichter, punt. De rest is een toevalligheid. Ik maak een gedicht waarschijnlijk met associaties van woorden. Er komt een bepaald woord bij me op, of een bepaald gevoel dat bepaalde woorden omvat, daar *bouw* je het gedicht omheen. En dan schrijf je dat ding neer. Daarna lees je het nog een paar keer over. Dan ga je er een beetje aan schaven. Meestal komt er ook niet één gedicht, maar een paar gedichten samen, een cyclus.'

De redactie-leden vulden zelf met ruim veertig bijdragen ongeveer een-zevende deel van alle nummers. Dit geeft het relatieve belang als Nederlands 'exil-tijdschrift' en de veel belangrijker functie van *De Stoep* als passantenblad en kweekplaats van eigen literatuur getalsmatig goed weer. De oplage van vijfhonderd probeerde men te verspreiden via diverse verkoopadressen, ook op Aruba. Ze ging niet alleen naar de Antillen, maar naar al die landen waar Nederlanders woonden: Indonesië, Zuid-Afrika, Australië. Het was wat de geografische ruimte betreft een Nederlandstalig wereldtijdschrift. Na de oorlog nam Meulenhoff de distributie op zich, misschien zelfs de exploitatie. Meulenhoff benadrukte in zijn aankondiging het aandeel in de Nederlandse medewerking en het aantal Nederlandse medewerkers (te) sterk - voor de verkoop? Eerst werd het blad alleen los verspreid voor Fl 1,50 per nummer, later kon men zich ook abonneren à raison van acht gulden voor een serie van zes nummers. Van 1944-1950 kreeg *De Stoep* een jaarlijkse subsidie van zeshonderd gulden, wat omgerekend op een totaal van Fl 4200,- oftewel op driehonderd gulden per uitgebracht nummer kwam. Na het verschijnen van *Simadán*, een blad dat 'proza en poëzie *van eigen bodem*' bevatte, werd de subsidie beëindigd. Zowel de statenleden-politici als een onder pseudoniem schrijvend ingezonden-gedichten-schrijver 'Valentine' ervoeren de bijdragen aan *De Stoep* kennelijk als 'vreemde letteren': 'Maar subsidie voor dat stoepje / ziet men liever doorgehaald, / Daar cultuur van vreemde letteren / Niet met landsgeld wordt betaald!'

Was de verkoop gering, het blad trok vanaf het begin sterke aandacht op het eiland. Het eerste nummer kreeg volgens contemporaine bronnen zeker geen algemeen gunstig onthaal. Dat werd niet in de eerste plaats veroorzaakt door het gebruik van de Nederlandse taal (die was immers in die tijd vrij algemeen als geschreven medium aanvaard) maar door het 'gewild' (in twee betekenissen) bij internationale stromingen aansluitend experimentele karakter van vele bijdragen, met name die van redacteur Luc Tournier zelf. Hij werd het kritisch epicentrum. Recensies spraken van spot en flauwe aardigheden, zotteklap en nare flauwiteiten die regelmatig over het tijdschrift verspreid werden.

Hoe het ook zij, belangrijker dan de scherpte van de kritiek was het verschijnsel literaire kritiek zèlf op dat moment. Want met het verschijnen van *De Stoep* ontstond er een recensie-traditie - de onregelmatig verschijnende nummers werden veelal uitgebreid besproken in voornamelijk *Amigoe, B/N, Curaçao, La Prensa* en *Neerlandia* - en dat was een volkomen nieuw verschijnsel. Tot nu toe was het namelijk gebruikelijk geweest alleen toneelopvoeringen te recenseren, en proza en poëzie slechts kort aan te kondigen en aan te bevelen als de redactie een present-exemplaar ontving. De drie bladen bespraken de verschenen nummers welwillend-kritisch, met aandacht voorzover het eigen streven erin teruggevonden werd. In de recensies besteedden de (nog wel) anonieme critici aandacht aan de proza- en poëziebijdragen, aan de plaats van het tijdschrift binnen de eigen literaire opvattingen, aan de Curaçaose literaire traditie en de verhouding van het tijdschrift ten opzichte van de Nederlandse literatuur. Naarmate *De Stoep* voortging te verschijnen, pleitte men ervoor dat het tijdschrift zich meer op het eigene zou richten, zowel wat auteurs als de thema's betreft. De waardering voor de proza-bijdragen was over het algemeen groter dan die voor de poëzie, met name de verhalen van W. van Nuland scoorden hoog. Terloops laten de recensies het verschil in opvatting zien over wat proza en wat poëzie is. Prozaschrijven zag men als een aparte kunst, een kunst wellicht, die eerder de beeldende kunst, het schilderij nadert, terwijl de poëzie, zelfs in *De Stoep*, dichter staat bij de muziek.

Ieder blad recenseerde het tijdschrift op eigen wijze. Geleidelijk ontstond in deze receptie een idee van een zekere scheiding naar niveau in de literatuur; een scheiding die tot dan toe nauwelijks gehanteerd was. De bladen waren het erover eens dat er nogal wat bijdragen waren van personen die eerder dichterlijke naturen dan echte dichters waren, dat er wel wat gemakkelijk tegen de journalistiek werd aange-

leund in plaats van diepte en rijping te tonen. Wat meer zelfkritiek zou nuttig zijn. De bladen waardeerden over het algemeen het traditionele meer dan het experimentele, vooral de gedichten van Luc Tournier zelf moesten het, zoals gezegd, ontgelden.

Het blad werd voor de *Amigoe*-recensent aanleiding zich uitgebreid over zijn rooms-katholieke opvattingen over literatuur uit te spreken: 'Taal en letterkunde toch zijn één. En taal is wisselwerking. Taal is inwerking van mens op mens. Wanneer die wederzijdse inwerking - al is het maar van één zijde - een graad van volheid en diepte en spontane duidelijkheid bereikt, dan is deze taal: letterkunde, poëzie. En de mens, die aan deze gewaarwording vorm kan geven, is dichter. Een dichter is een schepper. Het Credo der Kerk is oorspronkelijk in het Grieks geschreven en daar staat in het eerste geloofsartikel, dat wij geloven in God, den almachtigen Poëet van hemel en aarde. Het scheppen met de taal benadert - al blijft de afstand volkomen - het dichtst het werk van den Schepper. Hóóg is daarom de roeping van den Schepper. Hóóg is daarom de roeping van den dichter, die met zulk een machtige titel zich noemt. Vierkant staat deze hoge dichterroeping tegenover het voze "kunst-om-kunst" principe uit een vervlogen liberalistisch hol tijdperk, waarin letterkunde schier werd tot klinkend koperen instrumenten en luid kletterende bekkens. Het ligt voor de hand, dat zulke dichters eenlingen zijn en blijven. Er heerst een grenzenloze verwarring van begrip tussen twee klassen mensen: dichters en dichterlijke mensen. De eerste is waarlijk poëet en schept van klank een stijlvolle vorm, die gedicht wordt. De tweede kan in vele gevallen zeker even diep gevoelen als de eerste, doch hij mist dat vormgevend talent om een vaste vorm aan de klankenmengeling te geven. Hij kan slechts lijdelijk ondergaan, wat de andere actief opbouwt.'

Ontstond er gelijk opgaand met het verschijnen van *De Stoep* een Antilliaanse literatuurkritiek, het eigen karakter daarvan bleek al snel doordat zich een tweedeling ging aftekenen in waardering. Wilde de Antilliaanse kritiek meer werk van Antillianen zèlf, de niet Antillianen legden de nadruk op de Nederlandse bijdragen die veel hoger werden aangeslagen - een verschil van optiek die tot tegengestelde waarde-oordelen leidde.

Diverse Antilliaanse critici lieten zich door het blad verleiden tot een plaatsing van deze Curaçaose letteren binnen de eigen ontwikkeling, waarbij met name aan *Notas y Letras* gedacht werd. Iemand constateerde overeenstemming met de Nederlandse letterkunde van anno 1920: een overeenkomst met expressionisme en experimentele poëzie

dus. *Curaçao* en *Neerlandia* oordeelden over de invloed van de Nederlandse literatuur op Curaçao in de afgelopen decennia. *Curacao* constateerde: 'De invloed van het Nederlandsche letterkundige leven is op Curaçao de laatste jaren niet groot geweest. Wat werd hier gelezen? Daaromtrent een oordeel uit te spreken is zeer moeilijk, daar men particuliere bibliotheken in het algemeen niet kent. Informaties bij bestaande boekhandels ingewonnen, reeds jaren geleden, gaven niet bepaald een hooge dunk van de belangstelling, die voor het Nederlandsche boek gekoesterd werd, terwijl eveneens de boekenuitleenerij op onze eenige openbare bibliotheek, voor zoover wij weten, niet wijst op een bijzondere waardeering van eigentijdsche Nederlandsche letterkunde. En om velerlei redenen achten we het geen wonder, dat Slauerhoff, Marsman, Ter Braak, Du Perron, van Vriesland, Engelman, Vestdijk, Buning, en zelfs de veelschrijver Greshoff hier weinig of niet bekend waren. Modern Nederland was niet tot Curaçao doorgedrongen.'

Neerlandia schreef in een stuk dat zeker niet met het officile A.N.V.-streven harmonieerde, dat 'de neiging van die gebiedsdeelen tot eigen cultureele uitingen, althans in Europeeschen zin' niet sterk was, 'mede door de voortdurende infiltratie van werk uit het moederland.' Maar die 'infiltratie' ging niet diep, want toen er geen Nederlandse literatuur meer binnenkwam ging men rustig over op boeken uit de Verenigde Staten, 'hetgeen tot gevolg zal hebben, dat men zich meer en meer van de Nederlandsche letterkunde verwijdert.' *Neerlandia* waardeerde het streven tot propaganda van het Nederlands, maar zag ook tekenen van een eigen ontwikkeling, van het 'teere plantje van een langzaam uitbottende "eigen-landsche" cultuur'. *Curaçao* wees het volgens haar te sterke Nederlandse element af en waardeerde in het tijdschrift met name het streven naar geestelijke ontwaking.

Dat de ontwikkeling van *De Stoep* van een blad voor Nederlanders, via een orgaan waarin voornamelijk passanten hun zegje konden doen, tot het bescheiden begin van deelname van eigen Antilliaanse auteurs al snel door de kritiek onderkend werd, blijkt hier wel. *Curaçao* en *Neerlandia* waren het erover eens dat er te veel op Curaçao verblijvende passanten in *De Stoep* schreven, wat niet meer dan goedbedoelde heimwee-literatuur opleverde of gedichten die te zeer naar Nederlandse smaak gemaakt werden. Impliciet pleitte *Neerlandia* hier merkwaardig genoeg dus voor de ontwikkeling van een eigen Antilliaanse letterkunde, naar we mogen aannemen in het Nederlands. Na alle ondergane invoed van buiten eindelijk een au-

tochtone, creools-Nederlandse letterkunde! Waren Oda Blinder, Tip Marugg en Pierre Lauffer de voorlopers hierin, na de oorlog zou dat het eigenlijke recht van voortbestaan voor *De Stoep* blijken. De andere bladen bereikten dat stadium niet en hielden op te bestaan. *De Stoep* werd zo tot katalysator van een eigen literaire traditie die zich voor het eerst in het Nederlands uitte.

Het A.N.V. en een Antilliaans Neerlandia

Was *De Stoep* als een zuiver literair tijdschrift bedoeld, het Antilliaanse *Neerlandia* (1940-1945) had in de eerste plaats het karakter van een verenigingsblad voor leden, waarin naast het 'clubnieuws' eveneens artikelen van meer algemene aard, maar wel voornamelijk over de specifieke doelstellingen van het Algemeen Nederlands Verbond een plaats vonden. De aanleiding voor het initiëren van een eigen *Neerlandia* was de omstandigheid dat de Groep Nederlandse Antillen dacht dat door de oorlog het algemene *Neerlandia* niet meer kon verschijnen, en het, toen de publicatie ervan wel door bleek te gaan, toch niet meer ontving, respectievelijk wilde ontvangen wegens de Nazi-controle op de inhoud ervan.

Het eigen *Neerlandia* had als wel heel breed doel gekozen om 'een verbinding te vormen tusschen de leden van het A.N.V. buiten de bezette gebieden; het wil trachten het zijne er toe bij te dragen om de saamhorigheidsgedachte tusschen de Nederlandsche gebiedsdeelen en om de Nederlandsche geest bij alle Hollanders, die nog in vrijheid leven, te versterken'. De initiatiefnemer-redacteur was de docent geschiedenis W. Meijer. Hij dacht met name aan de Nederlanders in alle delen van Amerika en het gebiedsdeel Nederlands-Indië. Het blad ging van Curaçao uit, met medewerking van Aruba, op deze twee eilanden bezat de Groep Nederlandse Antillen dan ook haar krachtigste afdelingen; op Bonaire en de Bovenwinden sloeg de vereniging ook in oorlogstijd nauwelijks aan, een situatie die al vanaf de oprichting aan het begin van de eeuw het geval was geweest. Het blad was zoveel mogelijk een voortzetting van het oude *Neerlandia*, wat ook uit de lay out en inhoudelijke aanpak bleek, en uit het (opnieuw) samengaan met de Vereeniging Oost en West.

De Groep Nederlandse Antillen verdedigde in oorlogstijd het oorspronkelijke A.N.V.-ideaal. Nu de contacten met het moederland onmogelijk waren geworden, streefde ze het contact via de moedertaal na, de verbreiding van Nederlands taal en cultuur, en ze organiseerde

dezelfde traditionele activiteiten om dat ideaal gestalte te geven. Belangrijk waren de jaarlijkse Neerlandia-dagen met de uitreiking van de Neerlandia-prijzen voor de beste Nederlandse opstellen en voordrachten van Nederlandse gedichten. Andere traditionele activiteiten waren het vieren van de verjaardagen van de leden van het Koninklijk Huis met aubades van Nederlandse liederen, de boekverspreiding van Nederlandse romans, filmvoorstellingen over Nederland om dat land meer bekend (en geliefd) te maken, het vieren van het Sinterklaasfeest, muziekuitvoeringen, de uitgifte van een kalender, een spreuk van Vader Cats, het 'apologetische' boekje *The Queen who won't quit*. Op Aruba werd op 13 oktober 1944 een kleine boekerij met 250 Nederlandse boeken geopend. Bovendien was er op dat eiland al in 1941 een ANV-toneelgroep opgericht die jaarlijks een uitdrukkelijk Nederlandstalige voorstelling verzorgde. Curaçao kreeg in 1943 een toneelgroep, maar die ontplooide minder activiteiten dan de Arubaanse pendant.

Alle activiteiten waren net als bij de oprichting erop gericht het Nederlands te propageren. Lofzangen op het Nederlands vormden de steeds terugkerende grondmelodie; het aanprijzen van de 'eigen taal' hield impliciet een negatie in van het Papiamento, dat niet als volwaardige taal gezien werd. Steeds weer heeft het A.N.V. er meer moeite mee gehad het Nederlands te verdedigen op de Bovenwinden dan op Curaçao, maar daar spraken de bewoners dan ook een wereldtaal waarvoor zelfs de ferventste A.N.V.'er begrip kon opbrengen.

Van december 1944 tot februari 1945 brak er een klein polemiekje los omtrent de taalkwestie. Het Nederlands kreeg volgens deze discussie geen 'betere plaats' op Curaçao om vier redenen: een zekere animositeit tussen Nederlander en Curaçaoenaar; het groeiende zelfstandigheidsbesef; de geestelijkheid die (nog steeds) Papiamento gebruikte; een vorm van luiheid om zich het Nederlands goed eigen te maken (let op de volgorde). De teneur van een handvol hierop volgende artikelen was dat het Papiamento (dat er nu eenmaal was) als spreektaal kon fungeren, maar dat daarnaast een echte cultuurtaal voor schriftelijk en niet-huiselijk verkeer noodzakelijk bleef. Het was echter niet zonder meer zeker dat dat geen Spaans zou kunnen zijn, al bleef het Nederlands verre te verkiezen. Voor de Bovenwinden was Engels natuurlijk wel geschikt, maar zou het Nederlands daarnaast gepropageerd moeten worden. In feite was er dus wat de taalkwestie betreft sinds het begin van de eeuw niets nieuws onder de Caraïbische Oranjezon.

Wat leverde het Antilliaanse *Neerlandia* literair op? Omdat het

contact met het moederland verbroken was, kwamen er geen Nederlandse culturele tijdschriften meer binnen. Het blad heeft bij penne van de redacteur steeds weer geprobeerd bijdragen in die zin los te krijgen, maar de Antilliaanse medewerking liet volgens hem chronisch te wensen over, wat achteraf uit de inhoudsanalyse gemakkelijk te beamen valt. Daarnaast wilde het Nederlandstalige blad bewust een dam tegen de groter wordende invloed van Spaanse en Engelse tijdschriften opwerpen - opdat het Nederlands niet verwaarloosd zou worden. Het blad slaagde er niet in zijn dubbeldoel om naast verenigings- en contactorgaan een algemeen cultureel en populair-wetenschappelijk blad te worden te verwezenlijken. Het bleef in beide opzichten bij de goede bedoelingen, want het blad sloeg te weinig aan en er was te weinig respons van actieve en bekwame medewerkers. Literatuur bevatte het tijdschrift niet veel. Daarnaast was er ook weinig actieve respons in de vorm van recensies of levendige discussie. Had het artikel over de Nederlandse taal een polemiekje veroorzaakt, het artikel 'Het zingende eiland', geschreven door radio-man van de Curom, Herman de Man (in Nederland bekend als auteur van streekromans) maakte een discussie over taal en (volks)cultuur van Curaçao los. Tegen het eind van de oorlog begon enige discussie over de toekomst van de Nederlandse Antillen.

Achteraf gezien was het tijdschrift een oriëntatiepunt van Nederlandse taal en cultuur in een door oorlogsomstandigheden van het moederland afgesneden rijksdeel. Het A.N.V. kende tijdens deze jaren een record aantal leden, maar daar waren toch wel erg veel Nederlanders onder, en dat was in tegenstelling tot de situatie in het begin van de twintigste eeuw toen vooral Antillianen zèlf lid waren.

Dit 'tweede A.N.V.' was tijdens de oorlog wèl gewild bij de Arubanen, maar dat was misschien nog wegens het succes van De Dietse Spelers in 1932 en 1933. Na de oorlog verliep de belangstelling kennelijk snel. De Sticusa nam het werk over.

Lux, een lamp van Nederlandse cultuur

Het tweemaandelijks tijdschrift *Lux* (1943-1946) kwam voort uit katholieke kringen. Het ontstond uit de behoefte aan degelijke Nederlandse lectuur, nadat met de val van Nederlands-Indië de laatste mogelijkheid om die te verkrijgen verdween. Wat zeker ook een rol speelde was dat *De Stoep* en *Neerlandia* in katholieke ogen niet voldoende kerkelijk nieuws brachten. Onder het motto 'Post tenebras

lux' streefde de redactie tweeërlei doel na: het verloren contact met het moederland compenseren, en de propaganda van godsdienstige lectuur in katholieke zin. *Lux* was volgens de inleiding van de redactie als een 'lamp tot het behoud van de kennis omtrent Nederlandse cultuur, geschiedenis en literatuur'. Het wilde, volgens dezelfde inleiding, meewerken aan een zedelijke hergeboorte: 'Lux wil zijn een schat voor de geest, het verstand en het hart en een bron van Christelijke zin, van bloeiende schoonheid en vormende kennis.'

Wie aan dat doel wilde bijdragen, werd gevraagd mee te werken. Er werden inderdaad stukken ingestuurd, maar niet in groten getale. In het eerste nummer van de tweede jaargang vroeg de redactie zich dan ook af of er onder de Curaçaose intellectuelen nu niet meer medewerkers te vinden zouden zijn. Dit zinnetje gaf duidelijk aan dat het blad voor een elite-groep bedoeld was en dat het zich voornamelijk op Curaçao richtte. In totaal waren er veertig medewerkers, van wie iets meer dan de helft trouwens maar aan één nummer iets bijdroeg; tot de trouwe medewerkers hoorden dominee G.E. Alers, Goyau, de journalist J. Hartog, de paters M.D. Latour en M. Möhlmann, en W.Ch. de la Try Ellis. Dat waren dus op de laatste na allemaal passanten.

Wim van Nuland (pater Michael Möhlmann 1911-1969), die van 1939-1969 op Curaçao werkzaam was, begon na aankomst al snel te publiceren en nam als Nederlandse priester de feuilleton-traditie van Curaçaose auteurs over. Hij schreef met een moreel doel, maar zonder de retoriek, vol eenvoud, waarbij de arme centraal stond. Hij putte daarbij uit tweeërlei bron: de Curaçaose volksmensen, en de Westeuropese traditie van hagiografieën en het middeleeuwse mysterie- en mirakelspel. Daarnaast schreef hij veel pastorale stukken in de krant. Onder eigen naam publiceerde hij stukken met cultuuranalyse en -kritiek, onder pseudoniem vertellingen (schetsen), episch-lyrische stukken en religieus toneel, alles in het Nederlands.

Carel de Haseth karakteriseerde Van Nulands werk achteraf als 'deels realistische deels impressionistische schetsen' Volgens hem hoorde Van Nuland tot de belangrijkste auteurs die aan 'De Stoep' hebben meegewerkt'. Dat was ook het standpunt van de contemporaine kritiek, die Van Nulands bijdragen het beste vond dat *De Stoep* geproduceerd had. Pogingen tot mooischrijverij en het steeds sterker wordende moralisme werden Nuland noodlottig en redacteur Engels weigerde verdere Stoep-bijdragen. Na Engels' weigering plaatste Van Nuland zijn pastorale schetsen en toneel voortaan in *Lux*, waarvan hij een der belangrijkste medewerkers werd. Debrot rekende Van Nuland tot de realisten onder De Stoep-schrijvers. Hij had waardering en kri-

tiek, want Van Nuland ‘schrijft over de ‘vergetenen’: ongeneeslijke zieken, oude vrouwtjes, verwaarloosde jeugd. De waardering van Debrot blijkt uit het gegeven dat hij in 1955 het verhaal ‘Norma’ in zijn geheel afdrukte in zijn literatuuroverzicht. Maar hij vond ook dat Van Nuland ‘niet vrij te pleiten’ was ‘van impressionistische uitbundigheid, die zijn werk hier en daar, zoniet ontsiert dan toch wel ernstig verzwakt’. In 1977 was Debrot veel beknopter over Van Nuland; hij noemde Van Nulands werk ‘romantisch-impressionistisch’, dat werd doodgezwegen door de anti-klerikalen.

Lux was algemeen-cultureel van inhoud met veel aandacht voor kerkelijke zaken, er werden ethische zaken als geboortebeperking en echtscheiding besproken. Zo was het tijdschrift inderdaad een licht op het katholieke levenspad. De redactie zette zich strijdbaar af tegen niet-katholieken en de kritiek die met name het ‘Shell-blad’ *Beurs- en Nieuwsberichten* op het nieuwe orgaan uitoefende; zo stapte ze in de traditie van de roomse strijdende pers. Naast de kerkelijk gerichte artikelen bevatte het blad verslagen over onderzoeken betreffende Curaçao en het Carabisch gebied, vooral in historische zin, door Latour, Van Meeteren, Emmanuel en De La Try Ellis. Ook voor actuele zaken met betrekking tot de oorlog in Europa en Nederlands-Indië was ruimte.

Binnen dat gevarieerde geheel besloeg de letterkunde niet meer dan een klein plaatsje, enkele gedichten van niet-Antillianen in de katholieke sfeer, zoals Guido Gezelle, Antoon Coolen en Math. Kemp. Plaatselijke gedichten werden door de Arubaanse dominee Alers bijgedragen; ze gingen over geloof en oorlog. Van meer belang dan deze poëzie was het religieus toneel door pater Möhlmann. Luc Tournier, J. Smeulders en E. Winters schreven eveneens voor het blad. De literaire bijdragen, die alle in het Nederlands waren zoals het hele blad met opzet Nederlandstalig was, waren dus afkomstig van buitenlanders en passanten, niet van geboren Antillianen. Literair gezien stelde het blad dus niet veel voor, maar het was van belang ter illustratie van enerzijds de katholieke gedachte, anderzijds het streven om de Nederlandse culturele invloed te bevorderen. Dat zou kunnen worden samengevat met de karakterisering dat *Lux* een ‘West-Indische Gids-karakter’ had, maar waar dat laatste kerkelijk neutraal was, bezat *Lux* een specifiek roomse signatuur.

Dat bleek ook wel uit haar opvattingen omtrent literatuur. In hoeverre vertolkte pater Brenneker in juli 1946 de officile mening van de redactie met zijn uitspraak over de ‘kunstenaar’: ‘Godsdienst en

moreel goed leven staan niet in direct verband met kunst. Iemand kan een goed kunstenaar zijn, zonder dat hij godsdienstig is, zonder dat hij erkent, dat de oorzaak van al het schone bij den Schepper ligt, zonder dat hij erkent, dat zijn gaven hem door God geschonken zijn. Niettemin zal godsdienst en goed zedelijk gedrag den kunstenaar een grote hulp zijn.' Waar de kerk in haar Papiamento volksuitgaven als *La Cruz* en *La Union* en ook nog in haar serie *Mi biblioteca Papiamentu* zo recht in de leer was, zo spreidde ze in haar Nederlandstalig eliteblad een wat liberaler standpunt ten toon, voor de lezers die geacht werden een meer zelfstandig onderscheidingsvermogen te bezitten.

De drie Nederlandstalige tijdschriften vormden samen een krachtig pleidooi voor het Nederlands, een pleidooi dat evenwel slechts tot bepaalde kringen doorgedrongen lijkt te zijn. Als we letten op de redactieleden en de daadwerkelijke medewerking, waren dat vooral de kringen van Nederlandse passanten, niet de grote groep van Curaçaoenaars en zeker niet de Antillianen in het algemeen omdat deze drie bladen buiten Curaçao nauwelijks of in elk geval veel minder dan op het hoofdeiland van belang lijken te zijn geweest.

Papiamento - proza en poëzie tijdens de oorlog

Organiseerden de groepen die het Nederlands wilden propageren zich tijdens de Tweede Wereldoorlog rondom een drietal tijdschriften, voor de propaganda van de andere talen gold een dergelijke vorm van vereniging niet. Dat leidt bijvoorbeeld tot de vraag wat de in 1937 opgerichte Sociedad Bolivariana deed in deze tijd. Zowel Spaans als Engels lijken zich alleen gemanifesteerd te hebben in populaire songs die via de radio en de revues van bijvoorbeeld Romualdo Hanst hun verspreiding vonden. De taal die tijdens deze oorlogsjaren tot literaire bloei kwam, was het Papiamento. Niet onder de veilige vleugels van bestaande verenigingen, maar via individuen, als teken van een groeiend persoonlijk bewustzijn van zelfstandigheid en culturele eigenheid. Waar tot nu toe elk Papiamentstalig werk in de schaduw van de beschermende moederkerk verscheen, droeg deze generatie van auteurs zelf de financiële risico's en gaf ze haar werk in eigen beheer uit. Deze benadering van het schrijverschap was nieuw en de inhoud van die werken was dat ook. De aandacht voor het Papiamento uitte zich in drie nagenoeg gelijktijdig optredende fenomenen die hier ach-

tereenvolgens behandeling verdienen: het verschijnen van populaire songs, de afzonderlijke publikatie van ‘novelas’ in de ‘conta cuenta traditie’, en de driedubbele vernieuwing die Pierre Lauffer in 1944 aanbracht met zijn eerste Papiamentstalige dichtbundel *Patria*.

Populaire songs in de orale traditie

Soms lijkt iets in de lucht te zitten. Aart G. Broek vroeg aandacht voor Pedro Pablo Medardo de Marchena (1899-1968) die verdacht van communistische sympathieën en misschien mede op grond van vroegere anti-katholieke geschriften als *Ignorancia ó educando un pueblo* (1929), enkele ‘Carta pastoral’ en een groot aantal remitidos in *De Onpartijdige* in het interneringskamp op Bonaire terecht kwam en vijf jaar achter prikkeldraad moest doorbrengen. De Marchena was goed op de hoogte van de ideeën van de Noordamerikaanse zwarte leider Marcus Garvey. In dat concentratiekamp schreef hij een dozijn of meer liederen over lichamelijke schoonheid en over verliefdheid op een onbereikbare vrouw. De liederen hielden een pleidooi in vóór het Papiamento en tégen het uitsluitend gebruik van Spaans en Engels in de ‘tophits’. De op zilverpapier uit sigarettendoosjes geschreven collectie was tot Broek ze besprak geheel onbekend en wordt privé bewaard op Bonaire. Tot zover Broeks gegevens, die eraan toevoegde dat deze liederen niet gecanoniseerd werden omdat er nog geen pleitbezorger voor ze optrad, zoals Jules de Palm dat in 1979 wel deed voor de door hem en zijn twee vrienden gezongen liederen: ‘Een Antilliaans literaire pleitbezorger als Jules de Palm, een uitgever als de Bezige Bij en een financiële ondersteuning als die van Sticusa - zoals Julio Perrenal die, posthuum, genoot in 1979 - lijken belangrijke voorwaarden om het Papiamentstalige literaire rijk binnen te treden.’

In 1979 verscheen bij de Amsterdamse Bezige Bij de bundel *Julio Perrenal*, waarin Jules de Palm verslag deed van de pogingen van hem en zijn vrienden Pierre Lauffer en René de Rooy ter propagering van het zingen van Papiamentstalige liederen.

Er was in de oorlogstijd ten gevolge van de legering van zoveel geallieerde soldaten een levendig avondvertier in Willemstad en daarbuiten. Julio Perrenal vroeg in deze sfeer aandacht voor het Papiamentse lied. Ten eerste tegen de hegemonie van het Spaans en Engels, de talen die algemeen voor alle songs gehanteerd werden,

want ‘de combo's, trio's waren doodsbenauwd, dat zij aan populariteit zouden inboeten indien zij liedjes in het Papiamentu ten gehore zouden brengen’! Ten tweede tegen de hegemonie van het Nederlands, zoals dat in onderwijs en officieel bestuur domineerde en het Papiamento bewust verdrong. ‘In een Curaçao waar angstvallig werd vermeden de moedertaal bij officiële gelegenheden te gebruiken, waar je op school gestraft werd indien je in een emotionele belevenis een Papiaments woord ontviel, was er beslist nog geen plaats voor Papiamentse poëzie.’ Ten derde tegen de tot dan toe vanzelfsprekende moralistische inhoud van het Papiamentse gelegenheidsgedicht: ‘Julio Perrenal wrikte in de *Cancionero Papiamentu* de thematisch gesloten Papiamentstalige (gelegenheids)poëzie helemaal open. Het blijkt meer en meer mogelijk om praktisch alles bespreekbaar te maken in gedichten, zonder zich te laten leiden door de leefregels van een religieus regime.’

Met een tiental op muziek gezette liederen in het ritme van de Antillen zelf, zoals wals, bolero, merengue en vooral de tumba, verklaarde het trio zich nadrukkelijk voor de orale traditie in de volkscultuur. Inhoudelijk vroeg het drietal aandacht voor de kleine ongemakken en de grote nieuwe ervaringen van de oorlog: het uitgaansleven, dansen, roken, drinken, erotiek, feesten, lichamelijk genot - zonder dat de moraal het plezier vergalde.

Men moet constateren dat de poging geen direct succes opleverde. Het artikel dat René de Rooy er in *Eldorado* over schreef, door de *Amigoe* na een kwart eeuw in extenso herdrukt, maakte de ‘cancionero’ ook nog niet bekend. Pas door De Palms uiteenzetting en Julian Coco's muziek drongen ze na meer dan drie decennia uiteindelijk in de canon door.

Novela dramatico

In de beginjaren veertig verschenen er (plotseling) een aantal Papiamentstalige prozaverhalen (novelas), die opmerkelijk waren om diverse redenen. Guillermo E. Rosario schreef in de proloog van zijn eersteling *Un drama den Hanch'i Punda* (1943) dat hij in het Papiamento schreef omdat er ten gevolge van de oorlog geen buitenlandse boeken meer binnenkwamen... Exact het argument van *Lux* en op hetzelfde tijdstip, maar de uitwerking ging in tegenovergestelde richting.

Via een achttal novelas vroegen drie Curaçaose auteurs aandacht

voor het Papiamento als literaire taal. Ze deden dat als vanzelfsprekend zonder daarbij het dominerende Nederlands zijn plaats te betwisten. Ze bouwden voort op de traditie die door meer dan twee decennia van roman-feuilletons ontstaan was, en sloten zich aan bij de populaire conta cuenta en novelas zoals die met name door Tuyuchi in de Papiamentstalige bladen gepubliceerd waren en werden. Het betrof de drie Curaçaose auteurs A.P. Nita, P.A. Lauffer en G.E. Rosario, die het alledaagse leven van gewone mensen uit de bevolking op realistische wijze beschreven. De thema's waren eveneens bekend, zoals dat van twee halfbroers, incest, liefde en jaloezie die allerlei novela-achtige dramatische gevolgen opriepen. Dat de verhalen zonder enige psychologische diepgang of waarschijnlijkheid gecomponeerd werden, maakte ze eerder tot populaire volkslectuur dan serieuze literatuur.

Maar toch waren ze voor de ontwikkeling van met name de Papiamentstalige literatuur van belang. Ze luidden op diverse manieren een nieuw tijdperk in, doordat ze niet alleen voortbouwden op het bestaande maar op belangrijke punten ook braken met de traditie. De novelas verschenen niet meer als feuilleton in de krant, maar werden in eigen beheer uitgegeven als afzonderlijke publicaties - een nieuw verschijnsel. Weliswaar waren de boekjes veelal dun tot zeer dun (enkele tientallen pagina's), eenvoudig gedrukt op slecht papier (het was per slot oorlogstijd), maar ze werden geheel plaatselijk geproduceerd en waren voor het eigen publiek bestemd. Daarbij droegen de auteurs zelf het risico van eventuele commerciële mislukking, ze maakten zich los van het traditionele patronage-patroon. Waar de traditionele feuilleton-romans vaak sterk beïnvloed waren door buitenlandse voorbeelden en dientengevolge in allerlei exotische landen gesitueerd waren, beschreef deze generatie van jonge Curaçaose auteurs het eigen eiland. De verhalen speelden zich in een direct herkenbare omgeving af. De novelas beschreven andere waarden en normen, problemen van jonge mensen uit de arbeiders- of kleine middenstand, het lijkt wel bij voorkeur halfwezen en halfbroers, het uitgaansleven in Punda, het plezier dat gezocht werd in drank, prostitutie met buitenlandse vrouwen (de Curaçaose vrouw speelt slechts een heel geringe rol op de moederfiguur na), verliefdheid, jaloezie, huwelijksontrouw en overspel, de dubbele moraal in de verhouding man - vrouw waarbij de eerste nagenoeg alles werd toegestaan en de tweede niets, wraak en dikwijls dood. Uit een keuze van deze ingrediënten werd een spannende intrige gemixt. Niet de moralistische functie stond voorop maar het divertissement.

P.A. Lauffer publiceerde in 1942 onder het pseudoniem José Antonio Martes zijn eersteling *Carmen Molina*. In vijf hoofdstukken vertelt de 'ik' - Juancho - zijn affaire met de vrouw Carmen Molina, hun eerste ontmoeting in dronkenschap en een prostitutie-situatie, hun ontwakende liefde, de echte liefde daarna die direct gevolgd werd door het onafwendbare afscheid van Carmen Molina, haar terugkomst en de huwelijksvoorbereidingen, haar zelfdoding omdat ze zich te gering acht voor de trouwe Juancho en diens herinnering aan haar.

De novela sloot dus op het eerste oog naadloos aan bij het traditionele verhaal: Juancho (Juan Antonio Rodriguez) als brave, oppassende jonge man die bij de Isla werkt, redelijk verdient en trouw spaart. Hij is halfwees en zorgt voor zijn moeder, zoals hij zijn stervende vader beloofd heeft. De moeder blijft een duldende achtergrondfiguur. Alles lijkt goed, maar Juancho krijgt een slechte vriend, de buschauffeur Chebu. Ze gaan samen uit, drinken te veel en ontmoeten de buitenlandse prostituée Carmen Molina, een 'exotische' schoonheid. In deze novela kwam geen geestelijke meer voor, ook niet bij de voorbereidingen voor het huwelijk of bij de begrafenis. Niet de zonde (van de zelfdoding en de daarop onafwendbare weigering de dode in gewijde aarde te begraven) werd genoemd, maar het noodlot (tabata su destino). Er werd wel heel wat gemoraliseerd maar in algemeen zedelijke zin, bijvoorbeeld over prostitutie als een vorm van slavernij, niet in religieuze termen. Niet de religieuze moraal die er uit het verhaal te trekken viel werd benadrukt, maar simpelweg het verdriet van een nog jonge man om de verloren geliefde.

G.E. Rosario publiceerde in 1943 *Un drama den Hanch'i Punda*. De halfbroers Mario en Alfredo worden beiden verliefd op de Dominicaanse prostituée Elena, die om Alfredo die op Aruba woont echter het meest geeft. Mario schiet Alfredo uit jaloezie neer, maar verwondt alleen diens schouder. Hij krijgt een half jaar gevangenisstraf. Daarna trouwt hij alsnog met zijn verloofde Maria Josefina, die trouw op hem heeft gewacht. Alfredo trekt naar Santo Domingo waar hij Elena trouwt.

In dit verhaal werd, samengevat, een roomse schuldcultuur vervangen door een seculiere schaamtecultuur, die zich uitte in grotere bekommernis om het morele oordeel van de kritische buitenwacht dan een besef van zonde en absolutie.

De eerste druk van A.P. Nita's populaire *Marianita* was van 1943. De hoofdfiguur Marianita trouwt, als ze zeventien is, met de schutter

Dudu. Ze is de schoonheid zelve: e parce un di e birgennan di Ethiopia [ze lijkt een van de maagden van Ethiopië]. Omdat de schutter dienst in het buitenland weigert, wordt hij anderhalf jaar opgesloten. Door een 'pasquin' verdenkt hij zijn jonge bruid van ontrouw en doodt haar, onschuldig natuurlijk, waarna slechts een altijddurend knagend geweten als van een Judas rest, geen vergeving. Zoals het onmogelijk is om water dat uit een emmer op de grond uitgegoten is, in die emmer terug te krijgen, zo onmogelijk is de absolutie.

Deze novelas werden kennelijk niet gerecenseerd; het lukte in elk geval niet contemporaine reacties te vinden. In de latere overzichten werden ze echter al spoedig vermeld. Dat wil zeggen dat ze genoemd, maar nooit geanalyseerd werden. Frank Martinus Arion karakteriseerde de vroege Papiamentstalige literatuur wel - zij het dat hij daarbij wel zeer diverse auteurs als Kroon, Suriel, Rosario, Fraai en Martina onder één noemer bracht: 'Hun werk, dat meestal de vorm van een novelle of kleine roman heeft, beweegt zich hoofdzakelijk op de vlakken van liefde, romantiek en noodlot; is gevoelig op het sentimentele af; ademt vaak een zeer godsdienstige sfeer en is bovendien vol van de meest typisch Antilliaanse anecdotes, gewoonten en gebruiken, niet in [sic] het minst het glimlachend bijgeloof.' Later benadrukte Aart Broek de secularisering om ze op die manier in hun historische context - na de moraliserende roman-feuilletons - te kunnen plaatsen. Aan de hegemonie van de rooms-katholieke leef- en geloofsregels, evenals aan die van de verkondigers van die leer - in het bijzonder de paters dominikanen en de fraters van Zwijsen - is (voorgoed) een einde gekomen.

P.A. Lauffer publiceert Patria in 1944

Toen Pierre Lauffer in 1944 op vierentwintigjarige leeftijd zijn eerste geheel Papiamentstalige dichtbundel *Patria* publiceerde, betekende dat een drievoudige vernieuwing. Allereerst maakte hij zich geheel los van de Nederlandse taalhegemonie, zoals hem die in het onderwijs onderwezen was. De tweede vernieuwing was die van de inhoud en thematiek. Lauffers adagium was, 'als je schrijven wilt, kijk dan om je heen' en beschrijf in je eigen taal je eigen eiland, je eigen mensen en je eigen meest persoonlijke gevoelens, zonder in de retoriek van vreemde mooischrijverij naar aanleiding van buitenlandse voorbeelden te vervallen. *Patria* (vaderland - het was 1944 en nog oorlogstijd) beschreef zo in vier delen de natuur en de mens van Curaçao als voor

poëzie bij uitstek geschikte onderwerpen. De derde vernieuwing betrof het serieuze karakter van deze poëzie, die zich niet alleen radicaal losmaakte van de nog steeds sterk met de orale cultuur verbonden liederen, maar ook van het populaire volkskarakter dat de 'novela dramatico' in zo hoge mate bevatte. Lauffer greep naar een tot dan toe onbekend, nooit op die wijze nagestreefd literair niveau.

Op die manier betekende *Patria* in één klap de emancipatie van de Papiamentstalige poëzie, net zo revolutionair als J.S. Corsens 'Atardi' in 1905. Maar dat verscheen op instigatie van de *La Cruz*-redactie en betrof maar één gedicht, dit was een complete, geheel zelfstandig uitgevoerde bundel. Want Lauffer deed het helemaal zelf: de praktische organisatie en de financin, maar ook de denkwereld erachter. Dat dit proces bewust was, bleek wel uit de meta-poëtische gedichten in met name de laatste afdeling van de bundel, waarin de dichter er zich rekenschap van geeft wat voor hem poëzie betekende. Voor Lauffer was poëzie een allesbeheersende kracht in het leven - poëzie en leven waren voor hem onlosmakelijk met elkaar verbonden. Als zodanig was Lauffer de eerste echte totale dichter van Curaçao, een 'dichter bij de gratie Gods', die de 'zondags- en sabbathsdichters' verre achter zich liet.

Werd de bundel opgemerkt? Over oplage noch verkoopcijfers is ook maar iets te achterhalen. Het recensiewezen stond in die tijd nog aan het begin, het was nog geen vanzelfsprekende traditie. In een merkwaardige *Stoep*-recensie vol cryptische wendingen sprak Luc Tournier over de bundel als over het 'begin van het bedrijf van de onnut', een zinswending die tot vandaag de dag zowel positief als negatief wordt uitgelegd. Tourniers waardering was gemengd: 'Deze dichter heeft talent. Hij is zelfs knap.' Maar dat laatste was dan weer nadelig, want het gaf aan de poëzie 'het fanfare-achtige van gelegenheidswerk', 'Lauffer's constructieneiging is te sterk. Bijna elk gedicht kreeg de zending lang te moeten zijn'. Maar tegenover deze detailkritiek plaatste Tournier de grote lijn waarvan vooral de inleiding gelezen zou kunnen worden als de erkenning van een compleet nieuw tijdperk in de Antilliaanse literatuur, nu de Afro-Curaçaose auteur is opgestaan en de literaire taak van de 'blanken' heeft overgenomen. Maar ook dat is een interpretatie van een in essentie dualistische recensie.

Lauffers debuut heeft een lange aanlooptijd nodig gehad voor de waarde ervan erkend werd. Na Luc Tournier bleef het jarenlang zeer stil rondom de bundel. Ook hier was het weer Cola Debrot die de bundel in het daglicht plaatste. Wel had hij kennelijk enig voorbe-

houd, toen hij in 1955 schreef dat Lauffers gedichten het sterkst waren, ‘waar, openlijk of verhuld, een sociale preoccupatie zich uitspreekt’, waarmee hij geen voorbeelden uit *Patria* op het oog had. In 1977 schreef hij over de debuutbundel als ‘romantisch’. Het in vele bloemlezingen opgenomen en populaire ‘Mi ta kansá’ noemde hij van ‘gemiddeld’ niveau: ‘Het behoort eerder tot de conventionele romantiek van de pseudo-onconventionele meneer “ku ta kría postín” (die een houding aanneemt). Het blijft aan de oppervlakte, het reikt niet tot de wezenlijke kern van de dichter.’

Na Debrot volgden de echo's, waarin de algemene waardering meer de latere dan deze vroege Lauffer zou gelden. Henry Habibe oordeelde weinig gunstig over *Patria*, met name het eerste gedicht ‘Korsou’, als ‘een nogal hoogdravend gedicht, waarin ritme en rijm een grote rol spelen. Ik zou het haast willen vergelijken met een kapstok, waaraan de dichter zijn zorgvuldig gekozen woorden heeft opgehangen.’ Later wees hij er in een lezing nadrukkelijk op dat *Patria* jeugdgedichten bevatte, die Lauffer lang bij zich had gedragen eer hij tot publicatie kwam. Fred de Haas oordeelde: ‘In de bundel *Patria* zijn de thema's waarop Lauffer zich later zal inspireren reeds aanwezig. Hij werkt ze echter nog zeer oppervlakkig uit en moet de nalatenschap van de laat-romantische dichter J.S. Corsen (1854-1911) nog van zich afschudden. In *Patria* neemt de dichter afscheid van zijn jeugd, van de jaren waarin hij dacht dat de wereld een toneel vol genoegens was, van de tijd dat hij onbekommerd vreugde schepte in het aanschouwen van de heuvels in de mondi en in alles wat de natuur voor liefelijks bood. In Patria zien we dat de dichter niet loskomt van een zekere kunstmatigheid bij het componeren van zijn gedichten. Maar men voelt reeds de moeite die hij heeft om zich aan bepaalde versvormen te binden, en de dartele inspiratie probeert steeds door te breken in de vorm. Duidelijk wordt al, dat de dichter de neiging heeft meer te letten op melodie en accent dan op het aantal lettergrepen. In *Patria* komen we al de dichterlijke beelden tegen die de kracht zullen zijn van de latere Lauffer. In *Patria* maken wij kennis met de gevoeligheid van de dichter en zijn gave om de eenvoudige dingen des levens te vertolken. Goed minder goed en slecht gaan hand in hand.’

Carel de Haseth schreef over Lauffer als gids van de Papiamentse beweging, eerder dan als aanvoerder, want ‘ook hijzelf maakte een leerpoces door en experimenteerde met de mogelijkheden van de taal. Deze evolutie in zijn werk is nogal opvallend: zo vallen de gedichten uit *Patria* qua taalgebruik in het niet bij zijn latere werk.’

Mag de debuutbundel achteraf dan niet de sterkste blijken - ook bij

Lauffer baarde de oefening kennelijk betere kunst - gezien in historisch perspectief, vanuit de fase waarin in 1944 zich de Antilliaanse poëzie bevond, betekende de bundel niet minder dan het begin van een nieuwe fase van de Papiamentstalige poëzie. Maar ook dat is achteraf - want de contemporaine receptiedocumenten lieten het afweten, zodat niet meer te achterhalen valt hoe groot de directe invloed is geweest. Het zou meer dan tien jaren duren eer er weer iemand een compleet Papiamentstalige dichtbundel zou publiceren.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde zich op de Antillen een cultureel zelfbewustzijn, dat zich uitte in een toenemende literatuur in de eigen taal. Deze literatuur had evenwel nauwelijks de oorlog zèlf tot onderwerp; ook na de oorlog zou daar nauwelijks over geschreven worden. Dat werd overgelaten aan enkele Nederlandse passanten, zoals J. van de Walle met *De Overtocht* en W.A.G.M. Bergmans met *De bastaard van Bonaire*. Zij schreven over Antilliaanse oorlogsgebeurtenissen op de wijze waarop hun collega-auteurs dat in Europa deden. Slechts Cola Debrot en Boeli van Leeuwen, die in de oorlogsjaren in Nederland verbleven, gebruikten de oorlog in bepaalde passages van hun werk. Ze deden dat op een wijze die enerzijds aansloot bij de manier waarop de Nederlandse literatuur na de oorlog zo'n stortvloed van werken aan de oorlog zou wijden, anderzijds gebruikten ze de oorlogsstof toch eigenlijk alleen maar om een eigen Carabische problematiek te verwoorden. Daarmee lijkt op dit punt een duidelijk verschil tussen autochtoon Antilliaanse en Nederlandse passantenliteratuur aangetoond.

21 Tijdschriften als katalysator van literatuur

Na afloop van de oorlog probeerde Nederland de culturele banden met de overzeese gebiedsdelen zo snel mogelijk te herstellen. Naarmate het duidelijker werd dat ‘Indië verloren zou gaan’ kreeg Nederland meer aandacht voor een ‘De West-concept’ waarin Nederlandse organisaties Suriname en de Nederlandse Antillen (‘naar de betekenis der gebieden’) als één geheel beschouwden, al de cultuur- en taalverschillen tussen die twee niet alleen geografisch zo ver uit elkaar gelegen landen negerend. Een aantal in het moederland verschijnende tijdschriften werden de spreekbuis van de vraag welke cultuur-oriëntatie het meest wenselijk was. Het ‘Rapport van de Commissie tot onderzoek en bestudeering van de in het staatsdeel Curaçao levende politieke opvattingen en wenschen’ (1946) schreef dat er twee redenen waren om de culturele band van Curaçao met Nederland te verinnigen: zo'n band zou de wederzijdse sympathie en het saamhorigheidsgevoel verhogen, ze schonk de bevolking het voordeel van een ontwikkelder cultuur. Maar die band zou op de Antillen niet mogen knellen: ‘Het is een groote vraag, of het mogelijk, ja zelfs of het wenschelijk is, dat Curaçao ooit zoo'n imitatie-Nederland wordt, als sommige menschen wenschen, maar zeker is het inconsequent, dit resultaat tot uitgangspunt te nemen, en Curaçao te behandelen alsof het reeds een “Nederland onder de tropenzon” was. Men moet Curaçao nemen, zooals het is: eilanden met een bevolking door vele banden aan Nederland verbonden, maar door afkomst, temperament, omgeving en klimaat en vele andere factoren wezenlijk verschillende van het Moederland.’ Het initiatief tot het aanhalen van deze banden zou volgens de commissie zeer wel uit kunnen gaan van de Shell-mensen, net die groep die zich zo superieur afzijdig hield. Ze pleitte met andere woorden voor aanpassing van de macamba aan de eilanden - niet omgekeerd. ‘De band met Nederland is er op zijn best een van sympathie, versterkt door enkele gemeenschappelijke, cultureele factoren, terwijl de band met dit halfrond een natuurlijke is, en dus aan alle sympathie en cultuur voorafgaat.’ De Nederlandse Antillen pleitten dus voor culturele autonomie.

Positiebepaling

Toen aan het begin van deze eeuw de Nederlandse aandacht voor De West groter werd - misschien wel ontstond - had dat een aantal artikelen en boeken tot gevolg, de *Encyclopaedie voor Nederlands West Indië in* 1914-1917, en de oprichting van de *West-Indische Gids* in 1919. Na de Tweede Wereldoorlog werd er in Nederland opnieuw aandacht gevraagd voor 'De West', nu veelal op initiatief van in Nederland verblijvende en studerende jonge 'Westindiërs' zèlf. Ze organiseerden zich en gaven met meer of meestal minder succes een blaadje uit om hun streven meer bekendheid en een klankbord te geven.

Voor de literatuur waren deze bladen nauwelijks van belang. Ze te signaleren is dan ook eerder bedoeld als het registreren van de tijdgeest. Die sprak duidelijk uit een blad dat het een jaar volhield, *De West-Indiër*. Het in het eerste nummer van 27 februari 1953 omschreven doel was om de band met hun landen van herkomst te onderhouden en om 'De West' in Nederland meer bekendheid te geven, officieel luidde het 'de geestelijke en de materiële verheffing van de West-Indische landen en volken; samenwerking van deze landen en volken met Nederland en alle andere daarvoor in aanmerking komende landen en volkeren op de grondslag van gelijkwaardigheid en gelijkberechtigdheid.'

Opvallend was dat de bladen spreekbuis werden van het streven naar autonomie, dat via de ronde-tafel-gesprekken zijn nieuwe politieke contouren kreeg. De bladen maakten als het ware de balans in eigen land en in het toekomstige rijksverband op.

Van meer cultureel gewicht werd *Eldorado*, het 'maandblad ter behartiging van de belangen van Suriname en de Nederlandse Antillen'. Het stond dan ook onder redactie van invloedrijke mensen uit alle drie delen van het koninkrijk. Het verscheen van januari 1949 tot februari 1950. Het doel was 'een tijdschrift als medium van "bezinning", om zich 'opnieuw te orinteren, om na te denken, te overzien en te groeperen, en om onze richting, onze verdere doelen te verkennen'. Men opteerde voor de 'eenheid van het Koninkrijk na de onafhankelijkheid van Indonesië'. Maar direct al bleek de zwakte van dit concept, want de eerste culturele positiebepaling van de drie overgebleven landen in het Koninkrijk bracht direct al belangrijke Nederlands - Antilliaanse tegenstellingen aan het licht. Zo schreef de Nederlandse professor J.H.A. Logeman in het eerste nummer: 'Het is nu eenmaal zo, dat de nederlandse taal, nederlandse geloofsvormen, nederlandse wetenschap (de algemene en die omtrent deze landen), nederlandse be-

windsvormen, staatkundige opvattingen en maatschappelijke maatstaven een belangrijk deel van het cultuurgoed der volkeren van Suriname en de Nederlandse Antillen uitmaken, zij het niet voor alle in gelijke mate. Alle cultuur nu heeft behoefte aan duurzaamheid; wel aan vernieuwing, maar aan vernieuwing in continuteit. Daarom is het een surinaams en antilliaans belang, om bij voortduring uit een zo sterke en levende cultuur als de nederlandse te kunnen blijven putten. Suriname en de Nederlandse Antillen zullen met inachtneming van de algemeen erkende mensenrechten, zelf uitmaken, welke culturele politiek zij willen volgen. Nederland staat daarbij tot hulp bereid.' Deze mooie woorden verheelden niet dat bij die zelfwerkzaamheid al direct het probleem van cultureel wantrouwen heerste.

Debrot kreeg direct na Logeman het woord en schreef: 'Er bestaat geen gebrek aan culturele belangstelling, wel moet men een uitgesproken wantrouwen constateren ten aanzien van Nederlandse of voor Nederlands gehouden personen en instellingen, die zich de uitbreiding van de cultuur voor ogen hebben gesteld. Deze verenigingen zijn van diverse pluimage, maar zij vertonen op één punt toch duidelijke verwantschap: zij dragen in meer of mindere mate een *koloniaal karakter*.' Dat hield volgens Debrot het streven in 'om de cultuur van een volk met een hoge beschaving over te planten op een andere samenleving, die in een geheel andere fase verkeert, in dit geval de Europese cultuur met een Nederlandse tint op een Caraïbische bevolking, die voor minstens 90% uit mensen van Afrikaanse afkomst bestaat'.

Van autonomie naar revolutie

Na de oorlog kende Curaçao zelf vele tijdschriften. Het moet een tijd geweest zijn waarin veel werd gelezen, al waren de bladen veelal eenvoudig en bestonden de meeste maar kort. Het verschijnsel dat elke vereniging of club een eigen orgaan uitgaf, was al in de jaren dertig begonnen, breidde zich tijdens de oorlog sterk uit en werd mode in de decennia erna, veel sterker dan tegenwoordig want het verschijnsel is de laatste decennia weer afgenomen. In nagenoeg elk van al deze zo van elkaar naar doel en uitvoering verschillende bladen werd wel eens een gedichtje opgenomen, maar alleen de specifiek literair bedoelde bladen komen hierna uitgebreider aan de orde. Deze literaire bladen waren dus maar een klein onderdeeltje van een na de oorlog wijdverbreid en bloeiend verschijnsel, geheel bedoeld voor het eigen publiek.

Alle bladen werden plaatselijk geproduceerd en buiten de Antillen nauwelijks gedistribueerd en geconsumeerd.

Het ‘autonome tijdschrift-geluid’ maakte van 1940 tot 1969 een ontwikkeling door van algemene identiteitsbladen naar zeer kritische bladen die ‘Dertig mei 1969’ als het ware voorbereidden, een ontwikkeling van Nederlands initiatief naar de uitvoering door eigen mensen, van het Nederlands als meestgebruikte tijdschrifttaal naar het steeds meer ingang vinden van het Papiamento. Net als in vorige tijdperken leidden de naoorlogse tijdschriften een veelal kort bestaan. Naar oplage en verkoop is het achteraf slechts gissen, nog moeilijker valt te bepalen wat de reële invloed van een bepaald tijdschrift geweest is.

Naast de puur literaire bladen waren er na de oorlogsjaren een aantal die als onderdeel van een algemene culturele opzet incidenteel literair werk opnamen, en waaraan bekende schrijvers hun medewerking verleenden. Een voorbeeld van zo'n tijdschrift was het nu nagenoeg onvindbare *Social y Cultura* (1952) waaraan Frank Martinus Arion meewerkte. Een ander dat wat gemakkelijker bereikbaar bleef, was *Antillano* (1953-1954), dat het eigen geluid van de Papiamentstalige, nationale dichters propageerde, die hun poëzie naar het volk zouden brengen, met name op het platteland. De methode om succes te behalen was: eenvoudig beginnen, en vervolgens opvoeden tot hogere cultuur. Chal Corsen en Pierre Lauffer werkten eraan mee, en het valt achteraf niet moeilijk in de doelstelling een echo van Cola Debrot's C.C.C.-ideeën te herkennen. Het blad bestond maar kort en werd vergeten, zodat het niet in de literaire overzichten doordrong.

Naast een dergelijk blad dat bedoeld was voor brede lagen van de bevolking, was *Christoffel* (1955-1960) bestemd voor de eigen culturele elite. Het ‘sociaal-cultureel maandblad van en voor de Nederlandse Antillen’ was van katholieke signatuur, het was bovendien Curaçaos, maar reserveerde ruimte voor bijdragen van passanten. Het streefde met haar ‘beschouwingen uit eigen hand en van eigen haard’ naar ‘culturele emancipatie van de brede lagen der bevolking’. Het tijdschrift was als een baken voor de eigen positiebepaling binnen de nieuwe politiek-economische, en vooral de culturele fase waarin de Antillen in de beginjaren van het nieuwe Statuut voor het Koninkrijk verkeerden. Het bepaalde de positie ten opzichte van het moederland en de westerse cultuur in het algemeen, tegenover een culturele ontwikkelingsorganisatie als de Sticusa, in verhouding tot de contacten met de regio en Zuid-Amerika en met betrekking tot het on-

derwijs en met name de taalsituatie. Het pleitte voor het Papiamento en vroeg aandacht voor de vreemde talen. In de formulering herkennen we opnieuw een echo van Debrots stem: internationalisering vanuit de zelfwerkzaamheid: ‘Moeten de vreemde talen ons de weg openen naar de cultuurschatten van andere volken, de moedertaal moet zelf als voornaamste cultuurbezit in de mens leven en hem als basis dienen voor zijn denken en handelen en de vreemde voertaal moet er op gericht zijn a.h.w. een tweede moedertaal te worden, d.w.z. dat niet alleen de verschillende klanken worden aaneengeregen en gebruikt, maar dat de taal wordt doorleefd en doorvoeld.’

Geheel anders van opzet en doelstelling was *Wij in de Antillen*, dat in het begin van de jaren zestig verscheen. Dit geheel Nederlandstalige blad wilde volgens de redactieverklaring een ‘brokje Antillenleven’ van ‘Antilliaans karakter’ brengen, maar zal daarbij - gezien de aanpak en inhoud - vooral de op Curaçao wonende Nederlanders aangesproken hebben. Het blad was als gezinsblad bedoeld en had hier gevoeglijk ongenoemd kunnen blijven, ware het niet dat een paar auteurs die zich eerder op verdienstelijke wijze in het Papiamento hadden onderscheiden er op regelmatige basis in het Nederlands aan gingen meewerken: niemand minder dan Pierre Lauffer en Ornelio Martina. Beiden beschikten over een vaardige pen, maar Lauffer won het in humor.

Hij schreef in de jaren vijftig en zestig een groot aantal ‘stukjes’ over Curaçao, die hem bij tijdgenoten en vrienden de naam van ‘Curaçaose Carmiggelt’ bezorgden. Nadat het tijdschrift het gebruikelijke lot van opheffing had ondergaan, wendde Lauffer zich tot het traditionele en stabielere kanaal, het dagblad *Amigoe*, waarin hij nagenoeg wekelijks een bijdrage leverde. Zo trad hij in het voetspoor van pater Jan Paul Delgeur; de humor hadden ze gemeen, maar Lauffer was beter observator. De titel ‘Zo is Curaçao’ verwees naar John de Pool, wiens nostalgische herinneringen op dat moment onder de titel ‘Zo was Curaçao’ vertaald werden. Lauffer plaatste zich dus welbewust in een oude traditie, maar waar De Pool de voorbije elite beschreven had, gaf hij op zijn humoristische manier het eigentijdse leven van de gewone mensen weer, die hij als politie-agent dagelijks op straat kon waarnemen. Hij toonde daarbij een grote liefde voor zijn land en volk, de schoonheid van de natuur en de zwarte vrouw. Nadat Lauffer in 1963 naar Nederland en Engeland was gereisd, koos hij definitief voor het Papiamento. Hij nam kennelijk liever een centrale positie in een zich ontwikkelende Papiamentstalige literatuur in, dan een marginale in de Nederlandstalige.

Er was in die jaren van Antilliaanse kant gezien, ruimte voor zowel Nederlands als Papiamento, er was wat de auteurs betreft geen sprake van een taalstrijd. Pas in de loop van de jaren zestig zou het Nederlands steeds vanzelfsprekender voor het Papiamento moeten plaatsmaken.

Als er in de tweede helft van de jaren zestig nog wel van het Nederlands gebruik gemaakt werd, was dat toch overwegend om op fel kritische wijze naar het koloniale moederland uit te halen. De twee meest felle protestbladen waren Stanley Browns populaire tweewekelijks op Curaçao verschijnende 'afhankelijk tijdschrift' *Vitó* (1964-1971), op Aruba het minder bekend geworden maar nauwelijks minder felle *Feneta*. (1969-1971) In Nederland kwam met de kwantitatieve toename van de daar verblijvende Antillianen het verschijnsel van het door studenten geredigeerde tijdschrift op: *Encuentro Antillano* een het eind van de jaren vijftig, *Kakiña* in het begin van de jaren zestig, en *Kambio* in de tweede helft van dat decennium. Vooral het laatste was zeer fel in zijn protest tegen zowel Nederlandse als Antilliaanse 'wan'toestanden - op politiek, sociaal-economisch en cultureel gebied. Om een idee te geven van de zestiger jaren retoriek een stukje uit een beginselverklaring: 'Konservatieve ideeën zullen door progressieve visies aan het wankelen worden gebracht. Rechtse denkpatronen zullen door hun linkse pendanten op hun bestaansrecht worden getoetst. Traditionele instituten zullen door een atraditionele aanpak gedwongen worden hun bestaansrecht te bewijzen of zich aan te passen aan de moderne eisen. Onze geschiedenis zal herschreven moeten worden.'

Van literair belang zijn met name de artikelen van Harold Arends en Harold Hollander; Jos Eustatia en Federico Oduber droegen gedichten bij.

Vooral de laatste, die in de Nederlandstalige bundel *Beseffend* (1961) in een verfijnde stijl romantisch-weemoedige jeugdgedichten over onbereikbare liefde en dood gepubliceerd had, evolueerde in *Kambio* naar romantisch-idealistische strijdliederen. Het sociale karakter van de poëzie van deze 'angry young man' paste goed in het streven van de redactie om met het bourgeoiskarakter van de traditionele Antilliaanse student te breken. De hak die Pierre Lauffer wilde gebruiken om de Antilliaanse literaire bodem te bewerken, werd in Odubers latere gedichten en in zijn tweede bundel van 1973 *Putesia* (een contaminatie van 'poesia' en 'puteria') een zwaard. Zelf zou Oduber later over de taak van de dichter zeggen: 'Een dichter, die zeker in een kolonialistische maatschappij geen onrust, verontrusting zo

u wilt, bij het establishment kan veroorzaken is een zwakke dichter en is slechts bestemd om vernissage te blijven voor de maatschappij waarin hij leeft en werkt.'

De felle toonzetting was er, maar wat werd er bereikt? Peter Verton concludeerde dat *Kambio* als intellectueel blad nooit het Curaçaose volk bereikte; dat was vanuit het verre Nederland ook een beetje moeilijk. De redactie was het bovendien om een bewustmakingsproces bij in Nederland verblijvende Antilliaanse studenten te doen. Stanley Browns *Vitó* verkeerde als op Curaçao geredigeerd, geproduceerd en gedistribueerd blad in een heel andere positie en had wegens zijn opzet en zijn van het 'alternatieve circuit' overgenomen verspreidingsnet wel grote invloed op het volk en drong terdege in de volkswijken door. Maar al was het dan voor andere doelgroepen, beide tijdschriften werkten aan het bewustzijn van de Antillianen, jongeren en ouderen. Ze verdedigden de eigen taal en met hun politieke stellingname kunnen ze achteraf als voorbereiders van 'Dertig mei 1969' gekarakteriseerd worden.

Simadán en het Papiamento

René de Rooy schreef in 1949 in het al eerder genoemde 'De miskenning van Julio Perrenal', dat er 'door een groep jonge dichters voorbereidingen voor de oprichting van een litterair blad, uitsluitend in de landstaal' getroffen werden. Het tijdschrift zou niet lang meer op zich laten wachten, want al in 1950 vond Pierre Lauffer, ruim zes jaar 'na de Julio Perrenal-beweging', nu met René de Rooy en Nicolas Piña-Lampe, opnieuw een kanaal om zijn idealen inzake de promotie van het Papiamento als literaire taal te realiseren: *Simadán, revista literario-cultural*.

Zowel Jules de Palm als René de Rooy hebben hun herinneringen aan deze tijd op schrift gesteld, zodat eerstehands materiaal over het ontstaan en de ideeën achter deze Papiamentse beweging bewaard bleef. Toch sprongen beiden, lijkt het wel, een beetje vrij met hun geheugen om. René de Rooy stond kritisch tegenover *De Stoep*, maar dat hij een 'bitter gevecht' heeft moeten leveren om zijn poëzie daarin geplaatst te krijgen, wordt niet aannemelijk als we letten op zowel de hoeveelheid als de verspreidingsdata van zijn bijdragen aan dat tijdschrift, vanaf 1941 tot 1949 toe. Toch was er tweeërlei verzet van de kant van De Rooy: 'waarom kunnen wij niet wat de makamba wel kan?' en het verzet tegen het experimentele karakter van *De Stoep*,

waardoor dokter Engels zich buiten de ontwikkelingsfase waarin de Antilliaanse literatuur zich op dat moment bevond, plaatste: ‘Terwijl dokter Engels bezig was zijn *Stoep* op te klauteren, waren er ook velen, die met beide benen op onze rotsachtige bodem bleven staan.’

In zijn posthuum verschenen herinneringen zou De Rooy schrijven: ‘Ondertussen is onze kleine culturele revolutie al van start: de blanke gevel wekt de bruine wrevel, schrijft een van ons. Mijn vrienden en ik bespreken de nieuwe literaire situatie en we groeien dichter naar elkander toe. Het mag dan nog wel enige jaren duren, maar Ruiz, Ramón, Hulio, Nicado en Andrés besluiten met mij het antwoord te geven in onze eigen taal zodat het eerste blad *Sehu* te doop wordt gedragen. Wij leven voller, onstuimiger, wij vergaderen, schrijven verzen, artikelen, liederen, en onze stem wordt gehoord. Wij voelen dat wij de grondslag leggen voor de toekomst.’

De namen werden lichtelijk veranderd, maar de feiten kloppen. Het mag allemaal wat minder romantisch en heroïsch zijn toegegaan dan hier gesuggereerd werd, *Simadán* werd door redactie, medewerkers en kritiek ervaren als een geheel eigen produkt, gemaakt door en voor de Curaçaoenaars. Het was ‘eigen’ qua inhoud en taal, als poging het Papiamento een plaats in de voorste rijen te verschaffen en door gewoon aan de eigen omgeving de inspiratie te ontlenen.

De inhoudelijke verscheidenheid van beeldende kunst, maar vooral literatuur en muziek, doet aan *Notas y Letras* denken. Het besef van traditie was bij de redactie sterk aanwezig, getuige de opgenomen werken van J.S. Corsen en W.M. Hoyer. De meeste bijdragen waren afkomstig van de redactie-leden Pierre Lauffer, Nicolas A. Piña en R. de Rooy. Zij vormden de ruggegraat van het tijdschrift, dat maar zo kort bestond, maar toch zo'n vaste plaats in de Antilliaanse literatuurgeschiedenis heeft veroverd.

Waar Tip Marugg nogal wat gedichten in *De Stoep* gepubliceerd had die relatief weinig aandacht kregen, werden zijn Papiamentse gedichten in *Simadán* direct en uitvoerig becommentarieerd. *La Prensa* oordeelde erover als ‘een beetje moeilijk om te begrijpen’ wat veroorzaakt werd door de ‘geheel andere manier van componeren’, wat hem echter wel ‘een echt eigen persoonlijkheid’ gaf. Over de hoge ‘moeilijkheidsgraad’ van Maruggs gedichten was men het volkomen eens. Zo schreef kunstbroeder Jules de Palm: ‘Tip Marugg, epigoon van De Stoeps Luc. Tournier, heeft zich ook in zijn eigen landstaal gehandhaafd in dezelfde trant als zijn Nederlandse pennevruchten. Hij is wat men noemt, een moeilijk dichter. Ontegenzeggelijk leeft er in hem een dichterlijke ziel en welt er een passie in hem op, die hij dan in

klankrijke woorden wil uitzingen, doch wij menen, dat hij de klankvolheid primair stelt en daardoor wel eens in dichterlijke aberraties vervalt. Zijn gedichten moet men langzaam, heel langzaam proeven en dan trachten te achterhalen wat de dichter bedoeld kan hebben.'

Redacteur René de Rooy (1919-1974) had de onderwijzersopleiding in Suriname gevolgd, in welk land hij ook geboren was. Maar hij woonde en werkte het grootste deel van zijn leven op Curaçao, waar hij bevriend was met Chal Corsen, Pierre Lauffer, Jules de Palm en Luis H. Daal. René de Rooy publiceerde onder de pseudoniemen 'Marcel de Bruin' (Marcel voor mijn broer, de bruin wegens mijn kleur) en 'Andrés Grimar' (Andrés voor mezelf, Grimar voor mijn moeder). Zijn Nederlandstalige Stoep-bijdragen waren romantisch van inhoud. Ze beschreven in traditioneel dichterlijk jargon gevoelens van vriendschap, liefde, verdriet, vergetelheid, rust en verlangen dat onvervuld blijft. In het Papiamento was De Rooy creatiever. In 1954 won hij de C.C.C.-prijs voor zijn Don Juan bewerking *Juancho Picaflor*. Cola Debrot schreef in zijn voorwoord tot de boekuitgave dat hij in *Juancho Picaflor* een originele verwerking van internationale stromingen en invloeden aantrof. Hij prees de grote taalbeheersing. Het stuk toonde volgens hem een 'opmerkenswaardig verstechnisch vermogen in zowel het Nederlands als het Papiamento'. Het was een echte komedie, waarin lach en traan zich mengden. De Rooy's geromantiseerde levensgeschiedenis vinden we in *Verworpen vaderland* (1979). F. Martinus Arion schreef in een recensie over De Rooy's woede tegen en zijn liefde voor Suriname, over de eerlijkheid van de auteur ten opzichte van zichzelf en de verantwoordelijkheid voor zijn gemeenschap.

René de Rooy was in de decennia na de oorlog misschien wel de enige linguïst die vrijwel alle talen van het Caraïbisch gebied kende: zijn moedertaal was Frans-Creools, zijn vadertaal Sranan Tongo en Nederlands, hij beheerste het Papiamento, leerde Engels en Frans, en was docent Spaans. 'Hij behoorde tot de weinigen die de nodige outillage bezitten om de grondslagen voor een vergelijkende literatuurwetenschap van het Caribisch gebied te leggen.' Hij was de enige uit Suriname afkomstige auteur die diep in de Papiaments-Antilliaanse literatuur is doorgedrongen. Zijn naam dook al op bij de Julio Perrenal-beweging, hij publiceerde onder het pseudoniem Marcel de Bruin in het Nederlands in *De Stoep*, maar hij ontplooide zich pas in 'zijn' tijdschrift *Simadán*, waarin hij, onder het pseudoniem Andres Grimar, redacteur en literair-theoretisch woordvoerder werd.

In *Simadán* nummer I: 'Riba balor literario' [Over literaire waarde]

en nummer II: ‘arte moderno i abstracto’ [Moderne en abstracte kunst] schreef hij, vrij weergegeven: de criticus moet zijn aanvankelijk intuïtieve oordeel over literaire waarde bewijzen en illustreren met de analyse van elementen uit het werk zelf. Al vergelijkend zal hij tot een afgewogen oordeel over vorm en inhoud komen. Vanuit de fase waarin de Antilliaanse literatuur verkeerde, verdedigde De Rooy communicabele, traditionele en realistische kunstuitingen. Het experimentele is goed voor de fase waarin Europa verkeert. Zo was hij op natuurlijke wijze tegen *De Stoep*. Hij verdedigde realisme en traditie, hij wilde de communicatie als startpunt, zelfs als fundament.

De in Venezuela geboren, dus van huis uit Spaanstalige, in die tijd op Curaçao wonende Nicolas A. Piña-Lampe (1921-1967), was één van de gangmakers achter het jonge tijdschrift. Hij publiceerde weinig. Meestal werd zijn poëzie auraal gebracht. Zijn *Simadán*-bijdragen trokken de volle aandacht van Jules de Palm, die vond dat van Piña's bijdragen aan het eerste nummer, het gedicht ‘Kosecha’ (Oogst) beter gelukt was dan ‘Desesperansa’ (Wanhoop): ‘Dit laatste gedicht heeft veel van een moraliteit, maar lijdt aan een verwrongenheid en onzuiverheid, die vaak stotend is.’ Cola Debrot noemde Piña de ‘woelige’ vanwege zijn zuidelijk temperament. Nicolas Piña werkte op Aruba bij de voorlichtingsdienst en het Bureau Cultuur en Opvoeding. Hij schreef constant, op de meest onwaarschijnlijke momenten, op elk maar voor de hand liggend kladbaadje. Hij was een gevierd orator en declamator, maar publiceerde nauwelijks. Zijn werk werd nooit gepubliceerd; het wordt in de ‘collectie Ito Tromp’ van Aruba's nationale bibliotheek bewaard. Piña werd zo een veelgenoemde maar weinig bestudeerde Antilliaanse auteur - geen uitzonderlijk verschijnsel.

Simadán kreeg een snel en positief onthaal van heel verschillende zijde. De kranten noemden het tijdschrift ‘een openbaring’ en benadrukten dat het geheel ‘van ons’ en in het Papiamento was. De recensie-traditie die met *De Stoep* was ontstaan zette zich aldus voort bij dit Papiamentstalige blad. De ontvangst was vergelijkbaar met de enthousiaste reacties op J.S. Corsens ‘Atardi’ in 1905. Het kleine *Simadán* maakte veel los, omdat het de taal op een hoger - puur literair - plan bracht. Achteraf werd het gebruik en de propagering van het literaire Papiamento als het belangrijkste programmapunt van *Simadán* beschouwd. Dat *Simadán* al na twee nummers strandde, zou volgens Charles Corsen en René de Rooy te wijten geweest zijn aan een conflict binnen de redactie: ‘Je kreeg aan de ene kant Nicolas

Piña en René de Rooy, die lyrischer en conservatiever waren, en aan de andere kant een Tip Marugg, een Charles Corsen, die meer naar het abstracte toegingen. En daardoor hadden we bij elke redactievergadering heibel.' R. de Rooy schreef in 'Letterkundig leven op Curaçao': 'Simadán ging te gronde na een heftig dispuut, waarbij verscheurde verzen en hartstochtelijke beschuldigingen over de redactie-tafel geslingerd werden.' Charles Corsen en Tip Marugg stapten op, en dat betekende het einde van het tijdschrift.

Antilliaanse Cahiers en de Caraïbische traditie

Van 1955 tot 1967 verschenen vijf 'jaargangen' van het als 'driemaandelijks' aangekondigde *Antilliaanse Cahiers*. Het blad was een initiatief van het C.C.C. en werd financieel gesteund door de Sticusa. De redactie werd gevormd door Cola Debrot, Henk Dennert en Jules de Palm. De laatste hield het na een jaar voor gezien. Naast de auteur Cola Debrot was Henk Dennert vooral literair criticus, die over talrijke actuele culturele onderwerpen in allerlei Antilliaanse en Nederlandse organen publiceerde. Zijn incidentele poëtische bijdragen vielen niet erg op. Zijn grootste belang lag in zijn medewerking aan het C.C.C. en andere culturele organisaties.

De vijf jaargangen van elk vier afleveringen bevatten meer dan vijftienhonderd pagina's zeer divers literair werk. Het tijdschrift werd terecht 'cahiers' genoemd, want er verschenen verhoudingsgewijs meer monografische nummers dan afleveringen met een gevarieerde tijdschriftinhoud. Net als *De Stoep* fungeerde het als een verkapte uitgeverij. Volgens René de Rooy was dat ook de opzet, om in 'monografische vorm' een beeld te geven van de Antilliaanse literatuur: van de Antilliaanse 'Tachtigers' en Papiamentse geschriften naar de 'beste of meest representatieve werken van de huidige generatie teneinde deze voor het nageslacht te bewaren'.

Zoals *Christoffel* vooral een culturele positionering in het algemeen was, zo bepaalde *Antilliaanse Cahiers* van meet af aan de specifieke positie van de literatuur. De cahiers sloten bij de gevormde traditie aan. De eerste nummers bevatten daarom Cola Debrots grote overzichts-opstel van de Antilliaanse literatuur en Engels' keuze uit een aantal Stoep-gedichten. Als echter een bloemlezing als in *De Stoep* vergeleken wordt met deze, wordt direct de veranderde optiek zichtbaar: de aandacht werd van de Nederlandse naar de Antilliaanse medewerkers verlegd, een mooie proeve van canonisering van een aantal

auteurs en hun werk na anderhalf decennium. Het meest gevarieerd droegen bij Cola Debrot zelf, Frank Martinus Arion en Tip Marugg. Daarnaast waren er de belangrijke Antilliaanse monografieën, zoals van Alette Beaujon ‘Gedichten aan de baai en elders’ en ‘Poems while in Delos’, van Frank Martinus Arion ‘Stemmen uit Afrika’, die van Tip Marugg ‘Weekendpelgrimage’, de verzen van de Surinaamse dichter Bernardo Ashetu in ‘Yanacuna’, de vertalingen/bewerkingen in het Papiamento van Raul G. Römer ‘Marie di Malpais’ [Mariken van Nimweghen], van May Henriquez ‘Sjon Pichiri’ [Molière: L'avare], van Hubert Booi ‘Golgotha, un drama religioso’, en de Engelse vertalingen van Cola Debrot ‘Pages from a diary from Geneva’ en ‘My sister the negro’, tenslotte J. de Pool ‘Zo was Curaçao’ uit het Spaans. Wie deze indrukwekkende rij overziet constateert dat er in twaalf jaar heel wat uitgegeven werd door de tweemans-redactie. Toch werd het tijdschrift niet een element van vernieuwing zoals het kleine *Simadán* algemeen beoordeeld werd.

Alette Beaujon moest ‘oom’ zeggen tegen de Cahiers-redacteur Cola Debrot. Voor haar vrije verzen liet Beaujon zich inspireren door zowel haar veelvuldige vakantieadres bij de Debrot-familie aan de Slagbaai op Bonaire, als al die andere in diverse werelddelen bezochte plaatsen. De baai bleef echter centrum, de overige ruimtes waren niet meer dan ‘elders’. ‘Gedichten’ verwierf een vaste plaats in de Antilliaanse literaire canon, zonder dat er evenwel latere herdrukken van kwamen of studies aan gewijd werden, maar dat was met nagenoeg alle poëzie het geval. Frank Martinus Arion oordeelde over haar werk als ‘kosmisch en kosmopolitisch, divergerend en meta-poëtisch, jeugdig en los’, hoewel zij ‘hier en daar de neiging tot filosofie of zelfs moraliseren’ toont.

In *Weekendpelgrimage* onderzocht Tip Marugg de positie die een (de) witte Curaçaoenaar innam nadat de plantage-economie had plaatsgemaakt voor het olie-tijdperk. Het antwoord na zijn verbeeldingsreis langs talrijke kroegen was een hoofdpersonage dat met heel zijn wezen met zijn eiland verbonden was, maar daar in de moderne tijd toch niet meer dan een minderheidspositie kon innemen.

Frank Martinus Arion's *Stemmen uit Afrika* beschrijft in een reeks van 54 gedichten, die begint met het motief van de geboorte en eindigt met dat van de dood, een gids die een groep witte toeristen op hun weg door het zwarte werelddeel begeleidt, met de bedoeling uiteraard om hen een betere kijk - als een dwarsdoorsnede - op het werkelijke Afrika te verschaffen. Op die wijze zette hij met deze ‘négritude-bundel’ de zwart-wit-problematiek, waarover ook Tip Marugg

schreef, in een internationaal kader. Zijn bundel werd als een pleidooi voor de zwarte mens en als een aanklacht tegen de westers-witte maatschappij gelezen.

J.J. Oversteegen ontwaart in zijn Debrot-biografie van 1994 een zeer bewuste, dubbele opzet. Volgens hem wilde Debrot een aantal toppunten uit de Antilliaanse literatuur van het verleden laten zien, zoals John de Pool, èn aan de literatuur die op dat moment ontstond een podium bieden, met name van jonge en nog onbekende auteurs, zoals Alette Beaujon, Tip Marugg en Frank Martinus Arion. Vanaf het tweede nummer van de derde jaargang kregen de afleveringen een breder Caraïbische opzet, aan het eind richtte Debrot zich (via het toneelnummer met drie Papiamentstalige stukken) helemaal tot de lezer van de Benedenwinden. Achteraf valt te constateren dat Debrot - de bekende namen verraden het - meestal in de roos schoot. Maar soms ook niet, want een aantal auteurs zijn later nooit tot produktie van enige omvang gekomen. In deze fase rekende Debrot ook nog werk van ge-antillianiseerde Nederlanders tot de Antilliaanse literatuur.

Watapana en de Antilliaanse eigenheid

Eind jaren zestig gaf de Arubaanse dichter-criticus-hispanist Henry Habibe met zijn *Watapana* het Antilliaanse studenten-tijdschrift in Nederland, zoals dat in de vorm van *Kakiña* en *Kambio* bekend was geworden, een naar de literatuur toe gerichte wending. Habibe en twee andere Arubanen, Ramón Todd Dandaré en Pedro Velasquez, namen het voortouw. Alle drie studeerden ze Spaans en waren dientengevolge sterk georinteerd op Latijns-Amerika. Hoofdredacteur Habibe studeerde eind jaren zestig in Nijmegen en was in de jaren zeventig docent Spaans bij het Arubaanse middelbare onderwijs. Naast zijn dichtwerk zou hij zich later vooral als criticus ontpoppen. In 1968 publiceerde Habibe zijn eersteling *Aurora*, door Mayra van der Dijs als een cyclus van amoureuze gedichten aangeduid. Al eerder had Henry Habibe onder het pseudoniem Spartaco ‘geëngageerde poëzie’ geschreven, die hij zelf liever als ‘sociaal geëmotioneerd’ gekarakteriseerd zag.

Door de Arubaanse redactie kregen verschillende auteurs van Aruba een kans tot publiceren, die ze anders niet zo gauw gehad zouden hebben: Nena Bennett, Hubert Booi, Eduardo Curet, Robert Henriquez, Luis Leañez, E. Lopez Henriquez, Nicolas Piña, Ernesto Rosenstand, José Ramón Vicioso, Brunilda Vicioso en Philomena

Wong - dat is een respectabele lijst waarvan de meeste auteurs vrijwel nergens anders publiceerden, maar die op Aruba als schrijvers bekend staan. Van de Curaçaoenaars werkten Carel de Haseth als redacteur, Luis Daal en Lloyd Narain als auteurs trouw mee.

Uit de auteurslijst valt op te maken dat de redactie aan traditie hechtte: in de introductienummers voor de Spaanstalige lezers werd werk van David Chumaceiro, D.D. Salas, A.A. Wolfschoon, Joseph Sickman Corsen uit de negentiende, John de Pool uit de vroege twintigste, en Oda Blinder uit de recenter traditie opgenomen.

De redactie maakte onderscheid tussen 'literatuur in de Nederlandse Antillen', waartoe Spaanse, Nederlandse en Papiamentse literaire oeuvres gerekend werden die door Antillianen waren geschreven, en 'Antilliaanse literatuur' die specifiek in het Papiamento geschreven werd. Ook deze Arubaanse redacteuren maakten de zo vaak aan Curaçaoenaars verweten fout, dat ze niet keken wat er op Bonaire en de Bovenwinden aan literatuur was. Gedurende de vier jaren van verschijnen was *Watapana* een drietalig tijdschrift, met Spaans, Nederlands en Papiamento, gericht op in Nederland wonende Antilliaanse studenten, Antillianen in hun eigen land, maar ook Nederlanders die geen Papiamento konden lezen.

De opzet was om naast gedichten, korte verhalen, literaire essays en kritiek, vertalingen en artikelen over lingustiek of met een algemeen educatief doel op te nemen. Vooral de essays waren in de vier jaargangen goed vertegenwoordigd, daarna kwam poëzie, het kleine restje was voor het creatief proza. De essay-afdeling met diepgravende kritieken over literaire en taalkundige onderwerpen maakte de ruggegraat en daarmee de belangrijkste verdienste van *Watapana* uit.

Met hun artikelen over Antilliaanse cultuur en literatuur gaven Henry Habibe en Jules de Palm een positiebepaling van wat er bereikt was. Naast de algemene opstellen over Antilliaanse literatuur werd een relatief groot aantal aan afzonderlijke auteurs gewijd, voornamelijk uit de recente Papiamentstalige traditie: Pierre Lauffer, Luis H. Daal, Oda Blinder, Hubert Booi, G.E. Rosario, F. Oduber en P. Domacassé. Waren recensies in de dagbladen langzamerhand gebruikelijk geworden, *Watapana* was het eerste tijdschrift waarin de diepergravende literair kritische analyse een serieuze plaats kreeg.

Naast deze literaire artikelen richtte *Watapana* zich op de taalkundige kant: de herkomst en ontwikkeling van het Papiamento, en het probleem hoe een geschikte tweede taal te kiezen, waarbij het in de discussie om het Engels en het Spaans ging, niet om het Nederlands. Koos W. de Bekker voor het Spaans, Frank Martinus pleitte voor het

Engels dat bovendien, gezien de Bovenwinden en Aruba, al een eigen Antilliaanse taal was.

Poëzie verscheen in het Papiamento, Spaans en Nederlands, door ‘gevestigde’ auteurs en jongeren, maar het meeste kwam toch van de redactieleden zelf. Het tijdschrift demonstreerde grote aandacht voor de Caraïbische literaire traditie, de positie van de Nederlands-Antillen daarin en vooral de mogelijkheden en de plaats van het Papiamento.

Oordeelden Van der Wal & Van Wel nog over het tijdschrift als een ‘voorbij dansende eendagsvlieg’, Heuvel & Van Wel zagen achteraf in ‘dit strijdbare literaire periodiek’ een streven ‘naar het doen herkennen en erkennen van het Antilliaans eigene en naar het afrekenen met de culturele bevoogding’. Anton Claassen noemde het een ‘tijdschrift van de Antilliaanse jongeren in Nederland, die op zoek waren naar de eigen identiteit’.

22 Een ‘alternatief’ literair circuit

De Papiamentstalige literatuur had zich vanaf het begin van de eeuw ontwikkeld onder het patronaat van de kerk, ze was in de door de missie uitgebrachte bladen verschenen of op haar persen geproduceerd. De inhoud was dientengevolge in overeenstemming met de opvattingen die de kerk over literatuur koesterde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden zich enkele schrijvers op eigen houtje op het gladde pad der letteren gewaagd, los van het missie-Papiamento en los van het Nederlandstalige establishment. Ze publiceerden en distribueerden hun werkjes geheel zelf.

Dat dergelijke activiteiten aanvankelijk nog argwanend bekeken werden, blijkt wel uit de reactie van Curom-radio-programmaleider Herman de Man, die toch een open oog had voor de oratuur en alles wat des volks was, had. Hij beoordeelde de opkomende Papiamentstalige volksliteratuur, bepaald niet al te gunstig: ‘Juist in onze dagen begint dit vertelvermogen schriftelijke gestalte te krijgen, dus over te gaan van het gesproken tot het geschreven woord. Helaas zijn de eerste pogingen daartoe veelal een misgreep geweest. Inplaats dat de jonge onervaren auteurs zich gericht hadden op de levende vertelselschat, en daaruit een episch werk voortbrachten, doken zij onder in obscure geschiedenissen van niet al te brave dochtertjes uit naburige landen, die hier een wel eeuwenoude, maar niet eerbare existentie vinden. De geheele instelling dezer jonge publicisten lijkt mij fout. Ze zijn namelijk ook al bezorgder om de geldelijke resultaten van hun werk, dan voor de ideële zijde ervan. In een van de verhalen zag ik zelfs advertenties afgedrukt. Het is natuurlijk toe te juichen dat het Landskind van Curaçao zich nu ook op papier gaat uiten. Eenige leiding lijkt echter gewenst.’

Een decennium later zou Cola Debrot zich veel positiever uitlaten. In zijn vele overzichten van de Antilliaanse literatuur vroeg Debrot al vanaf 1955, maar daarna steeds weer, aandacht voor enkele van deze ‘alternatieve’ auteurs die zich in de periferie van het land der letteren ophielden.

De Papiamentstalige ‘novela’ werd na de oorlog heel populair. Pierre Lauffer ruilde het genre al spoedig in voor serieuzer werk en werd volledig gecanoniseerd, Guillermo Rosario bleef het genre tientallen jaren trouw en drong veel minder in het officiële circuit door, en

Amador Nita bleef altijd min of meer een outsider: hij werd wel genoemd, maar niet kritisch begeleid. Dat gold ook voor Tuyuchi (A.E. Leito) en Azijn Banana (O.E. van Kampen), die weliswaar veel vaker genoemd, maar evenmin besproken werden. Ze waren zeer populair bij de talrijke lezers, maar telden in de overzichten niet echt mee.

Deze auteurs hielden, evenals talrijke anderen die minder bekend bleven, alles zoveel mogelijk in eigen hand. Naast hun schrijverschap bewogen ze zich als 'kleine zelfstandigen' op het terrein van het uitgeven waar ze via de plaatselijke drukkers, op eigen pers of zelfs met een eenvoudige stencilmachine in eigen beheer publiceerden. Het noodzakelijke tikwerk, de lay out, de omslagband en de eventuele illustraties verzorgden ze zelf. Veelal waren de uitgaven zo dun dat een compleet verhaal ettelijke wekelijkse vervolgen besloeg: dat gaf een aansluiting bij het vertrouwde feuilleton en een handige klantenbinding. De distributie van deze uitgaven vond via colportage en straatverkoop plaats, geheel buiten de reguliere boekhandels om, terwijl ze in die tijd ook niet in de bibliotheken werden opgenomen. De lezers waren niet de literaire lezers, maar de consumenten van massa-lectuur. Omdat deze auteurs-illustrators-zetters-drukkers-binders-uitgevers-colporteurs soms financieel van hun uitgaafjes afhankelijk waren, gebood de economie een hoge produktie in deze eenmansbedrijfjes. Zelfs wekelijks als het een tijdschriftje betrof, maar ook de novelas moesten in hoog tempo de deur uit, wilde de kassa blijven rinkelen. Deze succesrijke novela-schrijvers en -uitgevers behoorden tot de eersten die op de Antillen van hun pen wilden en ook konden leven.

Johan Hartog schreef: 'Het Curaçaose uitgeversbedrijf is zo wanhopig georganiseerd, dat deze schrijvers vaak zelf hun producten moeten laten drukken, wat dan op een povere manier gebeurt, terwijl wie niet weet in welke paar winkeltjes die brochuurtjes te krijgen zijn, ze nergens kopen of bestellen kan.' Maar hij schreef dit vanaf Aruba; op Curaçao waren ze wel degelijk, hoewel slechts korte tijd te koop. De voorraad moest snel verkocht, want de volgende week was er weer nieuw werk. Het waren vluchtige produkten. J.E. Reinecke duidde in zijn bibliografie van het Papiamento het genre aan met 'pulp-literatuur', die naast de officiële literatuur een plaatsje zocht en voldoende ruimte vond: 'Curaçao and Aruba have been notable for the production of "pulp"literature - partly paralleled by the chapbooks in Nigerian English - in the form of brief "novelas" and detective stories, often mimeographed instead of printed.'

De term ‘alternatief’ suggereert een van het normale patroon afwijkende werkwijze, maar ze was in de jaren na de Tweede Wereldoorlog wel degelijk algemeen verbreid. Eigenlijk hebben alle ‘officiële’ schrijvers wel een of andere binding gehad met door auteurs zelf georganiseerde netwerken, eer ze uit de schaduw daarvan naar de officieel erkende kanalen konden overstappen.

In zijn verhaal ‘Onkel Patrice’ vertelt Boeli van Leeuwen hoe ook hij op zo'n ‘alternatieve’ manier begon, toen hij in 1947 met behulp van een oom van zijn vrouw op een klein handpersje zijn poëziedebuut vervaardigde: ‘De totale oplage bestond uit vijftig exemplaren, waarvan tien mislukten. Van de veertig overgebleven bundeltjes heb ik er acht verkocht in de winkel van Abram Salas. Een tiental werd verdeeld onder vrienden en de rest is in de loop der jaren door kakkerlakken opgevreten.’ Aldus het verhaal. Van Leeuwens roman, *De rots der struikeling*, zou als officieel literair debuut op de in die tijd (en later) door velen gevolgde weg, bij de paters op Scherpenheuvel gedrukt worden. Maar bij nader inzien werd het daar geweigerd omdat het verhaal een ‘pornografische inslag’ zou hebben. Toen heeft Boeli het in eigen beheer uitgegeven, met subsidie van boekhandelaar Abram Salas, ‘die mijn eerste roman in manuscript las en met zijn zachte stem zei: “Het is een mooi boek. Heb je hulp nodig?” En ook metterdaad hulp heeft verleend toen niemand anders het wou drukken omdat het vies was en obsceen.’

Tip Marugg werkte jarenlang achter de schermen mee aan de *Lorito Real* en schijnt Paachi van Kampen geregeld vervangen te hebben zonder dat iemand dat opmerkte. Frank Martinus Arion was in zijn jeugd veel in het drukkerijtje-uitgeverijtje van Amador Nita, die overigens ‘tante’ moest zeggen tegen Martinus' tweede moeder, en hij hielp met de distributie en de straatverkoop van de boekjes: ‘Belangrijker dan bijverdienste was bij dit verkopen de romantiek van met een groep jongens in de buitenwijken gedropt te worden en al huis aan huis verkopende naar de stad toe te lopen.’ Ook met zijn vroege eigen dichtwerk is Martinus op ‘Nita-manier’ langs de huizen gegaan om het uit te venten, hij is nooit voor een van zijn publikaties door het C.C.C. financieel gesteund.

Edward de Jongh's belangstelling voor Nita's activiteiten leidde ertoe dat hij zelfs als auteur ging meewerken. Omdat hij ‘financieel nauwelijks wijzer werd van een dergelijke uitgave’ begon hij voor zichzelf, in het alternatieve circuit: ‘Het slechts twintig pagina's tellende Morto na Seru Fortuna is mijn eerste korte verhaal dat ik zelf verzorgde en verkocht. Ik raakte alle vijfhonderd exemplaren snel

kwijt, vooral ook, denk ik, door de aantrekkelijke omslag die ik zelf maakte.'

Tuyuchi en zijn novelas

Dat Tuyuchi bekend werd door zijn verhalen en dialogen, verschenen in het weekblad *La Cruz*, werd al in het vorige hoofdstuk verteld, maar hij gaf ook tientallen Papiamentstalige novellen uit. Zulke met het Spaans woord aangeduide 'novelas' waren heel goedkope 'boekjes' van zo'n twaalf tot dertig bladzijden, meestal slecht leesbaar gestencild op goedkoop en slecht papier (de papierschaarste van na de oorlog), geniet, voorzien van een primitieve omslagtekening en gelardeerd met advertenties van de plaatselijke middenstand. De verhalen waren soms origineel, maar meestal vertalingen of navertellende bewerkingen van buitenlandse voorbeelden. Tuyuchi was beroemd om zijn meestbekende personage Tom Richardson, detective 'di fama mundial'.

Naast de bloedstollende verhalen van liefde en wraak leverde Tuyuchi serieuzer werk, zoals in 1946 met *Jeanne d'Arc*, dat in de deftige *West-Indische Gids* zelfs kort aangekondigd werd: 'Ook dit boek is met kerkelijke goedkeuring uitgegeven. Het geeft in 85 bladzijden de bekende geschiedenis van Jeanne d'Arc en verrijkt aldus de Papiamentsche literatuur voor oud en jong.' Minder droog dan een dergelijke aankondiging was de kritische reactie op *Amor pa dos ruman*: 'De Curaçaose literatuurlijst is wederom met een aanwinst verrijkt. Wat de inhoud betreft, deze wijkt in zoverre van de meeste detectiveverhalen af, dat er van verwikkelingen, die tot een climax leiden en door de detective worden ontward op een andere wijze dan de meeste lezers verwachten, geen spoor te vinden is. Door een Curaçaoenaar geschreven in zijn landstaal, hebben wij verwacht dat de schrijver meer zorg zou hebben besteed aan zijn woorden en uitdrukkingen, en getracht zou hebben zijn eigen taal zuiverder te schrijven en niet te doorspekken met Spaanse en andere uitdrukkingen, soms zelfs in een verkeerde betekenis enz.'

Een recensie van dit soort werkjes kwam niet zo vaak voor. Het was lectuur die direct gelezen, doorgeleend en al snel stukgelezen in het niets verdween, zodat de openbare bibliotheken op Aruba en Curaçao slechts over een beperkt aantal titels beschikken. Tuyuchi werd echter ook in later tijd gewaardeerd, omdat hij volgens niemand minder dan Pierre Lauffer met zijn veelgelezen boekjes aanzienlijk heeft bijgedragen aan de leescultuur in het Papiamento.

Oscar van Kampen en de Lorito Real

Een tweede auteur die zich in het randgebied van de officiële letteren bevond, maar later in de overzichten erkenning kreeg, was Oscar Enau van Kampen, die onder het pseudoniem Azijn Banana en zijn humoristisch weekblad *Lorito Real* (1948-1958) beroemdheid verwierf met zijn in het weekblad 'geschreven en getekende parodieën, met een uitgesproken politieke inslag'. Als leerling van de Hendrikschool redigeerde Van Kampen, samen met Efraim Jonckheer, al een 'onovertroffen schoolkrantje'. 'Samen vormden ze de kern van een opstandige groep, die vanaf de banken van onze eerste openbare school het eiland Curaçao uit de greep van de Hollandse Missie zou verlossen!' oordeelden Chris Engels en Johan van der Walle. *Lorito Real* was niet uitgesproken anti-katholiek, maar het algemeen satiriek produkt van een volstrekt onafhankelijke geest.

Cola Debrot roemde het al in 1949 en bleef in zijn latere overzichten het tijdschrift steeds weer noemen: 'het wordt met buitengewoon talent geredigeerd, zowel wat betreft het Papiamentse als het Nederlandse gedeelte; het volgt de gebeurtenissen op de voet, het is typisch Curaçaos en circuleert in alle kringen van de bevolking.'

Het weekblaadje werd op goedkoop krantepapier gedrukt en bevatte veel advertenties. Het was tweetalig Nederlands-Papiamento, zodat het door zowel Nederlanders als Curaçaoenaars gelezen werd; veel artikelen werden in beide talen afgedrukt. De standaardomvang was zestien pagina's. Kenmerkend was het veelvuldig gebruik van illustratieve tekeningen. Van Kampen was niet alleen een goed stilist maar ook een zeer vaardig tekenaar. Zijn karikaturen op de voorkaft, die de politieke actualiteit betroffen, en de wekelijkse prijsvraag in de vorm van een levensbeschrijving vergezeld van karikatuur (de rubriek: wie is?) achter in het blad maakten het vooral populair. Vaste rubrieken waren korte commentaren op actualiteiten in de 'loradas de lorito' en de strip 'Azijn Banana' met zijn vaste uitdrukkingen. Naast hoogst origineel werk bevatte het blad (afgezaagde) moppen die zonder meer uit Engelse, Spaanse en Nederlandse bladen werden overgenomen of in het Papiamento vertaald. Uit een dergelijke onevenwichtigheid blijkt wel dat zo'n eenmansbedrijf het zonder enige kritische begeleiding moest stellen.

Inhoudelijk kenmerkte het blad zich door veel politieke kritiek, waarbij in hoog tempo werd ingespeeld op de actualiteit. Bij opzienbarende gebeurtenissen werd al gauw gevraagd: wat zou de 'lorito' er deze week over zeggen? Dat bevorderde de verkoop niet weinig.

Strikt literair was het blad niet; aan officieel gedoe had het lak. Slechts nu en dan verscheen er een gedicht in, maar ook dan was het meestal parodie en satire. Sommige auteurs werden via een karikatuur 'vereeuwigd'. Van tijd tot tijd werd een nieuw uitgekomen nummer van *De Stoep* geparodieerd. Via een eigen roman-feuilleton 'Amor cu complicacion' [Liefde met complicaties] werd ook dat populaire genre in het belachelijke getrokken.

Een abonnement was niet mogelijk, het blad werd wekelijks uitsluitend los verkocht voor 25 cent per exemplaar. Vaste verkooppunten waren kiosk, refresquería, barberia en later ook wel een enkele boekhandel. Het werd op Curaçao tot op Band'abao gedistribueerd, ook op Bonaire en Aruba.

Behalve Debrot die het tijdschrift zeer waardeerde, roemde ook Luc Tournier nog in later tijd, ondanks de talrijke satirieke aanvallen die hij in het tijdschrift had moeten verduren, het 'eenmanswerk' van deze auteur-uitgever, die tien jaar lang, iedere zaterdag weer keurig op tijd het volk een schaterlach bezorgde: 'Zijn prestatie was uniek. Een politiek spotblad, een schotschrift van het lichtere genre. Niemand heeft kunnen raden of Oscar van Kampen op het ogenblik dat hij schreef nu aan het spotten of aan het prijzen was.'

De populariteit van het tijdschrift blijkt uit het aantal epigonen, die door het succes aangestoken, iets dergelijks wilden proberen, maar daarin niet slaagden. Het leek er even op dat het humoristische weekblad een Curaçaose cultus zou worden. Vanaf 5 juli 1950 verscheen *Chaparrin*, vanaf 10 maart 1951 de *Sapo abuzador*, vanaf 28 juli 1951 de *Palabrua redado*. Het laatste weekblad hield het van 1951 tot 1956 vol, maar werd nooit zo bekend als de *Lorito Real*.

A.P. Nita en zijn Casa Editorial Emile

Amador Nita was schrijver, uitgever en stimulator die anderen tot schrijven bewoog. Hoewel hij al in de oorlog debuteerde, lag het zwaartepunt van zijn literaire activiteiten erna. In de door hem zelf uitgegeven kranten heeft hij volgens Frank Martinus veel eigen poëzie gepubliceerd, die echter nooit werd gebundeld. Daarnaast schreef hij een groot aantal novelas, 'korte verhalen over heftige liefdes, prostitutie, overspel en gewelddadige wraakmoorden', zoals Edward de Jongh ze karakteriseerde. In dit werk sloot hij bij de heersende traditie aan, al had het een heel eigen retorische stijl.

Naast de verstrooiende novelas schreef Amador Nita een aantal

pamfletten over sociaal-politiek-economische knelpunten, zowel in het Nederlands als in het Papiamento, om met zijn dringende oproepen iedereen te bereiken. Binnen de Antilliaanse letteren was Amador Nita begin jaren vijftig een volstrekt unieke figuur die dingen schreef op een wijze waarop niemand anders dat voor hem gedaan had, noch een decennium na hem zou doen. Hij zette de negentiende-eeuwse pamfletten-traditie op waardige wijze voort. In 1952 verscheen zijn bekend gebleven en rond 'Dertig mei 1969' herdrukte *De sociale wensdromen van het landskind in de gelijke delen van het nieuwe koninkrijk*, dat tegen Nederland was gericht en daarom in het Nederlands geschreven werd. Met de openingszin die als motto van de hele 'brochure' kon gelden werd direct de toon gezet: 'Gelijk de glorie van Hitler onder de puinhopen van Berlijn, alzo verging het die der koloniale mogendheden,' waarop ogenblikkelijk de vergelijking met de strijd van Indonesië tegen het Nederlandse kolonialisme volgde. Nita hield een fel pleidooi voor gelijkheid in sociale verhoudingen tussen vreemdelingen en landskinderen, beiden vanaf 1954 immers inwoners van het Nieuwe Koninkrijk. Hij bouwde zijn betoog evenwichtig en bewust op: eerst het sprekende contrast via een voorbeeld, daarna een algemeen betogend overzicht, tenslotte zijn pleidooi. In parallel opgebouwde scènes pleitte Nita ervoor een einde te maken aan de bevoorrechting van de Nederlanders boven de landskinderen: hongerloonpolitiek tegenover het bevoorrechtingssysteem. Met ingehouden sarcasme (zelf noemde hij het 'een humoristische trant') schreef Nita over de 'tropenadel', de in de tropen omhooggevallen Nederlandse werknemer, de voor deze geregelde huisvesting in luxe woningen en wijken, het dédain van deze Shell-mensen ten opzichte van het Papiamento en de Curaçaose cultuur: hier is immers geen cultuur! In schril contrast met deze luxe leefde de Curaçaose arbeider in zijn eenvoudige huisje in relatieve armoede. Nita eiste daarom gelijke loonschalen en sociale voorzieningen, gelijke beloning bij gelijke prestatie en een gelijke pensioenleeftijd. Andere punten van kritiek waren de macht van de Nederlanders bij de Shell en andere Nederlandse bedrijven, de economische bevoorrechting van de handel die in handen van de vreemdelingen was, de pro-Hollandse journalistieke voorkeur van de Nederlandstalige bladen, de afwezigheid van contact tussen de lokale en de Nederlandse arbeider. De tijd dat de 'macamba', de Nederlander, de feitelijke heerser was moet in de gelijke delen van het Nieuwe Koninkrijk als voorbij worden beschouwd. Laat het niet op een bloedige strijd als in Indonesië aankomen, want het is zeker dat 'het landskind niet langer meer genoegen zal nemen met de vallende kruimels van de goedgedekte Hollandse tafel'.

Het rond de inwerkingtreding van het nieuwe Statuut in 1954 gepubliceerde *Pueblo... te na unda bo ta bai?* bevatte een fel protest tegen ‘e Gran Lider’, de nieuwe politieke leiders die via de verkiezingen persoonlijke macht zochten, een protest tegen het door deze ‘leiders’ gepredikte nationalisme, de politieke intolerantie. In de passage waar Nita zinspeelde op een mogelijke volksopstand, plundering en brandstichting tengevolge van een dergelijke houding van de nieuwe politici, heeft men later een welhaast profetische voorspelling van ‘Dertig mei 1969’ gezien. In het pamflet kwam Nita tot de conclusie dat, als het volk weer tot slavernij zou vervallen, het zijn eigen schuld was wegens zijn lethargische houding. Nita riep daarom op tot geestelijke onafhankelijkheid, hij pleitte voor vrijheid van drukpers en onbelemmerde mogelijkheid een persoonlijke opinie te geven.

Frank Martinus schreef, ‘niemand heeft een scherpzinniger analyse (van onze sociaal-economische situatie) gegeven’. Verschillende critici rekenden Nita's sociaal-kritische werk tot de literatuur. De novelas en pamfletten van Nita hebben een sterk retorische stijl, die regelrecht uit de ‘elocuencia’ lijkt te stammen. Om zijn argumenten kracht bij te zetten, gebruikt hij veel breed opgezette vergelijkingen, talrijke herhalingen en retorische vragen, met welke middelen hij zorgvuldig naar een climax toewerkt. Centraal in zijn van grote betrokkenheid getuigende protest-geschriften zijn de pleidooien van een onafhankelijke geest voor de vrijheid van individuele meningsuiting. Frank Martinus karakteriseerde Nita als ‘romantisch’, ‘propagandistisch, tendentieus, geëngageerd’: ‘Nita blijft de verstokte enkeling; het grootste gedeelte van zijn werk van deze tijd is propagandistisch op politiek gebied, hoewel hij een enkele maal met zijn pen in een gedicht of novelle nog een toon weet te treffen, waarin het verlangen klinkt naar rust voor het moegestreden hart, naar een doodgewoon tevreden-zijn.’

Nita bezat zowel in de jaren dat hij op Aruba woonde, als op Curaçao, steeds een drukkerijtje en eenpersoons uitgeverij, die hij uit bewondering voor Rousseau, Casa Editorial ‘Emile’ noemde. Daar drukte hij zijn kranten en boekjes. Frank Martinus herinnerde zich dat het altijd een open huis was voor allerhande schrijvers en dichters die hem hielpen met het technisch samenstellen van zijn boeken en de distributie. Edward de Jongh herinnerde zich: ‘Nita stencilde zijn verhalen, deed er een kaftje omheen en, met behulp van drie, vier jongens die hij de wijken instuurde, verkocht hij ze à raison van 50 en later 75 cent. Hij verdiende daar aardig mee. Vooral jonge mensen lazen ze graag.’

Nita leefde van zijn pen en het eenvoudige drukkerijtje-uitgeverijtje. Dat was iets ongekends. Zelfs de zo populaire, goedverkopende Oscar van Kampen was voor zijn broodwinning hoofdredacteur van het Shellblad *De Passaat*, zijn *Lorito Real* betekende niet meer dan een aardige bijverdienste voor hem.

Nu publiceerde Nita niet alleen eigen werk, maar ook dat van anderen. Amador Nita's drukkerij-uitgeverij werd een centrum voor de alternatieven en hij hielp, voor zover uit de opgedoken gegevens is op te maken, zeker een dozijn auteurs met het uitgeven van meestal oorspronkelijke en soms vertaalde novelas, op het pad van publicatie. Edward de Jongh, Cornelis Raphaela en Tuyuchi publiceerden bij 'Emile', maar het gros van de auteurs drong niet tot de officiële literatuur door. Omdat Nita enkele jaren op Aruba woonde, waar hij zijn *Amigu di Aruba* uitgaf, bood hij ook daar een aantal auteurs een publicatiemogelijkheid voor hun verhalen.

Opvallend mag wel genoemd worden dat er alleen proza geproduceerd en gelezen werd en dat de populaire poëzie in dit circuit niet aan bod kwam. Haast vanzelfsprekend was alles in het Papiamento, wat een grote stimulans zal hebben betekend om in die taal te lezen. Soms werd een verhaal eenvoudig gedrukt, maar meestal was het slecht gestencild en primitief verzorgd. Desondanks was het zeer in trek. Het werd - net als Nita's eigen novelas - verkocht via het distributienet dat Nita had opgebouwd. Over het algemeen waren de boekjes dun, nooit bevatten ze meer dan enkele tientallen pagina's. Dat had waarschijnlijk niet in de eerste plaats te maken met een gebrek aan fantasie van de auteurs; de aard van de novelas zou ellenlange verhalen hebben kunnen opleveren. Het was het gevolg van het wekelijkse verschijnen waardoor de produktietijd maar heel kort was. Tengevolge daarvan en als een vorm van klantenbinding werden nogal wat boeken in afleveringen gebracht. Zo verscheen A. Nita *Su promer amor* in vier delen, waardoor de klant in elk geval een maand gebonden werd. De prijs kon zo ook aardig oplopen, want er werd per deel gekocht.

Het zijn deze boekjes die Frank Martinus in 1958 deden opmerken dat de Papiamentstalige novelle zich hoofdzakelijk bewoog 'op de vlakken van liefde, romantiek en noodlot', dat ze 'gevoelig op het sentimentele af' was, een 'zeer godsdienstige sfeer' ademde en vol zat van 'typisch Antilliaanse anecdotes, gewoonten en gebruiken, niet het minst het glimlachend bijgeloof'.

Was Nita een relatief actief auteur en uitgever van eenvoudige maar

populaire novelas, hij was lang niet de enige. Guillermo Rosario publiceerde in eigen beheer, Edward de Jongh startte al snel zijn Editorial Bartolomé, en naast hen waren er na de Tweede Wereldoorlog vele anderen die in eigen beheer uitgaven of via een voor de publicatie van uitsluitend eigen werk gesticht uitgeverijtje. Wilfrido Ortega is onder de talrijken de meest produktieve geworden. Van hem moeten zelfs meer dan vijftig titels verschenen zijn. Daarnaast publiceerden 'gevestigde' drukkers als De Curaçaosche Courant en de Verenigde Arubaanse Drukkerijen incidenteel een kleine novela.

De veelgelezen auteurs die wekelijks succes hadden met hun veelgevraagde boekjes, konden een voor die tijd aardige cent verdienen. Als 'kleine zelfstandigen' konden ze voortbouwen op de feuilleton-traditie van de missiebladen *La Cruz* en *La Union*. Ze hebben wegens hun populariteit de door de missie opgebouwde leestraditie voortgezet.

In navolging van de Spaanse novela kozen ze echter geheel andere stof: de Papiamentse lectuur seculariseerde. De novelas waren er uitsluitend voor publiek vermaak, Nita's brochures (zijn eigen aanduiding) dienden een serieus doel en waren voor die tijd een uniek verschijnsel, al vielen ze enigszins te vergelijken met de door Doktoor Da Costa Gomez gepubliceerde redevoeringen. Debrot rekende deze 'politieke redevoeringen' in zijn in 1955 gepubliceerde overzicht ook tot de literatuur. Soms sloten auteurs aan bij beproefde tradities als die van de dialoog en de conta cuenta. De humor- en satire-cultus zal ongetwijfeld aan het verkoopsucces hebben bijgedragen. Origineel en vertaald (naar 's lands gelegenheid geantillianiseerd) werk liepen door elkaar heen en werden lang niet altijd onderscheiden door een expliciete aanduiding. In tegenstelling tot het toneel dat veel vertaalde uit het wereldrepertoire, beperkten de novelisten zich tot vederlichte romannetjes.

Het eigen distributiesysteem van de Papiamentstalige novela ging geheel aan de officiële boekhandel en bibliotheek voorbij. In feite was de novela een wegwerpprodukt, niet iets om in de boekenkast te pronk te zetten. Talrijke oproepen in voorafgaande inleidingen duiden erop dat de boekjes vaak werden doorgeleend. Het aantal lezers zal daardoor ongetwijfeld veel groter dan de oplage geweest zijn. Tot slot is het bekend dat er vaak werd voorgelezen aan hen die de leeskunst minder goed machtig waren.

23 De overheid luidt de cultuurklok

Na de oorlog wilde Nederland de banden met de koloniën zo spoedig mogelijk herstellen, ook cultureel. Het bepleitte 'de eenheid van het Koninkrijk', nadat Indonesië zich had afgescheiden. De in de oorlogsjaren welvarend en zelfbewust geworden Antillen wilden de politieke banden wel handhaven maar onder de vlag van politieke autonomie en culturele zelfwerkzaamheid. Volgens Cola Debrot heerste er op Curaçao een sterk wantrouwen tegen deze eenheid en een gelijkheid van woorden, die in daden een Nederlandse dominantie inhield. Hij wilde aandacht voor de specifieke situatie van de Antillen op dat moment, hij wilde de autonomie een culturele component geven, zoals hij schreef in *Eldorado*. Neerlandocentrisch en Antilliaans denken botsten. Van Nederlandse zijde verwoordden boeken onder niets verhullende titels als *Ons Koninkrijk in Amerika* (1947) en *Oranje en de zes Caraïbische parelen* (1948) niet veel ruimte voor een dergelijk streven. De Antillianen wilden de in de oorlogsjaren verworven zelfstandigheid bestendigen, wat ze op karakteristiek aurale wijze uitten, vooral door middel van talrijke redevoeringen door de politicus 'doktoor' Da Costa Gomez.

Van beide zijden werd erkend dat de overheid een culturele taak had. Dat was een nieuw gegeven. Weliswaar had het koloniale gouvernement in het verleden het A.N.V. financieel gesteund, had het de openbare bibliotheken gefinancierd, en had het bijvoorbeeld *De Stoep* een kleine subsidie gegeven, maar in feite lag het terrein van de cultuur principieel buiten de actieve overheidsbemoeienis. Daarin kwam verandering toen de geheel door de Nederlandse regering gefinancierde Sticusa in het leven werd geroepen, met daarnaast de culturele centra als eilandelijke zusterorganisaties. Via het Bureau Cultuur en Opvoeding bemoeide de Antilliaanse regering zich actief met de cultuur. Daarbij wilde men afstappen van de eenzijdigheid van het verouderde A.N.V.-concept dat een stukje tropisch-Nederlandse cultuur wenste. Samenwerking van de 'gelijke partners in het Koninkrijk' was officieel de leus.

De Sticusa

Het door Cola Debrot herhaaldelijk gesignaleerde 'uitgesproken wan-

trouwen' ten aanzien van 'Nederlandse of voor Nederlands gehouden personen en instellingen, die zich de uitbreiding van de cultuur voor ogen hebben gesteld' manifesteerde zich al snel rondom de in 1948 opgerichte, geheel door de Nederlandse Overheid gefinancierde Stichting tot Culturele Samenwerking, Sticusa. De geschiedenis van veertig jaar culturele samenwerking van Sticusa en de Nederlandse Antillen zou in drie perioden kunnen worden ingedeeld.

Op 26 februari 1948 werd de eerste Sticusa opgericht, met het doel, om 'met een beroep op het gehele cultureel vermogen van Nederland, te geraken tot harmonische ontwikkeling in democratische zin van de onderlinge samenwerking op cultureel terrein tussen Indonesië, Suriname, de Nederlandse Antillen en Nederland, op basis van wederkerigheid.' Wegens de onafhankelijkheid van Indonesië werd op advies van een interdepartementale werkgroep deze eerste stichting per 31 december 1955 opgeheven, en de volgende dag in gewijzigde vorm voortgezet, namelijk als stichting voor culturele samenwerking tussen de drie overgebleven Koninkrijkspartners. Dat bleef ook zo na de onafhankelijkheid van Suriname op 25 november 1975 en de Status Aparte van Aruba per 1 januari 1986. Na jarenlange beraadslagingen en een op termijn geplande afbouw werd ook deze 'tweede Sticusa' per 31 december 1988 opgeheven, waarna de culturele samenwerking van Nederlandse zijde verliep via het Kabinet voor Nederlands Antilliaanse en Arubaanse Zaken (KabNA), van Arubaanse zijde via UNOCA en van Antilliaanse zijde via de OKSNA, en op basis van gezamenlijk overleg in de vorm van een Gemengde Commissie. Op grond van de activiteiten zou de tweede periode gesplitst kunnen worden in een tijdperk tot 'Dertig mei 1969' en daarna.

Het hoofdkantoor van de Sticusa was steeds in Amsterdam gevestigd, terwijl er op de Antilliaanse eilanden plaatselijke kantoren waren: C.C.A(ruba), C.C.B(onaire), C.C.C(uraçao), C.C.M(aarten), die het cultureel beleid op de respectievelijke eilanden zelf concreet gestalte gaven. De laatste directeur H.P.J. van Bueren schreef daarover in een nabeschouwing: 'Uit de beschrijving van de wordingsgeschiedenis en van de eerste levensjaren van de oude Sticusa blijkt in twee opzichten een dualisme, dat ook in later jaren een rol is blijven spelen. Enerzijds is de tegenstelling te signaleren tussen het streven naar eigen vestigingen en het streven naar samenwerkingsverbanden met zelfstandige zusterstichtingen. Anderzijds werd het werk gekenmerkt door de tegenstelling tussen het verlenen van ontwikkelingshulp op cultureel terrein en het realiseren van culturele samenwerking. De na-

druk op culturele ontwikkelingshulp is vele jaren aanleiding geweest tot verwijten van het bedrijven van culturele samenwerking in een éénrichtingsverkeer-model,' aldus Albert Helman en Jos de Roo.

De oorzaak hiervan kan in de geringe belangstelling van de Antilliaanse overheden gelegen hebben, zoals Van Bueren even suggereerde, maar was van meet af een gevolg van de statuten zelf: 'Teneinde haar doel te bereiken zal de Stichting: in Suriname en de Nederlandse Antillen de belangstelling voor en kennis omtrent de Westerse cultuur, in het bijzonder in haar Nederlandse uitingen, verhogen en vermeerderen; in Nederland de belangstelling voor en de kennis omtrent de culturele uitingen van Suriname en de Nederlandse Antillen bevorderen en uitbreiden.' Het niet bereikte evenwicht tussen de doelstellingen veroorzaakte het verwijt van eenrichtingsverkeer.

Hierna wordt nadrukkelijk niet 'de' geschiedenis van de Sticusa beschreven, maar alleen de activiteiten met betrekking tot de literatuur, en dat is nooit meer dan rond de vijf procent van de totale begroting geweest. De voornaamste literaire activiteiten lagen op de gebieden van het uitwisselen van personen, van goederen, financile steun en werkzaamheden als het organiseren van tentoonstellingen, boekenweken, het geven van literaire prijzen, het verschaffen van studie- en reisbeurzen, het organiseren van lezingen en het publiceren van eigen uitgaven. De gewijzigde koers na 'Dertig mei 1969' maakt het opportuun daar een splitsing aan te brengen. De afdeling 'letteren' werd in de loop der jaren vanuit het Sticusa-kantoor verzorgd door: Ed Hoornik (1956-1970), Max Nord (1970-1980), D. Bleyleve (1980-1985) en H.P.J. van Bueren (1985-1988).

De uitwisseling van personen heeft getalsmatig gezien nogal hoge prioriteit gehad, vooral in 'zuid-zuid-westelijke' richting. In de loop van veertig jaar werden met een gemiddelde frekwentie van één deskundige per jaar, maar in de jaren voor 'Dertig mei 1969' veel meer dan daarna, een aantal personen afgevaardigd, die aanvankelijk vooral de eerste doelstelling moesten waarmaken: het verspreiden van Nederlandse cultuur. Later werd dat soort deskundigheid kennelijk niet meer gewenst. Gelet op de aard van de uitwisseling, valt te constateren dat deze in het begin sterk gericht was op de verspreiding van Nederlands-Europese cultuur, maar dat de laatste jaren de Nederlanders kwamen om zelf gegevens op te doen of voor onderzoek waar de Antillen zelf om vroegen. Alleen mensen met een sterk Antilliaanse binding (zoals Miep Diekmann bijvoorbeeld, die op Curaçao een deel van haar jeugd doorbracht en die in de jaren zeven-

tig Curaçaose jeugdboeken-auteurs adviseerde) kwamen de laatste jaren nog naar de Antillen.

Een tweede vorm van de 'culturele ontwikkelingshulp' die in de beginjaren veel aandacht kreeg, was de contractering van Nederlandse regisseurs, ter stimulering van het Antilliaanse amateur-toneelleven. Omdat deze regisseurs veelal voor een periode van twee jaar werden uitgezonden, was het hen mogelijk (de een trouwens meer dan de ander) zich het Papiamento enigszins eigen te maken of met behulp van Antilliaanse counterparts Papiamentstalige stukken te regisseren. Op deze wijze hebben deze Nederlandse professionals enig evenwicht kunnen brengen tussen Europese beïnvloeding en autochtone ontwikkeling. In twintig jaar regisseerden een tiental Nederlanders ruim vijftig toneelstukken. Met de komst van B. Every, A. Harcourt Nicholls en Edsel Samson kwam er een einde aan de uitzending van Nederlandse regisseurs; ze werden vervangen door afgestudeerde geboren Antillianen.

De bloeitijd van het toneel onder Nederlandse regisseurs was in de jaren zestig, al was er wel een groot verschil in persoonlijke produktiviteit. Ook hier valt een omzwaai in het Sticusa-beleid na 'Dertig mei 1969' te constateren: het uitzenden van Nederlandse regisseurs hield na 1970 op.

De Nederlandse deskundigen waren dus veelvuldig op de Antillen aanwezig. Hoe was het omgekeerd, was er sprake van 'uitwisseling'? De uitzending van Antilliaanse deskundigen naar Nederland was niet anders dan incidenteel te noemen. Tegenover de lange rij van Nederlandse deskundigen stak het lijstje schamel af. Mede omdat het Papiamento in Nederland als probleem werd gezien, werden van Sticusa-zijde steeds weer bezwaren geopperd tegen van Antilliaanse zijde geplande opvoeringen in die taal.

Het tweede aandachtsgebied, de uitwisseling van goederen, was zoals te verwachten valt nogal eenzijdig, zonder dat dat evenwel nadeling voor de Antillen was. Vrijwel constant stuurde de Sticusa grote aantallen boeken naar de bibliotheken en scholen op alle eilanden. De Sticusa verspreidde, evenals haar 'voorganger' het A.N.V., het Nederlandstalige boek. Het Engelstalige werk ging veelal naar de Bovenwinden, een logische beslissing. Naast de boekzendingen steunde de Sticusa een aantal tijdschriften met subsidie en aankoop ter verspreiding in Nederland. Een opsomming daarvan is tegelijkertijd nagenoeg een opsomming van de Antilliaanse tijdschriften in hun totaliteit. Sticusa subsidieerde zonder onderscheid. Al lijkt de subsidie, voorzover bekend, veelal niet indrukwekkend, zonder dat steuntje

zouden diverse tijdschriften waarschijnlijk een nog snellere dood gestorven zijn. Uit de getallen blijkt een flinke concentratie in de jaren vijftig. Vanaf 1954 werden er jaarlijks boeken betreffende de Nederlandse Antillen aangekocht en in Nederland verspreid.

In 1953 en 1954 verleende de Sticusa al enige steun aan de door het C.C.C. geplande literaire prijsvragen. In 1973 besloot het bestuur, ter gelegenheid van haar vijfde lustrum, om literaire prijzen in te stellen voor werk van niet-Nederlandstalige Antilliaanse auteurs. De instelling van deze prijzen bleek achteraf niet erg veel succes op te leveren. De prijs stierf een vroegtijdige dood wegens onverschilligheid en weigerachtigheid van de Antilliaanse auteurs. Het geringe bedrag van vijfhonderd gulden zou mede een reden kunnen zijn.

'De weigering van de hem toegekende aanmoedigingsprijs door Pacheco Domacassé en de geringe opkomst, ook van de prijswinnaars, op de uitreiking, deed het bestuur van Sticusa besluiten geen jury samen te stellen voor de prijs van 1977. Advies is gevraagd aan de Sociaal Culturele Raad van de Nederlandse Antillen of toekenning van deze literaire prijs door Sticusa in de toekomst nog zinvol is. Dit eveneens in verband met een aantal artikelen in de *Amigoe di Curaçao*, waarin vooral het beleid van Sticusa op litterair terrein werd bekritiseerd.'

De Sticusa stond in deze tijd nogal onder vuur. De Nederlandse parlementariër Van der Spek (P.S.P.) noemde haar in de Tweede Kamer van een 'duidelijk neo-koloniale signatuur', waarop minister De Gaay-Fortman onder meer antwoordde: 'Het is zelfs de vraag of Sticusa zal moeten blijven bestaan.'

Naast de financiële steun die de Sticusa het laatste decennium van haar bestaan aan Nederlandse uitgeverijen als Meulenhoff, De Walburg Pers, Kok en De Bezige Bij verleende, gaf ze aan het einde van de jaren zestig al steun aan uitgaven van de Antillen zelf, onder meer aan de 'Stichting ter Bevordering van de Antilliaanse literatuur', in de jaren zeventig aan de Flamboyant Pers en in de jaren tachtig aan de jonge uitgeverijen Kolibri en Charuba.

In de loop van haar bestaan verzorgde Sticusa zelf een aantal uitgaven op letterkundig gebied, die ze meestal gratis verspreidde, wat als een stimulans voor de Antilliaanse auteurs beschouwd mag worden.

Sinds haar oprichting richtte Sticusa een eigen bibliotheek in, met boeken, tijdschriften en een knipselarchief, als documentatiecentrum voor eigen medewerkers en als plaats voor onderzoek door geïnteresseerden van buiten. Ook dit was natuurlijk een algemene bibliotheek, maar de letterkunde maakte er een flink deel van uit. In het bijzonder

de knipselafdeling, die alfabetisch op auteursnaam gerangschikt was en een goede aanvulling bood op die van het Letterkundig Museum, omdat dat in die jaren nog niets opnam van niet-Nederlandse dagbladen en tijdschriften. Deze Sticusa-bibliotheek kende daarom een unieke specialisatie zoals die nergens anders in Nederland aangetroffen werd. Sinds de opheffing van de Sticusa werd ze overgedaan aan de openbare bibliotheek van Den Haag.

Naast de activiteiten die gericht waren op een groot publiek, organiseerde het bestuur een aantal lezingen in haar eigen gebouw. Ook hier valt weer de ontwikkelingslijn te constateren van propagering van de Nederlands-Europese cultuur naar aandacht voor Antilliaanse auteurs en hun werk.

Uit deze globale inventarisatie over de gehele periode van Sticusa-activiteit blijkt de sedert ‘Dertig mei 1969’ ingezette koerswijziging. Maar aan het tweeslachtige van de doelstelling ontkwam de leiding nooit. Zoals Helman en De Roo terecht schreven, was het ‘groot geld tegen klein geld’, de bevoogding van het moederland van te voren ingebakken, en dat kwam vooral in de beginjaren pijnlijk naar voren, vanuit een vanzelfsprekend geachte superieure positie van Nederlands-Europees cultuureigen, die geen ruimte liet voor andere en met name anderstalige uitingen.

De zwakke punten van Sticusa waren deze Nederlandse bevoogding maar ook het bureaucratische van de bestuursvorm, vastgelegd in de statuten, die de dagelijkse leiding te weinig creatieve ruimte liet. Helman & De Roo wezen erop ‘dat er niets was, wat leek op een cultureel akkoord, op een echte samenwerkingsafspraak zoals bij een maatschap. Als dat er was geweest met een duidelijke formulering van doelstellingen over en weer, dan waren de meeste moeilijkheden bespaard gebleven.’

Nu kon de leiding niet veel anders doen dan achter de politieke ontwikkelingen aanlopen. Twee citaten van literatoren ter adstructie. De Nederlandse auteur Willem Frederik Hermans, die in 1969 op kosten van de Sticusa naar Suriname en de Antilliaanse eilanden reisde, schreef in *De laatste resten tropisch Nederland*: ‘Het werk van Sticusa, zo zeide mij een zegsman, zou beter en honderdmaal goedkoper gedaan kunnen worden door één organisator op een kleine kantoorkamer, met een secretaresse en een telefoon, dan het nu door ontelbare doctorandussen in die onbetaalbare villa wordt gesaboteerd.’ Frank Martinus Arion peilde dieper in zijn analyse vanuit de Antilliaanse gevoelens en behoeften: ‘We zaten op dit eiland eigenlijk

opgescheept met een ministerie van Cultuur in Amsterdam. Het culturele leven hier werd bepaald door Sticusa, dat wil zeggen: door Nederland en door Nederlanders.'

Waar de Sticusa een heel andere werkwijze dan het A.N.V. had moeten, en met wat meer onafhankelijkheid, los van ambtelijk bureaucratie, ook had kunnen verwezenlijken, werd ze door de Antillianen als een bastion van Nederlandse cultuurdominantie ervaren en dat het sterkst in haar begin-periode toen de Antillen op het punt stonden bestuurlijke autonomie te verwerven en dientengevolge krachtig opkwamen voor de culturele zelfwerkzaamheid die Debrot van meet af aan zo hoog in het vaandel van het C.C.C. schreef.

De culturele 'zuster-organisaties'

Op jubeltoon schreef René de Rooy in 1949: 'alles wat de klok luidt is cultuur; de atmosfeer is er, om zo te zeggen als nimmer tevoren mee bezwangerd'. En dat was niet alleen op het hoofdeiland het geval. Koningin Wilhelmina's 6/7 december-rede 1942 had ook op Aruba weerklonken en zou het in de oorlog relatief welvarende eiland met name op cultureel gebied nieuwe impulsen verschaffen. Direct na de oorlog ontstonden er verschillende culturele groeperingen die in de eerste jaren van hun bestaan een bloeitijd doormaakten. 'Het culturele leven dateert pas van de laatste tien jaren', noteerde F. Steenmeyer in 1948 in *Oranje en de zes Carabische parelen*. In zijn ogen gingen economische ontwikkeling en culturele bloei samen en hij had gelijk. Het leek erop alsof Aruba plotseling ontwaakt was en voorgoed.

De eerste plaatselijke 'zuster-organisatie' van de in 1948 opgerichte Sticusa ontstond op Aruba: 23 december 1949 was de officiële oprichtingsdatum. Ze werd gevormd door samenvoeging van de op dat moment vier voornaamste op cultureel terrein werkzame verenigingen: het A.N.V., dat al een traditie vanaf het begin van de twintigste eeuw vertegenwoordigde; de Sociedad Bolivariana, die al meer dan een decennium actief was en welks clubgebouw sinds december 1944 een cultureel centrum van betekenis was; de sinds 1941 actieve, meer dan 700 leden tellende Algemene Vereniging Suriname; en de Arubaanse Kunstkring, die nog maar twee jaar bestond maar met bijna driehonderd leden eveneens bloeide. Daarmee verenigde het C.C.A. de bevolking in haar diversiteit van taal- en cultuurachtergrond.

Van april 1954 tot maart 1955 gaf het C.C.A. het blad *Cultura* uit,

gewijd aan het culturele leven op Aruba. Cursussen van de Volksuniversiteit, klassieke muziek en Nederlandse boekbesprekingen via de radio werden er in aangekondigd. Het maandblad zou gedurende dat ene jaartje van zijn bestaan d.m.v. berichten en artikelen vooral Nederlandse cultuur propageren. In het 'ten geleide' prees voorzitter-redacteur Steenmeyer de samenwerking met de Amsterdamse Sticusa, die films, tijdschriften, boeken en tentoonstellingen bereikbaar maakte, en met de Curaçaose, Arubaanse en Surinaamse zusterorganisaties, met name wegens het gecombineerd optreden van uitgezonden Nederlandse kunstenaars in Paramaribo, Willemstad en Oranjestad.

Met de doelstelling: 'Het Cultureel Centrum Aruba brengt in de eerste plaats de Westerse cultuur en in het bizonder de Nederlandse cultuur op dit eiland,' verkondigde Aruba een heel andere visie dan Curaçao, waar Cola Debrot als nieuwgekozen C.C.C.-voorzitter vooral de eigen verantwoordelijkheid en de zelfwerkzaamheid voorstond, met andere klemtonen dan de Amsterdamse Sticusa in haar beginperiode als taak zag. Debrot eiste planmatigheid, systematiek en organisatie. Hij wilde geen persoonlijk hobbyisme. Zijn uitgangspunt was de nationale idee als uitgangspunt, aangevuld door geregelde uitwisseling en internationale contacten.

De jurist-huisarts Cola Debrot was in 1948 na een afwezigheid van meer dan dertig jaar, waarin hij slechts een paar keer een vakantie in de Antillen doorgebracht had, gevraagd het Curaçaose culturele leven te behartigen in samenwerking met de op te richten Sticusa. Hij had immers in het Nederlands literair-culturele leven, onder meer als redacteur van *Criterium*, een niet onaanzienlijke rol gespeeld en kon dientengevolge op ervaring bogen. Hij was intussen een bekend auteur geworden met een paar dichtbundels en novellen, waaronder het bekende *Bid voor Camille Willocq* (1947) en de grote roman *Bewolkt bestaan* (1948), die in Nederland veel aandacht hadden getrokken en ook op de Antillen niet geheel onbekend waren gebleven.

In *Bid voor Camille Willocq* (1947) komt in de hoofdpersonages Camille en Lucien Nox [let op de naamgeving] vooral de tegenstelling aards - hemels aan de orde, de keuze tussen geestelijke vrijheid en materiële voorspoed. 'Het zijn verscheurde zielen die op verschillende wijzen de wanhoop trachten te overwinnen, maar daarin slechts slagen door te kiezen voor tijdelijke levensvormen, het schrijverschap, het kloosterleven, zwerven als bedelmonnik of zich verschuilen achter de gevel van de maatschappelijke respectabiliteit,' aldus J.J. Oversteegen in zijn Debrot-biografie. Over 'het conflict van het

altijd strijdige in de mens zelf', de centrale gedachte in *Bid voor Camille Willocq* oordeelde tijdgenoot H. de Wit: 'Het is een uitstekend verhaal, dat uit een diepe inspiratie is geboren en waaraan steeds nieuwe kanten kunnen worden ontdekt. Daarbij valt het door zijn mystieke exaltatie enigszins uit de toon van de hedendaagse Nederlandse vertelkunst.'

Cola Debrot was al in de jaren dertig met *Bewolkt bestaan* begonnen. De aandrift zou de constatering geweest zijn dat Curaçaos harmonische cultuur van de eeuwwisseling wegens de holandisashon uit elkaar aan het vallen was. De hoofdpersonages zijn steeds op weg en leven tussen twee culturen, de Europese en de Caraïbische. Het zijn ontwortelden, de broeder Bournouille uit Curaçao, Constant Redin uit Guadeloupe, Carlota Campbell uit Venezuela; displaced persons die vanuit hun tijdelijk verblijf in Europa terugverlangen naar hun geboorteland, waar zij echter ook alleen in de marge kunnen leven. Het op het eerste oog zeer fragmentarische karakter, zoals het leven nu eenmaal is, blijkt in het kunstwerk dat de roman is een hecht doortimmerde structuur te vormen. Kunst intensiveert de tegenstellingen en verzoent ze tot een systeem van hogere orde.

W.R. Menkman had nogal wat bedenkingen tegen de grote roman *Bewolkt bestaan*, waarin volgens hem veel geschrapt had kunnen worden. Hij vond het van een vermoeiende uitvoerigheid. Ondanks 'enkele onnauwkeurigheden' en vreemd aandoende beelden en vergelijkingen vond hij 'des schrijvers Nederlands zuiver genoeg'. Hij zag bij Debrot een 'neiging tot contemplatie, zelfkritiek en Weltschmerz'. Wat de grondgedachte betreft, sloot hij bij een uitspraak van Debrot aan: 'Zelf heeft hij verklaard met *Bewolkt bestaan* bedoeld te hebben een synthese te vinden tusschen de humanistische en de religieuze levensopvatting. Men kan in dit boek ook iets anders lezen. En wel, dat Westindische jongelieden, die, in hun eigen omgeving daarop slecht voorbereid, naar de Europesche wereld overgebracht worden, gevaar loopen geestelijk in verwarring te geraken; maar, dat zal wel niet des schrijvers bedoeling geweest zijn.'

In de dichtbundel *Bekentenis in Toledo* was Debrot een zoeker naar een geïdealiseerd godsbegrip. Zijn poëzie bevat veel tegenstellingen in de tijd en in de ruimte, het verleden en de aantrekkingskracht van het verleden, de geografische dichotomie Spanje en Nederland. Debrot als dichter is een zoeker en twijfelaar. Over de stijl was De Wit weinig positief. Hem stoorde de 'gewrongen, hoekige zinsbouw, wat enigszins in tegenstelling is met de dichterlijke elegantie, die hij zo meesterlijk in zijn proza en soms ook in zijn verzen beheerst.' Dan

was de bundel *Navrante zomer* veel beter, want in de speelse kwatrijnen is Debrot zichzelf en sluit hij aan bij de tegenwoordige Nederlandse dichtkunst. De Wit waardeert de 'verbinding tussen luchtig, van bovenaf waarnemen en innerlijke strijd.' Maar Henk Dennert verwijt Cola Debrot juist een 'on-Antilliaans zijn', want 'het tropische element treft men bij Debrot zelden aan'. Hij is Europees, waardoor het persoonlijk accent verloren is gegaan. Hij wijt dit gemis aan Debrots langdurig verblijf in Europa en de academische vorming daar. Dennert ontwaart somberheid, ontgoocheling, een zoeken naar iets wat op aarde onbereikbaar is, een verlangen naar rust dat de Caraïbische eilanden zouden kunnen geven.

Gelet op de veelvuldige reacties bleek een grote belangstelling voor Debrots werk in Nederland, terwijl het op Curaçao nauwelijks gerecenseerd werd; hooguit nam de B/N of *Curaçao* een Nederlandse bespreking over. De recensies in de WIG en *De Stoep* bereikten maar weinig Antilliaanse lezers. Cola Debrot speelde in de jaren veertig nog geen rol in de Antilliaanse literaire receptie. Hij was een Antilliaanse schrijver in Nederland, want hij publiceerde in Nederland, in Nederlandse tijdschriften die gelezen werden door Nederlandse lezers. Maar al die Nederlandse aandacht leverde geen hoge verkoop op, zijn werk werd slecht verkocht. In 1952 was al zijn werk nog voorradig. Het werd later verramsjt.

Debrot speelde een rol in het Nederlandse literaire leven, niet in het Antilliaanse. Zijn werk werd op Curaçao opgemerkt, maar invloed oefende het niet uit. Ook dat wat van hem na de Tweede Wereldoorlog verscheen, kreeg nauwelijks of geen Antilliaanse aandacht. Voorzover men van katholieke zijde aandacht aan Debrot besteedde, was dat met argwaan. Hendrik de Wit veronderstelt dat deze 'geringe waardering' nog steeds het gevolg was van de beschreven 'rassentegenstelling' in *Mijn zuster de negerin*.

Terug naar het C.C.C. Cola Debrot plaatste tegenover de Nederlandse cultuurbenvloeding de noodzaak van een kritische keuze daaruit terwille van een harmonieuze ontwikkeling van binnenuit. Hij ging ervan uit dat de Antillen en met name Curaçao, een eigen cultureel erfgoed bezaten, dat geïnventariseerd en uitgebouwd moest worden. Op dat moment was een dergelijk uitgangspunt nog niet vanzelfsprekend omdat men van elitaire zijde alles wat in het Papiamento was voortgebracht nooit serieus wenste te nemen. Tegen deze achtergrond krijgt een onschuldig openingszinnetje als waarmee Debrot zijn overzicht van literaire activiteiten in 1948 begon: 'De Curaçaose literatuur is aanzienlijk belang-

rijker dan in het algemeen wordt aangenomen', een polemische lading.

Het Cultureel Centrum Curaçao werd een week na dat van Aruba opgericht, op 30 december 1949. Debrots grondgedachten waren culturele zelfwerkzaamheid van de hele bevolking. Hij wilde van dat grondprincipe uit contacten onderhouden met de regio en de wereld, niet alleen voor de letteren maar voor alle kunsten in een geïntegreerd verband. Zijn ideeën omtrent de verhouding van Antilliana, Caribiana, Americana en Neerlandica zou hij met zijn tijdschrift *Antilliaanse Cahiers* een paar jaar later opnieuw vorm proberen te geven. Debrot stond een eigen beleid voor, hij wilde de Curaçaose cultuur in vrijheid laten ontwikkelen en onafhankelijk van het beleid van de Nederlandse Sticusa. Volgens hem waren de op Curaçao tot dan toe bestaande culturele verenigingen immers alle in meer of mindere mate met een koloniaal karakter besmet. Dat moest het nieuwe C.C.C. koste wat kost vermijden, wilde het in staat zijn het hele volk te bereiken, anders zou het (opnieuw) een elite-orgaan voor alleen een klein groepje worden. Debrot moest daarvoor nieuwe organisaties scheppen, want als hij net als de Sticusa de bestaande kanalen gebruikte, bereikten ze beide geen samenwerking van Nederland met de Antillen en Antillianen, maar niet meer dan 'tussen Nederlanders in Nederland en Nederlanders op de Antillen woonachtig'. In het eerste nummer van het C.C.C.-Bulletin stond het zo: 'De cultuurbevordering moet van de nationale gedachte uitgaan, het is niet anders dan natuurlijk, dat wij onze eigen cultuur stimuleren, maar wij moeten weten, dat een louter nationale cultuurbevordering tot isolement zou leiden, zeker in een kleine gemeenschap als de onze.'

Debrot zag het C.C.C. als het ware als een centraal organisatiepunt voor allerlei subcommissies, zoals hij die eind 1949 voorstelde: het wetenschappelijk comité; het comité voor folklore; voor dramatische kunst; contacten met Latijns-Amerika; architectuur; film; contacten met de Franse, Engelse en Spaanssprekende eilanden.

Ten aanzien van de literatuur deed Cola Debrot een aantal specifieke suggesties: hij wilde niet alleen een wetenschappelijke bibliotheek, maar ook een Antilliaanse bibliografie, een anthologie van Antilliaanse schrijvers, en herdrukken van oude schrijvers als Wolfschoon, Chumaceiro, Salas en Kroon - dat zijn de namen die hij steeds weer noemde. Hij wilde werkcomités op de terreinen van muziek, dans, schilderkunst, literatuur, film, fotografie, folklore, lectuurvoorziening, kinder- en jeugdboeken en het wetenschappelijk comité. Deze tot in detail nauwkeurige plannen werden in hoog tempo in elkaar gezet,

maar bleken achteraf Debrots zeer persistente visie te zijn, die hij al in een eerder stadium doordacht moet hebben. Aan de uitvoering ervan kon hij echter niet echt meewerken omdat hij al in 1952 naar Nederland vertrok.

De Antilliaanse zusters werden nogal eens als automatisch verlengstuk van de Nederlandse Sticusa gezien. Maar het is de vraag of dat juist was. Op Aruba heeft C.C.A.-voorzitter Jan H. Beaujon veel gedaan voor de propaganda en culturele ontplooiing van het Papiamento, met name op het gebied van het toneel. Op de Bovenwinden streefde het C.C.M. naar de verbreiding van een eigen Engelstalig cultuurleven. De 'zusters' stonden zo heel wat dichter bij de lokale omstandigheden dan de Nederlandse Sticusa, maar dat was wegens de eilandelijke vestiging natuurlijk ook niet anders te verwachten en van meet af de pertinente bedoeling.

C.C.C.-prijsvragen als propagering van het Papiamento

Als concretisering van de 'zelfwerkzaamheid' organiseerde het C.C.C. van tijd tot tijd een literaire prijsvraag, die niet alleen de Papiamentstalige produktie van eigen auteurs wilde stimuleren, maar die via een juryrapport eveneens een kritische beoordeling van het ingezonden werk mogelijk maakte. De eerste 'schrijfwedstrijd' werd in 1954 georganiseerd. Inzendingen konden in een van de vier op Curaçao gebruikte talen plaatsvinden: Engels, Nederlands, Papiamento of Spaans. De auteurs konden kiezen uit proza, korte verhalen, poëzie en toneel. De prijsvraag werd langdurig voorbereid en kende een gedeeltelijk succes. Er was namelijk grote animo om deel te nemen, zodat de jury niet minder dan 49 inzendingen te beoordelen kreeg, maar deze kwantiteit betekende niet automatisch een hoge kwaliteit. Jurylid Dr. Chris Engels oordeelde, dat zijn waardering in bijna alle gevallen negatief was: 'Het heeft mij teleurgesteld te zien hoezeer een drang tot schrijven, die blijkbaar bij velen aanwezig is, bijna overal is aangetast door kitsch.' Van de 49 inzendingen waren er veertien in het Papiamento, waarvoor prijzen werden toegekend, en wel aan de Antillianen Alex Jesurun, Edward A. de Jongh, Guillermo E. Rosario en O. Martina en aan de Surinamer René A. de Rooy - stuk voor stuk auteurs die later veel van zich deden spreken en die in de Antilliaanse canon werden opgenomen.

Zo'n prijsvraag en wat het opleverde (de winnende werken werden gepubliceerd) was illustratief voor de C.C.C.-benadering die Cola

Debrot voorstond. Tegenover de voor die tijd normaal geachte allesoverheersende Nederlandse invloed plaatste hij niet alleen in zijn theoretische geschriften maar ook in de praktijk, een eigen ontwikkeling waarin voor het Nederlandse element natuurlijk plaats was, maar niet meer plaats dan het toekwam, naast de andere cultuur- en taalinvloeden.

In december 1962 kondigde het C.C.C. nogmaals een literaire prijsvraag aan, waarbij Pierre Lauffer de absolute winnaar werd, met een eerste prijs van honderdvijftig gulden voor zijn poëzie-bundel *Kantika pa bjentu* en een aanmoedigingsprijs voor *Tres musca riba un bela*. Ook Th. Pieters Kwiers en Eddie Pieters Heyliger kregen elk een aanmoedigingsprijs, de eerste voor een dichtbundel, de tweede voor zijn vertaling van een toneelstuk.

Het Bureau Cultuur en Opvoeding

Voor het landelijke Bureau Cultuur en Opvoeding was de literatuur nooit meer dan een zijstraatje van het grote cultuurbeleid, een onderdeeltje dat het op Curaçao veelal aan het C.C.C. overliet. Het Sint-Maartense hoofd, Camille E. Baly, trad niet alleen als organisator op, maar publiceerde eveneens enkele korte verhalen en werd als ‘exponent van de moderne dichtkunst’ bekend. Op Aruba stond het bureau onder leiding van de dichter Hubert Booi, ‘die het Papiamento beoefent in het vloeiende adagio-ritme dat wij reeds kennen van Juan de Castellanos uit de zestiende eeuw.’ In Booi's literaire werk staan twee thema's centraal: zijn kennis van en liefde voor het Papiamento en zijn aandacht voor de traditionele cultuur en meer specifiek de thematiek van het grootse Indiaanse verleden van Aruba. Henry Habibe wees op het magistrale taalgebruik, de muzikaliteit ervan in de gedichten, de humor en de spanningsopbouw in de verhalen. Hij rangschikte Booi's werk bij de ‘literatura indianista’ en vond er een diep gevoeld nationalisme en persoonlijke identificatie met de Indiaan in. Het Arubaanse Bureau Cultuur en Opvoeding verschafte een aantal auteurs de gelegenheid zich te presenteren. Hun werk werd in het programma ‘Nos Tera’ voorgelezen, ze werden op radio en tv geïnterviewd en besproken, het archief bewaarde hun onuitgegeven typoscripten. Als gevolg van dat laatste bezit de Biblioteca Nacional Aruba momenteel in de Collectie Ito Tromp een unieke verzameling van Arubaans literair werk. Het Bureau leek eerder een bemiddelende administratieve functie te hebben dan inhoudelijk voor nieuwe literai-

re initiatieven te zorgen. Op Aruba heeft het Bureau de cultuur in het Papiamento bevorderd door de aandacht voor de taal zelf en door bij de verspreiding van de literatuur in die taal te bemiddelen.

24 Verenigingen: nationaliteit en identiteit

De multi-culturele en multi-linguale bevolking van de twee olie-eilanden Aruba en Curaçao organiseerde zich in de vrije tijd volgens taal en cultuur van herkomst, waardoor een aantal ontspanningsverenigingen ontstonden die gegroepeeerd waren volgens de nationaliteit van de buitenlanders. De Nederlanders hadden zo al jarenlang het A.N.V., de Spaanstalige gemeenschap sedert 1937 de Sociedad Bolivariana. Maar rond de Tweede Wereldoorlog kwamen er veel nieuwe bij. Vooral de Surinaamse Aloysiuskring (1937) en Club J.P.F. (1941) waren heel actief, omdat ze niet alleen Surinaamse groepen uitnodigden maar ook voordrachten en toneelopvoeringen in eigen kring entameerden. Elke immigrantengroep van enige omvang kende eigen verenigingen. De meeste clubs waren er evenwel alleen voor het ontspanningselement, niet voor het ontplooien van literaire activiteiten. In de populaire debatingclubs vond de traditionele elocuencia haar moderne voortzetting.

Het op de eilanden georganiseerde verenigingsleven kende zo een veeltalig karakter, maar de Antilliaanse verenigingen propageerden in de jaren na 1940 steeds meer het eigen Papiamento. Ze namen geen genoegen meer met het actief verwerken van wat van buiten de eilanden doordrong, maar zorgden voor eigen creatieve produktie en kritische reflectie.

Sociedad Bolivariana, Ateneo Literario en het Spaans

De in 1937 op Aruba en Curaçao opgerichte ‘Sociedad Bolivariana’ vormde een ‘haard der Latijns-Amerikaanse cultuur’ door de gedachtenis aan Libertador Simon Bolivar levendig te houden, door de jaarlijks gevierde ‘Dia de la Raza’ en andere gedenkwaardige data, door haar vergaderingen waar Spaanstalige passanten en dichters van het eiland uit eigen werk voordroegen, door haar feestelijke literair-muzikale bijeenkomsten vol poëzie en elocuencia, door haar bibliotheek en haar toneelopvoeringen. Vanaf 17 december 1944 bezat de Arubaanse vereniging een eigen multifunctioneel gebouw, waarin ook de andere verenigingen hun bijeenkomsten hielden. Curaçao volgde pas in 1949, maar dat eiland bezat immers al tientallen jaren geschikte schouwburgen. De activiteiten waren vooral gericht op de Latijns-

amerikaanse gemeenschap op de Benedenwindse eilanden, maar werden ook door geboren Antillianen bezocht.

In het begin van de jaren zestig kende Aruba een 'Ateneo Literario' dat door middel van geregelde voordrachten de literaire creativiteit in het Spaans bevorderde. Tot de enthousiaste voortrekkers ervan behoorden José Ramón Vicioso, Nicolas Piña Lampe en Eduardo Curet. De aurale aard van dergelijke verenigingen brengt met zich mee dat er nauwelijks documenten bewaard zijn gebleven.

De kapper José Ramón Vicioso (1902-1988) is de enige die naast zijn voordrachten ook publiceerde. Hij schreef in het Spaans talrijke gelegenheidsgedichten en essays die hij in negen bundels in eigen beheer liet drukken. Een tijdlang gaf hij zelfs een gratis 'Boletin Cultural' uit. De *Amigoe* roemde de 'volmaakte beheersing van de techniek der dichtkunst en met name de metriek'. 'Toont hij enerzijds in lyrische ontboezemingen zijn liefde voor de schoonheid van de vrouw, voor de vrijheid van het individu en voor Aruba, anderzijds breekt hij een lans voor de afschaffing van bestaande grenzen en bestrijdt hij, zelf banneling gedurende vele jaren, de totalitaire of welke andere regeringsvorm ook, die de vrijheid van het individu beperkingen oplegt. Komt hij steeds op voor zijn religieuze opvattingen, anderzijds laat hij geen gelegenheid voorbijgaan om de vele aspecten van het leven op Aruba, dat hem zovele jaren gastvrijheid bood, te beschrijven.'

Radio-verenigingen: van Nederlands naar Papiamento

Vanaf het eerste begin van de Curaçaose Radio Omroep Vereniging (Curom) in 1933 en haar eerste eigen radio-uitzendingen in 1937, speelde dit medium een rol bij de verspreiding van literatuur, zowel door middel van het voordragen van oorspronkelijk creatief werk, als door het houden van interviews en gesproken literatuurkritiek. 'De radio is primair een culturele aangelegenheid', schreef *Christoffel*, maar was de auteur daarin niet te optimistisch? Het radio-wezen was vanaf het begin eilandelijk georganiseerd, er werd een zendvergunning afgegeven aan het commercieel gerunde station dat nooit overheidssteun kreeg. De luisteraar betaalde geen omroepbijdrage. Voor de inkomsten was en is elke eigenaar geheel van de sponsors en adverteerders afhankelijk. Dat betekende echter niet dat er geen radiostations werden geëxploiteerd. Na en naast de Curom kwamen de Curaçaose zenders Hoyer I (1954), Hoyer II (1958) en Caribe (1960), op Aruba was Radio Kelkboom (1954) de eerste commerciële zender.

Aanvankelijk was het merendeel van de Curom-leden nog Europees Nederlander, en waren de programma's op hen afgestemd. De culturele Curom-programma's behandelden Europees-Nederlandse onderwerpen. De aandacht was allereerst gericht op wat Nederland aan Curaçao kon bieden. Daarnaast werd de radio voor literaire kritiek gebruikt; ter propagering van het eigene werd bijvoorbeeld het nieuwe tijdschrift *De Stoep* besproken. Mevr. T. Broekman-Bolsius en Ds. C. Milet de St. Aubin verzorgden in die 'oertijd' een boekenhalfuurtje en bespraken Nederlandse prozaschrijvers en dichters.

In de oorlogstijd had de Curom twee functies: de Nederlandse cultuur naar buiten dragen en de vijandelijke propaganda rectificeren. Het was de enige vrije zender waarover Nederland kon beschikken. Vanaf 1947 nam Radio Nederland Wereldomroep de taak op zich het 'contact met land- en rijksgenoten te onderhouden en tevens Nederland in het buitenland te presenteren'. Gedurende de oorlogsjaren drong het Papiamento toch langzamerhand in het nieuwe medium door. De streekromanschrijver Herman de Man was van 1943 tot 1945 programma-leider en heeft in sterke mate het gebruik van het Papiamento voor de microfoon bevorderd. Het is Herman de Man geweest die door veelvuldig gebruik van het Papiament de Curom een echt Curaçaos karakter heeft gegeven. Als gevolg daarvan maakten Europese Nederlanders die het Papiamento niet beheersten plaats voor Antillianen. Zo kreeg Nilda Jesurun Pinto al vanaf 1943 een eigen programma voor kinderen, waarin ze oude en nieuwe liederen en de traditionele verhalen als bijvoorbeeld die van Compa Nanzi, in het Papiamento bracht.

Uit de in de bladen gepubliceerde programma's valt de aandacht voor literatuur nog af te leiden. De radio begeleidde vooral de Curaçaose boekenweken intensief. In het begin van de jaren zestig had de Curom wekelijks een 'radio teatro' in het Spaans en een hoorspel in het Nederlands, het Spaanstalige 'ofrenda cultural', een Papiamentstalig programma (van Pierre Lauffer en na hem Elis Juliana), en Hans Hermans' Nederlandse boekenrubriek. Op een wat later tijdstip zou Eddie Pieters Heyliger het Papiamentstalige radio-hoorspel bij talrijke luisteraars zeer populair maken.

Ook op Aruba werd de radio belangrijk voor de auratuur. De ontwikkeling was met die van Curaçao vergelijkbaar: van Nederlandse bemoeienis naar de eigen mensen, van het gebruik van de Nederlandse taal naar het Papiamento. 'De radio is het machtigste middel om tot het Arubaanse volk te spreken. Dit heeft het bestuur van het C.C.A. zeer juist ingezien. Wat geen der afdelingen van dit

Cultureel Centrum kan bereiken, wordt door de radio-uitzendingen werkelijkheid: de cultuur brengen tot het volk.' Aruba kende geen radiovereniging maar de particuliere zender Radio Kelkboom, die vanaf 1954 uitzond. Op eenvoudiger wijze vertelde de Arubaanse onderwijzer/auteur E. Rosenstand daar zijn Arubaanse historische legenden. Talrijke populaire hoorspelen werden uitgezonden. In een speciaal C.C.A.-programma verzorgde T.J.M. Versteeg zijn twee-wekelijkse Nederlandse boekbesprekingen, die, toen ze in 1957 door Chris Weststrate werden overgenomen, een sterker op de Antillen gericht karakter kregen.

Op de overige eilanden was de radio een veel later fenomeen; op Bonaire in 1961, op de Bovenwinden pas in 1971.

Toen de televisie in de jaren zestig doordrong (Tele-Curaçao in 1960, Tele-Aruba in 1963, in 1965 verenigd in de Antilliaanse Televisie Maatschappij) bracht het Arubaanse Bureau Cultuur en Opvoeding het programma 'Nos tera', waarin naast algemeen culturele zaken ook de literatuur van tijd tot tijd een plaatsje kreeg. Het medium televisie heeft de eerste jaren niet veel betekend voor de ontwikkeling van de Antilliaanse literatuur.

De Jolly Fellows Society en het Papiamento

Dat de 'Julio Perrenal beweging' in 1943 geen kortstondige bevlieging van een paar jongeren was, maar gegrond op diepgevoelde ideeën bleek toen enkele jaren later Pierre Lauffer het inspirerende middelpunt van de Jolly Fellows Society werd, samen met Angel Nieuw, Ornelio Martina en ongeveer dertig andere leden.

Ornelio (Kees) Martina volgde onderwijs op het Sint-Thomascollege. Hij was van 1976-1982 gezaghebber van het Eilandgebied Curaçao. In 1954 verwierf hij de C.C.C.-prijs voor Papiamentstalige literatuur met de verhalen in *Ban ban pasa un rondu*, waarin 'op luchtige, bijna koele wijze alledaagse voorvallen worden "geregistreerd" die door hun onvermijdelijke loop bij menigeen een glimlach teweeg zullen brengen.' Het schrijven van deze verhalen vond plaats onder sterke invloed van de Jolly Fellows Society. Hij schreef radio-novelas voor Radio Hoyer en verzorgde een programma voor de Curom. In de jaren zestig publiceerde hij een wekelijkse Nederlandstalige column 'Antilliana' in *Wij in de Antillen*. Zijn door de J.F.S. ontwikkelde kritische blik zou na 'Dertig mei 1969' nog scherper worden. In 1971 werd het theaterstuk *E di mi bisabo* in een 'lektura ekspresivo' op

Landhuis Bloemhof voorgelezen. ‘De verhalenbundel uit 1954 is een humorvolle maar ook kritiekloze tekening, en daardoor, idealisering van het alledaagse Afro-Curaçaose doen en laten. In *E di mi bisabo* wordt aan de oudere Afro-Curaçaose generatie bepaalde, ongunstige gedragskenmerken toegeschreven en deze worden uiteindelijk ook daadwerkelijk afgeworpen. De jongere generatie zal, wil zij aan haar eigen ontwikkeling kunnen werken, moeten breken met het doen en laten van haar ouders.’

Opgericht in 1946, was de J.F.S. ontstaan als een vorm van verzet tegen de deftig-burgerlijke Sint-Thomaskring en tegen de paters en de Nederlandse taal. Deze club van kritische jongeren was geconcentreerd in de stadswijk Otrobanda en zette zich in voor het Papiamento, als een vorm van protest tegen zowel het dominante Spaans van liederen en ‘elocuencia’ als het literaire Nederlands, zoals dat in *De Stoep* werd gepropageerd. Toen de clubleiding eenmaal een eigen onderkomen had, organiseerde ze vergaderingen, debatteeravonden en voordrachten van eigen werk. Ze besteedde aandacht aan traditionele cultuuruitingen als tambú, seú en carnaval; alles in het Papiamento dat men wilde ‘verheffen’. Ornelio Martina verduidelijkte achteraf dat sociale verschillen tussen de uit de meer gegoede kringen afkomstige jongeren rond de Sint-Thomaskring en jongeren uit gezinnen met een lager inkomen, leidde tot verschillen in taalappreciatie: waar de eersten kozen voor het Nederlands, stimuleerden de anderen juist het Papiamento. De overeenkomst met de doelstellingen van Julio Perrenal was treffend, maar de Jolly Fellows Society bestreek een wijder terrein van activiteiten, waarvan echter niets voor het nageslacht bewaard werd. De kracht lag als bij alle auratuur in de mondelinge communiciatie.

Toneelverenigingen: van Nederlands naar Papiamento

Hoewel er al eerder van toneel sprake was, zowel op Curaçao als Aruba, begon het eigen toneelleven pas na de oorlog echt te bloeien. Na het Spaans- en Nederlandstalige toneel van passanten en amateurs, en na het Papiamentstalige school- en parochietoneel kwam in die tijd het verenigingstoneel steeds meer op, met door eigen mensen vertaalde en geadapteerde stukken, die opgevoerd werden onder professionele begeleiding en geregisseerd door beroepsmensen. Dat werd achteraf als het begin van een ‘eigen’ toneelleven gezien.

De hoofdlijn die van 1940 naar 1969 te trekken valt is die van

Nederlandstalig toneel (die taal had het Spaans dat rond de eeuwisseling domineerde in de jaren dertig verdrongen) naar Papiamentstalig toneel, een ontwikkeling die in de na-oorlogsjaren steeds duidelijker werd. Speelden rond 1940 vooral macamba-passanten als van Toneelvereniging Emmastad en het A.N.V. een rol, vanaf de jaren vijftig kwamen er Antilliaanse groepen, die verhoudingsgewijs niet alleen talrijker werden maar ook veel meer invloed op de ontwikkeling uitoefenden en steeds populairder werden. Een tweede aspect van deze ontwikkeling was die van Nederlandse regisseurs, door de Sticusa uitgezonden, naar Antilliaanse. Tot slot kwam naast de bloei van adaptatie-toneel voor het eerst origineel werk wat minder schuchter naar voren.

Was tijdens de Tweede Wereldoorlog op Curaçao de al in 1935 opgerichte toneelgroep Emmastad vooral actief, op Aruba, later ook wel op Curaçao, deed het A.N.V.-toneel van zich spreken. Beide verenigingen brachten uitsluitend toneel in het Nederlands en steunden op die wijze de pogingen om tijdens de oorlog de contacten met de Nederlandse taal en cultuur te bestendigen (zoals de tijdschriften dat in diezelfde tijd en omstandigheden probeerden). Na de oorlog bleef Toneelvereniging Emmastad nog tot in het eind van de jaren vijftig haar traditionele opvoeringen voortzetten: met dezelfde soort toneelstukken, voornamelijk uit het internationale repertoire, vertaald in het Nederlands.

Toneel was heel populair, zowel het beroepstoneel in de officiële schouwburg als het in een armoedig zaaltje opgevoerde parochietoneel. Voor die twee soorten toneel waren er kennelijk ook twee publieksgroepen: de paters trokken talrijke toeschouwers die nooit in de officiële schouwburg zouden komen. Met name het parochietoneel werd druk bezocht, al werd het ‘op een geïmproviseerd toneeltje in de gymnastiekzaal’ gebracht. Het eigen toneel-initiatief leefde.

Vanaf het begin van de jaren vijftig kwam er professionele begeleiding van dit amateurtoneel in de vorm van door de Sticusa uitgezonden regisseurs, die bij het C.C.C. en C.C.A. werden tewerkgesteld. Twee decennia lang zouden Nederlandse beroeps-regisseurs een grote invloed uitoefenen op het Antilliaanse toneelleven, zij het onder toenemend protest. Door de korte uitzendperiode en door hun onbekendheid met het Papiamento werden ze meer en meer als obstakel voor de gewenste eigen toneelontwikkeling gezien. De besten onder hen hebben zich zo goed en snel mogelijk aangepast. Na 1970 repatrieer-

den de eerste Antilliaanse beroepsmensen die in Nederland afgestudeerd waren. Ook die waren door hun opleiding dus sterk Nederlands beïnvloed.

Het C.C.C. trad met haar Sticusa-regisseur Paul Storm in 1953 voor het eerst voor het voetlicht met een stuk uit de wereldliteratuur, Molière's *Le médecin malgré lui*, dat, vertaald en geadapteerd door May Henriquez, in de schouwburg gebracht werd. Dat was het begin van het toneelleven waar Bunchi Römer en Ernesto Rosenstand van schreven! Het stuk veroorzaakte een schokeffect en had een daverend succes; het betekende een stap voorwaarts voor de emancipatie van het Papiamento, juist in een tijd die zo op alle gebied door het Nederlands gedomineerd leek. 'Het Papiaments was voortreffelijk en sprak een geheel gevulde zaal onmiddellijk aan, zó zelfs, dat het aanvankelijk een enkele speler enigszins overrompelde.'

Ruim een maand na dit succes vond, eveneens onder regie van Paul Storm, de opvoering van *De dood van een handelsreiziger* door de toneelgroep Emmastad plaats. Er moet dus in dezelfde tijd aan gerepeteerd zijn. In juli speelde Storm met een C.C.C.-groep een Nederlandstalig stuk. Het gaf de dualistische positie van de Nederlandse Sticusa-regisseur in Antilliaanse dienst weer: hij werd ingezet voor de propaganda van het Nederlands, maar speelde bij toeval eveneens een belangrijke rol in de emancipatie van het Papiamento, hij moest toeschouwers trekken en de mensen 'rijp maken' voor het toneel, waar dan wel het 'serieuze' mee bedoeld geweest zal zijn.

Vanaf de jaren vijftig, maar met name in de jaren zestig, ontplooide zich een veelzijdig toneelleven, dat op dit succes voortbouwde. Er ontstonden nieuwe zelfstandige toneelgroepen, die niet alleen in een van de officile schouwburgen speelden, maar met hun stukken ook het platteland op trokken, die op toernee naar de andere Antilliaanse eilanden gingen, die experimenteerden met nieuwe speelwijzen, zoals in 1954 het wagenspel *Marie di Malpaís* [Mariken van Nimweghen], en die door middel van radio-hoorspelen via de Curom gebruik maakten van de moderne communicatiemiddelen. Er werd in twee talen gespeeld, maar vanaf de jaren zestig meer en meer specifiek in het Papiamento. Door de wisselwerking van verenigingen, acteurs en publiek werd juist het Papiamentstalige element versterkt. Het publiek wilde Papiamento en kwam in groten getale naar die stukken kijken.

Vanaf 1957 oogstte Eddie Pieters Heyliger succes met zijn populaire Sociedad Pro Arte Esceniko, die door de leider zelf geschreven of

geadapteerde stukken niet alleen in de stad maar ook op Band'abao bracht. Het populaire toneel werd naar het volk gebracht, omdat het als een uitstekend middel tot cultuurspreiding werd gezien.

Op Aruba liepen de ontwikkelingen in grote lijnen parallel. Na het religieuze toneel ontstond ook daar het seculiere dat vooral aanvankelijk het humoristische repertoire koos. Hadden de Curaçaose toneelverenigingen al eigen schouwburgen, de Arubaanse toneelgroepen speelden aanvankelijk in clubgebouwen van diverse parochies en Theater De Veer, maar kregen eind 1944 de beschikking over het auditorium van Centro Bolivariano. Aanvankelijk reisden de toneelgroepen rond en brachten op die manier het toneel naar de mensen toe, wat drempelverlagend werkte. De Lago had een eigen, goed geoutilleerd theatergebouw in de Colony maar daar kwamen maar weinig Arubaanse toeschouwers. Op 15 november 1958 kreeg Aruba zijn Cas di Cultura; Curaçao opende pas in 1968 zijn moderne Centro Pro Arte.

Het Arubaanse parochietoneel verplaatste zich in de jaren na de oorlog van Savaneta en Noord naar Santa Cruz. De twee belangrijkste groepen waren ‘Centro Apostólico Arubano’ en de ‘Grupo Artístico di Santa Cruz’. De groepen werden onder leiding van de soeurs gevormd door uit Nederland gerepatrieerde, pas afgestudeerde Arubaanse onderwijsmensen, die het geestelijk peil van hun geboorte-eiland wilden verhogen. Een van hen, Ernesto Rosenstand, bewerkte de *Beatrijs*-legende onder de titel *Bo felicidad ta serca mi*, en vertaalde Charles Dickens *Christmas Carol*.

Naast dit parochietoneel ontstonden seculiere verenigingen, die in alle vier traditioneel gehanteerde talen speelden, aanvankelijk met de nadruk op het Nederlands, later steeds meer verschuivend naar het Papiamento. Ook Aruba kende zijn C.C.A.-toneel met Sticusa-regisseurs, die in het Nederlands en Papiamento lieten spelen. Vanuit de Lago werd er vanaf 1950 door de ‘Dramatic Workshop’ van Lago-employees Engelstalig toneel gebracht. De in 1953 opgerichte ‘Amateurtoneelgroep Aruba’ onder leiding van Pieter en Lien Würtz speelden in het Nederlands. ‘Studio Comediantes’ van Piet en Elly Kamerman werd samengesteld uit leden van de ‘Grupo Artístico di Santa Cruz’ en andere amateur-spelers. Uit de groepen van het parochietoneel en licht amateurtoneel kwam, op wens van C.C.A.-voorzitter Jan Beaujon, nadat in 1958 de nieuwe schouwburg Cas di Cultura geopend was, op 10 april 1961 het bekend geworden en nog bestaande ‘Mascaruba’ voort, dat begon met een Spaans-, een Engels-,

een Nederlands- en een Papiamentstalige afdeling. Maar alleen de laatste bleek uiteindelijk levensvatbaar te zijn en succes te oogsten.

Begon Mascaruba met Sticusa-regisseurs, al gauw traden daarnaast en later in de plaats daarvan eigen mensen als Oslin Boekhoudt en Dominico Tromp in de plaats, wat een overgang van Europese en Noordamerikaanse Engelstalige oriëntatie naar Zuidamerikaans en Spaans toneel betekende. Steeds stond het stimuleren van het Papiamento voorop en het culturele belang om stukken uit het wereldrepertoire in de eigen taal te zien. Daarnaast zorgden auteurs als Hubert Booi en Ernesto Rosenstand voor origineel werk met blijspelen, maar ook met op de Arubaanse historie gebaseerde spelen en stukken over moderne sociale problemen. In het begin had de groep veel succes met het spel *Maria di Ser'i Noca* [Mariken van Nimweghen] in het ter gelegenheid van dat spel ingerichte openluchttheater Ser'i Noca te Santa Cruz. Dat illustreert al dat Mascaruba niet alleen het lichte lach-succes nastreefde, maar daarnaast wel degelijk hoger mikte. Dat bleek eveneens toen in maart 1967 een eerste rechtstreekse optreden voor de Tele Aruba plaatsvond.

De in 1967 opgerichte Curaçaose toneelvereniging Thalia boekte in de jaren zeventig zoveel succes dat ze met haar tienjarige bestaan kon melden dat ze voor ongeveer 110.000 mensen gespeeld had; op Curaçao, op de andere Antilliaanse eilanden en in de regio. Thalia werd samengesteld uit spelers die voor Sticusa-regisseurs en het C.C.C. speelden. Maar nadat het in 1966 tot een breuk gekomen was, besloten op 19 januari 1967 zeventien leden tot de oprichting van een nieuwe club. Hun specifieke doel was om voortaan Papiamentstalig toneel te brengen.

Het in 1964 aanhangig gemaakte project om eindelijk tot een nieuwe en goed geoutilleerde Curaçaose schouwburg te komen, werd op 6 september 1968 verwezenlijkt toen het Centro pro Arte officieel geopend werd. Gouverneur Cola Debrot zei in zijn officiële openingsrede dat deze schouwburg de mogelijkheid voor een ‘nieuwe impuls voor de ontplooiing van culturele activiteiten’ bood. Hij zag de mogelijkheid om zijn al begin jaren vijftig ontvouwde C.C.C.-plannen nieuw leven in te blazen. Hij vergeleek de periode van na de autonomie, waarin Curaçao zich in 1968 bevond, met die van na de emancipatie in 1863 en hij constateerde veel overeenkomsten, zoals het streven naar een bewuste, geplande kunstbeoefening in Teatro Naar toen, het CPA nu, een samengaan van creatieve zelfwerkzaamheid en deel-

name aan internationale stromingen, maar nu met het accent op het eerste. Voor hem was de schouwburg een katalysator voor eigen culturele activiteit.

Het belang van toneel leek aanzienlijk. Er waren heel wat meer toneelgroepen en die waren heel wat actiever dan incidentele auteurs-verenigingen, die meestal een kwijnend en kort bestaan leidden. Toneel had meer toeschouwers dan er lezers voor poëzie en proza waren. Een toneeluitvoering was naast volksvermaak ook bezinning en problematisering van actuele maatschappelijke ontwikkelingen. Om de toeschouwers te bereiken werd er niet alleen in de officiële schouwburgen gespeeld, maar ook op het platteland. Het toneel kende, in tegenstelling tot andere genres, al een lange recensietraditie. De naoorlogse toneelgroepen waren er al vroeg bij om een massa-medium als de radio te gebruiken voor het uitzenden van hoorspelen (radio novelas, met name door Eddie Pieters Heyliger) en gesproken dialogen - en later maakten sommige van de bekende groepen video-opnames en speciale tv-bewerkingen van hun opvoeringen.

Het toneel slaagde er als enige genre in om wereldliteratuur in het Papiamento te vertalen en te adapteren. Zo kreeg de Antilliaanse schouwburgbezoeker in de jaren vijftig en zestig stukken als *Beatrijs* en *Mariken van Nimeghen*, en Shakespeare, Molière, Feydeau, Shaw, Sartre en anderen in Papiamentse adaptatie voorgeschoteld. Het aurale lag beter dan het schriftelijke. Eddie Pieters Heyliger zei dan ook, dat luisteren en kijken gemakkelijker gevonden werden dan lezen - in elk geval waren ze veel populairder.

Originele toneel-literatuur kwam echter nog niet goed van de grond, zeker voor 1969 niet. Wel schreef Cola Debrot een paar stukken, zoals *De automaten* dat inhoudelijk niets Antilliaans heeft en *Bokaal aan de lippen* dat inter-etnische verhoudingen thematiseert. Het laatste werd echter pas in 1975 in Papiamentse vertaling opgevoerd. Ook Pierre Lauffer, René de Rooy, Hubert Booi, Ernesto Rosenstand en Stanley Bonofacio schreven in deze jaren oorspronkelijk toneel, maar het grootste deel van de opvoeringen werd nog steeds uit het buitenland gehaald, vertaald en geadapteerd.

De formule om toneel te laten vertalen door de mensen die aan een toneelvereniging verbonden waren, leverde steeds goede resultaten op. Eddie Pieters Heyliger en Ernesto Rosenstand gingen beiden uit van de gedachte om origineel werk met ‘hun’ verenigingen te brengen. Bij zowel de vertalingen als het originele werk gold het probleem dat een stuk na de opvoeringen, ook een zeer succesrijke, nage-

noeg nooit in druk verscheen. De in stoffige archieven opgeborgen, meestal primitief getypte, veelgelezen en bij de repetities gebruikte stencils (en dat is het gunstigste geval, vele raakten gewoon helemaal weg) waren niet voor een later geïnteresseerd lezerspubliek toegankelijk. Ook hier werd aan de opvoering (het aurale) gedacht, niet aan de mogelijkheid om zo'n stuk later nog eens te raadplegen of gewoon te lezen, wat de voorraad Antilliaanse toneelliteratuur wel zeer beperkte. 'Toneelstukken in boekvorm zijn hier altijd gedoemd een stille dood te sterven,' zei Edward de Jongh, 'Ik heb dan ook geen interesse in de uitgave van die teksten in boekvorm.'

Het was vooral Frank Martinus Arion die in zijn in die tijd voor de *Amigoe* geschreven recensies, maar vooral in zijn eenmans-tijdschrift *Ruku*, de grote invloed van het toneel inschatte, en daarom juist voor die vorm van literatuur in elk tijdschriftnummer bleef hameren op het belang van eigen en permanente regisseurs, die de tijdelijke Sticusa-regisseurs zouden kunnen vervangen. De veelal voor korte tijd uitgezonden regisseurs vond men te Nederlands gericht, ze misten de kennis van taal, mentaliteit en gewoontes van het land, en tegen de tijd dat ze iets begonnen te begrijpen, moesten ze al weer weg. In het begin van de jaren zeventig kwamen de eerste Antilliaanse beroepstonelisten na hun studie terug op hun geboorte-eiland: Harcourt Nicholls op Curaçao, Burny Every op Aruba.

25 Propaganda voor het nederlandse boek

De radioprogramma-maker Herman de Man schreef in 1944 over Curaçao als ‘het zingende eiland’, waar de orale cultuur bloeide, was het in die tijd ook nog een lézend eiland, zoals John de Pool het een halve eeuw eerder had gekenschetst? Afgaande op het aantal uitgegeven bladen en de populariteit van het alternatieve circuit met wekelijkse uitgaven in relatief grote oplage, zou een grote leesactiviteit verwacht kunnen worden. Maar klachten over toenemend materialisme en afnemende culturele belangstelling doken steeds weer op. H.E. Coomans, die van 1957-1960 bibliothecaris van de Wetenschappelijke Bibliotheek was, klaagde over de geringe leesactiviteit, wat hij weet aan het warme klimaat, de taalproblemen, het Nederlandstalige onderwijs, het weinig omvangrijke boekenbezit, het kleine aantal boekhandels en de beperkte mogelijkheden in verband met de slechts kleine bevolking. Het lijkt dat er vooral ter ontspanning en verstrooiing gelezen werd. Er werd weinig literatuur gelezen, wat door de uitleencijfers van de bibliotheken bevestigd werd. Op Curaçao waren de bibliotheekfaciliteiten uitstekend, wat echter niet in de leescijfers tot uiting kwam. Slechts een klein percentage van de bevolking was lid van een openbare bibliotheek, en alleen op Curaçao en Aruba waren een paar algemene boekhandels. Het leek een groot probleem om de mensen de bibliotheek in te krijgen. De drempel was vrij hoog, wat niet gold voor bladen en boekjes in het alternatieve circuit die bij de mensen thuis bezorgd werden of in elk geval bij het winkeltje op de hoek voor enkele dubbeltjes wekelijks voorradig waren.

Bibliotheekleven

‘Boekenwormen eten het papier, kakkerlakken zijn verzot op de lijm aan de band, terwijl witte mieren het hout van de boekenkasten ondermijnen,’ schreef bibliothecaris Coomans. Was het werkelijk zo erg? Er waren heel wat mogelijkheden om boeken te lenen en vanaf de jaren vijftig namen de bibliotheek-activiteiten enorm toe, niet alleen op Curaçao maar ook op Aruba. Naast de traditionele min of meer besloten bibliotheken, zoals de bibliotheken van sociëteiten, het Vicariaat en de fraters, de verschillende parochies (die van de St. Anna-kathedraal was tot 1967 goed voorzien) en de schoolbibliotheekjes, waren

er op de eilanden die van Mongui Maduro, het A.N.V., Club De Gezelligheid, Asiento (Shell) en Esso Club, de Alliance Française en het Curaçaos Museum. Daarnaast waren er de specialistische bibliotheken, zoals de medische bibliotheek, een specifiek juridische bibliotheek, die van het Caraïbisch Marien Biologisch Instituut, de technische bibliotheken van Shell en Lago, de bibliotheken van het kadaster en de vereniging van accountants.

Het tijdvak 1940 tot 1970 kenmerkte zich door een viertal factoren die het bibliotheekleven ingrijpend beïnvloedden: de enorme uitbreiding van faciliteiten en activiteiten, de professionalisering en de antillianisering, maar desondanks het kennelijk erfelijk op het Nederlands gericht blijven.

Vanaf 1922 bezat Curaçao zijn openbare bibliotheek, die door de overheid gesubsidieerd en geëxploiteerd werd. De leesbevordering was het eerste culturele terrein waarvoor het gouvernement verantwoordelijkheid nam. Om aan de problemen die een dergelijke algemene bibliotheek nu eenmaal altijd heeft, omdat ze als uitleenbibliotheek en als studie-bibliotheek moet fungeren, tegemoet te komen, klonken er rond 1940 pleidooien voor een gespecialiseerde bibliotheek van studiewerken. In 1950 was de Stichting Wetenschappelijke Bibliotheek eindelijk een feit. Ze kreeg als studiecentrum ook voor de letteren een belangrijke functie. In 1978 werd deze bibliotheek opgenomen in de bibliotheek van de Universiteit van de Nederlandse Antillen.

Op 20 augustus 1949 kreeg Aruba voor het eerst een Openbare Leeszaal en Boekerij. De eerste A.N.V.-bibliotheek van 1905 had nooit echt gebloeid, tot die in 1923 in de schoolbibliotheek van de Julianaschool overging. Lezen stond steeds op een zeer laag pitje, ook nadat de Lago zich gevestigd had. Toen tijdens de oorlogsjaren nog minder lectuur dan anders binnenkwam, werd de behoefte aan een bibliotheek toch weer gevoeld. Op 13 oktober 1944 ontstond door een schenking van 250 boeken een tweede A.N.V.-bibliotheekje, dat in 1948 vanuit Den Haag tot 825 banden werd uitgebreid. De restanten werden in 1951 aan de Suriname-club in San Nicolas geschonken - de Surinamers lazen natuurlijk vooral Nederlands. Aruba's openbare bibliotheek deed het voorspoedig en werd een cultuurcentrum met een eigen filmotheek, openlucht-bioscoop, discotheek (grammofoonplaten uitleen) en muziekbibliotheek. In 1952 werd een dependance in San Nicolas opengesteld, in 1965 eveneens te Santa Cruz, in 1968 werd een bibliobus in gebruik genomen. Het ledenaantal was in 1969 opgelopen tot 5391 (dat was echter nog geen acht procent van de tota-

le bevolking), de boekencollectie bedroeg toen 39.297, het aantal uitleningen 172.786, oftewel bijna drie boeken per hoofd van de bevolking per jaar. Dit soort cijfers maakt wel pijnlijk duidelijk dat de bibliotheek in die jaren kennelijk nog niet zo 'openbaar' was.

In 1939 kreeg Bonaire een nieuwe A.N.V.-bibliotheek, die sedert 1952 in het eigen A.N.V.-gebouw gevestigd werd. Deze telde in 1958 slechts 131 leden (dat was anderhalf procent van de totale bevolking), voor de helft Bonaireaan en voor de andere helft Europese Nederlander, die samen tekenden voor 1743 uitleningen. Naast deze 'openbaar toegankelijke' bibliotheek was er eind jaren vijftig een goed voorziene fraterbibliotheek met 1250 boeken, waarvan iets meer dan de helft (54%) taal- en letterkunde was.

Evenals op Bonaire was op de Bovenwinden de bibliotheek-toestand relatief pover. Sint-Maarten bezat eind jaren vijftig slechts 1500 banden (1150 Engels, 100 Nederlands, 250 naslagwerken), Sint-Eustatius met 2900 banden (1750 Engels, 900 naslagwerken, 250 kinderboeken) wat meer, Saba ten slotte had in deze tijd twee bibliotheken, een in The Bottom, de andere in Windwardside, met samen 3100 banden (2400 Engels, 200 Nederlands, 100 naslag, 400 kinderboeken). Sint-Maarten had in 1959 niet meer dan vijftig leden (nog geen één procent van de bevolking) die 900 boeken leenden; de bibliotheek van Sint-Eustatius telde op dat moment 32 leden (dat was nog geen drie procent van de bevolking) met 1100 uitleningen. Saba's bibliotheek had 62 leden (dat was ruim zes procent van de bevolking) met 3040 uitleningen, daar werd dus relatief veel gelezen. Deze selectie uit het overgeleverde cijfermateriaal (bibliothecarissen zijn altijd goede statistici geweest) wil het relatieve belang van de openbare bibliotheken illustreren en het spaarzame gebruik dat de bevolking in haar algemeenheid van deze faciliteiten maakte.

Was de bibliotheek steeds het domein van goedwillende vrijwilligers geweest, in de jaren vijftig werden de eerste beroeps-bibliothecarissen aangesteld: de Nederlanders A.J.C. Krafft en Johan Hartog op Aruba, Henny Coomans in de Wetenschappelijke Bibliotheek, met assistentie van de latere UNA-bibliothecaresse Maritza Eustatia, en vanaf 1957 Daphne Labega in de Curaçaose openbare bibliotheek.

Zoals het A.N.V. in het verleden, zo zorgde de Sticusa voor de noodzakelijke aanvullingen van de collecties. Dat gaf zowel een voordeel dat af te meten viel aan de in korte tijd snel toenemende boeken- en tijdschriftbestanden, als het nadeel dat de collectie-vorming via dat

kanaal sterk Nederlands georinteerd bleef. Op de drie Benedenwindse eilanden was het aantal Nederlandstalige boeken steeds dominant, op de Bovenwinden speelde het Nederlands slechts een geringe rol en overheerste de Engelse taal. Dat had echter geen invloed op de totale leescijfers. Maakten aanvankelijk vooral 'Europese Nederlanders' gebruik van de bibliotheek, in de loop van de jaren vijftig 'antillianiseerde' dat langzamerhand, niet alleen doordat wegens de automatisering in de 'olie' veel Nederlanders de eilanden verlieten, maar ook door een toename van jonge Antilliaanse lezers wegens het zich steeds uitbreidende middelbare onderwijs.

Deze leden lazen geregeld en de uitleencijfers waren hoog. Maar omdat steeds toch slechts een klein percentage van de bevolking lid werd van de bibliotheek, bleven de totale leescijfers teleurstellend laag. Het aantal uitleningen per inwoner was in 1958 op Curaçao 0.92, op Aruba 1,26, op Bonaire 0,31, op Sint-Maarten 0,6, op Saba 3,0 en op Sint-Eustatius 1,1.

De collectie- en uitleencijfers maakten in de jaren vijftig melding van boeken in het Nederlands, Engels, Duits, Frans en Spaans, nauwelijks in het Papiamento, terwijl er vanaf de jaren veertig toch wel degelijk in die taal gepubliceerd werd. Dit adstrueert dat het 'alternatieve circuit' niet in de officiële collecties van de openbare bibliotheken werd opgenomen. De bibliotheek zag zich als opvoeder en verspreider van cultuur, de collectie moest aan zekere voorwaarden voldoen. De eerste Antilliaanse professionele bibliothecaresse, Daphne Labega, zag het in 1957 toen ze nog maar kort in functie was, als haar sociaal-pedagogische taak om 'door middel van het goede boek de mensen "cultuur" te brengen, het verhogen van het culturele peil van het individu'.

Vanaf het begin was de aandacht voor de jeugd daarbij een van de centrale uitgangspunten. Het toezicht op de bibliotheken was in het begin nauw gelieerd met het Departement van Onderwijs en Volksontwikkeling en vooral de onderwijsinspectie. Dat is andermaal een verklaring voor de dominantie van het Nederlandstalige boek en het Nederlandse leespubliek.

In 1951 organiseerde Johan Hartog een enquête over de taalvoorkeur van de Antilliaanse bibliotheekbezoekers. Deze enquête werd in 1965 herhaald, ditmaal in samenwerking met Daphne Labega op Curaçao. Op beide eilanden bleek een grote voorkeur voor het lezen in de Nederlandse taal te bestaan, zowel in het begin van de jaren vijftig als medio jaren zestig. Op Curaçao koos in 1951 / 1965 respectie-

velijk niet minder dan 45,6 / 44,26 procent van de geënquêteerden voor het Nederlands en maar een povere 2,4 / 3,28 voor het Papiamento. Op Aruba resulteerden nog sprekender cijfers met een overweldigende voorkeur voor het Nederlands van 53,66 / 69,04 procent en 4,88 / 4,76 procent voor het Papiamento. Deze cijfers zijn uit Johan Hartogs *Bibliotheekleven*. In feite waren er in vijftien jaar dus nauwelijks veranderingen opgetreden, wat in strijd lijkt met eerder in dit hoofdstuk gedane constateringen aangaande een algemene verschuiving van Nederlands naar Papiamento in de loop van de jaren zestig. Maar de schijn bedriegt, want het betrof alleen maar cijfers van bibliotheekleden. Er waren in de bibliotheken immers nauwelijks Papiamentstalige boeken voorhanden. De cijfers verklaarden dus meer over de eenzijdigheid van de collecties en de afwezigheid van Antilliaanse bibliotheekleden dan over de werkelijke leesvoorkeur van de totale bevolking.

Toch bleek uit de enquête nog iets intrigerends omtrent de Arubaanse taalsituatie. Hartog vroeg namelijk aan de bibliotheekleden of ze Papiamento kenden. Uit het resultaat bleek de grote invloed van Engelstalige Westindiërs, die op het eiland bij de Amerikaanse Lago werkten. In de jaren vijftig bezat Aruba meer Engelstalige inwoners dan de drie Bovenwinden samen. Van de op Aruba geboren jongeren, die lid waren van de bibliotheek in Oranjestad, zei niet minder dan 24% geen Papiamento te kennen; in San Nicolas was dat cijfer zelfs 59%. Van op Curaçao geboren, op Aruba wonende Antilliaanse kinderen kende in Oranjestad 59%, in San Nicolas 64% geen Papiamento. De speciale samenstelling van het ledenbestand, de grote verschillen tussen Oranjestad en San Nicolas en de taalverschillen tussen de generaties bleken duidelijk uit de antwoorden van de volwassenen, van wie in Oranjestad niemand zei geen Papiamento te kennen, in San Nicolas echter niet minder dan 56%. Van de leden boven de veertig jaar kende iedereen Papiamento, die waren autochtoon.

Ter gelegenheid van buiten de directe werkzaamheden gelegen leespromotie-activiteiten, zoals de boekenweken, zouden het juist de bibliotheken zijn vanwaaruit de haast monomane aandacht die de boekhandels in die jaren voor het Nederlands toonden, met Papiamentstalige programma's doorbroken werd. De bibliotheken zagen al snel hoe belangrijk het was om de eigen cultuurdocumenten te bewaren. Ze verzamelden werk van Antilliaanse auteurs en op de Antillen betrekking hebbende uitgaven van buitenlanders, in veelal speciale afdelingen als ‘Antilliana’ en ‘Caribiana’, waarmee ze de belangrijkste bronnen voor studie voor de bevolking bewaarden en ontsloten.

Boekhandels

In de jaren vijftig kenden Curaçao en Aruba enkele algemene boekhandels, waar naast boeken vele andere artikelen zoals kantoorbehoeften, maar ook branche-vreemde als kinderspeelgoed, konden worden gekocht. Specifieke 'boek'handels zouden op de eilanden economisch niet haalbaar zijn. Op Curaçao richtten zowel de oude boekwinkels als Mensing & Co (de opvolger van de Hollandse Boekhandel) en St. Augustinus Boekhandel als de nieuwe, Salas (1947) en Van Dorp (1955), zich nagenoeg uitsluitend op het Nederlandse boek, ook in de door hen uitgegeven voorlichtingsbladen. Hun economische positie was kennelijk zo sterk dat een individuele zaak zich dergelijke, hoewel eenvoudig uitgevoerde bladen, kon permitteren. Curaçao was rijk, de hoge Shell-inkomens zorgden voor een koopkrachtig publiek. Deze bladen verschaffen nu nog enig inzicht in wat er verkocht, tenminste aangeboden, werd. De boekhandels dienden niet de ontluikende eigen letteren, maar overspoelden het eiland met import uit Nederland.

Zo startte augustus 1951 het 'huisorgaantje' van de Boekenclub en 'HBMC - de Hollandsche Boekhandel Mensing en Co' onder de titel *De Boekentafel*: 'In hoofdzaak vragen wij Uw aandacht voor het Nederlandse Boek. Het is ons bekend, dat het Nederlandse boek op Curaçao gedurende en tengevolge van de oorlog terrein verloren heeft. Dit zal waarschijnlijk nooit meer heroverd kunnen worden. Maar als het ons lukt om meer belangstelling op te wekken voor het Nederlands Boek, dan achten wij ons reeds beloond. Helaas is het niet mogelijk voor de Boekhandel op Curaçao om Franse en Duitse - en meestal ook Engelse - boeken in voorraad te houden. De belangstelling voor deze boeken is te gering.'

De boekhandel wond er geen doekjes om dat ze het Nederlandse boek verkocht. Het blad bestond maar kort en werd vervangen door het *Caraïbisch Venster*, kwartaalblad voor de Nederlandse Antillen, gedrukt op Scherpenheuvel, onder redactie van Anton W. Vogelsang. Het verscheen tot diens vertrek in juli 1954, en had dezelfde doelstelling volgens de verklaring in het eerste nummer: ''t Caraïbisch venster is in hoofdzaak gewijd aan de nederlandse literatuur in algemene zin en beoogt de nederlandse literatuur dichter bij de lezers te brengen. Het is een boekbesprekend orgaan voor de nederlandse antillen en wil tevens een spiegel zijn van de creatieve literatuur op onze eilanden.' Het blad bevatte korte artikelen over boeken en lezen, aankondigingen, prijsvraagjes, veel aandacht voor Nederlandse literatuur,

maar nauwelijks propaganda voor het eigene. Daarmee toonde de redactie het import-karakter van Antilliaanse literaire cultuur in de jaren vijftig aan, want de beloofde 'spiegel van de creatieve literatuur op onze eilanden' werd niet verwezenlijkt. Een derde blaadje, '*Boek en plaat*; een maandelijkse gids, ten gerieve van boekenlezend en platenluisterend Curaçao', werd uitgegeven door Boekhandel Salas. Het eerste nummer was van november 1951. Het blad had eenzelfde karakter als dat van de collega's.

Door het grote aantal Engelstaligen op Aruba was daar de situatie geheel anders. De buitenlandse Lago-staf was juist de koopkrachtigste en meest belangstellende clientèle. De geschiedenis van de Arubaanse boekhandel begon daarom in San Nicolas, waar 'Aruba Post' en 'Red Store' de bekende boekwinkels waren. Het assortiment was op de Lago-staf en de leden van de Esso-club, de passagierende zeelui en de lokale bevolking (in die volgorde) afgestemd. De dominerende taal was Engels. Nadat Dirk Jan de Wit al jaren een grote zaak in San Nicolas had, hij bezat het filiaal in de Esso-club, durfde hij in 1948 de stap naar Oranjestad aan, waar hij in de Nassaustraat de 'Aruba Boekhandel' vestigde. Uit *De Wit's Boekencourant* en *Aruba's Boekennieuws* bleek ook voor Oranjestad de grote aandacht voor het Engels. Behalve als boekhandelaar trad De Wit als uitgever op. Hij had die jaren niet minder dan dertig employees in dienst, een aanzienlijke zaak, die een omzet had en in oplagen drukte waar nu niet meer van gedroomd kan worden: een weliswaar toeristische uitgave als *Six islands in the sun* verscheen in een oplage van niet minder dan twintigduizend exemplaren, een normale oplage in het Nederlands, Engels, Spaans en Papiamento was drieduizend. Boekhandel Mariska was van 1958; Boekhandel Van Dorp, die zulke belangrijke Indonesische vestigingen had gehad eer de zaak in 1955 ook naar de Antillen kwam, zou zich pas in 1967 op Aruba vestigen. Geen van de boekhandels beperkte zijn verkoop tot uitsluitend boeken, laat staan uitsluitend literair werk. Naast het algemene boek maken kantoorbenodigdheden, grammofoonplaten en zelfs speelgoed deel uit van het assortiment. Van boeken alleen valt op de kleine Arubaanse schaal nu eenmaal niet te leven.

Het eiland Bonaire noch een van de Bovenwinden kende na de oorlog een professionele boekhandel. Maar dat wilde nog niet zeggen dat er geen boeken en tijdschriften verspreid werden. De missie had haar eigen distributiekanalen, de uitgevers van tijdschriften en boeken volgden.

De boekenweek als propaganda voor het Nederlandse boek

Was het ‘curieuze boek van en over Curaçao’ het onderwerp geweest van de grote door Sociëteit De Gezelligheid georganiseerde tentoonstelling in 1939, toen in de jaren vijftig voor het eerst de boekenweken werden georganiseerd, was dat soort belangstelling weggeëbd en stond het Nederlandse boek centraal. De gezamenlijke boekhandelaren zagen hier een krachtig middel ter propagering van het Nederlandse boek - en hun eigen op het Nederlandse boek gerichte negotie. De Curaçaose boekenweken sloten vanaf 1951, inclusief de datum, naadloos bij de Nederlandse boekenweek-traditie aan. De boekenweek ging telkenjare vergezeld van een tentoonstelling en een literair-muzikale avond. In 1955 werd een andere opzet geprobeerd door ook het Curaçaos Museum, het C.C.C., de Openbare Bibliotheek en het A.N.V. in te schakelen, maar dat bleek geen succes.

Het moet de boekhandels aan het begin van de jaren vijftig voor de wind zijn gegaan, anders zouden hun speciale voorlichtingsdiensten niet in staat geweest zijn zulke toch wel groots opgezette evenementen te organiseren.

Een blik op de boekenweek-programma's is illustratief voor het Nederlands gerichte ‘papieren’ klimaat dat begin jaren vijftig heerste. Tijdens de eerste, van 23 februari tot 1 maart 1951 gehouden, Curaçaose boekenweek organiseerde De Hollandse Boekhandel de tentoonstelling ‘Het Nederlandse boek’, met het expliciete doel ‘het Nederlandse boek op Curaçao te propageren’. Alleen wat in de winkel leverbaar was, werd op de tentoonstelling getoond. Het motto van de tentoonstelling was ‘HBMC: Hic Bonum Menti Cordique (Hier vindt men het goede voor geest en hart) oftewel Hollandsche Boekhandel Mensing en Co’; de boekhandel schaamde zich niet voor een beetje reclame. Bij de officiële opening hield Hans Hermans een lezing over ‘het boek in het algemeen en het Nederlandse boek in het bijzonder’, die hij besloot met: ‘Het is het Nederlandse volk, dat in deze tentoonstelling zijn vriendschap aanbiedt. Een vriendschap, gebaseerd op de kennis en de waardering van elkanders geestesleven. Moge het Nederlandse Boek van deze tentoonstelling uit zijn weg vinden over dit eiland, dat, autonoom in zijn staatkundig bestel, toch met zovele geestelijke banden, banden van taal en wetenschap, banden van rechtsstructuur en van handelsgeest, met Nederland verbonden is. Moge het over dit eiland trekken als een weldoende passaat.’

De bezoekers konden met behulp van een formulier deelnemen aan

een prijsvraag, die tijdens de rondgang op de tentoonstelling kon worden opgelost. Al met al dus commercieel verantwoord en een stevige propaganda voor de handel!

Boekhandel Salas organiseerde een literair-muzikale avond, waar Chris Engels sprak over Paul van Ostaijen en E. du Perron; Joke Plesman-Busch reciteerde Paul van Ostaijen ‘melopee’; ‘Zwaarmoedigheid’ en ‘Marc groet 's morgens de dingen’, Hella Haasse ‘De tovermantel’ en enkele gedichten van Annie M.G. Schmidt. H.B. Fortuin droeg drie schetsen, o.a. ‘Raad aan mijn zoon’ voor. Cola Debrot las op humoristische wijze twee korte verhalen van Louis Couperus ‘Het spoorwegongeluk’ en ‘De sentimenteele legende’ voor en zijn eigen ‘Kwatrijnen van de verloren zoon’. Gaito Boom zong ‘Het lied van Willemstad’ uit de Max Tak-revue uit de tijd van de Tweede Wereldoorlog. Deze propaganda-avond voor de Nederlandse literatuur bood een ‘te overladen, te heterogeen programma, het was meer bier en jenever, dan wijn’, aldus Debrot.

In de volgende jaren werden doel en organisatievorm nauwelijks gewijzigd. Jaarlijks konden de deelnemers degelijk kennis maken met de in de winkels aanwezige boekenvoorraad en diverse aspecten van de Nederlandse literatuur, voorgedragen door passanten of vanuit Nederland uitgenodigde auteurs. In 1954 mocht Charles Corsen in een causerie ‘Mijn literaire ontmoetingen in Nederland’ vertellen over Bert Voeten, Bertus Aafjes, Remco Campert, Lucebert, Buddingh en Ed Hoornik.

In 1955 gooiden de gezamenlijke culturele organisaties dit Nederlands gerichte boekhandels-roer om. Onder de uitnodigende titel ‘Ontmoetingen bij de muzenbron’ waren er voordrachten uit het werk van de eigen Curaçaose dichters Oda Blinder, Chal Corsen, Tip Marugg, Gerard Roovers en Luc Tournier, een kleine canon van Nederlandstalige Tournier-adepten.

Behalve een tentoonstelling met schilderijen, boeken en muziek, was er ‘Openbare leeszaal ta conta’, de eerste keer dat er in het Papiamento in de boekenweek verteld werd. Al met al was dit een veel gevarieerder programma dan voorheen door meer instanties georganiseerd, die het boek in veel ruimer verband en in een meer eigen entourage presenteerden. Maar het volgende jaar werd de oude draad weer opgepakt, die echter toch niet meer voldeed zodat de boekenweek na 1956 een paar jaar uit het Curaçaose culturele leven verdween.

Vanaf juni 1959 werd de draad weer opgenomen, georganiseerd door een officieel Comité Boekenweek, die onder voorzitterschap van

Hans Hermans ‘een in verval geraakte traditie in ere wilde herstellen’ De aandacht voor het Nederlandse boek bleef, maar was niet meer zo al het andere uitsluitend. Wel werden er Nederlandse auteurs en acteurs uitgenodigd, maar vanaf deze tweede serie boekenweken zou er steeds aandacht (en steeds meer) voor de Antilliaanse literatuur zelf gevraagd worden. Met name de bibliothecaresse Daphne Labega organiseerde geregeld tentoonstellingen en lezingen in de Openbare Leeszaal en Bibliotheek, waarbij het Antilliaanse boek en de Antilliaanse auteurs centraal stonden. De bibliotheek vervulde een voortrekkersrol inzake de Antillianisering door auteurs als Luis Daal, Henk Dennert, Boeli van Leeuwen, Nicolas Piña Lampe, Pierre Lauffer, Hubert Booi en Chris Engels uit te nodigen. De boekenweek had zich van eenzijdige propaganda van het Nederlandse boek ontwikkeld tot een week waarin de Antilliaanse auteurs zich konden presenteren, en daarbij namen de bibliotheken het voortouw.

Vanaf 1961 kende ook Aruba een boekenweek, die het echter niet meer dan een paar jaar volhield. De organisatie was in handen van de samenwerkende culturele verenigingen als het A.N.V., de Arubaanse Kunstkring, boekhandel De Wit Stores, het C.C.A. en de Stichting Culturele Vorming in Schoolverband. De kennelijke bedoeling was ook hier de bevordering van het Nederlands. ‘Het Nederlandse boek heeft - naast boeken in andere talen - vaste voet gekregen op Aruba. Boekhandel en bibliotheek zijn de bruggehoofden, waarlangs een steeds sterker wordende stroom boeken de Arubaanse samenleving binnendringt. Het Arubaanse Boekenweekcomité 1961 vindt dat er alle reden is dit feit te vieren met een boekenweek. Wij hebben hoge verwachtingen van deze eerste groots opgezette Boekenweek.’ De activiteiten liepen parallel aan de Curaçaose.

Vanaf het begin van de jaren vijftig waren de boekenweken een krachtige propaganda voor Nederlandse taal, cultuur en literatuur, voor Nederlandse boeken en hun auteurs. Nadat in de tweede serie langzaamaan wat eigen Antilliaanse bijdragen in het programma werden opgenomen, waar ook het Papiamento een klein plaatsje naast het dominante Nederlands verwierf, met name door de rol van de bibliotheek onder leiding van Daphne Labega, ontstond er in de eerste helft van de jaren zestig protest tegen het on-Antilliaanse karakter, wat kennelijk leidde tot de opheffing ervan.

Pas veel later zou het organiseren van boekenweken opnieuw worden opgepakt, opnieuw in de bibliotheken. Op Curaçao vonden de ac-

tiviteiten vooral in de grote vakantie plaats om de scholieren wat afleiding te bezorgen. Aruba kende sedert 1982, toen de opening van het nieuwe bibliotheekgebouw plaatsvond, de jaarlijks terugkerende 'Luna Cultural'. Pakten de bibliotheken een jarenlange traditie dus weer op, inhoudelijk veranderde er veel, want het Nederlandse karakter werd geheel vervangen door de aandacht voor de Antilliaanse cultuur en literatuur. Sinds 1993 kennen de Antillen en Aruba een door de Amsterdamse Stichting NANA in samenwerking met bibliotheken en culturele organisaties georganiseerd Kinderboek- en Filmfestival, waarop Nederlandse, Arubaanse en Antilliaanse auteurs gezamenlijk het lezen propageren.

Het onderwijs en de Nederlandse cultuuroriëntatie

Over het onderwijs hoeft in verband met de ontwikkeling van de Antilliaanse literatuur in deze fase niet veel gezegd te worden. Sedert de jaren dertig sloot het onderwijs naadloos op het Nederlandse aan. Toen door de oorlogsomstandigheden de weg naar vervolgstudie in het Nederlandse middelbare onderwijs werd afgesloten, richtte Curaçao al in 1941 het Stuyvesant College op. In 1949 volgden de r.-k. middelbare school voor meisjes, het Maria Immaculata Lyceum, en het Radulphuscollege voor jongens. Op Aruba werd in 1959 het Colegio Arubano opgericht.

Het literatuuronderwijs op deze middelbare scholen werd op Nederlandse leest geschoeid, zonder enige aandacht voor de ontwikkeling van de Antilliaanse literatuur, zij het dat *Mijn zuster de negerin* van Cola Debrot wel eens gelezen zal zijn - maar werd het ook besproken? Kregen de in deze tijd verschenen romans van Tip Marugg en Boeli van Leeuwen intensieve aandacht? Werd er naar de Spaanse auteurs van de rond de eeuwwisseling verwezen? Alle vragen kunnen ontkennend beantwoord worden. Wat gold was de Europese literatuur en dat zou tot na 'Dertig mei 1969' blijven.

De door de scholen begeleide Neerlandia-opstelwedstrijden van het A.N.V. propageerden Nederland en het Nederlands als taal en als inspiratiebron. Uit 1947 zijn een paar lijsten bewaard gebleven, waarin werd geadviseerd welke boeken geschikt waren om aan te schaffen, met name voor de openbare Hendrikschool en Wilhelminaschool. Zulke lijsten geven de lectuur van jongeren in het onderwijs, net na de Tweede Wereldoorlog, mooi aan. Er waren veel titels over andere werelddelen. Verder waren de lijsten sterk op Nederland gericht, niet

Antilliaans. Wat op het eigene gericht was, bleef uitzondering, zeker in het voortgezet en middelbaar onderwijs. Van 1954 dateerde de kennelijk op de school zelf vervaardigde ‘poëzie- en novellenbundel’ van het Sint-Thomascollege *Durf!*, waarin poëzie en proza. De leerlingen konden daarin lezen over Curaçao als vaderland, de schoonheid van het eiland, het belang van de school en de familie, liefde, interraciale vriendschap en godsdienst. Een poging om de leesstof dichter bij huis te zoeken, maar of de leerlingen met zo'n stencil het plezier van het lezen ontdekten en kwaliteit leerden herkennen? De kwatrijnen en sonnetten waren niet meer dan goedbedoeld gerijmel. De naderhand gekritiseerde bloemlezing van Hanny Lim *Tussen cactus en agave*, was in 1968 in elk geval een eerste poging om deze verziendheid te bestrijden.

De in steeds groter getale terugkerende Antilliaanse bursalen veranderden het Nederlands gerichte (literatuur)onderwijs in de jaren zestig nog niet wezenlijk. Met de komst van de mammoetwet per 1 augustus 1968 werd het Nederlandse element nogmaals versterkt. De Antillen opteerden voor volledige aansluiting bij het Nederlandse voortgezet onderwijs om toelating tot de noodzakelijke vervolgstudies in het moederland veilig te stellen. Voor eigen literatuur was daarin geen plaats.

26 Exotisch Nederlands

Dat de Nederlandse invloed op de Antillen in deze tijd heel wat groter was dan omgekeerd de invloed van de Antillen op Nederland, was een kwestie van 'groot geld tegen klein geld', zoals Helman en De Roo het karakteriseerden. De 'wil elkander bij te staan', die van een wederkerigheidspricipe uitging, was aanwezig maar werd bepaald niet evenwichtig gepraktizeerd. 'De West heeft meer ontvangen van Nederland, dan Nederland van de West,' zei Albert Helman al in 1946. Het is opvallend hoeveel Nederlandse 'passanten-auteurs' zich na de oorlog, toen 'De Oost' definitief 'verloren' was zich door 'De West' en van de Antilliaanse eilanden zich wel voornamelijk door Curaçao lieten inspireren. Deze romans speelden vooral een rol in Nederland maar werden ook in de Antillen gelezen en gerecenseerd.

De passanten kunnen onderscheiden worden naar de duur van hun verblijf, van enkele weken tot vele jaren. Slechts bij de laatsten deed zich soms een zekere 'creolisering' gelden. Leraren die in het Antilliaanse onderwijs werkzaam waren publiceerden eveneens. Na 1980 zouden de Nederlandse passanten zwijgen, maar in de jaren negentig zou het verschijnsel plotseling nieuwe impulsen krijgen.

Nadat Luc Tournier in 1951 *De Stoep* had opgeheven, bleef hij publiceren, veelal in eigen beheer en in de eerste plaats voor een Antilliaans publiek, dat zich aan deze 'poëtische escapades' echter weinig gelegen liet liggen of ze in het belachelijke trok. Als 'gecreoliseerde passant' verpersoonlijkte Luc Tournier het leven in twee culturen. Aan de ene kant zien we persoonlijke, romantische liefdeslyriek, die sterk op Europa is gericht, aan de andere kant richt de dichter zich op de realiteit van de Antilliaanse maatschappij. Tournier is een zoeker naar wortels, naar oorsprongen van het bestaan. Hij exploreert zijn eigen innerlijk en zijn omgeving, direct of in een zeer ruim verband, veel plaatsen en tijden omvattend, en bij voorkeur de oudste geschiedenis van het Caraïbische gebied: de Indianenculturen. In zijn werk verzoent Luc Tournier de tropen en Nederland, het nieuwe en het oude vaderland, de dokter en de dichter die hij beide met hart en ziel was.

J. van de Walle woonde maar enkele jaren voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog op Curaçao, voor hij naar Suriname verhuisde en naar Nederland repatrieerde. Omdat hij daar hoofd van de Caraïbische afdeling van Radio Nederland Wereldomroep werd, bleef hij

zich een levenlang intensief met dit gebied bezighouden. Dat uitte zich ook in een aantal romans. Frank Martinus Arion typeerde Van de Walle als de man van een verloren verleden en aan dat verleden nostalgisch gekoesterde herinneringen. ‘Zijn stijl is die van de ervaren journalist: eenvoudig en helder. Omdat hij daarbij ook veel aandacht besteedt aan het leven in de laagste regionen van de maatschappij, zij het en passant en zonder zijn hoofdfiguren uit die regionen te kiezen, heeft men hem wel “sociaal-realistisch” genoemd. Mij lijkt hij eerder bezig antwoorden te zoeken voor eigen problemen. Op het eerste gezicht lijkt hij ook op niet-autobiografische manier 'n existentieel conflict aan de orde te stellen, dat er altijd is in samenlevingen: het conflict tussen stilstand en vooruitgang, tussen revolutie en reactie; maar men ontdekt in zijn werk al gauw de nostalgie en heimwee naar de jeugd, die voor de Nederlandse literatuur zo kenmerkend is. En wie voor zijn eigen jeugd kiest, kiest bijna per definitie ook voor stilstand en reactie. De werkelijkheid beantwoordt immers zo weinig aan onze idealistische jeugddromen.’ Martinus eindigt zijn uitvoerige beschouwing met te constateren dat Van de Walle geen sociaal-realist [ondanks zijn sociale of socialistische sympathieën] is, maar een romanticus, ‘want hij zoekt nostalgisch en met heimwee naar de verloren eigen jeugd, zonder zijn personages nieuwe perspectieven op een betere toekomst te bieden’. Daarmee vindt hij een plaats in de literatuur van Nederland, niet in die van de Antillen, aldus Frank Martinus.

Na de Tweede Wereldoorlog was er ook - en voor het eerst meer dan incidenteel - sprake van aanwezigheid van Nederlands-Antilliaanse auteurs en hun werken in het Nederlandse literaire bedrijf. Voorloper Cola Debrot bijvoorbeeld publiceerde al voor de oorlog bij Nijgh & van Ditmar en bezat enig literair gezag als redacteur van *Criterium*. Luc Tourniers *De Stoep* werd ook in Nederland gelezen. De *Antilliaanse Cahiers* werden door De Bezige Bij gepubliceerd en verspreid. Door middel van dit tijdschrift werden auteurs als Tip Marugg en Frank Martinus Arion in Nederland enigszins bekend. Dat maakte de publikatie van hun romans mogelijk. Boeli van Leeuwens bij Van Kampen verschenen debuut *De rots der struikeling* kreeg de Vijverbergprijs. Maar ook onbekenden als Maria Miranda en Beatriz Alvarez Correa vonden Nederlandse uitgevers tot publikatie bereid. Toch werd de Nederlands-Antilliaanse roman geen allochtoon verschijnsel van migranten omdat de auteurs meestentijds op het eigen eiland woonachtig bleven.

Frank Martinus Arion: eenzame gids

De titel van Martinus' debuutbundel *Stemmen uit Afrika* was waarschijnlijk van Debrot. Hierbij werkt Frank Martinus Arion met het procédé van de omkering, waarbij de neger als ‘naef, argeloos, weerloos, kinderlijk tevreden en vol liefde voor alles om zich heen’ wordt voorgesteld, de blanke als hebzuchtig en egoïstisch, die nu kennelijk iets zoekt wat hij verloren is maar wat de neger nog bezit. De tocht wordt in parlando-stijl in een viervoudige beweging beschreven, een drieslag met naslag (zoals later in *Dubbelspel*), die elk afgesloten worden met spirituals (als reien bij een klassiek drama).

De Nederlandse critici begroetten jonge dichter die een veelbelovende bijdrage van negerpoëzie in de Nederlandse taal leverde, overwegend positief, zij het met kritische kanttekeningen, die niet de inhoud betroffen (daar bleef men af of was men uitsluitend positief over) maar de parlando-vorm die te ‘vlak’ teveel ‘proza’ en ‘te weinig poëzie’ zou zijn geworden. Paul Rodenko was het scherpst toen hij schreef over ‘te waterig, te praterig en te spanningsloos’.

Op de Antillen werd een door W.A. Braasem geschreven recensie overgenomen. Deze plaatste de jonge dichter binnen de Afro-Amerikaanse traditie. ‘Als negerdichter neemt Arion in het geheel van de moderne negerlyriek een eigen plaats in. Hij onderscheidt zich van de Noordamerikaanse negerdichters door een uitgesproken bezinning op zijn Afrikaanse afkomst.’ Hij vergeleek Martinus vervolgens met Paul Vesy, Langston Hughes, Nicolas Guillén, Léopold Sédar Senghor en Aimé Césaire, waarna hij vervolgde, ‘Zijn vrije rijmloze Nederlandse verzen missen echter het obsederende ritme dat vooral de Afro-Cubaanse lyriek zo'n kenmerkend bestanddeel uitmaakt, terwijl ook nóch Senghor's verrassende muzikaliteit of Césaire's surrealistische beeldenpracht en verbeten geladenheid bezitten.’

De *Amigoe* reageerde bij penne van ‘v.N.’ geërgerd over dit ‘extremistisch-simplistisch’ négritude-element: ‘Deze absoluutheid van het kwaad is zo uitsluitend geïncorporeerd met het blanke ras, dat dit zelfs wordt gezien als de kruisiger van Christus en Zijn leer.’ Hij overwoog dan ook de ‘mysterieuze paradox, dat hij die gekruisigd wordt, slechts sterven kan voor degene die hem kruisigen’.

Wie deze kritiek overschouwt, zal het vreemd aandoen dat Frank Martinus in het voorwoord van de tweede druk van 1979 sprak over een ‘verschrikkelijk bejubelen’ dat zijn debuut zou zijn ten deel gevallen.

Tip Marugg: een mens is een eiland

De oorspronkelijk uit Zwitserland afkomstige, naar Nederland geëmigreerde, familie Marugg woonde sinds 1804 op Curaçao. Sylvio Alberto had een Curaçaose vader en moeder (de moeder was opgevoed in Venezuela, zodat men nogal eens dacht dat ze Venezolaanse was) en groeide op in Otrobanda. Zijn leraar nederlands op het Sint-Thomascollege was de invloedrijke frater Franciscus van Dieten. Van 1942-1947 diende Marugg als militair bij de schutterij, waar hij het tot officier bracht. Op zijn nachtelijke patrouilles sprak hij met zijn collega's L.H. Daal en R. de Rooy over literatuur. Marugg werkte van 1949 tot 1970 als journalist op de public relations-afdeling van de CPIM. Marugg werd redacteur van *De Passaat*, waar O.E. (Paachi) van Kampen hoofdredacteur was. Hij maakte dienstreizen naar Colombia, Costa Rica, Canada en Nederland (het laatste land van november 1957 tot januari 1958). Van 1961-1963 was Marugg hoofdredacteurvan *De Passaat*. In 1970 ging hij met vervroegd pensioen en trok zich terug in het dorpje Pannekoek.

De debuutroman *Weekendpelgrimage* beschrijft hoe een ik-personage, die journalist is van professie en spottend de dichter wordt genoemd, zijn gewoonlijke zaterdagavondse dronkemanstocht langs allerlei kroegen maakt, van de deftige blanke club naar de ordinaire volkskroeg, maar om drie uur 's nachts in de hevige regen van de weg afraakt en in de auto in cyclisch gecomponeerde bewustzijnsflarden zijn werk, zijn leven en zijn positie als ‘witte Curaçaoenaar’ op een overwegend zwart eiland overdenkt - een eiland in een plotselinge overgangsfase van traditioneel agrarisch naar modern industrieel en toeristisch. Het hoofdpersonage maakt de levensrekening op en ziet weinig verheffends in verband met zijn prestaties en positie. Hij overweegt zelfmoord, emigratie, maar kiest aan het einde om op het eiland te blijven. Hij zou er met een blank meisje kunnen trouwen en daardoor Europees worden (zoals zijn verre voorouders), of huwen met een zwart meisje van het eiland en maatschappelijk geheel integreren, maar hij verkiest uiteindelijk de geïsoleerde minderheidspositie.

Deze kroegentocht en de erop volgende overpeinzingen in de door hem ideale tussenfase van nuchterheid en volledige dronkenschap genoemd, zijn niet de eerste; het is een steeds weerkerend ritueel. De cyclische opzet van de roman versterkt dit gegeven. Voortdurend worden dezelfde elementen herhaald en gespiegeld: alinea's, hoofdstukken en het begin en einde van de hele roman. Van de drieëntwin-

tig hoofdstukken staat het twaalfde centraal, niet alleen rekenkundig maar ook inhoudelijk: het gaat bij uitstek over het contact van wit en zwart, over verleden en heden op het eiland. De twee heel korte hoofdstukken, negen en tweeëntwintg, geven de twee 'ontsnappingsmogelijkheden' voor de 'ik' in de vorm van een vraag: dood door zelfmoord en emigratie naar Canada. Tegenover de correspondentievriend in hoofdstuk twee, staat de negervriend Mario; zelfs de hotels spiegelen elkaar. Twee keer wordt een sexueel contact met een vertegenwoordigster van de zwarte bevolkingsgroep beschreven. In het begin met de jaja, later met Altagracia; beide keren leidt het tot verwijdering. Het eerste en laatste hoofdstuk beginnen op identieke wijze.

Als hij zichzelf in een bar-spiegel aandachtig bestudeert, stelt hij zich de vraag of hij vreemdeling of iemand van het eiland is. Hij bevindt zich in een tussenpositie die zich geen erfgenaam meer voelt van de oude protestantse geslachten van plantage- en slavenhouders, maar hij voelt zich ook niet iemand die met de meerderheid wil assimileren. Aan het eind van het verhaal, als de regen is opgehouden, ziet de 'ik' dat hij zich vlak voor een grote indju-boom bevindt. Hij stelt deze boom (symbool van de kracht van het oude Curaçao) nogmaals de vragen of hij vreemdeling is of iemand van het eiland, maar hij krijgt (uiteraard) geen antwoord. Hij start de motor en rijdt weg. In de overgang van donker naar licht ziet hij vanaf een heuvel de stad, en hij concludeert dat het toch zijn eiland is. Hij zal er blijven leven in een zelfgekozen tussenpositie - en blijven drinken op zaterdagavond om dat te vergeten.

Al direct kreeg de roman veel Nederlandse positief kritische aandacht - een normaal verschijnsel voor het bij De Bezige Bij uitgegeven Antilliaanse tijdschrift. De B/N citeerde P.H. Dubois' recensie met veel instemming, zodat de Antilliaanse lezers konden kennisnemen van het Nederlandse oordeel over dit romandebuut. De Nederlandse criticus (en met hem vele anderen) roemde zowel de literaire kwaliteit als de inhoud. Hij constateerde de worsteling van de ik-figuur om de zin van het bestaan: 'De onbereikbaarheid van het absolute en de leegte en de verveling die daarbij onthuld worden zijn wat ik de algemene problematiek, de universele inhoud zou willen noemen.' Hij vond het boek geschreven in een verrassend en levendig Nederlands, dat gebruik maakte van kunstgrepen als een 'insinuerende verteltrant, vermenging van jeugdherinneringen, observaties, ervaringen, de fixerende kracht van landschapsbeschrijvingen, het gebruik van vluchtig opdoemende personages' wat allemaal 'getuigde van een zeer bijzonder lyrisch vermogen, dat zich toch in een episch en plas-

tisch verhaal omzet. Het verrassende is dat het bij al het persoonlijke nergens het contact met het algemene verliest.' Dat de roman zich in een Antilliaans milieu afspeelde, was voor de essentie van de roman niet meer dan decor, en daardoor werd het geen folkloristisch boek, maar een volstrekt literair werk van hoog gehalte van een sterke en verrassende persoonlijkheid. Wel zag de criticus dat het verhaal tegelijkertijd een beeld gaf van een zeer tegenstrijdige en ingewikkelde gemeenschap, maar dat was voor hem secundair ten opzichte van het algemene.

In deze uitvoerig geparafraseerde recensie valt vooral het laten prevaleren van het 'universeel menselijke' boven het specifieke Curaçaose op, een zienswijze die lange tijd voor de Nederlandse op de psychologie gerichte beoordeling van de roman als 'uiting van de eenzaamheid van de hoofdfiguur' heeft gedomineerd.

De Antilliaanse kritiek zag allereerst, meer sociologisch gericht, de specifiek Curaçaose positie van de ik-figuur, de 'eenzaamheid' die werd verklaard als gevolg van de verloren gegane economische en politieke dominantie van de witte Curaçaoenaar, die in de moderne maatschappij niet meer dan een zelfgekozen geïsoleerde minderheidspositie wilde innemen. Henk Dennert schreef al direct: 'Gedurende het hele verhaal weet de schrijver een ondertoon van vertwijfeling te bewaren, een zich afvragen welke rol hij vervult in deze (Curaçaose) maatschappij van verschillende rassen, religies en sociale standen.' Anthonie Donker, die het persoonlijke in het boek als 'karakteristiek voor een samenleving' zag, werd in *Christoffel* uitvoerig geciteerd. Terwijl Nederlandse critici als Garmt Stuiveling en Dorothea Ensing, die de Antillen kenden, de nadruk legden op negatief geladen gevoelens van de hoofdpersoon, schreef Frank Martinus Arion over Marugg's roman als uiting van grote liefde voor Curaçao, omdat deze 'niet één mens tot hoofdpersoon neemt, maar het eiland. Het eiland met zijn wijze vissers, zijn bijgeloof, zijn nijd, zijn kleurprobleem, zijn natuurschoon; de tragiek en de vooruitgang van een bevolking, die in korte tijd de snelle ontwikkeling moest doormaken die de komst van de olie betekende. Dat het eiland zo is en niet anders, dat alleen door het eiland te accepteren zoals het is men erop leven kan en er gelukkig kan zijn.'

Ondanks de grote en over het algemeen heel positieve aandacht van de Nederlandse kritiek voor *Weekendpelgrimage* lag de roman al na een paar jaar in de ramsj. De tweede roman *In de straten van Tepalka* (1967) kon kennelijk niet zonder Sticusa-subsidie verschijnen. De

‘Stichting voor Antilliaanse Literatuur en Folklore’ te Willemstad gaf de Amsterdamse Bezige Bij de opdracht het boek uit te geven. Die had het debuut net herdrukt en durfde het avontuur van een tweede boek financieel niet zelf aan. Ze kreeg gelijk want de roman zou pas na twintig jaar, na het plotselinge succes door Maruggs AKO-nominatie voor *De morgen loeit weer aan*, in 1988 herdrukt worden. De kritiek zag sterke overeenkomsten tussen het debuut en de tweede roman.

Een man, opnieuw een ik-personage, zit nu niet in de regen aan de kant van de weg in een gestrande auto, maar ligt op zijn sterfbed in het ziekenhuis van Tepalka, een fictieve Zuidamerikaanse stad. Als bij de dronkaard in het debuut gaan door het hoofd van deze doodzieke man de ‘nabetrachtingen van zijn levensverrichtingen’, zijn vrienden en vriendinnen, een gedroomde zwerftocht door het hospitaal en de stedelijke straten, met een bezoek aan de prostituée Conchita en de mallemolen op de kermis.

De cyclische structuur van herhalingen en spiegelingen uit *Weekendpelgrimage* keert in versterkte mate terug, ook nu staat de tijd stil, dit keer rond middernacht. Sterker dan in het debuut is de vervloeiing van wat gedroomd wordt en gedaan. Gedachte en feit lopen zo door elkaar heen in de vertelwijze dat het voor de lezer niet uit te maken lijkt of de ‘ik’ zijn bed en het ziekenhuis daadwerkelijk voor een zwerftoct verlaat, of alleen in de hallucinerende herinnering. Steeds weer zegt de ‘ik’ dat hij morgen het ziekenhuis zal verlaten. Hij heeft allerlei plannen waarvoor hij eden zweert en redevoeringen afsteekt. Daarnaast zijn er vooral in het tweede en voorlaatste hoofdstuk (opnieuw die symmetrie) herinneringen aan vroeger, aan zijn jeugd en aan zijn vrienden. De verteller gebruikt hier werkwoordsvormen die verleden, heden en toekomst aanduiden op functioneel ingenieuze wijze. Ze lopen steeds door elkaar, gaan in elkaar over, maar zijn voor het verband verhelderend. Maar tussen droom en daad... De ik is niet bij machte deel te nemen aan het leven, maar ook een in het verleden ondernomen zelfmoordpoging mislukte. Op de voorlaatste pagina is het steeds weer herhaalde ‘morgen’ tot ‘nu’ geworden: ‘als 't klokje van Rome slaat blijfde zo staan’. Hij krijgt het Heilig Oliesel en zal onherroepelijk sterven.

Op de Antillen bleek niet veel aandacht voor deze tweede roman. Het ging als met zoveel andere auteurs die ook vooral om hun debuut bekend bleven. De zich achter initialen verbergende F.S. zag, evenals nagenoeg alle Nederlandse critici, in het boek sterke overeenkomst met het debuut. Ook nu was de ik-figuur dezelfde onaangepaste,

kwetsbare, aan Weltschmerz lijdende figuur, alleen was hij nog ‘sadder’ en niet merkbaar ‘wiser’ geworden. Bovendien was hij met meer neurotische trekjes behept. Overheersend vond hij door het hele boek heen de vereenzaming, het gevoel dat het leven absurd is, het verlangen naar geestelijke intimiteit. F.S. had wel stilistische bezwaren omdat de dialoog te spaarzaam was toegepast, de bespiegelingen en de filosofische uitweidingen te uitvoerig waren, waardoor zijn interesse tijdens het lezen vaak verflauwde. Waar meer handeling en dialoog was nam zijn interesse toe en won het boek vooral aan humor. P. Heuvel vond dat Tip Marugg de monoloog van het debuut voortgezet had, ‘de stervende stad, het is de maatschappij. De van pijn bewusteloos geworden zieke is de gefolterde mens.’ Maar hij beoordeelde de tweede roman als knapper door met name de afstandscheppende zelfspot, de toegepaste stijlmiddelen, zijn geschakeerder taalgebruik en zijn verbluffende woordkeus.

Boeli van Leeuwens queeste naar God en medemens

De grootvader van Boeli van Leeuwen kwam in 1887 naar Curaçao, waar hij functies kreeg bij het onderwijs, de schoolinspectie en als gezaghebber. Hij huwde in de familie Maal. De vader volgde een ambtelijke carrière. Hij was ontvanger op Aruba, districtsmeester op Curaçao, gezaghebber van Bonaire en de Bovenwindse eilanden. Hij huwde in de familie Gorsira. Boeli bezocht de openbare Hendrikschool, ging in 1936 naar een lyceum in Den Haag, waar hij de oorlog moest blijven. In 1946 ging hij terug naar Curaçao, waar hij in 1947 in het huwelijk trad met Dorothy Debrot. Ze vertrokken opnieuw naar Nederland, waar hij al in 1949 zijn rechtenstudie in Leiden afrondde, in 1950 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde op *Verwerking van het recht op het overeengekomene*. Daarna volgde hij een studie ‘derecho comparada’ aan de Universiteit van Barcelona. Van 1952-1956 was hij vervolgens werkzaam op een advocatenkantoor in Caracas. Sinds 1957 keerde hij terug op Curaçao, waar hij referendaris en Hoofd Algemeen Juridische Zaken werd. In 1966 ging het gezin met verlof naar Nederland. Ambtshalve schreef hij enkele invloedrijke ambtelijke stukken over de toekomstige staatkundige structuur van de Nederlandse Antillen en de verhouding van het Koninkrijk der Nederlanden tot buurland Venezuela. Van 1974-1975 werkte hij op het Arubaanse Bureau Staatkundige Structuur. In 1976 werd hij benoemd tot secretaris van het Eilandgebied Curaçao, een

functie die hij bekleedde tot zijn pensionering in 1982. Daarna was hij pro-deo advocaat op Scharloo en stichtte hij de Vincentius-vereniging, samen met pater Brenneker, voor hulp aan drugsverslaafden, alcoholisten en geestelijk gehandicapten.

Het literaire werk van Boeli van Leeuwen valt in vier produktiefasen in te delen: het vroegste werk rond 1947 dat nu vrijwel onbekend is; de eerste creatieve periode van het einde van de jaren vijftig tot het einde van de jaren zestig; de zogenaamde 'zwijgperiode' waarin de auteur zeker niet zweeg maar naast ambtelijke artikelen in krant of tijdschrift een vijftiental verhalen en beschouwingen het licht deed zien; de zo genoemde 'tweede creatieve periode' - die dus eigenlijk de vierde is en die vanaf 1985 tot nu loopt. Op dit moment is de tweede periode met de drie bij Nederlandse uitgevers gepubliceerde romans aan de orde, waarvoor als moto zou kunnen gelden: 'Schrijf over mensen die Christus belijden. Dan schrijf je toch over Christus en kom je niet op glad ijs.'

Via de bekende kunstgreep van de manuscriptfictie wordt er in het eerste hoofdstuk van *De Rots der struikeling* (1959) over de hoofdpersoon, de onevenwichtige Eddy Lejeune, zoon van een van de laatste plantage-eigenaren van Band'Abao, verteld. In de volgende vier komt hijzelf aan het woord. Na de dood van zijn vader leidt de dan vijftienjarige Eddy een losgeslagen leven, dat zijn moeder aanvankelijk vergoelijkt. Maar als Eddy verliefd wordt op een meisje van een andere stand - i.c. een niet blank meisje - wordt hij voor zijn opvoeding naar Nederland gestuurd. Hij komt in een kostgezin en bezoekt de middelbare school, waarna hij aanvankelijk korte tijd medicijnen, maar al spoedig rechten gaat studeren. Hij raakt geheel met zichzelf in de knoop als hij ongewild de veronderstelling opvangt dat men er op Curaçao nog niet zo zeker van is dat Eddy's vader wel zijn echte vader is. Tijdens de Tweede Wereldoorlog komt Eddy in een concentratiekamp terecht, dat hij overleeft. Na de oorlog maakt hij zijn studie af en belandt na velerlei omzwervingen in Venezuela, waar hij samen met een in Caracas opgeduikelde 'vriend', de Joegoslaaf Matopeck, diamanten gaat zoeken in de Paraguarivier. Ze denken schatrijk te kunnen worden, maar Eddy stikt op de bodem van de modderige rivier doordat de luchttoevoer van zijn duiktoestel hapert. De eerste 'ik' van het verhaal, een oude studievriend van Eddy ontvangt de nagelaten papieren, waarin een beduimeld schrift van de Hendrikschool waarin Eddy zijn levensverhaal heeft opgetekend.

De roman kreeg na verschijnen in Nederland veel aandacht. In

schrille tegenstelling daarmee was er geen enkele contemporaine Antilliaanse reactie. L.J. van der Steen recenseerde het werk in de NWIG en dus voor een in de Antillen geïnteresseerd lezerspubliek. Zij plaatste Van Leeuwen in de Nederlands-Antilliaanse schrijftraditie, waarvan zij na Debrot ook Marugg noemde. Van der Steen had geen oog voor de specifieke structuur van het verhaal; zij vond het eigenlijk meer een verzameling novellen, opgetekende indrukken die later omgewerkt en gebundeld waren. Van der Steen had twee bezwaren tegen het debuut. In het taalgebruik stoorden de schuttingtaal, de talrijke 'krachttermen en onsmakelijke vergelijkingen, zelfs Papiamentse uitdrukkingen die een Curaçaoenaar nauwelijks durft uit te spreken en die Van Leeuwen een Nederlandse vertaling gaf.' Het tweede bezwaar gold het 'negativisme', Van Leeuwens 'moeite om toe te geven aan dat deel van zijn wezen dat gevoelig is voor mooie dingen in dit leven'. Van der Steen was een van de eersten die de term 'Antilliaanse literatuur' hanteerde, toen ze schreef dat ze, ondanks zijn bezwaren, *De rots der struikeling* een sterk Antilliaans boek vond, wat inhield 'dat men de auteur niet als behorend tot een bepaalde Europese of Noordamerikaanse groep kan beschouwen. De hedendaagse Antilliaanse literatuur mag dan beïnvloed worden door verschillende stromingen, zij blijft toch evenzeer eigen karakter behouden.' Als voorbeelden noemde zij het fragment dat later steeds weer in bloemlezingen zou worden opgenomen, 'het verhaal van Tante Da', en de drie Curaçaose volkstypen, de aristocraat, de clown en de luilak.

De Antilliaanse plaatsing werd steeds negatief geadstrueerd doordat critici het on-Nederlandse benadrukten, echter niet schreven tot welke beweging of stroming dit werk (en het andere Nederlands-Antilliaanse) dan wel behoorde. In de jaren vijftig en zestig benadrukte de Nederlandse kritiek steeds weer het exotische karakter van de 'overzeese' auteurs.

De jury van de Jan Campertstichting die Van Leeuwens debuut in 1961 de Vijverbergprijs toekende, schreef in haar rapport ook over 'Antilliaanse literatuur' maar ze rekende ook *Zuid-Zuid-West* van de Surinamer Albert Helman daartoe, wat het zicht op deze literaire eigenheid niet helderder maakte. De beoordelingspunten - de frisheid van taal en verbeelding, de plastiek en vooral de voor de Antilliaanse sfeer zo typerende klankrijke, neuriënde en fascinerende melodie - accentueerden de exotische stijl, niet de thematiek van het debuut.

Na een confrontatie van de Curaçaose maatschappij met de

Nederlandse in zijn debuut, ging Boeli van Leeuwen in zijn tweede roman, *Een vreemdeling op aarde* (1962), een driehoeksanalyse van zijn geboorte-eiland met zowel Nederland als Spanje aan - de wortels van de blanke Antilliaan zijn immers zowel Noordeuropees als Iberisch-Amerikaans. Het boek kent twee delen, ‘de druiven zijn zuur’, en ‘dialoog met Maria’. Hoofdpersonage Kai Medema stamt uit een geslacht waarin Nederlandse en Venezolaanse voorouders samenkomen - een normaal patroon van heel wat blanke Curaçaose families. Het huwelijk van zijn ouders is disharmonisch. Op elfjarige leeftijd ontdekt Kai dat zijn moeder een verhouding met een Nederlandse officier heeft. Moeder en zoon migreren naar Nederland, waar Kai de oorlog doorbrengt onder de hoede van de fanatieke NSB'er Verdenius. Noch op Curaçao, waar hij na de oorlog naar teruggaat, noch in Nederland waar hij na het mislukte verblijf op zijn geboorte-eiland weer naar toe vlucht, vindt Kai rust. Hij raakt via het kunstenaarsmilieu rond het Leidseplein en de drank steeds verder aan lager wal. De crisis komt met een bezoek van zijn ouders. Hij raakt in een delirium tremens, waarop de behandelende arts hem adviseert naar Spanje te gaan. Daar vindt hij de getrouwde vrouw Maria, maar bij haar kan hij niet blijven omdat een priester haar het goddelijk huwelijksgebod voorhoudt. Uiteindelijk keert hij daarom naar Curaçao en de moederschoot terug.

Deze tweede roman werd door katholiek Curaçao doodgezwegen, door liberaal Curaçao geprezen, door koloniaal Curaçao veroordeeld, en in Nederland heel gereserveerd ontvangen.

Was Heitzmann zeer positief door van een hartverheffende roman te schrijven, die beter was dan het debuut, wegens de uitgebalanceerde compositie, de eigen taal en stijl, in een korte recensie zag L.J. van der Steen niets meer van enige Antilliaanse problematiek, maar uitte zij op scherpe wijze een aantal morele bezwaren. Zij vond het een verhaal van een ‘onevenwichtige Curaçaose jongeman die erotiek, sex en liefde op een gevaarlijke manier door elkaar haalt’. De talrijke bijbelcitaten mochten dan op eruditie duiden, het geheel was onevenwichtig, onbevredigend, weinig geloofwaardig. ‘Als de schrijver de bedoeling had om zijn lezers te choqueren is hem dat wel gelukt, hoewel wij erop zouden willen wijzen dat hij in dit streven cultuur-historisch gezien nogal wat achter loopt.’

E.A. Nielen vond het uitgangspunt van de roman goed, maar de literaire uitwerking zwak: ‘filosofie romancée’. Hij kritiseerde de ‘mottitis’, de vele motto's die niet functioneel waren, het verwarde van de compositie waarbij de verteller zich in de vele motieven verstrikte, de

onwaarschijnlijkheid van Kai's ervaringen, de buiten het verhaal om vermelde uitvoerige overwegingen in plaats van de via de hoofdfiguur uitgebeelde beleving.

Ook *De eerste Adam* (1966) werd uit twee delen opgebouwd. In deze derde roman ontmoeten de tegenpolen elkaar in de personen van de eenvoudige taxi-chauffeur, de 'puritein van Pietermaai' Adam Polaar en de wereldberoemde antropoloog pater Bodin. Beider levensgeschiedenis wordt verteld, waarbij een dokter Luis als mediator fungeert. Waar pater Bodin - model stond Teilhard de Chardin - de mensheid beschouwt als een collectivistisch leger dat moeizaam maar gestaag steeds hoger klimt op weg naar de godheid, daalt de laatste af in solidariteit met de noden van zijn individuele medemens. Dat wordt hem aan het einde noodlottig als hij door een waanzinnige vrouw die hij van een zelfmoordpoging wilde redden, wordt neergestoken. De pater heeft door middel van een 'eenvoudige heilige' een demonstratie van medemenselijkheid ontvangen.

Niet alleen de Nederlandse kritieken werden steeds negatiever, ook op Curaçao oordeelde een onbekende criticus H.J.B. over *De eerste Adam* als een 'moralistisch traktaat, een mislukt kunstwerk'. De kritiek betrof de literaire vormgeving, de verwarrende verhaaltechniek, de hinderlijke auteurs-commentaren die het verhaal steeds weer onnodig onderbreken en de gesloten verhaalstructuur ondergraven, de weinig zinvol lijkende tweedeling, de weinig terzake doende uitweidingen en herhalingen, de voorkeur voor de hyperbool als stijlfiguur en de vele kosmische termen. Volgens H.J.B. blijven de hoofdpersonages schimmige figuren achter eindeloze theorieën, staat de directe rede los van inzicht in hun handelingen, is de auteur zelf te veel met zijn retorische en apodictische uitspraken aanwezig, kortom: 'te weinig verhaal, waardoor het, mede door zijn onheldere structuur, verveelt, dat de hoofdfiguren schimmen blijven en dat de probleemstelling, op zichzelf trouwens van ondergeschikt belang, geen dramatische vorm heeft gekregen.'

De drie romans uit de zogenoemde eerste creatieve periode worden vaak in hun samenhang geanalyseerd. Zo schreven de neerlandici Smit & Heuvel over de 'trilogie van een displaced person', zo waren in 1983 de drie romans samen de basis voor de toekenning van de prestigieuze Cola Debrotprijs voor literatuur.

Hoofdfiguren als Eddy, Kai en Adam zijn produkten van hun specifieke situatie als vertegenwoordigers van de bijna witte Cura-

çaoenaars, die hun positie ten opzichte van de gekleurde Curaçaoenaars zoeken, met in zich de afstamming van Indianen, zwarten, witten, in zich vertegenwoordigend de Afrikaanse, Europese en resten van Indiaanse culturen. De door Van Leeuwen steeds weer uitvoerig getekende familie-stambomen zijn in dezen zeer functioneel: de huidige invloed van Europa waar ze naartoe gestuurd worden voor hun 'opvoeding', waar ze studeren en in de knoop raken, is een struikelblok voor hen, waar ze niet meer thuishoren. Hun rusteloos zoeken komt voort uit hun poging een positie op het eiland ten opzichte van de meerderheidspositie van de niet-blanke bevolking te bepalen, maar daarbij worden ze geconfronteerd met het oude superioriteitsbesef dat de ouders vaak hebben en het gedrag van deze generatie tegenover de gekleurde bevolking. Het isolement van de hoofdfiguren komt mede voort uit hun geïsoleerde positie als huidige minderheidsgroep.

De meeste Nederlandse critici zagen in deze jaren de literatuur uit 'De West' als een interessant exotisch randverschijnsel van de eigen letteren, die ze soms bij het verschijnsel 'streekroman' indeelden of anderszins een plaatsje gaven in de Nederlandse context. Indien ze als afzonderlijke entiteit bestudeerd werd, 'steunend op eigen kracht', diende dat binnen de grote westerse stromingen te geschieden: 'Uitgaande van de Nederlandse Antillen als geografische en politieke eenheid, kan men de totaliteit van de letteren aldaar bestuderen als "Antilliaanse literatuur", ongeacht dus of het Papiamento, het Spaans, het Nederlands of misschien zelfs wel het Engels het taalmedium is. De gemeenschappelijkheid van levenservaringen, omstandigheden, natuur en klimaat, maakt, dat de auteurs in de verschillende talen toch gelijksoortige of minstens verwante gevoelens en gedachten tot uitdrukking brengen. Trouwens, ook op de Antillen ervaart men de invloed van de grote stromingen uit de wereldliteratuur, die in de laatste eeuw van romantiek en historisme via impressionisme en realisme zich heeft bewogen naar expressionisme en surrealisme,' aldus Garmt Stuiveling in 1957.

27 Zingende, schrijvende en lezende eilanden

Hoewel Herman de Man geschreven had dat Curaçao een ‘zingend eiland’ was waar ook de verteltraditie leefde, veel andere bronnen getuigden hoe in en na de oorlogsjaren de traditionele oratuur steeds meer verdween. De Simadán-dans en de snij- en oogstliederen werden op Bonaire nog slechts door de ouderen gekend, de Curaçaose onderzoeker Nicolaas van Meeteren ondervond grote moeite om de noodzakelijke gegevens voor zijn standaardwerk *Volkskunde van Curaçao* (1947) mondeling te verwerven: ‘coi loco foi den tempo biew’ [onzin van vroeger] noemde men de oude oratuur. Omdat de orale vormen uitsluitend in de eigen talen Papiamento en Engels voorkwamen, nooit in het Nederlands of Spaans, lag het in de lijn dat de ‘holandisashon-gedachte’ weinig ruimte had gelaten voor de oratuur. Ook van Curaçaose zijde wilde men toch vooral het volk opheffen. Zo dacht het C.C.C. er in het begin van de jaren vijftig aan om met klassieke muziek, de betere films en toneel naar het platteland te trekken, niet om te kijken wat het district aan de stad kon leren. Hoewel in de jaren na 1940 de traditionele oratuur steeds minder aandacht kreeg en wegens gebrek aan echt levende belangstelling van het volk verdween, nieuwe vormen van oratuur kwamen op. Daarnaast bood de auratuur nieuwe mogelijkheden. De oratuur bleef zo levend dat ze ook de literatuur nog sterk beïnvloedde, wat Verny February tot de term ‘orituur’ inspireerde.

Oratuur

Naast de traditionele uit de slavernij stammende liederenschat, werden steeds weer nieuwe gecomponeerd, die de actualiteit tot onderwerp hadden. Zo ontstonden na 1940 een aantal oorlogsliederen. Naast de oude Compa Nanzi verhalen - met een scheve vergelijking: de volkssprookjes - ontstonden er steeds nieuwe verhalen - met dezelfde scheve vergelijking, het kunstsprookje. Na het protest in de slaventijd tegen de shon ontstond nu het protest tegen de buitenlanders die een te grote invloed op het eiland kregen. De oratuur vernieuwde zich steeds, gedragen als ze werd door de grootmoeder, de yaya en ouderen in het algemeen. Daarnaast bezat de gemeenschap nog steeds enkele bekende vertellers, die soms zelfs beroepsvertellers waren, in

elk geval algemeen als ‘verteller’ onderscheiden werden. De zangers van de tambú bleven enerzijds de oude tradities voortzetten, vaak met adaptaties aan de gewijzigde tijden, maar kenmerkten zich ook door een improviserend gezongen, actueel satirische tekst, waarin ze door middel van een combinatie van muziek, zang en dans, de maatschappij en individuele personen kritiseerden.

Het lijkt soms wel dat bepaalde cultuurvormen eerst moeten dreigen uit te sterven eer er onderzoeksbelangstelling voor ontstaat. Werden de traditionele liederen en verhalen in het begin van de twintigste eeuw vooral door geestelijken - de missiefolkloristen - onderzocht, tijdens en na de oorlog namen de Curaçaoenaars zelf het onderzoek over, aanvankelijk ook vanuit folkloristische, maar later toch ook esthetische waardering: Nilda Jesurun Pinto en Nicolaas van Meeteren. Van meet af aan wilde Cola Debrot via het C.C.C. tot folklore-onderzoek komen, waarvoor hij Pierre Lauffer wilde laten opleiden. Maar door een weigerachtige houding van de Sticusa is het met ‘Mr. Folklore’ (de aanduiding stamt uit een karikatuur door Paachi van Kampen in de *Lorito Real*) nooit iets geworden. In het volgende decennium namen pater Brenneker en Elis Juliana het voortouw. Ze verzamelden oude voorwerpen die ze als collectie ‘Nos propiedat’ in het Curaçaos Museum onderbrachten, en vervaardigden bandopnamen met verhalen en liederen. Het was vooral in hun persoon dat de cunucu naar de stad kwam, en dat de depreciërende houding langzaamaan veranderde in appreciatie.

Pater P.H.F. Brenneker kreeg zijn geestelijke opleiding bij de paters Dominicanen in Nijmegen, waarna hij van 1937-1944 op Bonaire werkte, vervolgens acht maanden op Guadeloupe en Frans Sint-Maarten, en daarna op Curaçao. Hij is niet alleen kenner van oudheden, volksgebruiken en volksgeloof, maar ook pionier op het gebied van de onderwaterfotografie. Centraal staat zijn priesterlijke sociale bewogenheid die uiting vond in talrijke door hem opgerichte hulporganisaties. Pater Brenneker verzorgde gedurende vele jaren radioprogramma's waarin hij zijn ideeën kon verkondigen. Vanaf 1946 heeft Brenneker meer dan zeventig publikaties, op uiteenlopende gebieden als het onderwaterleven, folklore en oratuur, eenvoudige moraal-theologische raadgevingen aan zijn parochianen, gebedenboekjes, geschiedenis en letterkunde in het Papiamento en Nederlands gepubliceerd. De gemeenschappelijke noemer zijn een doorleefd ethisch godsdienstbeleven en zijn liefde voor Curaçao. Brennekers werk ontleent zijn belang vooral aan de verzameling en bestudering van de oratuur. Voor zijn literaire werk bestaat er minder belangstelling, al is

dat door zijn wekelijkse *Amigoe*-bijdragen zeker niet te verwaarlozen. Het absolute uitgangspunt voor Brenneker is het Christendom in zijn zuivere vorm: geloofsbeleving, geloofsdaden, erkenning van de medemens, de rechten van de vrouw, het gezin. De kerk moet meer van en voor de gewone man worden, zoals zij begon.

Elis Juliana verenigt in zijn persoon de oratuur, de auratuur en de literatuur. Naast kenner van de folklore is hij de beschrijver van pittoreske volkstaferelen èn maatschappijkritische poëtische gids. Als geen ander is hij in staat het geschrevene voor te dragen. Dat deed hij al vanaf zijn optreden als conferencier in een aantal 'one man shows', door middel van talrijke radioprogramma's en als gevierd performer tijdens culturele bijeenkomsten. In 1981 oogstte hij met zijn 'poesia ritmico' veel succes op het Rotterdamse Poetry International Festival. Juliana behoort tot de meest gelauwerden van de Curaçaose letteren.

Op Aruba verzamelden in het begin van de jaren zestig Hubert Booi, Ito Tromp en Eddy Tromp vanuit het Bureau Cultuur en Opvoeding een groot aantal bandopnames, die in de 'collectie Ito Tromp' in de Biblioteca Nacional Aruba nu nog op bewerking liggen te wachten. Het betreft vooral verhalen over oude Arubaanse tradities en volksgeloof, maar ook populaire verhalen en liederen. Bekende figuren waren Tomás Figaroa, Cosme Franken, Maximiliano Tromp, Catharina Ridderstap, Isidoria Kock-Paskel en Catharina Roza Ruiz-Britten. Naast dit officile onderzoek zijn er talrijke persoonlijke getuigenissen van oude mensen die bevestigen dat in hun jeugd het verhalen vertellen in de avondlijke uren en in het vrije weekend nog heel gewoon waren.

Escritura papiá

In tegenstelling tot de verdwijnende traditionele oratuur kwam de auratuur sterk op: teksten die geschreven werden en in sommige gevallen achteraf eveneens gedrukt, maar die in de eerste plaats op aurale wijze werden gedistribueerd. Het podium vervulde een belangrijke rol voor een 'schrijver' (die betiteling is hier in de letterlijke betekenis van het woord bedoeld) om tot 'publiceren' te komen. Op de bijeenkomsten van de eind jaren dertig opgerichte Sociedad Bolivariana en het van de jaren zestig daterende Ateneo Literario declameerden de als dichters bekendstaande leden hun werk. Door de slechts rudimentaire vorm van uitgeven van die dagen kwam een boekuitgave er daar-

na niet meer aan te pas. De mondelinge voordracht was voldoende om schrijvers en dichters te erkennen. In feite vervulde het toneel een soortgelijke functie. Een auteur of vertaler schreef een eigen stuk of adapteerde een bestaand stuk, dat geschreven origineel werd getypt en gestencild naar gelang het benodigde aantal spelers-exemplaren, het stuk werd een keer (of meestal meerdere keren) opgevoerd, en daarmee was de cyclus voltooid. Slechts in uitzonderlijke gevallen werd zo'n toneelstuk achteraf in gedrukte vorm gepubliceerd. Bij de populaire one man show, de velada en de revista musikal, waar voordrachtskunstenaars als Elis Juliana, Stanley Cras en Nydia Ecury met eigen 'teksten' optraden, bleven er al helemaal geen gedrukte stukken achter. In sommige gevallen werd er wel eens een band- of radio-opname, in latere tijden een video- of tv-opname gemaakt, waardoor voor conservering gezorgd werd. Het gros van het podiumwerk verdween met de laatste opvoering, want vaak bewaarden de voordrachtskunstenaars zelf hun teksten ook niet.

Escritura cantá: calypso

In 1950 werd het Curaçaose carnaval voor het eerst in het openbaar gevierd, met versierde wagens, verkleedpartijen, een optocht en pleindans. Dit carnaval zou door de op het eiland wonende Engelssprekenden geïntroduceerd zijn, maar werd spoedig door de lokale bevolking overgenomen, met name om het toerisme te bevorderen (zoals op Trinidad gebeurde). Meer en meer herkende men er zichzelf in en werd het een van de hoogtepunten van het eigen culturele beleven (uitleven).

Een vast onderdeel van de carnavalviering was de calypso-contest, die zijn oorsprong vond in de migranten-cultuur van de tweede en derde generatie Westindiërs, maar in de jaren zestig en zeventig steeds meer door de lokale bevolking werd overgenomen. De onderzoekster Rose Mary Allen onderscheidde drie kenmerken: de belangrijkste zijn het becommentariëren van sociale en politieke situaties, welke vaak met kritische kanttekening gepaard gaan, het derde was de vaak gethematiseerde man-vrouw verhouding, waarbij een 'sterk negatieve presentatie van de vrouw voorkwam' via toespelingen op sex, de viriele man en de vrouw als lustobject, een ontkend vaderschap, en de 'ontrouw' van de vrouw die met jan en alleman relaties zou hebben. Pas in later tijd zouden vrouwelijke calypsonians het vrouwelijk bewustzijn demonstreren en fel protesteren tegen discriminerende

ideeën en mishandeling. Als belangrijk vormkenmerk zag Allen de versluierende metaforen, waardoor alleen de insiders de talrijke toespelingen begrepen. Ze veronderstelde dat gevoelens van moraal en onderdrukking de oorzaak waren van een dergelijke indirecte en voorzichtige wijze van uiten. Het was natuurlijk tegelijkertijd een vermakelijk taalspel voor zangers en toehoorders beide. Vanaf het begin van de jaren zeventig zou op Curaçao de calypso steeds meer verdrongen worden door de tumba; op Aruba bleven beide bestaan bij de carnavalsviering.

Vormen van literatuur

Orale kenmerken waren van groot belang voor de literatuur. Bedienden de populairste schrijvers zich al niet van de dialoog-vorm waarin papieren personages sprekend werden voorgesteld? In de vroege Papiamentstalige romans traden vaak personages op, die na een korte introductie, aan hun medefiguren een 'verhaal in het verhaal' vertelden - het orale element werd zo op natuurlijke wijze in de literatuur binnengebracht. Antilliaanse schrijvers werden door Nederlandse critici vaak 'vertellers' genoemd, een aanduiding waarmee ze zichzelf eveneens karakteriseren.

Opvallend was het hoe na 1940 in steeds toenemende mate de literaire produktie opkwam. Het literaire tijdschrift dat tot 1940 slechts incidenteel een geringe rol speelde, kwam nu dominant op, zowel in het Nederlands als in het Papiamento. Na 1970 zou het weer uit het literaire blikveld verdwijnen. Naast een in vergelijking met vorige tijdvakken aanzienlijke tweetalige produktie van poëziebundels, verschenen er voor het eerst een aantal Antilliaanse romans in het Nederlands, terwijl tezelfdertijd het verschijnsel van de Nederlandse passanten-roman sterk opkwam.

Dat auteurs met geregelde publikaties langzaam maar zeker aan een oeuvre werkten, was eveneens een nieuw verschijnsel. Het was nog voornamelijk een aangelegenheid van mannen, zoals J.R. Vicioso, Boeli van Leeuwen, P.A. Lauffer, Tip Marugg, Luis H. Daal, Elis Juliana, G.E. Rosario, A.P. Nita, E.A. de Jongh en Frank Martinus Arion, maar de eerste vrouwen traden al gauw toe: Nilda Jesurun Pinto, Oda Blinder, Alette Beaujon, Sonia Garmers, V. Piternella, B. Vicioso, M. Penon de Abbad, en de bekende toneelvertaalsters May Henriquez, Nydia Ecury en Nena Vrolijk. Door middel van een aantal in kranten en tijdschriften gepubliceerde overzichtsar-

tikelen ontstond er een eerste canonvormingsproces met zekere consensus wie al dan niet als belangrijk auteur tot de Antilliaanse literatuur gerekend kon worden.

Door de in deze tijd ook voor het eerst bij Nederlandse uitgevers geplaatste Nederlands-Antilliaanse romans kreeg de Nederlandse kritiek oog voor wat er literair op de Antillen gebeurde. Apart van de Antilliaanse canonisering ontstond een rijtje van bekende auteurs die de letteren uit 'De West' in Nederland vertegenwoordigden, waarin naast de Surinamers Albert Helman en Rudy van Lier de Antillianen Cola Debrot, Tip Marugg, Boeli van Leeuwen en Frank Martinus Arion werden opgenomen.

Naast alle import van Nederlandse auteurs en hun werk werd er nu geëxporteerd, was er weer sprake van enige invloed naar buiten toe. Zoals aan het einde van de vorige eeuw enkele Spaanstalige auteurs een aantal gedichten in Latijnsamerikaanse tijdschriften hadden weten te publiceren, zo traden nu voor het eerst een aantal Nederlandstalige 'exotische auteurs' in het Europese moederland op. Deze export van Nederlands-Antilliaanse literatuur - voornamelijk romans - zou een blijvend verschijnsel worden. In Nederland ontstond zo aandacht van de literaire kritiek voor de Antilliaanse letteren als eigen domein, dat men veelal als exotisch en Westindisch karakteriseerde en vergeleek met Suriname.

De literatuur kreeg op en tussen de eilanden meer verspreidingsmogelijkheden door de zich ontwikkelende boekhandels en bibliotheken. De opvallend toegenomen Papiamentstalige produktie, die vooral veel poëziebundels in eigen beheer voortbracht, werd naast de reguliere boekhandels en bibliotheken via eigen distributiekanalen verspreid, maar raakte buiten het eigen eiland vaak weinig bekend.

Het officiële circuit in het Nederlands, Papiamento en Spaans was ook na de oorlog alleen voor de elite toegankelijk. De boekhandels richtten zich op het Nederlandstalige publiek, van de toch heel goedkope bibliotheken was maar een klein bevolkingspercentage lid, lang niet iedereen waagde zich in de schouwburg. Het alternatieve circuit van eenvoudige romans en toneel dat de cunucu introk, bereikte de massa wel en was daar zelfs op toegespitst.

De literatuur, en met name die in het Nederlands, was nog vooral van Curaçaose bodem afkomstig. De Bonaireaan Hubert Booi was een in het Papiamento publicerende eenling, zoals op Aruba de actieve en enthousiaste Spaanstalige J.R. Vicioso. Wel kende Aruba een zeer actief toneelleven. En de Bovenwinden? 'Literair heeft Sint Maarten nooit veel te betekenen gehad. Af en toe dichtte of schreef

een Nederlander of andere blanke wat (Kruythoff, Waymouth), maar de gekleurde lokale bevolking was in dit opzicht a-productief. Heel logisch, gezien de gebrekkige scholing en de gespleten taalsituatie èn het kleine potentieel waaruit geput moest worden,' aldus onderzoeker Sypkens Smit in 1980. Desondanks bracht het eiland zijn Camille Baly voort.

Op zoek naar 'eigenheid'

Zodra in 1945 de oorlog beëindigd was, zocht het 'Nederlandse element' van de kolonie het contact met het moederland weer op. Het wilde zo nauw mogelijk aansluiten bij de Nederlandse taal en cultuur, een streven dat tot de lay off van de grote raffinaderijen in de jaren vijftig dominant was en ook daarna tot 1969 nog een belangrijke factor bleef. De passanten en een Curaçaose elite-groep zagen de cultuur als noodzakelijk uit Nederland afkomstig, omdat het in die fase van ontwikkeling nog aan autochtone cultuur zou ontbreken: 'Er bestaat een ontzaggelijke honger naar cultuur onder een bevolking die de welstand reeds kent, maar zelf nog nauwelijks toe is aan het scheppen van de culturele versieringen des levens.' Tegenover deze traditionele 'holandisashon-idee', die alles wat Nederlands was superieur achtte en steeds een denigrerende houding ten opzichte van het Papiamento aannam, ontwikkelden sommige eveneens uit elitekringen afkomstige Antillianen hun ideeën over de zelfwerkzaamheid, het uitbouwen van wat ze in de eigen culturele traditie wel degelijk aanwezig achtten. Zo streden in de jaren veertig en vijftig twee houdingen om de voorrang: de cultuur als import-artikel onder leiding van allochtonen versus de cultuur als het vanzelfsprekende ontwikkelen van het autochtone.

In journalistieke en literaire kringen ontstond tijdens en na de Tweede Wereldoorlog de opvatting dat de literatuur van de Antillen als een apart domein beschouwd en beschreven kon en moest worden. Zo zocht Stoep-redacteur Luc Tournier in zijn 'Inleiding tot de literatuur van Curaçao' (1942) naar het eigene, dat hij in de oratuur vond als het 'ene beeld en monument van niet geleend leven', en in de Papiaments-, Spaans- en Nederlandstalige literatuur in de personen van J.S. Corsen, A. Bethencourt en Cola Debrot die het 'hogere woord' voerden. Vanaf de jaren vijftig zou Cola Debrot de letterkunde 'in' en 'van' de Nederlandse Antillen, die hij 'aanzienlijk belangrijker' noemde dan 'in het algemeen wordt aangenomen', sprekender- en schrijvenderwijs onvermoeibaar steeds weer verdedigen. Zo vond

geleidelijk de gedachte ingang, dat de Antillen een ‘eigen cultuurgebied’ waren.

Met deze ontwikkeling ging die van een eerste vorm van op het eigene gerichte literaire kritiek samen. Waar de recensie-activiteiten zich voor 1940 tot toneelopvoeringen en buitenlands literair werk beperkt hadden, ontstond er met het verschijnen van *De Stoep* een vorm van contemporaine literaire kritiek. In bladen als *Amigoe*, *La Prensa* en *Curaçao*, maar ook via de radio, werd pas verschenen poëzie en prozawerk kritisch begeleid.

De opvattingen omtrent goede literatuur ontwikkelden zich in deze media veelstemmig. Met pater Möhlmanns uitspraak: ‘Iemand kan een goed kunstenaar zijn, zonder dat hij godsdienstig is’ nam de kerk afstand van haar voor 1940 consequent verkondigde traditionele standpunt over literatuur als missiemiddel. De literatuur seculariseerde in produktie èn kritiek.

Vanaf de jaren vijftig werd ‘het eigen karakter’ het sleutelwoord. *Simadán* wees het experimentele van voorganger *De Stoep* radicaal af en propageerde daarvoor in de plaats het ‘eigene’, een realisme dat de eigen identiteit zou uitdrukken. De *Antilliaanse Cahiers* en *Watapana* realiseerden de zelfwerkzaamheid ten opzichte van de eigen eilanden, de eigen taal, de plaats in de Caraïbische regio en tegenover Nederland. Het creatieve literaire produkt zowel als de kritiek stond in beide organen stevig in de rotsachtige bodem. De functie die aan tijdschriften als *Kambio* en *Vitó* in de roerige jaren zestig werd toegeschreven was die van een bewustmakingsproces van de eigen politiek-economische situatie. Nieuw literair werk van elke Antilliaanse romanschrijver en dichter bracht voortaan de eigen Antilliaanse realiteit in meer of minder kritische mate in beeld. Daarnaast klonk het protest tegen Nederlands-Westers neo-kolonialisme en imperialisme.

Het eigene, de autonomie ook op het gebied van de woordkunst, fungeerde dus als sjibboleth op alle gebieden. Niet alleen de literatuur, maar ook het toneel, de boekenweken, de schrijfwedstrijden dienden ter stimulering van de aandacht voor dat eigene. Het ‘alternatieve circuit’ kende door zijn aard een compleet eigen produktie, distributie en lezerskring. Maar ook inhoudelijk viel daar de ontwikkeling waar te nemen van dramatische verhalen over exotische kastelen, rijke buitenlanders etc. naar minstens even emotionele drama's in de eigen herkenbare omgeving, met Antillianen (en buitenlanders) als hoofdpersonages. Ook hier werd het leven in bepaalde kringen van Curaçao en Aruba zelf getekend. In de taal waren deze populaire produkten in elk geval compleet eigen wegens het gebruik van het

Papiamento van de straat. Deze romans dienden niet allereerst een sociaal doel, al was maatschappelijke kritiek onderhuids aanwezig. Evenmin hadden ze een moraliserende, missionerende functie, hun voornaamste kenmerk was het divertissement van de talrijke lezers en lezeressen.

Een auteur als Guillermo Rosario werkte in deze traditie, maar hij schreef ook poëzie en proza als sociaal strijdmiddel, als protest tegen het establishment dat de sociaal zwakke uitbuitte, als een middel tot bewustwording en verantwoordelijkheid van de zwarte arbeider. Hij en anderen brachten het ras- en kleurprobleem in de literatuur. Heel globaliserend ingedeeld zou gezegd kunnen worden dat in de Nederlandstalige literatuur dit probleem vanuit de positie van de witte, in de Papiamentstalige vanuit de zwarte Curaçaose mens beschreven werd. Samen met Pierre Lauffer, Luis Daal, Elis Juliana en anderen zette Rosario de grote stap voorwaarts. Bij hen zou de Papiamentstalige literatuur evolueren van het lichte ontspannende genre naar serieus te nemen werk dat de eigen identiteit veelzijdig verkende. Zo maakten de Nederlandse en de Papiamentstalige literatuur een soortgelijke ontwikkeling door, omdat immers ook de eerste de overstap maakte van journalistiek gelegenheidswerk, waardoor het zich voor 1940 kenmerkte, naar internationaal erkend hoog literair niveau.

Hoofdstuk VI De wortels van de authenticiteit

‘Het gaat om de wortel of, zo men wil, de wortels die niet afsterven willen. (...) Het gaat om de wortels van de authenticiteit, die telkens door een netwerk van fraseologie dreigt te worden overwoekerd. Woorden als “menselijke waardigheid” en “sociale bewogenheid” kunnen hier eveneens van toepassing zijn, maar zij zijn helaas door het veelvuldige gebruik versleten. Het gaat in de eerste plaats om de *authenticiteit*.’

Cola Debrot ‘Verworvenheden en leemten van de Antilliaanse literatuur’

1969	Op ‘dertig mei’ brandt Willemstad; algemeen denkt men dat nu de onafhankelijkheid spoedig zal volgen. Pierre Lauffer wordt met de Cola Debrotprijs voor literatuur onderscheiden. Frank Martinus Arion schrijft nagenoeg in zijn eentje zijn tijdschrift *Ruku* vol.
1971	Het tumba-festival doet zijn intrede bij de carnavalsviering. Pierre Lauffer publiceert de anthologie *Di Nos*. Diana Lebacs geeft met *Sherry* de eerste Nederlands-Antilliaanse jeugdroman uit.
1972	Frank Martinus Arion voltooit zijn *Bibliografie van het Papiamentu*. Stanley Cras begint in Amsterdam zijn Editorial Antiyano. De Antillen nemen deel aan het eerste Carifesta.
1973	In Rotterdam wordt door Andries van der Wal de Flamboyant/P opgericht. De Sticusa stelt een prijs voor niet-Nederlandstalige Antilliaanse literatuur in. Frank Martinus Arion publiceert *Dubbelspel*.
1974	Het eerste nummer van *Kristòf* verschijnt. De Fundashon Mongui Maduro wordt officieel opgericht.
1975	Suriname wordt onafhankelijk.
1976	In Cas di Cultura vindt het eerste Aruba International Theatre Festival plaats. Eligio Melfor en Pater Brenneker moeten de Cola Debrotprijs samen delen.
1977	Tijdens de ‘augustusdagen’ vecht Aruba voor zijn status aparte. De Eilandsraad van Aruba aanvaardt een officiële etymologische spelling voor het Papiamento. Elis Juliana ontvangt de Cola Debrotprijs voor zijn verdiensten op literair gebied.

1979	Op 3 maart verschijnt het eerste nummer van de *Amigoe*-weekendbijlage, *Ñapa*.
1980	De militairen grijpen de macht in Suriname. Op het FestAntil presenteren alle zes eilanden hun literatuur.
1981	De Fundashon Pierre Lauffer wordt opgericht; ze zal de Premio Bienal Pierre Lauffer voor het eerst uitreiken aan Antoine Maduro.
1982	Bij landsbesluit krijgt de eerste coöperatieve Antilliaanse uitgeverij Kolibri haar goedkeuring. Lasana M. Sekou publiceert voor het eerst bij House of Nehesi.

	Op Sint-Maarten vindt het Smafestac plaats. Aruba opent een nieuw bibliotheekgebouw.
1983	Boeli van Leeuwen en Sonia Garmers ontvangen de Cola Debrotprijs voor literatuur.
1984	Het C.C.A. presenteert de eerste bloemlezing van Arubaanse literatuur *Cosecha Arubiano*. De Arubaanse uitgeverij Charuba geeft haar eerste publikaties in samenwerking met het Haagse Leopold uit. De Philipsburg Jubilee Library opent haar nieuwe bibliotheek. Luis H. Daal ontvangt de Premio Bienal Pierre Lauffer.
1985	Shell en Lago verlaten de eilanden Curaçao en Aruba. Boeli van Leeuwen begint met *Schilden van leem* een volgende creatieve periode in zijn leven.
1986	Aruba wordt een zelfstandig land binnen het Koninkrijk. De Premio Bienal Pierre Lauffer wordt aan Elis Juliana uitgereikt. Op Curaçao wordt Papiamento als schoolvak geïntroduceerd.
1987	De Venezolaanse regering spreekt zich uit voor blijvende Nederlandse aanwezigheid in het Caraïbische gebied. Frank Martinus Arion start zijn Papiamentstalige basisschool Kolegio Erasmo.

1988	Claude Wathey verklaart dat Sint-Maarten binnen vijf jaar onafhankelijk zal zijn. Papiamentu wordt als leervak op de basisscholen van Bonaire en Curaçao geïntroduceerd. Tip Marugg: *De morgen loeit weer aan* wordt genomineerd voor de Nederlandse AKO-prijs. De vertelgroep Lingua Franca wordt opgericht. Curaçao opent de nieuwe Biblioteka Publiko Korsou.
1989	Tip Marugg en Carel de Haseth delen de Cola Debrotprijs voor literatuur.
1991	Enrique Muller wordt onderscheiden met de Premio Bienal Pierre Lauffer.
1992	Anton Claassen publiceert een analyse van Arubaanse poëzie.
1993	Aruba en de Nederlandse Antillen zijn voor het eerst op de Frankfurter Buchmesse aanwezig. Curaçao kiest door middel van een referendum voor een Antillen van de Vijf; de andere eilanden volgen dit voorbeeld een jaartje later.
1994	Veertig jaar Statuut wordt nadrukkelijk gevierd om de Koninkrijksbanden te bevestigen.
1995	Jules de Palm krijgt de Cola Debrotprijs

28 Dertig mei 1969 en daarna

Op 30 mei 1969 brandde Willemstad en de puinhopen zouden daarna in de herinnering van de Curaçaose en Antilliaanse bevolking nog lang nasmeulen. Al gedurende het hele decennium was het onrustig geweest in het Caraïbische gebied, waar de grotere Engelse eilanden intussen alle hun onafhankelijkheid hadden verworven, maar waar de economische ontwikkelingen ernstig teleurstelden. Op de Nederlandse Antillen functioneerde het politieke systeem onbevredigend. Het persoonlijke charismatische leiderschap en het politieke patronagesysteem dat vrienden begunstigde en de politieke tegenstanders zoveel mogelijk in de verdomhoek duwde, bracht toenemende sociale en economische verschillen teweeg, op een eiland waar doorgaande automatisering, ontslagen en een haperend toerismebeleid de economische ontwikkelingen zorgelijk maakten.

De na de oorlog zo welvarende eilanden gleden in rap tempo af, wat de individuele burger dagelijks voelde aan stijgende prijzen, die niet voldoende door salarisverhogingen werden gecompenseerd. De regering, gevormd door de Democratische Partij, die al dertien jaar onafgebroken aan de macht was, voerde een beleid, dat door de arbeiders als rechteloosheid ervaren werd. De ongelijke behandeling van Nederlandse werknemers die veel extra voorzieningen ontvingen in vergelijking met hun Antilliaanse collega's, en met name het contractor-systeem waarbij de Shell haar goedbetaalde en van aantrekkelijke secundaire voorzieningen voorziene arbeiders ontsloeg, die dan via onderaannemers tegen een veel lager loon en zonder sociale bescherming hetzelfde werk moesten doen, riepen grote weerstanden op.

Het loonconflict bij contractor Wescar leidde einde mei 1969 tot een felle staking, die van het fabrieksterrein oversloeg naar het eiland toen een protestmars ontaardde in brandstichting, plundering en ‘geweld tegen vreemdelingen’. Van zuivere vakbondsstrijd breidde de staking zich uit tot een politieke actie, die uitliep op de eis tot aftreden van de regering. Maar de regering gaf niet voetstoots toe. Amador Nita werd gearresteerd, evenals later Stanley Brown, welke laatste wegens zijn artikelen in het strijdbare *Vitó* als belangrijke aanstichter tot de politieke onrust werd gezien. Op verzoek van de regering kreeg de onvoldoend toegeruste plaatselijke politie versterking van enkele honderden Nederlandse mariniers. Maar toen lagen meer dan zestig gebouwen aan beide stadszijden in puin, waren er twee doden en een

aantal gewonden te betreuren en waren er meer dan driehonderd arrestaties verricht.

De geschokte bevolking vroeg zich af hoe zoiets op het zo rustige Curaçao had kunnen gebeuren. De vice-premier, de Arubaan W.F.M. Lampe, mocht zich dan in zijn memoires van den domme houden: 'Op de meest democratische wijze werd het land geregeerd, terwijl de regering in luttele jaren, enorm veel wist te bereiken voor het welzijn van land en volk,' de officiële rapporten betreffende 'het verschijnsel dertig mei' en de latere analyses verweten de bewindslieden ernstige tekortkomingen. Vijf jaar na dato schreef socioloog René Römer over de frustraties in de behoefte bevrediging die bij een groot deel van de Curaçaose bevolking te signaleren waren, over rechtvaardige financiële eisen, maar ook over de roep om erkenning van rechten als sociale waardering en adequater onderwijs. Nog altijd fungeert 'Dertig mei 1969' als een spookbeeld dat de kop opsteekt zodra de eilandelijke gemoederen ook maar enigszins rond sociaal-economische tegenstellingen verhitten. Deze datum sloeg een bres in het bewustzijn van de Curaçaoenaar, en zou de verhouding met de overige Antilliaanse eilanden en ook Nederland de komende decennia sterk benvloeden.

Literaire reacties

Nauwelijks was het vuur geblust en waren de rookwolken opgetrokken, of de eerste literaire reacties verschenen in druk. Hun aantal, felheid en intensiviteit demonstreerden het bewustwordingsproces dat al in de decennia daarvoor steeds meer in de literatuur op gang gekomen was. De auteurs beschouwden literatuur als een geschikt medium om maatschappelijke veranderingsprocessen kritisch te begeleiden en te becommentariëren.

Guillermo Rosario publiceerde enkele directe reacties op de gebeurtenissen, volgens de traditie van het alternatieve circuit. Hij was zonder terughouding positief over de gebeurtenissen op de dag zelf en de gevolgen.

De auratuur reageerde direct op de gebeurtenissen. De bekende tambú-zanger Shon Kolá protesteerde tegen de gevangenneming van vakbondsleider Papa Godett, en ook Rudy Plaate en E. Candelaria behandelden de crisisdatum. Ze protesteerden tegen de regeringsmaatregelen, pleitten voor Godett en de arbeiders, ze zongen hun verdriet over de tragiek uit. R. Recordina vergeleek de jongste troebelen met de grote historische slavenopstand in 1795 onder Tula. De zangers

analyseerden de in het verleden gezochte oorzaken en de nu volgende onzekere economische en staatkundige toekomst.

Terwijl de vijf oorlogsjaren van 1940 tot 1945 nauwelijks literaire reacties hadden teweeggebracht, was deze ene dag een bron van durende inspiratie, want ook na tien, vijftien en twintig jaar zou er nog over geschreven worden.

Guillermo E. Rosario reageerde met niet minder dan drie werken op de gebeurtenissen. Al in juni 1969 gaf hij *30 di Mei di 1969: renasimentu di Kòrsow* [30 mei 1969: Curaçaos renaissance] uit, een bundeltje met vijftien gedichten. Centraal stond de 'wedergeboorte', de opbouw van een beter Curaçao. De compositie kan gezien worden als een pleidooi voor een beter begrip tussen de representanten van de verschillende sociale klassen, een oproep om hard te gaan werken aan een hernieuwd eiland, aan sociale gelijkheid van zwart en wit.

Obrero lánta: korona di soneta dediká na memorya di Orlando Gregorio Geraldinus i Manuel Antonio Gutierrez, 30 di mei 1969 [Arbeider, sta op] bevatte (zoals de titel al aanduidde) een sonnettenkrans, die enigszins vrij gevolgd werd. Rosario plaatste in elke laatste terzine de 'boodschap' van de bundel, een oproep aan de arbeiders tot mobilisatie, tot produktie en eenheid, een waarschuwing om wakker te blijven en aan de vooruitgang te werken. De sonnetten één tot tien waarschuwden hoe fout het verloochenen van eigen waarde was, de sonnetten elf tot vijftien bepleitten het opkomen voor eigen rechten en het ten dienste staan van het volk. Ook van deze bundel was er geen recensie te vinden.

In 1970 tenslotte verscheen Rosario's *Humor kayente: kosecha di Juli di 1969* [Warme humor: oogst van juli 1969], een verzameling van 'grappige' gebeurtenissen en de 'humor' waarmee op 30 mei 1969 en daarna gereageerd was op het gebeurde in de vorm van een aantal 'proza-anekdotes'.

Exact een jaar na 'Dertig mei 1969' verscheen Edward A. de Jonghs *E dia di mas históriko*, welke reportage-roman een ongekend verkoopsucces werd, want in tien jaar tijds werden er in drie drukken niet minder dan zesduizend exemplaren van verkocht: een Curaçaose bestseller! De door de auteur zelf als 'novela históriko' aangeduide werk bevatte zowel tekst als foto's. De Jongh schreef in zijn voorwoord dat hij op de bewuste datum door de stad gelopen had om informatie te krijgen, en dat hij vanaf een centraal punt getuige geweest was van de demonstraties. Daarom werd de tekst een combinatie van verhaal en

journalistieke reportage. De vertelde tijd liep van 21 mei tot 13 december 1969.

De achttienjarige Boy Kalina is als hoofdpersoon niet meer dan een radertje in de grote strijd om verandering. Hij is de jongste en werkloze zoon van een ziekelijke moeder. Boy solliciteert bij Pakus Nobo. Als hij op de eerste werkdag wegens een verkeersongeluk te laat komt, is hij zijn nog niet begonnen werk direct al weer kwijt. Maar hij houdt vol. Na een aantal sollicitatiegesprekken zal hij in juni bij een Amerikaanse fabriek kunnen beginnen. Op 30 mei gaat Boy met zijn vriend Bèto een nieuw overhemd kopen om de volgende dag netjes op het werk te kunnen verschijnen. Ze merken dat alle winkels gesloten zijn en ze horen van de grote staking. Dan worden de twee jongens ooggetuigen van de gebeurtenissen op 30 mei, die uitgebreid aan de orde gesteld worden. Van toeschouwer wordt Boy deelnemer als vriend Carlos hem drank aanbiedt. Hij gooit een brandbom naar Pakus Nobo, de winkel waar hij ontslagen was, en neemt later drie horloges aan die iemand hem in de handen duwt. Thuis wordt hij gearresteerd en krijgt zeven maanden gevangenisstraf.

Boy wordt getekend als slachtoffer. Hij is goedwillend, maar het is erg moeilijk om werk te krijgen, de bazen luisteren niet naar hun werknemers. Bij voorbaat wordt zijn daad op 30 mei 1969 verontschuldigd. De molotovcocktail wordt hem aangereikt, de horloges neemt hij van iemand anders aan: hij had gedronken, hij is geen echte dief geweest. Maar ook dan wordt hij weer slachtoffer, want net híj wordt gearresteerd.

Van Esch & Thuis, die een doctoraalscriptie aan de Antilliaanse literatuur wijdden, constateerden een bijdrage aan de opbouw van een beter Curaçao, het zich solidair verklaren met de opstand. Beide auteurs wezen de monopoliepositie van de vreemdelingen als hoofdoorzaak aan, beide wensten een Curaçao van gelijkheid als ideaal voor de toekomst. Maar het verschil was, dat De Jongh niet meer dan gellustreerde reportage leverde, terwijl Rosario de arbeider opriep tot actie en daarom feller was tegenover het establishment.

Het is opvallend dat geen passanten over ‘dertig mei 1969’ geschreven hebben, met uitzondering van Tini Schoorl-Straub die er de onbeduidende novelle *Onder de passaat* (1970) aan wijdde.

In Diana Lebacs' jeugdroman *Sherry* (1971) waren de gebeurtenissen van die dag niet meer dan een historische bijkomstigheid. Maar het hele werk ademde de sfeer van het na ‘dertig mei’ ontstane culturele elan. Sherry hoort het ‘dertig mei’ nieuws als ze voor haar studie in Nederland woont en reageert enthousiast. Maar als ze eenmaal te-

rug is op Curaçao, betekent dat een tegenvaller, want ogenschijnlijk is alles bij het oude gebleven. Daarom start ze een beweging van kritische jongeren, als een culturele follow-up van wat 'Dertig mei 1969' van vakbondskant en politiek begon.

Daarmee werd Sherry een 'klassieke' jeugdroman die zijn ondertitel 'het begin van een begin' dubbel waarmaakte: hij luidde èn de Nederlands-Antilliaanse jeugdliteratuur in, èn de kritisch-maatschappelijke reflectie die deze vanaf dat moment zou kenmerken. De Nederlandse jeugdboekenauteur Miep Diekmann die uitgeverij Leopold adviseerde, schreef positief over het 'goede debuut' omdat in de roman de denkwereld en visie van de Antilliaanse jongere zèlf nu kenbaar gemaakt werden.

Ook Frank Martinus Arion hield zich sterk met 'Dertig mei 1969' bezig, op de dag zelf als toeschouwer en redder van een belangrijk deel van de bisschoppelijke bibliotheek toen die geheel in vlammen dreigde op te gaan, later door zijn tijdschrift *Ruku* veel discussieruimte te bieden en zelfs een speciaal '30 mei-nummer' op te nemen.

In zijn latere romans sprak hij een genuanceerd oordeel uit. Zo stond er in *Dubbelspel* (1973) dat 'Dertig mei 1969' achteraf niet als meer dan een primitieve revolutie beschouwd kon worden. De enige waarde ervan was 'dat de vreemdelingen hadden gezien, dat de Curaçaoenaar niet álles van hen zou nemen. Alleen in dat opzicht waren ze met 30 mei volgens hem (Janchi) een stap verder gekomen. Je kunt het volk niet eeuwig voor de gek houden'. Verder noemde de roman 'Dertig mei 1969' 'een wilde drink- en brandpartij die niets heeft veranderd'.

De houding van Martinus wordt duidelijk als we het thema van *Dubbelspel* daarmee verbinden: Martinus wilde niet afbreken, branden, maar juist opbouwen, produceren op coöperatieve grondslag. Criticus Fons Graafsma stelde daarom later het 'bouwmotief' centraal: 'men moet zijn steentje (dominosteen!) bijdragen om met werkkracht (d.i. bouwen) en geestkracht (d.i. bereidheid tot verandering) het eigen DUBBELSPEL te realiseren'. Pablo Walter voegde in zijn reactie op dit artikel daaraan toe, dat hij *Dubbelspel* wilde lezen als manifestatie van de veranderde sociale status van de gekleurde bevolking, omdat er ten opzichte van de romans als die van Cola Debrot, Tip Marugg en Boeli van Leeuwen van voor 'Dertig mei 1969' een 'totale omwenteling' plaatsvond: in één keer zes vertegenwoordigers van de gekleurde bevolking als hoofdfiguren in een Nederlandstalige roman, van wie er één aan de dominotafel de sociale bewustwording

predikt. Walter was op grond daarvan voorstander van een ‘tweedeling in de nederlandstalige antilliaanse literatuur, t.w. de periode vóór en de periode ná 1969'.

In *Afscheid van de koningin* (1975) schreef Frank Martinus Arion positiever over de mei-revolutie, door van ‘bijbelse verontwaardiging’ en van volksmensen als ‘engelen der wrake’ te spreken.

In *Trinta di mei, mi ta konmemora bo / Dertig mei, ik herdenk je* (1978), geschreven aan de vooravond van zijn afstuderen als psycholoog, op 23 mei 1978, herdacht de jonge Curaçaoenaar Eric La Croes op zijn wijze de gebeurtenissen op en de gevolgen van ‘Dertig mei 1969’. Hij deed dat in twee talen en met behulp van twee genres: Papiamento en Nederlands, poëzie en proza. In vier delen schetste hij de ‘onwetendheid, de herinnering, het volk en zijn problemen’. De bundel was een positiebepaling van de auteur zelf en zijn land: de geschiedenis, met name ‘Dertig mei 1969’ zelf, maar ook wat daarna kwam, zoals de afscheidingsbeweging van Aruba. Eric La Croes toonde zeer sociaal gericht een persoonlijke betrokkenheid bij ‘Dertig mei 1969’ en de gevolgen op lange termijn voor land en volk.

Gevolgen voor het eiland, het land en het koninkrijk

De uit de hand gelopen troebelen van ‘Dertig mei 1969’ hadden politieke gevolgen in de vorm van nieuwe partijen. Direct werd de Frente Obrero di Liberashon (FOL) opgericht en wat later de Movemento Antia Nobo (MAN). De eerste deed aan de verkiezingen van 5 september 1969 mee en veroverde niet minder dan 22 procent en drie zetels. Maar de oude DP bleef met 43 procent aan de feitelijke macht, terwijl ook de NVP nog meer dan de FOL, namelijk 24 procent van de stemmen haalde. De jonge progressieve FOL ging samen met de tot dan toe als aartsvijand en conservatief beschouwde DP regeren!

Ook op de andere eilanden werden de gevolgen gevoeld. Het geschrokken Nederland eiste van alle zes eilanden dat ze de voorbereiding van een zo spoedig mogelijke onafhankelijkheid serieus ter hand zouden nemen - dat was in de jaren zeventig de leidende gedachte in zowel Nederland als op de Antilliaanse eilanden zelf. ‘Buurland’ Suriname volgde de uitgezette koers en nam in 1975 afscheid van het koninkrijk. Dat maakte Aruba kopschuw, omdat het onder geen beding ‘onder’ Curaçao zou willen ressorteren, zonder Nederlands beschermende paraplu. De sedert de jaren dertig steeds weer de kop op-

stekende idee van een Status Aparte herleefde toen Betico Croes en zijn Movemento Electoral di Pueblo (Mep) de verkiezingen won en de absolute electorale meerderheid op het eiland verwierf. In 1977 zou Aruba een stormachtige augustusmaand doormaken, waarvan het resultaat was dat het roer definitief om kon en de zo fel begeerde Status Aparte binnen bereik kwam. Ze zou in 1986 een feit worden, maar werd gekoppeld aan een tienjarige overgangsperiode waarop de volledige onafhankelijkheid moest volgen. Inmiddels is deze dreigende zelfstandigheid van de baan. Wijs geworden door de Surinaamse ontwikkelingen gedurende het militaire bewind van 1980-1987 en 1990-1991, opteren alle zes Antilliaanse eilanden momenteel voor blijvende banden binnen het koninkrijk. Door middel van de referendums in 1993 en 1994 hebben de Antillen van de Vijf gekozen bij elkaar te blijven en samen de autonomie van het Statuut nieuwe inhoud te geven.

Sociaal-economische gevolgen waren de sterk toenemende macht van de vakbonden die zich losmaakten van kerkelijke en politieke patronage, een Antillianisering van de personeelssector omdat veel Nederlandse passanten het eiland geschrokken verlieten en de sociaal-culturele erkenning van de zwarte bevolking. Als gevolg van de interactie van regering, vakbonden en werkgevers kwamen er betere lonen, arbeidsvoorwaarden en werkomstandigheden. De andere kant van de medaille was dat buitenlandse bedrijven wegtrokken, wat tot grotere werkloosheid leidde. Bovendien kreeg het toerisme op Curaçao een enorme klap, waarvan Aruba profiteerde. De eilanden Curaçao en Aruba werden zo steeds meer elkaars economische concurrenten, want elke toerist die naar Aruba ging, kwam niet naar Curaçao.

Het belangrijkste culturele gevolg was de grote aandacht voor het Papiamento, dat op alle gebieden nu definitief doorbrak. De taal gold als het meest kenmerkende symbool van het eigene. Herkomst, spelling, grammatica en standaardisatie van het idioom werden voorwerpen van studie. Daarnaast was er een sterke bewustwording van de eigen geschiedenis, wat zich op literair gebied uitte in de aandacht voor de vrijheidsheld Tula. G.E. Rosario's roman *E rais ku no ke muri* was van 1969, P. Domacassé's toneelstuk *Tula* werd in 1971 met veel succes herhaaldelijk op Bonaire en Curaçao opgevoerd.

Armand Busropan noemde Rosario's literaire verbeelding van de vrijheidshelden Tula en Karpata die in 1795 tegen de slavenmeesters in opstand kwamen, maar smadelijk verslagen werden en vervolgens gruwelijk gestraft, ‘een heroserend verhaal met fictieve inslag over

de levensgeschiedenis van Tula die met twee liefdesaffaires moet worstelen. Het zijn beide liefdesaffaires die een te groot gedeelte van het werk in beslag nemen en het hierdoor verzwakken. De aanloop tot het wezenlijke, de vrijheidsstrijd, is te groot. Hierdoor is weinig aandacht besteed aan de verhandeling van de rol van de slaaf in de maatschappij en ontvangt men uiteraard niet veel informatie uit die tijd.' Maar het zal duidelijk zijn dat de onderwerpkeuze en de politieke stellingname daarmee een nieuw verschijnsel waren. Voor Domacassé was toneel een wapen tot bewustwording van de eigen historie die door westerse geschiedschrijvers vervalst was: 'Hij schuwde het experiment niet en onderzocht allerlei middelen om de eigen mensen historisch besef bij te brengen en los te weken van een te sterke hang naar Europese culturele opvattingen,' aldus Heuvel & Van Wel. Gedrukt of gespeeld, de literatuur werd een dominante maatschappelijke functie toebedeeld.

De grote aandacht voor het eigene en het zich definitief losscheuren van de 'holandisashon'-gedachte bracht tegelijkertijd een zekere culturele segregatie en isolatie met zich mee.

De economische stabiliteit van de Nederlandse Antillen kreeg in 1985 grote schokken, toen zowel de Curaçaose Shell als de Arubaanse Lago hun poorten sloten. Maar gelukkig namen Venezolanen en Amerikanen de raffinaderijen, zij het onder veel minder gunstige voorwaarden, over. Naast deze traditionele activiteiten kende Curaçao een stormachtige ontwikkeling van de off-shore, terwijl Aruba met een sterk toenemend toerisme de Status Aparte op 1 januari 1986 kon ingaan. De Bovenwinden, met name Sint-Maarten, kenden een toeristische 'boom' periode die wel veel geld opleverde, maar infrastructureel en bestuurlijk voor grote problemen zorgde. Die worden nog vergroot door de verwoestingen die orkaan Luis in 1995 aanrichtte. De 'kleine' eilanden Bonaire, Sint-Eustatius en Saba leidden een rustiger bestaan, maar kampten voortdurend met financieringstekorten van de overheid die alle zeilen moest bijzetten om de bevolking enigszins aan werk te helpen.

De taalsituatie

Raúl G. Römer schetste de functie van de talen in de Antilliaanse maatschappij na 'Dertig mei 1969'. Op de Bovenwinden overheerste vanouds het Engels op alle gebieden behalve in het onderwijs, op de

Benedenwindse eilanden werd het Papiamento steeds sterker. In de huiselijke kring, bij sport en spel, in de mondelinge communicatie in winkels en in de handel, in de dagbladpers, in de boulevardpers en populaire tijdschriften, in de eigen radio- en televisieprogramma's, en ook in de regionen van het culturele leven drong het Papiamento door. Ook in de politieke debatten werd het algemeen. Toneelstukken werden vertaald, bewerkt en aangepast of in toenemende mate in het Papiamento geschreven door auteurs van eigen bodem. Op sommige scholen was het Papiamento een facultatief vak, op de Pedagogische Akademie was het verplicht. In het kleuter- en speciaal onderwijs is Papiamento de voertaal.

'Zeker in het licht van de naderende onafhankelijkheid moet een realistische taalpolitiek gevoerd worden,' schreef R.G. Römer in 1977, maar daar schortte het nog aan. Er was vanuit de overheid geen taalpolitiek, de elkaar opvolgende regeringen lieten de taalzaken volkomen op hun beloop zonder dat ze actief durfden in te grijpen.

Vanuit deze situatie schetste het Instituto Lingwistiko Antiano (ILA) in een 'positionpaper' *Aanzet tot regulering van de Antilliaanse taalsituatie* (1981) het Nederlands als 'spooktaal', omdat het wel 'officieus' de officiële taal was (het is nergens geformaliseerd), maar in de Antilliaanse maatschappij nauwelijks meer functioneerde. Nederlands was teruggebracht tot de rechtspraak op de Benedenwinden, de schriftelijke communicatie van het bestuur en in het onderwijs niet meer dan tijdens het klasgebeuren: 'een officiële taal, die niet meer als zodanig functioneert, met daarnaast twee levende talen, die in de interne communicatie van het land de belangrijkste rol spelen, zonder dat ze wettelijke erkenning genieten werkt chaos in de hand.' Vanuit deze situatie kwam men tot voorstellen voor de wettelijke erkenning van het Papiamento en het Engels. De belangrijkste argumenten van het 'positionpaper' waren: de waardering voor het Papiamento als taal zal toenemen; invoering van het Engels betekent erkenning van de geheel eigen aard en identiteit van de bevolking van de Bovenwinden; de discriminatie die Papiamento-sprekers nu voor de wet ervaren zal verdwijnen; regulering van de situatie bij de wetgevende macht wordt bewerkstelligd; aanpassing en harmonisering van het taalgedrag tussen de overheid en de gemeenschap zullen plaatsvinden; maatschappelijke drempels worden verlaagd, met als gevolg grotere participatie van de burgers; het gevoel van eigenwaarde wordt groter; voorwaarden voor culturele overleving worden geschapen; de officiële erkenning van het Papiamento en het Engels zou de invoering ervan op school vergemakkelijken. De taal van de

Benedenwinden verwierf ‘koninklijke goedkeuring’ toen koningin Beatrix in 1987 op haar bezoek aan de Antillen en Aruba een deel van een officile toespraak in het Papiamento uitsprak, wat een schok van blijde appreciatie op de eilanden teweegbracht. De problemen rond de waardering van de taal waren in de jaren tachtig niet van de lucht geweest.

In 1982 stelde de toenmalige minister van Onderwijs en Volksontwikkeling, Jacques Veeris, zijn politieke toekomst zelfs in de waagschaal om een oplossing te creëren. Het resultaat was een vlucht in de decentralisatie: Aruba koos de al in 1977 door de Eilandsraad aanvaarde etymologische spelling, de twee andere eilanden zouden een fonologische kiezen. Een compromis werd wel gezocht, maar niet gevonden en daarmee kreeg de zich inmiddels steeds duidelijker aftekenende Arubaanse status aparte ook lingustische consequenties. De politiek bracht het wel tot een wetsontwerp, echter niet tot goedkeuring daarvan in de Staten, zodat het Papiamento en het Engels nog geen officiële status kregen.

De Bovenwinden kenden eveneens problemen in verband met de voertaal op de lagere school en in het voortgezet onderwijs, omdat men aanvankelijk zijn leerlingen naar Aruba en Curaçao moest sturen. Met de komst van het Milton Peters College kende Sint-Maarten voortgezet onderwijs, terwijl er nu ook op de twee andere eilanden mogelijkheden zijn om de leerlingen wat langer ‘thuis’ te houden. Vooral Saba heeft steeds weer voor Engelstalig onderwijs gepleit, hoewel een project om die taal integraal in te voeren in eerste instantie mislukte. Ook op die eilanden worstelt men nog steeds om de onderwijstalen in balans te krijgen.

Alle Curaçaos geharrewar beu, besloot Frank Martinus in 1987 zijn particuliere basisschool Kolegio Erasmo te starten, waar het Papiamento voertaal van het onderricht werd, en het Nederlands later als vreemde taal zou worden aangeleerd. Na langdurige actie ‘Papiamentu ta bai skol’ [Papiamento gaat naar school] lukte het eindelijk in 1986 om het Papiamento als leervak in de basisscholen van Bonaire en Curaçao in te voeren, echter niet op Aruba.

Maar ondanks alle problemen om Papiamentu op de scholen gentroduceerd te krijgen, gingen de bestudering van en de waardering voor de taal onverminderd door. In 1978 werd door M. Eustatia, M. Henriquez, B. Hasham, D. Jonis, S. Joubert en E. Muller een werkgroep opgericht, met het doel ‘de inventarisatie van literatuur in en omtrent papiaments, de oprichting van een bibliotheek met linguïstische literatuur, de publicatie van artikelen en boeken over het papia-

ments, het organiseren van lezingen en kursussen voor geïnteresseerden'. Uit deze werkgroep kwam op 15 oktober 1979 het IPEP (Instituto pa Promoshon i Estudio di Papiamentu) voort, dat op het gebied van de taalontwikkeling in belangrijke mate sturend heeft gewerkt, onder meer door het aanleggen van een bibliotheek, het organiseren van symposia en het publiceren van een aantal Papiamentstalige werken op het gebied van taal en literatuur. Ter nagedachtenis van de grote Antilliaanse pionier-Papiamentist werd het IPEP na 1985 omgedoopt in 'Instituto Raul Römer' zonder dat de doelstelling en werkwijze veranderden.

De op 16 juli 1981 opgerichte 'Fundashon Pierre Lauffer' wilde de herinnering aan deze bekende dichter-schrijver levend houden. De activiteiten zijn het inventariseren en heruitgeven van Lauffers werken en het tweejaarlijks uitreiken van de zogenaamde Premio Bienal Pierre Lauffer, in de dagelijkse omgang de 'chapi di plata' genoemd, aan personen die zich verdienstelijk hebben gemaakt op het terrein van de letterkunde of de studie van het Papiamento.

Het Antilliaanse talenbureau ILA (Instituto Lingwistiko Antiano) en zijn Arubaanse counterpart IDILA (Instituto di Lenga Arubiano) hebben tot doel om de moedertalen te bestuderen en de herwaardering en het gebruik ervan te stimuleren en te coördineren. Het takenpakket omvat onder andere standaardisatie van het Papiamentu, instructie en voorlichting, taalzorg, evaluatie en begeleiding van methodes en experimenten ten behoeve van het onderwijs, de literatuur, vertalingen en taalonderzoek. Naast de landelijke organisatie kent Curaçao de 'Sede di Papiamentu', vanaf einde 1993 INDI (Instituto Nashonal di Idioma geheten). Deze organisaties treden de laatste jaren steeds vaker als uitgeefster van literatuur op.

Taal en literatuur

Volgens Frank Martinus Arion was de taalproblematiek dermate groot dat ze directe consequenties voor de literaire ontwikkeling zou hebben: 'De positie van de Nederlandse taal is zodanig verzwakt dat er wel geen nieuwe schrijvers meer in staat zullen zijn van deze taal op voldoende niveau gebruik te maken, terwijl de Papiamentstalige literatuur zich pas echt zal kunnen ontwikkelen na invoering van deze taal in het secundair onderwijs.' Het staat te bezien in hoeverre hij gelijk kreeg, maar het moet gezegd dat het getij verliep. Het was na 1970 met de literaire tijdschriften ronduit slecht gesteld, evenals met

de boekenverkoop. De in eigen beheer publicerende auteurs moesten bij stijgende papier- en drukkosten voorzichtiger te werk gaan, wat tot gevolg had dat steeds vaker geklaagd werd over het teruglopende aantal publikaties, de kleine oplagen en de geringe verkoopcijfers. De toenemende populariteit van televisie en vooral video maakten nog wel geen definitief einde aan het alternatieve circuit, maar zorgden toch wel voor een sterke teruggang daarvan. Het eens zo drukbezochte toneel, ten gevolge waarvan voor het eerst een eigen toneelliteratuur kon gedijen, trok vanaf de jaren tachtig steeds minder schouwburgbezoekers.

Daartegenover stonden echter de winstpunten van de zich professionaliserende en beter geoutilleerde bibliotheken die nagenoeg alle modern gehuisvest werden en van groot belang waren voor de promotie van de eigen literatuur.

De aandacht voor de oratuur bleek uit de bestudering daarvan die voor het eerst professioneel georganiseerd werd; de auratuur bloeide in nieuwe vormen rond het carnaval. Om meer aandacht voor de letteren te krijgen, werden literatuur- en toneelfestivals en workshopvormen de laatste decennia zeer populair. Voor het eerst traden de eilandelijke en landelijke overheden op om cultuur en literatuur financieel en inhoudelijk te steunen door middel van literaire prijzen en een eigen uitgeefbeleid.

Heel opmerkelijk was de plotselinge bloei van het cultureel-literaire leven op de Bovenwinden. Het toneel bloeide het laatste decennium, maar er stonden ook dichters op: ‘Er zijn al pennevoerders op het eiland. Tot de oudere generatie behoort bijv. Charles Borromeo Hodge, die twee - nog ongepubliceerde - uitgebreide dichtbundels heeft geschreven. De gedichten bezingen voor het merendeel schonen van het eiland. Elders klinkt de op het eiland zelden uitgesproken droefheid door over het verloren gaan van St. Maartens natuur door het geweld van de bulldozers. Wycliffe Smith, van een jongere generatie, ziet de drommen toeristen over het eiland zwermen, en weet zijn waarneming fraai in poëzie te gieten. Helemaal los staat de zich Lasana M. Sekou noemdende dichter die kennelijke invloeden van de Ras Tafari beweging heeft ondergaan,’ aldus Sypkens Smit.

Tot slot werd de Antilliaanse literatuur over de grenzen gebracht, omdat Antilliaanse auteurs in het Nederlands en Papiamento als literaire ambassadeurs in de regio en in Nederland optraden.

29 Tijdschriften als daad van vrijmaking

De dagbladpers deed volop mee aan de Papiamentisering die na ‘Dertig mei 1969’ allerwege optrad. Naast de Nederlandstalige bladen *Amigoe* en *Beurs- en Nieuwsberichten* ontstonden in de jaren zeventig enkele Papiamentstalige die al heel snel populair werden en relatief hoge oplagen bereikten. Daarnaast waren er (ook op de Bovenwinden) enkele week- of maandbladen. Aan de Nederlandstalige dominantie, die enkele decennia bestaan had, kwam definitief een einde. In de dagbladpers bleef de Nederlandse taal domineren totdat na de onlusten in 1969 de behoefte aan een grotere diversificatie van meningsuiting leidde tot de oprichting in 1973 van het dagblad *Nobo* en in 1975 van het dagblad *Extra*. De Papiamentstalige bladen moeten het van de losse verkoop hebben; de lezers abonneren zich niet zoals op de Nederlandstalige. Deze losse straatverkoop vindt plaats via kiosken, in de boekhandels en op alle drukke kruispunten waar veel auto's en voetgangers passeren. Volgens onderzoekers zou dat gevolgen hebben gehad voor de wijze van nieuwspresentatie, waarbij elk nummer op zich iets moest hebben dat tot kopen aanzette: de sensatiepers rukte op wegens het gekozen distributiesysteem.

De krant was en bleef een populair communicatie-medium. In 1978 hadden de gezamenlijke dagbladen een oplage van 48.000, waarvan 60% Papiamentstalig, 35% Nederlandstalig en 5% Engelstalig was. Dat was op dat moment ongeveer 167 per duizend inwoners, in vergelijking met ontwikkelingslanden is dat nog een bevredigend aantal en hoger dan in andere landen in het Caribisch gebied. De verspreiding vond voor 70% op Curaçao, voor 25% naar Aruba, en voor maar 5% naar Bonaire en de Bovenwinden samen plaats. De populariteit van het medium blijkt eveneens uit het gegeven dat ‘ruim 50 procent van de dagbladabonnees’ zogenaamde ‘dubbellezers’ waren, van wie ‘het overgrote deel’ een Nederlandstalig met een Papiamentstalig dagblad combineerde. De distributie die per vliegtuig naar de overige eilanden moest plaatsvinden, vormde een logistiek-economisch probleem; de meeste kranten werden tot en met de jaren zeventig op Curaçao geproduceerd. In het decennium erna zou op Aruba zich een eigen dagbladpers, met bladen als *Diario* en *Bon dia Aruba*, ontwikkelen die de Curaçaose ‘import’ op het eiland zou overvleugelen. De Bovenwinden kregen met *The Chronicle* en de *St. Maarten/St. Martin Newsday* eveneens plaatselijke dagbladen.

Werden de kranten gekocht en gelezen, het niveau van de dagbladpers vond men over het algemeen (te) laag. Om daar wat aan te doen werd in 1972 de persvereniging Sopec (Sociedat di Periodistanan di Corsow) en in 1976 de Vereniging van de Antilliaanse Dagbladpers opgericht. Jaarlijks werd op de eerste september een 'Dia di prensa' gevierd. In 1977 werd de 'Stichting Grafische Communicatie' opgericht, waarvan ex-predikant R.F. Snow secretaris werd. In 1979 entameerde de stichting een project 'vorming via de dagbladpers', dat subsidie mogelijk maakte voor 'sociaal-educatieve artikelen'. Naast een project 'de krant op school' organiseerde de stichting in 1979 een symposium omtrent 'De rol van de media in de ontwikkeling van de Nederlandse Antillen', cursussen journalistieke vaardigheden op de verschillende eilanden, en was ze mede-organisator van het succesvolle FestAntil van 1980, een literaire ontmoeting waar alle Antilliaanse eilanden vertegenwoordigd waren.

Na 1970 boden de dagbladen - op incidentele en onbetekende gelegenheidsgedichten na - niet veel meer op creatief literair gebied. De zo populaire feuilletons en dialogen verdwenen. Maar dat 'gemis' werd door middel van de steeds belangrijker geworden literaire kritiek en uitvoerige verslaggeving van literaire activiteiten gecompenseerd. Kritische recensies op nieuw verschenen werk en toneelopvoeringen werden regel. De noodzakelijke ruimte voor meer uitgebreide achtergrondinformatie werd in speciale weekendbijlagen gevonden.

Tijdschriften

Eind jaren zeventig waren er eenentwintig tijdschriften, waarvan drie schoolbladen, vijf onderwijsbladen, twee juridische tijdschriften, drie economische bulletins, twee ambtenarenbladen, drie personeelsbladen, twee sociaal religieuze bladen, slechts één cultureel, en geen enkel specifiek literair tijdschrift. Wat dus op het eerste oog heel wat leek, leverde op literair gebied een slechts magere oogst op. Het was gedaan met de tijdschriftcultuur zoals die in en na de oorlogsjaren had bestaan. De tijdschriften waren na 'Dertig mei 1969' stuk voor stuk algemeen van inhoud, nooit specifiek literair. De positie was bij stijgende kosten en tegenvallende verkoop steeds precair. Het al sinds de jaren zestig verschijnende *Vitó* hield het nog vol tot 1971, *Watapana* tot 1972. Frank Martinus was zijn *Ruku* net voor 30 mei 1969 gestart, al verscheen ten gevolge van de onlusten het eerste nummer pas erna, maar moest het ook na een paar jaar opgeven.

Alleen het populaire, lichte genre hield het wat langer vol. *Kitoki* (1971-1975), *Brindis* (1974-1975), *Chuchubi* (1970-1976), *Amistad* (1972→) en *Boulevard* (1976→).

Sedert 1974 verscheen *Kristòf*, een tijdschrift dat zich op de jonge intellectuele elite richtte en waarin de Antilliaanse literatuur dan ook aanzienlijke aandacht kreeg. Omdat specifiek literaire tijdschriften ontbraken en de verschijningsfrekwentie van *Kristòf* erg laag lag, nam met name *Amigoe*'s weekendbijlage *Ñapa* vanaf het eind van de jaren zeventig een verkapte tijdschriftvorm aan. Er verschenen artikelen in die men eerder in een tijdschrift zou verwachten, maar die nu in elk geval binnen niet al te lange tijd gepubliceerd konden worden. Het veertiendaagse door Lesley Roosberg geredigeerde *Tempu* (1979-1980) bevatte uitvoerige opiniërende artikelen en veel cultureel nieuws, recensies op recente literatuur en toneel. Zo'n blad met het karakter van een tijdschrift, maar de eenvoudige uitvoering van een krant, was voor de Antillen een nieuw verschijnsel. Het viel enigszins te vergelijken met de opinieweekbladen in Europa en de Verenigde Staten.

In de jaren tachtig waren nog twee algemeen culturele tijdschriften van belang: R.F. Snows Engelstalige *Antillen Review* (1980-1986) dat zich ook op Caraïbische lezers buiten de Nederlandse Antillen richtte, en Stanley Cras' volledig Papiamentstalige *Independiente* (1985→). In beide bladen speelde de literatuur nooit meer dan een bijkomstig rolletje. Het als tijdschrift begonnen, maar al snel in een monografieën-serie veranderde *Lantèrnu* (1983→) besteedde als orgaan van het Centraal Historisch Archief aandacht aan documenten, waarbij literair-historische aspecten incidenteel aan de orde kwamen. In de diverse onderwijsbladen verscheen nieuws op het gebied van taal(onderwijs), literatuur en cultuur. Genoemd moeten worden het Arubaanse *Vorm / Skol y Komunidat* (1970-1988), het Curaçaose *Karamba* (1973→), *Enfasis* (1979→), het Universiteitsblad *Brasia* (1979→) en het blad van de katholieke onderwijsbond *Amikal* (1982-1985). Wat vrouwenbladen betreft valt *Bosero* (1980-1984) te noemen.

Wegens de toenemende migratie en steeds grotere studentenaantallen nam het aantal Antilliaanse ‘migrantentijdschriften’ de laatste decennia toe. Hoewel elk van deze bladen van tijd tot tijd interviews en achtergrondartikelen over literatuur en incidenteel ook wel poëzie bevatten, speelden ze op de Antillen zelf nauwelijks een rol.

Ruku, Frank Martinus Arion's daad van bevrijding

Het algemeen cultureel tijdschrift *Ruku* (1969-1971) bevatte veel literaire bijdragen en werd belangrijk voor de bewustmaking van een Antilliaanse identiteit. De titel werd ontleend aan J.H. Hering *Beschrijving van het Eiland Curaçao* (1779), die de rode kleurstof in zijn boek uitvoerig vermeldde. In dat 'ruku' toonde zich 'het strijdvaardige van de indiaan, die zich beschildert, zijn tomahawk opgraaft en ten strijde trekt. Wij gaan ermee kleur geven aan het Antilliaanse culturele eten, dat nog geen voldoende kleur (identiteit) heeft'. Frank Martinus Arions eenmanstijdschrift - hij was de enige redacteur en schreef grote delen ervan zelf vol - was sterk betrokken op de politieke situatie van de Antillen, het was tegen het Hollands barbarisme, anti-kolonialistisch, en verdedigde de Antilliaanse cultuur. De taal die door Martinus zelf gebruikt werd was nagenoeg uitsluitend het Nederlands. *Ruku* werd vooral bekend om zijn inleiding 'Een daad van wanhoop' in het eerste nummer, waaruit het veelgeciteerde: 'We zeggen dus dat de kunsten op de Antillen en in het nederlands slecht gebloeid hebben, omdat de Nederlanders die hier kwamen, en die hier komen, een klein aantal uitgezonderd, barbaren waren en zijn. Het maken van een tijdschrift is dan gewoon een daad van vrijmaking, vrijmaking van het nederlandse, steriele, onproductieve, oncreatieve barbarisme. Het is aansluiting zoeken bij de slavenhutten daar beneden in het dal.'

Frank Martinus was na de HBS naar Nederland vertrokken, waar hij staatsexamen deed en Nederlands studeerde. Maar voor de afronding van die studie repatrieerde hij. Op het Radulphus College was hij (hoofd)redacteur van de schoolkrant *Spectator* geweest, als Leidse student schreef hij in Antilliaanse en Nederlandse bladen en tijdschriften. In de *Antilliaanse Cahiers* publiceerde hij in 1957 zijn *Stemmen uit Afrika*, waarna hij in eigen beheer enkele Papiamentstalige dichtbundels uitgaf. In 1961 verscheen *Ta amor so por* [Alleen de liefde vermag] over een niet-bestaand eiland halverwege de Antillen en Nederland, het studentenheimwee en de vervreemding van de studie Nederlandse Taal- en Letterkunde weerspiegelend. Op Curaçao terug, hield hij zich intensief met het Papiamento bezig, waaruit in 1972 een uitgebreide bibliografie zou voortvloeien. In 1968 schreef hij een sonnettenreeks onder de titel *Ilusion di un anochi [Nachtdroom]*, in hetzelfde jaar seculariseerde en Antillianiseerde hij de middeleeuwse Beatrijslegende tot *Ser Betris [Zuster Beatrijs]*. Toen hij zijn tijdschrift begon, had hij dus al een meer dan vijftienjarige schrijfervaring achter de rug.

Het eerste tijdschrift-nummer was klaar toen de onlusten van ‘Dertig mei 1969’ uitbraken. Daarom verscheen het uiteindelijk pas in juli. De toen nog heel recente gebeurtenissen rond die dertigste mei kregen uitgebreide aandacht, zelfs door middel van een speciale uitgave van het officiële rapport naar aanleiding van de gebeurtenissen ingestelde onderzoek. Een tweede aandachtspunt was het Papiamento. Martinus was op dat moment bezig zijn bibliografie van die taal af te ronden. Steeds weer pleitte hij voor nauwere contacten met de Caraïbische regio, met name Suriname, en vroeg hij aandacht voor Afro-Amerikaanse bewegingen. In elk nummer pleitte hij vurig voor het Antilliaanse toneel, waarvoor eigen regisseurs gezocht en benoemd moesten worden. Op die wijze bestreed hij een belangrijke Sticusa-activiteit, die slechts Nederlandse regisseurs naar de Antillen stuurde.

Van de talrijke poëtische bijdragen van Frank Martinus zelf viel het lange epische ‘In de wolken’ op, over het ‘communistische’ vliegtuig, dat ogenschijnlijk ver boven de aarde verheven is. Maar het werpt zijn schaduw op de aarde en de koptelefoons zorgen voor de noodzakelijk verbinding. Er zijn misschien wel ‘een miljoen mensen’ die aan het vliegtuig en zijn inhoud denken om het veilig te laten vliegen. Het vliegtuig dat ogenschijnlijk zo ver en alleen is, wordt dus juist het symbool van menselijke solidariteit en gelijkheid. Wie denkt nu niet aan de lange vliegreis in *Afscheid van de koningin*, dat in 1975 verscheen? Daarnaast publiceerde de redacteur een groot aantal maatschappij-kritische gedichten, waarin met name de solidariteit met de Derde Wereld, in het bijzonder met Afrika verwoord werden. Zijn parlando-vorm is binnen de Antilliaanse literatuur van een geheel eigen soort, omdat die door niemand anders op die manier gebruikt wordt.

Kristòf, een forum voor de Antilliaanse zaak

Kristòf (1974 →) was als tweemaandelijks tijdschrift bedoeld, maar naarmate de jaargangen vorderden begon het met steeds groter tussenpozen te verschijnen. Van de talen Papiamento, Nederlands, Engels en Spaans domineerden de eerste twee. In zijn openingsartikel zocht het nadrukkelijk aansluiting bij *Christoffel*, dat zich in de jaren vijftig op politiek, economisch en cultureel terrein bewogen had, met uitgesproken opinies omtrent ‘autonomie en democratie’, ‘welvaart en sociale rechtvaardigheid’, en ‘culturele emancipatie van de brede lagen

der bevolking'. De nieuwe redactie streefde naar een bewuste Papiamentisering, wat ze in de nieuwe naam uitdrukte, maar geheel in de Christoffel-traditie wilde ook het nieuwe *Kristòf* zijn 'een forum voor hen die zich bij de problematiek betrokken voelen en zich identificeren met de Antilliaanse zaak', een 'kritische waarnemer en begeleider van het Antilliaans gebeuren'. 'Pas wakker geschud uit de koloniale zomerslaap door de storm van 30 mei 1969, staan we nu wat onwennig en bedremmeld in het voorportaal van de onafhankelijkheid. Het is de wens van Kristòf om de ontwikkelingsgang naar onafhankelijkheid op de voet te volgen en aan de definitieve vorm ervan mede gestalte te geven.'

Jos Eustatia verzamelde zijn in *Kristòf* gepubliceerde werk in de bundel *Episoden* (1977), door criticus E. Kreytz 'verkenningen in landschap en leven' genoemd: 'Een boeiende film op het raakvlak van twee culturen, gedicht met een opvallend eenvoud van taal: overtuigend door een grote suggestieve kracht.' Pim Heuvel deelde de dichter zowel bij de realisten in als bij de ultraïsten die 'de meest ontroerende verzen schrijven in de zeldzame momenten van stilte waardoor zij in hun emotioneel bewogen leven worden verrast.'

Enrique Muller is de dichter van de Curaçaose natuur die hij in drie bundels in zuiver Papiamento lyrisch bezingt. De *Amigoe* oordeelde over hem: 'Enrique Muller's liefde voor de natuur is geen apart hoofdstuk in zijn leven; zoals hij de natuur ervaart, zo ervaart hij ook al het andere. Een (geheime) liefde voor een ander laat hij over zich heenkomen: hij zal niet ingrijpen, verstoren. Al gaat hij eraan kapot, hij heeft eerbied voor wat er is en hoe het hem geboden wordt.'

Carel de Haseth had in *Watapana* en in enkele Nederlandstalige bundels romantische poëzie gepubliceerd, maar zijn Papiamentstalige poëzie kreeg in *Kristòf* een sterk maatschappijkritische dimensie: 'het romantische ondergangsbesef van vergaan, dood, lijden en derven is vervangen door een gengageerd toekomstbesef, waarin de individuele verantwoordelijkheid van iedereen afzonderlijk telt, waarin de mens de maakbare toekomst voor zichzelf open moet houden.'

Kristòf verschijnt zeer onregelmatig, maar het is al meer dan twee decennia het enige serieuze literair-culturele tijdschrift. Het blad is ondanks zijn eenvoudige uitvoering nogal elitair en kent maar weinig abonnees. De invloed moet uitsluitend in kringen van de (jongere) Antilliaanse intellectuelen gezocht worden.

30 De koloniale schrijfangst overwonnen

In de jaren zeventig nam de produktie van literair werk via diverse kanalen sterk toe, en niet alleen op Curaçao maar ook op andere eilanden. De traditie van het 'alternatieve circuit' werd voortgezet door kleine eenmansbedrijfjes, die in eigen beheer hun eigen werk, maar soms ook dat van anderen uitgaven. Daarnaast trad een drukkerij, krant, tijdschrift, boekhandel, en soms zelfs een toneelvereniging als incidentele uitgever op. Andere auteurs kozen voor de vorm van een verkapt eenmansbedrijf, waar werk van de auteur zelf in feite in eigen beheer uitkwam, maar onder een gekozen firma-naam. Zo publiceerde Luis H. Daal bij 'Editorial Lusafé', Edward de Jongh bij zijn eigen 'Editorial Bartholomé', Richard Hooi bij 'Editorial Yerba Bueno'. Auteurs als Henry Habibe en Frank Martinus brachten via hun tijdschriften eigen werk en dat van anderen uit onder de vlag van respectievelijk 'Editorial Watapana' en 'Uitgeverij Ruku'.

Op Curaçao organiseerden de auteurs zich in de schrijversvereniging SEK (Sociedad di Eskritor Korsou). Deze probeerde de produktie te stimuleren door ten eerste op de hoogte te raken van wat er gepubliceerd werd en ten tweede de eventueel nog niet gepubliceerde werken in elk geval voor het volledige auteursrecht in aanmerking te laten komen.

De manier waarop de Arubaanse auteur Denis Henriquez nog in 1992 de situatie beschreef, was illustratief voor de weinig rooskleurige situatie. Hij vond het commercieel absoluut onrendabel om boeken in de landstaal uit te geven. 'De markt is er gewoon niet groot genoeg voor, het is absoluut onrendabel om van de kunst of het literaire bedrijf je beroep te maken. De kunstbeoefening vormt geen organisch deel van de samenleving'. De infrastructuur die de literaire produktie echt zou kunnen stimuleren, ontbrak in zijn ogen.

Toneel-literatuur

Tot 1969 was het originele toneelrepertoire van plaatselijke gezelschappen nog mondjesmaat. Men zocht en vond de bronnen in het buitenland. Van toneelpublikaties was er nauwelijks sprake. In dat licht gezien was het in 1967 verschenen laatste nummer van de *Antilliaanse Cahiers*, waarin drie Papiamentstalige stukken waren ge-

publiceerd, een novum geweest. Na 1970 traden er een aantal toneelauteurs aan die een substantiële bijdrage aan een eigen toneelrepertoire leverden.

Het literair-cultureel aanzien van het Papiamento werd aanzienlijk versterkt door het toneel, aanvankelijk vooral via vertalingen en adaptaties waardoor werken uit het wereldrepertoire in de eigen taal verwoord werden (iets wat met poëzie en proza nooit in die mate is gelukt), later met origineel werk.

Aruba kende een stevige adaptatie-traditie door een aantal vaste vertalers voor 'Mascaruba' zoals Nena Vrolijk, D. Tromp, M. Schwengle, E. Rosenstand en J. Quilotte-De Cuba.

Ramon Todd Dandaré en Pedro Velasquez vertaalden voor Grupo Teatral Arubiano. Op Curaçao werden May Henriquez, Nydia Ecury, Luis H. Daal, R. Silié, en andere aan diverse toneelgroepen verbonden vertalers bekend. Zij hebben de mogelijkheden van het Papiamento grondig verkend en de taal een groter literair aanzien gegeven. Na 'Dertig mei 1969' ontstond er een sterke originele traditie, die gedragen werd door een aantal schrijvers op Curaçao en Aruba, terwijl de Bovenwinden sedert 1980 eigen stukken in het Engels produceerden.

Maar veel van die literatuur bleef in de auratuur steken; ze werd namelijk wel spelend ten gehore gebracht, maar niet gedrukt. Daardoor kwam ze niet onder de ogen van een groter publiek, en (belangrijker verlies) werd ze nooit voor latere generaties bewaard. De stukken waren altijd als speeldrama, nooit als leesdrama bedoeld. Een geschreven stuk werd alleen voor de spelers vermenigvuldigd en bereikte niemand buiten de eigen toneelgroep. Zo is er in de korte periode waarin de eigen toneelliteratuur bloeide al heel veel verloren gegaan. De gangbare opvatting is dat je een toneelstuk moet zien opvoeren, dat ga je niet lezen.

Nederlandstalig toneel werd in het bestaande internationale repertoire gezocht, de originele stukken waren uitsluitend in het Papiamento en Engels. Terwijl de Nederlandstalige roman en in mindere mate de poëzie in deze periode bloeiden, dacht niemand meer aan originele Nederlandstalige toneelliteratuur. Het schrijven was ondanks het uitblijven van schriftelijke publikatie natuurlijk wel degelijk aantrekkelijk, omdat de meeste auteurs via hun vaste binding aan een eigen toneelgroep een opvoeringsgarantie hadden - men schreef nooit vergeefs, en bij succes gold in de jaren zeventig het 'nooit voor niks' ook de financiële kant van de zaak.

De toneelliteratuur betrof het hele scala dat spelend geboden werd:

van het pikante en vederlichte lachsucces tot het gengageerde strijdtoneel, van op de traditionele wijze gespeeld toneel naar experimentele voorstellingen, van werk voor het grote podium in de schouwburg naar het eenvoudig opgezette straattoneel, van het aansluiting zoeken bij de Europese traditie tot het uiting geven aan de Afrikaanse roots. In alle gevallen was het toneel hecht in de eigen (eilandelijke) maatschappij geworteld.

De eerste activiteiten van de eigen regisseurs en de eigen toneelliteratuur vielen chronologisch samen, wat waarschijnlijk het gevolg was van de afgestudeerden van toneelscholen als B. Every, E. Samson, G. Bacilio, F. Martina en E. Lasten, om slechts enkelen te noemen, die in vele gevallen zelf de stukken voor hun groepen begonnen te schrijven. Vaak was in hun persoon de auteur-regisseur-speler verenigd. Pacheco Domacassé en Diana Lebacs speelden zelf, regisseerden en schreven het eigen script.

De kanalen die de toneel-auteurs volgden waren dezelfde als bij de producenten in de andere genres. Ze publiceerden in eigen beheer, onder auspiciën van de toneelgroep waaraan ze verbonden waren, bij de plaatselijke drukkerij of boekhandel, of - en dat meestal in later tijd - via de officiële op het eiland aanwezige uitgeverij als het Arubaanse Charuba of het Bovenwindse House of Nehesi. Alle produkten waren voor de lokale markt bestemd en kwamen meestal niet verder dan de eigen eilandsgrenzen.

De toneelstof zat dicht op de huid van de actualiteit. Het is opvallend dat de stukken die bij opvoering veel succes hadden geoogst, vaak slecht verkocht werden. De traditionele opvatting dat toneelspel leeft en de letter dood is, werkte kennelijk nog door. De toneel-literatuur is nog jong en kent nog weinig traditie. Hoewel ze in gedrukte vorm beschikbaar en toegankelijk bleef, creëerde ze nooit een echt toneelrepertoire waar in later tijd opnieuw uit geput werd. Een succesvol buitenlands stuk werd later nog weleens in reprise genomen, een eigen stuk tot nu toe nooit.

Onder moederlandse paraplu

Naast de lokale produktie van proza, poëzie en toneel bestond er een traditie om te proberen Nederlandstalig werk bij een Nederlandse uitgever met een Antilliaans fonds te plaatsen. Cola Debrot was wel de eerste die zo bij een Nederlandse uitgeverij publiceerde. Al in 1935 immers was zijn *Mijn zuster de negerin* bij Nijgh en van Ditmar in

Rotterdam verschenen. Na de Tweede Wereldoorlog publiceerde hij voornamelijk bij Meulenhoff en De Bezige Bij in Amsterdam. Tip Marugg zou zijn *Weekendpelgrimage* bij De Bezige Bij onderbrengen, Boeli van Leeuwen zijn vroege romans bij Van Kampen. Daarmee zijn de aanvankelijk belangrijkste Nederlandse uitgevers van Nederlands-Antilliaanse literatuur genoemd. Luc Tournier publiceerde bij Meulenhoff en bracht bij die uitgeverij Oda Blinder in. Dat De Bezige Bij de door Cola Debrot geredigeerde *Antilliaanse Cahiers* publiceerde, had de publikaties van Tip Marugg, Frank Martinus Arion en later van Jules de Palm tot logisch gevolg. Een ‘jong talent’ als de Arubaan Denis Henriquez werd in 1992 uit eigen initiatief in het Bezige Bij fonds opgenomen. Door de contacten van Miep Diekmann die haar Carabische jeugdboeken bij Leopold publiceerde, kwamen daar alle Nederlands-Antilliaanse jeugdboekenauteurs terecht. Deze uitgevers bepaalden het beeld dat er in Nederland van de Antilliaanse literatuur ontstond.

Het Antilliaanse werk van In de Knipscheer is onderdeel van een veelomvattend Derde Wereldfonds. Naast oorspronkelijk Nederlands-Caraïbisch werk van zowel Suriname als de Nederlandse Antillen en Aruba, publiceert de uitgeverij in het Nederlands vertaald werk in haar ‘Afrikaanse bibliotheek’, belangrijke auteurs uit de Afrikaans-Amerikaanse literatuur van de Verenigde Staten, en van het Caraïbisch gebied werk uit het Spaans, Frans en Engels. Wie bij deze uitgever publiceert, plaatst zijn Nederlands-Antilliaanse literaire werk binnen een culturele context die het losweekt uit de Europees-Nederlandse letteren.

Met steun van het Prins Bernhardfonds (Nederland en de Nederlandse Antillen) publiceerde Van Gorcum in Assen/Maastricht in het Anjerfonds een Antilliaanse reeks, terwijl niet-literair, vooral populair-wetenschappelijk Antilliaanse werk veelal bij de Zutphense De Walburgpers terechtkwam.

Het liep niet altijd even vlot met de verkoop van Nederlands-Antilliaanse literatuur in Nederland. Moest Debrot's *Mijn zuster de negerin* zo'n twintig jaar op een herdruk wachten, Tip Maruggs tweede roman *In de straten van Tepalka* kon alleen met subsidie van de in 1967 opgerichte ‘Stichting ter bevordering van de Antilliaanse literatuur’ gepubliceerd worden. De Nederlandse verkoopresultaten van Antilliaans literair werk waren nooit echt florissant, al werd eind jaren tachtig Tip Marugg zeer goed verkocht door de AKO-nominatie 1988. Martinus Arions *Dubbelspel* en Boeli van Leeuwens romans

doen het redelijk. Door de toenemende migratie van Arubanen en Antillianen ontstond er een niet onaanzienlijk 'eigen' publiek in Nederland - momenteel zo'n kleine honderdduizend potentiële lezers.

Editorial Antiyano en Flamboyant/P

Naast de grote Nederlandse uitgeverijen die een klein hoekje van hun fonds voor de beste Antilliaanse auteurs inruimden, ontstonden er in Nederland in de jaren zeventig enkele kleine door Antillianen opgezette uitgeverijtjes met een klein gespecialiseerd specifiek Carabisch fonds. Terwijl de grote Nederlandse uitgevers zich op het Nederlandse leespubliek richtten, dachten deze uitgevers mede aan de Antilliaanse lezers, in Nederland maar vooral ook in de Antillen zelf.

In augustus 1972 begon Stanley Cras in Amsterdam zijn 'Editorial Antiyano'. Zijn doel was de 'Antilliaanse cultuur uit te dragen door het uitgeven van boek en muziek', wat hij verwezenlijkte door nieuw en bestaand werk uit te brengen. Toen hij repatrieerde nam hij zijn uitgeverijtje mee.

Andries van der Wal exploiteerde van 1973 tot 1980 zijn in Rotterdam gevestigde 'Flamboyant/P'. Zijn doel was niet in de eerste plaats nieuw (en dus risico-lopend) werk uit te brengen maar hij legde zich er op toe dat 'de klassieken weer beschikbaar zouden zijn voor de (Antilliaanse) eindexamenkandidaten, voor een zo laag mogelijke prijs, kwalitatief zo goed mogelijk vorm gegeven, opdat men weer kan lezen wat de eigen cultuur heeft voortgebracht'. Direct daaraan gekoppeld wilde hij bronnen verschaffen om de literatuurstudie te bevorderen.

Zulke uitgeverijtjes als van Stanley Cras en Andries van der Wal waren particuliere, in de vrije tijd gerunde, alle financile risico dragende eenmansbedrijfjes. Met eigen financiële middelen werd geprobeerd met de verkoop van het ene boek de uitgave van een volgend te realiseren. Subsidie was er (tot 1978 toen de Sticusa bijsprong) niet bij en Van der Wal stond daar ook min of meer afwijzend tegenover: 'Ik heb veel liever een vaste afname van zo'n duizend exemplaren, waarvan ik weet dat het bij duizend jonge mensen op de school in de Antillen terecht komt, dan dat ik f. 40.000 krijg. Ik wilde het èn drukken èn zien dat het daar terecht kwam.'

De verkoop viel in de Antillen zelf zwaar tegen. Als oorzaken daarvan noemde Andries van der Wal het Nederlandstalige (literatuur)onderwijs dat geen enkele stimulans verschafte om in het

Papiamento te gaan lezen, de houding van de Nederlandse leraren Nederlands, de grote afstand tussen zijn uitgeverij in Nederland en de auteur op de Antillen, de politieke wisselingen van bewindslieden, waardoor goedgekeurde projecten toch bleven liggen, en voor de Nederlandse afzet het geringe prestige van de uitgeverij Flamboyant Pers ten opzichte van de andere Nederlandse uitgevers. Hij kon het niet langer dan zeven jaar bolwerken en deed zijn fonds over aan het toen nog Haarlemse In de Knipscheer, inclusief de plannen om ook uit andere talen in het Nederlands vertaalde Carabische literatuur uit te geven, die in een ver stadium van voorbereiding waren. Van der Wal oordeelde over de overname dat er van zijn idealen daar niet veel meer te bespeuren was: 'Het is deze uitgeverij met de betreffende uitgaven veel meer te doen om de Nederlandse lezers te confronteren met de literatuur uit andere samenlevingen en ten tweede, om een Caribisch kader te creren waarin de in Nederland uitgegeven Surinaamse en Antilliaanse auteurs moeten worden gezien. Het bereiken van in de eerste plaats lezers in de Antillen, staat niet meer voorop, is alleen afhankelijk van de "vraag" - en deze is zeer gering.'

Edukaprint

In de Antillen zelf ontwaakte in de jaren tachtig een nieuw elan om op moderne wijze tot publiceren te komen. De op Curaçao opgegroeide Nederlandse leraar Roel Jungslager schafte zich een drukpersje en andere noodzakelijke technische apparatuur aan en begon het door hem geschreven werk ook zelf te produceren. Na enige jaren koos hij de naam 'Edukaprint' (Edukatieve Uitgeverij en Kreatief Advies) en publiceerde hij een aantal werken van hemzelf en anderen. Hij deed dat aanvankelijk geheel in eigen vrije tijd als een echte doe-het-zelver. Hij schreef het werk niet alleen, maar illustreerde het vervolgens, verzorgde de lay-out, drukte het op een eigen persje dat hij in zijn slaapkamer had opgesteld, bond het in (of plakte het) en bracht het vervolgens in distributie door veelal persoonlijk langs de klanten te gaan, de boekhandels op te zoeken of op een kunst- en boekenmarkt een kraampje af te huren. Hij hield zo alles in eigen hand en werkte een tijdlang zelfs geheel zonder subsidie, maar moest zich ten behoeve van wat luxere uitgaven op een gegeven moment zodanig in de persoonlijke schulden steken dat het niet langer verantwoord was. Toen gaf het Koningin Beatrixfonds een subsidietje van tweeduizend gulden, en wat later het Prins Bernhard fonds en de Sticusa een bedrag

om althans wat beter technisch materiaal te kunnen aanschaffen, zoals een bindmachine om de boeken op wat meer professionele wijze te kunnen lijmen.

Kolibri

Na alle persoonlijke zwoegen en leed werd in de beginjaren tachtig met de 'Editorial Kooperativa Antiyano "Kolibri"' een eerste 'echte' Antilliaanse uitgeverij geboren, die op professionele wijze te werk wilde gaan. Adviseur Geert Lubberhuizen concludeerde op een Antilliaanse studiereis in 1980 dat een 'literaire kwaliteitsuitgeverij' zoals aanvankelijk de bedoeling was, niet reëel was, maar wel een 'algemene' omdat ook lectuur, kinder- en schoolboeken door de op te richten uitgeverij zouden moeten worden uitgegeven. Het was zijn bedoeling aan de uitgeverij een kwartaaltijdschrift te verbinden, met eigen secties voor elk van de zes eilanden, met een eigen redactie en in de eigen spelling. De organisatievorm zou een coöperatieve uitgeverij zijn met een bestuur dat uit auteurs gevormd was en een bureau-directeur (model De Bezige Bij). Een leescommissie van drie onafhankelijk van elkaar werkende personen zou de kwaliteitszeef vormen. Na dit advies orinteerde in het begin van 1981 T.R. de Palm zich op zijn beurt in Nederland en kon de jonge uitgeverij onder zijn leiding aan de slag. Al stonden in de officiële statuten de stoffelijke belangen van de auteurs voorop, de uitgeverij wilde vooral ideëel zijn en de zich aanmeldende jonge auteurs in hun carrière begeleiden. Het tijdschrift moest dienen als de kweekplaats van het aanstormende jonge talent.

Bij de fondsvorming werd de nadruk gelegd op de 'moedertalen', voor de Benedenwindse eilanden Papiamentu en voor de Bovenwindse Eilanden het Engels. Als een Antilliaan in het Nederlands wilde schrijven, dan 'zou dat evenwel niet ongepubliceerd blijven'. Directeur Ro de Palm argumenteerde deze taalpolitiek als volgt: 'Het is geen aversie tegen het Nederlands, maar iemand die in het Nederlands schrijft, en er zijn voorbeelden te over, kan ook in Nederland uitgegeven worden.'

Ondanks de lange voorbereidingstijd, een aanzienlijke subsidiestroom van Sticusa en de uitgebreide statuten, bracht Kolibri in de zes jaar van zijn bestaan niet veel op de markt. De topzware organisatievorm leek een ernstige belemmering om tot een slagvaardig beleid te komen. De zo gewenste professionalisering werd niet verwezenlijkt. Na het overlijden van Ro de Palm begin 1988, werd 'Kolibri' opgeheven.

Charuba

Voor 1970 werd er op Aruba weliswaar geschreven, maar slechts mondjesmaat gepubliceerd; de infrastructuur ontbrak. Op het moment dat de plannen van 'Kolibri' vorm aannamen hield Aruba zich afzijdig, omdat het eigen plannen koesterde. Na twee jaar voorbereiding hadden die in 1984 een samenwerkingsverband tussen het Nederlandse Leopold en een Arubaanse dochter 'Charuba' tot resultaat. 'Charuba' kende in haar nog jonge bestaan al twee fasen van activiteiten: van de eerste publikaties in de samenwerkingsfase (1984 tot 1987) en de periode nadat Leopold zich teruggetrokken had en de officiële 'Stichting Editorial Charuba' op 30 mei 1989 een feit werd. De twee perioden gaven een verschil aan activiteiten te zien.

De eerste Charuba kwam voort uit de januskop-achtige taalsituatie van Aruba (en de Antillen). Aanvankelijk was het doel een tweetalige uitgeverij, die voornamelijk kinder- en jeugdliteratuur in het Papiamento en Nederlands, geschreven door Arubaanse auteurs, zou publiceren. De initiatiefnemers waren de directrice van de Arubaanse Openbare Leeszaal en Bibliotheek Alice van Romondt, de Nederlandse jeugdboekenauteur Miep Diekmann en Leopold-directrice Liesbeth ten Houten. De distributie was gepland op Aruba en de overige Antilliaanse eilanden, èn in Nederland met name onder de daar wonende Arubanen en Antillianen. Miep Diekmann zou de jonge auteurs begeleiden, zoals ze een decennium eerder de Curaçaose Sonia Garmers en Diana Lebacs geadviseerd had. Naast het oorspronkelijke werk waren over en weer vanuit Nederlands en Papiamento vertalingen gepland.

Technisch zag het er na een paar jaar goed uit, maar commercieel vielen de zaken zo tegen dat Leopold al in 1987 besloot uit het project te stappen, waarna Charuba op eigen benen de tweede fase van haar nog korte bestaan inging als zelfstandig opererende op de Arubaanse en Antilliaanse markt gerichte publikatie-mogelijkheid voor werk dat door Arubanen geschreven is of op Aruba betrekking heeft. Voortaan waren de kinder- en jeugdliteratuur niet meer dan impliciet aanwezig, maar het Papiamento werd expliciet vermeld. Die verschuiving van aandacht manifesteerde zich sinds die tijd, omdat niet alleen literatuur maar ook wat anderszins van Aruba was gepubliceerd werd. Terwijl het 'eerste' Charuba zonder subsidie begon, maar later voor enkele uitgaven bij de Sticusa aanklopte, kreeg het 'tweede' een aanloop-subsidie van UNOCA. Die bleek ook wel nodig, want Charuba begon op een economisch gezien ongunstig moment: de Lago-sluiting be-

roofde het eiland van veertig procent van zijn inkomsten, de particuliere salarissen daalden ruim dertig procent, de Nederlandse bibliotheken bezuinigden. Dat verklaarde de geringe verkoop, maar met de toenemende welvaart namen de Charuba-verkopen navenant toe.

Van de Charuba-auteurs was Denis Henriquez de meest actieve. Hij publiceerde toneel, poëzie, proza en het filmscript van het door de NOS uitgezonden 'Dera gai' dat gebaseerd is op het gelijknamige Arubaanse folkloristische feest: 'Op het feest van San Juan wordt volgens de volkstraditie, de kop van een haan afgeslagen, maar ik [D.H.] geef zo'n oud gebruik een nieuwe betekenis in die zin dat Lionel als hanige machista gedood wordt en verliest. Ik maak van het oude "dera gai" een nieuwe metafoor. Het concrete beeld dient om iets wat universeel is te verduidelijken. Als dat niet kan hoeft folklore voor mij niet.'

De op zijn geboorte-eiland geringe of afwijzende respons deed Denis Henriquez besluiten 'onder moederlandse paraplu' te kruipen. Hij publiceerde bij De Bezige Bij een eerste Nederlandstalige roman *Zuidstraat* (1992) en zal voorlopig in het Nederlands voor een Nederlands publiek blijven schrijven. In 1995 verscheen zijn tweede roman, *Delft blues*.

House of Nehesi

Een derde initiatief, dat meteen een derde organisatievorm van uitgeven inhield, was het House of Nehesi dat door de Sint-Maartense dichter Lasana M. Sekou (ps. van Harold Lake Jr.) al gebruikt werd toen hij nog in New York studeerde. Dit uitgevershuis bood technische faciliteiten voor specifiek non-profit publikaties. Lasana M. Sekou publiceerde er tijdens zijn studietijd een aantal eigen dichtbundels, en na de 'homecoming' op zijn eiland, waar hij redacteur van een dagblad werd, gebruikte hij de uitgeverij voor opnieuw eigen publikaties maar ook voor die van anderen. De bibliothecaresse Napolina Gumbs is secretaris/editor van het 'publishing house'.

Centrale motor achter de uitgeverij is Lasana Sekou, die intussen acht dichtbundels en een verhalenbundel publiceerde. Hij beweegt zich in een Engels-Caraïbische traditie, en niet alleen wegens de taal maar ook thematisch. Ontleend aan rasta-procédés schrijft Sekou een sterk op het orale leunende ritmische poëzie die enerzijds fel protesteert tegen westers-kapitalistisch imperialistische neigingen die hij in 'zijn' Caraïbisch gebied steeds weer en in allerlei vormen ontwaart,

anderzijds laat hij niet af zijn liefde voor Sint-Maarten lyrisch te bezingen.

De Caraïbische 'Negro-Renaisance', de 'Négritude', het 'Pan-Afrikanisme' en het 'Afro-Cubanisme' zijn diverse benamingen die behalve verschillen, overeenkomsten vertonen in hun kenmerken. De literatuurhistoricus Kenneth Ramchand geeft de volgende karakteristieken: 'a celebration of Africa as a cultural matrix; a favourable interpretation of the African past; a pride in Blackness; a contrast between a harmonious way of life and a decadent White civilization lost in materialism; and a joyful proclamation of the sensuous and integrated African or Negro personality.' De poëtische stijl die daarmee gepaard gaat vertoont de volgende kenmerken: 'absence of rhyme, punctuation and often of any recognizable rhytm; the general violence of expression through the use of emotionally charged words and images, chaotic reiteration for the sake of emotional intensification, and in some cases rhytmical nonsense words'. Lasana Sekou vertoont de inhoudelijke kenmerken in hoge mate, de vormelijke retorische overdrijving is minder evident. Maar hij hoort volledig in deze stromingen van zwarte poëzie thuis.

Na 1970 trokken de boekhandelaren zich meer en meer als uitgever van nieuwe literaire werken terug. De meeste in eigen beheer gepubliceerde manuscripten vonden hun weg naar de drukkerijen van Scherpenheuvel en Monsanto. Kleine particuliere uitgeverijtjes rommelden wat in de marge, maar ook Kolibri en Charuba lukte het niet een dominerende marktpositie te veroveren. Wie de activiteiten van deze drie op drie verschillende eilanden opererende officiële uitgevers afzet tegen het totaal in de jaren tachtig constateert dat slechts een heel gering deel van de produktie via hen tot stand kwam en dat verreweg de meeste schrijvers in eigen beheer bleven produceren. Met name Kolibri deed het wat dit aangaat heel slecht. Dat zou te maken kunnen hebben met het gegeven dat er op Curaçao al grote ervaring was opgedaan met het in eigen beheer produceren (Stanley Cras, Nydia Ecury), terwijl er ook aanwijzingen waren dat men het auteurshonorarium dat rond de tien procent zou liggen veel te laag vond en dat men van mening was dat de uitgeverij door amateurs gerund werd (Frank Martinus Arion), terwijl Elis Juliana veronderstelde dat aankomende auteurs werden afgeschrikt door het oordeel vooraf van de driekoppige leescommissie.

Op Aruba kwam Charuba tot de relatief grootste produktie, zeker als die wordt vergeleken met de totaalcijfers, maar ook daar werd in

de tweede helft van de jaren tachtig nog net zoveel in eigen beheer als via de jonge uitgeverij gepubliceerd. Het House of Nehesi ten slotte lijkt de enige uitgeverij die erin slaagde de activiteiten op Sint-Maarten echt te bundelen, maar het kleine aantal uitgaven dwingt tot behoedzaamheid. Voorlopig ontbreekt een hecht georganiseerd en goed functionerend uitgeverijwezen.

Schrijven kun je leren: van contest naar workshop

Het ontbreken van adekwaat georganiseerde en geoutilleerde uitgeverijen en goed functionerende tijdschriften vormden de laatste decennia ernstige belemmeringen voor creativiteit. Wegens het zich steeds in alle sectoren verder ontwikkelende Papiamento ontstond er dringend behoefte aan geschikte leesstof. Pierre Lauffer inventariseerde de voorhanden Papiamentstalige literatuur in *Di Nos* (1971) en publiceerde de poetica *Arte di palabra* (1973) om het schrijven in de moedertaal te stimuleren.

Naast hindernissen van materiële aard was er die van de ‘koloniale schrijfangst’ - de term is van Jules de Palm: de angst om het in het aangeleerde school-Nederlands fout te doen, de reserve om in het eigen Papiamento te schrijven omdat daar nog steeds een odium van onvolkomenheid aan kleefde. Om beide hindernissen te overwinnen greep men terug naar een al oud en beproefd procédé: dat van de literaire prijsvraag, die al sedert de C.C.C.-activiteiten van de jaren vijftig bekend was.

Met name in de jaren tachtig, toen algemeen aangenomen werd dat het Papiamento binnen afzienbare tijd ‘naar school zou gaan’ en er daarvoor niet voldoende leesstof voor de jeugd was, probeerden overheids- en particuliere instanties tot de produktie van een Papiamentstalige literatuur te komen door het houden van schrijf-workshops en het uitschrijven van schrijf-contests. Wedstrijden moesten als kweek- en ontdekkingsplaats van verborgen talent dienen, waarbij men met de doelgroep van de lezende schooljeugd voor ogen, voornamelijk aan verhalen, veel minder aan poëzie dacht. Toneelliteratuur werd van belang voor de vrije tijd geacht, zowel voor volwassenen als de jeugd. Omdat op Curaçao de invoering van het Papiamento het sterkst leefde, werden daar de meeste activiteiten ontplooid, maar van daaruit en met behulp van het daar aanwezige kader verspreidden de activiteiten zich naar de andere eilanden - zowel Beneden als Boven de wind.

Waar in andere landen ontelbare werken ongevraagd worden inge-

stuurd en in de prullenmand van de uitgever verdwijnen of onder dankzegging worden geretourneerd, moesten hier de auteurs tot schrijven aangemoedigd worden. Zo'n wedstrijd leverde nog niet automatisch goede verhalen op maar trok de auteurs in spe kennelijk wel over de drempel. De steeds aanwezige jury, die meestal werd samengesteld uit een auteur, een onderwijzer en een bibliothecaris, de personen die kennelijk deskundig werden geacht, gaf een welkome beoordeling van het werk voordat iemand financiële risico's liep. De strikte anonimiteit behoedde voor de openlijke afgang van een mislukte publikatie. Deze jurybeoordeling was wel een stap vooruit, omdat in eigen beheer uitgeven per definitie wilde zeggen dat elke controlerende zeef, behalve de zelfcontrole, ontbrak. Gelet op de veelheid van workshops en contests moet het resultaat van de inspanningen, gemeten aan het aantal werkelijke publikaties, gering geacht worden.

Waar literair materiaal ontbrak, vormden wedstrijden een relatief snelle en gemakkelijke wijze om de produktie op gang te brengen. Maar het is illustratief dat er ondanks de talrijke bijeenkomsten zo weinig concreets in de boekhandels verscheen. Het lijkt bovendien een gevaarlijke gedachte dat het beste (minst slechte) verhaal van iemand die nog weinig geoefend heeft nu ook maar zonder meer geschikt voor publicatie is. De jury's hebben heel wat redactiewerk moeten verrichten. Reserve tegen het fenomeen leek gewenst en kritiek bleef dan ook niet uit.

Dit maakte de literaire wedstrijd er niet populairder op, waardoor in de loop van de jaren tachtig kennelijk het zwaartepunt meer naar het houden van workshops ter oefening van het schrijven verlegd werd, zonder meteen aan publikatie van het resultaat te denken. Dergelijke workshops creatief schrijven wilden tot schrijven animeren en opleiden. Afwisselend kwamen op dergelijke bijeenkomsten zowel de theorie door middel van inleidingen, als de praktijk door eigen oefening aan de orde, waarbij het vrijwillig aan een beschouwing laten onderwerpen van een al eerder geschreven verhaal iets nieuws was. Ook de ‘Sosiedat di Eskritornan di Korsou’ organiseerde verschillende activiteiten om tot professionalisering van haar leden te komen, om met name jongeren te helpen het schrijven van verhalen en poëzie onder de knie te krijgen. De toenemende openstelling voor literaire kritiek en het nut dat de aanstormende auteurs daarvan zagen, bleek uit het enthousiasme van dikwijls een groot aantal deelnemers.

Naast dit initiatief van allerlei organisaties speelde de laatste jaren de overheid via de Sektie Kultuur van het Eilandgebied Curaçao bij de workshops een stimulerende rol, met name voor het schrijven, re-

gisseren en spelen van toneel. Een complete toneelcursus bestond dan steeds uit het schrijven, instuderen en spelen van het eigen werk. Het was kennelijk nooit de bedoeling om de geschreven stukken te drukken en te publiceren.

31 Literaire ambassadeurs

Zag men de Nederlands-Antilliaanse literatuur aanvankelijk nog voornamelijk als 'Nederlandse' literatuur, sedert de jaren zeventig en vooral na het midden van de jaren tachtig veranderde die visie. Het succes van het werk bij de Nederlandse kritiek en lezers plaatste het 'thuis' eveneens in een ander perspectief, namelijk dat van ambassadeurs van de Antilliaanse cultuur.

Van Cola Debrot werd posthuum *De vervolgden* (1982) gepubliceerd. In deze roman keek Debrot terug naar de tijd voor de ontdekking, de 'conquista' en de latere Spaanse overheersing door een in het verhaal zeer humane gouverneur, waarin criticus Jos de Roo een zelfverdediging tegen Debrots rol rond 'Dertig mei 1969' las. Eind 1985 kreeg Debrot een grote tentoonstelling in het Letterkundig Museum in Den Haag, die gevolgd werd door exposities op de eilanden van de Antillen zelf. Op de UNA werd in januari 1986 een groot aan Debrot gewijd symposium georganiseerd, waar Frank Martinus Arion de verwantschap met de Spaanse filosoof Unamuno benadrukte: 'Die voorbestemd was om in de indeling van de Antilliaanse literatuur in drie scholen, die hij zelf voorstelde, (te weten de Spaanse, de Nederlandse en de Papiamentse school), als een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de Nederlandse school beschouwd te worden, moet goed gezien, eigenlijk beschouwd worden als de grootste vertegenwoordiger van de Spaanse school.'

Edward de Jongh slaagde er in 1981 in zijn roman over enkele figuren van de zelfkant van de Curaçaose samenleving, *De Boog*, bij Meulenhoff onder te brengen. De kritische reacties erop waren sterk verdeeld. Cola Debrot verwoordde zijn mening: 'Edward de Jongh geeft een levendig beeld van bepaalde wijken op Curaçao. Hij geeft ook een duidelijke indruk van de diepte van gevoel bij het gewone volk van dit eiland.' De kritiek betrof vooral het taalgebruik.

Frank Martinus Arion tegen Westerse superioriteitsgevoelens

Frank Martinus Arion ging in *Dubbelspel* (1973) niet minder dan drie uiteenlopende uitdagingen met zijn lezers aan. Dat is allereerst een literaire. In feite telt de roman niet slechts één, maar niet minder dan

zes hoofdrolspelers: vier mannen en twee vrouwen, allemaal verenigd rond een domino-match. Elk van deze personages bevindt zich op een cruciaal levensmoment, dat wordt in de opening al door de verteller duidelijk gemaakt, maar dat blijkt achteraf nog veel meer waar te zijn dan oorspronkelijk door de lezer vermoed kon worden. Nadat de in het eerste deel uitvoerig beschreven voorbereidingen door elk van de spelers zijn getroffen, neemt het beschreven spel zelf al snel de vorm van een klassiek drama aan: de drie eenheden van tijd, plaats en handeling, en vijf 'bedrijven' die zich van de morgen en de ochtend, via de middag en de schemering tot de echte schemering en de naspelen ontwikkelen. Vanaf het begin is er een traditionele alwetende verteller, aan het einde duikt plotseling de romantische manuscriptfictie op. De verteller putte dus rijkelijk uit de Europese romantraditie. Omdat de auteur niet één, maar zes hoofdpersonages koos, gaan aan het einde weliswaar personages ten onder, verdwijnen andere geruisloos, maar heeft de verteller vooral de mogelijkheid de eigenlijke hoofdpersonen een positieve rol te geven. Deze gaan niet 'dramatisch' ten onder maar brengen hoop door middel van een in het laatste deel beschreven einde dat nieuwe mogelijkheden biedt.

Een tweede uitdaging is het portretteren van de gewone, alledaagse Curaçaoenaar en diens ideeënwereld. Van de vier aan de dominotafel verenigden zijn er twee getrouwd, de twee anderen hebben een verhouding met deze vrouwen, omdat de twee mannen hen niet voldoende 'echte liefde' zouden geven. Waar Nora als echtgenote van de zijn inkomsten verkwistende taxi-chauffeur Boeboe Fiel uit economische noodzaak tot overspel met de Sabaan Chamon Nicolas komt, is het Solema als vrouw van de tamelijk welgestelde deurwaarder Manchi Sanantonio voornamelijk om haar eigen plezier en uit minachting tegenover haar man begonnen, als ze naar Janchi Pau toegaat. *Dubbelspel* is opgedragen 'aan vrouwen met moed', en het is vooral Solema die deze moed toont en die de draagster van het positieve einde van het verhaal wordt door samen met Janchi Pau 'nieuwe hoop' te brengen. Liefde doet aan een eigen toekomst bouwen.

De derde en laatste uitdaging betreft de politieke dimensie. Het beschreven dominospel is mede aanleiding tot een uitgebreide beschouwing van de Curaçaose politieke en maatschappelijk situatie. In negatieve zin verwoorden de personages een fel protest tegen de op het eiland economisch dominerende vreemdelingen in het algemeen en de Nederlandse kolonisators in het bijzonder. Hiermee past de roman volledig in de tijdgeest rond de dertigste mei 1969. Maar het is veel meer, omdat het in positieve zin pleit voor het eigene. Met andere

woorden: we hebben liefde nodig voor wat van ons is. Dat blijkt nu op politiek niveau uit het positief waarderen van eigen economische mogelijkheden en organisatievormen.

De roman kreeg een jaar na verschijnen de Van der Hoogtprijs. De jury besloot haar rapport met de argumentatie dat de ingenieuze opzet en de verteltrant waarschijnlijk meer waren genspireerd door de Latijns-Amerikaanse dan door de Nederlandse literatuur, maar de prijs werd vanuit 'onze letterkunde', dus de Nederlandse gegeven omdat juist het on-Nederlandse karakter een voortreffelijke prestatie en een bekroning ten volle waard waren.

Op de Antillen was C.G.M. Smit lovend over de opbouw en de personages, maar kritiseerde hij de te talrijke anti-makamba uitlatingen in de roman. Hij plaatste de roman niet vanzelfsprekend in een Nederlands literair-historisch kader, maar oordeelde dat er met Martinus en Diana Lebacs: *Sherry* (1971) nu ook niet blanke Nederlands-Antilliaanse auteurs over de gekleurde eilandbewoners schreven en van binnenuit hun eigen problemen beschreven.

Latere critici als Jos de Roo en Aart G. Broek beschouwden de roman vanuit Caraïbisch perspectief, de eerste vanuit de 'négritude-idee', de verheerlijking van wat zwart en Afrikaans was, de laatste als 'de négritude voorbij' naar het 'integriteitsthema': een bewuste keuze voor een eigen weg, een 'geloof in een integer, gewetensvol handelen naar zichzelf en anderen toe', waarbij Martinus zich impliciet afzette tegen de blanke Nederlands-Antilliaanse auteurs als Debrot, Van Leeuwen en Marugg, door de door deze gehanteerde motieven - Curaçao als 'negereiland', liefde voor het eigene, maatschappelijke veranderingen, persoonlijke verantwoordelijkheid, de relatie tot de Westerse wereld - op andere wijze in te vullen.

In schrille tegenstelling tot het succes van *Dubbelspel* stond de twee jaar later verschenen tweede roman die het nooit tot een herdruk bracht. *Afscheid van de koningin* (1975) betekende een dubbel afscheid: van Nederland en het neo-koloniale economisch imperialisme én van Afrika. Een van Curaçao afkomstige voor het blad 'Nieuw Nederland' werkende journalist Sesa Lopes bezoekt het fictieve Afrikaanse land Songo, om een verslag te schrijven naar aanleiding van het bezoek dat de Nederlandse koningin aan dat land bracht, om een revolutie te verslaan. Hij rekent met verschillende vormen van een koloniale, afhankelijk makende want niet op zelfstandigheid gerichte mentaliteit af: de Nederlandse koningin die het economisch imperialisme dient, de jonge Gadisha die zich uit armoede prostitueert,

de blanke Zuidafrikaanse Naomi en de apartheidspolitiek van haar land, Clayton en de Amerikaanse veiligheidsdienst C.I.A., James Dadson die als geassimileerde zwarte zijn eigen mensen afvalt en het Westen (tezeer) bewondert, het Nederlandse vrouwtje Corry en haar Europese van het werkelijke Afrika geïsoleerde en onbekommerde luxe-leventje te midden van de volksarmoede. Via James Dadson uit de verteller kritiek op de Nederlanders discriminatie in bars en door de politie: Nederland is onverdraagzaam geworden. In de persoon van de 'orchideeënkoningin', het gewone Hollandse mevrouwtje Prior, blijkt de tegenovergestelde houding, die van solidariteit die tot een oplossing van de uitzichtsloze armoede van de Derde Wereld leidt. Zij geeft op haar eenvoudige manier de gewone mensen in Songo economische mogelijkheden om met behulp van wat het land zelf heeft tot produktie te komen. De liefde tot een land en een medemens maakt vooruitgang mogelijk en opent de ogen voor een zuiver leven. Worden de oude cultuur en de politieke macht van het zwarte continent aanvankelijk nog benadrukt, tijdens zijn bezoek moet de Curaçaose journalist zijn houding tot de 'Afrika-mythe' herzien. Hij dacht thuis te zijn in Afrika, maar wordt er door de mensen zelf als een vreemdeling behandeld: de Caraïbische mens is geen Afrikaan, al kan hij zich wel solidair voelen met dat werelddeel.

De kritiek was verdeeld. In de *Amigoe* oordeelde Jos de Roo negatief. Hij zag het 'moederthema' als centraal gegeven, de trits 'God Nederland en Oranje' als 'moederkerk, moederland en moeder des vaderlands', die alle drie aan de kaak werden gesteld als onwerkelijke moeders. De 'slechte kinderen' vormen het tegenmotief, de machthebbers als kinderen des lands, de macamba pretu die zijn afkomst verloochent, de Europese in de ex-kolonie die plotseling enkele sociale klassen omhooggevallen is. Afrika en het Caraïbisch gebied blijken aan dezelfde kwalen te lijden: het westers economisch imperialisme dat kapitalistisch en racistisch van aard is. Daartegenover staat mevrouw Prior als de 'ware moeder'. Maar *Afscheid van de koningin* werd toch een saai boek door de Hildebrand-achtige ik-figuur Sesa Lopes die zich als 'moeders mooiste' voordoet en 'alles wat in hem opkomt, wat hij hoort en meemaakt de moeite van het opschrijven waard vindt.'

Het eind jaren zeventig in het middelbaar onderwijs gebruikte en nog jaren daarna veel geraadpleegde *Autonoom* was zeer kritisch in zijn oordeel. Martinus gaf volgens de auteurs weliswaar veel encyclopedische kennis, maar weinig informatie over persoonlijke ervaringen met de Afrikaaanse bevolking, de brave 'ik' werkte soms irriterend

met zijn woordspelingen en spitsvondigheden, het boek maakte de indruk overhaast geschreven te zijn.

Nobele wilden (1979) gaf zowel de Caraïbische herinterpretatie van het westerse thema van de Goede Wilde als een omkering van de in de Caraïbische literatuur van de jaren vijftig, zestig en zeventig veel voorkomende migrantenroman. Als een omgekeerde Prospero-Caliban-relatie uit W. Shakespeares *The Tempest* en de eeuwenlange missie-traditie, werd de uit de periferie afkomstige, die altijd de dankbare ontvanger was geweest, in deze roman de gever die zijn creatieve verbeelding naar de metropool bracht. In tegenstelling tot de traditionele migratieroman die steeds weer het moeizame assimilatieproces van de gekoloniseerde in het moederland behandelde, was *Nobele wilden* de demonstratie van omgekeerde ontwikkelingshulp die de zelfbewuste en jonge derde wereldmens aan de in theorieën vastgelopen oude wereld verschafte.

De roman werd opgebouwd uit drie delen, die samen het roerige jaar 1968 en wat daarvan overgebleven was in 1976 beschreven, beurtelings in het Caraïbisch gebied en in Europa, Martinique en Frankrijk, en in dat laatste land de tegenstelling tussen de hoofdstad Parijs en het onbeduidende provinciale Lourdes dat echter dank zij de eenvoudige analfabete Bernadette Soubirous tot de bekendste katholieke bedevaartsplaats uitgroeide. Zo thematiseerde Martinus de onderdrukking door de metropool van de periferie, de tegenstellingen tussen economische klassen die eventuele rassenscheidingen doorkruiste, de omverwerping van het dogma ten gunste van de verbeelding.

Julien Bizet Constant heeft in 1967 na het ‘massacre van Guadeloupe’ waarbij de politie zo'n veertig demonstranten neerschoot, uit protest zijn mogelijkheid om in de koloniale maatschappij omhoog te komen, het klooster, vaarwel gezegd en zich aangesloten bij de jongeren die in 1968 deelnamen aan de Parijse mei-revolte die de ‘verbeelding aan de macht’ wilde brengen. Als De Gaulle de orde herstelt, verspreiden de protesterenden zich her en der. Sommigen gaan terug naar hun opgeluchte ouders, anderen trekken naar India, hoofdpersonage Julien gaat met Renato, aanhanger van de Baskische afscheidingsbeweging, naar Spanje. Na de gevangenneming van zijn vriend moet hij het land verlaten en op weg naar Parijs doet hij het bedevaartsoord Lourdes aan. Hij besluit er een seizoen als ziekendrager en tolk te gaan werken.

Julien ontpopt zich als helper voor de mensen in zijn omgeving. De

Engelse sociaal werkster Ellen Wayne in haar eenzaamheid, Zuster Carmelita de Jesus in haar sexuele onervarenheid, de rijke Ursula uit Zwitserland, de felle revolutionaire Hindoestaanse Mabille gebruiken hem om zich van hun problemen te bevrijden. De simpel-gelovige brancardiers, de communist Varin, de dichter-troubadour Peyre Cardenal II en de aan keelkanker lijdende geleerde priester Père Maure zijn de mannelijke tegenspelers. Maar bovenal is daar de centrale Maagd van Lourdes, de eenvoudige Bernadette Soubirous, de enige echte en uiteindelijke geliefde voor Julien. Tegenover de theorieën van het oude Westen stelt Julien de vitale verbeelding van de jonge Derde Wereld - zoals de Parijse revolte een beweging van de jeugd tegen de verstarring was. Julien slaagt erin het wonder van Lourdes op verbeeldingsvolle, natuurlijke wijze te verklaren. De ‘cyclus van zijn vrijheid’ zal hem daarna als hij bisschop geworden is, in staat stellen de hele dogmatische kerk op te blazen.

De Nederlandse reacties waren verdeeld en werden naarmate de tijd verstreek steeds minder gunstig. Schreef Aad Nuis nog bewonderend en enigszins verdedigend, ‘het gaat er niet om of ik het eens ben met de auteur of zijn personage, maar of het boek mij prikkelt tot meedenken en tegenspreken, en dat doet het’, Jacques Kruithof vond dat al het heen-en-weer-gepraat van de personages weinig helder inzicht opleverde, laat staan de verbeelding aan de macht zou brengen, en dat Martinus zelfs onzin debiteerde over troubadours en katharen. Juliens tegenspelers vond hij warhoofden en de onthulling van het Wonder van Lourdes - in Nuis' ogen schitterend - vond hij ronduit flauw, ‘deze auteur heeft meer ideeën dan verbeelding’.

Jos de Roo interpreteerde wat hij karakteriseerde als een ‘leesboek met van alles: avonturen, beschrijvingen, schema's, gesprekken, gedachten, citaten, theorieën en brieven’ als een ‘provocatie van de blanke cultuur’. Als omkerings-principe van de arrogantie van de onderdrukker gebruikte Martinus het ‘Goede Wilde motief’ van Rousseau, dat natuur boven de ratio stelde. In *Nobele wilden* kritiseerde Martinus de arrogantie van de kolonisator, die altijd neerkijkt op de gekoloniseerde, ook als die alles in het werk stelt om te assimileren. Deze kolonisatie vond dwars door de rasverscheidenheid plaats, zowel extern (tussen verschillende landen) als intern (tussen Parijs en Lourdes bijvoorbeeld). Martinus stelde de koloniaal ‘ingebakken minachting’ voor taal en cultuur ‘op een intelligente manier aan de kaak in het beste boek dat hij tot nu toe geschreven heeft’.

Nobele wilden werd weliswaar herdrukt, maar genoot nooit de belangstelling van het debuut. Frank Martinus Arion werd de schrijver

van niet meer dan een levend boek, *Dubbelspel*. Het lijkt er voorlopig niet op dat *De laatste vrijheid* (1995) dat beeld zal wijzigen.

Hoofdpersoon en held van het ruim vijftien jaar na *Nobele wilden* verschenen *De laatste vrijheid* is de van Curaçao afkomstige onderwijzer Daryll Guenepou, die zich met zijn twee kinderen op het paradijselijke Amber vestigt, waar hij de regering adviseert over invoering van het Creool als onderwijstaal. Zijn vrouw heeft hem verlaten en ontplooit zich in Amsterdam als kunstenares.

Het is augustus 1994. Op het kleine honderdduizend inwoners tellende, sinds 1974 politiek onafhankelijke, voor veertig procent van het toerisme afhankelijke Amber dreigt een vulkaaneruptie. Op advies van een ingehuurde Engelse geoloog wordt de helft van het eiland rond het stadje Constance geëvacueerd. Maar Constance - de naam is niet toevallig - kan alleen voortbestaan als de mensen er blijven. Massale migratie maakt een land dood. Als de mensen massaal blijven wegtrekken is het Caraïbisch gebied ten dode gedoemd.

Er is daarom één persoon, Daryll Guenepou, die weigert te vertrekken. Hij blijft en tart de dood: 'We kunnen sterven door bij de vulkaan te blijven. Maar we sterven zeker als we van hem weggaan!' Na een kleine eerste uitbarsting op 9 augustus volgt aan het einde van het verhaal inderdaad een eruptie. Daryll ontkomt door in de 'Spelonk der Vriendschap' te vluchten, een plek waar in de slaventijd de marrons een eerste toevlucht vonden. Sinds de Mont Pelé in 1902 uitbarstte leeft de Caribiër in voortdurende ongedefinieerde angst van nieuwe rampen. Het zal duidelijk zijn dat de vulkaan van Amber in het verhaal als metafoor dient voor de gevaren van sociale erupties die in het Caraïbische gebied voortdurend dreigen: 'Dertig mei 1969' op Curaçao, Grenada, Suriname, Cuba, Santo Domingo, Haïti.

De laatste vrijheid spreekt zich onomwonden uit over een van de kerndiscussies die de laatste tijd vooral in het Frans-Carabische gebied gevoerd worden. Nadat Eurocentrisme en Afrikanisme lange tijd de nadruk hadden gelegd op de afkomst van degene die zich de werkelijke Carabische mens mag noemen, werd het de laatste decennia ook gebruikelijk om de multiculturele diversiteit van de Caraïbische mens te vieren. De mens die zijn veelzijdige culturele wortels vindt in zowel Europa, Afrika als Azië en daarbij nog resten van de autochtone Indiaanse invloeden ondergaat. Niet de 'négritude', maar de 'Antillianité' en de 'créolité' - de multiculturele menging - kwamen daarbij in de aandacht te staan. Niet de herkomst in de multi-etnische samenleving werd van belang geacht, maar de gezamenlijke toekomst

die recht deed aan de door de koloniale historie geërfde verscheidenheid. De vloek werd omgetoverd in een zegen. Het is niet zozeer van belang waar iemand geboren werd, maar waar hij zijn leven ankert, met welke plaats hij zijn lot wil verbinden, waar hij zou willen sterven. Met de 'créolité' zegt Frank Martinus Arion dat de werkelijke Carabiër de mens is die de taal van het (ei)land spreekt.

De Curaçaose criticus R. Severing oordeelde heel positief over de roman. De Nederlandse kritiek was sterk verdeeld, waarbij het opviel dat de regionale pers heel wat lovender oordeelde dan de landelijke bladen.

Jules de Palm: intercultureel

Jules de Palm publiceerde zijn jeugdherinneringen *Antiya* (1981), en enige jaren later *Kinderen van de fraters* (1986) en de ervaringen van Antilliaanse studenten en hun mentor in de Nederlandse samenleving in *Lekker warm, lekker bruin* (1990) bij De Bezige Bij. De gemeenschappelijke grondtrek van de verhalen is het moeizame leerproces hoe je moet omgaan met verschillende culturen (tussen Curaçao en de eilanden Aruba en Bonaire; tussen Nederland en Curaçao). Als je van hun wederzijdse cultuurverschillen niet op de hoogte bent of als je ze niet kunt hanteren, bega je de grootste stommiteiten en beledig je de ander, iets wat de ik-figuur, uiteraard ongewild maar daarom nog niet minder pijnlijk, steeds weer overkomt. De Palm's verhalen vormen de weergave van een tot inzicht gekomen ik-personage die de lezer deelgenoot maakt van zijn inter-culturele ervaringen. De ondertitel 'vallen en opstaan in twee culturen' van de laatste bundel is daarom illustratief.

De Palm gaat steeds van eigen ervaringen uit, die hij nauwgezet aan het papier toevertrouwt. Geldt hij in het dagelijks leven als een uitbundig causeur, op papier is hij een soberder verteller, die nauwgezet naar de komische pointe van zijn verhaal toewerkt. In hem is de zo sterke Papiamentse orale traditie nog volledig zichtbaar. Met zijn persoonlijke herinneringen die hij alsof het socio-culturele documenten betreffen, in een maatschappelijke ontwikkeling inbedt, past hij in een literaire traditie die op de Antillen diverse voorbeelden kende, maar die met het werk van John de Pool (1935) beroemd werd. *Kinderen van de fraters* beschouwde De Palm zelf als een 'eerherstel aan de fraters, aan al die mensen die uit idealistische overwegingen naar de Antillen zijn gekomen, mannen en vrouwen. Het waren op

hun manier missionarissen, en het is goed dat die mensen - in goede en minder goede beelden - nog eens voor het voetlicht treden.'

In *Lekker warm, lekker bruin* weet hij als geen ander de kleine dagelijkse wrijvingen, die echter het gevaar van reële conflictstof in zich dragen, onder de aandacht van zijn (Nederlandse) lezers te brengen. Wat als een zwakte kan worden aangemerkt, is dat hij alleen registreert, geen mogelijke oplossingen aandraagt, of het zou zoiets moeten zijn als kennis die automatisch de misverstanden wegneemt en de ruimte creëert voor een betere verstandhouding. Criticus Aad Nuis karakteriseerde Jules de Palm als een 'schrijver van de respectabele tweede garnituur', maar zijn geboorte-eiland eerde Jules de Palm in 1995 met de hoogste literaire onderscheiding dat het te vergeven heeft, de Cola Debrotprijs.

Boeli van Leeuwens 'tweede' creatieve periode

De aanvankelijke god-zoeker ging in zijn latere werk steeds meer een dialoog met de medemens aan. De aandacht van de hoofdpersonages voor de maatschappelijk gedepriveerden eindigde in *Schilden van leem* (1985) nog in wanhoop en waanzin, in *Het teken van Jona* (1988) weliswaar in een dronkemanspartij en opsluiting in een politiecel maar de toekomst lag daar open. In de bundel columns *Geniale anarchie* (1990) toont Van Leeuwen zich een aards en vlijmscherp analist van de Curaçaose maatschappij en al haar 'chiefs no Indians'.

De twee hoofdpersonages in *Schilden van leem* zijn beide met een angstvallig verborgen gehouden verleden 'besmet'. Jean-Claude Devereau is een onecht kind van een aanzienlijke Curaçaose handelaar en een uit Venezuela aan de familie 'cadeau gegeven' pleegkind Amanda, maar de familie en het eiland, waarvan de kleine gemeenschap natuurlijk weet wat er aan de hand is, houden aan de officiële legitimiteit vast. Deze hoofdfiguur trouwt met de Nederlandse notarisdochter Marjolein, die in de oorlog zwanger was van een Duitse soldaat en daardoor ook 'besmet'. Met dit huwelijk gaat het volledig mis, maar ook deze werkelijkheid wordt verborgen achter de formeel correcte façade. Maar binnenshuis wreekt de situatie zich.

Tegenover Jean-Claudes kwetsende houding tegenover zijn vrouw, staat zijn gastvrijheid voor een aantal wildvreemde ontheemden die hij in zijn weekendhuisje onderdak verschaft, en zijn werk als pro-deo advocaat van de armen.

In het tweede deel van de roman wordt de ambtenaar Jean-Claude op een officiële hulp-missie gestuurd naar het door een 'communistische aardbeving' getroffen Santa Maria, waarbij zijn uit voorzorg voor meer persoonlijke veiligheid in een container verstopte meegenomen vrienden omkomen. Jean-Claude kan dat schuldgevoel niet dragen en eindigt in een inrichting voor geesteszieken.

De roman kreeg in Nederland snelle en uitgebreide aandacht van meer dan dertig critici. Op Curaçao waren er eveneens direct een paar uitgebreide recensies in de Nederlandstalige dagbladen. In een uitgebreid ingezonden stuk noemde Siegfried Rigaud het boek een 'aanklacht tegen het onrecht, tegen het irreële van het leven op dit eiland' en claimde hij dat de Nederlanders 'in het boek niet zien wat Curaçaoenaars er wel in kunnen zien. Nederlanders vinden het een groot geheim, voor ons is het een groot herkennen'. Ter adstructie van deze stelling gaf hij vijf voorbeelden uit de inhoud: de eilandsraadsvergadering, de aan de familie gegeven Amanda, het opnemen van een onecht kind in de familie, het ophouden van stand en naam, en de drie in de container vol hulpgoederen omgekomen vrienden. Wie de talrijke recensies op deze vijf punten naleest constateert dat de Nederlanders aan deze zaken veelal voorbijgingen (met uitzondering van Hans Warren en de van Suriname afkomstige Hugo Pos) en dat in de Antilliaanse media juist deze punten naar voren gehaald werden. Recensenten zijn geneigd zaken naar eigen situaties en hun lezers toe te halen, wat bijvoorbeeld blijkt uit het steeds weer door Nederlandse critici geciteerde Proust-citaat 'Ons wil het hier voorkomen dat Europa aan constipatie lijdt. de cultuur is doodgelopen in de met kurk omlijnde kamer van Proust', zinsneden die de Antilliaanse critici niet opvielen.

Neerlandicus-criticus Pablo Walter, die in 1983 een scriptie aan *Een vreemdeling op aarde* wijdde, schreef positief over het taalgebruik. Het jarenlange zwijgen heeft een nieuwe Boeli opgeleverd. Bijna alle kenmerken van de vroegere romans keerden volgens Walter terug, maar nu in een veel beter beheerste stijl: de understatements, de bijzondere aandacht voor kleine details, waardoor er komische situaties ontstaan, de opmerkelijke heldenverering op het vasteland, maar bovenal de goede bekendheid met de Bijbel.

Jos de Roo schreef dat Van Leeuwen de idee van Jezus als mens al in 1980 - in een artikel over Schillebeeckx - had 'omgeruild' voor Jezus als Messias die in de arme medemens ontmoet wil worden. Hij zag in de 'come back' van Van Leeuwen, na zijn pensionering als secretaris van het eilandgebied, aan de ene kant de frontale aanval op de

maatschappelijke maskerade, de haat tegen het establishment, maar aan de andere de solidariteit met de realiteit van de armen die door God slechts met ‘schilden van leem’ beschermd worden.

Het teken van Jona (1988) is als het negatief van het bijbelverhaal, waarbij het zondige Ninevé vervangen is dooor een Zuidamerikaanse heilstaat, de redding echter ligt in het onvolmaakte en zondige van de gewone mens, en profetische boete- en noodlotsprediking tégen vervangen wordt door het brengen van geluk en solidariteit mét het volk. Het hoofdpersonage is een oudere Curaçaose man, een ‘ik’, die veel wegheeft van de auteur Boeli van Leeuwen zelf: ex-secretaris van het Eilandgebied, schrijver van boeken en kranteartikelen, een meester-doctor. Deze ‘ik’ kruist het pad van de Zuidamerikaan Juan Carlos, een confrontatie van het verval in de ouder wordende persoon en de goed getrainde man in de kracht van zijn leven. Deze Juan Carlos wordt op straat neergestoken en beroofd, maar van een zekere dood gered door de ‘ik’ die hem vindt en naar een dokter brengt. Na diens genezing reizen ‘ik’, Juan Carlos en zijn vrouw Laila in de particuliere boot, de cachelote (= walvis) af naar het fictieve Balbao, een technocratisch van de wereld afgesloten heilstaat van de rijke Zuidamerikaan. In zijn driedaagse verblijf ziet en ervaart de ‘ik’ dat noch absolute macht, noch absolute schoonheid, maar solidariteit met de armen het ware levensdoel is. Juan Carlos heeft in feite geprobeerd op zijn hacienda de Goddelijke schepping met eigen handen (beter) over te doen - dit wordt radicaal afgewezen. De wereld is slechts leefbaar in zijn onvolmaaktheid. Na drie dagen terug op Curaçao richt de hoofdpersoon een groot feestmaal aan voor de armen van het eiland, bij wie hij zich thuis voelt - een geseculariseerd Heilig Avondmaal.

Ten opzichte van *Schilden van leem* is er een enorme verschuiving, want in die voorlaatste roman eindigde de ‘ik’ die solidair wilde zijn in een gekkenhuis, hij vond geen enkele oplossing. Hier eindigt alles in een feeststemming van geluk, uitgebeeld in magistrale muziek, een aanvaarden van de realiteit zoals ze nu eenmaal is, en het korte beperkte leven van de mens.

Deze keer konden de Curaçaose critici niet wachten op de weekendbijlage en verschenen de uitgebreide recensies al op dinsdag en donderdag op de normale pagina's van de *Amigoe* en de B/N. Hans Vaders benadrukte het besef van ouder worden dat de ik-figuur aanvankelijk kwelde maar overwon, want tegenover de door Juan Carlos aangelegde ‘mensentuin’ van wrakken uit de geschiedenis (oud Nazi's, revolutionairen, hoeren, Eldorado-zoekers) plaatste hij zijn ei-

gen mensentuin - de armen van het eiland voor wie hij een feestmaal aanrichtte: ‘Het credo van Van Leeuwen is onomstotelijk: ieder mens leeft in een door hemzelf geschapen realiteit, waarbij het noodlot uiteindelijk niet te omzeilen valt. Wederom heeft Boeli van Leeuwen een overtuigend, diepzinnig boek geschreven over de ultieme vraag van het verlangen en de zin van het menselijk bestaan.’

Ook Pablo Walter besprak de roman positief, hij wees de dood als centraal motief aan en constateerde de ontwikkeling van Van Leeuwens oeuvre overziende, dat het in deze laatste roman niet meer ging om iemand die zoekende is naar zijn plaats binnen de maatschappij, maar om een persoon die weet hoe hij naastenliefde betonend helemaal zichzelf kan zijn.

Geniale anarchie (1990) bevat de gebundelde krantecolumns die Van Leeuwen in 1988 en 1989 wekelijks in *De Curaçaosche Courant* publiceerde, en waarvan een selectie ook in de Nederlandse *Volkskrant* onder de titel ‘Courantier op Curaçao’ te lezen was. De columns behandelen Curaçaose onderwerpen in het algemeen, persoonlijke ervaringen, eilandelijke, koninkrijks- en internationale perikelen, economische fenomenen als off-shore en wat daarbij komt kijken, het (niet) functioneren van het ambtenarenapparaat, de Arubaanse status aparte, de steeds groter wordende verschillen tussen rijk en arm wat hij met stijgende onrust aanschouwt, zijn ideeën omtrent bijbel en christelijk geloof, zijn eigen leven en schrijven. Het geheim van Curaçao is ondoorgrondelijk, maar Van Leeuwen probeert het toch in zijn schrijversspiegel te vangen. Zijn visie op zijn schrijverschap schreef hij in ‘The rest is silence’: ‘Ieder mens is een universum, een groot geheim, want ieder mens is geschapen naar het beeld van God. Er zijn geen lelijke mensen. Het is ons kijken dat hen vernedert. Hun schoonheid wordt hersteld door het zien. Waarom krijgt men pas zo laat in het leven dit vermogen om te zien?’

Criticus Aart G. Broek zag met waardering hoe Van Leeuwen in dit ‘indrukwekkend literair document’ zich een dubbele taak gesteld had: de ware gedaante van het eiland en zijn bewoners blootleggen voor in de eerste plaats de makamba die in Curaçao geïnteresseerd was, én de ware gedaante van zijn eigen schrijverschap te vatten in die columns die over het schrijven, over de worsteling met de taal en het vangen van ervaringen, indrukken, gedachten, over de voortdurende poging om ‘mijn masker van intellectueel, schrijver en grappenmaker’ weg te rukken.’

Tip Marugg, de keuzevrijheid van de mens

Culminatiepunt van ‘de Curaçaose roman op de Nederlandse boekenmarkt’ was de AKO-nominatie van Tip Marugg *De morgen loeit weer aan* (1988). Een ik-personage zit van half twee tot drie uur in de nacht op zijn veranda, in gezelschap van een van zijn vier honden. Hij drinkt bier en whisky en overdenkt in een toestand van halfbeneveld zijn het eigen leven, de geschiedenis van zijn eiland en het continent. Grote en kleine zaken passeren de revue: een bezoek van de geestelijk gestoorde ex-onderwijzer Eugenio, een tocht naar de Grote Berg waar in het ochtendlicht vogels zich welbewust tegen de steile wand te pletter vliegen, herinneringen aan de slavernij, jeugdherinneringen zoals een tweejarig verblijf bij een Venezolaanse evengeliserende oom, de bezoeken met hem aan de gevangenis, de in het katholieke onderwijs doorgebrachte schooltijd, dat wat 's nachts gebeurt als plotseling een grote zwerm doodshoofd-vlinders komt aanfladderen, het visioen van het einde van het hele continent. De vredige nacht is doodsbezwangerd.

Veel omstandigheden, persoonsnamen, motieven en structuurvormen uit de vorige twee romans keren in de derde terug. De cyclische structuur wordt nu zelfs nog geraffineerder toegepast door midden van vertelstructuren die ‘verhalen in verhalen’ genereren. De verbondenheid van het hoofdpersonage en zijn eiland (nu zelfs een heel continent) is even innig. De kritiek op de kerk, die er niet in slaagde een levenwekkende inspiratie voor de mens te zijn, is gebleven. De drank is ook nu de grote heelmeester. Maar er zijn ook verschillen. Deze hoofdpersoon kiest zelf het nachtelijk isolement, hij is op gevorderde leeftijd (de tijdsuitersten belopen de oudste persoonlijke herinneringen aan het volwassen worden en de ouderdom van nu). De idee van vruchtbaarheid en de potentie tot de paringsdaad zijn heel belangrijke motieven. Aan het einde van de eerste roman koos de jonge ‘ik’ voor zijn eiland waarop hij verder wilde leven en werken, zij het in eenzaamheid. Aan het eind evan deze laatste roman kan de oud-gewordene nog slechts via zelfmoord over zijn eigen dood beschikken. Waar de jonge mens nog kan kiezen voor het leven, blijft met het ouder worden slechts de mogelijkheid over om in vrijheid te ‘kiezen’ voor het tijdstip van de dood.

Terwijl de Nederlandse recensenten geen moeite deden de genomineerde roman in Antilliaans-Caraïbisch verband te plaatsen, deden de (schaarse) Antilliaanse kritieken dat juist wel: de positie van de blanke hoofdpersoon op het eiland, de plaats van de auteur Tip Marugg in de Latijns-Amerikaanse stilistische traditie.

Sinds Nederlandse journalisten Marugg veelvuldig (trachten te) bezoeken, werd de mythe van de ‘kluizenaar van Pannekoek’ geboren. Terwijl de schrijver dat in zijn laatste roman zelf relativeerde: ‘Een beetje hard rijden en ik zit in twintig minuten in de stad waar ik geregeld de supermarkt bezoek, nu en dan de boekhandel en twee of drie keer per jaar de kapper. En zo afgelegen zal mijn kruiphol wel niet zijn, want ik ontvang meer bezoek dan mij lief is’, gaf de *Amigoe*-recensent aan dat kluizenaarschap een nieuwe symbolische betekenis, zowel in de inhoud als de vorm van de roman: ‘Marugg's dogma zou kunnen luiden, dat de levenstragiek van de protestant blanku op het eiland nog veel groter is dan de op zich onmenselijke tragiek van de neger. Die tragiek uit zich in gestoorde signalen van angst, ontkenning en bezwerend ritueel. De blanke hoofdpersoon leeft dan ook in de ommuurde wereld die hijzelf geschapen heeft, een voor de buitenstaander hermetisch gesloten rupsen-cocon van eigen makelij.’ In dit werk van magistrale verbeelding is er voor de oude man op de stoep volgens hem geen weg terug: de drank zal onverbiddelijk zijn slopende werk voortzetten (en afmaken).

Wat de stijl betreft, roemde de anonieme *Amigoe*-criticus het prachtige taalgebruik, vol bijbels aandoende archasmen. De gesloten structuur van de roman zou een ‘nauwelijks te vangen onderhuids gevoel van onbehagen oproepen, dat zich in het bijzonder manifesteerde in een besloten, welhaast ommuurd handelingsaspect van tijd en plaats.’

Marjo Nederlof constateerde een veranderde stijl. Was in *Weekendpelgrimage* nog het ingehoudene van de Europese traditie te lezen, *De morgen loeit weer aan* staat veel dichter bij de Zuidamerikaanse wijze van vertellen, het taalgebruik is rijker geworden: ‘Vanaf de eerste alinea wordt het akkoord aangeslagen dat tot de laatste punt doortrilt in het hele boek.’

Denis Henriquez: jeugdsentiment en cultuurkritiek

In Denis Henriquez' *Zuidstraat* wordt in negen hoofdstukken die min of meer afgeronde verhalen vormen, verteld hoe twee jongens, Binchi en Alejandro, in de jaren vijftig opgroeien in een hoofdstedelijk middenstands-straatje, waarin een doorsnee van de Arubaanse bevolkingsgroepen woont die kaleidoscopisch uitvoerig getekend wordt. De Curaçaose criticus Ronny Severing benadrukte het motto van het boek. Carlos Gardel's Spaanstalige tango die over ‘kal-

verliefde' gaat, sluit 'perfect aan bij het thema': een aaneenschakeling van herinneringen uit de jeugd van de verteller. Hij wijst daarbij op de dubbele afstand: die in de tijd en de ruimte - de personages gaan immers in het verre Nederland studeren. 'Het gekozen motto geeft haarscherp de sfeer, het thema en de grenzen van het boek aan. Het duidt ook gelijk aan dat het om een populair thema gaat. Geen verwijzingen naar filosofen en andere auteurs; literatuur zonder al te veel pretentie en paradoxaal: de simpele maar treffende diepzinnigheid van de eenvoudige straatbewoners.' Severing benadrukte vervolgens het Arubaans typische, onder meer over folkloristische gebruiken en gewoonten als San Juan en Dera Gai, over de betekenis van de dans, over het eten van leguanensoep, over mysterieuze verdwijningen, duivelse verschijningen en bezetenheid, over het geven van meedogenloze bijnamen zoals dat in een kleine leefgemeenschap vaak plaatsvindt, de verhouding van autochtone Arubanen tot de in dezelfde straat wonende allochtone Curaçaoenaar, Portugees, Colombiaan, Duitser en Nederlander: 'Het boek is vergeven van stereotypen die eerlijk gezegd niet storen omdat ze al te goed bij die realiteit en sfeer horen. Het is knap dat alle figuren zonder overtrokken generalisaties posities en rollen krijgen die overeenkomen met de algemene plaatselijke Arubaanse situatie. Het kenmerkt de schrijver dat hij maatschappelijke moeilijkheden en relaties niet omzeilt of verbloemt. Hij registreert slechts en neemt geen standpunt in. Hij dikt waarschijnlijk de gebeurtenissen aan zoals het een populaire verteller betaamt.'

Het begin van *Delft blues* (1995) sluit naadloos aan op het einde van 'Zuidstraat'. Daarin vertrok Bernardo Rincones (Binchi) immers vanuit het Arubaanse Oranjestad naar het Nederlandse Delft om er civiele techniek te gaan studeren. Hij wil bruggenbouwer worden. Als het verhaal begint, is Binchi al bijna vier jaar in Nederland. Het is eind jaren zestig.

Het verhaal begint op een mooie voorjaarsavond, op 4 mei, de herdenking van de gevallenen in de Tweede Wereldoorlog. Die oorlog en vele andere zoals de Koude Oorlog, de Vietnamoorlog, de Cubaanse Revolutie, de Praagse Lente, de zesdaagse Isralisch-Arabische oorlog, de Parijse studentenopstanden en 'Dertig mei 1969' staan zo centraal dat je zou kunnen zeggen dat het verhaal zich in de schaduw van de oorlog afspeelt.

Dat geldt ook voor het hoofdpersonage die als Arubaan aanvankelijk zegt niets met de Tweede Wereldoorlog te maken te willen hebben: 'De oorlog was het privé-domein van Nederland, dat verleden

hoorde bij het land net als de klompen en de bollen, het had met zijn eigen leven niets te maken. Het gebied weaar hij vandaan kwam was door die oorlog hoogstens licht geschampt.' Maar in Europa en daarbuiten wordt hij steeds weer met oorlogssituaties geconfronteerd.

Centraal in het verhaal staat de hoofdfiguur Bernardo en om hem heen vinden allerlei andere personages hun plaats, waarvan joodse Katinka en zijn overige vrienden en vriendinnen, zijn kostbaas en diens vrouw de belangrijkste zijn. Zij vertegenwoordigen allen bepaalde ideeën omtrent individuen in hun sociale omgang en houdingen ten opzichte van het verleden en actuele situaties. *Delft blues* bevat de geschiedenis van een aantal adolescenten in Nederland, geschetst tegen de algemene tijdgeest van de jaren zestig zoals die door een relatieve outsider, wat een Arubaanse student in Nederland is, beleefd wordt.

Denis Henriquez verzet zich in *Delft blues* falikant tegen alle eenzijdig gedweep zonder nuchter verstand. Bernardo Rincones zich als een individu die vooral ook graag individu wil blijven. Hij gelooft niet in 'De Mens' maar wel in mensen met al hun goede en slechte eigenschappen. Hij wil zich niet vastleggen: 'Ik heb schijt aan het volk, ik heb schijt aan de massa; de mens is een individu of hij is niks!' In een discussie met vriendin Janine wordt dat als volgt verwoord: 'Je bent gewoon een ongelovige Thomas, dat is alles. Weet je wat er aan jou schort? Je bent van nature een pessimist, je vertrouwt de mensen niet.' Bernardo antwoordt op die aantijging: 'Iemand zei eens tegen me: ik ben geen pessimist, ook geen optimist, want beide hebben "mist" gemeen en in een mist kan je de werkelijkheid niet onderscheiden.'

Wegens hun directe betrokkenheid op Antilliaans maatschappelijke problemen en de erkenning die de vormgeving daarvan in het buitenland kreeg, begon het thuisfront de Nederlands-Antilliaanse auteurs als literaire ambassadeurs te zien, die de Antilliaanse cultuur door middel van de literatuur in het moederland wisten uit te dragen. Dat bracht een opwaardering van de positie van de Nederlands-Antilliaanse literatuur teweeg: de aanvankelijk perifere plaats werd verwisseld voor een meer centrale. Diana Lebacs en Sonia Garmers bewandelden met hun Nederlandstalige jeugdboeken als *Sherry* (1971), de Nancho serie en *Suikerriet Rosy* (1983), met *Orkaan* (1977) en *Orkaan en Mayra* (1980) en *Wonen in een glimlach (1985) dezelfde weg*. Nederlandse critici ruilden het 'De West concept' van de jaren vijftig en zestig in en plaatsten onder aanvoering van Aad

Nuis en diens recensies op het werk van Boeli van Leeuwen de Nederlands-Antilliaanse literatuur steeds vaker in de grote Zuidamerikaanse romantraditie, echter niet in een Caraïbische.

32 Het autonome woord

Niet iedere Antilliaanse auteur koos voor de Nederlandse markt. De grote drie Luis Daal, Pierre Lauffer en Elis Juliana schreven in het Papiamento en werden dientengevolge alleen door het thuisfront gelezen en gewaardeerd.

Luis Daal: romanticus in de diaspora

Luis H.P. Daal onderscheidde zelf drie hoofdperioden in zijn leven, zijn jeugd, opleiding en aanvankelijke werkzaamheden op Curaçao (1919-1950), zijn verblijf in Spanje (1950-1968) en ten slotte zijn wonen en werken in Nederland (sedert 1968). Na zijn schooltijd volgde Daal schriftelijke cursussen in de journalistiek, zowel voor de krant als de radio. In 1947 werd hij hoofdredacteur-directeur van *La Prensa*, een Spaanstalig blad waarin hij het Papiamento introduceerde. Hij werd daarnaast een tijdlang directeur van Tipografía Eléctrica, en oprichter van uitgeverij Lusafé, waar hij zijn eigen literaire werk verzorgde. Na een conflict om de politieke onafhankelijkheid van zijn krant vertrok Daal in 1950 naar Spanje, waar hij in de hoofdstad journalistiek, Spaans en Romaanse filologie studeerde. In deze jaren werkte Daal als free lance journalist en werd hij benoemd tot lector neerlandistiek en cultuurgeschiedenis. Vanaf 1968 werkte Daal in Nederland bij het Centraal Bureau Toezicht Curaçaose Bursalen, tot hij in 1975 benoemd werd tot chef van de afdeling Kulturele Zaken van het Kabinet van de Gevolmachtigd Minister van de Nederlandse Antillen te Den Haag, een functie die hij tot zijn pensionering op 65-jarige leeftijd bekleedde. Hij was lid van de Culturele Adviesraad.

Er was contemporain niet erg veel aandacht voor Daals literaire werk, in geschrifte althans. Daal mag als (laat) voorbeeld gelden van de Antilliaanse journalist-auteur, die niet alleen beroepshalve veel kranteartikelen publiceerde, maar zich in lezingen terdege bezighield met theoretische en praktische uitgangspunten van het journalistieke vak. Daarnaast geldt hij als een heel belangrijk promotor van het Papiamento, als journalist, linguïst, vertaler en dichter. Het Papiamento bundelt, volgens hem, de bewoners van de drie benedenwindse eilanden en zal niet vermalen worden door Nederlands, Spaans of Engels als de Antilliaan uit liefde voor die taal deze grondig leert en

vlot en beschaafd spreekt, ‘geen koeterwaals dat noch papiamento, noch nederlands noch spaans is.’

Luis Daal argumenteerde zijn pleidooi voor het Papiamento geografisch-cultureel en pedagogisch: het Nederlands isoleerde de Nederlandse Antillen in het Carabisch gebied, omdat ‘het Nederlands deze eilanden geen toegang verschaft tot de kultuurwereld waarin zij opgenomen zijn en waarvan zij deel uitmaken’, en de pedagogische wenselijkheid om onderwijs te geven in de moedertaal van de leerlingen. Wegens de regio zou de voorkeur voor een tweede taal uitgaan naar het Spaans, boven het Nederlands als tweede taal, maar leerboeken en leerkrachtenopleiding vormden in de visie van Daal daarvoor voorlopig een belemmering. Er zou nog wel meer dan een generatie of meer nodig zijn om dat te bereiken, maar het Nederlands als cultuurtaal achtte hij blijvend nodig. Hij wilde het Nederlands nooit kwijtraken, daarvoor was de driehonderdjarige invloed te intensief. Indonesië maakte die fout indertijd wel en aan die misgreep wilde Daal zich zacht spiegelen.

Wat zijn literaire werk betreft, werd hij door niemand minder dan zijn generatiegenoot, collega-auteur en vriend Pierre Lauffer geprezen als ‘de koning van de metafora’, en nagenoeg iedere jonge Antilliaanse criticus roemde zijn beeldende taalgebruik en zijn eenvoudige en heldere stijl die gestuwd wordt door een prachtig ritme.

Cola Debrot deed Daals werk echter in een zin af, zonder citaat of vertaling van ook maar één gedicht. Hij oordeelde over de dichter als ‘een neo-romanticus die de fascinatie der literatuur opvat als een uitnodiging à titre personnel tot een reis van de hachelijke actualiteit, het naturalisme van zijn *Altá Mayó* of het realisme van zijn *Palabras intimas*, naar de pantheïstische participatie met de elementen der natuur in zijn latere verzen van *Ku awa na wowo* en *Sinfonia di speransa*.

Over dat romantische waren de meeste critici het wel eens. Enrique Muller schreef in dit verband over de vervoering door de bejubeling van de natuur en door de taal. Luis Daal werd getroffen door de pijn van het leven die zich steeds weer in de gedichten liet voelen, maar was desondanks geen pessimist, omdat hij de kracht bezat om het kwade dat de dichter belaagde te bestrijden. In Daals poëzie vond Muller een ‘bittere furie gericht tegen de dommen der aarde’ die door tegenslagen nooit zou breken. Aan de andere kant onderging, volgens hem, Daal het leven als een romanticus: leven in het verre Spanje en zijn verlangen naar zijn geboorte-eiland, het terugverlangen van de volwassene naar een staat van kind-zijn. Muller zag Daals poëzie als

het resultaat van lijden en leven, waarbij de dood een begin betekende van ‘de eenwording van de ziel met het Licht, van Leven in harmonie met God.’

Van de afzonderlijke bundels werd het debuut het vaakst en meest uitgebreid besproken, ook in de later analyses. Nagenoeg elke criticus besprak de vier delen van de debuutbundel, wortel, stam, blad en bloem. ‘Het eerste deel omvat de gedichten met een spirituele achtergrond; ze vormen de “wortel” van de gedachten- en gevoelswereld van de dichter. Het tweede deel (de stam) is - aldus de dichter - het lichaam van de bundel, het vlees en de botten, waaraan de bundel zijn bestendigheid ontleent. Het derde deel (de bladeren) omvat hetgeen voortgekomen is uit de manier van denken van de dichter. Het vierde deel (de bloemen) is het logisch gevolg van een groei, het vormt het bewijs dat de dichter leeft, het is tevens een hulde aan de Curaçaose bloemen,’ aldus Henry Habibe. Fred de Haas zag in de vierdelige compositie: ‘hoop en wanhoop, droefheid om wat geweest is, om wat verlaten gaat worden, blijdschap over wat er altijd zal zijn.’

Oordeelde Habibe in zijn recensie op Daals *Kosecha na maloa* (1963) positief, omdat hij een overtuigend, individualistisch dichterschap aantrof, waarin de dichter op eenvoudige wijze een psychologische analyse van zijn persoon gaf, en een scherp waarnemingsvermogen toonde voor het leven en bewegen van al het kleine, ontvankelijkheid voor de natuur, liefde voor het eiland, de kunuku en de zee, voor Pierre Lauffer was het debuut zeker geen volmaakte verzenbundel, want hij vond hier en daar zwakke plekken. Als dichter vond hij Daal spontaan en oprecht, geenszins luchthartig, in veel van zijn verzen zelfs zwaar, die de lezer tot nadenken verplichtte en op een meeslepende manier te genieten van het geestelijke, terwijl de dichter toch een nuchtere denker wilde blijven.

Ku awa na wowo bevatte volgens Habibe Daals gevoelens bij zijn terugkeer naar Curaçao. De gedichten zag hij als elegien, klaagliederen die uiting gaven aan een mystieke belevingswereld. Daarom was deze bundel minder optimistisch dan de eerste bundel, maar betekende ze wel een verdieping. De Haas citeerde Daal zelf instemmend over *Ku awa na wowo*: ‘een kreet van pijn, een doffe intieme klacht, naam- en klankloze droefheid van een mens die verwijlt bij de dingen die sterven, hetzij in zijn eigen herinnering, hetzij in het kloppend leven om hem heen, het “iets” dat sterft in de dankbaarheid of het dorre hart van hen, die hetgeen gestorven is “verlaten” hebben en al, wat elke dag, elk uur, elk ogenblik en altijd sterft, verlaten: een boot die zijn kapotte planken naar de zon toekeert, een verlaten put in de vlak-

te, een mens, verlaten door zijn vrienden, alleen met zijn problemen, alleen met zijn pijn, alleen met zichzelf.'

In zijn inleiding op de vertaling schreef De Haas dat Daal zijn laatste bundel *Sinfonia di speransa* (1975) had opgebouwd als een symfonie in vier bewegingen, in opklimmende fasen: Adagio, dat met de aarde begint; Allegro, waarin het water overheerst; Scherzo, waarin hij op de wind, steeds hoger stijgt, en tenslotte Finale, waarin hij los is van de aarde om 'één te worden met het Licht', een visie die door zowel Van de Pol als Habibe werd overgenomen.

Fred de Haas zag een ontwikkeling in het totale werk, want in de laatste bundel werd het poëtisch doel bereikt in het slotgedicht, een inwijding tot het licht, tot de waarheid: van de solide aarde, het reinigende water, stijgend in de wind, en ten slotte opgenomen in het licht. Daarmee zou hij tevens een verklaring kunnen hebben gegeven waarom Daal na deze drie bundels geen volgende meer publiceerde. Fred de Haas wees op de voltooidheid van het oeuvre. Hij zag een afgeronde volheid die zich in de loop van drie opeenvolgende bundels voltrok: van de geboorte en de wortels (het begin van de eerste bundel), het leven met zijn problemen en wanhoop, ten slotte een ontstijgen aan het aardse in het eeuwige licht.

Werd Daals werk als romantisch of mystiek gekarakteriseerd, hij werd vergeleken met andere Antilliaanse auteurs als Lauffer, Juliana, Marugg, met de Belgische Gezelle en de Zuidamerikaanse Neruda. Geen kleine namen. Habibe vond in Daal een sterk individualisme in de trant van Guido Gezelle, diens natuurgevoeligheid, aan wie sommige titels en gedichten sterk herinneren, 'Si nos alma skucha' bijvoorbeeld. In vergelijking met Lauffer vond hij Daal optimistisch, niet melancholisch. Waar Lauffer nationalistisch was en later de folkloristische kant benadrukte, evenals Juliana, bleef Daal zijn individualisme trouw. Barber van de Pol deed de bouw van aards opwaarts van de drie bundels, zoals door De Haas gebloemleesd en vertaald, soms denken aan Neruda, maar die was veel sterker, gecomprimeerder, oorspronkelijker. Habibe wees in zijn uitvoerige beschouwing, waarin een reprise van eigen recensie en beschouwing in *Watapana* en *Kakiña* en in het voetspoor van vertaler en inleider De Haas nog op het meta-poëtische karakter van veel gedichten, 'Momentu supremo' bijvoorbeeld, waarin Daals ontwikkeling van beschrijver van uiterlijke werkelijkheid naar innerlijke waarheid duidelijk werd.

Pierre Lauffer: nationaal auteur

Pierre A. Lauffer (1920-1981) behaalde in 1936 zijn diploma van de Sint-Thomas Muloschool, waar hij les kreeg van onder meer frater F. van Dieten en F. Linnartz (G. Gorris), die hem stimuleerden tot lezen. Hij was een veellezer, die las wat toegestaan en wat verboden (de index met bijvoorbeeld Zola en Boccaccio) was. Tijdens de literatuurlessen waren verplicht Dante, Cervantes, Shakespeare, Kloos, Van Deyssel, Van Schendel, in de vrije tijd las hij Karl May. Hij schreef al vroeg verhalen, o.a. het liefdesverhaal 'Rada', dat bij ontdekking door zijn vader werd verscheurd, en uitstekende opstellen die door Van Dieten als voorbeeld in de hogere klassen werden gebruikt, maar door leraar Linnartz niet als 'eigen werk' erkend werden. Lauffer ging ter padvinderij bij pater de Bruyn en pater Möhlmann: 'Het is pater Möhlmann die Pierre praktisch gedwongen heeft om zijn eerste gedichtenbundel uit te geven.' Na zijn schooltijd kreeg hij een functie als ambtenaar van de Burgerlijke Stand. Van 1939-1945 deed hij dienst bij de Militaire Politie, terwijl hij intussen een zaakje dreef en een begrafenisonderneming leidde. Van 1945-1959 bewoog hij zich in verscheidene takken van het bedrijfsleven. In 1959 keerde hij terug naar het gouvernement, kreeg een baan bij het Departement van Onderwijs en de Dienst Arbeidszorg, werd voorlichtingsambtenaar, en maakte een reis naar Engeland, waarna hij in 1965 zijn akte Engels MO behaalde. Zijn belangstelling voor de Engelse taal en literatuur gaf hem een tijdlang het idee om in het Engels te gaan schrijven. De roman *The House on the Harbour* bleef echter onvoltooid. Vanaf 1970 was hij leraar Papiamento op de pedagogische akademie. In deze jaren schreef hij een leergang Papiamento LO en taalboeken als *Mi lenga, Un selekshon di palabra* en *Di nos*. Zijn leraarschap bezorgde hem echter voornamelijk teleurstellingen en hij trok zich terug in de natuur van Santa Catharina.

Werd Pierre Lauffer bekend als literator, hij bewoog zich ook op gebieden van folklore en de geschiedenis van Curaçao. Centraal stond in al zijn werkzaamheden de analyse en het uitdragen van het eigene, waarbij hij als een soort gids voor zijn medeburgers heeft gefungeerd.

C. de Haseth onderscheidde vier perioden in Lauffers activiteiten: allereerst tot en met *Simadán*, een periode waarin het Papiamento centraal stond; een periode van *Kumbu* (1955) tot eind jaren zestig, gekenmerkt door sterk ritmische Papiamentse poëzie en anekdotisch proza in het Nederlands; de jaren van *Ora solo baha* en *Seis anja kaska berde* (1968) tot halverwege de jaren zeventig, waarin Lauffer

onderwijs en algemeen vormend werk ter cultivering van het Papiamento centraal stonden; en ten slotte de periode waarin Lauffer zeer teruggetrokken leefde en waarin hij voornamelijk kinderboeken schreef die pas posthuum door de ‘Fundashon Pierre Lauffer’ gepubliceerd zouden worden.

Tot de beginjaren zestig bewoog Lauffer zich in twee taalcircuits, het Papiamento en het Nederlands, daarna ondernam hij stappen om het Engelse pad te betreden. Maar vanaf het midden van de jaren zestig, juist in de tijd dat het Papiamento algemeen terrein ging winnen op het Nederlands, zou hij zich uitsluitend op zijn moedertaal gaan toeleggen.

De verscheidenheid aan receptie-documenten omtrent Lauffers werk levert een heel gevarieerd beeld op, waaruit naast tegenstellingen, ook en vooral, overeenkomsten blijken. Het is daarbij opvallend dat ‘afwijkende’ meningen incidenteel zijn, de overeenkomsten dominant. Het receptie-onderzoek kan een gelukkig gebruik maken van een nog vrij recente bibliografie en de uitgebreide interview-serie van Jos de Roo ‘De andere Lauffer’ waarin iedereen die op literair gebied met Pierre Lauffer te maken had, zijn mening over de schrijver gaf. Het laatste geeft een goed beeld hoe Lauffer vrij kort na zijn sterven gezien werd. De Fundashon Lauffer heeft enkele werken uitgegeven, maar nog weinig gedaan in literair-kritisch opzicht ten aanzien van Lauffers werk.

Opvallend was niet alleen de overeenstemming in beoordeling, maar ook de consistentie daarvan. Al vanaf zijn debuut werd Lauffer gekarakteriseerd als een auteur die belangrijk was voor het Papiamento. Met name Cola Debrot heeft van meetaf grote bewondering gehad voor Lauffers poëtische kwaliteiten. Van de achteraf beschouwd ‘grote drie’ Papiamentstalige generatiegenoten: Daal, Lauffer en de iets jongere Juliana, zag hij eigenlijk alleen Pierre als echt belangrijk.

F. Martinus' uitspraak ‘de dichters die iets betekenen hebben allemaal iets van Pierre. De dichters die helaas niet door Pierre beïnvloed zijn, zijn heel slecht,’ en C. de Haseth: ‘In zekere zin personifieert Lauffer de letterkunde in het Papiamentu en wordt hij gezien als de persoon die het Papiamentu de erkenning in de Antilliaanse gemeenschap bracht,’ vertolkten met deze woorden de algemene visie op Lauffer. In allerlei bewoordingen kenschetsten de critici de aandacht en liefde voor het eigen eiland, de natuur in algemene termen of specifiek genoemd via zon, lucht, zee en rotsen, de gewone alledaagse dingen om ons heen, het platteland en uitdrukkelijk níet de stad, de

bevolking van het eigen eiland in al zijn verscheidenheid van mensen, soms in het algemeen beschreven maar soms ook in haar samenstelling specifiek vermeld. Daarnaast herkenden critici algemeen Lauffers aandacht voor de geschiedenis, in het bijzonder het verleden van slavernij en de gevolgen daarvan voor de huidige Curaçaose mens. Naast sociale bewogenheid merkten ze Lauffers aandacht voor eigen persoonlijke omstandigheden, het ouder worden en de onafwendbare dood. De veel genoemde eigenschappen die men Lauffers karakter toedichtte waren zijn gevoelens van melancholie, weemoed, droefgeestigheid, maar ook drift, het sociale van de gulle conferencier, de levensgenieter, de humorist, de erotische aandacht voor het schone geslacht, een neiging tot hekeling, maar ook de moppentapper, en vooral Lauffers eerlijkheid en vrijheid van geest, en uiteindelijk zijn geloof, die alle in zijn werk zouden blijken.

Wat Lauffers taalgebruik en stijl betreft, roemde men allereerst en unaniem de beheersing van het Papiamentu. Dat Lauffer ook Nederlands schreef en zelfs een tijdje van plan was een roman in het Engels te publiceren, kreeg weinig kritische aandacht, hij gold zonder meer als de grote Papiamentist. Daarbij letten de critici vooral op ritmische aspecten en rijkdom aan klank, rijm en muzikaliteit. Het gebruik van archaïserende woorden kreeg zowel positieve als negatieve nadruk, waarna minder vaak het gebruik van beeldspraak en de schildering van personages beargumenteerd werden. Men achtte Lauffers werk onvertaalbaar, omdat teveel van het specifieke van het Papiamento - dat Lauffer als geen ander vóór hem wist aan te wenden - zou verdwijnen.

Lauffers werk functioneerde als voorbeeld voor zowel zijn leeftijdgenoten als een jongere generatie - het waren niet alleen auteurs die die functie vermeldden, maar ook anderen die hun moedertaal bewust wilden hanteren.

Het was Cola Debrot die Lauffer vergeleek met de groten uit het Caraïbisch gebied en daarbuiten, waarna hij concludeerde dat als Lauffer niet in een kleine en onbekende taal als het Papiamento had gepubliceerd, maar in een wereldtaal hij even bekend geworden zou zijn als een T.S. Eliot of M. Nijhoff. Of men nu zijn proza beter achtte dan zijn poëzie (of juist omgekeerd), dat deed geen afbreuk aan de mening dat Lauffer ondanks zwakkere elementen verreweg de belangrijkste contemporaine Curaçaose schrijver was. Al was Lauffer zelf op school groot geworden met de Europese klassieken en de Nederlandse Tachtigers, en werd hij wat zijn talrijke columns betreft nog wel eens vergeleken met de Nederlander Simon Carmiggelt, over

het algemeen zagen de critici geen directe Nederlandse invloeden en probeerde men hem in Antilliaans-Caraïbisch verband te plaatsen. Vooral de latere critici vroegen aandacht voor het 'afro-antilliaanse' in zijn werk. Maar na even over de grenzen gekeken te hebben, noemden de critici hem dan weer hun eigen dichter, de auteur van het eigen eiland, beschrijver van het eigen volk in onze eigen taal, die Lauffer als eerste echte volwaardige dichter literair aanzien gaf.

Elis Juliana: volksverbondenheid

Elis Juliana noemde zichzelf een man van 'twaalf ambachten, dertien ongelukken', met een jeugd die materieel arm, maar rijk aan geestelijke ervaring was. Hij bezocht twee jaar de lagere technische school en werd leerling-monteur en leerling bankwerker-instrumentmaker. Van 1946-1947 was hij als soldaat-schutter in militaire dienst. Daarna werd hij tot 1952 fijnbankwerker, onderbroken door zes maanden aspirant politie-agent, meterreparateur, manusje van alles en gevangenbewaarder. Vanaf april 1959 was hij klerk bij Bureau Justitile Jeugdzorg, de voorloper van het Bureau Cultuur en Opvoeding, waar hij zich met volkskunde en archeologie bezighield tot zijn pensionering in 1987. Voor het samen met pater Brenneker opgezette en uitgevoerde etnografisch werk volgde Juliana in 1968 een opleiding van vier maanden in Leiden. Zijn belangstelling voor oude Curaçaose muziekinstrumenten en voorwerpen leidde tot de oprichting van de 'Fundashon Zikinzá', welke collectie bewaard wordt in het Centraal Historisch Archief in Willemstad. Sedert 1960 is Juliana lid van de Culturele Adviesraad Curaçao.

Naast zijn werk was Juliana veelvuldig exposerend beeldend kunstenaar: beeldhouwer, schilder, miniaturist en bekend literator die zijn eigen werk met talent wist voor te dragen. Hij verzorgde vanaf 1957 de radio-programma's Palabra - Pensamentu - Poesia, Sòpitu Kultural en het kinderprogramma Mei ora chikí ku Ompi Elis. Al vanaf 1960 verzorgde Juliana het televisieprogramma Nos tera. Van 1940 tot 1945 trad hij op in het Roxytheater in de shows van Romualdo Hanst, Moy Galante en Pedro Thielman. In 1956 debuteerde hij als conferencier voor de Jolly Fellows Society. Voor de toneelgroep 'Mascarada' [het latere 'Pro arte escénico'] van Eddy Pieters Heyliger schreef Juliana de stukken: *Malditu yalurs* en *Pa un amor*. In 1957 debuteerde hij als voordrachtskunstenaar in een 'one man show' met eigen werk, iets wat hij met veel succes bleef doen. In 1981 nam hij deel

aan Poetry International Rotterdam 1981 en aan het Carifesta in Barbados.

Opvallend is dat de veelzijdigheid wat werkzaamheden betreft, op literair gebied gespiegeld wordt: de genres, oratuur en literatuur, het schrijven en zelf voordragen, de media waarvan hij zich bedient, het schrijven voor volwassenen en kinderen.

In de receptie van Elis Juliana's werk werden het autodidactische en de diversiteit van prestatie en presentatie van meetaf algemeen benadrukt. Iedere criticus wees op zijn verbondenheid met het Curaçaose volk, welks leven van alledag, van de gewone man en vrouw, hij beschreef, zijn lezers daarmee hun eigen spiegel voorhoudend. Men roemde unaniem het hoge niveau dat hij daarbij wist te bereiken. Er is altijd veel aandacht geweest voor Juliana's voordrachtsactiviteiten, die in de kranten uitgebreid becommentarieerd werden, veel meer dan voor de direct poëtische produktie.

In zijn literaire werk en de receptie daarvan valt een ontwikkeling aan te wijzen. Gold Juliana aanvankelijk als iemand die realistische gebeurtenissen van alledag op humoristische wijze wist te beschrijven, naderhand werd zijn werk als minder vrijblijvend, serieuzer en maatschappij-kritisch beschouwd. Dat dat laatste aspect aanvankelijk nog niet werd opgemerkt, had misschien twee redenen: Juliana verpakte zijn serieuze boodschap in ironie. Bovendien was hij begonnen als ‘moppentapper’ in populaire shows. In de latere voordrachten van eigen werk werd daarom ook vooral het ontspannende gezocht, want daarvoor ging het publiek immers naar revue en theater? Luisteraars en lezers letten meer op de ‘humoristische’ vorm dan op de ‘kritische’ inhoud. Juliana bleef dus de naam van ‘payaso’ houden, ook toen hij zijn kritiek op scherper wijze uitte en als bewijs daarvan de eerste delen van zijn OPI-serie al gepubliceerd had. Net op díe bundels en wel voornamelijk de thematiek daarin, richtte einde jaren tachtig J. Clemencia haar doctoraalscriptie Spaans. Ze vroeg niet alleen veel serieuze aandacht voor de inhoudelijke kant van Juliana's poëtische oeuvre, een dergelijke opbouwend kritische begeleiding viel tot nu toe nog geen van de andere Papiamentstalige auteurs ten deel, maar toonde in haar interpretaties aan dat in de ‘Juliana als clown’ een kritische volksopvoeder verscholen ging, een visie die zo nog niet algemeen geaccepteerd dan toch in elk geval door leidende critici als Henry Habibe, Carel de Haseth en Aart Broek werd overgenomen.

In de kritische plaatsing van deze dichter valt een ontwikkeling te reconstrueren van een Europees naar een Carabisch milieu. Neerlan-

dicus Jules Marchena zag in het moraliserende van Juliana aanleiding om zijn werk met de emblematische poëmen van Vader Cats te vergelijken. Bij beiden vond hij de wil om tijdgenotem met kritiek te vermanen en ethisch moreel te verheffen, al volgde bij Juliana niet een godsdienstige, maar maatschappelijke of politieke moraal. Cola Debrot schreef niet veel over Juliana. Hij zag Spaanse romantiek, Hollands realisme en Afrikaanse popularisatie in Juliana's straattaferelen vermengd. In 1977 benadrukte Debrot vooral het Hollandse realisme, een ‘min of meer kronkelige lijn die voert van Betje Wolff in de achttiende tot Simon Carmiggelt in de twintigste eeuw.’ Henry Habibe echter beschouwde Elis Juliana met Pierre Lauffer tot Antilliaanse vertegenwoordiger van het ‘afro-antiyanismo’, wegens zijn beschrijving van volkstypen in populair taalgebruik, wegens het raciale. Ondanks belangrijke verschillen: Juliana's figuren missen het politiek-ideologische van het afro-antillianisme, ze missen het agressieve en provocerende als bij de Cubaan Guillén, de volkstypen zijn bij Juliana humoristisch, mild-ironisch beschreven, Juliana is omzichtig met het vertellen van de waarheid, zijn er in het werk van Juliana wel degelijk culturele culturele elementen aanwezig uit het ‘afro-antiyanismo’, met name de nabootsing van polyritmische Afrikaanse muziek, ‘één van de fundamentele eigenschappen van de zgn. Afro-Antilliaanse poëzie.’ Waar Pierre Lauffer zich in latere fase van de gemeenschap verwijderde, bleek dat Elis Juliana zich juist meer met bepaalde aspecten van de gemeenschap ging bezighouden.

33 Schrijvers als sprekers en zangers

Na ‘Dertig mei 1969’ trad er op Curaçao, zowel creatief als reflectief, een sterke opleving van de aandacht voor de oude tradities en de eigen geschiedenis op, een heroriëntatie op de eigen culturele erfenis en een zoeken naar Afrikaanse roots. In algemene termen uitgedrukt zou men kunnen zeggen dat de van buitenaf opgelegde ‘holandisashon’ werd opgevolgd door een zich van binnenuit ontwikkelende ‘afrikanisashon’. Als gevolg daarvan kwam de oratuur in het algemeen en wel speciaal de tambú weer sterk in de belangstelling te staan als ‘een van de meest authentieke culturele expressies van Curaçao’. Folkloristische groepen zongen, speelden en bestudeerden de oude slavenliederen. De oude melodieën en thema's werden verwerkt in zang, muziek en dans voor de eigen bevolking èn de toerist toen die zich in een later stadium opnieuw aarzelend op het eiland begon te vertonen. Op Bonaire en Curaçao herleefden de jaarlijkse traditionele seú/simadán-feesten, op Aruba werd op 24 juni het San Juan feest en ‘Dera gai’ weer populair en trokken met de jaarwisseling de dandé-groepen met hun serenades als vanouds door de districten en werd er jaarlijks in Santa Cruz een groot dandé-festival gehouden. Op Curaçao werd de Papiamentstalige tumba als meer eigen ervaren dan de gemporteerde Engelstalige carnavals-calypso, op Aruba bleven beide populair.

Het zwaartepunt van deze orale cultuur lag meer in de kleine dorpen in de buitendistricten dan in de stad. De herlevende aandacht betrof alle eilanden, niet alleen het ‘Curaçao van na de revolutie’. Via workshops en festivals probeerden culturele verenigingen er belangstelling voor te wekken, speciaal bij de jongeren. Na het verbod en de pogingen tot uitbanning door de kerk en de depreciatie door de elite, werd de oratuur in alle lagen van de bevolking populair. Van een folkloristisch randgebeuren rukte de oratuur naar het culturele ‘centrum’ op.

Nieuwe vormen van oratuur en auratuur

Dat de oratuur leefde, bleek niet alleen uit de aandacht voor het oude, maar ten minste even sterk uit steeds weer nieuwe vormen van oratuur, zoals een onderwijsstaking die spontaan protestliederen voortbracht, de milieu-beweging die zich met liederen liet steunen. Yerba Seku: ‘Shushou’ werd heel bekend, evenals ‘Chang'e porko’, maar

ook een lied als ‘Lusnan di Shell’ tegen de vervuiling door de olie-industrie. Wel is het de vraag of dit in alle gevallen zuivere oratuur betrof. Waarschijnlijk ontstonden de liederen door middel van mondelinge try out, maar werden ze al snel opgeschreven. Tijdens de acties werden ze echter door de actievoerenden weer aangepast. Ze bevonden zich waarschijnlijk in het grensgebied van zuivere oratuur en auratuur (schriftelijk ontstaan, maar auraal verspreid onder een gehoor, en vervolgens steeds opnieuw geadapteerd). In alle gevallen was het meest kenmerkende het samengaan van tekst met melodie, ritmische begeleiding en beweging.

De grote aandacht bleek niet alleen uit het op creatieve wijze herscheppen van de verhalen en liederen zelf, maar eveneens uit studies die aantoonden dat de oratuur serieus genomen werd. Deze kwamen vooral sedert de jaren tachtig sterk op. Rosalia beschreef de Afrikaanse invloeden op de Curaçaose tambú, Eric La Croes de tumba, Rose Marie Allen de Engelse calypso als een eigen geworden vorm. Op de Bovenwinden schreven Will Johnson en C.E. Lopes over orale overleveringen op alle drie eilanden. Wycliffe Smith had al een overzicht gegeven van wat er op de Bovenwindse eilanden traditioneel aan oratuur was voortgebracht. Iteke Witteveen schreef uitgebreid over oude en moderne liederen. Ini Statia wijdde een heel boekwerk aan de oratuur van de oorsprong tot nu toe. Via het Archeologisch en Antropologisch Instituut van de Nederlandse Antillen (AAINA) bemoeide de overheid zich met de bestudering van orale tradities. Medewerkster Rose Mary Allen paste de ‘oral history-methode’ toe om gegevens te achterhalen van de meer dan tweeduizend Curaçaose Cuba-gangers, die van 1918-1921 het eiland verlieten, na jaren terugkeerden of zich definitief in hun nieuwe land vestigden. Ze achterhaalde een schat aan verhalen en liederen uit de eerste eeuwhelft. Anil Ramdas' *De strijd van de dansers* achterhaalde met zijn ‘biografische vertellingen uit Curaçao’ talrijke verhalen uit het dagelijkse volksleven uit de naoorlogse tijd. Julian Crane tekende in 1987 een aantal Sabaanse ‘life stories’ op.

De traditionele folklore werd bron van produktieve receptie en leidde tot vormen van creatieve literaire verwerking. De traditionele Compa Nanzi-verhalen werden in de jaren tachtig aan strenge morele kritiek onderworpen. Men wilde de leugenachtige schurk, dief, bedrieger en aartsschelm heropvoeden en opteerde voor ‘un Nanzi nobo’. Het nieuwe Curaçao had geen sluwe bedrieger maar een opbouwende held

nodig: *Kompa Nanzi di: ban drecha Kòrsou* (1982). Zoiets is natuurlijk geen levendige herïnterpretatie, maar een regelrechte moordaanslag. Gelukkig heeft de echte Nanzi zich niets van deze pedagoochelaars aangetrokken en ging hij zijn eigen weg, onder meer met de Caraïbische migratiestroom mee naar Europa.

Deze oude folklore werd tot inspiratie en nieuwe interpretatie in Denis Henriquez' filmscript *Dera Gai*, waar de oude haan die traditioneel gedood moest worden, het symbool werd voor een tirannieke vader wiens hanige machismo de oorzaak van zijn ondergang werd: 'Aan folklore zonder meer heb ik geen enkele behoefte. Ik geef zo'n oud gebruik een nieuwe betekenis, ik maak van het oude "dera gai" een nieuwe metafoor. Het concrete beeld dient om iets wat universeel is te verduidelijken.'

Carnaval: de schrijver als zanger

Sinds 1971 werd op Curaçao als onderdeel van het jaarlijks uitbundig gevierde carnaval een tumba-festival georganiseerd. Na de contest die als een song-festival plaatsvond op een groot in een stadion ingericht podium, werd de winnende tumba ook gebruikt als roadmarch tijdens de grote jaarlijkse carnavalsparade. Zo verving de Papiamentstalige tumba de oorspronkelijk Engelstalige calypso. De woorden en de muziek van de tumba werden oorspronkelijk geschreven, maar de presentatie was uitsluitend auraal. Vaak was de zanger tevens de componist of de tekstdichter, soms was hij alleen de performer van andermans produkt. Het wedstrijdelement garandeerde enerzijds zo hoog mogelijke kwaliteit, anderzijds dongen zangers met op het effect gemaakt werk om de populariteit bij het publiek. Meer en meer waren de composities onderwerp van analyse en werden de teksten op kwaliteit beoordeeld. Zo promoveerden ze tot auratuur.

Op Aruba behield de calypso zijn functie tijdens het carnaval, waarschijnlijk omdat op Aruba de Engelstalige gemeenschap door de Lago en het toerisme traditioneel sterker was. Maar ook daar werd de tumba heel populair. Het tumba festival is tot een vaste traditie uitgegroeid en een van de hoogtepunten van het jaarlijkse carnavalsgebeuren geworden. Dat de oraliteit van het genre dominant bleef, bleek wel omdat er van de vele tumba's nauwelijks iets in druk is verschenen, zelfs niet de jaarlijkse winnaars. Ze worden vanaf de 'tumba-contest' algemeen gezongen en door alle aan de grote parade deelnemende bands via het gehoor ingeoefend om tijdens de carnavalsop-

tocht gespeeld te worden, ze worden via de radio verspreid, bewaard op grammofoonplaat, cassette en cd, niet op papier. Met name wat de continuïteit betreft (het bewaren van de winnende tumba's voor komende jaren om ze bij elk volgend carnaval opnieuw te laten horen) speelde de radio wel de grootste rol.

De schrijver als spreker

De Antilliaanse auteur fungeerde nogal eens als ‘spreekbuis’ van de maatschappij waarin hij woont, niet alleen omdat hij dicht op de huid van die samenleving zit en haar specifieke problemen beschrijft, maar ook in letterlijke zin omdat ‘de schrijver als spreker’ wordt geacht op te treden. Voor de schrijver betekent dat over het algemeen een heel wat goedkoper en directer wijze van uiting dan langs de schriftelijke omweg, en zelfs meer waardering van een groter publiek. Veel prestige bezit de Antilliaanse schrijver bepaald niet.

Boeli van Leeuwen karakteriseerde hem ‘als iemand die een hondehok timmert, in de trant van: ruim de rommel op, we gaan eten’. Frank Martinus Arion liet zich weinig anders over de ietwat benarde positie van de schrijvers uit: ‘Op zekere momenten mag je opdraven, bijvoorbeeld bij speeches. Je fungeert dan als een soort van feestfiguur, of liever droefheids-figuur, die er even bijgesleept wordt. Je bent dus wel goed als er woorden nodig zijn. Dan heb je even aanzien. Maar niet omdat je schrijven kan. Nee, je kunt spreken.’ Dat soort uitspraken suggereert dat de schrijver meer als spreker dan om zijn eigenlijke ambacht gewaardeerd wordt.

Als iemand dan al (literatuur) schrijft, houdt dat nog niet automatisch in dat het geschrevene het licht zal zien. De gedrukte publikatie kent, bij gebrek aan infrastructuur, een heel hoge drempel. De ‘portefeuilles waren altijd al dik’ op alle eilanden. Niet iedereen durft het aan of kan zich de noodzakelijke hachelijke investering (of financiële aderlating) permitteren om in eigen beheer te publiceren. Een voor de hand liggend alternatief is daarom het werk aan te bieden op een culturele bijeenkomst. Op Aruba getuigt de in de B.N.A. bewaarde ‘collectie Ito Tromp’ van de talrijke manuscripten die aan de verzamelaar werden aangeboden toen hij bij het Bureau Cultuur en Opvoeding werkte en uit dien hoofde het culturele programma ‘Nos tera’ verzorgde. Ook op Bonaire getuigde Frans Booi herhaaldelijk hetzelfde. Eddie Pieters Heyliger kreeg om dezelfde reden wekelijks materiaal voor zijn radio-programma aangeboden.

Podiumvoordrachten

Een Antilliaanse schrijver moest tevens een goed spreker, voorlezer of zelfs performer zijn, wilde hij succes hebben. Hij moest zich daarvoor ook steeds beschikbaar stellen en tijd ervoor vrijmaken. Cola Debrot en Jules de Palm golden als grote causeurs, in de beperkte kennissenkring maar ook in ruimer verband gedurende speciaal georganiseerde voordrachtsavonden. De uitnodigingen om aan een voordrachtsavond mee te werken en de opkomst van het publiek op zo'n bijeenkomst zijn een graadmeter voor de canonisering. Als Boeli van Leeuwen een voordracht houdt zit de zaal afgeladen vol. Elis Juliana en Nydia Ecury combineerden de auteur met de voordrachtskunstenaar en werden vooral daardoor bekend. Richard Hooi (Yerba Seku) bracht zijn maatschappij-kritische poëzie vergezeld van muzikaal-ritmische begeleiding bij voorkeur tijdens een drukke dag in het hartje van Willemstads winkelcentrum.

In de auratuur speelde het Papiamento een heel centrale rol, omdat ook de Nederlands-Antilliaanse auteurs voor het eigen publiek veelal in het Papiamento spraken.

Van de schrijverskant gezien dienden de voordrachtsavonden om door betere onderlinge contacten een klankbord voor eigen produktie te verwerven - een vorm van anachronistische rederijkerij dus. Het Curaçaose schrijversgenootschap SEK (Sosiedat di Eskritor di Korsou) schreef geregeld bijeenkomsten en studiedagen voor de leden en schrijvers uit, waar inleidingen gehouden werden, waar nieuw werk werd voorgelezen en bediscussieerd, maar waar bovendien met name de jonge leden geholpen zouden worden om tot professionalisering bij het schrijven van verhalen te komen.

De traditionele welsprekendheid vond in de Sociedad Bolivariana een voortzetting, omdat daar de aurale traditie zich handhaafde: redevoeringen begeleidden bijeenkomsten en jubilea. Op Aruba ontstond in de tweede helft van de jaren tachtig nog weer een ouderwetse voordrachtsvereniging. De ‘Grupo Tertulia Literaria Aruba Nueva’ organiseerde onder leiding van Maruja Forero Manrique zelfs speciale voordrachtscursussen, waarvan het resultaat door middel van een openbare ‘uitvoering’ door de cursisten gedemonstreerd werd. Er werden zowel eigen stukken als teksten uit de internationale traditie voorgedragen. De Latijns-Amerikaanse romantische ‘elocuencia’ leefde in deze groep voort.

Festivals

De festival-vorm werd na 1970 een bij uitstek produktief principe om tot gerichte presentaties en uitwisseling te komen op eilandelijk, landelijk of regionaal niveau. De festival-vorm werd toegepast op allerlei gebieden, zoals het spelen van toneel, het vertellen van verhalen, het vertolken van (al of niet zelfgeschreven) liederen, het jaarlijkse calypso- en tumba-festival met carnaval, het festival van het traditionele lied. In alle gevallen werd er proza en poëzie auraal gepresenteerd.

Een Antilliaans festival dat veel invloed op de ontwikkeling gehad heeft was het in juni 1980 georganiseerde 'Festantil' onder de titel 'Balor di literatura pa desaroyo di un pueblo; The role of literature for development'. Een 'regenboog van schrijvers, een stortvloed van ideeën' was het resultaat van een weekend waar vertegenwoordigers van alle zes eilanden aanwezig waren. Er was een uitgebreide expositie van Antilliaanse literatuur, er waren workshops over de 'bewustwording via literatuur', er werd gesproken over de ontwikkeling en functie van het Papiamento, over literatuur en oratuur, dans, muziek en declamatie. De Sint-Maartenaar Lasana Sekou droeg zijn 'war poems' voor; Frans Booi presenteerde niet minder dan vijftien Bonaireaanse auteurs; Luis H. Daal sprak over de functie van het boek in de Antillen; Carel de Haseth pleitte voor een Antilliaanse uitgeverij (Kolibri werd nu eindelijk meer dan een vaag idee); Enrique Muller declameerde poëzie van het Curaçaose landschap die hij met dia's illustreerde; Elis Juliana sprak over volksverhalen en declameerde; de Arubaanse delegatie behandelde de ontwikkeling van de jeugdliteratuur (een aanzet voor Charuba); de literatuurgeschiedenis werd vanuit elk van de afzonderlijke eilanden belicht: Camille Baly over de Bovenwinden, Ramón Todd Dandaré over Aruba, Frans Booi over de auteurs van Bonaire en Eddie Pieters Heyliger over Curaçao.

In 1981 werd een 'Beleidsplan van de Foundation St. Maarten's Council on the Arts' gepresenteerd met een veelzijdig ambitieuze planning. In de jaren er na kende het culturele leven inderdaad een sterke opleving. De toeristische 'boom' werd door een cultureel ontluiken gevolgd.

In 1982 organiseerden de Bovenwinden het 'Smafestac' (St. Maarten Festival of Arts and Culture), waar in de traditie van Carifesta en FestAntil muziek, dans, toneel, handenarbeid, mode en literatuur hand in hand gingen. Het thema was 'Sint-Maartens verleden, heden en toekomst', het doel 'om het lokale talent een kans te geven zich aan het publiek te presenteren en genodigde kunstenaars

van elders te ontmoeten'. Ter gelegenheid van dit festival presenteerde Wycliffe Smith zijn overzicht en bloemlezing van de oratuur en literatuur van de Bovenwinden, waardoor die meer binnen het gezichtsbereik van de overige eilanden kwam. Op 'Festival of Culture under the sun', in 1987 georganiseerd door de 'Sint Maarten International Cultural Foundation' werden de bekende auteurs Maya Angelou en Derek Walcott uitgenodigd. Dat gaf het dubbele doel en resultaat aan: versterking naar binnen toe en de contacten met buiten verstevigen.

Wycliffe Smith, onderwijsman, musicus, dichter en gezaghebber van Saba, publiceerde tot nu toe een paar bundels poëzie. In *A Voice from W'Inward* staat de spanning tussen een introverte binnenwereld en een gericht zijn op wat in de maatschappij aan de hand is centraal, omdat 'een modern dichter zich niet alleen met zijn eigen zaken mag bezighouden, omdat hij ook een functie heeft in het bewustwordingsproces van het volk.' In *Mind adrift* beschrijft Smith de schoonheid van de Bovenwindse eilanden en Saba in het bijzonder. Daarnaast uit hij zich over politiek en sociale misstanden, over de geboorte van zijn zoon en persoonlijke gevoelens als dood, angst, droom en andere ideeën die zijn geest bezighouden.

Café literario

Het 'café literario' op Curaçao en Aruba is iets van de laatste jaren. Het verschaft de mogelijkheid elkaar informeel te ontmoeten, en 'work in progress' ten gehore te brengen en aan een eerste kritische ontvangst te laten onderwerpen.

34 Toneel als barometer van de cultuur van een volk

In zijn tijdschrift *Ruku* had Frank Martinus er steeds weer op gehamerd dat de tijdelijk uitgezonden Sticusa-regisseurs vervangen dienden te worden door permanente eigen mensen, terwille van de ontwikkeling van een echt Antilliaans toneelleven. Martinus verzette zich tegelijk tegen het vrijblijvende karakter van veel toneelwerk dat volgens hem niet meer dan het goedkope lachsucces zocht. Hij wees steeds weer op het grote belang van viertalig serieus toneel met een zinvol repertoire dat zou dienen voor de ontwikkeling van de eigen literaire cultuur, voor de opvoeding en de voorlichting, 'dat ons met de levensaspecten en levensopvattingen van de meest uiteenlopende volken en in hun verschillende tijden in kontakt brengt, om daardoor eigen standpunten duidelijker te zien en eventueel te verbeteren, om ons te vormen tot een gemeenschap die zich zelf ook op het toneel graag ontleed ziet, want ook dit is een voorname functie van het toneel'.

Na 'Dertig mei 1969' veranderde het Sticusabeleid wat het uitzenden van regisseurs betreft inderdaad. De op Aruba gestationeerde Dolf de Vries was de laatste Nederlandse door Sticusa uitgezonden regisseur. Daarna kwamen nog enkele buitenlandse regisseurs met aantoonbare binding met het derde wereld toneel zoals de aan het Belgische Tie-3 verbonden regisseur Tone Brulin. De eerste Antilliaanse regisseurs waren de Curaçaoenaars A. Harcourt Nicholls en de jonge Edsel Samson, en de Arubaanse Burny Every.

Frank Martinus mocht dan enigszins een roepende in de woestijn geweest zijn, de behoefte tot professionalisering werd wel degelijk door meer betrokkenen gevoeld. Toneel heeft op de Antillen vanaf het begin een amateurstatus gehad, nooit was er dat beroepstoneel, waar Martinus voor opteerde. Wel waren er aan de betere groepen steeds spelers of regisseurs verbonden die een buitenlandse toneelschool gevolgd hadden, maar zij vormden in elk gezelschap steeds een minderheid. Zij verzorgden door culturele organisaties en overheid gesteunde weekend-cursussen, maar zelfs ook een tweejarige allround opleiding die tot een officieel diploma leidde. De workshop-cultuur was in de toneelwereld wijd verbreid, ze nam in de jaren tachtig toe.

Elke toneelgroep richtte zich allereerst op het eigen eiland, via eventuele tournees speelde ze de successtukken ook op de andere eilanden en somtijds zelfs in de regio. Met name Curaçao en Aruba kenden een intensieve uitwisseling. Het onderstaande overzicht is op

die documenten gebaseerd die algemeen verspreid werden. Dat zal ongetwijfeld inhouden dat de centrale eilanden meer aandacht krijgen dan de perifere, met name bij de Bovenwinden lijkt dat onontkoombaar. Ze hebben wel ‘een stem’, maar die wordt buiten nog vaak zo zwak of geheel ‘niet gehoord’.

De succesvolle toneelgroepen kenden een vrij ver doorgevoerde organisatiestructuur met een taakverdeling onder de leden, zoals de specifieke vertalers van buitenlandse stukken, de aan de groep verbonden auteur, de bouwers van de decors, de souffleurs, de propagandacommissie voor de noodzakelijke fondsen en de voorlichting, de aan de groep verbonden regisseur en de spelers, die eventueel nog weer waren verdeeld in de vaste en geroutineerde spelers, de pas beginnende en de gastspelers.

Aruba

Sinds 1958 kende Aruba zijn goed geoutilleerde schouwburg Cas di Cultura, die enkele keren gemoderniseerd en met diverse zalen uitgebreid werd. Het toneelleven concentreerde zich de laatste decennia in Oranjestad, terwijl er in San Nicolas of in de dorpen nauwelijks iets van betekenis meer gebeurde.

Het al in 1961 opgerichte Mascaruba kende de langste traditie. In de loop van zijn bestaan speelde het ongeveer zestig stukken, wat neerkwam op een gemiddelde van bijna twee per jaar. Het speelde in Cas di Cultura, en in de beginjaren ook nog wel in het openluchttheater Ser'i Noca en op diverse plaatsen over het eiland verspreid. Daarnaast was het gezelschap een echte ambassadeur van Arubaans toneel op de andere Antilliaanse eilanden en in de Caraïbische en Zuidamerikaanse regio. De groep maakte al snel gebruik van de moderne communicatiemiddelen en trad dientengevolge ook voor Tele-Aruba op. Ze was enorm populair: ‘Mascaruba heeft het Arubaanse volk uit de districten naar Cas di Cultura weten te brengen. Men is daarin geslaagd door blijspelen te brengen in het Papiamento en een intensieve propaganda-machine. Nu is men zover, dat een Mascaruba-voorstelling bijna bij voorbaat al op uitverkochte zalen kan rekenen.’

Na het succes in de eerste twee decennia waren de jaren tachtig om twee redenen wat moeizamer. Aan de ene kant liet de concurrentie van andere groepen en van de televisie en video zich geducht voelen, aan de andere kant wilde men van het eenvoudige lachstuk overstappen naar serieuzer toneel, waardoor de schouwburgtoeschouwers het lieten afweten.

In 1975 werd de Grupo Teatral Arubiano opgericht. Het doel was kindertoneel, toneel voor volwassenen en cabaret te brengen. Leidster was de beroepsregisseuse Burny Every. Ze wilde het serieuze, internationale repertoire in het Papiamento vertaald brengen. Zo werd Sophocles' *Antigona* gespeeld, B. Brechts *The beggar and the dead dog*, maar ook de originele stukken van de Arubaanse auteur Denis Henriquez, *Mañan Dalia lo ta mi Dalia* en *Fenchi a gana e premio mayó*. De groep was slechts korte tijd actief. Burny Every schreef en regisseerde aanvankelijk incidenteel voor andere groepen en stapte daarna op het medium film en televisie over, waarvoor ze in 1991 in een co-produktie van de Nos en Tele-Aruba Denis Henriquez' *Dera Gai* als eerste Arubaanse film bracht.

De aanvankelijk met Mascaruba verbonden Arubaanse auteur Ernesto Rosenstand richtte in 1978 het Teatro Experimental Arubano op, met het drievoudige uitgangspunt om in plaats van het gemakkelijke lachsucces serieus werk te brengen, om niet in de eerste plaats vertaald of geadapteerd werk te spelen maar eigen en origineel, dat via de voor Aruba nieuwe vorm van het workshopsysteem in de groep zelf tot stand moest komen. Impliciet valt uit dit programma van Rosenstand een stil verzet tegen Mascaruba te destilleren. Evenals Burny Every distantieerde hij zich nadrukkelijk van de eenvoudige komedies die deze groep bracht. Waar Rosenstand bij Mascaruba begonnen was met het ‘indianisme’ door het vreedzame en grootse verleden van de oorspronkelijke Indiaanse inwoners van Aruba te verheerlijken, zwaaide hij met Grupo Experimental Arubano om naar een kritische kijk op de eigen maatschappij en haar actuele problematiek, waarover hij een handvol originele stukken produceerde. Toen in 1986 problemen ontstonden over een stuk met betrekking tot de Arubaanse politicus Betico Croes trok de groep het stuk terug, waarna de laatste jaren weinig meer van Teatro Experimental Arubano gehoord werd. Auteur-regisseur Rosenstand is inmiddels gepensioneerd.

Van jonger datum is de in 1986 opgerichte Grupo Teatral Aruba die in 1987 de naam veranderde in Grupo Extenshon '87. Deze groep nam een nogal extreem standpunt in door te eisen dat ‘Arubaans toneel door een Arubaan in het Papiamento moet worden geschreven’, en dat elk stuk ‘moreel inhoudelijk en cultureel verantwoord’ moet zijn.

Sinds 1990 brengt de toneelgroep Farpa (Fundacion pro arte pa arte) met zijn creatief leidster Amy Lasten historisch en actueel toneel. Het streven is niet per se om in de grote schouwburg maar eerder in een klein trainingscentrum te spelen.

Bonaire

Over het toneelleven op Bonaire zijn buiten het eiland weinig documenten bekend. In het begin van de jaren zeventig was er de Rinconese groep 'Flor di Kibrahacha' waaruit het koor 'Kanta Orkidia' voortkwam. In 1973 bracht Pacheco Domacassé zijn *Konsenshi di un pueblo* in première op Bonaire uit. In diezelfde tijd gaf de Belgische gastregisseur Tone Brulin een aantal workshops voor spel en regie. Maar daarna leek het de dood in de pot en werd er van enige toneelactiviteit niets meer gehoord. Er was ook geen adequaat onderkomen zoals Aruba en Curaçao en zelfs Sint-Maarten die bezaten. Bonaire bleef het Antilliaanse stiefkind.

Pas in de tweede helft van de jaren tachtig kwam er een opleving. Maar ook nu kwam die tot stand door middel van hulp van buiten. Op 5 oktober 1986 bracht het C.C.B. een blijspel *Destino*. Het stuk was het resultaat van een workshop toneelschrijven, waarbij de deelnemers uitgingen van improvisatie. Bonaire was geregeld deelnemer aan het Aruba International Theatre Festival, maar ook die deelname vond de laatste jaren niet meer plaats.

Curaçao

Op Curaçao ontstond direct na 'Dertig mei 1969' een zeer actieve en gevarieerde toneelcultuur, die zich via een tiental florerende toneelgezelschappen met grote regelmaat en veel succes aan het publiek presenteerde. Het toneelleven bloeide, zowel in de stad als in de districten. Of er felle maatschappij-kritiek of lichtvoetige ontspanning gebracht werd, de grote zaal van het nieuwe Centro Pro Arte zat soms vele tientallen keren bomvol. Toneel werd het literaire middel bij uitstek om de mensen via het dubbelspoor van lach en engagement, van geadapteerd internationaal repertoire en pure zelfwerkzaamheid, te bereiken.

De toneelgroep 'Bulundanga' speelde stukken van de eigen, veel te vroeg overleden leider Stanley Bonofacio, die bekend geworden was om zijn aanvankelijke misdaadstukken, maar later evolueerde naar sociale geëngageerdheid. Volgens Frank Martinus Arion had hij aldus 'de klim gewaagd uit het folklorisme naar het echte kunstenaarschap'.

Toneelgroep Thalia was al in 1967 opgericht, maar bracht pas in oktober 1969 een eerste geheel zelf verzorgd stuk. De groep speelde geheel voor eigen risico, wat in die tijd nog weinig gangbaar was,

omdat er meestal onder auspiciën van het C.C.C. en op festivals gespeeld werd. Thalia was terdege georganiseerd. Het gaf een eigen verenigingsblad *Thapara di Thalia* uit en kreeg bij gelegenheid van het tweede lustrum, in 1976, zelfs een eigen clubhuis, Djogodo. Thalia bracht origineel werk van Curaçaose auteurs, maar het zwaartepunt van haar repertoire lag toch op de door May Henriquez, Nydia Ecury, Luis H. Daal en anderen gemaakte bewerkingen uit de wereldliteratuur. Vooral May Henriquez is van belang door haar adaptaties van Molière, Shaw en Sartre.

Hoewel de groep weleens in een andere taal speelde, was de opzet om het Papiamentstalige toneel te propageren en uit te bouwen. De groep richtte zich op het eigen publiek en nam deel aan nationale en internationale festivals, zoals het 'Daily Journal Drama Festival' in Caracas. Het succes van de groep wordt kwantitatief gellustreerd door de honderdtienduizend toeschouwers die in de eerste tien jaar van activiteiten hun zitplaatsje in het C.P.A. vonden. Het zwaartepunt van activiteiten lag duidelijk in de jaren zeventig, daarna werd er weinig meer van de groep gehoord. In 1993 herleefde de groep echter en in 1994 nam ze weer met succes deel aan het Arubaanse toneelfestival.

De Nederlandstalige toneelgroep Studio ontstond in 1971 uit een fusie van de Toneelvereniging Emmastad en de Curaçaose Comedie. De spelers waren aanvankelijk op Curaçao wonende Nederlanders, maar regisseur Hans Caprino probeerde de Nederlanders (in toneelgroep Emmastad) te 'creoliseren' door het binnenbrengen van Antilliaanse acteurs en hun spelopvattingen. Bekende met de groep verbonden latere regisseurs waren Jan Vermeulen, Kees Vos en Herman Broesterhuizen. De groep bracht het traditionele, ook al voor 1969 gangbare repertoire van internationaal geöriënteerd drama in Nederlandse vertaling.

Met de Grupo Eligio Melfor drong in het begin van de jaren zeventig in de deftige schouwburg de 'comedia' door die onder het lachsucces bedolven toch stiekem een maatschappelijke boodschap verborg. Curaçao's 'comico numero uno' Eligio Melfor bracht een grote serie voorstellingen, die met zo'n enorm succes werden opgevoerd, dat hij voor enkele stukken meer dan veertig uitverkochte voorstellingen kon boeken. Een rekensommetje leert dat veertig keer een vol C.P.A. dertigduizend bezoekers betekende - ofte wel ongeveer twintig procent van de inwoners. Dat was overigens toch nog heel wat minder dan Dugo Schenkers succesnummer 'E djaka' [De rat], een opvoering die 78.000 bezoekers wist te trekken, meer dan de helft van de totale ei-

landelijke bevolking! Zoals Mascaruba op Aruba, zo maakte Eligio Melfor het Curaçaose toneel populair en verlaagde de drempel naar de deftige schouwburg. Net als Teatro Naar een eeuw geleden, bood het Centro Pro Arte onderdak aan de toneelcultuur op alle niveaus. Waarmee niet gezegd wil zijn dat Melfor alleen maar lichtvoetig toneel bracht. Hij was met name door middel van het produceren van originele stukken van grote waarde voor de eigen aard van de Antilliaanse toneelliteratuur, mede door talrijke tournees naar de overige eilanden. Op Aruba kon 'Grupo Ban hari!' van P. Jeandor als een Melfor-epigoon gelden. Eligio Melfors toneelactiviteiten waren ook van belang omdat hij niet alleen in de schouwburg speelde, maar al snel de mogelijkheden van de televisie ontdekte, voor welk medium hij diverse stukken adapteerde. Zijn werk werd niet alleen met enorme populariteit bij de bevolking bekroond, maar vond officiële erkenning in de toekenning van de Debrotprijs 1976.

Geheel anders van doel en benadering was Nos causa van Pacheco Domacassé. Hij zag in het medium toneel allereerst een strijdmiddel tot antikolonialistische bewustmaking van een eigen identiteit. Hij ontleende zijn stof daarbij aan de historie, die hij als middel bij uitstek zag om de eigen geschiedenis en moderne cultuur te leren kennen. In *Tula* beschreef hij de heldhaftige leider van de grote slavenopstand in 1795. Daarnaast schreef hij over actuele maatschappelijke problemen in *Konsenshi di un pueblo*. In de jaren tachtig, toen het toneel op zijn retour was, zou hij net als enkele anderen de overstap maken naar het medium film en televisie.

Eenzelfde sociaal-economisch-culturele bewustmaking streefde de in 1972 opgerichte Kaska di pinda na. De groep werd minder bekend, maar problematiseerde in de door haar gebrachte stukken een aantal actuele sociale problemen.

Het in 1974 door Felix de Rooy & Norman de Palm opgerichte Cosmic Illusion bracht Engels- en Nederlandstalig toneel in internationaal perspectief. Norman de Palm begon met poëzie in het Nederlands: *Onderweg/Na kaminda* (1977) en *Enzovoort/Padilanti* (1979), maar stapte al snel naar het toneel over. In 1982 kende het Engelstalige *Desiree*, 'een litteken van wanhoop op de spiegel van de maatschappij' een groot succes. Het werd niet alleen in de Antillen opgevoerd, maar ook in Nederland en bereikte meer dan honderd voorstellingen - een unicum voor Antilliaans toneel. Het in 1983 gebrachte *Lippenschrift* deed het veel minder goed. Ook De Palm & De Rooy zouden zich in de jaren tachtig naar het medium film wenden. Ze exploreerden daarbij vooral herinterpretaties van oude folkloristi-

sche gegevens, bijvoorbeeld in *Almacita di desolato* (1986).

In 1978 stapte regisseur Herman Broesterhuizen uit de toneelgroep Studio en begon zijn eigen The Theatre Players Curaçao, met welke groep hij vooral experimenteel taboedoorbrekende en grenzen verleggende stukken presenteerde. Het in 1979 gebrachte *Equus* van P. Shaffer werd wel zijn meest besproken wapenfeit. Maar hij had het tij niet mee, want vanaf de jaren tachtig leek het toneel over zijn grootste bloeitijd heen. De televisie en met name de video rukten onverbiddelijk op. Om de mensen toch naar de schouwburg te trekken, greep de groep terug op een procédé dat ook al eind vorige eeuw gebruikelijk was: men ging spelen voor een goed doel. De opbrengsten van de voorstellingen werden bestemd voor het Wilhelminafonds, de Gehandicaptenzorg, Ayudo Sosial en andere sociale organisaties.

Dat toneel niet alleen in Willemstad floreerde maar ook in het westen van het eiland bewees Grupo Comedia Arteproba (Arte Teatral pro Banda Bao) dat op 26 februari 1978 door Anthony Jamanika werd opgericht. Meer dan bij Eligio Melfor kan hier gesproken worden van echt volkstoneel: toneel dat door amateurs in direct contact met de toeschouwers gebracht werd. Een van de belangrijkste met de groep verbonden auteurs was Eddie Pieters Heyliger.

De workshopvorm was uitgangspunt van Tayer pa Arte Dramatiko Korsou, de toneelwerkplaats die in juli 1978 door de aanvankelijk als Sticusa-regisseur naar Curaçao gekomen Edsel Samson werd opgericht. De groep heeft op Curaçao enkele belangrijke produkties geleverd, zoals *Situashonnan/Situaties* en *The land remained deserted*. Het doel van de workshop was om de eigen uitdrukkingsvormen te onderzoeken en om daarmee te experimenteren. Men zocht naar authentieke toneelvormen, geïnspireerd door het eigen eiland en de regio.

Pegasaja werd eind juli 1979 onder de naam ‘Het Antillen Theater Project’ in Nederland opgericht door de Curaçaose Laura Quast die met *Bai pa bini bek?* (Je gaat, maar kom je terug?) afstudeerde aan de Theaterschool Amsterdam. Ze werkte samen met de Nederlander Guus de Sain. In 1983 kwamen de twee tot de Fundashon Arte i Drama Pegasaya, die tot doel had meer continuteit in het toneelleven te bewerkstelligen. Ze wilde dat bereiken door middel van opvoeringen, workshops en het verstrekken van toneelbeurzen. De belangrijkste activiteiten waren naast de in 1981 door Burny Every geregisseerde produktie *Un anochi largu* het geven van talrijke cursussen en workshops op alle gebieden van toneel.

Het straattoneel van Grupo di Teatro Foro besluit de lange opsom-

ming. De groep werd in 1980 opgericht door Gibi Bacilio. Het doel van de groep was, zoals het uitgedrukt werd, het 'consciëntiseren' van de mensen. Men koos daarvoor niet de schouwburg maar de drukke winkelstraten en pleinen op de zaterdagmiddag. Drama werd een uitstekend middel geacht om het volk te bereiken en op te voeden. Daarom gaat het 'teatro foro' steeds van actuele problemen uit, die half voorbereid, half geïmproviseerd gepresenteerd worden. Nadat de groep een over het algemeen kort stuk eerst in zijn geheel heeft voorgespeeld, wordt opnieuw begonnen. Bij deze tweede keer kan het publiek 'inspringen'. Een toeschouwer kan 'stop' roepen op een moment, waarop zijns inziens op het toneel iemand onrechtvaardig wordt behandeld, onderdrukt wordt. Hij kan de plaats van de onderdrukkende speler innemen en doorgaan op een manier, die volgens hem wèl fair is. Deze werkwijze leverde zulke intensieve reacties op, dat in mei 1982 het stuk *Bo ta bai vota?* [Ga jij stemmen?] verboden werd, omdat daarin de komende verkiezingen centraal stonden. De politici vreesden de reacties van het publiek op de (partij)politieke situatie. De 'censuur' maakte een felle discussie los. De 'autoritaire' argumenten waren dat er te weinig politiebegeleiding mogelijk was en dat de RVD het volk wel voldoende voorlichtte en motiveerde om te gaan stemmen, dat hoefde Teatro Foro niet te doen. Bovendien was men bang dat de opvoeringen tot een stemadvies voor een bepaalde partij zouden leiden. De protesten tegen het verbod wezen op de ontoelaatbare beperking van vrijheid van meningsuiting.

De Bovenwindse eilanden

Het toneel van Saba, Sint-Eustatius en Sint-Maarten kwam nog niet eerder aan de orde. Daarom eerst een wat verder reikende terugblik. Ook op de Bovenwinden kwam het moderne toneel uit kerkelijke kringen voort, waarbij met name actief waren: Miss Browlia Maillard van de Methodist Church, de dames Carty en de pastoors Hendriks en Spekle in de jaren twintig en dertig, de Zusters Dominicanessen, zuster Bergia van de mulo, de Methodist Women League. Het hoeft natuurlijk geen betoog dat alle toneel monolinguaal Engelstalig was en is. Decennia lang was er nauwelijks van enig toneelleven op de eilanden sprake, tot het in de jaren tachtig tot een uitbarsting van activiteiten kwam, die ook buiten de eilanden doordrongen. De belangrijkste initiatieven lijken van Sint-Maarten afkomstig, maar ook Sint-Eustatius en Saba kennen hun eigen actieve toneelgroepen.

In 1979 kwam de Cole Bay Theatre Company voort uit de Methodist Jeugdgroep. De company was meer dan een pure toneelvereniging, ze was een culturele groep voor wie toneel een van de activiteiten was. Daarnaast bracht ze op literair gebied ook oratuur door middel van het in ere herstellen van de oude traditie om elkaar 's avonds, onder de boom gezeten, verhalen te vertellen. De drijvende kracht achter de groep was Ann Meyers, enkele bekende regisseurs waren Victor Yay Martin, Louis Laveist, Roy Boasman, Roberto Arrindell, Eugene Bervoets en Ian Valz. De company deed diverse keren mee aan het Aruba International Theatre Festival en kreeg daardoor ook buiten het eiland enige bekendheid.

The Qualichi Players (Vrouwenland) werd opgericht door Linda Badejo-Richardson en telt alleen vrouwelijke leden. Ze trad voor het eerst in 1982 tijdens het Smafestac op. De teksten worden door de initiatiefneemster zelf geschreven. Sinds 1984 bracht het Theatre International onder leiding van Fabian Badejo, echtgenoot van Linda Richardson, enkele internationale stukken, zoals in augustus 1984 Derek Walcott: *Pantomime*, en in maart 1985 Trevor Rhone: *School's out*. MAC-Playhouse, een initiatief van het Methodist Agogic Centre en Mac-school, bracht vanaf januari 1985 toneel voor en door jongeren. De opvoeringen dienen op aloude wijze tot vermaak en lering. Spellbound is een stichting ter bevordering van kunst en cultuur, met een groep die net als Theatre International het internationale repertoire brengt. In augustus 1985 richtte Millicent de Weever de groep The T.A.C. (Teenage Acting Company) op die, waar Mac-school zich op kinderen richt, toneel voor jongeren brengt. De groep hield workshops en kon op 28 juni 1988 een uitvoering geven en de eerste certificaten uitreiken. De Adult Drama Workshop deed spoedig van zich spreken nadat de Guyanees Ian Valz in 1983 naar St. Maarten kwam en er zijn beproefde toneelworkshops startte. De groep leidt een bloeiend leven en heeft al diverse stukken opgevoerd. *Masquerade* van Ian Valz werd door House of Nehesi gepubliceerd. In oktober 1986 werd het ‘traditions’ festival gehouden, waarbij toneelstukjes, eenakters, liederen, voordrachten gebracht werden. In september 1990 werd het eerste lustrum gevierd.

Van Sint-Eustatius kan het Sint-Eustatius Action Theatre genoemd worden, dat diverse keren buiten het eiland optrad ter gelegenheid van het Aruba International Theatre Festival. De motor achter het gebeuren, Ellis Lopes, publiceerde in 1990 *Three plays*, waarin de stukken *Independence our slow death, Forsaken children* en *Dirty hand* waren opgenomen. Kenmerkend ervoor was hun sterk op de sociaal-politieke actualiteit gerichte betrokkenheid.

Saba kent een toneelgroep onder leiding van Mrs. Carmen Simmons. Tijdens het in 1979 op Aruba gehouden Festival di teatro interinsular bracht de Saba Cultural Group het door Carmen Simmons & Wycliffe Smith geschreven *A broken dream*, in 1986 op het Aruba International Theatre Festival *Loosing and winning*.

Toneel als 'spiegel' van de maatschappij

Het toneel was de laatste decennia van alle zes eilanden. In de jaren zeventig bloeide het toneelleven op de Benedenwindse eilanden Curaçao en Aruba, op Bonaire kwijnde het na kortstondige activiteit weg. De Bovenwinden volgden een decennium later met een waaier van activiteiten op elk van de drie eilanden, maar met een concentratie op Sint-Maarten. Na de Sticusa-regisseurs trad een groep van eigen mensen met een buitenlandse professionele opleiding aan of recruteerde men deskundigen uit de regio, zoals Ian Valz. De bekendheid en invloed van de talrijke groepen reikte meestal niet verder dan de beperkte grenzen van het eigen kleine eiland. De hoge (vlieg)tarieven maakten het onmogelijk om veelvuldig op andere eilanden op te treden. Het was veelal moeilijk te achterhalen wat er elders plaatsvond. Bovendien was het bijhouden van documentatie altijd al een zwak punt van de meeste verenigingen. Hebben grotere gezelschappen als Mascaruba en Thalia gelukkig tal van documenten zorgvuldig gearchiveerd, van de kleinere is naar buiten toe nauwelijks iets bekend.

Kenmerkend voor de nieuwe tijd was het zich richten op het eigene: di nos e ta! Na alle invloed van het passantentoneel die al tot de negentiende eeuw terugging, kan na 1969 voor het eerst geconstateerd worden dat het eigen toneel belangrijker was dan de import. Natuurlijk traden er nog wel buitenlandse gezelschappen op, maar die activiteit zonk nu relatief gezien in het niet ten opzichte van het eigen toneel; alleen op de festivals was buitenlands toneel te zien.

Inhoudelijk-thematisch kent het moderne toneel drie ontwikkelingsfasen. De eerste werd door Felix de Rooy en Norman de Palm gekarakteriseerd als koloniaal theater in de Nederlandse traditie. Daar zouden we toneelgroep Emmastad toe kunnen rekenen, die door Studio werd opgevolgd. Daarnaast was er de traditie, vertegenwoordigd door Thalia, die het eigen publiek onder meer geadapteerde stukken uit de algemeen bekende toneelliteratuur van het internationaal westers repertoire 'voorspiegelde'. Regisseur Ronny Sillié zei erover,

dat deze stukken ‘wel een uiterlijk hoogstaande culturele schijn wekten, maar het wezen van de bevolking hier onberoerd lieten’. De steeds weer volle zalen relativeren deze depreciatie echter. De derde traditie was die van het gemakkelijke lach- en kassucces, dat geen ander doel diende dan het publiek te vermaken. Dat deed het grote publiek over de ‘hoge’ schouwburgdrempel stappen en maakte het toneel bij brede bevolkingslagen populair. De betere groepen in dit genre zoals Mascaruba en Grupo Eligio Melfor toonden zich een meester in het genre maar boden tegelijkertijd onderhuidse maatschappijkritiek.

In de jaren zeventig handhaafden deze drie toneel-benaderingen zich, maar kwamen er twee nieuwe bij. Dat was allereerst een geëngageerd en gepolitiseerd toneel waarin de eigentijdse sociaal-economische ellende ontleed werd en waarbij de koloniale geschiedenis als oorzaak werd aangewezen. Op Curaçao ontstond zo een eigen kritisch toneel dat moest dienen tot politieke bewustwording. Voor Sillié werd in de jaren zeventig de ‘zelfherkenning’ het belangrijkste criterium, want die ‘wekt vanzelf belangstelling’. Pacheco Domacassé propageerde het toneel als middel tot strijd om het verleden en de talrijke eigentijdse sociale problemen aan te pakken. Hij was de overtuiging toegedaan dat toneel grote invloed had en kon meewerken aan een verbetering van de mens en maatschappij. Daartoe schreef hij direct in het begin van de jaren zeventig al een aantal ‘zwarte stukken’ als *Tula* en *Negernan*, waarin raciale en koloniale problematiek, het verleden als les voor het heden en een grote aandacht voor de eigen (zwarte) geschiedenis domineerden. Over de satirische musical *E lucha final* van A. Salsbach & E. Provence schreef Ornelio Martina: ‘En met het woord protest is het stuk bepaald. Het houdt de gemeenschap een spiegel voor en protesteert. Haalt verleden en heden bij elkaar en door elkaar. Alles wordt door de molen gehaald: blank, zwart, de shon, de slaaf, de werkgever, de arbeider, de overheid, de investeerder, de godsdienst, het onderwijs. Het stuk spaart niemand, ook de gewone man niet, ook hem wordt de spiegel voorgehouden. En het feit dat artistiek gebruik gemaakt kan worden van de vlucht uit de realiteit van bonkende woorden naar zang en dans, maakt van “E lucha final” het beste proteststuk dat de laatste tijd op de planken is gebracht.’ Waar de toneelliteratuur op Curaçao de ‘zwarte roots’ blootlegde, groeven op Aruba Ernesto Rosenstand en Hubert Booi de ‘rode roots’ op in hun aandacht voor het grootse Indiaanse verleden van het eiland, dat door de Europese kolonisatie vernietigd werd.

De tweede ontwikkeling werd op Curaçao eveneens door Pacheco

Domacassé in gang gezet, spoedig gevolgd door Edsel Samson en H. Broesterhuizen, en op Aruba door Burny Every. Het betreft de formele vernieuwing door af te stappen van traditionele theaterensceneringen, door het experimenteren met nieuwe technieken in de decor-opbouw, de belichting, door de workshop-aanpak, het verlaten van de traditionele schouwburg als plaats van voorstelling en door het aansnijden van nieuwe thema's en nieuwe genres als het absurdistisch theater zowel als het brengen van de klassieken. Dat vergde veel meer van de amateur-spelers dan tot dan toe het geval was en dat had weer tot gevolg dat cursussen en workshops een bloeiend leven gingen leiden.

Dat er zonder subsidie voor eigen rekening gespeeld werd, was soms van invloed op het repertoire. Men stelde zich tevreden met gemakkelijk en in korte tijd in te oefenen successtukken. Een sterk voorbeeld was de Arubaanse Vale Croes, die in de jaren tachtig enkele keren per jaar een ‘one man show’ in Cas di Cultura hield. Meestal nam hij nauwelijks de moeite zijn ‘schuine chistes’ die zijn travestieën begeleidden uit het hoofd te leren. In een tijd waarin het serieuze toneel het steeds moeilijker kreeg, stroomde zijn gehuurde schouwburgzaal avonden lang vol. Vierhonderd tientjes minus de zaalhuur van nog geen duizend gulden leverde een aardig bedrag op. Met tien uitverkochte zalen was hij weer een jaartje binnen.

In de jaren tachtig werd het toneel op de Benedenwinden steeds minder populair. Er werd minder gespeeld, de voorstellingen werden minder bezocht zodat er ook bij de ‘hari barika yen-groepen’ geen sprake meer van was dat men de schouwburg tientallen keren kon vullen; met een handjevol voorstellingen verspreid over twee weekends mocht zelfs de meest populaire groep dik tevreden zijn. De reactie was tweeërlei. Sommige groepen werden tot steeds grovere lach-middelen verleid: met de humor ‘van onder de gordel’ daalde het toneelniveau bedenkelijk. Enkele bekende regisseurs van serieus repertoire verzetten de bakens door de overstap naar de film en de televisie te wagen: Burny Every, Pacheco Domacassé en Diana Lebacs, Norman de Palm & Felix de Rooy. Diana Lebacs combineerde de activiteiten door van het filmscript *Boka Sarantonio* een versie als jeugdroman te maken, *Het witte licht*.

Juist in deze periode begon het toneel op de Bovenwinden als onderdeel van een totale groei van culturele activiteiten, aan zijn eerste bloeitijdperk.

Het Aruba International Drama/Theatre Festival

Van de nogal plotseling populair geworden toneel-festivals kreeg het ‘Aruba International Theatre Festival’ het meeste prestige en het vestigde de langste traditie. Het festival-begin lag evenwel op Curaçao. De in 1967 gehouden ‘Culturele week’ van het VGKS, waaraan het Curaçaose Thalia met drie eenakters meedeed, betekende de eerste aarzelende aanloop. In 1969 volgde het eerste eenakter festival van het C.C.C., waaraan Thalia opnieuw met succes deelnam. In 1973 won ‘Thalia’ het eenakter-festival van Curaçao door default, wat aangaf dat het nog geen gevestigde traditie had. Bij toeval werd een jaar later evenwel een Internationaal Toneelfestival op Curaçao gehouden. Omdat de schouwburg van de Caracas Theatre Club in de Venezolaanse hoofdstad verbouwd werd, week het jaarlijkse daar georganiseerde Daily Journal Festival naar Curaçao uit. Thalia, Studio en Mascaruba grepen de gelegenheid aan om mee te doen.

De grote motor achter het Aruba International Theatre Festival was C.C.A.-voorzitter Jan Beaujon. Hij plande al in 1959 een eerste Festival di Comedia, vrijwel direct dus na de opening van Cas di Cultura. De bedoeling was een multilinguaal inter-insulair toneelfestival, maar wegens een totaal gebrek aan belangstelling ging het niet door. De tijd was kennelijk nog niet rijp. Nieuwe plannen ontstonden in 1974, toen het C.C.A. zijn vijfde lustrum vierde. Maar net dat jaar vond er op Curaçao het jaarlijkse Caracas Daily Journal Drama Festival plaats. Aruba wilde dat natuurlijk niet in de wielen rijden en andermaal bleef het bij plannen. Toen duidelijk werd dat in de volgende jaren het festival in Caracas geen doorgang meer zou vinden, kwam Aruba (Jan Beaujon) opnieuw met de oude plannen op de proppen en deze keer zou het wel lukken.

De opzet was een culturele uitwisseling van landen rond de Carabische Zee. Het toneelfestival moest proberen om betere contacten te bewerkstelligen tussen de geïsoleerde regionale amateurgezelschappen. Het Aruba International Drama (later Theatre) Festival werd voortaan tweejaarlijks gehouden en bleef specifiek voor amateurs bedoeld. Na alle vroegere oriëntatie op Europa werd het nieuwe referentiekader regionaal; Venezuela en Colombia waren steeds present, in een later stadium ook Peru en andere Latijns-Amerikaanse landen. Van de Antilliaanse eilanden deden in het begin alleen Curaçao en (uiteraard) Aruba mee, pas in een later stadium participeerden Bonaire en de drie Bovenwindse eilanden. Het deelnemen aan dit Arubaanse festival is zeker een stimulans voor deze eilanden

geweest om zich actiever op toneelgebied te gaan bewegen. Geleidelijk breidde de actieradius van het festival zich uit tot Jamaica, de VS, Canada, maar ook Europese landen als Nederland, België, Duitsland, en zelfs Ierland en Finland participeerden de laatste jaren.

Zo is het Aruba International Theatre Festival het enige festival dat op een traditie van meer dan anderhalf decennium kan bogen. Het is een ontmoetingscentrum van internationale toneelcultuur. Spelers, regisseurs en toeschouwers maken er kennis met velerlei opvattingen omtrent decorbouw, spel, regie en thematiek. Door middel van workshops worden ervaringen en ideeën uitgewisseld. Er worden steeds weer zowel stukken uit de wereldliteratuur als originele stukken van eigen toneelauteurs gebracht in drie talen, in volgorde van belangrijkheid Spaans, Papiamento en Engels. Iedere keer wordt er een jury benoemd die niet alleen een aantal prijzen te vergeven heeft, maar vooral haar visie op toneelliteratuur en -spel kan geven, waarmee de amateurs dan weer hun voordeel kunnen doen: ‘Zo'n festival is niet alleen een uiterst waardevolle mogelijkheid voor toneelliefhebbers en -beoefenaren om elkaar te ontmoeten, het stelt hen ook in staat hun prestaties onderling te toetsen en mede daardoor op een hoger peil te brengen.’

35 Schrijven is zilver, spreken is goud

Een literair werk heeft promotie nodig. Zeker bij een geringe leestraditie, waarover nog weleens geklaagd werd, moet een boek aan de vrouw en aan de man gebracht worden, wil het enige aftrek vinden. Allerlei particuliere organisaties en de overheid hebben de laatste decennia geprobeerd om het lezen te bevorderen door middel van een waaier van activiteiten. Met de vindingrijkheid van de culturele koopman werden auteurs en critici uitgenodigd om lezingen te verzorgen, en werden er symposia en festivals aan het boek gewijd. Naast deze aurale vormen, waarbij vooral de radio en in minder mate culturele televisie-programma's een rol speelden, waren er op het gedrukte woord gerichte activiteiten zoals de boekenweek, de boekenmarkt en het uitreiken van prijzen. Meer indirecte leespromotiemiddelen waren het onthullen van bustes en standbeelden van bekende auteurs, het uitgeven van speciale postzegels, of de verfilming van een roman.

Boekpresentaties

Tot de meest populaire promotie-vormen behoorde het aanbieden van een nieuw boek aan de Gouverneur, de minister en de gedeputeerde van Onderwijs en Cultuur. Zo'n presentexemplaar leverde steevast een mooie foto met onderschrift in de plaatselijke pers, enige aandacht van de radio en soms zelfs vermelding in het dagelijkse nieuwsbulletin van de televisie op.

Nieuwe boeken werden veelal ‘gedoopt’ alsof het kinderen van de auteur waren. Zo'n ‘bautismo’ is een menging van creatieve, distributieve en literair-kritische aspecten, veelal tegen het decor van een oud landhuis waar de plechtigheid bij voorkeur op de zondagochtend plaatsvindt. Mogen enkele voorbeelden hier als representatieve illustratie dienen.

Nydia Ecury liet haar *Bos di sanger* op 13 februari 1976 in Landhuis Bloemhof dopen, in aanwezigheid van een groot aantal genodigden. Alle kenmerken van de plechtige kerkelijke kinderdoop werden gevolgd. Rondom de eigenlijke plechtigheid werd er uitgebreid uit het nieuwe werk voorgedragen, werd de biografie van de dichteres belicht, werd de inhoud van de bundel besproken, en hoorden de aanwezigen over de functie van literatuur in de Curaçaose

maatschappij. Het zal duidelijk zijn dat tijdens zo'n bijeenkomst meer vleiende dan kritische woorden zullen klinken. Het belang moet dan ook meer in de plaatsing van de auteur en de officiële bekendmaking van de nieuwe bundel gezocht worden, dan in een kritische begeleiding. Soms wordt na afloop de door de auteur zelf gefinancierde nieuwe bundel aan de aanwezigen cadeau gedaan, meestal ligt hij ter plaatse voor de eerste verkoop - al of niet met korting op de winkelprijs.

Op Aruba vinden de boekpresentaties in Cas di Cultura of in de Biblioteca Nacional Aruba plaats. Zo bracht Philomena Wong haar bundel *Na caminda pa independencia* met een mixture van poëzievoordracht door haarzelf, speciaal voor de gelegenheid gecomponeerde muziek door Eddy Bennett, en mime-uitbeelding door studenten van de Arubaanse Pedagogische Akademie onder leiding van de dramaturge Burny Every. De meer dan honderd uitgenodigde aanwezigen zorgden voor een substantiële eerste afname van de bundel. Radio Kelkboom nam de presentatie integraal op en zond die uit. Zo worden de letteren auraal verbreid.

Op 30 augustus 1986 bood Lasana M. Sekou zijn vijfde dichtbundel *Born here* aan het Sint-Maartense publiek aan. Cultuur-minister Linda Badejo-Richardson zei bij die gelegenheid, volgens het *Amigoe*-verslag: ‘Er bestaat geen twijfel over de rol van de cultuur in “nation building” die in Lasana's boek de nodige aandacht krijgt. Er is van geen volk bekend een ontwikkelingspeil van enige betekenis te hebben bereikt, terwijl het zijn cultuur negeert. Zo is ook een werkelijke emancipatie alleen maar mogelijk tezamen met een werkelijke culturele beschrijving. En die ontwikkeling, die emancipatie en die bevrijding moet hier geboren worden, zoals *Born here*.’ Ter bestrijding van de door de auteur gemaakte onkosten bood ze vervolgens namens de regering een enveloppe met inhoud aan. De bijeenkomst werd besloten met voordracht, zang en een inleiding tot de literatuurgeschiedenis van de Bovenwindse eilanden door dichter Wycliffe Smith. Na de pauze verkocht en signeerde de auteur zijn werk, waarna hij fragmenten voordroeg.

Naast de karakterisering van auteur en werk bieden deze presentatie-bijeenkomsten natuurlijk de mogelijkheid om collega's te ontmoeten, en de lezer kan een in het wild lopende auteur even aanschieten. Voor de in eigen beheer publicerende auteur is de bijeenkomst natuurlijk bij uitstek een goede verkoopgelegenheid. De overheid op haar beurt kan tonen aandacht voor cultuur te hebben. Uit de voorbeelden blijkt dat dergelijke activiteiten een traditie van

alle eilanden zijn en eerder dichtwerk dan andere genres betreffen. Een opmerkelijke eigenaardigheid spreekt er nog wel uit dit soort doopfestijnen. De doop is een metafoor voor het ontstaan van literatuur. Het verschijnen van de dichtbundel wordt immers impliciet vergeleken met de geboorte van een kind, dat door gedoopt te worden in de gemeenschap wordt opgenomen. Over een eventuele vader wordt nooit gerept. De dichter is geen vroedvrouw, maar 'baart' de bundel, kennelijk na door een inspiratieve geest bezwangerd te zijn.

'Lingua Franca' en de auratuur

De 'levende voordracht' begeleidde de 'dode letter' op velerlei wijze. In oktober 1988 werd de vertelgroep 'Lingua Franca' opgericht, met het doel 'de orale vertelkunst weer te doen herleven op Curaçao'. Uit de tot nu toe door de groep ontwikkelde activiteiten valt af te lezen dat ze zich meer bezighoudt met de aurale presentatie van bestaand geschreven en veelal ook gepubliceerd werk dan met de oratuur in eigenlijke zin. De groep vertaalde in het Papiamento, adapteerde en bracht eigentijdse varianten in vertellingen aan. Ze vertolkte en presenteerde dus, de produktie van oorspronkelijke oratuur was tot nu toe nog niet een belangrijke activiteit. De aandacht was gericht op de auratuur in multicultureel perspectief. Als vorm koos ze een toneelmatige presentatie, vanaf een podium voor een stil luisterend schouwburgpubliek. Naast het taal- en voordrachtsdoel dient de groep een ideëel doel.

De radio als distributeur van moderne oratuur en auratuur

De radio is op alle eilanden een commercieel communicatiemiddel van particuliere eigenaars. De literaire inbreng van het moderne en serieuze radiostation dat meer wil zijn dan louter juke box, is veelzijdig. Allereerst speelt ze een rol inzake de produktie van specifieke vormen als het hoorspel, en andere poëtische en prozasche creatieve bijdragen die al dan niet door de auteur zelf werden voorgedragen. Vervolgens worden er interviews met auteurs en anderen uitgezonden, wordt de activiteiten-agenda bijgehouden, wordt nieuw werk aangekondigd en kritisch besproken en worden er onderwerpen uit de literatuurgeschiedenis behandeld. Enkele programmamakers hebben

op deze veelzijdige wijze jarenlang een eigen programma verzorgd, en nemen als zodanig een centrale plaats in de ontwikkeling in.

Sinds 1971 verzorgde Eddie Pieters Heyliger elke zondagochtend voor Radio Caribe zijn cultureel radio-programma ‘Echa palabra’. Het dient tot promotie van het Papiamento en om vergeten aspecten van de oratuur onder de aandacht te brengen. Pieters Heyliger becommentarieert activiteiten, hij neemt interviews af en presenteert nieuw creatief werk in de vorm van poëzie, proza en radio novelas. Het was hem er vanaf het begin om te doen ‘belangstelling te kweken voor alle uitingsvormen van onze kultuur’ en om luisteraars de mogelijkheid te bieden eventueel eigen werk te presenteren. Volgens Heyliger diende de radio een stimulans en katalysator tot publikatie-mogelijkheid te zijn. Het programma fungeerde echter ook als kritische zeef. Een auteur die in ‘Echa Palabra’ aan bod wilde komen, moest meer werk hebben geschreven, hij moest hebben getoond dat hij werkelijk bezig was, omdat ‘iedereen weleens een gedicht geschreven heeft.’

De populariteit van het medium valt af te meten aan de namen die zich met de radio en literatuur hebben beziggehouden. Sedert 1977 verzorgde voordrachtskunstenaar Stanley Cras de programma's ‘Papiando di literatura’, ‘By the way’, ‘Ilushon di mainta’, ‘Desayuno k'un poesia’, ‘Imagen literario’ en ‘Inyekshon’. Elis Juliana bracht ‘Ompi Elis’ op de Curom-zender op zaterdagochtend, met verhalen en declamatie ‘om kinderen te helpen opvoeden’; vervolgens ‘Ban bèk’ met interviews over vroeger en verhalen uit de oral history. Lucile Haseth bracht in het begin van de jaren tachtig op Radio Hoyer I ‘Esaki ta mi tera’, waarbij het voorlezen van een Papiamentstalig verhaal of gedichten een vast onderdeel vormde. Vanaf 1986 bracht Radio Hoyer I ‘Un gota literario’ waarin Nydia Ecury Antilliaanse gedichten voordroeg. Verder was er nog ‘Korsow di antaño’ van Grace Daal-Pijper met gedichten en vertellingen van vroeger.

Werd de stof voor de meeste programma's aan de literatuur ontleend, de presentatie was meestentijds puur oraal, want live en geïmproviseerd zonder dat er ook maar een letter van op papier verscheen. Op deze wijze vond de belangrijkste meningsvorming omtrent waarde en onwaarde van Antilliaanse literair werk plaats. De radio nam als distributieorgaan van de kritische reflectie op de woordkunst in de eigen taal een veel centraler rol in dan de geschreven pers. Dat was vooral op Curaçao het geval. Op Aruba was Radio Kelkboom steeds het station dat het meeste cultuur in zijn programma's stopte, de meeste van de andere zenders besteedden er geen enkele aandacht aan.

In tegenstelling tot de radio waren er op geen van de eilanden ooit veel tv-programma's omtrent literatuur. Wel vallen hier diverse toneelstukken natuurlijk te vermelden die voor de televisie bewerkt of specifiek geschreven werden.

De boekhandel en het gedrukte woord

In het verleden trad de boekhandel nogal eens als uitgever van nieuw literair werk op, maar dat werd de laatste decennia minder. De boekhandel werd een zelfstandige bedrijfstak zonder aan een krant of drukkerij verbonden te zijn. Dientengevolge trok ze zich terug op haar eigenlijke functie, die van het distribueren van boeken. Specifiek literaire boekhandels kennen de Nederlandse Antillen en Aruba niet; daar zou geen droog brood mee te verdienen zijn. De eilanden kennen alleen de algemene boekhandel, die meer lectuur dan literatuur slijt, die de boekhouding sluitend moet zien te krijgen met het verkopen van schoolboeken, kranten, populaire weekbladen en enkele buitenlandse kranten. De papierwinkel wordt vervolgens meestal aangevuld met kantoor- en schoolbenodigdheden, maar ook met grammofoonplaten en cd's, met speelgoed en snuisterijen voor souvenirjagende toeristen. Het grootste eiland Curaçao is dan nog het beste af met relatief goed voorziene zaken.

Van de boekverkoop nemen ontspanningslectuur, reis- en eilandgidsen en Antilliaanse fotoboeken die als souvernir kunnen dienen dan nog weer de grootste plaats in. Wat de literatuur betreft hebben de grotere boekhandels over het algemeen veel Amerikaanse pockets, de meest gangbare Nederlandse literatuur, een kleine voorraad Engelse literatuur en een heel klein beetje Spaans. Johan Hartog en Th.H. Oltheten schreven over de jaren zeventig dat het grootste deel van verkoop en import in het Nederlands was, waarna Engels volgde, dan op grote afstand het Spaans terwijl het Papiamento hekkesluiter was. De laatste jaren namen het Engels- en Spaanstalige boek een wat grotere plaats in. Het is moeilijk om cijfers te laten zien, omdat er geen overkoepelende instanties zijn die de daarvoor noodzakelijke statistieken bijhouden.

De relatief kleine boekhandels kampen met grote problemen. Elke zich respecterende boekhandel richtte van oudsher een in het oog vallende afdeling Antilliana/Caribiana in, waarin vooral de werken van eigen eiland aanwezig zijn. Maar omdat de in eigen beheer publicerende auteur vaak eigen afnamekanalen zoekt, zoals de distributie via

collega's, vrienden en kennissen, zet de reguliere boekhandel van dit soort werk minder om.

Zijn de moeilijkheden op het eigen eiland al niet van de lucht, de inter-insulaire boekendistributie was steeds enorm problematisch. Omdat er vaak geen recensies verschijnen van de in eigen beheer in kleine oplage gepubliceerde boeken, zijn de andere eilanden vaak domweg niet op de hoogte van nieuwe publikaties. Zijn de prijzen al relatief hoog door de kleine oplagen, wegens het ontbreken van goede scheepvaartverbindingen moet al het verschenen materiaal worden ingevlogen, wat de prijzen extra opdrijft. Tussen Aruba enerzijds en Bonaire en Curaçao anderzijds spelen de grote spellingverschillen van het Papiamento een storende rol. Wat door in Nederland gepubliceerde Antilliaanse auteurs geschreven werd, doet er per betaalbare zeepost weken of zelfs maanden over eer het op de Antillen zelf aanwezig is. En elke nabestelling duurt weer datzelfde aantal weken of maanden. De lange aanvoerroutes en de geringe afname maken de prijzen hoog. Desondanks is de voorraad buitenlandse boeken steeds veel groter dan de eigen Antilliaanse produktie. Heel wat kopers bestellen enkele keren per jaar rechtstreeks in het buitenland of vragen familie en kennissen de gewenste boeken mee te nemen. Een tweede-handsboekhandel is weleens geprobeerd maar mislukte steeds, elk antiquariaat ontbreekt.

De bibliotheek als centrum van leescultuur

Het bibliotheekwerk is voor de propaganda en de distributie van de Antilliaanse literatuur naar de eigen lezers toe de laatste decennia van centraal belang geworden. Johan Hartog telde in 1977 alle bibliotheken en bibliotheekjes en kwam tot respectabele aantallen. Aruba bezat volgens zijn telling dertien, Bonaire vijf, Curaçao drieentwintig, St. Maarten een, Saba twee en St. Eustatius twee bibliotheken. In 1992 telde Hartog er zelfs 49! Het bibliotheekwezen is over alle eilanden verspreid, al is de outillage niet overal van dezelfde kwaliteit. Curaçao heeft momenteel met zijn nieuwe Biblioteka Publiko en enkele andere gespecialiseerde bibliotheken veruit de beste voorzieningen. Op de Bovenwindse eilanden is de Philipsburg Jubilee Library van Sint-Maarten het best voorzien, maar hebben Saba en Sint-Eustatius (met de technische hulp vanuit Sint-Maarten) eveneens relatief goede bibliotheekfaciliteiten. Bonaire komt er nog steeds bekaaid van af. Aruba heeft in zijn Biblioteca Nacional een uitstekend voor-

ziene bibliotheek, terwijl belangrijke documenten in het archief worden bewaard.

Het taalaanbod is op de Benedenwindse eilanden overwegend Nederlands, met daarnaast minder Engels, en nog veel minder Spaans en maar weinig Papiamento. Op de Bovenwinden overweegt het Engels, met het Nederlands als tweede taal op St. Maarten. Op Saba en St. Eustatius werd weinig Nederlands gelezen, maar sinds daar voortgezet onderwijs gegeven wordt, nam het lezen in het Nederlands sterk toe. Dat bewijst hoe nauw lezen in de bibliotheek en onderwijs nog met elkaar verweven zijn. De A.N.V.- en de Sticusa-erfenissen werden de laatste jaren door de professionele opleidingen in Nederland en de nauwe contacten met het Nederlandse bibliotheekwezen door het NBLC overgenomen. Zo zijn de bibliotheken ook in de jaren negentig nog een sterke stimulans voor de verbreiding van het Nederlands op alle eilanden.

Maar als belangrijkste functie van de openbare bibliotheken wordt gezien: ‘de eigen cultuur te bewaren’. Dat elke bibliotheek daar ernst mee maakt bewijzen de overal aanwezige collectievormingen van Arubiana/Antilliana/Caribiana. Die betreffen niet alleen boeken en tijdschriften, maar documentatie in de ruimste zin. Naast de inzage en uitlening van Antilliaanse literatuur beschikken de bibliotheken over uitgebreide verzamelingen knipsels en recensies en overige kritische literatuur. In de Antilliana stelt men zich ook het bijhouden van het ‘grijze circuit’, de moeilijk vindbare rapporten, statistisch materiaal, nota's van openbaar bestuur e.d. van eigen (ei)land tot taak.

Naast de uitleenactiviteiten zijn de bibliotheken heel actief ten behoeve van de promotie van de leescultuur in het algemeen en speciaal die betreffende de Antilliaanse literatuur. Al vanaf de boekenweken uit de jaren vijftig en zestig vroegen de bibliotheken speciale aandacht voor de Antilliaanse literatuur. Ze zijn deze functie blijven vervullen door middel van tentoonstellingen, het organiseren van lezingen, het verlenen van gastvrij onderdak aan activiteiten, het organiseren van een culturele maand of een moderne boekenweek. Zo zijn de bibliotheken echte cultuurcentra.

De grote uitbreiding van het bibliotheekwerk in de jaren tachtig is aan enkele factoren te danken. Zo kregen de eilanden nieuwe gebouwen met vele mogelijkheden als auditorium, activiteitenruimte en een tentoonstellingsruimte, met speciale diensten zoals een mediatheek. Het bibliotheekwerk ontwikkelde zich verder van vrijwilligerswerk naar professionalisme, met medewerkers die buitenlandse bibliotheekopleidingen volgden in Nederland of de VS. De eigen bibliotheekor-

ganisatie Apla (Antillean Public Library Association) entameerde een basis- en een vervolgcursus en zorgde op haar vergaderingen voor interne professionalisering. De bibliotheken zijn hecht georganiseerd. Er werd intensief samengewerkt met het NBLC en de regio, terwijl er sprake is van een vrij hoge organisatiegraad. Merkte NBLC-directeur Dick Reumer in 1980 nog op dat de bibliotheken (te) nauw met het Nederlands verbonden waren en zich nog te weinig richtten op de regio, in het decennium daarna zijn die Caraïbische contacten steeds nauwer aangehaald. De bibliotheek dient nu als een centrum voor de erkenning van de eigen cultuur en de verkenning van wat daarbuiten van belang is.

De opeenvolgende regeringen zagen het nut van goed bibliotheekwerk, gaven hoge subsidiebedragen en eisten een slechts gering lidmaatschapsgeld. Hoe belangrijk dat is bewees Aruba, waar ieder lid vijf gulden per jaar betaalde en betaalt. Toen de regering dat in 1985 op vijfentwintig gulden bracht, liep het ledenaantal zo terug dat de maatregel ongedaan moest worden gemaakt. De gevolgen waren na vijf jaar nog voelbaar, want toen was het ledenaantal nog niet weer volledig op het oude peil.

Op Aruba ontwikkelde de in 1949 gestarte Openbare Leeszaal en Boekerij zich de laatste jaren in de richting van een nationale bibliotheek. Het historisch pand uit 1888, de oudste openbare school van het eiland aan de Wilhelminastraat, bood in de jaren zeventig te weinig faciliteiten voor de toenemende vraag. Met het op 1 september 1982 geopende nieuwe gebouw werd een veelheid van activiteiten, zoals een mediatheek, een dienst gesproken boek, een centrum voor lezingen en tentoonstellingen, en een grote ruimte voor de documentatie van Arubiana/Antilliana mogelijk. Sinds Aruba's Status Aparte per 1 januari 1986 werd de openbare bibliotheek tot een nationale, waarin met name de bewaarfunctie van alle documenten van en over Aruba versterkt werd. De afdeling Arubiana/ Antilliana/Caribiana kreeg zo een centrale rol. De nationale bibliotheek vervult nu de rol van wettelijk depot waar alle publicaties van en over Aruba in elk geval gearchiveerd werden, ook het ‘grijze circuit’, ook de kranteknipsels. De ‘Sala Antiyana’ valt uiteen in twee afdelingen: de ene is openbaar toegankelijk, de andere dient als archief dat alleen voor onderzoekers geopend wordt. De BNA bezit een kostbare collectie met zeldzame historische werken en een paar speciale collecties zoals die van het in 1986 opgeheven Bureau Cultuur en Opvoeding - de ‘Collectie Ito Tromp met veel manuscripten van Arubaanse auteurs,

tapes met interviews, oratuur en oral history - en de collectie Johan Hartog met veel historisch materiaal en een uitgebreid foto-archief. In de persoon van directrice Alice van Romondt is de bibliotheek nauw betrokken bij de Arubaanse uitgeverij Charuba. Een speciale activiteit van de BNA is de sinds 1982 gehouden literair-culturele septembermaand, met talrijke activiteiten.

Bonaire kent nog steeds zijn C.C.B.-bibliotheek en kan wel het stiefkind van het Antilliaanse bibliotheekwezen genoemd worden. De activiteiten stonden bij gebrek aan faciliteiten steeds op een laag pitje: weinig boeken, weinig leden, weinig uitleningen en een stoffig onderkomen.

Zijn op Aruba alle bibliotheekactiviteiten geconcentreerd in een bibliotheek, Curaçao kent een aantal bibliotheken die elk op eigen wijze van belang zijn. De Biblioteka Publiko Korsou beschikt sinds 1988 over een modern gebouw, dat net als de bibliotheek van Aruba tot een centrum van activiteiten, zoals voordrachten, lezingen, boekpresentaties, workshops en tentoonstellingen uitgroeide.

De Mongui Maduro bibliotheek werd gevormd door S.A.L. Maduro (1891-1967), die als veertienjarige leerling van de Hendrikschool door middel van het 'Curaçao-nummer' van *Neerlandia* (1905) geïnspireerd werd tot het aanleggen van een verzameling 'Antiyana'. Tot aan zijn dood in 1967 verzamelde hij alles van en over Curaçao, wat een unieke collectie opleverde, met name voor de oudere literatuur, zowel wat boeken en tijdschriften als documenten betreft. Toen op 30 mei 1969 het bisschoppelijk paleis met daarin een uitgebreide bibliotheek in vlammen opging, zette dat bibliothecaresse Daphne Labega aan het denken. Zoiets mocht niet weer gebeuren en ze adviseerde daarom tot de oprichting van een Fundacion Mongui Maduro om de persoonlijke collectie Antiyana te behouden. Op 5 maart 1974 passeerde de acte. De in Landhuis Rooi Catootje ondergebrachte bibliotheek bevat een omvangrijke collectie oude Curaçaose meubels, judaïca, foto's, documenten, manuscripten, partituren, tijdschriften, bladen en boeken.

Voor literair-historisch onderzoek kan men naast de Biblioteka Publiko Korsou (met een uitgebreide afdeling Karibiana) en de Mongui Maduro bibliotheek tenminste drie andere instellingen raadplegen: het Curaçaos Museum, het Centraal Historisch Archief en de bibliotheek van de Universiteit van de Nederlandse Antillen. Het in 1948 geopende Curaçaos Museum heeft een collectie oude werken,

waaronder literatuur. Er wordt maar weinig gebruik van gemaakt. Ze is voor onderzoekers van belang, maar niet voor een groot publiek. Het Centraal Historisch Archief heeft naast documenten een uitgebreide verzameling kranten en tijdschriften en is daarom van groot belang voor literair-historisch onderzoek. De in 1950 gestarte Wetenschappelijke Bibliotheek werd in 1979 overgedaan aan de bibliotheek van de Universiteit van de Nederlandse Antillen. Deze heeft een afdeling Antiana/Karibiana. Bovendien bezit ze een nog niet ontsloten maar zeer waardevolle collectie van de fraters. Het is een bibliotheek voor studie en onderzoek. Hoewel de UNA (nog) geen literaire faculteit heeft, bezit de bibliotheek een grote collectie kranten, tijdschriften en boeken die voor literair historisch onderzoek van belang is.

Op Saba bezit de in 1923 opgerichte Queen Wilhelmina Library momenteel drie vestigingen. De bibliotheken werden steeds door vrijwilligers als vrije-tijdswerk gerund, maar kende sedert 1981 op het advies van de Sticusa een bestuur. Nu krijgt ze professionele hulp vanaf Sint-Maarten. De bibliotheken leidden een kwijnend bestaan. In 1982 telde The Bottom maar twintig leden die tegen een jaarlijkse contributie van vijftien gulden vierduizend boeken konden lenen. Nadat in 1986 een nieuw onderkomen gereed was, breidde de bibliotheek enorm uit. Eind jaren tachtig bezat ze meer dan tienduizend boeken. Van de uitleningen daarvan was niet minder dan negentig procent in het Nederlands - een bewijs hoe het lezen ten behoeve van het Nederlandse onderwijs gestimuleerd wordt.

Op Sint-Eustatius wordt er via de Gertrud Judson Bicentennial Library gelezen. Van de ongeveer elfduizend boeken zijn er 2600 Engelse en 2500 Nederlandstalige romans. Per jaar per hoofd van de bevolking worden er 6,9 boeken uitgeleend.

Sint-Maarten opende in 1984 het nieuwe gebouw van de Philipsburg Jubilee Library, waarin toen 25 000 boeken en 150 tijdschriften aanwezig waren. Het aantal tijdschriftabonnementen nam niet toe, maar in enkele jaren tijds verdubbelde het boekenaantal. De bibliotheek is als eerste en voorlopig enige in de Antillen volledig geautomatiseerd. Haar collectie sluit enerzijds aan bij de Engelstalige regio, maar moet anderzijds het Nederlandstalige voortgezet onderwijs dienen.

36 De woorden zuiveren en zeven

De talrijke literaire werken die ‘Dertig mei 1969’ begeleidden, demonstreerden dat kritische reflectie op politieke en sociale gebeurtenissen als een belangrijke functie van literatuur gezien werd. De moderne Antilliaanse literatuur is sterk maatschappelijk betrokken. Wat Michiel van Kempen schreef: ‘Wie de Surinaamse literatuur leest, leest de Surinaamse geschiedenis’ mag mutatis mutandis voor de Nederlandse Antillen en Aruba gelden. Dwars door alle taalverschillen heen bemoeit elke auteur zich intensief met zijn geboorteland, of het nu in een roman als *Dubbelspel*, een toneelstuk als *Konsenshi di un pueblo* of een jeugdboek als *Suikerrriet Rosy* is. Identiteit, ‘de wortels van de authenticiteit’ of ‘psychische integriteit’ zijn de wachtwoorden.

De Antilliaanse pers en de creatieve letterkunde waren aloude bondgenoten, maar dagblad en kritiek ontmoetten elkaar pas na 1940, toen de redacties begonnen de in de Antillen zelf verschenen uitgaven te recenseren. *La Prensa* stond op 1 mei 1950, met de wekelijkse rubriek ‘Sabatina Literaria’ aan de wieg van de literaire pagina. Ze bevatte creatief proza en poëzie, waarbij de redactie nog meer oog toonde voor de Spaanstalige traditie van de eeuwwisseling dan voor de actualiteit. De creatieve bijdragen die door het zich ontwikkelende tijdschriftwezen elders geplaatst konden worden, werden meer en meer vervangen door literair kritisch werk. In de jaren vijftig en zestig bespraken diverse bladen nieuw verschenen literair werk nog op incidentele basis.

Het zou tot na 1970 duren eer de *Amigoe* haar traditie van een vaste twee-wekelijkse boekenpagina begon. Vanaf 3 maart 1979 groeide deze uit tot de specifieke weekendbijlage *Ñapa*, de eerste binnen de Nederlands Antilliaanse pers. De *Ñapa* bevatte naast kerkelijk nieuws (dat de katholieke herkomst van de krant nog verraadde), veel algemeen culturele berichtgeving en op literair gebied recensies en minder tijdgebonden artikelen.

Bij gebrek aan goede regelmatig verschijnende tijdschriften nam de *Ñapa* ook artikelen op die men eerder in een gespecialiseerd maandblad zou verwachten. Rond deze *Ñapa* ontstond een kring van incidentele en vaste medewerkers. Moest de boekenpagina het aanvankelijk hebben van enkele coördinatoren, die dat werk in hun vrije tijd

deden, zoals de Nederlanders C.G.M. Smit, J. Verstappen, Jos de Roo, Fons Graafsma, Walter Palm en Carel de Haseth. De twee laatstgenoemden zijn beide eveneens auteur. Walter Palm publiceerde een viertal dichtbundels 'waarin geen ballast, geen woord, geen beeld teveel', afwisselend in het Nederlands, Engels en Papiamento.

Met het steeds belangrijker worden van de bijlage ontstond de professionalisering in de persoon van de hoofdredacteur en later de speciaal voor dit doel aangetrokken journalist Norbert Hendrikse, die inmiddels hoofdredacteur van de krant geworden is. Criterium werd en bleef om alles wat verscheen in en over de Antillen van kritisch commentaar te voorzien. Naast de informatie over wat verscheen fungeerde de *Ñapa* als eerste kritische zeef. Voor nieuwe literaire publicaties was gemiddeld een pagina per week beschikbaar, wat een verdubbeling van de aanvankelijke boekenpagina betekende.

Ook het tweede Nederlandstalige dagblad, de *Beurs- en Nieuwsberichten*, kende de laatste jaren een weekend-bijlage in de vorm van enkele extra pagina's in het zaterdagnummer, maar die heeft niet die bekendheid en omvang van de *Amigoe*-bijlage gekregen. Bij gebrek aan eigen artikelen werd nogal eens uit Nederlandse kranten overgenomen - een activiteit die ook de *Ñapa* trouwens geregeld toepaste.

De Papiamentstalige kranten kenden deze cultuurbijlagen niet. Zij plaatsten eventuele recensies alleen zodra die zich aandienden, zodat de geschreven literaire kritiek nagenoeg uitsluitend in het Nederlands was.

Door middel van samenwerking met de boekhandels die op de literaire pagina adverteerden, kon de lezer wekelijks grondig worden voorgelicht. In de grotere boekhandels en bibliotheken waren trouwens dagelijks enkele belangrijke buitenlandse kranten voorhanden, zodat een geïnteresseerde lezer daaruit het buitenlandse literaire nieuws kon halen.

De recensiepraktijk was niet zonder problemen. Allereerst waren er steeds te weinig gespecialiseerde medewerkers. De meeste critici waren docenten uit het middelbaar onderwijs die de recensies in hun vrije tijd schreven. Het werk kwam dus neer op enkele mensen die meestal alleen die boeken bespraken die ze mooi vonden en veel minder over niet geslaagd werk schreven. De lezers maakten op deze manier kennis met de mening van overwegend Nederlandse leraren Nederlands. Daarnaast speelde de kleinschaligheid een zekere rol. Eva Abraham-Van der Mark schreef: 'Reflectie is er zeldzaam en literatuurkritiek onbreekt. Een slechte recensie leidt al gauw tot afschu-

welijke veten in een gemeenschap die dermate klein is dat het onmogelijk blijkt om de persoon van de schrijver los van zijn werk te zien.' Frank Martinus zag het iets genuanceerder en weet het ontbreken van kunstkritiek aan de lakse houding van de overheid, de slechte financiële vergoeding door de redacties waardoor onkundige journalisten toch hun kans kregen, en de provincialistische ongeïnteresseerdheid van de bevolking in het algemeen.

Een geheel ander probleem was het niveau van de kritieken, waarover Tip Marugg bitter opmerkte: 'De funeste "positieve discriminatie" die in bepaalde kringen zowel hier als in het noordoostelijk deel van het koninkrijk wordt bedreven door elk Antilliaans geschrift dat op een rood-wit-blauwe maandag in druk verschijnt met triomfbogen en luid hoera-geroep binnen te halen.' In het verlengde van deze mening stond de verklaring van criticus Jules Marchena, die op nagenoeg hetzelfde moment schreef: 'De tijd is voorbij dat we blij moesten zijn met elke literaire uiting in onze moedertaal. De opvatting dat we lief moeten zijn voor iedereen die de moeite neemt iets te schrijven en te publiceren getuigt van een dorpse mentaliteit. We moeten strengere eisen gaan stellen aan het niveau, zowel wat betreft de inhoud als de uiterlijke presentatie van het gepubliceerde.'

Een volgend probleem was het ontbreken van de noodzakelijke follow-up door middel van tijdschriftkritiek, omdat op veel momenten literaire tijdschriften gewoonweg ontbraken. *Watapana* begon aan het eind van de jaren zestig met serieuze tijdschriftkritiek, *Ruku* zette dat voort, evenals *Kristòf*, maar de eerste twee verschenen slechts enkele jaren, het laatste wel heel erg onregelmatig.

Bij al dit soort problemen lijkt het niet zo verwonderlijk dat de eventuele invloed van de literatuurkritiek niet al te hoog moet worden ingeschat. Iedereen die een tijdlang kritieken geschreven heeft, zal met zijn eigen anekdotes de lachers kunnen verbazen.

Een laatste, maar daarom niet geringste probleem is dat van de taal. De geschreven literatuurkritiek komt voornamelijk in de Nederlandstalige pers voor, nauwelijks in de Papiaments- of Engelstalige, al verandert dat de laatste jaren met name op de Bovenwindse eilanden. Recensies in de dagbladen bereiken slechts weinig lezers. De Papiamentstalige kritiek vindt via andere media en op andere wijze plaats: bij de presentatie van een nieuw boek, voor de radio, tijdens forums en symposia. Waar de Nederlandse dagbladkritiek geschreven wordt, is de Papiamentstalige zuiver oraal of wordt ze auraal via de gesproken media verbreid. Dat maakt ze tot een vluchtig verschijnsel dat achteraf nauwelijks meer te reconstrueren valt.

Parallel met de zich na 1970 ontwikkelende toneelliteratuur kwam de toneelkritiek sterk op. Frank Martinus Arion begon er al in de tweede helft van de jaren zestig mee in de *Amigoe* en in zijn tijdschrift *Ruku*. Na 1970 volgden er een aantal andere recensenten die alle opvoeringen van de talrijke groepen die in Centro pro Arte optraden kritisch begeleidden: Jan Verstappen, Kees Vos, Jos de Roo, Bernadette Baroud, Guus de Sain op Curaçao, E. Boerstra, H. Geurs, Ernesto Rosenstand en Joyce Pereira op Aruba. Het valt op dat ook hier de meeste recensenten Nederlanders waren en dat de meeste kritieken in Nederlandstalige kranten verschenen. De recensies betroffen altijd de opvoeringen en nooit de gedrukte stukken.

Naast de recensies van actuele presentaties en nieuw verschenen werk, hield de literatuurkritiek zich na 1970 nogal uitgebreid bezig met het begrip 'Antilliaanse literatuur' zelf, waarbij vooral de rol van het Nederlands daarin ter discussie stond. De Nederlanders H. Vaders en M. Nord achtten de taalkeuze centraal. Nederlandstalige literaire uitingen, of ze nu in Willemstad of New York geschreven zijn, vallen binnen het veld van de Nederlandse letterkunde als totaliteit oordeelde de eerste, en de tweede leek de moedertaal bepalender dan het geboorteland. Op dat moment had Cola Debrot al voor een viertalige 'Antilliaanse literatuur' gekozen. Maar hij kreeg daarbij lang niet iedere landgenoot mee, zoals Sidney Joubert en R. Todd Dandaré bewezen. De discussie werd van belang geacht en werd in het begin van de jaren tachtig met inzet gevoerd. Evenals in de jaren zestig poogde men het eigen en liefst unieke karakter van 'de' Antilliaanse literatuur voor iedereen en voor eens en altijd vast te stellen. Het streven zette zich voort tot in de jaren negentig.

In 1985 vond er op de Antilliaanse eilanden een grote Cola Debrot-tentoonstelling plaats, die gevolgd werd door een vierdaags symposium. Vanaf dat moment zou de UNA een serie op de zondagochtend gehouden Cola Debrot-voordrachten organiseren die tot een vaste traditie zouden uitgroeien. Tijdens deze door vele toehoorders bezochte aurale literatuurkritiek werden er voortdurend lijnen uitgezet voor een Antilliaanse literatuurgeschiedenis. Slechts spaarzaam werden de lezingen later gepubliceerd. De niet aanwezigen moeten het meestal met een kort kranteverslag doen, willen ze enigszins van de actuele meningsvorming op de hoogte blijven. Met een aantal college-cycli met buitenlandse docenten als J.J. Oversteegen, I. Phaf en eigen mensen werden dezelfde doelen nagestreefd. Zo kwam de discussie naar omvang en aard van de Antilliaanse literatuur op gang.

Literair-culturele prijzen: de Cola Debrot-prijs

Het uitschrijven van een prijsvraag om daarmee het schrijven te stimuleren was een al jaren bestaande traditie. Maar een literair waarde-oordeel achteraf, vergezeld van een prestigieuze prijs voor een bestaand literair werk of een door een auteur opgebouwd oeuvre was nieuw. Op 2 januari 1968 viel het besluit van het Curaçaos Bestuurscollege om een jaarlijkse cultuurprijs in te stellen. Hij werd naar gouverneur Cola Debrot genoemd. Het algemene doel ervan zou zijn het culturele leven op Curaçao te stimuleren. Men onderscheidde drie rubrieken: ten eerste muziek, folklore, zang en dans; vervolgens literatuur en wetenschap; tenslotte beeldende kunst en architectuur, die achtereenvolgens voor een prijsuitreiking aan de beurt zouden komen. Voor de literatuur zou de prijs dus zo één keer in de zes jaar kunnen worden toegekend. De prijs zou bestaan uit een gouden speldje met rozet (flor di laraha) op een groen lint en vijftienhonderd gulden. Al was het toegekende bedrag niet hoog te noemen, een zo geringe uitreikingsfrequentie maakte de prijs wel exclusief. Bovendien was het op dat moment de enige bestaande periodieke prijs. Deze 'Cola Debrot-prijs' werd voor het eerst uitgereikt bij de opening van de nieuwe schouwburg Centro Pro Arte op 6 september 1968. Zo'n prijs geeft natuurlijk aan welke auteurs en werken belangrijk geacht werden, de juryrapporten om welke redenen dat zo was.

De letterkunde was in 1969 al aan de beurt. Pierre Lauffer kreeg de prijs wegens zijn 'letterkundige verdiensten voor ons volk', wegens de 'dichterlijke wijze waarop hij zijn verbondenheid met het Antilliaanse volk, in het bijzonder met het Curaçaose, aan de lezer meedeelt'. De jury prees Lauffers voorliefde voor oude woorden omdat op die manier 'een stuk cultuur voor het nageslacht wordt bewaard'.

In 1976 deelden pater Brenneker en Eligio Melfor de prijs. De eerste kreeg de prijs voor het belang van zijn folkloristisch onderzoek en zijn bijdrage aan de kennis van de Curaçaose liederen en volksverhalen, de laatste werd geroemd als toneelspeler, fabeldichter, componist, schrijver, regisseur en komiek. De prijs werd Melfor toegekend om zijn belangrijke bijdrage aan het toneelleven in de meest uitgebreide zin, waarmee hij jarenlang het Curaçaose volk bereikte en met zijn originele werken die door het volk op hoge prijs worden gesteld.

Nadat Elis Juliana al in 1973 de Cola Debrot-prijs ontvangen had voor zijn beeldende kunst, kreeg hij de prijs in 1977 voor literatuur. De jury roemde de authenticiteit van zijn werk, de beschrijving van

alle aspecten van onze samenleving, in het bijzonder van wat er in het volk leeft, de oprechte, heldere en terzake doende stijl, het streven om door middel van zijn werk te helpen onze gebruiken en mentaliteit te bewaren, en de ‘zjeitu’ (esprit/ verve) waarmee het beschrevene wordt gebracht.

Een prijs die zo weinig frequent aan literatuur werd toegekend, liep de grote kans dat hij gedeeld moest worden. Dat was weer het geval in 1983 toen Boeli van Leeuwen en Sonia Garmers de prijs ontvingen voor hun literaire werk voor volwassenen en jongeren. De jury overwoog dat hun beider werk zowel lokaal als binnen het koninkrijk van belang was. Interessant was daarbij dat literatuur voor de jeugd even serieus werd genomen als die voor volwassenen. Boeli van Leeuwen kreeg de prijs wegens zowel zijn romans als zijn in de lokale kranten verschenen essays en reisbeschrijvingen. Sonia Garmers kreeg de prijs omdat de jeugdliteratuur in het algemeen meer aandacht verdiende en omdat in haar jeugdromans onze jeugd zichzelf en haar maatschappij kan herkennen, hetgeen de leesinteresse kan helpen bevorderen. Bovendien fungeerde het werk van Sonia Garmers als cultureel ambassadeur.

In 1989 moest de prijs opnieuw gedeeld worden, ditmaal voor een Nederlandstalige roman en een Papiamentstalige novelle, Tip Maruggs *De morgen loeit weer aan* en Carel de Haseths *Katibu di shon*. Interessant was dat het hier toch geheel verschillende werken betrof: de een in het Nederlands, de ander in het Papiamento; de een bij een bekende Nederlandse uitgeverij gepubliceerd en sterk de aandacht trekkend wegens de AKO-nominatie, de ander in eenvoudige vorm in een oplage van duizend exemplaren in eigen beheer gepubliceerd en nagenoeg alleen eilandelijk gedistribueerd. Opvallend was dat de recensies op beide werken zowel voor als na de prijstoekenning zonder meer heel positief waren.

Er kwamen dus zowel Nederlands- als Papiamentstalige werken in aanmerking. In beide talen werd de thematiek van eigenheid herkend. Een argumentatie-constante was dat de jury's naast de waardering voor de taalbeheersing van de bekroonden, steeds weer de betrokkenheid op eigen eiland en volk als meest positieve factor noemden. In later jaren kwam daar het argument van de ambassadeursfunctie voor Nederland nog bij. Dat bleek opnieuw in 1995 toen de jury de Cola Debrotprijs aan Jules de Palm toekende voor diens *Lekker warm, lekker bruin*, waarin de interculturele ontmoeting van Antilliaanse studenten en Nederlanders het thema is.

De Sticusaprijs voor Papiamentstalige literatuur

Toen de Sticusa in 1973 vijfentwintig jaar bestond, stelde ze het plan op om het komende lustrum jaarlijkse prijzen voor Surinaamse (het was nog voor de onafhankelijkheid van 1975) en Antilliaanse literatuur, geschreven in het Sranan Tongo, Sarnami of Papiamento, van elk drieduizend gulden, uit te reiken. De gedachte om alleen niet-Nederlandstalig werk te bekronen was het gevolg van het besluit dat Nederlandstalige auteurs die een beurs van het Fonds voor de Letteren zouden krijgen dat bedrag via Sticusa konden laten verdubbelen.

De eerste Sticusa-literatuurprijs, voor het jubileumjaar 1973, werd pas in 1975 toegekend en uitgereikt aan Pierre Lauffer, omdat 'de creativiteit en de kwaliteit van zijn werk uitsteken boven die van andere Antilliaanse schrijvers' wegens 'zijn betekenis en de omvang en continuïteit, de poëtische zeggingskracht die praktisch alle genres van de Curaçaose literatuur op onnavolgbare wijze beoefent'.

In 1974, was Guillermo Rosario aan de beurt, en wel 'op grond van zijn gehele oeuvre, waarin hij sterk sociaal bewogen, het Antilliaanse volk een spiegel voorhoudt, zich bezighoudt met de geschiedenis van het eiland Curaçao en zich daarbij verdiept in de problemen van de Antilliaanse mens, in het bijzonder ook om de omstandigheid dat G. Rosario al sinds 1933 in het Papiamento publiceert en in vrijwel alle genres in die taal aktief bezig is geweest (op het gebied van poëzie, novellen, korte verhalen, essays, journalistiek en de roman)'.

De in 1975 ingestelde 'aanmoedigingsprijzen' van vijfhonderd gulden werden op in 1976 aan Henry Habibe uitgereikt 'voor zijn gedichten en essays en voor zijn verdiensten als redacteur van het culturele tijdschrift *Watapana*' en aan Federico Oduber 'die, door een bijzondere symboliek in zijn bundel *Putesia*, een extra dimensie heeft gegeven aan de poëzie in het Papiamentu'. Oduber schreef Sticusa-letteren-man Max Nord naar aanleiding hiervan als over 'een bedragje dat in geen enkele verhouding stond met het aantal nullen in de commissie, die het had uitgeloofd en de nog groter onbenullen die al grapjassend het bedrag overhandigden. De nullen waren toen op, neem ik aan'. Dat de prijs niet probleemloos gewaardeerd werd zou snel blijken.

De prijzen voor 1975 en 1976 werden - veel te laat - gelijktijdig pas in 1977 toegekend. Ze zouden de laatste zijn wegens een scherpe reactie van protest door Pacheco Domacassé. De prijs voor 1975 ging naar de taalkundige Antoine Maduro 'voor zijn essayistisch werk, dat

de taal van de Benedenwindse eilanden tot onderwerp heeft'. De aanmoedigingsprijzen waren voor Pacheco Domacassé en Carlos A. Nicolaas. De eerste kreeg de aanmoediging voor zijn toneelstukken (*Tula* en *Konsenshi di un pueblo*) 'die erkenning verdienen door de sociale bewogenheid van de schrijver die daaruit spreekt en de historische dimensies die hij daaraan geeft', de tweede kreeg zijn aanmoediging wegens zijn (nog ongepubliceerde) gedichten die 'het karakteristieke van het leven van de Bonairiaan naar voren brengen'. Nicolaas kreeg het advies om tot publikatie ervan over te gaan, 'want na de orale literatuur verdient het vastleggen voor het nageslacht de voorkeur'. Dat de uitreiking veel te laat gebeurde - nu zelfs twee jaar - was niet het grootste probleem dat de Sticusa-prijzen aankleefde, want Pacheco Domacassé weigerde de prijs in ontvangst te nemen, en een echte prijzenrel brak uit: 'Als ik een dergelijke prijs accepteer, zou ik tegen mijn principes handelen. Ik wil met mijn weigering de nadruk leggen op wat er op het ogenblik gaande is op de Antillen. We spelen niet een literair spelletje, maar voeren een sociaal-culturele strijd via de literatuur: Literatuur als wapen. Na acht jaar ononderbroken culturele initiatieven en activiteiten als "culturele strijder", zowel lokaal als internationaal, komt de betiteling "aanmoedigingsprijs" wel erg vreemd aan. Een prijs voor bijv. "doorzettingsvermogen" zou ik met open armen in ontvangst hebben genomen.' Deze reactie zou de prijs de das om doen.

Voor 1976 werd de prijs toegekend aan Elis Juliana, die 'op unieke wijze' gebruik had weten te maken 'van de ritmische en fonologische eigenschappen' van het Papiamentu: 'Zijn thema's zijn hecht verbonden met wat er leeft onder het Curaçaose volk, waarbij hij in zijn beschrijvingen een geheel eigen stijl heeft ontwikkeld. Zijn werken worden door Papiamentu-sprekenden van alle sociale lagen als authentiek Curaçaos en als zeer boeiend ervaren. De prijs ware hem toe te kennen voor zijn gehele literaire oeuvre.' De aanmoedigingsprijzen waren voor E. Muller en R. Hooi (Yerba Seku) die de prijs aannamen. Muller werd volgens het juryrapport gelauwerd wegens de eenvoud van zijn taal en zijn gedichten, waarin hij zijn overpeinzingen over de natuur en andere onderwerpen, die nauw verbonden zijn met zijn geboorte-eiland, prijsgeeft. (Zie zijn gedichtenbundels *Libra, Resina* en *Seru Mesa*.) Yerba Seku wegens de kwaliteit van zijn gedichten (zie zijn gedichtenbundels: *Mis-eiland, Mi ta na kaminda* en *Cuba*) die getuigen van realisme en diep menselijk meeleven met de toestanden en misstanden in de samenleving'. Iedereen accepteerde de prijs zonder conflicten.

Toch betekende deze vierde uitreiking de laatste. Het Sticusa-bestuur zag van verdere initiatieven om het oorspronkelijk geplande totaal van vijf prijzen te verwezenlijken maar af: ‘De uitreiking in 1977 van de prijzen voor 1975 en 1976 leidde tot nogal wat negatieve kritiek in de Antilliaanse pers, welke er de oorzaak van is dat sindsdien de toekenning van de laatste, vijfde, prijs nog niet heeft plaatsgevonden. Al enkele jaren verzoekt de Sticusa de Sociaal Culturele Raad van de Nederlandse Antillen (Socurna) een jury samen te stellen die deze vijfde prijs aan drie auteurs zou kunnen toekennen: één voor poëzie, één voor proza en één voor jeugd- en kinderliteratuur, elk met een bedrag van NAf 2500,- gehonoreerd. De aanmoedigingsprijzen - reden van de negatieve kritiek - komen dan te vervallen. Tot op heden is echter nog geen jury gevormd,’ aldus een brief van Sticusa-medewerker letteren D.R. Bleijleve van 5 januari 1982.

De Premio Bienal Pierre Lauffer

Na de dood van Pierre Lauffer in 1981 werd de ‘Premio bienal Pierre Lauffer’ ingesteld, die (zoals de naam zegt) iedere twee jaar werd uitgereikt door de op 16 juli 1981 opgerichte ‘Fundashon Pierre Lauffer’. De prijs is bestemd voor een persoon die zich verdienstelijk heeft gemaakt op het terrein van de taalkunde en/of de letterkunde van en in het Papiamento. De prijs bestaat uit een oorkonde en een chapi di plata, een hak om het land te bewerken. De naam werd ontleend aan Lauffers gedicht: ‘Ma un deseo mi ke benta / den bosnan ku keda 'tras: / kaminda chapi kay for di mi man, / lant'e / i sigi boltu tera gordo, / planta, kwida, kosechá / e lenga dardu di nos mama.’ [Maar een ding wil ik van jullie die achterblijven, vragen: als de hak uit mijn hand valt, neem hem op en ga door met de vruchtbare aarde van onze moedertaal te bewerken, te planten, te verzorgen, te oogsten] Waar de ‘ik’ de hak had moeten achterlaten o mdat die aan zijn moede hand ontviel, werd hij inderdaad opgenomen door de volgende generatie.

In 1982 werd de ‘premio’ voor het eerst uitgereikt aan Antoine Maduro voor zijn taalkundig werk betreffende het Papiamento. De tweede toekenning was in 1984 voor Luis H. Daal, ‘de onvermoeide strijder voor de erkenning en de verheffing van de Papiamentse taal’.

In 1986 was Elis Juliana aan de beurt. De jury prees hem en zijn werk uitgebreid omdat ‘zijn bijdrage aan de literaire werken in het Papiamentu een constante en op niveau’ was, wegens zijn ‘kundig-

heid om verschillende literaire stijlen te gebruiken', zijn 'manier om de werkelijkheid te interpreteren' en zijn 'lyrische uitingswijze'. Zijn woordenschat kenmerkte zich door een 'rijke combinatie van woorden en uitdrukkingen' die een 'verrijking van het Papiamento' waren. Verder prees men het 'ritmische aspect van zijn poëzie', de 'verscheidenheid' van zijn werk, de middelen waarmee en de media waarin hij zich uitte, zijn werken voor volwassenen en kinderen, het orale en het schriftelijke, en zijn publieke presentatie door middel van voordrachten.

De in 1989 op het Papiamento gepromoveerde E. Muller kreeg de 'chapi' in 1991, voor zijn beheersing en studie van en propaganda voor het Papiamento, waaronder te rekenen valt zijn doctoraalscriptie over *Papiamentu en onderwijs* en zijn dissertatie *Inleiding tot de syntaxis van het Papiamentu*, en verder voor de wijze waarop hij gedemonstreerd heeft dat het Papiamento een meer relevante plaats in onze maatschappij en in het onderwijs verdient, voor zijn tijdschrift *Junior* en ander werk voor de jeugd, en ten slotte voor zijn dichtbundels, omdat ook die 'su abilidat den uso di Papiamentu' [zijn taalvermogen in het Papiamento] op duidelijke wijze illustreerden.

Literatuur-onderwijs

Literatuuronderwijs werd en wordt op de Nederlandse Antillen en Aruba gegeven tot en met havo/vwo-niveau van het middelbaar onderwijs en op de Pedagogische Academies in het hoger beroepsonderwijs. Aan het eind van de jaren zeventig kende de Nederlandse Antillen een lerarenopleiding voor de derde en tweede graad. Alleen Curaçao bezat van tijd tot tijd een particuliere derde-graads opleiding voor leraar-Nederlands. Ook voor Engels, Spaans en Papiamento waren er incidenteel particuliere opleidingen. Er is noch op de Antillen noch op Aruba enig regulier literatuuronderwijs op universitair niveau.

Het Antilliaanse middelbaar onderwijs volgde vanaf zijn opzet tijdens de Tweede Wereldoorlog het Nederlandse systeem, zoals het mulo dat al eerder deed. Sinds 1968 volgde het Antilliaanse onderwijs dus de Nederlandse mammoetwet, zodat ook de eisen voor literatuur volgens de Nederlandse wet vastgesteld zijn. In het hiervolgende gaat het er uitsluitend om hoe de Antilliaanse literatuur in het curriculum en bij de schoolonderzoeken een plaatsje krijgt, niet om het onderwijs in literaturen van buiten de Antillen, zoals die van Nederland, de

Spaanse, Engelse, Duitse en Franse literatuur te bespreken.

Papiamento is geen schoolvak in het voortgezet onderwijs zodat de literatuur in die taal, die toch de eigen literatuur bij uitstek is, nergens behandeld wordt. In de tweede helft van de jaren zeventig heeft het Colegio Arubano met het keuzevak Papiamentse taal en literatuur gexperimenteerd in de vierde klas van het havo, maar het werd geen succes, met name omdat het vak als niet-examenvak door de leerlingen niet serieus genomen werd. Dat leverde een frustrerende teleurstelling op die vergelijkbaar was met die van Pierre Lauffer op de Curaçaose Pedagogische Akademie, waar Papiamento direct na 'Dertig mei 1969' geïntroduceerd werd.

Op de mavo-scholen worden meestal slechts een handjevol werken gelezen, waarbij Nederlands-Antilliaanse literatuur als Cola Debrot *Mijn zuster de negerin* en werken uit de jeugdliteratuur enige aandacht krijgen. Op het havo/vwo aan het Colegio Arubano maken de leerlingen van de onderbouwklassen kennis met de Nederlands-Antilliaanse en Nederlands-Arubaanse jeugdliteratuur. Vanaf de vierde klas worden een aantal Antilliaanse schrijvers behandeld, van wie Cola Debrot, Boeli van Leeuwen, Tip Marugg en Frank Martinus Arion de meeste aandacht krijgen, aangevuld met enkele anderen zoals de bekendste dichters en Jules de Palm en Edward de Jongh. Daarnaast kunnen de leerlingen nog enkele 'passanten' lezen.

Veelal vervaardigden de docenten eigen lesmateriaal dat door middel van fotocopieën vermenigvuldigd werd. Maar vanaf de jaren zeventig kwamen ook de eerste boeken het onderwijs binnen, zoals van Hanny Lim, C.G.M. Smit & W.F. Heuvel, A. van de Wal & F. van Wel, Jos de Roo, Wim Rutgers en W.F.Heuvel & F. van Wel (1989). Op het Curaçaose Maria Immaculata Lyceum werkte men sedert de tweede helft van de jaren tachtig met de syllabus *Antituur*. De besproken auteurs zijn het 'canonieke rijtje' Cola Debrot, Boeli van Leeuwen, Tip Marugg, Frank Martinus Arion, Edward de Jongh en Diana Lebacs. Op Colegio Arubano wordt Denis Henriquez momenteel ook veel gelezen.

Omdat al dat materiaal voornamelijk aan in de plaatselijke kranten verschenen recensies werd ontleend, blijkt hier duidelijk het grote belang van een regelmatig verschijnende boekenpagina. De Antilliaanse pers speelde een cruciale rol om het literatuuronderwijs van geschikte secundaire literatuur te voorzien. Die rol wordt nog eens extra benadrukt als bedacht wordt dat ook boeken als van Smit & Heuvel, De Roo en Rutgers werden samengesteld uit eerder in de krant verschenen artikelen. Geen Antilliaanse middelbare scholier kan zeggen dat

hij niet heeft kennis gemaakt met de Nederlands-Antilliaanse literatuur, al ligt het zwaartepunt van het onderwijs nog steeds bij de Europese.

Hoewel iedere sectie Nederlands van het middelbaar onderwijs een beleid voor het onderwijs in de Antilliaanse literatuur heeft bepaald, werd er opvallend weinig over gediscussieerd in bredere kring. In 1986 schreef de ILA-medewerker Henry Habibe een standpuntbepaling *Literatuur op school; uitnodiging tot een discussie*. Zijn belangrijkste standpunt was dat het literatuuronderwijs 'geregionaliseerd' moest worden. Hij bepleitte een veel grotere aandacht voor de literatuur van de eigen regio, te beginnen met die in het Papiamento, en vervolgens de literatuur van het Caraïbische gebied, en in de derde plaats de Zuid- en Noordamerikaanse literatuur. Maar de laatste mondjesmaat: 'Slechts in zoverre het voor een beter begrip van aspecten van deze regionale literaturen nodig is worden aspecten van andere literaturen behandeld.'

H. Habibe *Literatuuronderwijs op Curaçao* bevatte de reacties van diverse talensecties op het door Habibe geschreven 'position paper'. Deze stukken leren dat de secties Engels en Spaans geen enkele aandacht aan literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba besteedden. Verder leverde de discussie niets op. Tot nu toe lijkt het er niet op dat het ILA (of IDILA) erin slaagde het literatuuronderwijs ook maar enigszins te reguleren.

De lijstebrijberg

Wat de leerlingen werkelijk lezen, valt het gemakkelijkst te meten aan de hand van de voor het schoolonderzoek ingeleverde literatuurlijsten. Daartoe zijn er twee bronnen voorhanden: de eindexamenlijsten van het Curaçaose M.I.L. en die van het Colegio Arubano. In 1975 was *Mijn zuster de negerin* het meest gelezen boek, maar was Boeli van Leeuwen met zijn toen beschikbare drie titels de meestgelezen auteur. Daarnaast werden de bekende werken van Tip Marugg en Frank Martinus Arion veelvuldig gelezen, in mindere mate die van Edward de Jongh, Maria Miranda en Diana Lebacs. Opvallend was het aantal werken van 'passanten' als J. van de Walle, Hans Keuls en M. Decorte dat op de lijsten geplaatst werd.

In vergelijking met deze Curaçaose lijsten leverden de eindexamenlijsten van het Colegio Arubano in 1989 enkele verschuivingen

op. Het betrof dan ook een andere school op een ander eiland en het was inmiddels vijftien jaar later. Opnieuw was Cola Debrots *Mijn zuster de negerin* het meest geplaatste boek, en was Boeli van Leeuwen de meest gelezen auteur. Het was opvallend dat Debrot, Marugg en Martinus voor de middelbare scholieren in feite niet meer waren dan de auteur van één boek - andere titels van deze auteurs kwamen slechts sporadisch op de lijsten voor - terwijl van Boeli van Leeuwen uit al zijn werken gekozen werd. Eveneens frappant was de 'insulaire identificatie' die bleek uit de grote aandacht voor de Arubaanse jeugdliteratuur: D. Correa, R. Piternella, A. Matthews. Nederlanders die over de Nederlandse Antillen schreven waren in 1989 nagenoeg van de lijsten verdwenen. Wel kwamen Dolf de Vries en Miep Diekmann veel voor. Het boek *Een muur van blauw* van de eerste speelt op Aruba, Miep Diekmann is heel bekend, mede omdat ze in de jaren tachtig veelvuldig op Aruba was en lezingen gaf.

De literatuurkritiek en het literatuuronderwijs ontmoeten elkaar in de vorm van scripties, die geschreven werden op een Nederlandse lerarenopleiding of universiteit. De Antilliaanse scriptie-schrijvers keerden na afloop van hun studie naar hun land terug. Soms kregen Nederlandse scriptieschrijvers een functie in het Antilliaanse onderwijs, en in ieder geval kwamen hun werkstukken altijd in de (school)bibliotheek terecht, waar ze door docenten en studenten geraadpleegd werden. De meeste scripties beperkten zich tot aspecten van de Nederlands-Antilliaanse literatuur van de laatste decennia, en hadden betrekking op (delen van) het werk van de vier bekendste Nederlands-Antilliaanse auteurs Cola Debrot, Boeli van Leeuwen, Tip Marugg en Frank Martinus Arion. Daardoor werd het beeld dat deze auteurs de totale Antilliaanse literatuur domineerden versterkt. Behalve deze 'grote vier' kwam werk van Jos Eustatia, Guillermo Rosario, Elis Juliana, Edward de Jongh en Diana Lebacs aan de orde. Wat de tot nu toe verschenen dissertaties betreft, ontstond er een heel ander beeld, want daar lag de belangstelling uitsluitend bij het Papiamento. Van l983 dateert Baarts dissertatie over de Compa Nanzi-verhalen. Toos Smeulders promoveerde in 1987 op een dissertatie *Papiamentu en Onderwijs*. Aart G. Broek behandelde in zijn in 1990 verdedigde proefschrift de Papiamentstalige romans uit de jaren twintig tot veertig. Enrique Muller en Martha Dijkhoff schreven dissertaties over aspecten van de syntaxis, Goretti Narain over taalverwerving.

Tot slot

Antilliaanse auteurs gebruiken nogal graag het beeld van ‘na caminda’, van ‘op weg’ te zijn. Het ziet er niet naar uit dat de Arubaanse en Antilliaanse literatuur op weg naar het einde zijn, zoals Frank Martinus Arion in 1982 ietwat somber voorspelde. Nu er vergevorderde plannen bestaan om de moedertalen Papiamento en Engels veel meer invloed in het onderwijs te geven en ze tot algemene instructietalen te maken, zal het onderwijs als stimulans voor een beheerst schrijverschap in die talen kunnen fungeren. Daarnaast lijkt er op de zes eilanden nog steeds een rol voor het Nederlands als Koninkrijkstaal weggelegd.

De vijf eilanden van de Nederlandse Antillen opteerden inmiddels alle met overweldigende meerderheid voor een blijvend onderling staatsverband. Met Aruba blijft het land de Nederlandse Antillen deel van het Koninkrijk der Nederlanden. Bijna honderdduizend Arubanen en Antillianen wonen er momenteel in Nederland. Vele Nederlanders hebben de eilanden als ideale woon- of vakantieplaats ontdekt. De contacten tussen de drie delen van het Koninkrijk zijn al lang niet meer alleen politiek, maar hebben een sterk persoonlijk karakter gekregen.

Er loopt een historische taalgrens door de Nederlandse Antillen, met het Papiamento ‘beneden de wind’ en het Engels ‘boven de wind’. Daarentegen zijn de nu politiek gescheiden eilanden Aruba enerzijds en Bonaire en Curaçao anderzijds door hun gemeenschappelijke Papiamento innig verbonden. De literatuur zal als een van de middelen tot versterking van de tweetalige natie kunnen fungeren. Tegelijkertijd zal het Papiamento als verbindingsschakel tussen de drie eilanden beneden de wind kunnen dienen. Met het Nederlands als taal van het koninkrijk en het Spaans als dominante regionale taal zal de literatuur wel blijvend alle richtingen uitwaaieren, zoals in het verleden zo vaak het geval was. Maar zijn multi-culturaliteit en multi-lingualiteit niet juist een van de grote verworvenheden van de moderne laat twintigste eeuwse mens?

Verantwoording

Dit boek is een bewerking van mijn op 28 januari 1994 in Utrecht verdedigde dissertatie *Schrijven is zilver, spreken is goud. Oratuur, auratuur en literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba*. De wijzigingen zitten vooral in het inkorten van een aantal detailkwesties, het verwerken van het notenapparaat in de tekst en het weglaten van de bijlagen. De opzet, de grote lijnen van de uitwerking en de standpuntbepalingen bleven ongewijzigd.

De aanleiding tot het schrijven moet gezocht worden bij Prof.Dr. J.J. Oversteegen die ik ontmoette toen hij in januari 1986 op de hem eigen enthousiaste en enthousiasmerende wijze deelnam aan een vierdaags op Curaçao georganiseerd Cola Debrot-symposium. Aan het eind van de eerste dag keken we vanuit Fort Waakzaamheid over Willemstad uit en spraken we over de Antilliaanse literatuur. Een jaar later hernieuwden we het persoonlijk contact bij de vuurtoren van het Arubaanse Californië en werden de plannen om een literatuurgeschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba te schrijven meer dan los beach-zand. Voor mij betekende het na jarenlang lesgeven aan het Colegio Arubano studie en tijdelijke verhuizing naar Nederland, wat mogelijk werd dankzij financiële en niet minder belangrijke morele steun van het op Aruba gevestigde UNOCA, de Amsterdamse Sticusa en het Haagse KabNA. Toen NWO een jaar later over de streep was, betekende dat het project nu in zijn totaliteit mogelijk werd.

Niet minder belangrijk dan de materiële omstandigheden is de morele stimulans. Hierbij spreek ik mijn dank uit aan allen die mij persoonlijk gesteund en geadviseerd hebben: Alice van Romondt, Maritza Coomans-Eustatia, Carel de Haseth, Harold Hollander en Prof.Dr. W.J. van den Akker. Het vinden van het benodigde materiaal hangt in hoge mate af van de medewerking en vooral van de medewerkers van de bibliotheken. In een boek dat van de organisaties uitgaat, past het de personen via de instituten waaraan ze verbonden zijn te noemen. Ik ondervond meer dan zakelijke medewerking van de Biblioteca Nacional Aruba, de Biblioteka Publiko Korsou, het Antilliaanse Centraal Historisch Archief, de bibliotheken van de Universiteit van de Nederlandse Antillen, de Fundashon Mongui Maduro, het Koninklijk Instituut voor de Tropen en de bibliotheek van de Sticusa in Amsterdam, het Algemeen Rijksarchief en het Depot van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Lijst van gebruikte literatuur

Abbring, H.J.
Weemoedstoonen uit de geschiedenis van mijn leven of mijne reis naar Curaçao en vlugtige beschouwingen van dat eiland gedurende mijn tienjarig verblijf op hetzelve. Groningen: Van Boekeren, 1834

Abraham-Van der Mark, Eva E.
'Enkele opmerkingen over Antilliaanse literatuur' *De Gids* CXLIII-1: 56-64, 1980
Civilisadó, een weekblad en een school gericht op de verheffing en integratie van ex-slaven in de kolonie Curaçao, 1871-1875. Willemstad: UNA-Cahier 33 (bewerking in *De Gids* CLIII-7/8: 601-610), 1990

Allen, R.M.
'Orale traditie en orale geschiedenis, belangrijke bronnen van ons verleden' *Lantèrnu* III-1/2, 1985: 25-32
'Ta Kuba mi ke bai' *Amigoe*-Kerstkrant 1986
'Waarde van "immigranten-muziek" voor Antilliaanse cultuur nog steeds onderschat; calypso voorloper van tumba'. *Ñapa* 13 II 1988 *Muzik di Engles tambe a bira di nos; an Overview of the Calypso on Curaçao in the Period of its Popularity*. Paper presented at the Seminar on Calypso Trinidad, January 6-10, 1986, Curaçao: AAINA
Una panorámica del calypso en Curazao. Caracas: Universidad Catolica Andres Bello, 1988
'Conflictsituaties een geliefd thema; Hoe vrouwen worden bezongen in hedendaagse liederen...' *Ñapa* 21 IX 1991
'Resistance as a creative factor in Curaçaoan culture' Paper to be presented to the Congress, *Born out of Resistance*. Utrecht, March 25-28, 1992
'Katholicisme en volkscultuur: een dialectische relatie' H. Boudewijnse (e.a.; red.): *Kerkwandel & lekenhandel; De roomskatholieke kerk op Curaçao*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1992: 15-30

Aller, H.B. van
Van kolonie tot koninkrijksdeel. De staatkundige geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba (van 1634 tot 1994) Dissertatie Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht. Groningen: Wolters-Noordhoff Dissertatiereeks Vakgroep Staatsrecht Groningen I, 1994

Alofs, Luc & Leontine Merkies
Ken ta Arubiano? Sociale integratie en natievorming op Aruba. Leiden: Caraïbische Afdeling Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 1990
Anbeek, Ton
Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885-1985. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1990
Anderson, W.A. & R.R. Dynes
Social movements violence and change; the May movement in Curaçao. Columbus: Ohio U.P., 1975
Baart, W.J.H.
Cuentanan di Nanzi...; een onderzoek naar de oorsprong, betekenis en functie van de papiamentse spinverhalen. Amsterdam: Rodopi, 1983
Baay, Reggie & Peter van Zonneveld (red.)
Indisch-Nederlandse literatuur. Utrecht: H&S, 1988
Bacilio, G.F.
'Voortbouwen op basis van de eigen kultuur' *Nos Futuro*, 1986: 465-481
Baroud, B.
'Ik bleef indertijd uit woede op Aruba' *Amigoe* 26 VI 1981
Bax, Mart
Religieuze regimes in ontwikkeling; verhulde vormen van macht en afhankelijkheid. Hilversum: Uitgeverij Gooi & Sticht bv, 1988
Beleidsnotacommissie
Enseñansa pa un i tur; Education for one and all; een visie op het toekomstig onderwijsbeleid. Departement van Onderwijs van de Nederlandse Antillen, 1981/1989
Benjamins, H.J. & Joh. F. Snelleman
Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië. Amsterdam: S. Emmering (oorspronkelijke druk Den Haag-Leiden 1914-1917), 1981
Berg, W. van den
'Het literaire genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw' *De Negentiende Eeuw* VII-2, juni 1983: 146-178
'Van horen zeggen; de orale traditie in de tweede helft van de negentiende eeuw' J.J. Kloek & W.W. Mijnhardt: *De productie, distributie en consumptie van cultuur*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi, 1991: 49-70
'Verzen behoren auditeuren' *Literatuur* IX, september-oktober 1992: 265-270

Boelbaai, Indira E.
Na wetula me konopa wetula; na punt'e kabuya bieu ta konopa nobo; sinku aña homenahe no nos grandinan di tambu. Curaçao: Grupo Trinchera, 1990
Booi, Frank A.J. (e.a.; red.)
Cosecha Arubiano, un antologia dedica na pueblo di Aruba. Aruba: Fundacion Centro Cultural Aruba, 1984
Boon-De Gouw, A.
'Feuilletons in de Rotterdamse pers in de jaren 1880-1920' *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* X-3, 35, augustus 1984: 291-314
Bosch, G.B.
Reizen in West-Indië en door een gedeelte van Zuid- en Noord- Amerika. Utrecht: L.E. Bosch, 1829-1836
Boskaljon, R.
Honderd jaar muziekleven op Curaçao. Assen: Van Gorcum & Comp, G.A. Hak en Dr. H.J. Prakke, 1958
Brada, W.
Prefect Caysedo 1715-1738. Curaçao, 1956
Brenneker, P.
Benta, dos cien cantica dje dushi tempu bieuw, 1959
Curaçaoensia: folkloristische aantekeningen van Curaçao Curaçao: Boekhandel St. Augustinus, 1961
Sambumbu. I / X, 1969-1975
Brink, H.M. van den
Reis naar de West. Amsterdam: Meulenhoff, 1986
Broek, Aart G.
'Literature from the Netherlands Antilles and its critical Appeal.' Paper 8th Annual Meeting Caribbean Studies Association, Santo Domingo, May 25-28, 1983
Something rich like chocolate. Willemstad: Kolibri, 1985
Caraïbische letteren van verzet. Curaçao: UNA-cahier, nr. 17, maart 1986
'Vergeten momenten uit de Antilliaanse orale literatuur' *Ñapa* 20 VI 1986; *Plataforma* IV-4, 1986: 24-29
Het zilt van de passaten, Caribische letteren van verzet. Amsterdam: In de Knipscheer, 1988
'Cuenta popular; over Antilliaanse spinvertellingen' *Volkscultuur, tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen* V-3, 1988: 7-29
'De secularisering van de Papiamentstalige literatuur' *SIC, Driemaandelijks tijdschrift voor letterkunde* IV-1&2: maart 1989: 25-32

‘Al dan niet ter gelegenheid van...; Papiamentstalige poëzie 1900-1940’ B/N 24 II 1990, 3 III 1990, 10 III 1990

The rise of a Caribbean Island's Literature, the case of Curaçao and its writing in Papiamentu. Amsterdam: dissertatie VU, 1990 ‘De beginjaren van de geschreven Papiamentstalige literatuur: “birtud ta haja su recompensa, i picar su castigoe” *De Gids* CLIII-8, juli-augustus 1990: 618-626

‘De deugd wordt gestraft en de zonde beloond, de secularisering van de Papiamentstalige poëzie’ *Op de bres voor eigenheid, Afhankelijkheid en dominantie in de Antillen*. Amsterdam: Caraïbische werkgroep AWIC, 1990: 190-208

‘Baart in het spinneweb van Compa Nanzi’. B/N 3 VIII 1991

‘Ernesto Petronia: Papiamentstalig prozaïst van het eerste uur’ *Black flash* II-4, december 1992: 4-9

‘Dubbelnummer over de Nederlandse Antillen’ *Preludium; tijdschrift voor literatuur* IX-3/4, 1992-1993

Mondeling overgeleverde teksten in het Papiamentu: omtrent de herwaardering van een eeuwenoude traditie. Curaçao: Fundashon Pierre Lauffer, 1993

Brusse, A.T.

Curaçao en zijne bewoners (herdruk Amsterdam: S.A. Emmering 1969), 1882

C., A.d.

‘Ta berde?... Tin un literatura Papiamento...?’; ‘Mas prueba cu tin un Literatura Papiamento’ *La Union* 19, 26 III, 2 IV 1936 (herdrukt door A. Broek: *Ñapa* 13 VI 1986; 13 IX 1986; 29 XI 1986)

Cappelle, H. van

Mythen en sagen uit West-Indië. Zutphen: W.J. Thieme & Cie., 1926/1978

Cardot, C.F.

Curazao Hispanico (antagonismo flamenco - español). Caracas: Italgrafica, 1973

Casimiri, Nel

‘Vreemde taal vergalt leesgenot van kleintjes; Roel Jungslager wil meer op gebied kinderboeken’ *Ñapa* 12 IV 1990

‘Resultaat van reis “Lingua Franca” naar buurland; Venezolaanse vertelgroep brengt bezoek aan Curaçao’ *Ñapa* 7 II 1992

Claassen, A.

De navelstreng van mijn taal; poesia bibo di Aruba. Amsterdam: In de Knipscheer, 1992

Clemencia, Joceline

‘Perspektiva di morto den poesia di Elis Juliana’ *Plataforma* IV-1, maart 1987: 20-26

La OPI o el gran camuflaje, 1989

Opi i e gran kamuflahe; tokante poesia di Elis Juliana. Publikashon di Teritorio Insular di Kòrsou pa stimulá ekspreshon literario na Papiamentu, 1989

Het grote camouflagespel van de OPI; een thematische benadering van de poëzie van Elis Juliana. Leiden: Caraïbische Afdeling Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 1989

Coomans, H.E.

‘De A.N.V.-bibliotheken op de Nederlandse Antillen’ *Neerlandia* LXIV-3, 1960: 38

Verslag van zijn werkzaamheden verricht tijdens zijn verblijf op de Nederlandse Antillen van 26 mei 1957 tot I mei 1960, 1960

‘Het bibliotheekwezen op de Nederlandse Antillen’ *Bibliotheekleven* XLVI-12, december 1961: 564-568

Coomans-Eustatia, Maritza (red.; e.a.)

Drie Curaçaose schrijvers in veelvoud: Boeli van Leeuwen, Tip Marugg, Frank Martinus Arion. Zutphen: De Walburg Pers, 1991 *De horen en zijn echo. Verzameling essays opgedragen aan Dr Henny E. Coomans ter gelegenheid van zijn afscheid van de Universiteit van Amsterdam op 9 september 1994*. Bloemendaal/Amsterdam: Stichting Libri Antillani/Zoölogisch Museum, 1994

Coulthard, G.R.

Race and Colour in Caribbean Literature. London-New York-Toronto: Oxford University Press, 1962

Crane, J.G.

Educated to emigrate. Assen: Van Gorcum & Comp. - Dr. H.J. Prakke & H.M.G. Prakke, 1971

Saba silhouettes: life stories from a Caribbean island, 1987

Cras, S.

‘Biblioteka di Shon Mongui a kumpli 15 aña’ *Independiente* mei 1989: 4-9

Croes, Eric M. La

Tambu di karnaval de Curaçao. Caracas: Universidad Catolica Andres Bello, 1988

Daal, Luis H.

‘Ontmoetingen met het boek in Curaçao's verleden’ WIG XL, 1960-1961: 190-200

‘Symbiose van schrijfculturen, Antilliaanse bijdragen aan de letterkunde in Nederland’ *Kristòf* VII-4, 1989: 6-11

Daal, Luis H. & Ted Schouten
Antilliaans verhaal; geschiedenis van Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, St. Eustatius en St. Maarten. Zutphen: De Walburg Pers, 1988
Debrot, C.
'Literatuur in de Nederlandse Antillen' *Antilliaanse Cahiers* I-1, 1955: 2-64
Literature of the Netherlands Antilles. Curaçao: Uitgave van het Departement van Cultuur en Opvoeding, 1964
'De polylinguale literatuur van de Nederlandse Antillen' Toespraak gehouden op Aruba, integraal afgedrukt in *Amigoe* 12, 17, 19 VIII 1966; samenvatting in *Neerlandia* 1966: 169-170
'Letterkunde in de Nederlandse Antillen' Hoetink, H.: ENA 1969
'Verworvenheden en leemten van de Antilliaanse literatuur' R.A. Römer 1977: 96-138
Verzameld werk I (verzorgd door Jules de Palm) Amsterdam: Meulenhoff, 1985
Dertig mei 1969
Rapport van de commissie tot onderzoek van de achtergronden en oorzaken van de onlusten welke op 30 mei 1969 op Curaçao hebben plaatsgehad. Aruba: De Wit n.v., 1970
Diekmann, Miep
Een doekje voor het bloeden (koninkrijksverband). 's-Gravenhage: Leopold, 1970
Dijkhoff, M.
Dikshonario Woordenboek Papiamento-Hulandes Hulandes-Papiamento. Zutphen: De Walburg Pers, 1980
Donk, R.R.
'Beuren van de rijken om te geven aan de armen; 150 jaar arbeid voor God en kind; Zusters van Roosendaal: via onderwijs dichter bij de hemel' *Ñapa* 11 I 1992
Dugo Schenker
Dugo Schenker, 50 aña den farandula. Curaçao
Emmanuel, Isaac Samuel & Suzanna A. Emmanuel, 1986
History of the Jews of the Netherlands Antilles. Cincinnati: American Jewish Archives (twee delen), 1970
Engels, C.J.H.
'Eigen cultuurgebied' *Curaçao*, 30 XI 1946
'Memorandum in verband met de komst van Directeur Meuleman' *Amigoe* 7 VI 1948
'De culturele plaats van de Antillen in het Koninkrijk' *Vox Guyanae* I, 1954: 25-28

Engels, Chris J. & J. van de Walle
Klein Venetië; Curaçao in vroeger dagen; een briefwisseling en een beeldverhaal. 's-Hertogenbosch: Aldus Uitgevers, 1990
Esch, P.G.M. van & R.F.M. Thuis
Overgangen in het clair-obscur van de Antilliaanse literatuur; een literatuursociologische studie. Doctoraal-Scriptie KUN, 1986
Eustatia, Maritza
Catalogus van werken van en over Cola Debrot 1918-1985. Curaçao: UNA-uitgave 29, 1986
Catalogus van werken van en over Pierre Lauffer 1942-1986. Curaçao: UNA-uitgave 30, 1986
Euwens, P.A.
'Het beschavingswerk op Curaçao' *Neerlandia* X, 1906: 45-48; 87-88; 126-128; 153-156
Eyck, C.N.M.M. van
Nederlandstalige Antilliaanse literatuur; de functie van de zwarte vrouw in enkele Antilliaanse romans, 1988
'De zwarte vrouw in de Antilliaanse literatuur' *Literatuur* VI-2, maart-april, 1989: 74-79; *Plataforma* VI/2-3, november 1989: 17-19
Wist je dat? Schrijvers van jeugdboeken over de Nederlandse Antillen en Aruba. Leiden: Coördinaat Minderhedenstudies RUL, 1990
February, Vernie A.
'Schrijven met de verkeerde hand kan je je ziel kosten...' *Weg van elders*; een symposium over literatuur van 'migranten', georganiseerd in het kader van de nationale boekenweek 24-25 III 1987. Rotterdam: Studium Generale Erasmus Universiteit 1987: 61-71
Ferrol, O.
La cuestión del origen y de la formación del Papiamento. Curaçao: UNA, 1982
Fraters
Na vijftig jaar; gedenkboekje uitgegeven bij gelegenheid van het vijftig-jarig verblijf der Fraters van Tilburg in de missie van Curaçao. Curaçao: Aangeboden door de feestcommissie, 1936
De Fraters van Zwijsen; 100 jaar fraters op de Nederlandse Antillen. Zutphen: De Walburg Pers, 1986
Uit dankbaarheid. Willemstad: comité 'honderd jaar fraters', 1986
Gedenkboek
Gedenkboek Nederland-Curaçao 1634-1934. Amsterdam: J.H. de Bussy, 1934

Geerdink-Jesurun Pinto, N.M.
Cuentanan di Nanzi, 1952
Corsouw ta conta. Hengelo: Drukkerij Smit n.v., 1954
Gids, De
'De Nederlandse Antillen' *De Gids* CLIII-7/8, juli/augustus 1990
Glasscock, J.
The making of an island Sint-Maarten - Saint Martin. Massachusetts: The Windsor Press Inc., 1985
Godthelp, H.
'Tien jaar "De Stoep" (1940-1950)' WIG XXXII, 1951: 92-99
Gordijn, W.
Culturele kroniek '48/' 68. Amsterdam: Sticusa, (1968)
Goslinga, Conelis Ch.
Emancipatie en emancipator; de geschiedenis van de slavernij op de Benedenwindse Eilanden en het werk der bevrijding. Assen: Van Gorcum (diss. KUN), 1956
A short History of the Netherlands Antilles and Surinam. The Hague-Boston-London: Martinus Nijhoff, 1979
The Dutch in the Caribbean and in Surinam 1791/5-1942. Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1990
Gouden jubileum
Gouden jubileum der Dominikaner Missie op Curaçao W.I. 1870-1920; ter dankbare herinnering door eenige missionarissen bewerkt. Nijmegen, 1920
Habibe, H.
'Een woord van de redaktie' *Watapana* I-1, 1968
'Algun aspekto sosial den poesia na Papiamento' *Kristòf* II-1, februari 1975: 31-40
Literatuur op school. Curaçao: I.L.A., 1986
Literatuuronderwijs op Curaçao. Willemstad: I.L.A., 1987
Un herida bida ta. Een verkenning van het poëtisch oeuvre van Pierre Lauffer, 1994
Halabi, B.
'Welgelegen viert 40 jarig bestaan; Van meisjes-internaat tot bejaardenhuis' *Ñapa* 4 XI 1983
Hartog, Johan
'Oud nummer van de "St. Eustatius Gazette"' WIG XXIX, 1948: 161-174
'Curaçao Cultureel' B/N 6 V / 28 IX (16 afl.), 1950
'De Openbare boekerijen op de Nederlandse Antillen' *Bibliotheekleven* XXXVI-2, 1951: 44-48

‘Aruba cultureel’ B/N 24 XI 1951; 8 I 1952; 17 I 1952; 2 II 1952; 14 II 1952

Geschiedenis van de Nederlandse Antillen. Aruba (1953); Bonaire (1957); Curaçao (1961); De Bovenwinden (1964); Register (1981) Aruba: De Wit

‘Enquête over het gebruik van Nederlands of Papiament onder het bibliotheekpubliek op de Nederlandse Antillen’ *Bibliotheekleven* L-1, januari 1965: 17-20

Honderd jaar gezelligheid in De Gezelligheid 1871-1971. Gedenkboek uitgegeven bij het eeuwfeest van de Sociëteit de Gezelligheid op Curaçao door het bestuur der sociëteit, 12 april 1971

‘Oude literaire bladen van Curaçao; er zijn er zeker 20 geweest’ B/N 9 XII 1972

‘Bibliotheken en leesgewoonten’ In R.A. Römer 1977: 139-152

‘Life on St. Eustatius in 1790-1794, as portrayed by rediscovered local newspapers’ *Gazette* XXXIV, 1984: 137-158

Het gedrukte woord in de Nederlandse Antillen en Aruba. Zutphen: De Walburg Pers, 1992

Haseth, Carel de

‘De basis van het morgen’ *Mañan, poëzie van 6 antilliaanse auteurs*. Rotterdam: Flamboyant/P., 1974

‘Letterkunde in de Nederlandse Antillen’ J.Ph. de Palm 1985: 298-302

Heemstra, J. van (red.)

Ons Koninkrijk in Amerika West-Indië. 's-Gravenhage: Uitgeverij W. van Hoeve, 1947

Helman, Albert & Jos de Roo

Groot geld tegen klein geld; de voorgeschiedenis van Sticusa. Amsterdam: Sticusa, 1988

Herdeck, Donald E.

Caribbean Writers; a bio-bibliographical-critical Encyclopedia. Washington D.C.: Three Continents Press, 1979

Hermans, Willem Frederik

De laatste resten tropisch Nederland. Amsterdam: De Bezige Bij, 1970

Heuvel, W.F.

Raadsels van kristal; opmerkingen bij de gedichtenbundel ‘Episoden’ van J.M. Eustatia, 1987

Heuvel, Pim & Freek van Wel

Met eigen stem, herkenningspunten in de letterkunde van de Nederlandse Antillen. Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1989

Hilst, Gerard van der
Literatuur op de Antillen. Utrecht: Bulkboek, De literatuurkrant, 1975
Hoetink, H.
'De Curaçaose intellectueel en zijn samenleving' *Christoffel* I-1, augustus 1955: 19-22
Het patroon van de oude Curaçaose samenleving. Assen: Van Gorcum, 1958; Aruba: De Wit n.v. 1974[4]; Amsterdam: S. Emmering, 1987
De gespleten samenleving in het Caribisch gebied; bijdrage tot de sociologie der rasrelaties in gesegmenteerde maatschappijen. Assen: Van Gorcum, 1962
Encyclopedie van de Nederlandse Antillen. Amsterdam-Brussel: Elsevier, 1969
Hollander, H.
'Pleidooi voor Instituut voor Neerlandistiek; deficiënte taalbeheersing Nederlands leidt tot fiasco's in onderwijs' *Ñapa* 13 III 1993
Homenahe
Homenahe na Raúl Römer. Willemstad: Departement van Onderwijs, 1989
ILA
Aanzet tot regulering van de Antilliaanse taalsituatie. Curaçao: ILA, 1981
Jansen, A.G.
'De Pers op Curaçao' *Christoffel* II-4, januari 1957: 154-180
Jesurun, A.
'Eenige beschouwingen over de volkstaal van Curaçao' *Eerste Jaarlijksch Verslag van het Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap*. Amsterdam: J.H. de Bussy, 1897
'Het Papiëmentsch' *Tweede Jaarlijksch Verslag van het Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap*. Amsterdam: J.H. de Bussy, 1898
'Cuenta di Nansi' Derde Jaarlijks Verslag Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap. Amsterdam: J.H. de Bussy, 1899
Jesurun, R.A.J.
De taalsituatie in de Nederlandse Antillen ten tjde van de eerste algemene volks- en woningtelling in de Nederlandse Antillen [1972]. Curaçao: Dept. van Onderwijs, afd. Sota, 1983
Jesurun Pinto, N.M.
Corsouw ta canta. Curaçao, 1944
Bam canta. Willemstad, 1948

Johnson, W.
Saban lore; tales from my grandmother's pipe, 1979
For the love of St. Maarten. New York: Carlton Press Inc., 1987
Joubert, Sidney M.
'Literatura neerlandoantillana' *Kristòf* III, 1976: 75-95
Dikshonario Papiamentu-Hulandes; Handwoordenboek Papiaments-Nederlands. Curaçao: Fundashon di Leksikografia, 1991
Juliana, E.
'Tambú' *Kristòf* II-1, februari 1975: 43-45
'Bastel' en 'Seu' *Kristòf* II-2, april 1975: 65-69
'Wega di palu i sanger pa tambú' *Kristòf* II-5, oktober 1975: 215-221
'Nanzi, su origen i su influencia riba desaroyo di nos komunidat' *Kristòf* V-5, z.j.: 4-17
Guia Etnologiko 2; kulto di morto. Curaçao, 1977
Guia Etnologiko 3; wega. Curaçao, 1978
Kagie, R.
'Tropisch Nederland; "We zaten eigenlijk opgescheept met een ministerie van cultuur in Amsterdam"; Het einde van de Stichting Culturele Samenwerking (Sticusa): geen rouwbeklag' *Vrij Nederland* 5 XI 1988
Kalff, S.
'Surinaamsche Lettervrienden' WIG III, 1921: 237-256
Kamerling, H.
'Oogstliederen weerklinken tusschen Curaçaos heuvelen' *Op den Uitkijk* V februari 1946: 276-278
Keur, J.Y. & D.L. Keur
Windward children. Assen: Royal Van Gorcum L.T.D. - Dr. J.J. Prakke & H.M.G. Prakke, 1960
Kijk, luister en leesonderzoek
Kijk, luister en leesonderzoek Curaçao 1991; de belangrijkste resultaten. Willemstad: U.N.A. Faculteit der Sociale & Economische Wetenschappen, 1992
Kikkert, G.H. & A.A.M. Bekman
Drempelvrees; een boek over Curaçao aan de vooravond van de onafhankelijkheid. Assen/Amsterdam: Van Gorcum, 1977
Kock, S.
'Dandé-traditie op Aruba; "Lied van melancholie en hoop"' *Plataforma* IV-4 1987: 4-6
Kol, H. van
Naar de Antillen en Venezuela. Leiden: A.W. Sijthoff, 1904

Koot, Willem & Anco Ringeling
De Antillianen. Muiderberg: Dick Coutinho, 1984
Korteweg, Anton e.a. (samenst.)
Schrijversprentenboek van de Nederlandse Antillen. Amsterdam-Den Haag: Sticusa-Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, in de handel gebracht door De Bezige Bij, 1980
Krafft, A.J.C.
Historie en oude families van de Nederlandse Antillen; het Antilliaanse patriciaat. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1951
Krispyn, E.
'A transitional muse: writing in the Netherlands Antilles' *Quarterly World Report* V-3, juli 1982: 11-16
'Beyond the frying pan' *Quarterly World Report* VI-1/2, januari/april 1983: 18-23
'Niederländische Exilzeitschriften' H.P. Fischer (ed.): *Kulturelle Wechselbeziehungen im Exil - Exile Cross Cultures*. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grubdmann, 1986: 306-314
Kruythoff, S.J.
The Netherlands Windward Islands and a few interesting items on French St. Martin; a Handbook of useful information for visitor as well as resident. Antigua: The Excelsior Printery, 1938
Labega, Daphne M.
De Literatuur in de Nederlandse Antillen. Curaçao: Comité Boekenweek, 1959
Lampe, Armando
Yo te nombre libertad, Iglesia y estado en la sociedad esclavista de Curazao, 1816-1863. Amsterdam: dissertatie VU, 1988
'Slaven en kerk op Curaçao' A. Lampe, Joop Vernooy & Ben Vocking: *De kracht van ons erfgoed*. Oegstgeest: Centraal Missie Commissariaat, 1991
Kerk en maatschappij op Curaçao. Curaçao: Katechetisch Centrum, 1991
La descolonizacion interumpida. Aruba: Charuba, 1992
'La Religion de los oprimidos en Curazao' Ponencia preparada para 'Born out of resistance; International and interdisciplinary Congress on Caribbean Cultural Creativity as a Response to European Expansion'. Utrecht 25-28 III 1992
Lampe, H.E.
Aruba voorheen en thans, 1932
Lampe, W.F.M.

In de schaduw van de gouverneurs; memoires. Aruba: De Wit n.v., 1968

Buiten de schaduw van de gouverneurs. Aruba: De Wit Stores n.v., 1971

Latour, M.

'Cuenta di Nanzi' *West-Indische Gids* XIX, 1937: 33-43; XX, 1938: 9-18; 103-108; 143-147; 296-305; XXII, 1940: 47-52; 86-91; 134-140

De parochie van Pietermaai; een verhaal van strijd en overwinning. Curaçao, 1950

Lauffer, Pierre

Di nos, antologia di nos literatura. [Curaçao]: Librería Salas, 1971

Arte di palabra. Curaçao: Boekhandel Sint-Augustinus, 1973

'Vredewijk i su epoka' *Kristòf* I-3, 1974: 109-114

'Historia di nos literatura' *Weekend di estudio*, organisa pa C.H.A.: 65-71. Willemstad: C.H.A., 1976

Lebacs, D.

'Culturele ontwikkeling en verzelfstandiging op Curaçao' *Sticusa Jaarverslag 1984*, 1985: 40-54

Lent, J.A.

'Mass media in the Netherlands Antilles' *Ruku* I-2, augustus 1969: 11-25

Lier, R.A.J. van

'De culturele ontwikkeling van Suriname en de Nederlandse Antillen' *De Gids* CXIX, 1956: 169-178

Lim, Hanny

Tussen cactus en agave, bloemlezing uit de literatuur in de Nederlandse Antillen en Suriname. Aruba: De Wit n.v., 1968

Lopes, C.E.

Short history of St. Eustatius as told and handed down from generation to generation. Willemstad: De Curaçaosche Courant n.v., 1991

L(opez) Henriquez, Emilio

Añoranza de una vida meritoria, 1937

'Sintomas etnologicos Curazoleños' *Geschiedkundige opstellen opgedragen aan den Heer W.M. Hoyer bij gelegenheid van zijn tachtigsten verjaardag*. Curaçao: Tip. Electrica, 1943

Martin, K.

'Beschrijving der reis op de W.I.-eilanden' *Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*. Tweede serie, deel II. Amsterdam-Utrecht: C.L. Brinkman - J.L. Beyers, 1885

Westindische Skizzen; Reise-erinnerungen. Leiden: E.J. Brill, 1887 *Mittheilungen aus dem Niederl. Reichsmuseum für Völkerkunde; Beiträge zur Anthropologie, Ethnographie und Archaeologiew Niederl. Westindiens*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1904

Martinus Arion, F.

'Schrijvers en muzikanten' *De Nederlandse Antillen in de actualiteit*. Amsterdam: de Wereld Bibliotheek, 1985, p. 81-92

Bibliografie van het Papiamentu. Curaçao-Amsterdam, 1972

'Lezing Frank Martinus Arion over Caribische literatuur' *Progreso* V-7/8, september-oktober 1981: 2-9. Overgenomen uit *Alerta*

Meeteren, N. van

Volkskunde van Curaçao, 1947. Herdruk Amsterdam: S. Emmering, 1977

Mijnhardt, W.W.

'Het Nederlandse genootschap in de achttiende en vroege negentiende eeuw' *De Negentiende Eeuw* VII-2, juni 1983: 76-101

Tot Heil van 't Menschdom; culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815. Amsterdam: Rodopi, 1988

Möhlmann, M.

Het spiegelbeeld van de Antillen. Curaçao: Paulusdrukkerij, 1951

Mongui Maduro Biblioteka Curaçao

The S.A.L. (Mongui) Maduro Library. 15the Anniversary Publication, March 5, 1989

Mooij, J.J.A.

'Noodzaak en mogelijkheden van canonvorming' *Spektator* XV-1, 1985: 23-31

Muller, E.

'Nanzi's Cue' *Kristòf* V-1: 7-10, z.j.

Naar een Papiamentstalige basisschool op de Nederlandse Antillen Doctoraalscriptie UvA, 1975

Papiamentu Problems & Possibilities. Zutphen: De Walburg Pers, 1983

Inleiding tot de syntaxis van het Papiamentu. Dissertatie UvA, 1989

Neck-Yoder, Hilda van

'Calibans antwoord; de Caribische roman, haar noordelijke lezer en het kolonialisme' *Tirade* 307, november-december 1986: 694-707

Nieuwenhuys, Rob

Oost-Indische Spiegel; wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden. Amsterdam: E.M. Querido's uitgeverij n.v., 1972

Nooyen, R.H.
Millefiori di Aruba, 1965
Tot Memorie; Bartholomeus Senior en Bartholomeus Senior Junior. Curaçao: Drukkerij O.H. Zalm, 1974
Nooyen, R.H. & J. van der Lee
Isla de los santos; honderd jaar Paters Dominicanen op de Nederlandse Antillen 1870 - 11 juli - 19-70. Curaçao, 1970
Nord, Max
'Toneel in de Nederlandse Antillen' *Sticusa Jaarverslag*, 1977: 27-30
'Bestaat een Antilliaanse literatuur?' *Sticusa Journaal* 72, 31 X, 1980: 8-9
Nos
Massamedia in de Nederlandse Antillen. Hilversum (6 delen), 1980
Nos futuro
Nos futuro; wegen naar een toekomst voor de Nederlandse Antillen. Curaçao-Zutphen: UNA-De Walburg Pers, 1986
Nota
Nota-Kultuurbeleid Nederlandse Antillen. Curaçao, 1981
Oers, J.F. van
De maatschappelijke context van het schoolwezen in de kolonie Curaçao 1816-1837 met inbegrip van de onderhorige eilanden Aruba en Bonaire. Dissertatie Tilburg: KUB, 1993
Olm, R. van
'Boeli van Leeuwen en Tip Marugg' *In de schaduw van het licht*. Amsterdam: Thomas Rap, 1991: 5-41
Oltheten, Th. H.
Communicatie in de Nederlandse Antillen; achtergronden van een media-beleid, 1978
Onderwijs
Drie nota's. 'Pa un enseñansa bilingual na Aruba; nota di maneho pa introdukshon di Papiamento den enseñansa na Aruba'. Aruba: Directie Onderwijs, 1988
Oostindie, G.
'Cultuurbeleid en de loden last van een koloniaal verleden: Sticusa, 1948-1988' *Sticusa Jaarboek 1988*, 1989: 61-88
Oranje
Oranje en de zes Caraïbische parelen; officieel gedenkboek ter gelegenheid van het gouden regeringsjubileum van hare majesteit Koningin Wilhelmina Helena, Pauline, Maria 1898 - 31 augustus - 1948. Amsterdam: J.H. de Bussy, 1948

Os, M. van & M. van der Pluim
Nederlandstalige Antilliaanse literatuur; een onderzoek naar antilliaanse kenmerken in het werk van vier Curaçaose auteurs. Amsterdam: doctoraalscriptie UvA, 1987
Oudschans Dentz, Fred.
'De plaats van den creool in de literatuur van Suriname' WIG XIX, 1937: 208-211
'De geschiedenis van het Collegium Neerlandicum de eerste en eenige middelbare onderwijsinrichting op Curaçao, 1866-1871' WIG XXIV, 1942: 269-277
Oversteegen, J.J.
Beperkingen; methodologische recepten en andere vooronderstellingen en vooroordelen in de moderne literatuurwetenschap, Utrecht: H&S Uitgevers, 1982
In het schuim van grauwe wolken. Het leven van Cola Debrot tot 1948, Amsterdam: Meulenhoff, 1994
Gemunt op wederkeer. Het leven van Cola Debrot vanaf 1948, Amsterdam: Meulenhoff, 1994
Paddenburgh, G.G. van
Beschrijving van het eiland Curaçao en onderhoorige eilanden. Uit onderscheidene stukken, bijdragen en opmerkingen opgemaakt door een bewoner van dat eiland. Haarlem: de erven François Bohn, 1819
Palm, Edgar R.R.
Muziek en musici van de Nederlandse Antillen. Curaçao: De Curaçaosche Courant, 1981
Palm, Jules de
'Letterkunde in de Nederlandse Antillen in het Papiaments; Letterkunde in de Nederlandse Antillen in het Nederlands' *Watapana*, jrg. 1, 1968, 1-2
Het Nederlands op de Curaçaose school. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1969
Kennismaking met de Antilliaanse poëzie. Amsterdam: Sticusa, 1973
'De Antilliaanse literatuur op weg naar volwassenheid?' *Sticusajournaal* V-7, 15 X 1975
Encyclopedie van de Nederlandse Antillen. Zutphen: De Walburg Pers, 1985
Palm, Jules de & Julian Coco
Julio Perrenal; dichters van het Papiamentse lied. Amsterdam: De Bezige Bij, 1979

Palm, Walter
'Literatuur in vogelvlucht, historisch overzicht van de Antilliaans/Arubaanse literatuur' *Plataforma* 3-4, december 1986: 8-12
Panhuys, Jhr. L.C. van
'Folklore van Bonaire' WIG XV, 1933: 97-101, XVI: 65-71, 318-320
Parsons, E.C.
Folk-lore of the Antilles, French and English. New York: American Folk-lore Society (drie delen 1933, 1936, 1943)
Parra, J.G.
Bolivar y Curazao; homenaje a la Sociedad Bolivariana de Curazao en su cuadragésimo aniversario 1937-1977. Bogota: Tipo-Prensa, 1978
Paula, A.F.
From objective to subjective social barriers. Curaçao: De Curaçaosche Courant, 1972
Weekend di Estudio organisá pa Centraal Historisch Archief. Curaçao, 1976
'Hoofdmomenten uit de staatkundige ontwikkeling van de Nederlandse Antillen 1865-1986' *Lantèrnu* 9. Curaçao: C.H.A., 1989
'Dr. Jandi Paula bij ambtsaanvaarding: "Opkomst sekten op Curaçao gewoon kwestie van voltooiing emancipatie"' *Amigoe* 19 III 1992
Pereira, Joyce
'Prosa Arubano' *Skol y Komunidat* XIII-8, oktober 1982: 10-13
'Mester traha dam, warda awa' *Homenahe* 1989: 163-167
Phaf, Ineke
'De Caraïbische verbeelding aan de macht, Antilliaanse en Surinaamse literatuur' *Bzzlletin* nr. 143, februari 1987: 3-19
Phalen, J.H.
Kinship, color and ethnicity. Integrative ideologies in Aruba, Netherlands Antilles. New York State Un., 1977
Pool, John de
'Nuestra decadencia cultural y la esperanza de su renacimiento' *La Union* 6, 13 VIII 1931
Del Curaçao que se va, paginas arrancadas de 'El libro de mis Recuerdos'. Santiago de Chile, 1935: Ercilla (herdruk z.j.; Nederlandse vertaling 'Zo was Curaçao' *Antilliaanse Cahiers* IV-1-4, 1961, herdruk Amsterdam: S. Emmering, 1985)

‘El primer chispazo del genio’ Statius van Eps, L.W. & E. Luckmann-Levy Maduro: *Bolívar en/op Curaçao; Leyenda histórica*. Zutphen: De Walburg Pers, 1988 (origineel van 1937)

Prins, F.W.

Latent taaltalent. Zeist: Dijkstra, 1974

Prins, A.C.

Kabes duru?: verslag van een onderzoek naar de onderwijssituatie op de Benedenwindse eilanden van de Nederlandse Antillen in verband met het probleem van de vreemde voertaal bij het onderwijs. Assen: Van Gorcum, 1973

Putte, Igma van

‘Recente Antilliaanse poëzie in Nederland’ *De Gids* CXLIII-3/4, 1985: 304-316; *Hacha* XI-2, 1986: 3-12

‘Luga di poesia di Antia Ulandes den genero di poesia Afroantiano’ *Homenahe* 1989

Quast, Ellery

‘In 1969 Cola Debrotprijs voor literatuur’ *Curaçaose literatuur*: De Stad, 1969

Ramchand, Kenneth

The West Indian Novel and its Background. London: Faber & Faber, 1970

Ramdas, Anil

De strijd van de dansers. Amsterdam: Uitg. SUA, 1988

De papegaai, de stier en de klimmende bougainvillea. Amsterdam: De Bezige Bij, 1992

Ramdas, Anil & Stephan Sanders

‘Helden van één dag; De verdampte opstand van Curaçao’ *De Groene Amsterdammer* 14 II 1990

Raphaela, M.C.

De outsider in het werk van Boeli van Leeuwen, 1990

Reinders, Alex

Politieke geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba 1950-1993. Zutphen: De Walburg Pers, 1993

Reinders, Alex & Frank Martinus Arion

De eenheid van het kristal; Cola Debrot Symposium 1986. Curaçao: Kolibri, 1988

Reinecke, J.E.

A bibliography of pidgin and creole languages. Honolulu: U.P. of Hawaii, 1975

Renkema, W.E.

Het Curaçaose plantagebedrijf in de negentiende eeuw. Zutphen: De Walburg Pers, 1981

Rigaud, S.W.
'De Curom 45 jaar' *Sticusa-Journaal* VIII-54, 31 III 1978: 3
Römer, R.A.
Naar de voltooiing van de emancipatie. Curaçao: Van Dorp n.v., 1974
'Het "wij" van de Curaçaoënaar' *Kristòf* I-2, 1974: 49-60
Cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen; varianten en constanten. Zutphen: De Walburg Pers, 1977
Een volk op weg; Un pueblo na kaminda. Een sociologisch historische studie van de Curaçaose samenleving. Zutphen: De Walburg Pers, 1979
Het Caribisch gebied; een terreinverkenning. Inaugurele rede UNA, 1982
Op de grens van een millenium. Curaçao, 1993
De Yaya, schijnbaar nederig maakte zij dikwijls de dienst uit. Curaçao: Dovale Associates Inc, 1995
Roo, J. de
Antilliaans literair logboek. Zutphen: De Walburg Pers, 1980
'De andere Lauffer' *Amigoe* 8 III/15 XI 1983
'Op Aruba heerst vitaal cultureel nationalisme' *Trouw* 12 VII 1984
Nederlandstalige Antilliaanse literatuur. Leiden: Coördinaat Minderheden Studies, Rijksuniversiteit Leiden, 1989
'Sabaanse historie uit een ander perspectief; "Tales from my grandmother's pipe"; afstammelingen piraten komen ook deze storm door' *Amigoe* Kerstkrant 16 XII 1989
Nederlandstalige Antilliaanse literatuur. Leiden: Coördinaat Minderhedenstudies RUL, 1990
'Patriottisme zonder enig chauvinisme op St. Maarten' *Ñapa* 29 IX 1990
'Lasana Sekou: St. Maarten is ondemocratisch' *Ñapa* 5 X 1991 Roosberg, L.
De Curaçaose omroep en dagbladpers tussen conservatisme en vernieuwing ingeklemd. Nijmegen: doctoraalscriptie KUN Sociologie van de Massakommunikatie, 1978
Rooy, Felix de
'De ontwikkeling van theater en film op de Nederlandse Antillen' *Cultuur in beweging; creolisering en Afro-Caraïbische cultuur* Studium Generale Erasmus Universiteit Rotterdam 1989: 81-93; *De Gids* CLIII-7/8, juli-augustus 1990: 647-656
Rosalia, R.V.
Shon Kolá, Labariano di rasa. Curaçao: Sekshon di Kultura di

Teritorio Insular di Kòrsou, 1983

Tambú di Korsow i su relashon ku Afrika. Willemstad: UNA, 1984

Rosenstand, Ernesto E.

'...no tin maneho pa teatro...' In *Skol y Komunidat* XIV-1, januari-februari, 1983: 13-14

'Bida teatral na Aruba' In *Homenahe* 1989: 110-116

Ruku

De meidagen van Curaçao. Een uitgave van het algemeen culturele maandblad *Ruku*, 1970

Rust

Rust, onrust, halfrust. Gedenkbundel 50 jaar Rustoord en Dr. D.R. Capriles kliniek op Curaçao. Curaçao: Prins Bernhard Fonds, 1986

Rutgers, Wim

Dubbeltje lezen stuivertje schrijven, over Nederlands-Caraïbische literatuur. Den Haag/Oranjestad: Leopold/Charuba, 1986

Bon dia! Met wie schrijf ik? Over Caraïbische jeugdliteratuur. Oranjestad: Charuba, 1988

Het nulde hoofdstuk van de Antilliaanse literatuur; koloniale poëzie in *De Curaçaosche Courant* 1812-1865. Oranjestad: Charuba, 1988

De selectieve waardering van de Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse literatuur. Utrecht: Doctoraalscriptie RUU, 1989

'Literair werk op Aruba hoofdzakelijk gedichten; gevoel van Arubaans nationalisme' *Ñapa* 12 V 1990

'Antilliaanse literaire passanten' Theo D'Haen (red.): *Herinnering, herkomst, herschrijving; koloniale en postkoloniale literaturen*. Leiden: Vakgroep Talen en Culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië, 1990

'Letterkundig leven rond de eeuwwisseling.' Oranjestad: Charuba, 1992

'Arubaanse auteur richt zich op Nederlands publiek; Denis Henriquez: "Ik beschouw me als een verteller"' *Amigoe* Kerstkrant 1992

Rutten, A.M.G.

Leven en muziekwerken van de dichter-musicus J.S. Corsen. Assen: Van Gorcum & Comp. b.v., 1983

Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. (e.a.; red.)

Nederlandse literatuur; een geschiedenis. Groningen: Martinus Nijhoff, 1993

Schriks, Jeanne

'Ik lees gewoon' Onderzoek naar het leesgedrag van middelbare scholieren op Aruba. Nijmegen: Doctoraalscriptie KUN, 1992

Schrils, J.M.R.
Een democratie in gevaar: een verslag van de situatie op Curaçao tot 1987. Assen: Van Gorcum, 1990
Schweitz, M.
'Verborgen protest in Curaçaose spinvertellingen' Bremen, J. van (e.a., red.): *Romantropologie; essay over antropologie en literatuur*. Amsterdam: Vakgroep culturele antropologie en nietwesterse sociologie algemeen, 1979: 52-80
Severing, R.
Enkele aspecten van de roman Bewolkt bestaan. Tilburg: scriptie lerarenopleiding, 1979
Een poetica in de kiem. Over Stemmen uit Afrika van Frank Martinus Arion. Doctoraalscriptie KUN, 1991
Simons, G.J.
Beschrijving van het eiland Curaçao: uit verschillende bronnen bijeenverzameld. Amsterdam: S.A. Emmering, 1868/1968
Sjiem Fat, P.V.
Biba Willem Sassen; de procureur-generaal Mr. W.K.C. Sassen Jz. (1870-1871); Curaçaos rechtsleven in de 19de eeuw. Zutphen: De Walburg Pers, 1986
Smeulders, Toos
Papiamentu en onderwijs; veranderingen in beeld en betekenis van de volkstaal op Curaçao. Dissertatie RUU, 1987
Smit, C.G.M. & W.F. Heuvel
Autonoom, Nederlandstalige literatuur op de Antillen. Rotterdam: Flamboyant/P, 1975
Smith, Wycliffe (ed.)
Winds above the hills, a collection of poems from St. Maarten, Netherlands Antilles. Sint-Maarten: The St. Maarten Councel on the arts, 1982
Windward Island verse, a survey of poetry in the Dutch Windward Islands, 1982, [z.p.]
Sociedad
Sociedad Bolivariana de Aruba 1937-1962; En conmemoracion de su 25 Aniversario, 1962
Sociëteit
Sociëteit 'De Gezelligheid' opgericht 1871. Uitgegeven door het bestuur als eene blijvende herinnering aan de viering van het 70-jarig bestaan dezer sociëteit op 12 april 1941, 1941
Soest, Jaap van
Olie als water; de Curaçaose economie in de eerste helft van de twintigste eeuw. Zutphen: De Walburg Pers, 1970

Stadsschouwburg
'Stadsschouwburg': gran Teatro de Curaçao; recuerdo de su inauguración; sabado 7 de noviembre 1931. Curaçao: Tip. El. Suárez Zalm & Co, 1931
Statia, I.
Konta mi algu krioyo; Nederlandstalige Antilliaanse jeugdliteratuur (vreemd of eigen?). Groningen: Skriptie letterkunde, 1984
Literatura oral di Korsou: un introdukshon (ongepubliceerd ms., 1991)
Statia, V.
'Koro Kanta Orkidia: van klassiek naar Bonaireaanse volksliederen' *Ñapa* 18 II 1983
Sticusa
Sticusa Jaarboek. Amsterdam: Sticusa, 1950-1988
Culturele kroniek '48-'68. Amsterdam: Sticusa, 1968
Sticusa-Journaal Amsterdam: Sticusa, 1971-1988
Sticusa Knipselkrant. Amsterdam: Sticusa, 1985-1988
Stuiveling, G.
'Over de literatuur in de Nederl. Antillen; Radiolezing gehouden door Prof. Dr G. Stuiveling voor Radio Rijksdelen Overzee' *De Westindiër* I-20, juni 1953
'Proza en poëzie van de Nederlandse Antillen, de meest authentieke Curaçaose kunst: de sprookjesliteratuur' B/N 22 IV 1953
'Nederlandse letteren in de Antillen' *Schakels* NA 27, 1957: 42-48
Swinkels, J.
Beleidsplan van de Foundation Sint Maarten's Council on the arts, 1981
Sypkens Smit, M.P.
'Don't stop the carnival' Iets over de cultuur van Sint-Maarten *Sticusa Jaarboek*, 1980: 56-68
Rapport ter (voorlopige) afsluiting van het cultureel antropologisch onderzoek op Sint Maarten (N.A.), 1981
Teenstra, M.D.
De Nederlandsche West-Indische eilanden in derzelver tegenwoordigen toestand. Amsterdam: Sulpke, 1836/1837; Amsterdam: S.A. Emmering (herdruk 1977)
Terlingen, Juan
Lengua y literatura espanolas en las Antillas Neerlandesas. [Curaçao]: Ministerio de asuntos culturales de las Antillas Neerlandesas y el servicio de informacion del gobierno de las Antillas Neerlandesas, 1961. (Oorspronkelijk verschenen in 1958,

in *Boletin de Filologia*, Santiago de Chile: Editorial Universitaria S.A.)

Theirlynck, Harry

Van Maria tot Rosy, over Antilliaanse literatuur. Leiden: Caraïbische Afdeling Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 1986

Tijdschriftendocumentatie

Tijdschriftendocumentatie: Curaçaos Museum; Universiteit van de Nederlandse Antillen; Stichting Mongui Maduro Bibliotheek; Centraal Historisch Archief; Biblioteca Nashonal di Aruba, 1987

Todd Dandaré, R.

'Un bistaso riba literatura di Karibe den su kuadra historiko' *Tempu* 17 IV 1980; *Skol y Komunidat* XI-4, april 1980. In Duitse vertaling verschenen in *Börsenblatt* 90: 16 X 1981 onder de titel 'Erben einer lebendigen Tradition'

Toneel

'Toneel en dans in St. Maarten' *Amigoe* Kerstkrant, 1986

Toorn, Willem van

'Meer dan honderd indrukwekkende voorstellingen van de waanzin van armoede en godsdienst; een gesprek met de drie makers van "Desiree"' *Vrij Nederland* 14 V 1983

Tournier, Luc.

'Inleiding tot de literatuur van Curaçao' *De Stoep* I-7, augustus 1942: 3-6

Luc Tournier 70. Amsterdam: Meulenhoff, 1977

Triebels, L.F.

Ocho dia of novena: een 'afrikaanse retentie' in het Caribisch gebied? Nijmegen: inaugurele rede; *Ñapa* 5 IX 1980

Verton, Peter

Politieke dynamiek en decolonisatie; de Nederlandse Antillen tussen autonomie en onafhankelijkheid. Rotterdam: dissertatie EU; Alphen aan den Rijn: Samsom Uitgeverij, 1977

Vicioso, J.R.

Páginas Arubanas, 1946

Wal, Andries van der & Freek van Wel

Met eigen stem, herkenningspunten in de letterkunde van de Nederlandse Antillen. Den Haag: Kabinet voor Nederlands-Antilliaanse Zaken, 1980

Walle, J. van de

De Nederlandse Antillen: land, volk, cultuur. Baarn: Het Wereldvenster, 1954

Beneden de wind; herinneringen aan Curaçao. Amsterdam: Querido's Uitgeverij b.v., 1974

Walter, P.

Op zoek naar contact; een poging tot situering van Boeli van Leeuwens roman 'Een vreemdeling op aarde' in de context der Curaçaos-Caraïbische literaire traditie. Scriptie Tilburgse lerarenopleiding, 1983

Waymouth, J.C.

Memories of Saint Martin. Barbados: Advocate Co. Ltd., 1928

Weekend

Weekend di Estudio organisá pa Fundashon pa promove i propaga identidat propio i solidarismo Antiyano. Curaçao: De Curaçaosche Courant, 1969

Weekend di Estudio organisaá pa Centraal Historisch Archief. Curaçao, 1976

Wehry, G.A.M.

Nederland en het Caraïbisch bekken; de Nederlandse Antillen, Aruba en buitenlands beleid. 's-Gravenhage: Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael', 1988

Wel, Freek van

'Een Arubaanse uitgeverij' *Neerlandia* XCI-3, augustus 1987: 137-138; XCIV-4, 1987

'Uitgeverijperikelen op Curaçao en Aruba' *Neerlandia* september 1990: 161-162

Werk, Jan Kees van de

'Flamboyant P, een kleine eigenzinnige uitgeverij van Antilliaanse literatuur' *De Nieuwe Linie* 23 III 1977

Williams, R.L.

Songs of the Dutch Antilles. Curaçao: Ramowi Publishing Co., 1989

Wit-Echteld, E.A.M.

'A.Z. López Penha: Una analisis de algunos de sus poemas' *Kristòf* VIII-1, 1993: 25-36

Witteveen, Iteke

'Trinchera vecht tegen buitenlandse overheersing; Telelele: Curaçaos oudste gezongen poëzie leeft volop' *Ñapa* 11 I 1992

Wood, R.E.

Papiamentu: Dutch contributions. Indiana University, 1971

Zanen, G.E. van

David Ricardo Capriles; student-geneesheer-schrijver Curaçao 1837-1902. Assen: Van Gorcum & Comp. n.v.; H.J. Prakke & H.M.G. Prakke, 1969

Personenregister

Aafjes, B., 229
Abbring, H.J., 492
Abraham-van der Mark, E.E., 86, 412
Alers, G.E., 223, 224
Allen, R.M., 38, 312, 381
Alvarez Correa, B., 297
Ampués, J. de, 17
Angelou, M. 386
Arends, H., 239
Ashetu, B., 245
Azijn Banana [zie Kampen, O.E. van]
Baars, Mgr. van, 152
Baart, W.J.H., 34, 37, 423
Bacilio, G., 342, 394
Badejo, F., 395
Badejo-Richardson, L., 395, 402
Baly, C.E., 11, 271, 315, 385
Barge, C.A.H., 97
Baroud, B., 414
Bartelink, F., 137
Beaujon, A., 206, 245-246, 313
Beaujon, J.H., 270, 280, 399
Becquer, 115
Bejarano, Lazaro, 17
Benjamins, H.J., 430
Bennett, E., 26, 402
Bennett, N., 246
Berch, G., 58
Bergmans, W.A.G.M., 233
Bermudez Avila, M.M., 85
Bethencourt, A., 61, 81, 116, 315
Bethencourt y Hijos, 64, 78, 82, 112, 119, 126, 183, 187, 202
Bierman, H., 185
Bilderdijk, W., 68
Bleyleve, D.R., 261, 419
Blinder, O., 205, 211, 213-215, 220, 247, 292, 313, 343
Boccaccio, 374
Boekhoudt, O., 281
Boelbaai, I.E., 108
Boerstra, E., 414
Boileau, 68
Bolivar, S., 46, 273
Bonofacio, S., 282, 390
Booi, F.A., 383, 385
Booi, H., 12, 245-247, 271, 281-282, 293, 311, 314, 397

Boom, Ch., 292
Borger, E.A., 113
Bosch, G.B., 46, 53, 54, 59, 60-62
Boskaljon, L., 212
Boskaljon, R., 95, 175
Bossche, E.D.E. van den, 118
Braak, M. ter, 173, 211, 219
Brada, W., 19, 185
Brantjes, N.J.L., 187
Brecht, B., 389
Brenneker, P.H.F., 22-23, 26-29, 31, 224, 304, 310-311, 415
Brion, L., 46, 175
Broek, A.G., 37, 150, 156, 157-158, 160, 204, 226, 230, 355, 364, 378, 423
Broekman-Bolsius, T., 275
Broesterhuizen, H., 391, 393, 398
Brown, S., 239-240, 322
Bruin, M. de, 213, 242
Brulin, T., 387, 390

Buddingh', C., 292
Bueren, H.P.J. van, 260-261
Busropan, A., 328
Bussy, J.H. de, 82
Byron, 68, 85
C., A.d., 127, 156-157, 166-167
Campert, R., 292
Campoamor, 115
Candelaria, E., 323
Cantz'laar, P.R., 55
Cappelle, H. van, 32, 34, 36-38
Capriles, A., 113
Capriles, D.R., 97, 107-108, 112
Capriles, L., 96, 97, 110
Caprino, H., 391
Carmiggelt, S., 238, 376, 379
Castellanos, J. de, 271
Cats, J., 63, 67-68, 221, 379
Cervantes, 63, 374
Césaire, Aimé, 298
Chobil [zie Leito, A.E.]
Chumaceiro, D., 112-115, 247, 269
Chumaceiro, J.H.M., 96, 107, 111, 137
Claassen, A.M.G., 248
Clemencia, J. 378
Cobi, 90, 158
Coco, J., 227
Condé, M., 41
Coolen, A., 224
Coomans, H.E., 284, 286
Correa, D., 423
Corsen, Ch., 88, 113, 139-140, 205, 211, 213, 214-215, 237, 242-244, 292
Corsen, J.S., 6, 58, 86, 108, 110, 112-113, 114-115, 139-140, 161, 195, 231-232, 241, 243, 247, 315
Costa, I. da, 68
Costa Gomez, M.F. da, 189, 191, 204, 258-259
Couperus, L., 292
Crane, J., 381
Cras, S., 312, 336, 344, 349, 404
Croes, E. La, 22, 327, 381
Croes, V., 398
Cuba, S. de, 180, 418
Curet, E., 246, 274
Daal, J., 299, 370, 375
Daal, L.H., 6, 115, 242, 247, 293, 313, 317, 340-341, 370-371, 385, 391, 419
Daal-Pijper, G., 404
Dagnino, M.A., 85, 111

Dante, 189, 374
Darrell, J.H., 188
Davelaar, E.H., 154
Debrot, C., 11-12, 16-18, 36, 76, 85, 88, 110, 113, 114, 127, 140, 148, 155, 157-158, 161, 165-166, 205-206, 212-213, 223-224, 231-233, 236-238, 242-246, 249, 253, 258-259, 266-270, 281-282, 292, 294, 297-298, 305, 310, 314-315, 326, 342-343, 353, 355, 371, 375-376, 379, 384, 414-415, 421, 423, 427
Decorte, M., 422
Delgeur, J.P., 24, 26, 154, 174-175, 192, 196, 238
Dellaert, R., 155
Dennert, H., 244, 268, 293, 301
Deventer, S. van, 134
Deyssel, van, 189, 374
Diario, 334
Diaz, L.M., 87
Dickens, Ch., 280
Diekmann, M., 261, 326, 343, 347, 423

Dieten, F. van, 299, 374
Dijkhoff, M., 423
Dijs, M. van der, 246
Dijs, M.E. van der, 63
Domacassé, P., 22, 247, 263, 328, 342, 390, 392, 397-398, 417-418,
Domacasse, R., 329
Donk, F.J. van den, 110, 139
Donker, A., 301
Dorothea, 180, 301
Dostojewski, 173
Dubois, P.H., 300
Dujardin, D., 19
Duinkerken, A. van, 147, 189
Ecury, N., 312-313, 341, 349, 384, 391, 401, 404
Ego, 107
Eliot, T.S., 276
Ellis, A.C., 58
Elsen, M. van der, 184
Eman, J.G., 177
Emmanuel, I.S. & S.A., 101, 112, 224
Engelman, J., 197, 219
Engels, C.J.H. [Tournier, L.], 212-215, 217-218, 223-224, 231, 241, 244, 253,
270, 292-293, 296-297, 315, 343
Eustatia, J., 239, 339, 423
Eustatia, M.F., 286, 331
Euwens, P.A., 25, 138, 142, 152
Everts, A., 58
Every, B., 262, 283, 342, 389, 393, 398, 402
Eybers, G.J., 142
February, V., 309
Fénélon, 63
Feith, R., 67-68
Feydeau, 282
Figaroa, T., 311
Fortuin, H.B., 292
Fraai, M.A., 147, 154-158, 230
Franken, C., 311
Gaay Fortman, B. de, 163, 263
Galdós, B. Perez, 124
Gardel, C., 366
Garmers, S., 313, 347, 368, 416
Garvey, M., 226
Geerdink-Jesurun Pinto, N.M.,
Gellert, 63
Geurs, H., 414
Gezelle, G., 73, 181, 189, 224, 373
Gijsen, M., 213

Goilo, E.A., 180
Gorris, G., 374
Gorsira, C., 61
Goslinga, C.Ch., 52
Graaff, J. de, 44, 197
Graafsma, A., 326, 412
Gravenhorst, J.H.B., 153
Greshoff, J., 213, 219
Grimar, A. [zie Rooy, R.A. de], 242
Grol, G.J. van, 35, 170
Groot, P. de, 172
Gumbs, Napolina, 348
Haas, F. de, 140, 232, 372-373
Haasse, H., 292
Habibe, H., 156, 158, 232, 246-247, 271, 340, 372, 378-379, 417, 422
Hamelberg, J.H.J., 137, 152, 168
Hamlet, 178
Hanst, R., 225
Harcourt Nicholls, A., 262, 283
Hartog, J., 24, 44-46, 60, 80, 109, 133, 202-203, 213, 223, 250, 286-288, 405-406
Haseth, C. de, 223, 232, 247,

339, 374-375, 378, 385, 412, 416
Haseth, L., 404
Hasham, B., 331
Havelaar, J., 173
Hering, J.H., 337
Heine, H., 140
Heitzmann, 306
Helman, A., 264, 296, 305, 314
Helmers, J.F., 67-68
Hendrikse, N., 412
Henriquez, D., 340, 343, 348, 366, 382, 389, 421
Henriquez, D.L., 94
Henriquez, J.R., 104
Henriquez, M(ay), 97, 245, 279, 313, 331, 341, 391
Henriquez, R.A., 154, 246
Henriquez, R.C., 97-98
Henriquez, S.C., 97
Hermans, H., 275, 291, 293
Hermans, W.F., 264
Hesseling, H.A., 177
Heuvel, W.F. [Pim], 114-115, 248, 303, 307, 329, 339, 421
Heyliger, E. Pieters, 271, 275, 279, 282, 377, 383, 385, 393, 404
Hoetink, H., 17, 49, 74-76
Hollander, H., 239
Homerus, 63
Hooft, P.C., 67-68
Hooi, R. [Yerba Seku], 340, 384, 418
Hoornik, E., 261, 292
Houten, L. ten, 347
Hoyer, W.M., 142, 147, 150, 157, 241
Hughes, L., 298
Hulsman, H.M., 173
Illidge, J.A.H., 103-104
Ipi, 90, 158
Jamanika, A., 393
Jansen, L. [Ipi], 102
Jeandor, P., 392
Jesurun, A., 33-35, 37, 79, 270
Jesurun, A.J., 94
Jesurun, B.A., 112-115
Jesurun Pinto, N.M., 36-38, 206, 275, 310, 313
Johnson, W., 33-35, 37, 108, 381
Jonckheer, E., 116, 120, 183, 253
Jonckheer, Gebr., 119
Jonis, D., 331
Jongh, A.M. de, 196
Jongh, E. de, 251, 254, 256-258, 270, 283, 313, 324, 325, 340, 353, 421-423

Jong Van Beek en Donk, J.O. de, 135, 137
Joubert, S., 331, 414
Juan de Ampués, 17
Juan de Castellanos, 271
Juliana, E., 12, 17-18, 22, 27, 275, 310-313, 317, 349, 370, 373, 375, 377-379, 384-385, 404, 415, 418-419, 423
Jungslager, R. [Regels, L.], 345
Kamerman, P. & E., 280
Kampen, O. van [Azijn Banana], 157, 172, 207, 250, 251, 253, 257, 299, 310,
Kemp, M., 224
Kempen, M. van, 411
Keuls, H., 422
Keur, J.Y & D.L., 36
Kleinmoedig, J., 158, 172
Kloos, W., 374
Klopstock, F.G., 68

Kock, S., 26
Kock-Paskel, I., 311
Köhler, Ch., 172
Koenen, A., 176
Koenen, M., 189
Kol, H. van, 75, 134
Kort, B. de, 180
Krafft, A.J.C., 286
Kranwinkel, L., 117
Kreytz, E., 339
Krijt, C.J., 169, 171
Kroon, W.E., 147, 154-157, 230, 269
Kruythoff, E.S.J., 151, 163, 192, 315
Labega, D., 286-287, 293, 409
Labega, F., 151
La Croes, E., 22, 327, 381
Lamartine, 68
Lampe, A., 89
Lampe, A.C.E., 49, 88
Lampe, H.E., 162, 180
Lampe, W.F.M., 91, 185, 323
Langendijk, P., 68
Lara, M., 85
Lasten, E., 342
Latour, M.D., 31, 34, 36-38, 203, 223-224
Lauffer, P.A., 12, 96, 110, 127, 139, 157-158, 189, 198, 204, 211, 213, 220, 226, 228-232, 237-242, 247, 249, 252, 271, 275-276, 282, 293, 310, 313, 317, 332, 350, 370-376, 379, 415, 417, 419, 421
Leañez, L., 246
Lebacs, D., 325, 342, 347, 355, 368, 398, 421-423
Lee, W., 47, 59, 66
Leeuwen, B. van, 6, 233, 251, 293-294, 297, 303, 306, 313-314, 326, 343, 363, 369, 383-384, 416, 421-423
Leeuwen, C. van, 355, 361, 364
Leito, A.E. [Tuyuchi, Chobil], 157-161, 228, 250, 252, 257
Leseur, 96
Lier, E.I. van [Ego], 107
Lier, R. van, 314
Lim, H., 295, 421
Lima, E. de, 63
Lima, H.A. De, 62
Linnartz, F.J., 173, 184, 197, 374
Logeman, J.H.A., 235, 236
Lopes, C.E., 32, 381
Lopez Henriquez, E., 99, 114, 151, 158, 203, 246
Low, E.L., 45, 47
Lubberhuizen, G., 346

Lucebert, 292
Maduro, A., 417, 419
Maduro, L. de, 176
Malo, J.N., 84
Man, H. de, 222, 249, 275, 284, 309
Marchena, P.P.M. de, 226
Marchena, J., 379, 413
Marsman, H., 173, 197, 212, 219
Martes, J.A. [zie Lauffer, P.A.]
Martin, K., 16
Martina, F., 230, 342
Martina, O., 238, 270, 276-277, 397
Martinus Arion, F., 12, 172, 206, 214, 230, 237, 242, 245-246, 247, 251, 254, 256-257, 264, 283, 297-298, 301, 313-314, 326-327, 331, 332,

335, 337, 338, 340, 343, 349, 353, 355-356, 358, 375, 383, 387, 390, 413, 414, 421-423, 425
Marugg, S.A. [Tip], 12, 205-206, 211, 213-215, 220, 241, 244-246, 251, 292, 294, 297, 299, 303, 305, 313-314, 326, 343, 355, 365, 373, 413, 416, 421-423
Matthews, A., 423
Meeteren, N. van, 16, 27, 34, 35-37, 224, 309-310
Meijer, W., 220
Melfor, E., 391-393, 415
Menkman, W.R., 164-166, 267
Mensing, 188
Merken, L.W. van, 68
Meyer, C.D., 84, 86, 125
Meyers, A., 395
Miguel, S.M., 157
Milet de Saint Aubin, 275
Milton, J., 85
Miranda, M., 297, 422
Möhlmann, M [Nuland, W. van], 178, 213, 217, 223, 224, 316, 374
Molen, F. van der, 212, 213
Molière, 279, 282, 391
Monsanto, G., 84
Monsanto, J.L.C., 38
Muller, E., 331, 418, 420, 339, 371, 385, 423
Muller, J., 44, 66, 371
Multatuli, 154
Naar, J.J., 56, 93-95
Narain, L., 247, 423
Nederlof, M., 366
Neruda, P., 373
Neumann, J.P.E., 116
Nicolaas, C.A., 418
Nicolaas, G.F., 298
Nielen, E.A., 306
Nieuw, A., 276
Niewindt, M.J., 48, 59, 104, 190
Nijhoff, M., 197, 376
Nita, A.P., 157, 204, 207, 228-229, 250-251, 254, 255-258, 313, 322
Nord, M., 261, 414, 417
Nortes, Jose, 124
Nuis, A., 358, 361, 368
Nuland, W. van, [zie Möhlmann, M.]
Odor, R.A., 26
Oduber, F., 239, 247, 417
Oduber, F.J.U., 177
Oltheten, Th. H., 405
Ortega, W., 258
Ostayen, P. van, 292

Oversteegen, J.J., 246, 266, 414, 427
Ovidius, 63
Paddenburg(h), G.G. van, 44, 49, 53
Palm, J. Ph. de, 139, 166, 172, 189, 198, 204, 226, 240-244, 247, 343, 350, 360-361, 384, 416, 421
Palm, N. de, 392, 396, 398
Palm, T.R. de, 346
Palm, W., 412
Parsons, E.C., 32, 36
Pavert, S. van de, 102, 110, 180
Penha, A.Z. Lopez, 87, 112, 114
Penha, D. Lopez, 88, 112
Penon de Abbad, M., 313
Pereira, J., 414
Perron, E. du, 212, 219, 292
Petronia, E., 147, 155

Phaf, I., 414
Phoel, P., 54
Piar, M.C., 46
Pieters Kwiers, Th., 271
Pinedo, G., 139
Piña Lampe, N.A., 214, 240, 241, 243, 246, 274, 293,
Piternella, R., 313, 423
Plaate, R., 323
Plesman-Busch, J., 292
Plinius, 45
Prinses Juliana, 180
Poiesz, P.J., 110, 139, 142
Pol, B. van de, 373
Pool, J. de, 36, 75, 85, 91, 101, 109, 114-116, 156, 164-166, 185, 189, 192, 238, 245-247, 284, 360
Pos, H., 362
Post, E.M., 63
Potgieter, E.J., 173
Proust, M., 362
Provence, E., 397
Putman, J.J., 48, 49, 66, 104, 190
Quast, L., 393
Quilotte-de Cuba, J., 341
Ramchand, K., 349
Ramdas, A., 381
Raphaela, C., 257
Recordina, R., 323
Regals, L. [zie Jungslager, R.]
Reinecke, J.E., 250
Renkema, W.E., 58, 64
Reumer, D., 408
Rib, J.R., 154
Ricardo, M., 58
Richardson, L., 395, 402
Ridderstap, C., 311
Rigaud, S.W., 362
Rodenko, P., 298
Rojer, C.P.H., 63
Roland Holst, A., 197
Rolland, R, 173
Römer, B., 279
Römer, E.H., 86
Römer, R.A., 323
Römer, R.G., 245, 329, 330, 332
Romondt, D.C. van, 188
Romondt, S.A. van, 347, 409
Roo, B.J. de, 264, 296, 353, 355-356, 358, 362, 375, 412, 414, 421

Roosberg, L., 336
Roovers, G., 292
Rooy, F. de, 392, 396, 398
Rooy, R.A. de, 204, 211, 226-227, 240, 241- 244, 299, 265, 270, 282
Rosalia R. & M., 381
Rosario, A., 156, 230, 324-325
Rosario, G.E., 198, 204, 227-229, 247, 249, 258, 270, 313, 317, 323, 324, 328, 417, 423
Rosenstand, E.E., 246, 276, 279-282, 389, 397, 414
Rousseau, J.J., 46, 58, 256, 358
Ruiz-Britten, C.R., 311
Sain, G. de, 393, 414
Salas, D.D., 112, 114-115, 120, 150, 161, 181, 247, 269
Salsbach, A., 397
Sambo and Buddy, 159
Samson, E., 262, 342, 393, 398
Sartre, J.P., 282, 391
Sassen, W.K.C., 77, 118
Schabel, Padre, 19
Schalkwijk, 163
Schendel, Van, 189, 374
Schenker, D., 179, 391

Schiller, J.C.F., 68, 98
Schimmel, H.J., 97
Schmidt, A.M.G., 292
Schoorl-Straub, T., 325
Schrils, J.H.P., 169, 180
Schwengle, M., 341
Sekou, L.M., 12, 348, 385, 402
Senghor, 298
Severing, R., 366, 367
Shaffer, P., 393
Shakespeare, 46, 68, 85, 176, 178, 282, 357, 374
Shaw, G.B., 176, 282, 391
Shon Kolá, 323
Sillié, R., 341, 396, 397
Simmons, A., 33
Simmons, C., 396
Sint Jago, J.S., 154, 158
Sint Jago, O.E., 158
Slauerhoff, J.J., 197, 219
Sleeswijk, J.G., 188, 189
Slobbe, Van, 170
Sluyter, J.W.F., 187
Smeulders, J., 224
Smeulders, T., 19, 135, 423
Smit, C.G.M., 355, 412, 421
Smith, W., 6, 23, 32, 381, 386, 396, 402
Snijders, J.A., 79, 138, 168, 169
Snow, R.F., 335-336
Sola, D. de, 83-84, 123
Sophocles, 389
Spandaw, 68
Spartaco, 246
Spek, van der, 263
Statia, I., 192, 381
Statia, V., 239, 339, 423
Steen, L.J. van der, 305-306
Steenmeyer, F., 265, 266
Stoit Dyck, J.L., 166, 187, 189
Storm, P., 279
Striddels, G., 58
Stuiveling, G., 301, 308
Suriel, M., 147, 154-157, 230
Sypkens Smit, M.P., 29, 32, 192-193
Tacitus, 45
Teenstra, M.D., 53, 56
Terlingen, J., 114, 127, 203
Todd Dandare, R., 246, 341, 385, 414

Tollens, H., 67-68
Tolstoi, 173
Tournier, Luc [zie ook Engels, C.J.H.]
Triebels, L.F., 38
Tromp, D., 281, 341
Tromp, E., 311
Tromp, I., 271, 311
Tromp, M., 311
Try Ellis, W. Ch de la, 223, 224
Tuyuchi, [zie Leito, A.E.]
Tydeman, J.A., 118
Ulder, C., 97
Unamuno, 353
Urbina, 133
Uytrecht, C.L. van, 63
Uytrecht, G.A.P. van, 158
Vaders, H., 363, 414
Valz, I., 395-396
Veer, E. de, 177
Veer, W. van der, 178
Veeris, J., 331
Velasquez, P., 246, 341
Verkade, E., 178
Vermeulen, J., 391
Verriet, Mgr. P.I., 102, 155
Verstappen, J., 412, 414
Versteeg, T.J.M., 276
Verton, P., 50-51, 240

Vestdijk, S., 219
Vesy, P., 298
Vicioso, B., 246, 313
Vicioso, J.R., 246, 274, 313-314
Voeten, B., 292
Vogel, A., 172
Vogelsang, A.W., 289
Voltaire, 58, 68
Vondel, J. van den, 67-68, 181
Vooren, H.J., 180
Vos, K., 391, 414
Vries, D. de, 387, 423
Vriesland, V. van, 219
Vrolijk, N., 313, 341
Wagner, H.F.G., 77
Wahlen, R.J.C., 89, 136, 152, 153
Wal, A. van der, 344-345, 421
Walboomers, H., 110, 135, 142
Walcott, D., 386, 395
Walle, J. van de, 166, 190, 233, 253, 296-297, 422
Walter, P., 326-327, 362, 364
Warren, H., 362
Waymouth, J.C.. 163, 315
Wel, F. van, 421
Weststrate, Chr., 276
Wilde, O., 176
Wilhelmina, 117
Willemse, 118
Winters, E., 224
Wit, A. de, 189
Wit, H. de, 212-213, 267-268, 290
Wit-Echteld, L., 114
Witteveen, I., 381
Wolff, B., 379
Wolfschoon, A., 87, 108, 112-114, 247, 269
Wong, Ph., 246, 402
Wouters, G.J., 202
Wurtz, P. & L., 280
Yerba Seku, 380, 384, 418
Zanen, G.E. van, 112
Zola, E., 87, 124, 374
Zwijsen, V.M., 105, 110-111, 181

Zakenregister

Aanzet tot regulering van de Antilliaanse taalsituatie, 330
Adelfas, 115
Afscheid van de koningin, 327, 355-356
Ala Blanca, 149
Algemeen Nederlands Verbond ANV, 117, 137, 138, 168, 176, 205, 220, 278, 285-286
Almacito di desolato, 393
Aloyisiuskring, 273
Alta mayó, 371
Amigoe, 24, 89-90, 99, 106, 110, 114, 136-140, 146, 149, 152-155, 158, 165, 173-175, 177-178, 181, 188, 196, 210, 214-218, 227, 238, 263, 274, 298, 316, 334, 336, 339, 356, 363, 366, 411-412, 414
Amigu di Aruba, 257
Amikal, 336
Amistad, 336
Amor cu complicacion, 254
Amor pa dos ruman, 252
Anochi largu, Un, 393
Antigona, 389
Antiya, 360
Antillen Review, 336
Antilliaanse Cahiers, 206, 244, 269, 297, 316, 337, 340, 343
Antilliana, 207
Antillano, 237
Antituur, 421
Anunciador, El, 82
Arte di palabra, 350
Aruba Post, 210
Aruba voorheen en thans, 162
Atardi, 110, 113, 139-140, 195, 231, 243
Ateneo literario, 274, 311
Aurora, 246
Automaten, De, 282
Autonoom, 356
Azul, 114
Bai pa bini bek?, 393
Ban ban pasa un rondu, 276
banderitas, 108
Bastaard van Bonaire, De, 233
Beatrijs, 280, 282, 337
Bekentenis in Toledo, 267
Beschavingswerk op Curaçao, Het, 138
Beschrijving van het Eiland Curaçao, 337
Beseffend, 239

Beurs- en Nieuwsberichten, 147, 149, 166, 210, 212, 214, 224, 268, 300, 334, 363, 412
Bewolkt bestaan, 266-267
Bid voor Camille Willocq, 266-267
Bibliotheekleven, 288
Boca Sarantonio, 398
Boekennieuws, 290
Boekenschouw, 165
Boekentafel, De, 289
Boekhandel Salas, 188
Bo felisidad ta serca mi, 280
Bokaal aan de lippen, 282
Boletin, 82
Boletin Comercial, 114, 203
Boletin Cultural, 274
Bon dia Aruba, 334

Bo ta bai vota?, 394
Boog, De, 353
Born here, 402
Bos di Sanger, 401
Bosero, 336
Boulevard, 336
Bovenwindsche Stemmen, De, 188, 198, 210
Brasia, 336
Breton de los Herreros, 85
Brindis, 336
Broken dream, A, 396
Camila Sánchez, 114
Cancionero Papiamentu, 227
Caraïbisch Venster, 289
Caridad, 151
Carmen Molina, 229
Castigo di un abuso, 155
Centro apostólico Arubano, 280
Chaparrin, 254
Charité, La, 167, 175-176
Charuba, 263, 243, 347-349, 385
Cole Bay Theatre Company, 395
Compa Nanzi, 19, 35, 38, 160, 206, 275, 309, 381, 423
Concordia et Profectus, 117
Cosmic ilusion, 392
Chrisalidas, 115
Christmas Carol, 280
Christoffel, 237, 244, 274, 301, 338-339
Chronicle, The, 334
Chuchubi, 336
Civilisadó, 81-85, 90-91, 151
Colegio Colonial, 103-104
Colegio Santo Tomas, 105
Collegium Neerlandicum, 103-104
Compa Nanzi-verhalen [Cuentanan di Nanzi], 37
Crisálidas, 115
Criterium, 266, 297
Cruz, La, 89, 113, 126, 137-139, 149, 152, 155, 158-159, 161, 188, 195-196, 210, 225, 231, 252, 258
Cuenta di Nanzi, 34, 36
Cultura, 265
C.C.C.-bulletin, 269
Curaçao, 149, 210, 215, 217, 219, 268, 316
Curaçao Gazette, The, 47
Curaçaosche Courant, De, 44, 47, 52, 80, 83, 99, 101, 122, 190, 364
Curaçaosche Courier, 114
Curaçaosche Kunstkring, 182

Curaçaos Patriot, Een, 146
Curaçaosche Volkskrant, De, 165
Damesvereeniging Eendracht maakt macht, 179
Del Curaçao que se va, 91, 164
Delft blues, 348
Dera gai, 348, 382, 389
Der Freischütz, 98
Desiree, 392
Destino, 390
Dia di mas históriko, E, 324
Diary or Daybook, 112
Dietse spelers, De, 176-178, 222

Di Nos, 157, 350, 374
Don Quichotte, 63
Dood van een handelsreiziger, De, 279
Drama den Hanch'i Punda, Un, 227, 229
Dropletters, 108
Dubbelspel, 298, 326, 343, 353, 355, 359, 411
Durf!, 295
Echa Palabra, 404
E ciego di Betlehem, 180
E di mi bisabo, 276-277
Eereschuld, Een, 134
Eerste Adam, De, 307
Eldorado, 205, 227, 235, 259
Electra, 124
Emmabode, 149
Emmastad, 180, 278-279, 391, 396
Encuentro Antillano, 239
Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië, 235
Enfasis, 336
Entre Doctores, 174
Entre Nous, 98-99, 101, 179
Enzovoorts/Pa dilanti, 392
Episoden, 339
Equus, 393
Escollos, Los, 181
Extra, 334
Fabiola, 175
Fenchi a gana e premio mayó, 389
Feneta, 239
Fiesta Willem III, 190
Flor de un Dia, 95
Forum, 165
Ganimedes de las Damas, El, 114
Gedenkboek Nederland-Curaçao, 146
Gedichten aan de baai en elders, 245
Geniale anarchie, 361, 364
Gertrude Judson Library, 185
Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap, 92, 191
Gezelligheid, De, 118, 183, 189-190
Giambo biew a bolbe na wea, 155, 157
Gids, De, 134
Golgotha, 245
Gouden jubileum, 102
Gracia de Dios, La, 94
Grupo artístico di Santa Craz, 280
Grupo Comedia Arteproba (Arte Teatral pro Banda Bao), 393
Grupo Eligio Melfor, 397

Grupo Experimental Arubano, 389
Grupo di Teatro Aruba, 389
Grupo di Teatro Foro, 393
Grupo Teatral Arubiano, 389
Gydelcra, 204, 211
Haagse Post, 165, 186
Habaai, 105
Hofke, Het, 189
Hollands Ensemble, 176
Hollandse Boekhandel, 289, 291
Home Journal, 96, 114
Hou en Trouw, 149
House of Nehesi, 342, 348, 395
Humor kayente, 324
Ignorancia ó Educando un pueblo, 226

Ilias, 45, 63
Ilusion di un anochi, 337
Impulse, The, 81-85, 122
Independiente, 336
In de straten van Tepalka, 301, 343
In de wolken, 338
Inleiding tot de literatuur van Curaçao, 315
IPEP, 332
Iris, El, 114
Jeanne d'Arc, 252
Jeunesse, La, 95
John Brown, 84
Jolly Fellows Society, 276-277, 377
Josefina, 120
J.P.F., 273
Juancho Picaflor, 242
Julio Perrenal, 204, 208, 226-227, 240, 242, 276-277
Kakiña, 239, 246, 373
Kambio, 207, 239-240, 246, 316
Katholieke Illustratie, 211
Katibu di shon, 416
Kantika pa bjentu, 271
Karamba, 336
Kaska di pinda, 392
Kinderen van de fraters, 166, 360
Kitoki, 336
Kolibri, 263, 346-347, 349, 385
Kompa Nanzi, 382
Konsenshi di un pueblo, 390, 392, 411, 418
Kosecha di maloa, 372
Kristof, 336, 338-339, 413
Ku awa na wowo, 371-372
Laatste resten tropisch Nederland, De, 264
Laatste vrijheid, De, 359
Lantèrnu, 336
Leesgezelschap tot Nut en Genoegen, 117
Lekker warm, lekker bruin, 360-361, 416
Le médecin malgré lui, 279
Letterkundig Genootschap tot Nut en Beschaving, 97, 99
Letterkundig leven op Curaçao, 244
Libra, 418
Lingua franca, 403
Lippenschrift, 392
Longfellow, 97
Loosing and winning, 396
Lorito Real, 207, 215, 251, 253-254, 257, 310
Lucha final, E, 397

Lux, 204-205, 210-211, 222-224, 227
Maasbode, De, 118, 134
Malditu yalurs, 377
Mañan Dalia lo ta mi Dalia, 389
Marianita, 229
Maria di Ser'i Noca, 281
Marie di Malpais, 245, 279
Mariken van Nimweghen, 279, 281, 282
Mascaruba, 281, 341, 388-389, 392, 396-397, 399
Mensing & Co, 187
Merijntje Gijzen's jeugd, 196
Metamorfosen, 63
Mi biblioteca Papiamento, 204, 225
Mijn zuster de negerin, 36, 165, 268, 294, 342-343, 421-423
Mi lenga, 374

Mind adrift, 386
Minerva, 161
Miniaturas, 161
Mis-eiland, 418
Mi ta na kaminda, 418
Moeder, De, 189
Morgen loeit weer aan, De, 302, 365-366, 416
Morto na Seru Fortuna, 251
Muher culpable, 155, 157
Muur van blauw, Een, 423
My sister the negro, 245
Na caminda pa independencia, 402
Navrante zomer, 268
Neerlandia, 78, 137, 168, 204-205, 210-211, 217, 219-222
Negernan, 397
Netherlands Windward Islands, The, 163
Nieuwe Rotterdamsche Courant, 118
Nobele wilden, 357-358
Nobo, 334
Notas y Letras, 81, 86-88, 112-114, 156, 166, 211, 218, 241
NRC-Handelsblad, 134
Ñapa, 336, 411-412
NWIG, 305
Obrero lanta, 324
Odyssee, 45, 63
Onder de passaat, 325
Onder de wolkenwals
Onderweg/Na caminda, 392
Onpartijdige, De, 83, 226
Ons koninkrijk in Amerika, 259
Oranje en de zes Caraïbische parelen, 259, 265
Ora solo baha, 374
Orkaan, 368
Orkaan en Mayra, 368
Orpheus in de dessa, 189
Overtocht, De, 233
Pages from a diary from Geneva, 245
Palabras intimas, 371
Palabrua redado, 254
Passaat, De, 257, 299
Patria, 226, 230-232
Patria Venezolana, La, 114
Patriota, 146
Pa un amor, 377
Pegasaya, 393
Philipsburg Jubilee Library, 185
Philipsburg Mutual Improvement Association, 181

Placer del estudio, 95
Poema, El, 114
Poems while in Delos, 245
Poesias, 113, 119
Precaucion, La, 117
Prensa, La, 210, 215, 217, 241, 316, 370, 411
Pueblo... te na unda bo ta bai?, 256
Putesia, 239, 417
Queen Wilhelmina Library, 185
Queen who won't quit, The, 221
Rais ku no ke muri, E, 328
Rapport Nijman, 203
Ravenzwarte, De, 189
Recordatorio, 151
Redaccion de un periodico, La, 94
Reid y Engordad, 112
Reinhard of Natuur en Godsdienst, 63
Resina, 418
Reunion San Hose, 120

Reunion San Hosa [RSH], 102, 110, 173, 179, 184
Rooms Katholieke Volksbond, 194
Rots der struikeling, De, 251, 297, 304-305
Roxy, 175-176
Ruku, 283, 326, 335, 337, 387, 413-414
Sacrificio, Un, 155
San Genesio, 167
Sapo abuzador, 254
Schilden van leem, 361, 363
Seis aña kaska berde, 374
Ser Betris, 337
Seru Mesa, 418
Sherry, 325, 355, 368
Shon Pichiri, 245
Short history of St. Eustatius
Simádan, 5, 205, 214, 216, 240-245, 316
Sinfonía di speransa, 371, 373
St.-Eustatius Gazette, 45, 47
Sint-Jozef Gezellenvereniging, 102, 173
Sint Jozefsgezellen, 102, 179
Sint-Augustinus, 187-188
Sint-Thomascollege, 173, 189, 198, 299
Sint-Thomaskring, 102, 120, 173, 180, 184, 189, 197, 277
Sint-Maarten/St. Martin Newsday, 334
Situashonnan/Situaties, 393
St. Martin Day by Day, 163
Six islands in the sun, 290
Skol y Komunidat, 336
Slag om Slag, De, 159
Social y Cultura, 237
Sociale wensdromen van het landskind, De, 255
Sociedad Bolivariana, 168, 182, 225, 265, 273, 311, 384
Sociedad pro arte esceniko, 279
Sociëteit De Gezelligheid, 168
Spectator, 59, 337
Stemmen uit Afrika, 245, 298, 337
Stichting ter Bevordering van de Antilliaanse literatuur, 263
Stoep, De, 88, 204-205, 210-214, 215, 216-220, 222-223, 231, 240-244, 254, 259, 268, 275, 277, 296-297, 316
Strijd van de dansers, De, 381
Studio, 391, 396, 399
Su promer amor, 257
Suikerriet Rosy, 368, 411
Ta amor so por, 337
Tayer pa arte dramatiko, 393
Teatro experimental Arubano, 389
Teatro Naar, 174, 179, 281

Teken van Jona, Het, 361, 363
Télémaque, 63
Tempu, 156, 336
Thalia, 95, 281, 390-391, 396, 399
Thapara di Thalia, 391
Theater Brion, 174-176
Theatre Players, The, 393
The beggar and the dead dog, 389
The land remained deserted, 393
The Qualichi Players, 395
The Tempest, 357
Tom Richardson, detective di fama mundial, 158, 252
Tres artista, 151
Tres musca riba un bela, 271

30 di Mei di 1969: renasimentu di Korsow, 324
Trinta di mei, mi ta konmemora bo, 327
Tula, 22, 328, 392, 397, 418
Tussen cactus en agave, 295
Union, La, 85, 89, 102, 145-146, 149, 152, 155-156, 158, 166-167, 181, 194, 210, 225, 258
Van Curaçao tot New Orleans, 153
Van der Wal & Van Wel, 248
Van Esch & Thuis, 325
Venganza di un Amigo, 147
Verval van Curaçao, Het, 137
Vervolgden, De, 353
Verwerking van het recht op het overeengekomene, 303
Verworpen vaderland, 242
Vexilla Regis Prodeunt, 105
Violetas, Las, 180
Vitó, 207, 239-240, 316, 322, 335
Voice from W'Inward, A, 386
Volkskrant, 364
Volkskunde van Curaçao, 309
Vreemdeling op aarde, Een, 306, 362
Vrijmoedige, De, 38, 113-114
Watapana, 246-247, 316, 335, 339, 373, 413, 417
Weekendpelgrimage, 245, 299, 301-302, 343, 366
Welgelegen, 105, 179, 203
West-Indiër, De, 205, 235
West-Indische Gids [WIG], 195, 216, 224, 235, 252, 268
Wij in de Antillen, 207, 238
Witte licht, Het, 398
Wonen in een glimlach, 368
Yanacuna, 245
Yiu di pueblo, Un, 155, 157
Young Men's Hebrew Association of Curaçao, 96, 114
Zo was Curaçao [Del Curaçao que se va], 164, 238, 245
Zuidstraat, 348, 366
Zuid-Zuid-West, 305
Zwaan, De, 179